

ANUARUL

MUZEULUI ETNOGRAFIC AL MOLDOVEI

XIX

Editura Palatul Culturii
IAȘI – 2019

A N U A R U L

MUZEULUI ETNOGRAFIC AL MOLDOVEI

Inițiat și coordonat de VASILE MUNTEANU (1966-2012),
„Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” primește studiile, articolele,
materialele sau recenziiile Dumneavoastră în următoarele condiții:

1. Text de **cel mult 25 pagini** (inclusiv note, imagini și eventuale anexe), redactat conform normelor academice în vigoare, în Times New Roman 12, la un rând, pe e-mail la adresele: **etnomuz@gmail.com**, **etnomuz2003@yahoo.com**;
2. Studiile vor fi însoțite de **un rezumat** și de maximum **7 cuvinte-cheie**, ambele în limba română;
3. **Notele** vor fi scrise, cu font 10, la subsolul paginii. Pentru **volum** se va utiliza sistemul european de notare, cu trecerea autorului, a titlului lucrării (font italic), localitatea, editura, anul și pagina; **periodicele** se vor scrie în ghilimele rotunde, urmate de localitate, tom, sau/și număr, an și pagină;
4. Responsabilitatea asupra conținutului textelor publicate revine exclusiv autorilor.

Adresa redacției:

Muzeul Etnografic al Moldovei

Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1, Iași, 700028

Tel.: 0232/275.979, 0232/213.324; int. 156, 157

E-mail: **etnomuz@gmail.com**, **etnomuz2003@yahoo.com**

ISSN 1583-6819

**COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL ETNOGRAFIC AL MOLDOVEI**

***ANUARUL*
MUZEULUI ETNOGRAFIC
AL MOLDOVEI**

XIX

**EDITURA PALATUL CULTURII
IAȘI – 2019**

COLEGIUL DE REDACȚIE

Marcel Lutic – secretar de redacție

Angelica Olaru

Ana-Maria Rață

Victor Munteanu

COLEGIUL EDITORIAL

Prof. univ. dr. Ion H. CIUBOTARU (coordonator),
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași – România

Prof. univ. dr. Sanda GOLOPENȚIA,
Brown University – SUA

Prof. univ. dr. Ion TALOȘ,
Universitatea din Köln – Germania

Prof. univ. dr. Ion CUCEU,
Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca – România

Dr. Iordan DATCU,
București – România

Dr. Varvara BUZILĂ,
Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală,
Chișinău – Republica Moldova

Dr. Adina HULUBAȘ,
Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Academia Română, Filiala Iași, România

Dr. Ioana REPCIUC,
Institutul de Filologie Română „A. Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România

TEHNOREDACTARE

Angelica Olaru

TRADUCERE

Ana-Maria Rață

Simona Postolache

SUMAR

RESTITUIRI

Eugen D. NECULAU, <i>Activități economice (agricultură, meșteșuguri, comerț) în nordul Moldovei</i>	11
---	----

STUDII

Teodor CANDU, <i>Pe urma „ierbii fiarelor”. Căutători și tăinuitori de comori de altădată</i>	57
Elena CHIABURU, <i>Cercetarea culturii populare în România după 1945. Index Librorum Prohibitorum</i>	73
Vasile CHISELIȚĂ, <i>Dialogul european și structura genurilor muzicii populare instrumentale de dans din Basarabia și Bucovina</i>	95
Silvia CIUBOTARU, <i>Fata rău măritată</i>	135
Marin CONSTANTIN, <i>Proto-antropologia scrierilor lui Nicolae Milescu Spătaru despre China (1675-1678)</i>	165
Lucian-Valeriu LEFTER, <i>Ierarhii familiale în satul românesc. Considerații pe marginea pomelnicului din Zăpodeni – Vaslui</i>	181

MATERIALE. NOTE ȘI COMENTARII

Silvia CIUBOTARU, <i>Civilizația pădurilor și poienilor carpatine</i>	193
Letiția-Mirela CRISTEA, <i>Săpânța. Universul crucilor vesele reflectat în patrimoniul Muzeului Național al Țăranului Român</i>	217
Ion CUCEU, <i>Obiceiurile agrare din Moldova</i>	227
Iordan DATCU, <i>Integrala operei Petru Caraman</i>	245
Gheorghe IUTIȘ, <i>Activitatea istoriografică a etnografului Teodor T. Burada</i>	249
Laura Cristina POP, Ioan TOȘA, <i>Gruparea „Ardeleana” a Universității „Regele Ferdinand I”. Tradiție, educație și divertisment în anii refugiului la Sibiu (1941-1943)</i>	263

PAGINI MEMORIALISTICE

Ion H. CIUBOTARU, <i>Popas la Muzeul Etnografic</i>	293
---	-----

CORESPONDENȚĂ, DOCUMENTE

<i>Note și comentarii la un epistolar inedit: Sextil Pușcariu – Ion Mușlea (Cosmina TIMOCE-MOCANU)</i>	317
--	-----

ANIVERSĂRI

<i>Artur Gorovei – 155 de ani de la naștere</i> (Marcel LUTIC)	345
<i>Apariția primului muzeu public din Basarabia și evoluția acestuia până la cel de-al Doilea Război Mondial</i> (Mihai URSU, Constantin Gh. CIOBANU).....	377

IN MEMORIAM

<i>Virgiliu Florea (1941-2019)</i> (Ion H. CIUBOTARU)	413
---	-----

RECENZII, PREZENTĂRI, NOTE BIBLIOGRAFICE..... 423

Cosmina-Maria BERINDEI, <i>Sfârșitul lumii și destinul postum al sufletelor în imaginarul culturii tradiționale românești</i> , Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, 408 p. (Andrei PROHIN).....	423
<i>Corpusul răspunsurilor la chestionarele Ion Mușlea</i> , vol. I. <i>Basarabia și Bucovina. Chestionarele II, IV, VII</i> ; vol. II. <i>Moldova și Bucovina</i> . Ediție critică de documente etnologice inedite, introducere, note și indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu, Cosmina Timoce-Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, 690 p.; 2017, 996 p. (Ion H. CIUBOTARU).....	430
Eugen BĂZGU, <i>Arhitectura tradițională – memorie identitară</i> , Chișinău, F.E.-P. Tipografia Centrală, 2018, 548 p. (Adina HULUBAȘ).....	438
Varvara BUZILĂ, <i>Arta tradițională din Republica Moldova</i> , Chișinău, Editura Cartier, 2018, 272 p. (Ion H. CIUBOTARU)	444
Petru CARAMAN, <i>Restituiri etnologice</i> . Ediție îngrijită, introducere și notă asupra ediției de Ion H. Ciubotaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, 690 p. (Marin CONSTANTIN)	452
Sanda GOLOPENȚIA, <i>Adusul pe sus. Descântatul de dragoste</i> , București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2018, 264 p. (Silvia CIUBOTARU)	460
<i>Pe cărările timpului. O radiografie fotografică a satului vasluian</i> (ediție bilingvă). Coordonator și coautor: Lucian-Valeriu Lefter, Brăila, Editura Istros, 2018, 200 p. (Otilia BĂLINIȘTEANU).....	466

ABREVIERI 469

TABLE OF CONTENTS

RESTITUTIONS

Eugen D. NECULAU, <i>Economic activities (agriculture, handicrafts, trade) in northern Moldavia</i>	11
---	----

STUDIES

Teodor CANDU, <i>On the track of “the herb of animals”. Former treasure seekers and hidiers</i>	57
Elena CHIABURU, <i>The research of the traditional culture in Romania after 1945. Index Librorum Prohibitorum</i>	73
Vasile CHISELIȚĂ, <i>The European dialogue and the structure of the genres of instrumental traditional dance music in Bessarabia and Bukovina</i>	95
Silvia CIUBOTARU, <i>The badly married girl</i>	135
Marin CONSTANTIN, <i>The proto-anthropology of Nicolae Milescu Spătaru’s writings on China (1675-1678)</i>	165
Lucian-Valeriu LEFTER, <i>Family hierarchies in the Romanian village. Considerations on the prayer list of Zăpodeni – Vaslui</i>	181

MATERIALS. NOTES AND COMMENTS

Silvia CIUBOTARU, <i>The civilization of Carpathian forests and meadows</i>	193
Letiția-Mirela CRISTEA, <i>Săpânda. The universe of the merry crosses reflected into the collection of The National Museum of the Romanian Peasant</i>	217
Ion CUCEU, <i>Agricultural customs in Moldavia</i>	227
Iordan DATCU, <i>The complete works of Petru Caraman</i>	245
Gheorghe IUTIȘ, <i>The activity of the ethnographer Teodor T. Burada in the field of historiography</i>	249
Laura Cristina POP, Ioan TOȘA, <i>“Ardeleana” Group of “King Ferdinand I” University. Tradition, education and entertainment during the years of the refuge in Sibiu (1941-1943)</i>	263

MEMOIR PAGES

Ion H. CIUBOTARU, <i>My short experience at The Ethnographic Museum</i>	293
--	-----

CORRESPONDENCE, DOCUMENTS

<i>Notes and comments on an unpublished epistolary: Sextil Pușcariu – Ion Mușlea (Cosmina TIMOCE-MOCANU)</i>	317
--	-----

ANNIVERSARIES

<i>Artur Gorovei – 155 years since his birth</i> (Marcel LUTIC).....	345
<i>The opening of the first public museum of Bessarabia and its evolution until World War II</i> (Mihai URSU, Constantin Gh. CIOBANU).....	377

IN MEMORIAM

<i>Virgiliu Florea (1941-2019)</i> (Ion H. CIUBOTARU)	413
---	-----

REVIEWS, PRESENTATIONS, BIBLIOGRAPHIC NOTES	423
--	-----

ABBREVIATIONS	469
----------------------------	-----

SOMMAIRE

RESTITUTIONS

Eugen D. NECULAU, <i>Les activités économiques (agriculture, artisanat, commerce) dans le nord de la Moldavie</i>	11
---	----

ÉTUDES

Teodor CANDU, <i>Sur les traces de «l'herbe des animaux».</i> <i>Des chasseurs et des receleurs de trésors d'antan</i>	57
Elena CHIABURU, <i>La recherche de la culture populaire en Roumanie après 1945. Index Librorum Prohibitorum</i>	73
Vasile CHISELIȚĂ, <i>Le dialogue européen et la structure des genres de la musique populaire instrumentale de danse de Bessarabie et de Bucovine</i>	95
Silvia CIUBOTARU, <i>La fille mal mariée</i>	135
Marin CONSTANTIN, <i>La proto-anthropologie des écritures de Nicolae Milescu Spătaru sur la Chine (1675-1678)</i>	165
Lucian-Valeriu LEFTER, <i>Des hiérarchies familiales dans le village roumain. Des considérations concernant les diptyques de Zăpodeni – Vaslui</i>	181

MATÉRIAUX. NOTES ET OBSERVATIONS

Silvia CIUBOTARU, <i>La civilisation des forêts et des clairières des Carpates</i>	193
Letiția-Mirela CRISTEA, <i>Săpânța. L'univers des croix joyeux reflété dans le patrimoine du Musée National du Paysan Roumain</i>	217
Ion CUCEU, <i>Les pratiques agraires de Moldavie</i>	227
Iordan DATCU, <i>L'œuvre complète de Petru Caraman</i>	245
Gheorghe IUTIȘ, <i>L'activité historiographique de l'ethnographe Teodor T. Burada</i>	249
Laura Cristina POP, Ioan TOȘA, <i>Le groupe "Ardeleana" de l'Université "Le Roi Ferdinand Ier". Tradition, éducation et variétés pendant les années du refuge à Sibiu (1941-1943)</i>	263

PAGES MÉMORIALISTIQUES

Ion H. CIUBOTARU, <i>Ma courte expérience au Musée Ethnographique</i>	293
---	-----

CORRESPONDANCE, DOCUMENTS

<i>Des notes et des commentaires auprès d'une collection épistolaire inédite: Sextil Pușcariu – Ion Mușlea (Cosmina TIMOCE-MOCANU)</i>	317
--	-----

ANNIVERSAIRES

<i>Artur Gorovei – 155 années depuis sa naissance (Marcel LUTIC).....</i>	345
<i>La constitution du premier musée publique de Bessarabie et son évolution jusqu'à la Deuxième Guerre Mondiale (Mihai URSU, Constantin Gh. CIOBANU).....</i>	377

IN MEMORIAM

<i>Virgiliu Florea (1941-2019) (Ion H. CIUBOTARU)</i>	413
---	-----

COMPTE-RENDUS, PRÉSENTATIONS, NOTES

BIBLIOGRAPHIQUES.....	423
------------------------------	-----

ABRÉVIATIONS.....	469
--------------------------	-----

**ACTIVITĂȚI ECONOMICE (AGRICULTURĂ,
MEȘTEȘUGURI, COMERT) ÎN NORDUL MOLDOVEI**

Eugen D. NECULAU*

Manuscrisul pe care îl publicăm acum face parte din monumentală lucrare *Sate pe Jijia de Sus*¹, din care vreme de peste un deceniu și jumătate, între anii 2003 și 2019, au văzut lumina tiparului patru volume sub egida Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta” din Iași² și tot atâtea studii în paginile „Anuarului Muzeului Etnografic al Moldovei” din aceeași străveche urbe moldavă³; alte câteva contribuții științifice notorii ale lui Eugen D. Neculau au apărut între 2010 și 2019 în două prestigioase periodice academice ieșene⁴.

Autorul manuscrisului a plasat acest material în „vol. I, partea II-a, cap. III” (intitulat foarte concis *Activități economice*). Adăugarea

* Iași – România (1900-1974).

¹ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași (DJANI), Fond personal „Eugen D. Neculau”, nr. 418, inv. nr. 2130, dos. nr. 33.

² Eugen D. Neculau, *Sate pe Jijia de Sus*, vol. I. *Așezările*. Cuvânt înainte de Ștefan S. Gorovei, Iași, Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, 2003, XLIII + 104 p.; *Ibidem*, vol. II. *Boierii*, 2005, XIII + 264 p.; *Ibidem*, vol. III. *Răzeșii*, 2010, XXIV + 378 p.; *Ibidem*, vol. IV. *Documente*, 2012, XXXII + 112 p. (toate cele patru volume au fost îngrijite de Marcel Lutic).

³ Idem, *Viața economică în Ungureni-Botoșani*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” (AMEM), Iași, nr. VI, 2006, p. 89-115; Idem, *Civilizația satelor din regiunea Ungureni-Botoșani. Considerațiuni sociologice*, în AMEM, nr. IX, 2009, p. 87-112; Idem, *Viața religioasă pe Jijia de Sus*, în AMEM, nr. XVII, 2017, p. 43-74; Idem, *Viața intelectuală în satele de pe Jijia de Sus*, în AMEM, nr. XVIII, 2018, p. 107-152 (editor al celor patru studii: Marcel Lutic).

⁴ Idem, *Clasele sociale și raporturile dintre ele*, în „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași” (serie nouă), Istorie (ASUI), tom LVI-LVIII, 2010-2012, p. 543-582; Idem, *Viața socială în satele de pe Jijia de Sus în prima jumătate a veacului al XX-lea*, în „Archiva Moldaviae”, Iași, vol. VI, 2014, p. 439-497; Idem, *Luptele sociale în satele de pe Jijia de Sus*, în ASUI, tom LXV/2019 (în curs de apariție) (și aceste trei studii au același editor mai sus menționat).

cuvintelor *agricultură*, *meșteșuguri* și *comerț* între paranteze rotunde aparține editorului în speranța de a întregi cumva titlul parcă prea „zgârcit” al lui Neculau; de asemenea, precizarea „în nordul Moldovei” ne aparține, deși suntem conștienți de faptul că autorul cercetează în special realități rurale specifice doar județului Botoșani și fostului județ Dorohoi; am dorit astfel ca încă din titlu să fim mult mai expliciți și să dăm de înțeles cititorului la ce zonă anume a Moldovei face referire profesorul Eugen D. Neculau.

Pe coperta interioară a dosarului caiet de dictando din anii '60 ai secolului trecut este trecut în creion sumarul întregului capitol, capitol desfășurat pe nu mai puțin de 120 pagini. Prima parte, cea mai consistentă (mai mult de trei sferturi din întreg materialul) și mai documentată, cuprinde paginile consacrate *agriculturii* din nordul Moldovei, pe care o împarte, cumva didactic, în trei mari părți: „Până la 1864”, „Între 1864 și Primul Război Mondial” și „Între cele două războaie mondiale”; câteva pagini sunt consacrate *meșteșugurilor*, în special *morăritului*, și, în final, este prezentat, ceva mai pe larg, *comerțul* intens practicat în această parte de țară.

Deși autorul afirmă în primele pagini că cercetarea sa va fi una preponderent sociologică, înclinăm să credem că, spre deosebire de alte pagini ale sale, acestea sunt scrise mai degrabă în cheie diacronică, abundența de informații fiind uneori de-a dreptul obositoare. Desigur, nu ne îndoim de faptul că *Activitățile economice* vor fi de folos celor care le vor utiliza în demersurile lor ulterioare, dar analiza punctuală a lui Neculau din acest text pare uneori excesiv de stufoasă.

*

Cei care sunt familiarizați cât de cât cu opera lui Neculau credem că au remarcat deja un anume aspect privitor la cercetarea trecutului țărănimii române din nordul Moldovei; e vorba de pendularea acestuia între o voalată, discretă viziune *materialist-dialectică*, *marxizantă*, pe alocuri chiar *marxistă*, și o altfel de opțiune metodologică, mai puțin definită teoretic, dar exprimată prin sintagme de genul „*înțelegerea sociologică a faptelor istorice*” sau „*convingerea că la baza activității umane stau factori de ordin spiritual*”⁵.

De aici au rezultat anumite neclarități, până la un punct întemeiate, privitoare la încadrarea masivei și originale sale cercetări,

⁵ Idem, *Sate...*, vol. I. *Așezările*, p. 3-4.

unele dintre afirmațiile sale părănd a aparține explicit materialismului dialectic. Regăsim astfel de afirmații pe alocuri și în partea de manuscris pe care o publicăm acum. Amintim câteva mai semnificative:

– „Numai că unii, cei puțini la număr, dar puternici, au stăpânit pământul și celelalte mijloace de producție, pe când alții – cei mulți și supuși – au plătit cu muncă istovitoare, dreptul lor la o existență mizerabilă”;

– „Toate aceste oboroace umpleau coșarele boierești, în vreme ce podurile din casele țăranilor erau goale”;

– „Agricultura mare care s-a făcut până la 1864, împreună cu anexele ei, aducea venituri enorme; numai că erau inechitabil repartizate: capitalului îi revenea partea uriașă, iar muncii parte infimă. Exploatarea era în toi; cu drept cuvânt, omul se afla sub exploatarea omului”;

– „Locuitorii de pe moșie – de ambe sexe și de toate vârstele – alcătuiau mâna de lucru, plătită cu bani și tain, dar mai totdeauna cu zgârcenie și înșelăciune”;

– „Fiecare din ei plătiți cu leafă și cu tain atât cât să-și poată ține zilele de azi pe mâine” sau, în sfârșit,

– „Pentru omul de sat, (...) abrutizat de împilare”.

Totuși, înclinăm să credem că nota generală și a acestui manuscris este axată preponderent spre înțelegerea sociologică și spirituală a istoriei neamului românesc din nordul Moldovei. Lectorul atent va decela mai peste tot această atitudine premeditată a autorului, care, dincolo de această cheie, cel mai adesea rămâne fidel cercetării pozitive și exhaustive a documentului istoric.

În opinia noastră, fapt pe care l-am sugerat și în altă parte⁶, „singura explicație a abdicării lui Neculau de la principiile sale de cercetare are legătură cu speranța sa că astfel, prin aceste mici concesii ideologice, manuscrisul putea trece de cenzură și urma a fi tipărit. Vom înțelege mai bine aceste ezitări ale sale știind că paginile manuscrisului său au fost scrise în anii '50-'60 ale veacului trecut”⁷. Că doar, parafrazând zicerea veche a lui Miron Costin, a trăit și bietul Eugen D. Neculau sub anumite vremuri! (**Marcel Lutic**)

⁶ Idem, *Luptele sociale...*, passim.

⁷ *Ibidem*.

Viața economică a unei regiuni interesează în aceeași măsură pe geograf, pe istoric, pe economist, pe agronom și pe sociolog. În rândurile ce urmează ne vom ocupa de activitățile economice ale regiunii din punct de vedere sociologic.

Aceste activități, pentru trecut, sunt rezumate într-un raport al Isprăvniceii din Botoșani la 17 decembrie 1842: „În partea câmpului, lăcuiitorii se îndeletnicesc cu lucrul pământului și cu precupii de vite, spicularisite înlăuntrul țării și peste hotar, în Austria. Iar vreun alt osăbit ram de comerț nu au. Stupi și oi se țin în tot ținutul, dar nu pentru însemnate alișvelișuri, ci pentru îndestularea familiilor stăpânești și ale lăcuiitorilor. După terminarea lucrului pământului, lăcuiitorii se îndeletniceau cu chirii. Fac transporturi la Galați și alte locuri; către toamnă aduc vin din gios”⁸.

Prin ocupația sa, moldoveanul (și în genere românul) este, de secole, neam de păstori, de plugari și de cărăuși. În acest capitol vom analiza evoluția și situația agriculturii (și ramurilor ei secundare), comerțului, meșteșugurilor și cooperăției economice. La sfârșit vom scrie despre căile de comunicații, care, ca factor antropogen, este strâns legat de fenomenul economic.

AGRICULTURĂ

Agricultura, cu ramurile ei secundare (mai ales creșterea vitelor), a fost ocupația de căpetenie a omului din regiune în toate timpurile. Numai că unii, cei puțini la număr, dar puternici, au stăpânit pământul și celelalte mijloace de producție, pe când alții – cei mulți și supuși – au plătit cu muncă istovitoare, dreptul lor la o existență mizerabilă.

În toate timpurile, agricultura și anexele ei au produs omului bunurile economice de cea mai mare necesitate, anume cele pentru întreținere. E cazul deci să ne întrebăm, cine a făcut agricultură în trecut, în ce mod și în folosul cui?

În istoricul ce vom face, vom deosebi trei faze: până la 1864, apoi până la Primul Război Mondial și, [în sfârșit], între cele două războaie mondiale.

⁸ Arhive Iași [în cazurile tuturor instituțiilor arhivistice, am păstrat denumirile pe care le indică autorul în manuscris], Tr. 1772, op. 2020, dos. 1933, f. 124 și urm.

Până la 1864

Agricultura pe care au făcut-o boierii în trecut avea un caracter patriarhal. Producția agricolă trebuia să satisfacă, în genere, cerințele curții și ale oamenilor care se aflau în slujba ei.

Pentru comerț se creșteau cai, vite cornute și mai ales oi. Pentru creșterea animalelor, stăpânii pământului au tăiat păduri, spre a face locuri de pășuni. De atunci clima a devenit mai secetoasă; în schimb solul s-a înțelenit. Țelina de iarbă a protejat acest sol, care a păstrat calități superbe.

Planta agricolă cea mai valoroasă a fost din adâncuri de vremi grâul. Grâul se semăna prin aceste locuri încă de pe vremea sciților. Oștenii lui Ștefan cel Mare aveau ca provizie pâine de grâu și brânză de oaie.

Țăranii foloseau meiul pentru mămăligă. Dimitrie Cantemir scria că meiul cel mai bun creștea în Moldova de nord. Porumbul a fost introdus în Moldova abia la jumătatea secolului al XVIII-lea.

În trecut, accentul se punea mai mult pe creșterea animalelor decât pe cultura pământului. Abia la începutul secolului al XIX-lea, stăpânii pământului au început să dea precădere agriculturii. Trecerea de la exploatarea mai mult pastorală la cea agricolă a fost marcată prin întemeierea și înmulțirea acelor *odăi*, așezări specifice acestui început de secol.

După Pacea de la Adrianopol (1829), Țările Române au căpătat posibilitatea să facă comerț liber cu țările europene; marfa cea mai cerută pe piața internațională era grâul. Ion Ghica spunea în 1844: „Greutatea noastră în cumpăna Europei se va mări cu numărul chilelor de grâu ce vom putea scoate peste hotare”⁹. De atunci, cultura grâului în Țările Române s-a extins an cu an, pe suprafețe tot mai mari¹⁰.

În goana pentru cât mai multă marfă de export, marii cultivatori din bazinul Jijiei – ca toți cei de pe cuprinsul țării – au început deștelenirea pe scară mare. Dar cu cât a sporit această operație, cu atât pământurile au fost expuse mai mult la spălare de ploii și eroziune, deci la degradare...

Boierul vechi era legat sufletește de moșia părintească și conducea singur treburile gospodărești. Dar în vremurile mai noi

⁹ [Probabil în articolul *Despre importanța economiei politice*, apărut în „Foaie științifică și literară”, Iași, nr. 8 din 27 februarie 1844].

¹⁰ Constantin Garoflid arată că s-au cultivat cu grâu în 1837: 249 102 ha; în 1866: 697 220 ha; în 1890: 1 509 689 ha; în 1915: 1 931 147 ha. [Neculau nu indică titlul lucrării lui Garoflid; din păcate, nici micile noastre „investigații” electronice nu au dus la aflarea acestui titlu].

mulți dintre boieri au început să părăsească tradiționala ocupație de familie – agricultura și gospodăria –, dedându-se unui trai ușuratic la orașe sau chiar în străinătate. Datorită acestui fapt au venit pe moșii arendașii, care au dat agriculturii un caracter capitalist. Arendașul a adus capital, cu care și-a îmbunătățit întreprinderea. Dar nu avea vreo legătură afectivă nici cu proprietarul, nici cu muncitorii, nici cu pământul; exploata fără scrupule toate aceste elemente. Veșnicii stăpâni au mai căutat, în unele cazuri, să stăvilească – prin clauze introduse în contracte – lăcomia neomenoasă a acestor exploataatori.

[Iată un exemplu]. La 23 aprilie 1832, postelnicul Costache Cananău, care trăia la Iași, a dat în arendă pe 4 ani neguțitorilor armeni Ursu Ciuntu din Suceava și fiului său Andronic moșiile Plopeni și Dumeni, cu 320 galbeni pe an. În contract se prevedea: „Din trupul moșiilor arendate nu vor strica loc pentru arătură decât s-au arat de către alți neguțitori din trecuții ani”¹¹.

La 2 februarie 1838, Gheorghe Timuș, posesor la moșia Plopeni, arată în ce condiții grele s-au făcut arăturile: „Fiind toamnă uscăcioasă, cu mare nevoie s-a arat, sfărâmându-se în toate zilele plugurile și herele. Neconținut au lucrat rotarii la pluguri și herarii la here. La pluguri au fost tocmiți oameni cu hac. Plugurile mai mult ședeau decât au umblat din pricină că se tot sfărâmau în țelină, *fîndcă acel loc n-a fost arat niciodată*. Atâta erau de groase rădăcinile cât mîna. *Cu plugurile se puteau face 150 fălci la moină, în vreme cât am trecut 30 fălci la țelină*”¹².

Acolo unde veșnicii stăpâni exploatau singuri moșiile lor, au trebuit să sporească și ei investițiile de capital. Astfel, între 1829-1864 exploatarea mare, fie că era făcută de veșnicii stăpâni, fie de arendași, are un caracter capitalist, spre deosebire de agricultura patriarhală din trecut. Ocârmuirea era interesată ca atât producția, cât și exportul, să fie cât mai mari.

Pe la sfârșitul lunii iunie (stil vechi) începeau arăturile pe pârloage; soarele de vară pârjolea brazdele. La Sântămăria Mare (15 august) începea însămânțatul grâului. Cel mai reușit grâu era cel semănat până la Sântămăria Mică (8 septembrie). Rapița se semăna când porumbul era la a doua prăsilă; în pârloagă semănatul se făcea între 1-15 august (stil vechi). Porumbul se cultiva pe scară întinsă întrucât mămăliga era alimentul de bază în hrana muncitorilor de pe ogoare.

¹¹ Academie, Credit rural, 69/CCCLLIX.

¹² Arhive Iași, Tr. 633, op. 695, dos. 300.

Marea proprietate avea recolte frumoase pentru că dispunea de mână de lucru și inventar. Arătura se făcea cu boi, de care moșiile dispuneau cu sutele. După o plantă prășitoare (ca porumbul) pământul era neînsămânțat „ca să se odihnească”. Pârloaga, cu fel de fel de buruieni, servea pentru păscutul oilor. Pe vreme de ploaie oile nu erau date pe pârloagă, ca să nu strice plantele de pe ea. De altfel pârloaga era loc bun pentru purtatul oilor; pământul era ușor bătut de picioarele lor.

O însemnare din 31 octombrie 1860 arată ce s-a ridicat la moșia Vicoleni de pe lanul al doilea cu popușoi, care fusese dat în lucru sătenilor: Manole Buga 67 oboroace, Ion Bulboacă 58, Ion Aniței 51, Neculai Bătă 48, Costache Bătă 50, Ion Doronceanu 54, Toader Răileanu 60, Vasile Bătă 63, Gheorghe Albu 51, Constantin Corman 58, N. Moraru 43, Gheorghe Bujor 51, Gheorghe Miron 63, Gheorghe Bulboacă 36, Gheorghe Bejinaru 58, N. Bejinaru 49, Ion Răsuciuc 57, N. Ciobanu 60, Ion Ciobanu 58, Toader Ganea 30, M. Belciug 49, două vădăni 42 oboroace¹³. Toate aceste oboroace umpleau coșarele boierești, în vreme ce podurile din casele țăranilor erau goale.

În toate timpurile au fost flageluri și pericole de tot felul pentru semănături: buruieni parazite (neghina, holera), gândaci, omizi, lăcuste, păsări stricătoare (vrăbii, ciori), animale rozătoare; apoi: brume, înghețuri timpurii, secete, grindine și cumpene.

Lăcustele au pricinuit pagube mari agriculturii, de aceea semnalarea lor puna în stare de alarmă nu numai pe locuitori, dar și autoritățile.

În 1828 au bântuit lăcuste în ținutul Hârlău, iar în 1848 în ținutul Dorohoi¹⁴. În 1867 s-au semnalat lăcuste în comuna Ungureni. La 1 iunie 1867, Subprefectura plasei Jijia a raportat că în satul Vicoleni din comuna Ungureni, pe o întindere de 30 fâlcii imaș, s-au ivit niște insecte care se presupun a fi lăcuste. „Semnatul are onoarea a vă raporta despre această tristă informație, odată cu prezentarea unei insecte de acelea, spre a D-vs regulă. Pe de altă parte s-au luat cuvenitele măsuri pentru nimicirea unor așa insecte, care prin stricăciunea ce pot face amenință țara la lipsă de orice recoltă”.

La 26 iunie, Ministerul Agriculturii a telegrafiat prefectului de Botoșani: „Comunicați telegrafic cum merge exterminarea lăcustelor după măsurile luate. Mergeți în persoană la fața locului. Vă puneți toată

¹³ Idem, Pachet 771, nr. 162.

¹⁴ Idem, Tr. 398, op. 434, dos. 25, an 1828; Tr. 1772, op. 2020, nr. 13807, an 1848.

activitatea spre a ajunge la rezultatul dorit. Raportați telegrafic rezultatul în fiecare zi”.

La 7 iulie 1867, subprefectul de Jijia a raportat că lăcustele ce s-au ivit pe moșia Vicoleni, prin întrebuințarea bunelor măsuri s-au ucis, rămânând puține, numai unde și unde câte una.

La 24 iulie 1867, ministrul Agriculturii scrie prefectului de Botoșani: „Am văzut cu plăcere comunicarea ce faceți ministerului că lăcustele ce se ivise[ră] pe proprietatea Vicoleni, în urma măsurilor luate s-au exterminat. Acum dar nu-mi rămâne decât a vă expune mulțumirea ce am simțit despre activitatea ce ați depus în îndeplinirea ordinului de a scăpa recolta acestui sat și al celorlalte pe unde ar fi trecut acest flagel. Ca agent direct al guvernului în acest județ, vă fac interpretul mulțumirilor mele către locuitorii săteni și celelalte persoane care au dat binevoitorul lor concurs în această lucrare, atât de folositoare pentru recolta anului curent”¹⁵.

Creșterea vitelor era în trecut anexa cea mai importantă a marii agriculturi. Calul era folosit pentru deplasări rapide, iar boul pentru lucrări grele. Vitele dădeau fructul alb și carnea; ele foloseau furajul și procurau îngrășămintele valoroase pentru ogoare. Oile, care în vechime se mai numeau și „bucate”, au alcătuit totdeauna un mare izvor de bogăție pentru gospodăriile boierești. În regiune rasa de oi cea mai răspândită a fost *țurcana* sau *bârsana*.

Ca ramuri anexe ale marii agriculturi de altădată erau horticultura, viticultura, apicultura, piscicultura. Curțile boierești aveau vii, livezi, grădini de zarzavat și prisăci. Pe moșii erau iazuri, heleșteie și pâraie pline cu pești (în special crapi), raci și scoici.

Agricultura mare care s-a făcut până la 1864, împreună cu anexele ei, aducea venituri enorme; numai că erau inechitabil repartizate: capitalului îi revenea partea uriașă, iar muncii parte infimă. Exploatarea era în toi; cu drept cuvânt, omul se afla sub exploatarea omului.

Dar până în 1864 au făcut și țăranii agricultură. Micii răzeși, țăranii liberi, aveau pământurile lor în proprietate devălmașă. Dar chiar vecinii (clăcașii) aveau dreptul să aibă pământ pentru hrană în schimbul muncii pe moșia veșnicului stăpân. Se știe însă că aceste pământuri erau insuficiente, de slabă calitate și se lucrau de către țăran numai după ce se efectua munca la stăpân. Locuitorii satelor erau mai totdeauna lipsiți de hrană¹⁶.

¹⁵ Arhive Botoșani, Prefectura, 62/186[7].

¹⁶ Arhive Iași, Tr. 447, op. III 485, dos. 59, an 1834 (*Locuitorii lipsiți de pâine*, 537 p.).

Dar oricum clăcașii aveau și ei țarina lor. De la începutul secolului al XIX-lea, Ocârmuirea a arătat oarecare grijă pentru agricultura lor. Astfel, la 26 februarie 1816, Visteria a dat împuternicire jicnicerului Dumitrachi Sălceanu ca să supravegheze în mai multe sate din ocolul Târgului, de la ținutul Botoșani, arăturile și semănăturile din acea primăvară. „Să nu pricinuiți, să nu vă apărați sub cuvinte de îngreiere decât întocmai să fiți următori. Când împotrivă vă veți arăta și dumnealor dregătorii vor înștiința că nu urmați căzută silință, *unii ca aceia cu zapciu, cu grele ciubote vor fi aduși aici și strașnic se vor pedepsi*”¹⁷.

La 10 martie 1816, Vornicia de la Botoșani a trimis jicnicerului Dumitrachi Sălceanu lămuriri amănunțite asupra celor ce are de făcut.

Iată cuprinsul acelei comunicări: „Pe larg vei înțelege în cartea cinstitei Vistierii ce ți se scrie ca să silești pe lăcuiitorii de prin sate pentru arături și semănături. Ți se trimite și izvod de satele la care ești rânduit să te silești pentru arături. Dar acum îndată să te pornești prin sate și să silești pe lăcuiitori ca să-și tocmească gardurile pe la țarină – și pe unde nu vor fi garduri să-și facă șanțuri la țarină – acum, până nu ies la plug, să fie toate gardurile pe la țarine tocmit.

Să dai poruncă vornicilor ca oamenii să se însâmbrească (îtovărășească); iar cei care nu vor avea boi să se așeze la plugurile celor cu boi. De vor avea cei cu pluguri argați la plugurile lor, să-i lepede și să-i pună pe sătenii cei fără boi, ca să nu rămână aceștia fără de arătură. Și pentru semință să caute să-și cumpere fiecare; care vor avea semință de prisos să dea și celor ce nu vor avea și li se va plăti. La moșiile ce nu vor avea lăcuiitorii satelor pământuri de-agiuns pentru hrana lor, se îndatorește pe stăpâni ca să le de loc de arat. Pe lângă toate semănăturile se vor face să samene și *brandaburce* (cartofi), căci prind bine la vreme de nevoe pentru hrana lăcuiitorilor.

Pentru toate semănăturile: păpușoi, malai, grâu, orz, sacară, hrișcă și ovăz, să faci izvod în merțe de cât a semăna fiecare sat. *Citește răvașul acesta de-amăruntul și înțelege ce ți se scrie.* Osăbit de carele ce s-au trimes în gios să aducă păpușoi, s-a dat porunci să li se mai de câte 6 și 4 boi, spre a rămâne boi cu îndestulare pentru pluguri. Să cauți dar și întru aceasta să fii cu ce mai mare silință a-i simbrilui (a-i întovărăși câte doi, fiecare cu câte un bou) pe toți la pluguri, ca să nu rămâie nici unul nesâmbriluit. Și numaidecât să-i scoți cu plugul să are. Iar dacă cumva de la unii din lăcuiitori li se vor fi luat boii și nu vor avea

¹⁷ Idem, Pachet 135, nr. 54.

nici ca cum boi, să-i siliți pe ceilalți lăcuiitori să le are și acelora câte ceva ca să aibă și aceia câte puțină arătură de ace mai devreme”¹⁸.

Ca să prevină foametea, Ocârmuirea a dat o mare extensiune culturii cartofului. La 17 martie 1833, Sfatul Ocârmuitor al Principatului Moldovei a scris ispravnicului din Dorohoi: „După lipsa anilor trecuți, care a pricinuit și pricinuieste atâta pătimire de foame obștescului norod, Sfatul, purtând părintească îngrijire pentru vremea viitoare, a găsit de cuviință a păși către mai sigure măsuri, pentru întâmpinarea neîmbelșugării”.

Se arată mai departe că din rodurile binecuvântate de fire, mai nimerit și mai sigur este cel al cartofilor și că neamurile învecinate, la întâmplarea de lipsă, au aflat ajutorul lor în lucrarea cartofilor. „Sfatul grăbește a porunci dumitale ca, judecând pricină cât este de gingașă și interesată însuși omenirii, *în minutul primirii acestei porunci, să te îmbraci cu toată vrednicia* și – prin privighetorii ocoalelor și osebiți rânduți – *să pui la cale pe fiecare lăcuiitor din cuprinsul ținutului aceuia să samene câte cinci prăjini de cartofi*. Să se facă îndemnare cuviincioasă, prin sfătuire către cei înțelegători și prin întrebuintarea execuției către cei leneși. Să li se dea a înțelege și a cunoaște că acest rod, după ce este în tot chipul hrănitor, mănos și îndestul de priincios sănătății, apoi e și cu înlesnire de lucrat, fără a fi supus, precum celelalte, la pierderi în vreme de secetă, grindină, brumă și altele”.

După ce se dau câteva instrucțiuni în legătură cu procurarea seminței, porunca încheie astfel: „Îndatorirea acestei îngrijiri nu trebuie a o socoti ca una mai de ordinar, ci lucrarea să-ți fie cu atâta silință încât să te povățuiască până la mustrea de cuget, judecând că mijlocești interesul viețuirii omenirii. Pentru scăparea din vedere în cât de puțin, te supui însuși răspunderii către Dumnezeu; dar negreșit vei căde și în judecată pravilicească”¹⁹.

La 7 septembrie 1837, spatarul Iordachi Leon, ispravnicul ținutului Botoșani, a primit carte domnească prin care i s-a pus în vedere să pornească lucrările agricole de toamnă. În fiecare ocol se va însărcina un prilighet cu știință sau boiernaș, iar la fiecare 5 sate câte un mazil, care să zăpciuiască pe locuitori, cu ajutorul vorniceilor și a pașnicilor, ca să-și cultive pământul. Pe cei nesilitori să-i oblige cu măsuri polițienești. Se atrage atenția în mod deosebit ca fiecare gospodar să

¹⁸ Ibidem, nr. 55.

¹⁹ Idem, Tr. 447, op. II 485, dos. 134.

samene neapărat măcar jumătate falce secară de toamnă, pregătind întorsuri pentru primăvară, pe câte s-ar pute mai multe²⁰.

În fiecare an, Ocârmuirea a arătat aceiași grijă pentru lucrările de primăvară de pe ogoarele sătenilor. În unii ani unele sate n-au fost în stare să depună „la magazale” popușoi de rezervă.

La 6 aprilie 1844, Manolache Sălceanu, stăpânul moșiei Vicoleni, a primit poruncă domnească să supravegheze ca lucrarea pământului să urmeze în acea primăvară mai cu stăruință. „Noi, ca un părinte poporului moldovenesc – scrie porunca lui Mihail Grigore Sturza voievod –, dorind ca prin cele mai nimerite mijloace să aducem pe lăcuiitorii acestei țări în cea mai plăcută norocire, găsim că acest obiect al agriculturii, este cel mai întâi ram prin care se naște fericirea lor”.

Manolache Sălceanu era poftit să se înțeleagă cu ispravnicul ținutului Botoșani și cu boierii împreună lucrători regularisind măsurile ce vor fi destoinice a răspunde la isprava dorită și cerută. Pe vremea plugăriei, lăcuiitorii vor fi scutiți de tot felul de împliniri și zapcilăcuri (afară de cele ale haznalei), de chemări judecătorești și de lucrarea șoselelor.

Locuitorii să fie îndemnați a ieși cu mic cu mare cu plugul și cu sapa [ca] să facă semănătura cât mai multă și de-agiunsă. Mai întâi să se samene locul pregătit de cu toamnă cu cele mai de priință sămințe. Tot gospodarul să samene neapărat câte 5 prăjini de cartofi, ca un product lesne și fără sminteală roditor.

Pe lângă aceasta să se îndemne lăcuiitorii a-și face grădini pentru casnica înlesnire, să-și curețe livezile, să-și hultuiască pomii, să lucreze viile. Să facă și să dreagă gardurile și șanțurile de la țarine ca să nu urmeze dintru acestea necuviințe. Porunca domnească sfârșește cu o apreciere măgulitoare pentru Manolache Sălceanu: „Această mai interesantă decât toată trebuința, cerând stăruitoare îndeletnicire, noi rămânem întru nădejdea vredniciei unei persoane de patriot, ca dumneata”²¹.

Ocârmuirea ținea ca ogoarele țăranilor să fie împrejmuite cu garduri și șanțuri, spre a fi ferite de vitele, caii, porcii și oile care hălăduiau slobode pe moșia din jur. La arhivele din Iași se găsesc dosare privitoare la închiderea țărinilor, cu garduri și șanțuri²².

²⁰ Idem, Tr. 1333, op. 1513, dos. 497, f. 1.

²¹ Idem, Pachet 246, nr. 104.

²² Idem, Tr. 447, op. II 485, dos. 198, an 1833 și dos. 58 din 1835; Tr. 1772, op. 2020, nr. 43822, an 1836.

Pe lângă agricultura ce o făceau, sătenii aveau și vitele lor. O statistică din 1830 arată la *Ungurenii Cuciureanului*: 24 de birnici cu 89 vite, 5 slugi ale stolnicului Ciulei cu 9 vite, 4 văduve cu 12 vite; la *Epurenii*: 58 birnici cu 235 vite, 13 slugi fără bir cu 55 vite, 6 văduve cu 17 vite; la *Vicoleni*: 22 birnici cu 43 vite, 10 slugi fără bir cu 25 vite, un jidov orândar birnic cu o vită, un sudit pământean cu două vite, o văduvă cu 3 vite; la *odaia Călugărenii*: 10 birnici cu 27 vite²³.

Pentru comparație dăm, după aceeași statistică, situația din câteva sate învecinate. La Matieni: 14 scutelnici cu 48 de vite; la Mănăstireni: 78 birnici cu 239 vite și 12 slugi fără bir cu 23 vite; la Nicșeni: 118 birnici cu 336 vite, 20 slugi fără bir cu 22 vite și 2 jidovi orândari cu 7 vite; la Nicșenii de Gios: 45 birnici cu 86 vite, 6 slugi fără bir cu 3 vite; la Onțani: 103 birnici cu 196 vite, 4 slugi fără bir cu 13 vite; la Tomești: 9 birnici cu 31 vite; la Vlădeni: 50 birnici cu 52 vite²⁴.

*

Pentru a cunoaște situația economică a țării, Ocârmuirea (mai ales începând din a treia decadă a secolului al XIX-lea) a întocmit prin administrațiile ținutale și de ocol diferite statistici.

La 28 august 1833, Departamentul Trebilor din Lăuntru a cerut Isprăvniceii de Dorohoi să întocmească, cu cât se va putea mai aproape de adevăr, formularul ce închipuiește *tahmin* de venitul a trei moșii din ținut, adică una de frunte, una de mijloc și alta de coadă.

La 17 septembrie 1833, Isprăvnicia arată venitul ce pot da cele trei moșii din categorii diferite. Moșia *Suharău*, cu 125 gospodari, dă pe an 23.750 lei și anume: 6250 zile ale boierescului, câte 50 lei de gospodar; 3500 lei două orânzi; 6000 lei velnița și pădurea; 3000 lei două imașuri; 1000 lei o moară cu două pietre pe Bașău; 2000 lei dijmuirile și 2000 lei 200 fălci fânaț boieresc.

Moșia *Mlinăuți*, cu 52 gospodari, dă pe an un venit de 5600 lei și anume: 2600 lei zilele boierescului; 1000 lei orânda; 500 lei două mori mici; 500 lei dijma câmpului; 1000 lei 100 fălci fânaț boieresc.

Moșia *Popenii* a stolnicului Mavrodin, cu 33 gospodari, dă pe an un venit de 2950 lei și anume: 1650 lei zilele boierescului; 600 lei orânda; 300 lei dijma câmpului și 400 lei 40 fălci fânaț²⁵.

²³ Idem, Fond Litere, B/608.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Idem, Tr. 447, op. II 485, dos. 357.

La începutul anului 1845, satele Moldovei au fost împărțite în două stări: I și II. În ocolul Bașeu (ținutul Dorohoiului), satele Tăutești, odăile Borzești și Plopeni, satul Plopeni, Dornești și Vicoleni cu odaia au fost trecute la starea a II-a. În ocolul Jijia (ținutul Botoșani), satele Ungureni răzeși și Epureni au fost trecute la starea I, iar Ungurenii lui Roman (Isăcescu), Ungurenii Cuciureanului și Vicolenii la starea a II-a. Tot în ținutul Botoșani, dar în ocolul Târgului, la starea I a fost trecut satul Călugăreni.

În această tabelă generală, satele învecinate cu regiunea au fost clasificate astfel: Starea I: Bătrânești, Costești, Mănăstireni, Nicșeni, Săveni, Sârbi cu odaia, Știubieni, Vlăsinești cu odaia, Vorniceni, Unțeni. Starea a II-a: Dângeni, Iacobeni, Matieni, Starosilța, Strahotin, Tomești, Vlădeni²⁶.

Pentru a ne face o idee despre starea economică a unui sat din regiune în deceniile 4-5 din secolul al XIX-lea, vom analiza în rândurile ce urmează, după statisticile vremii, situația de la Epureni.

„Știut este de către toți (se arată într-o vedemostie de semănăturile făcute la ocol) că la falcea de arătură de toamnă, grâu și secară intră 16 dimerlii; de primăvară 14 dimerlii; orz [sau] ovăz 12 dimerlii la falce; hrișcă 6 dimerlii, malai 4 și popușoi 4”²⁷.

În toamna anului 1836, în mai toate satele vecine au arat și semănat numai stăpânii. La Epureni, boierul a semănat 20 fâlcii de grâu, iar sătenii 6 fâlcii de grâu. Au rămas și arături nesemăcate: 30 fâlcii la boier și 3 fâlcii la săteni²⁸.

Se știe că prin Regulamentul Organic s-a redus suprafața de imaș și fânaț. Această dispoziție a dăunat atât agriculturii, cât și creșterii animalelor. Încă din toamna anului 1836, Isprăvnicia de Botoșani a vestit satele că arăturile de toamnă sunt mai folositoare și mai nimerite, pentru că primăvara se prilejuiește întârziere din feliuri de întâmplări: împovărarea vremii, lipsa fânului sau slăbiciunea boilor, din care se pricinuiască sminteli rodirii²⁹.

În primăvara anului 1837, proprietatea a semănat: 14 fâlcii grâu, 20 fâlcii secară, 40 fâlcii popușoi, 10 fâlcii orz-ovăz, 2 fâlcii hrișcă, 2 fâlcii malai, o falce și 30 prăjini cartofi. Locuitorii au semănat: 80 fâlcii și 40 prăjini popușoi, 2 fâlcii și 40 prăjini orz-ovăz, o falce și 25 prăjini

²⁶ Adaos la „Foaia satească”, nr. 1 și 2 din 7 ianuarie 1845.

²⁷ Arhive Iași, Tr. 1333, op. 1513, dos. 576, f. 183.

²⁸ Ibidem, dos. 402, f. 70.

²⁹ Ibidem, f. 5.

malai, 2 fălci și 20 prăjini hrișcă, 2 fălci și 40 prăjini cartofi. Gândacii au atacat pâinea albă. Recolta în 1837. Stăpânii: 5 kile grâu, 6 kile și 5 dimerlii secară, 12 kile și 5 dimerlii popușoi, 5 kile orz-ovăz, 8 kile hrișcă, 4 kile și 5 dimerlii malai, 14 kile și 5 dimerlii cartofi. Locuitorii: 4 kile grâu, 6 kile și 4 dimerlii secară, 16 kile popușoi, 5 kile orz-ovăz, 6 kile hrișcă, 10 kile malai, 14 kile cartofi³⁰.

În 1837 au fost ploi din belșug, cum n-au mai fost câțiva ani înainte. Dar din pricina facerii drumului și a ploilor ce au urmat, în toamna acestui an locuitorii nu au făcut nici un fel de semănături. În schimb au fost sămănături stăpânești: 15 fălci și 4 prăjini cu grâu și 20 fălci și 40 prăjini cu secară. Au rămas arături neînsămânțate: 8 fălci și 30 de prăjini.

În primăvara anului 1838 s-au făcut următoarele sămănături. Stăpânești: 40 fălci și 30 prăjini grâu, 7 fălci secară, 40 fălci și 30 prăjini popușoi, 7 fălci orz-ovăz. Locuitorii: 4 fălci și 10 prăjini grâu, 5 fălci secară, 30 fălci popușoi, 6 fălci orz-ovăz, 2 fălci malai, 2 fălci hrișcă și 20 prăjini cartofi. Recolta anului 1838. Stăpânească: 120 kile și 10 dimerlii grâu, 160 kile popușoi, 100 kile orz-ovăz, 6 kile și 10 dimerlii cartofi. Locuitorii: 100 kile popușoi, 6 kile orz-ovăz, 10 kile și 10 dimerlii cartofi³¹.

În 1839 vedemostia rodirilor de pâine arată [după cum urmează]. Recoltă stăpânească: 40 kile și 10 dimerlii grâu, 10 kile secară, 80 kile și 10 dimerlii popușoi, 16 kile și 10 dimerlii orz-ovăz, 2 kile și 10 dimerlii malai, o kilă și 15 dimerlii cartofi. Recoltă locuitorii: 3 kile și 16 dimerlii grâu, 4 kile și 10 dimerlii secară, 60 kile și 15 dimerlii popușoi, 4 kile și 10 dimerlii orz-ovăz, 4 kile și 15 dimerlii hrișcă, 2 kile și 10 dimerlii malai, 3 kile și 10 dimerlii cartofi³².

Arături și semănături în toamna anului 1839. Stăpânești: 10 fălci și 40 prăjini grâu, 20 fălci și 20 prăjini arătură neșemănată. La 22 decembrie 1839, privighetorul de ocol arată: „Lăcuitorii n-au făcut nici cum arături de toamnă, măcar de a urmat îndeștule zăpcilăcuri asupra-le, fiindcă dindată ce au gătit boierescurile și a lor de strâns au pornit a transportarisi sare și grâu de la șchele, și după aceea au pornit ploile”.

Arături și semănături în primăvara [anului] 1840. Stăpânești: 40 fălci și 10 prăjini grâu, 35 fălci popușoi, 15 fălci orz-ovăz, 3 fălci și 10 prăjini malai, 3 fălci și 10 prăjini cartofi. Locuitorii: 8 fălci și

³⁰ Ibidem, f. 228, 238, 283.

³¹ Ibidem, dos. 497, f. 1, 34, 53, 97, 180, 193, 209.

³² Ibidem, dos. 576, f. 232.

40 prăjini grâu, 4 fălci secară, 64 fălci popușoi, 15 fălci și 40 prăjini orz-ovăz, 2 fălci hrișcă, o falce malai, o falce și 40 prăjini cartofi³³. Recoltă în 1840. Stăpânească: 28 kile grâu, 7 kile orz-ovăz, 109 kile popușoi, o kilă malai, o kilă cartofi. Locuitorească: 2 kile grâu, 5 kile orz-ovăz, 30 kile popușoi, o kilă cartofi.

Arături și semănături de toamnă în 1840. Pe loc stăpânesc: 20 fălci grâu, 20 fălci secară, 20 fălci arătură neșemănată. Cei 62 de locuitori au avut 20 fălci arate, dar neșemănate.

Arături și semănături în primăvara [lui] 1841. Pe loc stăpânesc: 38 fălci și 64 prăjini grâu, 42 fălci și 58 prăjini popușoi, 19 fălci și 70 prăjini orz-ovăz, o falce hrișcă, o falce malai, o falce cartofi. Locuitorii: 10 fălci și 50 prăjini grâu, 65 fălci popușoi, 16 fălci orz-ovăz, 4 fălci și 40 prăjini hrișcă, 5 fălci cartofi. Recoltă în 1841. Stăpânească: 10 kile grâu, 100 kile popușoi, 15 kile orz-ovăz, 5 kile cartofi. Locuitorească: 2 kile grâu, 60 kile popușoi, 10 kile orz-ovăz, 10 kile cartofi³⁴.

Arături și semănături în toamna anului 1841. Neșemănate: 67 fălci, 73 prăjini stăpânești și 30 fălci și 25 prăjini locuitorești.

În primăvara [anului] 1842. Pe loc stăpânesc: 40 fălci grâu, 10 fălci secară, 30 fălci popușoi, 15 fălci orz, o falce cartofi. Cei 64 locuitori au semănat: 15 fălci grâu, 50 fălci și 40 prăjini popușoi, 12 fălci orz, 10 fălci ovăz, 10 fălci cartofi. Recoltă în 1842. Stăpânească: 110 kile grâu, 50 kile secară, 200 kile popușoi, 50 kile orz-ovăz, 15 kile malai, 10 kile hrișcă, 10 kile cartofi³⁵.

Arături și semănături în toamna lui 1842. Stăpânești: 30 fălci grâu, 20 fălci arătură neșemănată. Locuitorești: 5 fălci grâu.

În primăvara anului 1843. Stăpânești: 40 fălci grâu, 10 fălci secară, 30 fălci popușoi, 15 fălci orz-ovăz, o falce cartofi. Locuitorești: 10 fălci grâu, 5 fălci secară, 60 fălci popușoi, 15 fălci orz-ovăz, o falce hrișcă, 2 fălci cartofi³⁶. Recoltă în 1843. Stăpânești: 100 kile grâu, 60 kile orz-ovăz, 300 kile popușoi, 30 kile cartofi. Locuitorești: 4 kile și 10 dimerlii grâu, 5 kile orz-ovăz, 300 kile popușoi, 50 kile cartofi³⁷.

Situația în 1844. Pe loc boieresc, arături și semănături: 35 fălci grâu, 30 fălci popușoi, 15 fălci orz, o falce in; nearate: 17 fălci. Apoi 100 fălci imaș, 200 fălci fănaț, 12 pogoane vie. Boierul are 40 de boi,

³³ Ibidem, dos. 597, f. 46, 65, 238, 245.

³⁴ Ibidem, dos. 717, f. 132, 139, 542, 555, 610.

³⁵ Ibidem, dos. 735, f. 150, 341, 343, 405.

³⁶ Ibidem, dos. 805, f. 136, 224, 227.

³⁷ Ibidem, Tr. 1333, op. 1514, dos. 100, f. 135.

20 cai, 160 vite cornorate și trei pietre de moară. La locuitori: 50 fâlcii arătură, 100 fâlcii imaș, 90 fâlcii fâneată. Locuitorii au 80 boi, 7 cai, 140 vite cornorate, 300 oi.

Situația în 1845. Pe loc boieresc, arături și semănături: 30 fâlcii grâu, 60 fâlcii popușoi, o falce orz, o falce cartofi, 6 fâlcii ovăz, o falce cânepă, 15 fâlcii nearate, 80 fâlcii imaș, 120 fâlcii fânaț, 12 pogoane vie. Boierul are 30 de boi și 80 vite cornorate. La locuitori: 70 fâlcii arătură, 60 fâlcii imaș, 60 fâlcii fânaț. Sătenii au 80 boi, 10 cai, 90 vite cornorate și 200 oi³⁸.

Recoltă în 1846. Boierească: 90 kile grâu, 20 kile și 5 dimerlii secară, 85 kile popușoi, 45 kile orz-ovăz, o kilă și 10 dimerlii hrișcă, 8 kile și 10 dimerlii cartofi. Locuitorească: 2 kile grâu, 220 kile popușoi, 4 kile malai, 16 kile cartofi³⁹. În toamna anului 1846, statistica oficială arată numai ceea ce au arat și însămânțat locuitorii: 30 fâlcii grâu și 4 fâlcii secară⁴⁰.

În primăvara anului 1847, arături și semănături. Pe loc stăpânesc: 100 fâlcii grâu, 40 fâlcii popușoi, 40 fâlcii orz-ovăz, 7 fâlcii malai, 4 fâlcii hrișcă, 10 prăjini cartofi. La săteni: 8 fâlcii grâu, o falce secară, 77 fâlcii popușoi, 8 fâlcii orz-ovăz, 4 fâlcii malai, 5 fâlcii hrișcă, o falce cartofi⁴¹. Recoltă în 1847. La boier: 75 kile popușoi. La locuitori: 200 kile popușoi, 14 kile cartofi⁴².

Situația în 1848. Arături și semănături, pe loc boieresc: 60 fâlcii grâu, 50 fâlcii popușoi, 20 fâlcii orz, 28 fâlcii ovăz, 5 fâlcii in, 250 fâlcii imaș, 300 fâlcii fâneată, 12 pogoane de vie. Boierul are 80 de boi, 60 vite cornorate. La locuitori: 98 fâlcii arate și semănate, 100 fâlcii imaș, 90 fâlcii fâneată. Apoi: 48 boi, 6 cai, 40 vite cornorate, 160 oi⁴³.

Situația în 1851. Arături și semănături, pe loc boieresc: 18 fâlcii grâu, 25 fâlcii popușoi, 8 fâlcii orz, 7 fâlcii ovăz, o falce cânepă. Apoi: 60 fâlcii nearate, 155 fâlcii imaș, 240 fâlcii fâneată, 12 pogoane de vie. Boierul avea: 40 de boi, 16 cai, 150 vite cornorate. La locuitori: 120 fâlcii arătură, 100 fâlcii imaș, 110 fâlcii fâneată. Apoi: 38 boi, 4 cai, 78 vite cornorate, 260 oi⁴⁴.

³⁸ Ibidem, dos. 188, f. 91 și 150.

³⁹ Ibidem, dos. 316, f. 48.

⁴⁰ Ibidem, f. 76.

⁴¹ Ibidem, dos. 412, f. 98 și 150.

⁴² Ibidem, dos. 402, f. 94.

⁴³ Ibidem, Tr. 1772, op. 2020, dos. 16598.

⁴⁴ Ibidem, dos. 44780, f. 60.

Situația în 1853. Pe loc boieresc, arătură și semănătură: 77 fălci grâu, 50 fălci popușoi, 30 fălci orz, 6 fălci ovăz. Apoi: 53 fălci nearate, 153 fălci imaș, 270 fălci fânaț, 12 pogoane vie. Boierul avea: 24 boi, 36 cai, 125 vite cornorate. La locuitori: 60 fălci arătură, 100 fălci imaș, 80 fălci fânaț. Locuitorii aveau: 36 boi, 5 cai, 156 cornorate, 226 oi⁴⁵.

Statisticile vremii trebuie folosite cu rezervă, pentru că în multe din ele datele sunt cu totul arbitrare. Vom da și exemple în care pentru unii ani datele arătate în alte dosare sunt cu totul diferite.

Pentru 1842. Pe locul boieresc, arături și semănături: 60 fălci grâu, 40 fălci popușoi, 10 fălci orz, 20 fălci ovăz, 50 fălci imaș, 300 fălci fânaț, 11 pogoane vie. Apoi: 60 boi, 20 cai, 40 vite cornorate, patru pietre de moară. La locuitori: 45 fălci arătură, 100 fălci imaș, 100 fălci fânaț. Apoi: 100 boi, 60 vite cornorate, 300 oi⁴⁶.

Pentru 1844. Pe loc boieresc: 60 fălci grâu, 48 fălci popușoi, 10 fălci orz, 10 fălci ovăz, 50 fălci imaș, 300 fălci fânaț, 4 pogoane vie. Apoi: 60 boi, 26 cai, 47 vite cornorate, 4 pietre moară. Locuitorii: 46 fălci arătură, 100 fălci imaș, 100 fălci fânaț. Apoi: 100 boi, 6 cai, 70 vite cornorate, 340 oi⁴⁷.

Pentru 1847. Pe loc stăpânesc, arături și semănături: 30 fălci grâu, 60 fălci popușoi, 10 fălci orz, o falce cartofi, 6 fălci ovăz, o falce cânepă, 15 fălci nearate, 80 fălci imaș, 120 fălci fânaț, 12 pogoane vie. Apoi: 50 boi, 60 vite cornorate. La locuitori: 70 fălci arătură, 60 fălci imaș, 60 fălci fânaț. Apoi: 100 boi, 80 vite cornorate, 200 oi⁴⁸.

Între 1864 și Primul Război Mondial

În această etapă, alături de agricultura mare trebuie luată în considerare agricultura țărănească pe loturi individuale rezultate din împroprietărire. Unii din marii proprietari s-au menținut ferm pe proprietățile lor și chiar și-au îmbunătățit exploatarea. Alții însă au continuat traiul ușor – la oraș sau în străinătate –, lăsând moșiile în seama administratorilor și arendașilor, ceea ce i-a dus la ruină.

În această etapă, unele familii de proprietari au pierdut cu totul moșiile, altele s-au îndatorat peste valoarea lor; sunt cazuri chiar în regiunea de care ne ocupăm.

⁴⁵ Ibidem, dos. 30920, f. 21.

⁴⁶ Ibidem, op. 2020, dos. 1933, f. 133.

⁴⁷ Ibidem, dos. 5275, f. 157.

⁴⁸ Ibidem, dos. 12052, f. 136.

Pe ruinele casei boierești s-au ridicat arendașii și foștii slujbași ai moșiilor. Acum este etapa dezvoltării – chiar scandaloase – a trusturilor arendașești. Agricultură e în funcție de capital, iar exploatarea agricolă stă în legătură cu cerințele pieței. Arendașul este un om de afaceri, care mănuieste capital și urmărește numai câștig cât mai mare, fără conveniențe de ordin afectiv față de omul care muncește sau față de pământul care dă roade.

În agricultură primează acum capitalul, ca și în industrie, spre care de altfel burghezia și-a deplasat interesul. Nevoia de capital e semnalată încă din 1866 de către agronomul Ion Ionescu de la Brad: „Arendașul (din Durnești) poate face o plugărie care să se întindă și pe două sute fâlcii; însă pentru aceasta se cere un capital de 7 galbeni falcea, capital pe care nu-l are”⁴⁹.

Agricultorii mari, fie că erau veșnici stăpâni, fie că erau arendași, făceau pe marile proprietăți o agricultură rațională, după știința vremii de atunci și mai ales după experiență, pentru ca pământul să dea roade cât mai bogate.

Printre alte măsuri pentru îmbunătățirea agriculturii a fost și aducerea din străinătate a mașinilor agricole. „Monitorul Oficial”⁵⁰ a publicat reclama *Casei Clayton Schuttlworth & Co Lincoln* din Anglia pentru mașini agricole; [este vorba de] o locomobilă de 8 cai putere, cu batoza ei, [care] costa 887 galbeni la vama din Turnu Severin și 921 galbeni la Galați și Brăila.

În curând s-au găsit mașini la câteva moșii din Moldova de nord. În 1878, după moartea lui Costache Cazimir, au rămas pe moșia Unțeni o moară de treier și o moară de vapor. În 1879, pe moșia Vorniceni – Podul lui Stamati (a lui Costache Haret) se afla o locomobilă cu două batoze, una de popușoi și alta de grâu. În 1885 se afla mașină de treier pe moșia Epurenii.

Valoarea lucrurilor și prețul muncilor în regiunea de care ne ocupăm era – în 1884 – cam la fel ca în întreg nordul Moldovei.

O falce de pământ producea în medie, în 1884, 12 merțe la grâu, 16 la porumb, 15 la orz, 18 la ovăz, 12 la secară. Prețuri de închiriere. Arătura: calitatea I – 50 lei, cal. a II-a – 40 lei, cal. a III-a – 30 lei. Fânețe: cal. I – 40 lei, cal. a II-a – 30 lei, cal. a III-a – 20 lei. Suhă: cal. I – 30 lei, cal. a II-a – 25 lei, cal. a III-a – 20 lei. Lucrul la o falcă de pământ: arătura

⁴⁹ Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română din județul Dorohoi*, [București, Imprimeria Statului, 1866], p. 457.

⁵⁰ Din 7/19 mai 1866.

16 lei, semănatul 2 lei, grăpatul 3 lei, seceratul 16 lei, strânsul 4 lei, prășitul 30 lei, culesul 10 lei, coasa 16 lei. Ziua cu carul 2 lei, cu palmele 1 leu, bătutul la porumb 1 leu. Plata unui argat pe lună 12 lei. Prețul vitelor. Un bou la plug: cal. I – 150 lei, iar cal. a II-a – 120 lei, o vacă: cal. I – 100 lei, cal. a II-a – 80 lei; oaia – 15 lei; un porc mijlociu – 20 lei; capra – 20 lei.

Una din marile exploatări agricole de pe valea Jijiei era moșia Epureni. Moșia aceasta, în întindere de 1050 fâlcii, a fost vândută de către Grigore Holban la 20 octombrie 1880 cu 26.000 de galbeni lui Cristea Manea Loizan, armean din Botoșani. Pământul era de calitate superioară, ca tot cel din împrejurimi.

Încă în 1866, agronomul Ion Ionescu de la Brad scria: „Pământurile întinse și cu totul lipsite de păduri din plășile Prutul de Jos și Bașeu sunt negre, cu baza de nisip sau lut, și de o fertilitate sau putere de rodire considerabile”⁵¹.

Bătrânul Loizan a făcut o tovărășie la această moșie cu fiii săi Andrei și Emanoil. Asociația era o întreprindere capitalistă. În contabilitate se întrebuinta în capul listelor de cheltuieli această formulă: „Bani dați la exploa[ta]rea Moșiei Epureni”.

Din condicile de contabilitate ale acestei asociații⁵² extragem următoarele însemnări:

De la Sfântul Gheorghe 1885 la Sfântul Gheorghe 1886. Cheltuieli 71.651,20 lei; procente 1.363 lei; total 73.014,20 lei. Tovarășii au primit 52.827,53 lei. Suma de 20.286,69 lei rămâne în exploatarea moșiei, cu procent. Printre alte cheltuieli din acest an se arată: 600 kg sare 57,30 lei; rohatca la 6 harabale cu scânduri 1,40 lei; 14 oca arcane de tras căpițele 23,15 lei; asigurarea rapiței 61,90 lei; costul mașinii de treier 1029 lei; de scos din Gara Botoșani 38,20 lei; de dat jos din vagon 13 lei; de dus la curte la Epureni 21 lei; 100 kg mangal 6 lei; alte cheltuieli pentru mașină 41,25 lei; leafa mașinistului 70 lei; 30 scânduri la porcărie 30 lei; 10 merțe popușoi 180 lei; o telegramă 1,80 lei; o scrisoare recomandată 55 bani.

De la Sfântul Gheorghe 1886 la Sfântul Gheorghe 1887. Cheltuieli 70.983,33 lei. Tovarășii au primit 54.803,76 lei. A rămas mai departe în exploatare suma de 16.178,52 lei. Printre alte cheltuieli din acest an se arată: 4003,15 lei altă rată la mașina de treier; 449,95 lei *foncierul*

⁵¹ Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 142.

⁵² Păstrate la Arhivele Statului din Botoșani.

trimestrial; 150 lei asigurarea grâului; 6,20 lei o cămașă, o pereche izmene și o pălărie; o manta 22 lei. Câteva din prețurile de vânzare: 12,50 lei oca de vin; 470 lei doi cai; 520 lei pentru 8 boi grași a câte 65 lei fiecare.

De la Sfântul Gheorghe 1887 la Sfântul Gheorghe 1888. Cheltuieli totale 45.986,45 lei. Pentru alte cheltuieli: 899,93 lei foncierul moșiei Epureni, pe trimestrele aprilie-iulie 1877-1878; 20 lei leafa lui Gheorghe Voroneanu, flăcău în ogradă. Câteva din prețurile de vânzare: 775 lei noi pentru 11 vaci și 9 boi grași; 4800 lei pentru 6 vagoane popușoi loco Epureni cu 800 lei vagonul; 1530 lei vagonul de grâu; 2000 lei două vagoane de popușoi de 10.000 kg fiecare; 32,19 lei pentru 37 oca lână. Neguțitorii care au cumpărat porumbul au voie să îngrașe porcii în ocoale și până la 1 mai să-i pască pe iarbă.

De la Sfântul Gheorghe 1888 la Sfântul Gheorghe 1889. Primiri 69.523,42 lei, cheltuieli 47.568,20 lei. Rămâne 21.955,22 lei. Din cheltuieli: 448,73 lei foncierul pe trimestrul iulie 1888; 897,43 lei foncierul pe octombrie 1888 și ianuarie 1889. Câteva vânzări: 610 lei un vagon de ovăz; 75 bani oca de lână obișnuită, iar un leu lână țigaie; 1570 lei pe 20 de vaci a câte 70,50 lei bucata și 4 a 40 lei bucata; 34.625 lei pe 20 de vagoane din lanul Iacobenilor și 5 vagoane grâu românesc, cu prețul de 1385 lei noi vagonul de 10.000 kg pe loc la Epureni (sacii și sfoara a cumpărătorilor); cu 700 lei noi s-a dat lui Vartan Cristea în arendă pe un an crâșma din Epureni. Proprietarii îi vor da o falce de iarbă, un stog de paie și îi vor vâra două vite mari. Cu prețul de 1225 lei vagonul, loco Epureni, au mai fost vândute încă 20-22 vagoane de grâu.

De la Sfântul Gheorghe 1889 la Sfântul Gheorghe 1890. Cheltuieli 50.271,90 lei. S-a plătit foncierul moșiei Epureni pe trimestrul octombrie 1889 și ianuarie 1890 suma de 899,95 lei; pentru asigurarea rapiței contra pietrei 200 lei, iar asigurarea morii pentru foc 178,30 lei. În septembrie 1889 s-a cumpărat de la Havârna un vagon de grâu cu 1312,50 lei; chiria de adus acest grâu până la Epureni a costat 71 lei. Cele 28.640 kg grâu de semință din toamna anului 1889 a fost în valoare de 4152,92 lei. Realizări din vânzare: orzul vechi din recolta 1888 s-a vândut cu 880 lei noi, vagonul loco Epureni; orzul nou cu 1067,50 lei vagonul; popușoi cu 700 lei noi vagonul; două putini de brânză cântărind 28 vedre cu 5,60 lei vadra; lână cu 88 bani oca.

La 23 aprilie 1890 tovărășia s-a desfăcut, ieșind din ea Emanoil Manea. Dar s-a întocmit îndată o altă asociație de rude, care, în întreprinderea nouă au pus un capital de 116.232,60 lei, din care 77.832,66 lei era partea lui Andrei Manea.

Când s-a întemeiat asociația nouă, la moșia Epureni se afla următorul inventar: 156 boi giugari în valoare de 21.840 lei; 75 capete de vite tamazlâc în valoare de 5648 lei; 993 oi în valoare de 18.840 lei și 28 de cai în valoare de 2459 lei. Mașina de treier nouă valora 10.864,77 lei. Mașina cea veche, două mașini de semănat, o morișcă, lucrurile covăliei, plugurile, grapele, harabalele, tăraboanțele, lucrurile chelăriei, toate în valoare de 3803,50 lei. Apoi 411 fălci arătură de toamnă și primăvară, semănite și grăpate, în valoare de 8220 lei. Popușoi din recolta 1889 au rămas 12 vagoane, în valoare de 17.500 lei. Cele 12 stoguri de fân valorau 1800 lei. În sfârșit: datoria locuitorilor din Epureni: 10.136 lei; datoria lucrătorilor străini: 1.728,10 lei; datoria servitorilor: 1218,22 lei.

La 13 martie 1896 Andrei Manea a devenit singur stăpânitor al întregii moșii Epureni.

De la Sfântul Gheorghe 1895 la Sfântul Gheorghe 1896, moșia Epureni a adus un venit de 52.827,23 lei. Au ieșit 18 vagoane de grâu. Vagonul de ovăz, loco Epureni, s-a vândut cu 820 lei. Două vagoane de grâu de sămânță au fost vândute cu 2800 lei. Pentru orz s-a încasat cu 1000 lei de vagon, pe loc (curățit încă o dată la morișcă). Pentru 3197 kg orz de sămânță s-au luat 1319,70 lei. S-a vândut 600 kg popușoi cu 600 lei. Pentru 150 oi cu mielute s-a încasat 3000 lei; pe 50 bărbăcuți (49 albi și unul radeș) s-a luat 196 lei; un cal roib 120 lei; 83 mascuri a 35 lei unul; în total au adus 2800 lei; 19 pielicele negre 42 lei; pentru 718 lăni negre (cântărind 1400 kg sau 1097 oca) și pentru 278 lăni albe (cântărind 547 kg sau 429 oca) s-a încasat 500 lei; pentru 159 vedre și 6 oca brânză s-a primit 798 lei; pentru o puțină de lapte acru 49,50 lei; pentru 4 stoguri de fân vândute 480 lei.

La matricola de recensământ fiscal din decembrie 1897, moșia Epureni a fost înscrisă cu impozitul de 1681 lei. Impozitul se defalca astfel: 930 lei taxa fonciarei; 3 lei taxa pentru spirtoase; 4 lei pentru combaterea filoxerei; 93 lei zecimi de percepție; 279 lei zecimi județene; 186 lei pentru drumuri și 186 lei taxe comunale.

Pentru întreaga comună Ungureni, statistica arată în 1890: 2802 ha de pământ arabil, 1768 ha fânețe și 1701 ha pășune și teren sterp. Producția de cereale în acel an a fost de: 1312 merțe de grâu, 4544 merțe de porumb, 2166 merțe de orz, 1138 merțe ovăz, 20 merțe fasole și 20 merțe cartofi. Erau pe atunci în comună: 695 boi, 383 vaci, 381 cai, 162 porci⁵³.

⁵³ Raportul învățătorului Romulus Filipescu.

În comuna Borzești se găseau în 1891: 680 vite mari, 1300 oi, 110 cai, 400 porci și 10 capre⁵⁴.

În 1895, statistica arată în comuna Ungureni următoarea producție: 2500 hl grâu, 5000 hl orz, 2500 hl ovăz, 10.000 hl popușoi, 50 hl fasole, 50 hl cartofi. Erau în comună: 1104 vite albe, 292 cai, 3613 oi, 101 porci, 26 capre și 2 bivoli⁵⁵.

Statisticile de mai sus înglobează atât datele privitoare la agricultura mare, cât și la cea țărănească.

Moșiile, fie că erau exploatate de veșnicii stăpâni, fie de arendași, aveau organizarea unor mari întreprinderi agricole și gospodărești, cu tot inventarul necesar. Lucrările se făceau după știința și mai ales după experiența practică a marilor agricultori. Munca era silnică: prașila, secera, coasa. Locuitorii de pe moșie – de ambe sexe și de toate vârstele – alcătuiau mâna de lucru, plătită cu bani și tain, dar mai totdeauna cu zgârcenie și înșelăciune.

Unii dintre săteni erau îndemânatici la lucrări mai deosebite: la semănatul cu mâna (semănători), la datul snopilor în valul batozei (valarii), la clădit tulpina și trupul girezii de păioase (giredarii), la făcut vârful girezii (vârvarii). Treieratul întârzia uneori până în primăvara viitoare, de aceea girezile se clădeau cu deosebită grijă. Într-o gireadă erau 2-3 vagoane de cereale. De aceea, cei 4 vârvari care lucrau la o gireadă trebuiau să fie buni meșteri. Acoperișul era ponciș, ca să nu primească apa de ploaie. Doar dacă gireada stătea mai mult șoarecii făceau găuri în acoperiș ca să iasă afară și astfel produceau pierderi. Acești muncitori mai destoinici aveau un spor de plată față de cei obișnuiți. În Mândrești au fost vârvari vestiți: Ion Cojocaru și Ion Lungu (cel bătrân).

Moșiile aveau un personal administrativ. Să cercetăm situația de la moșia Călugăreni din acest punct de vedere în anii care au precedat Primul Război Mondial.

Arendașul Zaharia (venit în 1907) avea slujbași dintre locuitorii satului; numai oamenii săi de desăvârșită încredere – contabilul și chelarul – erau evrei din Botoșani. Vătavul conducea pe feciorii boierești. În anul 1913 el avea 50 lei pe lună și tain 1000 kg porumb,

⁵⁴ Dicționarul Filipescu-Dubău [autorul are în vedere cunoscuta lucrare a lui Nicu Filipescu-Dubău, *Dicționarul geografic al județului Dorohoi*, Iași, Tipografia P. C. Popovici, 1891, sub voce].

⁵⁵ După Dicționarul Nădejde-Țițu [Neculau face referire la lucrarea întocmită de Vasile C. Nădejde și Ioan Țițu, *Dicționar geografic al județului Botoșani*, București, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, 1895, sub voce].

1000 kg pâine albă, 20-30 kg brânză, 4-5 care de paie sau lemne, scutiri de imăș pentru 20 oi și 2 boi. Feciorul avea ca răsplată – după vrednicie – de la jumătate până la trei sferturi din ce avea vătavul.

În fiecare seară vătavul prezenta stăpânului un raport verbal asupra lucrărilor săvârșite în acea zi. Apoi primea ordine asupra celor ce trebuiau făcute în ziua următoare. La rândul său, vătavul chema pe feciori, dacă n-au fost și ei de față la raport, și le împărțea sarcinile: la prașilă, la coasă, la treier, la cărat, la arat, la semănat. Sub conducerea feciorilor lucrau muncitorii agricoli.

Vătavul supraveghea întreaga avere de la câmp, iar chelarul pe cea de la curte; nu se făcea nici o mișcare fără știrea lor. Despre toate trebuia să aibă cunoștință și contabilul.

La stână treburile erau conduse de baci și de scutar. Baciul era gospodarul stânei și avea în grijă fruptul (facerea și păstrarea brânzei). Scutarul ținea socoteala oilor, se îngrijea de sănătatea lor și era mai mare peste ciobani. Baciul stătea numai la stână, iar scutarul numai pe câmp; nu se amestecau unul în treburile celuilalt. Arendașul Zaharia avea la stâni și un credincios evreu, care ținea seama fruptului.

Fiecare stână avea un număr de ciobani, după numărul oilor. Un cioban era plătit cu 60 până la 200 lei pe an, după calitățile lui. I se da tain 30 kg de făină pe lună și 4-6 kg brânză, dar nu din stână, ci de cea anume pregătită pentru lucrătorii de pe moșie (sărată și amestecată cu brânză de vacă și cu urdă). Ciobanul mai avea schimburi, cojoc, căciulă, manta și îmbrăcăminte. Mai avea și tain pentru familie (făină, brânză, lână). I se scutea vărutul a 5-10 oi și i se da 40-80 prăjini de pământ pentru semănat popușoi. La fiecare stână era și câte un strungar, de obicei un băiat mai dezghețat, care dădea oile în strungă la timpul mulsului. Avea și el plata lui.

Între slugi se numărau: rânđașii din ogradă, șarabanarii, bouarii și vacarii, paznicul de la stadole, fiecare din ei plătiți cu leafă și cu tain atât cât să-și poată ține zilele de azi pe mâine. În schimb furau și ei cât puteau...

Rezultatele agriculturii într-un an agricol erau în funcție de anumiți factori: condițiile tehnice în care se lucra, situația prețurilor pe piața internă și externă, dar mai ales starea timpului. Au fost ani buni și ani răi. Între 1880 și 1890, în nordul Moldovei au fost ani buni. În regiunea de care ne ocupăm, în pământuri slabe falcea a aruncat 15 merțe, iar în cele bune până la 35 merțe. Merța avea 12 dimerlii, iar dimerlia 16 kg, [deci o merță avea] aproximativ 200 kg.

Anii 1901, 1902 și 1903 au fost normali. În 1904 a plouat puțin de cu primăvară, apoi a fost secetă până la Sfântul Petru. De atunci au început ploi mari, care au stricat o parte din pâine. Anii 1905 și 1906 au fost ani normali; 1907 cu puțină secetă.

Primăvara anului 1908 a început cu ploi puține. La Sfinții Apostoli (29 iunie) au început ploi mari, care au ținut până la Cuvioasa Paraschiva [14 octombrie], când a căzut zăpadă, care nu s-a mai luat. Păioasele au fost cosite, dar brazdele au putrezit pe câmp. S-a făcut numai ceea ce a fost semănat pe dedesubt și devreme. Nutreț pentru vite s-a găsit pentru că au năpădit buruienile.

În 1909 recolta a fost foarte frumoasă. Anii 1910 și 1911 au fost normali. *Anul se considera normal* când ploile cădeau la timp, liniștite și în cantitate suficientă. În acești ani buni ploile de toamnă cădeau după Sântă Mărie Mică [8 septembrie] și țineau doar trei săptămâni, pământul se îmbiba de apă, iar grâul semănat încolțea și răsărea frumos.

Începutul iernii se considera la Sfântul Neculai [6 decembrie], care totdeauna își scutură barba; atunci începeau ninsorile. Zăpada se așternea abundentă peste întinderi și ținea toată iarna. După ce se dezgheța, erau ploile de primăvară de câteva zile. Apoi peste vară cădeau trei ploi mari, de câte cel puțin o săptămână fiecare: ploile Sfântului Petru [29 iunie], ploile Sfântului Ilie [20 iulie] și ploile Sântă Măriei Mari [15 august]. Între acestea, cădeau regulat, la fiecare două-trei zile, ploi ușoare de câteva ore, care udau pământul și răcoreau atmosfera. De multe ori cădeau noaptea sau îndată după amiază, încât nici nu împiedicau lucrul la câmp.

Anul 1912 a fost greu. De cu primăvara timpul a pornit bine. Dar, de la Sfântul Petru au început ploi, care au ținut până a dat înghețul. Semănăturile începuseră bine și s-a salvat numai ceea ce s-a treierat până la 15 septembrie. Spre toamnă ploile au fost neîntrerupte. În maluri s-au ivit surpături mari; drumurile naturale erau desfundate și au devenit impracticabile. Oamenii duceau la moară cu sacul. Popușoii au fost tăiați și puși în glugi, dar n-au putut fi cărați. La Sfântul Dumitru [26 octombrie] a nins și peste pământul desfundat de ploaie s-a așezat zăpadă de un metru. Oamenii au adus popușoii de la câmp cu sania, după ce a înghețat și au desfăcat pe apucate toată iarna. În primăvara anului următor, oamenii aveau și de arat și de desfăcat. Despre 1912 a rămas amintirea unui an în care „au fugit dealurile”. Dar de atunci a fugit și norocul marilor proprietari, pentru că mai toți s-au înglodat în datorii.

[...] Anul 1913 – considerat ca unul din cei mai prosperi –, a ameliorat prea puțin situația. În preajma Primului Război Mondial marea proprietate era în agonie. Îngroziți de anii de secetă, înșelați de arendași și de vechili, încurcați în datorii peste puterile lor, doborâți de lene și de risipă, irosiți în preocupări frivole, blazați iremediabil – așa au fost găsiți epigonii clasei boierești de odinioară de război și de exproprierea ce a urmat. Aceste evenimente au avut asupra lor efectul brumelor de toamnă asupra vegetației întârziată.

Între 1864 și Primul Război Mondial agricultura țărăneasă alcătuia un sector destul de însemnat; fiecare sat avea ținuturile de la împroprietărirea lui Cuza. Numai că după o trecere de ani pământurile acestea s-au fărâmițat prin diviziune între moștenitori. Toloaca din Ungureni (Isăcescu) este un exemplu tipic în această privință; ogoarele sunt înguste de câțiva metri. Cu vremea, populația înmulțindu-se, pământul n-a mai fost suficient.

Locuitorul Gheorghe Mazuru, de 83 de ani, povestea în 1855, că pe când era flăcăoandru, un om sărac semăna 20 prăjini de popușoi. Pentru că avea o suprafață mică, lucra atât de bine pământul încât scotea de pe el până la 3 merțe de popușoi (600 kg). Dar pentru gloata casei, pentru gobăi (păsări) și pentru porc nu era de ajuns această cantitate de porumb. Omul era nevoit să se ducă la muncă în altă parte. Țăranii săraci erau siliți să arendeze pământ boieresc pe care îl plăteau cu munca. Cei înstăriți făceau o agricultură mai bună; cei săraci aveau produse puține și de slabă calitate. Pe acea vreme grâul se treiera cu caii sau chiar se bătea cu umblăciul.

Din când în când, oficialitatea schița câte un gest generos prin care arăta preocuparea de a ridica agricultura micului plugar. Ministerul a organizat expoziții și concursuri cu care ocazie a distribuit premii: pluguri, grape, trioare, reproducători de specie bovină, războaie de țesut și bani.

[Astfel,] la 18 octombrie 1887 s-a organizat la Luizaia un concurs de pluguri pentru județul Botoșani. Organizatori ai acestui concurs au fost Teodor Boldur Lătescu, prefectul județului Botoșani și Ilie Ciolac (proprietarul moșiei Călugăreni), președintele Comitetului Agricol⁵⁶.

Problema capitală pentru țăranime era lipsa pământului, pentru pământ s-a dezlănțuit răcoala din 1907. În sfârșit, țăranul a obținut pământ abia după ce a trecut prin focul Primului Război Mondial.

⁵⁶ Arhive Botoșani, Prefectura, nr. 11/1887.

Între cele două războaie mondiale

[În această perioadă] agricultura a fost preponderent țărănească, [deși] cea mai mare parte din teritoriul țării a intrat în stăpânirea marilor agricultori. Din marea proprietate au rămas numai mici resturi, care au alcătuit proprietatea mijlocie.

Unele din aceste resturi s-au menținut în cadrul aceluiași familii; așa e cazul la Epureni (Manea), la Ungureni (Isăcescu), la Tăutești (moștenitorii Romano), la Plopenii Mici (Ciulei) și la Vicoleni (Vasile Isăcescu). În celelalte sate, proprietatea mijlocie a intrat în stăpânirea altor persoane, cum a fost cazul la Călugăreni (Costiner apoi Savagiu), la Mândrești (Arnăutu și Lustgarten) și la Borzești și Plopenii Mari (Hârtopeanu).

Pe toate aceste proprietăți mijlocii s-a făcut agricultură bună. Serviciul Agricol din Dorohoi a întocmit un tablou la 24 septembrie 1938 – [cu proprietăți] mai mari de 25 ha. Pentru comuna Borzești se arată (arabil și total): Vasile Isăcescu 70-141 ha; Vasile Hârtopeanu 218-412 ha; moștenitorii [lui] Ion Ciulei 386-539 ha; Constantin Radovici 109-209 ha; Constantin Romano 83-183 ha; Elena Baltă 120-205 ha; Lorica Frunză 100-199 ha. La Vorniceni (Ferechide) 450 ha; la Ibăneasa (Andrei Fasolă) 148-156 ha⁵⁷.

Exploatarea de la Dubina (la Plopenii Mici), condusă de proprietarul Gheorghe Ionescu-Șișești, și cea de la Mândrești a lui Gheorghe Arnăutu au fost adevărate ferme.

Soarta conacelor boierești a fost diferită de la sat la sat. La Ungureni (Isăcescu), Plopenii Mici și Tăutești au fost menținute de vechile familii. La Plopenii Mari a intrat în altă stăpânire. La Vicoleni, Ungureni (Jian) și Mândrești s-au transformat în localuri de școli. La Epureni, Sapiveni și Călugăreni au fost dărmate. La Ungureni, conacul lui Ion Jian a folosit locuință pentru personalul spitalului.

Din vechile livezi boierești s-a menținut numai cea de la Tăutești. Au creat livezi noi, pe întinderi mai mari: Gheorghe Arnăutu la Mândrești și Dumitru Iușcă la Durnești, adevărate podoabe pentru o regiune lipsită de plantații. Alte livezi mai mici au realizat: Aglăița Isăcescu, Ion Ionescu și Vasile Chebac (la Ungureni), Costache Iftime (Sapiveni) și Ștefan Ciofu la Vicoleni. La exproprierea de după Primul Război Mondial iazurile au fost distruse; abia au rămas ici-colo câteva ochiuri de apă pentru adăparea oilor.

⁵⁷ Arhive Dorohoi, Serviciul agricol, nr. 15/1938.

Agricultura țărănească a trecut pe primul plan; locuitorii satelor au primit pământ prin împrumut; deocamdată visul s-a realizat. Pentru a cunoaște starea de spirit și așezarea socială de la sate în acea vreme, vom analiza situația de la Mândrești.

În iarna anului 1918-1919, proprietarul Nicu Ciolac a propus sătenilor să cumpere moșia sa cu 1800 lei hectarul. Întrucât în primăvara anului 1919 au început lucrările de împrumut, obștea de cumpărare din Mândrești s-a desființat. În urma exproprierii, pe moșia Durnești au rămas 600 ha, iar pe moșia Mândrești 1250 ha. Între anii 1919-1921, locuitorii din Mândrești s-au satisfăcut cu pământ peste trebuințele lor.

În anii următori, proprietarii de pe moșia Mândrești (Nicu Ciolac, Nicu Cerchez, Saint John) au căutat să se desfacă de părțile lor prin vânzare. Ca toți proprietarii de pe atunci, erau și ei descurajați de pierderile mari suferite prin expropriere. Prețul cerealelor era atunci în continuă creștere și agricultura putea fi privită ca o ocupație rentabilă; dar proprietarii de pe Mândrești nu aveau nici inventarul, nici pregătirea, nici curajul ca să facă agricultură pe seama lor.

Sumele ce se realizau atunci din arezi erau derizorii; singura soluție era vânzarea pământului. Porțiunea Saint John a fost cumpărată de dentistul Lustgarten din Botoșani; cea a Anei Balș de pe Durnești a fost parcelată și arendată (apoi vândută) mai multor locuitori din satele învecinate. Încă din 1921, Nicu Ciolac a început să vândă sătenilor din Mândrești parcele individuale din partea sa de moșie. Era atât de grăbit de a se desface de pământ încât l-a dat pe credit și cu plată în natură (scoarțe, cereale, păsări, alimente).

Unii au rămas datori, totuși au primit acte de veșnică vânzare. Cumpărătorii au plătit pământul din prima recoltă. Cerealele aveau preț bun (3,50 lei kg de grâu, 3 lei kg de orz) și negustorii colindau satele. De pe un hectar de orz țăranul scotea 4-5000 lei; era mai ales întrebată orzoaica pentru fabricile de bere.

Având venituri frumoase din agricultură, sătenii din Mândrești s-au avântat să mai cumpere pământ; Nicu Ciolac a ridicat prețul la falce la 4000 lei, apoi la 6000 lei. În 1923 situația s-a schimbat întrucâtva; pământul a ajuns la 8000 lei hectarul, iar prețul la cereale a mai crescut (4 lei kg de grâu, 3,50 lei kg orz). Acum nu se mai putea plăti pământul de veci din venitul unui singur an agricol. Țăranii s-au așternut pe muncă încordată și sistematică pe ogoarele lor, cultivând pământul din ce în ce mai bine.

Între anii 1921-1928 agricultura țărănească a progresat simțitor; în gospodăria omului de sat s-au realizat mari îmbunătățiri. Oamenii au făcut mari împrumuturi în bănci, unii pentru investiții în agricultură, alții pentru cheltuieli inutile (petreceri). În 1928 prețul vagonului de grâu ajungea până la 120.000 lei. Până în acest an se putea cumpăra ușor pământ. Cu produsul de pe un hectar (circa 1500 kg de grâu), care se vindea cu 12-15.000 lei, se putea cumpăra de veci o jumătate de hectar; în 2 ani se plătea hectarul.

Dar în 1929 a venit scăderea catastrofală a prețurilor la cereale, ca urmare a *dumping*-ului de pe piața mondială. Veniturile țăranilor au scăzut catastrofal; datornicii nu mai erau în stare să plătească nici dobânzile. Băncile au început să împlinească pe debitori; prin sentințe judecătorești au achiziționat pământuri de ale datornicilor. Gospodăriile țărănești mergeau spre adevărată ruină, iar locuitorii satelor se găseau în mare descurajare.

Ca să salveze pe țărani și agricultura țării, statul, prin Legea conversiunii din 1931, a redus o parte însemnată din datoriile sătenilor. Prin această măsură băncile au fost greu lovite și multe din ele au sucombat. Cei mai mulți dintre țărani (80 %) n-au mai plătit datoriile, nici chiar convertite. Băncile n-au avut dreptul să vândă pământurile provenite din expropriere ale țăranilor datori.

În această răsturnare de situații s-a schimbat și valoarea pământului. Pentru pământul care n-a fost achitat în 1928, în 1931 trebuiau date 10-15 recolte. *După o rânduială apucată din bătrâni, pământul trebuia să se achite singur, pe încetul, în decurs de 20 ani, fără să zdruncine așezarea gospodărească a omului de sat* (deci câte 5 % pe an).

Ca efect al conversiunii, oamenii nu au mai manifestat dorința pentru cumpărarea de pământ; aceasta a dus la o scădere a prețului pământului. [Spre exemplu,] pe moșia Valea Grajdului valoarea unui hectar a scoborât de la 40.000 la 5.000 lei.

Ca să asigure rentabilitatea gospodăriei și exploatării țărănești, statul a fixat prețuri minimale la cereale. Stabilindu-se prețul la cereale, locuitorii satelor au reînceput tranzacțiile cu pământul (vânzări și cumpărări). Către 1938 prețul unui hectar a ajuns la 25.000 lei, ca în 1928.

Au urmat ani agricoli buni, cu abundență mare de recolte. Statul a intervenit prin valorificarea cerealelor; țăranimea a obținut prețuri bune pentru produsele [ei]. Gospodăriile țărănești au luat un mare avânt.

În linii generale, așa a fost situația în toate satele regiunii de care ne ocupăm. Faptul că țăranul a devenit proprietar de pământ a făcut ca și

exploatarea lui să ia o mai mare proporție. S-au ridicat case mai spațioase, s-a înmulțit numărul vitelor, a sporit inventarul agricol. S-a îmbunătățit hrana și îmbrăcămintea oamenilor. Standardul de viață s-a ridicat.

Este iarăși adevărat că la expropriere au obținut pământ oameni care nu aveau atașament pentru agricultură și nici mijloace de a o face. Aceștia au pierdut îndată pământul, vânzându-l. A fost o pătură în sânul țărănimii care a rămas în afara evoluției; unele familii s-au mărginit la o agricultură tradițională, cu slab randament. Lotul de împroprietărire s-a divizat prin moșteniri. Astfel, chiar între cele două războaie mondiale au fost prin satele regiunii [Ungureni] mici agricultori care au trăit în lipsuri și sărăcie.

*

Satele de care ne ocupăm se află în vestita regiune a *grâului* din Moldova de nord, grâu cu reputație mondială. În afară de cele 12 sate [...], mai fac parte din regiunea grâului vestit satele: Nicșeni, Costești, Gulioaia, Strahotin, Borole, Hănești, Mihălășeni, Dângeni, Trușești, Știubieni, Vlăsinești, Sârbi, Petricani, Săveni, Avrămeni, Coțușca, Vorniceni, Vlădeni, Carasa ș.a.

Grâul din anti-stepa nordică are calități excepționale. Solul fiind bogat în azot, boabele de grâu au și ele o cantitate mare de azot. Asta face ca glutenul din boabe să fie elastic, ceea ce determină bune însușiri de panificație. În Moldova de nord vara e mai puțin călduroasă ca pe Bărăgan; astfel grâul se coace pe încetul, iar bobul nu se zbărcește, ci rămâne plin. În sfârșit, acest grâu lasă puține tărâțe⁵⁸.

Între cele două războaie mondiale, cultura grâului a sporit în regiune an cu an. Lanurile cele mai bune pentru cultura grâului sunt [la] Borzești: lanul de la cimitir și toată culmea până la Movila Arsă; Călugăreni: platourile de pe moșie; Durnești: lanul de la Stadolă; Epurenii: moșie cu pământ excelent pentru grâu, mai ales pe podișuri; Mândrești: lanurile Fântâna Armencii, Lupăria, Vulturul; Mihai Viteazul: lanul Fântâna Boierului; Plopenii Mari: lanurile Zoițanu, La Luncă, La Craci; Plopenii Mici: porțiunea de moșie numită Dubina; Podul lui Stamatii: lanul către porțiunea de moșie Radovici; Tăutești: în

⁵⁸ Despre calitățile grâului din Moldova de nord (vestitul grâu de Botoșani) au scris V. Cârmu-Munteanu, Corneliu Roman, *Recherches sur les céréales roumaines. [Les blés et leurs farines, le maïs et l'orge]*, Bucarest, Institut d'Arts Graphiques Eminescu, 1900, 228 p.; Alexandru Zaharia, *Le blé romain*, [Bucarest, Albert Baer, 1910, 582 p.]; Gheorghe Ionescu-Șișești, *Despre cultura grâului*. [Cu privire specială la condițiunile din România, București, Editura Cartea Românească, 1938, 398 p.].

sus de iazul Săvăscului; Ungureni: platoul de la Ungureni-Ciulei și podișul de la Sapiveni; Vicoleni: lanul de la Iugani și locul de la movilă, către Glodul Alb.

Ca varietăți, s-au cultivat în regiune cu deplin succes: grâul local de toamnă cu bobul roș (cultivat din cele mai vechi timpuri), care conține cel mai mare procent de gluten. După Primul Război Mondial au fost introduse și alte soiuri ameliorate: Bancut, American 15.

În regiune grâul se seamănă de la echinocliul de toamnă și până la 15 octombrie. Înainte de Primul Război Mondial grâul se semăna mai devreme. Întârzierea cu care se semăna între cele două războaie mondiale este din cauza unei muște, numită musca Hesilor; [aceasta] depune ouăle pe rădăcina grâului timpuriu, iar larvele rod rădăcina și distrug planta. Ca boli la grâu sunt tăciunele și rugina. În anii cu ploi și căldură se scutură boabele de pe paie.

Porumbul se cultivă în regiune pe scară mare și alcătuiește hrana de bază a populației. Se cultivă mai ales varietățile Hangan și Cincantin, cu o coacere timpurie. Aceste varietăți, cu boabe mărunte, dau cea mai hrănitoare mămăligă pentru omul de sat. În vechime, pe moșiile mari, se cultivau aceste varietăți neamestecate; între cele două războaie sătenii le-au corcit, dar ele nu și-au pierdut calitățile.

Altădată, pe moșiile mari se cultiva mai mult *orzul* cu două rânduri, special pentru fabricarea berii. Din acesta era un soi local, cu spicul lung și boabe mari. S-au introdus apoi varietățile Hana și Imperial, numit și Caras (cu spicul în formă de evantai). Cel mai frecvent e orzul cu șase rânduri. În ultimul timp se seamănă orzul de toamnă, cu bune rezultate, dând producție mare.

Porumbul, orzul și ovăzul sufăr, într-un procent oarecare, din cauza tăciunelui.

În afară de aceste plante de bază ale agriculturii din regiune s-au mai cultivat: *mazăre, linte, floarea soarelui, mac, sfeclă de zahăr, soia, rapiță, trifoi și lucernă*.

Tehnica agricolă s-a îmbunătățit simțitor; mulți dintre țărani au început să practice asolamentul, au folosit îngrășăminte, au curățit și chiar au selecționat semințele și au întrebuințat unelte mai bune și mașini agricole. Pe lângă gospodăriile s-au organizat mici livezi cu pomi, grădini de zarzavat și grădinițe de flori.

După Primul Război Mondial au apărut grădini de zarzavaturi pe porțiuni mai mari de teren, unde se găsea apă îndeajuns pentru udat. Acolo se cultivau tot felul de legume și zarzavaturi: varză, patlagele

roșii și vinete, ardei, ceapă, usturoi, sfeclă ș.a. O grădină vestită a fost cea întemeiată de către Gheorghe Arnăutu la Mândrești pe locul numit Țelină, lângă Jijia veche. Grădina de la Mândrești a fost organizată între anii 1917-1921 și lucrată cu 20 de bulgari aduși din lagărul de prizonieri civili de la Săveni. La sfârșitul războiului, cea mai mare parte din bulgari au plecat; cinci din ei au rămas și au întemeiat familii aici. Grădina era foarte bine organizată și a aprovizionat întreaga regiune cu produse de calitate superioară.

Câțiva ani după Primul Război Mondial, cât au mai ținut țelinile, s-au făcut pe unele moșii grădini de harbuji (pepeni verzi), zămoși (pepeni galbeni) și pepeni (castraveți). O frumoasă grădină de felul acesta au organizat pe moșia Mândrești, pe lanul numit Ovăsiște, prin 1921-1923, tinerii Vasile Arnăutu și Vasile Toșcuță. În țelină harbujii s-au făcut de o mărime neobișnuită și de o bunătate rară. În vrafuri de orz harbujii se păstrau în bună stare până la sărbătorile de iarnă.

În regiunea de care ne ocupăm, fiind mai mult secetoasă, flora câmpului are deosebite însușiri melifere, ceea ce face ca mierea de albine să fie de calitate superioară.

Regiunea de anti-stepă dă un fân mai puțin, dar superior în calitate. Creșterea animalelor a fost totdeauna o anexă a gospodăriei țărănești. Rasa cea mai potrivită de oi pentru regiune este *țurcana*, veche cât și așezarea de la Ungureni a oierilor transhumanți. Țurcana, cu lână lungă și aspră (neagră, laie, brumărie, albă), se dezvoltă și trăiește pe aceste locuri în condiții excelente. E bună și de lapte. Corcită cu berbeci karakul, dă piețele de calitate superioară. Rasa karakul curat nu dă rezultate în regiune, suferind mai ales de plămâni și ficat. Oaia trebuie crescută pe izlaz; ea nu poate fi ținută la grajd. Cel mai bun imăș pentru oaie este cel de pe coastă; pe șes capătă gălbează. Imașul pentru oi trebuie să fie separat, pentru că în urma oii nu rămâne nimic.

În regiune se găsește vită sură, de stepă, din vechea rasă moldovenească. Vaca dă lapte mai puțin ca alte rase, dar de calitate superioară. Boul este rezistent și muncitor. S-au făcut încercări cu soiuri străine (vaca tirolă), dar fără rezultat. Ca reminiscență din starea ei de sălbăticie, vaca de stepă trebuie să umble pe izlaz; la grajd tânjește. Încrucișarea cu alte rase, nu dă rezultate.

Pentru cai, tot rasa veche moldovenească s-a dovedit cea mai bună pentru regiune. Pentru ameliorare s-a încercat încrucișarea cu rasa anglo-arabă. Între cele două războaie mondiale, regiunea de care ne ocupăm era vestită prin mulțimea și calitatea superioară a cailor.

Gospodarii se întreceau să aibă cai cât mai îngrijiți și mai frumoși. La iarmaroace, la nunți, la hramuri, locuitorii din satele regiunii făceau adevărate curse spre a arăta calitățile cailor lor.

Pentru porci, rasa cea mai potrivită locului e York-ul mic și mare. Păsările comune – corcite – s-au dovedit bune și pentru carne și pentru ouă; găina e cea mai rentabilă. Au fost introduse rase străine (Rhode Island, Leghorn, Plymouth) de găini, dar nu s-au menținut.

În trecut au fost în regiune plantații de vii și livezi pe lângă curțile boierești. Viile vechi, indigene, cu varietăți autohtone, au dat bune rezultate (Tămâioasa, Plăvaie, Feteasca, Busuioaca, Crăcana). Sătenii fac plantații pe întinderi mici cu hibrizi. S-a introdus și viță nobilă, cu coacere timpurie.

Între cele două războaie mondiale s-a întreprins o mare acțiune de plantare în regiune cu pomi altoiți. S-a dovedit că mărul Ionatan crește și rodește de minune pe aceste locuri. Dar au mai rămas și livezi țărănești cu pomi nealtoiți, ca în vremurile vechi, ale căror roade nu sunt de disprețuit. Astfel se mai găsesc: vișinul, perjul curat, curcudelul, gutâiul, părul (de pădure, busuioc, harbuzesc, pietros), mărul (dulce, de vară sau de la Sântilie, apoi de toamnă sau pădureț), zarzărul și nucul.

Dintre arbori, salcâmul s-a dovedit suveran pentru regiune: adevărată podoabă și bogăție. Pe locuri joase, ca valea Jijiei, cresc plop, răchiți și sălcii.

Situația economică între cele două războaie mondiale se oglindește în statisticile oficiale. După una din ele, din 1937, au fost cultivate în comuna Ungureni: 3301 ha în 1934-1935, 2874 ha în 1935-1936 și 3080 ha în 1936-1937. Se aflau, în 1937, în comună: 480 cai, 78 boi, 330 vaci, 68 mânzați, 2600 oi. Anual se producea în comună 5800 kg lână. Se mai găseau 100 stupi sistematici și 26 primitivi. Râmnice 11. Aceeași statistică arată că în comuna Călugăreni s-au cultivat: 2129 ha în 1935, 1882 ha în 1936 și 1926 ha în 1937. Erau în comună: 331 cai, 668 capete de vite, 2815 oi; se produceau anual 4000 kg lână.

Între cele două războaie mondiale, Universitatea Populară „Ungureni” a întreprins o vastă acțiune de educație profesională a omului din regiune și realizări economice în stil mare⁵⁹.

Pentru educația agricolă și gospodărească a țăranimii din regiune a avut un rol deosebit Ferma Dubina de pe moșia Plopenii Mici și

⁵⁹ Activitatea Universității pe plan economic este arătată într-o altă lucrare a noastră [care nu a mai fost publicată nici până azi. Se află în continuare în manuscris la DJANI, Fond „Universitatea Populară Ungureni”, dos. nr. 2B/1927-1948, passim].

gospodăria model a lui Gheorghe Arnăutu din Mândrești. Ferma Dubina a fost întemeiată de profesorul Gheorghe Ionescu-Șișești pe porțiunea de moșie a soției sale, Esmeralda Ciulei. În intenția marelui agronom, ferma trebuia să aibă o organizare complexă: agro-zootehnică-pomicolă. Ferma, în câțiva ani, chiar se specializase în producerea de semințe selecționate, din soiurile cele mai adaptate regiunii, la mai multe produse agricole: grâu, orz, mazăre, ovăz, linte, cânepă, sfeclă de zahăr ș.a. Se creșteau oi karakul (adaptate) și porci de rasă York mijlociu. Ferma ajunsese la un grad înaintat de mecanizare.

Problema tehnică principală era menținerea solului pe versanții înclinați și combaterea eroziunii. În acest scop, toate lucrările agricole pe terenurile în pantă se făceau pe curbele de nivel. La jumătatea versantului s-au făcut benzi de protecție cultivate cu lucernă. Porțiunile cele mai expuse eroziunii – din lanul Căldărușa – s-au plantat cu salcâmi, cu plop negro-hibridi sau cu plop de Canada.

Profesorul Ionescu-Șișești își propusese și un țel social-cultural prin ridicarea locuitorilor din satul Mihai Viteazul, care se află în vecinătatea fermei. În anii grei a ajutat pe locuitorii săraci să învingă greutățile și lipsurile. Profesorul Șișești proiectase o acțiune de plantare a râpelor și de consolidare a solului de pe izlazul din preajma acestui sat. Râpele înaintează an cu an spre vatra de sat. În ultimul timp, fâneața care se numește Hârtop (bazinul de recepție al pâraului Dubina) a fost deștelenită spre a fi cultivată. Greșeala e gravă, pentru că pe terenul deștelenit începe să se declanșeze procesul de eroziune și în câțiva ani solul va fi distrus. Vor apare râpele ca și în partea de vest a satului.

Ferma Dubina – înfăptuirea celui mai mare agronom al țării – era destinată să aibă un rol experimental și educativ, de mare importanță, pentru agricultorii de toate categoriile din regiunea de care ne ocupăm.

O altă realizare importantă este gospodăria-model din Mândrești a lui Gheorghe Arnăutu – o adevărată fermă experimentală și demonstrativă. Gheorghe Arnăutu nu era om de cultură agronomică specială; era învățător. Imboldul spre agricultură și gospodărie l-a avut din ceea ce a văzut și a trăit la Școala Normală de învățători „Vasile Lupu” din Iași, unde a fost elev de la 1906 până la 1912.

Din 1921 și până în 1949, Gheorghe Arnăutu a întemeiat și a organizat o gospodărie de peste 250 de ha, ajutat de priceperea și puterea sa de muncă. A făcut agricultură sistematică și rațională, deși în materie de agronomie era un autodidact. Se ținea la curent cu tot ce se publica în revistele de specialitate și avea în biblioteca sa studiile și

manualele cele mai importante în materiile ce-l interesau. Vizita expoziții și întreprinderi agricole, horticole și zootehnice. Dar, mai presus de toate, era experiența sa personală, luminată, plină de pasiune și perseverență.

Pentru a cunoaște felul cum era organizată exploatarea sa vom analiza situația din 1938. Ca inventar avea: pluguri, semănători, tractor, locomobilă cu batoză, mașini pentru curățat cereale; 20 perechi de trăgători (boi și cai); tot felul de vehicule (care, harabale, căruțe, cotiugi, sâinii și trăsuri); 10 vaci cu viței; câteva zeci de sterpe și tineret la ciurăt; 200 oi; 100 porci mărunți și 40 la îngrășat; 100 păsări de curte de tot felul. Acareturi și dependențe: casa de locuit și administrația, cu 8 încăperi, o magazie mare pentru cereale (cu poduri și coșare de porumb pe de lături), un grajd pentru cai și altul pentru vite albe, șuri deschise cu ocoale (pentru vară), stână, saivan și șopron de iarnă pentru oi, cotețe de porci și mai multe poieți.

Culturile agricole în 1938 au fost repartizate astfel: *grâu* – 70 ha (considerat planta de bază), specialitatea Bancut și cel local; *orzoaică* – 50 ha (plantă de primăvară, rentabilă ca și grâul, căutată pentru bere), specialitatea Nana și Imperial; *porumb* – 40 ha, specialități timpurii: Cincantin și Roș de Iezăreni; *ovăz* – 10 ha; *plante industriale* – 30 ha floarea soarelui, linte, mazăre, borceag, sfeclă de zahăr, cartofi ș.a. Restul de teren a fost destinat pășunatului, iar 10 ha pentru furaje: fân, lucernă și trifoi.

În 1938, recolta la hectar a fost – în medie – următoarea: grâu și orzoaică 1700 kg, porumbul (știuleți) 3000 kg, ovăzul 1500 kg, lintea sub 1000 kg (în schimb avea preț mai bun decât grâul), mazărea 2000 kg și borceagul 1500 kg. De la aceste din urmă trei plante a rămas și excelent nutreț pentru oi.

Produsele din anul agricol 1938 au fost repartizate astfel: din cele 10 vagoane de grâu rezultate au fost oprite 15000 kg pentru sămânță și 5000 pentru consum, iar 8 vagoane au fost vândute, cu [...] lei kg. Din 7 vagoane orzoaică s-a oprit un vagon pentru semănat, iar 6 vagoane s-au vândut cu [...] lei kg. Din 12 vagoane popușoi, 6 au fost luate de lucrători, iar cele 6 rămase, 3 s-au oprit pentru consum, iar 3 au fost vândute cu [...] lei kg. Plantele industriale s-au vândut în întregime, oprindu-se numai sămânța. S-au vândut și produse animale: porci îngrășați, produse de la oi (pielicele, lână, brânză disponibilă) și vite scoase din uz (bătrâne sau inapte). Carnea mieilor și păsările s-au consumat în gospodărie.

Gheorghe Arnăutu a organizat pe o suprafață de 10 ha o livadă de pomi și vie, precum și o pădurice de salcâmi de câteva ha. Realizarea aceasta a constituit un adevărat triumf într-o regiune lipsită de plantații. Din livadă s-au vândut numai fructele rezistente la păstrare. Vinul și strugurii s-au consumat în întreținere. Gospodăria mai avea prisacă cu 50 stupi sistematici, grădină de zarzavat (1 ½ ha) și iaz cu pește (½ ha).

În exploatare, venitul fundamental era considerat cel de grâu, orzoaică, plantele industriale și produsele de la oi.

O întreținere de felul acesta avea și cheltuieli; în primul rând, cele de exploatare, apoi investițiile în clădiri, mașini, unelte, vehicule, întreținerea parcului de animale, plata personalului (permanent și sezonier), impozitele și dobânzile la împrumuturi și, în sfârșit, cheltuieli de ordin casnic și familial.

O asemenea întreținere presupunea însă, pe lângă câștiguri, multe riscuri și nenumărate pierderi. Realizările acestea au fost un permanent exemplu pentru locuitorii din partea locului. Gheorghe Arnăutu și-a ajuns atât idealul său personal, cât și scopul social pe care l-a urmărit ca rezultat al imboldului căpătat pe băncile școlii.

Un rol important pe plan zootehnic l-a avut în regiune întreținerea lui Costea Romano de la Tăutești. Acest proprietar a făcut mari eforturi pentru a întemeia o crescătorie sistematică de cai și oi de calitate superioară. De la crescătoria de la Tăutești locuitorii din regiune și-au procurat berbecuți karakul.

O înrâurire educativă au exercitat asupra micilor agricultori din regiune câțiva gospodari cinstiți și omenoși. În fruntea acestora trebuie pus Ion Ionescu din Ungureni, un exemplu fără egal de muncă, stăruință și ordine în gospodăria sa. Slab, dar vânos, cu privirea ageră și mișcări iuți, bătut de nevoi și mereu frământat de gânduri, Ion Ionescu n-a știut ce este înfrângerea. Și-a urmat planul de viață cu o perseverență supraomenească și nu s-a bizuit în lupta sa cu greutățile decât pe strădania lui, a soției și a familiei sale.

Adevărat erou al vieții, Ion Ionescu a ajuns la vârstă patriarhală ca să se bucure de situația celor șapte vlăstare care s-au ridicat la titluri academice și la poziții sociale frumoase. A fost un colaborator prețios al Universității Populare „Ungureni”.

Ion Ionescu s-a născut la 2 ianuarie 1876 la Dracșani; era fiul lui Vasile al lui Ioan și al Mariei. A învățat la școala primară din Sulița cu preotul Gheorghe Chiriac și Gheorghe Călinescu. A făcut stagiul militar la Regimentul 8 Călărași din Botoșani. A intrat în Jandarmerie în 1898

și a făcut serviciu la Mihălășeni, Dângeni, Mănăstireni și Unțeni. În această din urmă localitate conducea un pluton de jandarmi și avea în raza sa 18 comune, printre care și Ungureni. S-a căsătorit în 1900 cu Maria, care se trăgea din preotul Alecu Visoschi de la Petricani.

Din 1904 familia sa a locuit la Ungureni. În 1910 a ieșit din Jandarmerie și a ocupat la Ungureni serviciul de agent fiscal și apoi secretar la Primărie. Pentru oarecare timp s-a ocupat cu negoțul. A fost ales primar al comunei. Ocupația sa de bază a rămas gospodăria. A avut 7 copii: Zoe (născută în 1901), Elena (1903), Constanța (1906), Alexandrina (1909), Vasile (1912), Vârvara (1913) și Mărioara (1922).

O altă persoană care a dat un alt frumos exemplu locuitorilor din regiune a fost Dumitru Iușcă. Îndată după Primul Război Mondial, Iușcă s-a stabilit la Ungureni. Pe lotul de 5 ha ce i s-a cuvenit din împrăștiere a întemeiat o livadă cu pomi altoiți. Nu se putea o faptă mai bună într-o regiune în care oamenii aveau prejudecata că în partea locului „nu merge” pomul altoit. Livada de pe dealul Durneștilor a lui Dumitru Iușcă este un adevărat triumf. Ea constituie o oază de frumusețe naturală într-o regiune lipsită de podoaba pădurilor și plantațiilor, precum și un mijloc de întreținere pentru întemeietorul ei.

Dumitru Iușcă s-a născut la 12 august 1888 și a copilărit la Mășcăteni pe Jijia. În timpul Primului Război Mondial s-a purtat ca un brav. Cu gradul de plutonier a comandat un pluton din Regimentul 39 Infanterie „Petru Rareș” la multe lupte foarte grele din Dobrogea. S-a remarcat prin disprețul [față] de moarte în mijlocul celor mai grele situații. În a doua parte a campaniei, la bătălia de la Mărășești, s-a distins iarăși printr-un act de deosebit curaj, când, sub ploaia de gloanțe a inamicului, a ocupat cu plutonul său un gol ce se făcuse între regimentul său și cel vecin.

La 6 august 1917, în toiul cumplitei lupte plutonierul major Dumitru Iușcă a capturat – printr-un gest de suprem curaj – o mitralieră inamică (cu tot cu servanți) care stânjenea mișcările unităților românești. Pentru bravura și faptele de arme ce a săvârșit a fost apreciat de comandanții săi; i s-au acordat decorațiile „Bărbăție și credință” cu spade, clasa a II-a, și „Virtutea militară de război”, clasa a II-a, precum și alte medalii. Dumitru Iușcă a luat parte la viața politică, fiind ales primar al comunei Ungureni.

MEȘTEȘUGURI

O gospodărie, de orice proporții, are nevoie de produse meșteșugărești: pentru îmbrăcăminte, pentru obiecte uzuale, pentru lucrul clădirilor și a vehiculelor. Vechea curte boierească avea breslași cu diferite îndeletniciri: croitori, jocari, ciobotari, dulgheri, stoleri, rotari, fierari, caretași ș.a. Aceasta constituia chiar un drept al boierilor și marilor răzeși.

Astfel, jicnicerul Dumitrachi Sălceanu din Vicoleni a arătat Visteriei că nu are dați breslași, după rangul boieriei sale. La 3 iulie 1803, Vistieria a scris Vorniciei din Botoșani ca Sălceanu să găsească trei-patru oameni străini, de peste hotar, fără bir în vistierie. Jicnicerul să aducă adeverință de la dregătorii de margine că acei oameni sunt scoși de peste hotar, iar nu din alți locuitori ai Moldovei. Apoi acei oameni să fie arătați Vorniciei, care să facă cercetare. Și adeverindu-i că sunt oameni aduși de peste hotar, fără nici un amestec de bir, Vornicia să trimită înștiințare Visteriei. Vornicia să facă cercetări și pentru prilejul lor, câți bani le va fi cu putință să dea la sfert. Și la toate acestea Vornicia va primi un răspuns în ce chip să urmeze⁶⁰.

În orașe meșteșugarii au fost organizați în trecut pe bresle, adevărate organizații profesionale. La sate au trăit meșteșugari izolați: croitori, cizmari, jocari, tâmplari, dulgheri, fierari, șurubari de locomobilă, fiecare din ei fiind un profesionist în felul lui.

Până la Primul Război Mondial, meseriașii au fost mai mult străini. Între cele două războaie s-au format și dintre țăranii localnici.

Dăm ca exemplu pe tâmplarul Gheorghe Bursuceanu din Plopenii Mari. Părinții săi, Gheorghe Bursuceanu și Eufrosina, au fost în serviciul curții lui Ion Jian. A urmat școala primară la Plopenii Mici ca elev al lui Romulus Filipescu. Timp de 4 ani a învățat tâmplăria la școala din Răcăciuni. A luat parte în războiul mondial (1916-1918) cu gradul de sergent. Între 1918-1935 a fost în serviciul căilor ferate, lucrând ca tâmplar la diferite șantiere. În 1923 s-a căsătorit cu Elena Moraru din Dorobanți.

În 1935 a revenit la Plopenii Mari, unde a deschis un atelier de tâmplărie. Gheorghe Bursuceanu a făcut toate lucrările din lemn la clădirile de școli din satele Borzești, Plopenii Mici, Mihai Viteazul, Plopenii Mari și la dispensarul veterinar comunal. A lucrat bisericuța din Plopenii Mari (din lemn și scândură). Doi fii ai săi (Grigore și Vasile, gemeni) sunt și ei tâmplari.

⁶⁰ Arhive Iași, Pachet 135, nr. 21.

Morăritul

Singura industrie care s-a dezvoltat în regiune a fost morăritul. Vadurile de moară aveau în vechime regulile lor, iar documentele le însemnează cu grijă.

Un act din 12 august 1817 arată că mai sus de podul zis al lui Stamati era vad de moară⁶¹. La bulhacul dintre Călugăreni și Mândrești⁶², moara făcută în 1855 de aga Costache Ciolac a durat până în preajma Primului Război Mondial. Dincolo, peste Jijia, a existat vad de moară arătat într-un document din 1613. La confluența Ibăneșei cu Jijia este un străvechi vad de moară însemnat în documente. Prin tradiție, oamenii din partea locului povestesc multe isprăvi pe care le-au făcut *dracii bătrâni* ce se găsesc la acest loc de moară.

Pe iazul Ursului, între Durnești și Plopenii Mari, a existat o moară veche; la începutul secolului al XIX-lea a fost refăcută de Ioniță Cananău. Moșia Ungureni a avut vad de moară din cele mai vechi timpuri. La 5 aprilie 1598, Dumitru, feciorul Măriuței, a vândut lui Vascan diacul dreapta sa ocină din Ungureni și cu *loc de moară în apa Jijiei*. La 5 mai 1604, Stanca Văscăneasa a cumpărat de la Carp o parte din jumătate din Ungureni și cu vad de moară în Jijia. La 2 noiembrie 1699, Sandu Ciurar a vândut lui Ionașcu Isăcescu o jumătate din Ungureni cu vad de moară și cu heleșteu în Jijia. La 24 octombrie 1746, preotul Ion Roschip avea în jumătatea de sus din Ungureni jumătate de vad de moară în Jijia.

Vaduri de moară au fost și pe pârâul Ibăneasa. Unul din ele fiind mic, se numea morișcă.

Pe moșia Epureni exista o veche moară de apă. La 23 aprilie 1842, arendașul Andronache Ciuntu o subarendează evreului Iosip Cuiș pe un an și jumătate cu 160 galbeni. Una din condițiile contractului era că, dacă va fi apă îndestul, Ciuntu va măcina fără plată de uium sâmbăta, numai pentru casa lui. La 3 martie 1843, Iosip Cuiș se plânge Isprăvniceii că arendașul, când vedea că este apă, strica încuietoarea și măcina „cât slujă apa” și că nu a scos nimic din suma ce plătește lui Ciuntu ca arendă⁶³.

În 1848, la Epureni exista o *moară de boi* cu o piatră⁶⁴. În vremurile mai noi au apărut morile cu abur: la Podul lui Stamati, la

⁶¹ Academie, Documente istorice, Pachet 137, nr. 199.

⁶² Ibidem, nr. 2.

⁶³ Arhive Iași, Tr. 1333, op. 1514, dos. 117, f. 1.

⁶⁴ Idem, Tr. 1772, op. 2020, dos. 16593.

Călugăreni (Ciolac), la Plopenii Mari (Ciulei), la Ungureni Ciulei, la Sapiveni, la Epureni (moara lui Antonel Manea sub dealul bisericii). Între cele două războaie mondiale numărul morilor (cu abur și cu motor) s-au înmulțit. Erau mori la Podul lui Stamati (Hurduc), la Călugăreni (Bostan), la Mândrești (Widginoschi), la Plopenii Mari (Hârtopeanu), la Ungureni (Scorțanu, Rusu), la Sapiveni (Ciofu).

COMERȚ

Regiunea de care ne ocupăm, fiind așezată la o întretăiere de drumuri de comunicație, a constituit în toate vremurile un important vad comercial. Drumul și calea ferată de pe valea Jijiei sunt întretăiate de două importante șosele care vin de la Botoșani, una prin Ungureni spre Săveni, alta prin Podul lui Stamati spre Vorniceni și Rădăuți.

Comerțul local a fost practicat în trecut de către cârciumari și dughingii așezați prin sate, precum și de către negustori ambulanți. În vremurile vechi, cârciuma era o anexă a curții boierești. Orândarii erau mai totdeauna evrei⁶⁵.

Crâșma avea un rol social și economic. Pentru omul de sat, frânt de muncă și abrutizat de împilare, crâșma era singurul loc de adunare, de informare, de destindere și uitare a greutăților pe care le avea în sarcină. Beția era o consecință a stării de mizerie și ignoranță în care dăinuia lumea de la sate. Proprietarul și arendașul aveau interes ca banul să circule în cercul întreprinderii lor. Banii, mulți, puțini câți îi primeau muncitorii pământului, trebuiau să se întoarcă înapoi de unde au plecat, trecând prin teigheaua orândarului. În unele locuri, veșnicul stăpân sau orândarul (arendășul) au creat pe moșie chiar velniță⁶⁶ sau măcar o velnicioară.

După ce s-au întemeiat comunele – ca unități administrative – drepturile de cârciumă au revenit acestora. În 1890, în comuna Borzești erau opt cârciumi, din care cinci erau deținute de proprietari, iar trei de săteni. În 1912 se găsea câte o cârciumă în fiecare din satele Ungureni-Isăcescu, Epureni, Mândrești, Călugăreni, Plopenii Mari și Podul lui Stamati. În 1938, în comuna Ungureni erau patru cârciumi: la

⁶⁵ Numele lor e cunoscut din capitolul „Oamenii locului”. [Neculau face referire aici la un capitol din manuscris, capitol care poate fi consultat la DJANI, Fond personal „Eugen D. Neculau”, dos. nr. 252].

⁶⁶ [Instalație rudimentară pentru fabricarea rachiului, țuicii, spiritului; mai este numită și povarnă].

Epureni (la 626 locuitori), Ungureni-Isăcescu (la 464 locuitori) și Ungureni-Jian (la 350 locuitori) [probabil erau două cârciumi într-unul din aceste sate].

Vadurile de comerț au fost ocupate încă din vechime de ratușe. Cel mai important ratuș în partea locului a fost cel așezat la podul de peste Jijia întemeiat de stolnicul Costache Jian în toamna anului 1833. Până în zilele noastre era cunoscut sub numele de ratușul lui Jian sau ratușul dintre poduri. Aici poposeau călătorii dintre Săveni – Botoșani și drumeții care străbăteau în lung valea Jijiei. Aici se desfășeau vestitele vinuri din via de la Cotnari a lui Ion Jian.

Ratușul a fost mereu ținut în arendă de cârciumari evrei. În 1907, [era arendat lui] David Coter, iar din 1915 [lui] Hercu Scorțaru. Pentru scurtă vreme l-a închiriat Jarniță. În 1939, ratușul lui Jian – ajuns proprietatea statului, a fost luat în arendă de Cooperativa de consum a Universității Populare „Ungureni”. În 1957, clădirea ratușului a fost dărâmată și pe acel teren s-a clădit localul Căminului Cultural.

Alt ratuș vechi este cel de la Podul lui Stamati, întemeiat în 1845, lângă vechiul șleah ce ducea de la Botoșani la Hotin. Dar pe acel loc era crâșmă încă din 1832, unde era orândar un oarecare Avram.

Un ratuș a fost la Călugăreni, lângă locul vechii biserici; localul a aparținut curții, apoi a fost cumpărat de familia Anastasiu. Încă înainte de Primul Război Mondial, ratușul de la Călugăreni, cu crâșmă și dugheană, a fost ținut de Dumitru Anastasiu, apreciat ca om de treabă și negustor cinstit. Era căsătorit cu fiica preotului Zamfirescu din Dămăcheni. A avut trei fii: Dumitru (care a locuit în casa părintească), Constantin (student în Litere, ofițer de rezervă și mort în timpul Primului Război Mondial) și Ioan (decedat la Trușești de tifos exantematic).

Ratușul de la Plopenii Mari, așezat la șoseaua ce duce spre Săveni, era proprietatea curții. Înainte de Primul Război Mondial acest ratuș a fost ținut de neguțitorul armean Garabet Haluș.

Un bun vad de comerț era ratușul boieresc din Epureni, așezat pe șosea, mai jos de curte. Acest ratuș a fost ținut multă vreme de Neculai Bucur, originar din [localitatea] Mănăstirea Cașin.

În Ungureni era un loc de crâșmă și dugheană la șosea, în fața curților lui Isăcescu. În 1896, arendașul Cristea Tabacaru primea 800 franci anual câștiul cârciumei.

După înființarea căii ferate Iași – Dorohoi (în 1896), Gara Ungureni a devenit un important centru pentru colectarea și expedierea cerealelor. Cu timpul, s-a format în localitate un intens comerț de

cereale. Între cele două războaie mondiale, negustorii David Leibovici și Ionas Pomârleanu au făcut mare comerț cu cereale. Aveau două magazine proprii în sat.

Aproape fiecare sat avea dugheană, la care se făceau afaceri de comerț mai mici sau mai mari, după capitalul și capacitatea întreprinzătorului. În Mândrești au avut dugheană: C. Th. Costăș (1890), armeanul Ghizel, Constantin Arimescu, Costache Atodiresei (1906-1912), iar între cele două războaie mondiale Moise Solomon. Au ținut cârciumă Ion Ionescu, până în 1920, și apoi Ion Lungu până în 1932.

Înainte de Primul Război Mondial și mai puțin după aceea, regiunea a fost străbătută de comercianți ambulanți. Prin 1895-1896 au apărut prin satele de pe Jijia negustori turci, veniți cu cămile, care vindeau diferite obiecte: cercei, brățări, ine. Ei țineau marfa în niște coburi din piele. Apariția turcilor și a cămilelor prin aceste părți a produs – la acea vreme – o adevărată senzație. Prin sate veneau la perioade regulate păcurarii din părțile Bacăului, care aduceau cu căruțele lor gaz și păcură spre vânzare.

Apoi *bucciungiii* veneau de la Săveni, Dorohoi și Botoșani, purtând în bucecele lor fel de fel de mărfuri mărunte: stofe, șaluri, pânzeturi, casânci, fulare, mănuși, ciorapi, panglici, oglinjoare, mărgel, piepteni, lăntșoare, ace, ață și multe alte mărunțișuri. Unii negustori ambulanți purtau marfa lor în niște lădițe numite *coropce*, din care cauză se mai numeau și coropcari.

Veneau în regiune olari care aduceau care încărcate cu oale, chipuri [nu există așa ceva în nomenclatura olăritului din Moldova; probabil din grabă, autorul le-a confundat cu chiupurile⁶⁷], străchini, captare, ulcioare și alte produse ceramice. Bucovinenii aduceau cherestea și obiecte din lemn: putini, coveți, cofe, căușe, ciubere. Unii negustori ambulanți se ocupau cu comerțul de fructe, după sezon: vișine, cireșe, mere, pere, prune, zarzări ș.a. Alții aduceau pește (proaspăt sau sărat), scrumbie, brânză ș.a. Grădinarii vindeau zarzavaturi, harbuji, zămoji, pepeni. Prin sate se auzea deseori strigăte de îndemn la cumpărare: „Hai la mere”, „Hai la pește”, „Hai la harbuji”. Căruțele negustorilor erau urmate de un adevărat alai de copii doriți de bunătați. În general, instrumentul de schimb a fost – în toate timpurile – banul.

⁶⁷ [Vase mari de lut, cu două torți, în care se păstrează apă sau diverse materii prime alimentare].

Unitățile de măsură au diferit de la marfă la marfă. Lungimile se măsurau cu palma, cotul și stângenul; la lichide oca și vadra; la cereale dimerlia și merța (dimerlia se punea rasă și se scutura de trei ori, după obicei; a opta se punea cu vârful); la valori paraua, sorocovățul, leul și galbenul; în 1836, galbenul era echivalent cu 35 lei.

Dar în diverse timpuri, în unele locuri a fost uzitat schimbul în natură. În relațiile dintre proprietarul vechi și muncitorul agricol de multe ori nu era intermediar banul. Lucrătorul presta muncă, iar proprietarul îi da alimente și obiecte de care avea trebuință, după cum se înțelegeau sau după cum era uzanța timpului și locului.

Gospodarii între ei făceau schimburi în natură, fără intermediul banului, dând obiect contra obiect, de valori aproximativ egale. Negustorii care făceau comerț ambulant cu cereale primeau pentru marfă produse agricole locale. [Totuși,] buccingii care duceau marfa în spate primeau numai bani. Un instrument de schimb care la sate a înlocuit de multe ori banul a fost oul. Femeile obișnuiau să cumpere cu ouă chibrite, sare, gaz și tutun pentru bărbat. Dar oul era socotit la un preț mai scăzut, ceea ce era în favoarea negustorului.

Prețurile obiectelor supuse schimbului au variat după vremuri⁶⁸. Într-un raport al învățătorului Ilie Bart din Ungureni se arată prețurile din anul 1900. Obiecte de bumbac, cotul: pânzeturi 30 bani, prosoape 80 bani, fețe de masă 70 bani și cămeși 2 lei bucata; obiecte de in și de cânepă, cotul: pânzeturi 20 bani, șervete 50 bani; obiecte de lână, cotul: traista 50 bani, sumanul 2 lei, scoarța 45 lei bucata; cizme 24 lei perechea, pantofi 6 lei perechea; alimente, kilogramul: smântâna 60 bani, untul 1,30 lei, brânza de oaie 60 bani, brânza de vacă 40 bani, urda 50 bani, lapte bătut 40 bani, fasole păstaie uscată 30 bani, ardei murați și pătlăgele verzi murate 1,50 lei suta, vinul alb 60 bani litrul, oloi 1,20 lei litrul, ouă 3 lei suta [?], un pui 30 bani.

În trecut s-au făcut vânzări cu plata pe așteptate, adică pe datorie, cu procente mai mici sau mai mari. Termenele de achitare au variat după timpuri: încă de pe vremea lui Alexandru cel Bun erau la Sfântul Petru și la Crăciun; în alte vremuri scadențele erau la Sfântul Gheorghe și Sfântul Dumitru.

Dacă schimbul mărunț se practica în sate, comerțul în mare se făcea în târguri și la iarmaroace. Pentru cumpărături mai importante

⁶⁸ Arhive Iași, Litere, C 2859, an 1835. Carnețele [?] prețuri.

sătenii din regiune merg mai des la Botoșani, Dorohoi și Săveni, iar mai rar la Iași sau în celelalte târguri din Moldova de nord.

Dorohoi și Botoșani sunt târguri vechi; dar Moldova de nord are mai multe târgușoare înființate din diferite interese ale stăpânilor de moșii. Hârlău și Herța au fost vechi capitale de ținuturi până la 1834; Ștefănești ar avea obârșia din vremea lui Ștefan cel Mare. Celelalte târgușoare au fost întemeiate la diferite date: Rădăuți (pe Prut) are începuturile din 1772, iar Sulița din 1779; primul a devenit târgușor în 1845, iar cel din urmă în 1817. Burdujeni a fost întemeiat în 1876, [iar] Mihăileni în 1792 și se numea la început Vlădeni sau Târgul nou; în 1840 a fost capitala județului Dorohoi. Săveni are începuturile în 1818, iar în 1834 era târgușor. Bucecea a fost întemeiată în 1828 de Dumitru Ralet; Darabani la 1833 de către marele logofăt Teodor Balș; Frumușica în 1844 de către familia Mavrocordat.

Târgușoarele s-au creat pe lângă așezări boierești mari: în apropiere de graniță, pe la treceri importante peste ape, la întretăieri de drumuri, în centre aglomerate de populație, ca puncte de comerț. Imitând pe nobilii polonezi, boierii noștri au adus pe moșiile lor negustori evrei, care, făcând comerț cu satele învecinate, le aduceau venituri. Populația acestor târguri – străină ca origine etnică – a rămas totdeauna izolată de viața satelor din jur. Rolul târgușoarelor a fost numai [unul] economic.

Sătenii din regiune mergeau la târg mai ales în zile de iarmaroc: luni la Săveni, marți la Dorohoi, miercuri la Botoșani; iarmarocul de la Botoșani este cel mai vechi din toată Moldova. În uricul din 8 ianuarie 1579 se arată că negușitorii moldoveni și boierii de țară au răspuns domnitorului Petru Șchiopul *că cel mai vechi iarmaroc din Moldova se ține la Botoșani*⁶⁹.

Dar înființarea târgușoarelor din Moldova de sus la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea a adus stânjeniri târgului Botoșani, ale cărui iarmaroace au pierdut din importanța lor de altădată. Alarmată de această situație, obștea negustorilor din Botoșani a protestat către Ocârmuire, trimițând la 16 septembrie 1834 o întâmpinare energică.

Negustorii arată că de când s-au făcut târgușoarele în coastele acestui oraș, ei sunt lipsiți de alișverișuri, iar iarmaroacele de aici s-au stricat. „Știut este și Înaltei Ocârmuii că *în acest oraș se află o schelă*

⁶⁹ Uricul e publicat de Hasdeu în „Arhiva istorică”, tom. I, p. I, 1862, p. 172-174.

pe uscat, deopotrivă ca și aceea de la Galați – scriu ei – unde se află și cei mai mulți neguțitori trăitori cari specularisesc neguțitorie de vite și aduc de peste graniță însemnătoare sumă de bani în țară, de care se folosesc toți lăcuiitorii acestui Prințipat”.

Neguțatorii cer de la „prea înaltul domn și al nostru părinte și bun patriot” a milui orașul Botoșani cu opt iarmaroace de vite și alte negoate. Ei arată că pentru acest scop se găsește în marginea orașului un loc curat și îndemânatic pentru păscutul vitelor și cu apropiere de apă⁷⁰.

La 16 noiembrie 1834, prin hrisov domnesc s-au aprobat la Botoșani opt iarmaroace pe an. Aceste zile erau Sfântul Vasile (1 ianuarie), Stratenia (2 februarie), Duminica Mare, Chiric Șchiopul (15 iulie), Probajine (6 august), Sântămăria Mică (8 septembrie), Vinerea Mare (14 octombrie) și Sfântul Neculai (6 decembrie). Locul propus pentru prima dată spre ținerea iarmaroacelor era situat pe drumul Iașilor.

Dorohoiul fiind o străveche așezare pe drumul de comerț cu Polonia, în acest târg s-au ținut totdeauna iarmaroace importante.

Dintre târgușoarele mai mici, locuitorii din regiunea de care ne ocupăm au avut legătură mai mult cu Săveni. La 4 august 1818, Scarlat Alexandru Calimah voievod a încuviințat ca pe moșia Săveni a domniței Efrosina Mavrogheni, să se țină 12 iarmaroace pe an și să fie zi de târg în fiecare duminică. Zilele fixate pentru iarmaroace la Săveni erau 2 februarie, Sfântul Toader (a 4-a duminică din Postul Mare [în fapt, sărbătoarea „mobilă” e ținută întotdeauna în prima sâmbătă din acest mare post]), Sfântul Gheorghe (23 aprilie), Duminica Mare, Sânpetru (29 iunie), Sfântul Ilie (20 iulie), Sântămăria Mare (15 august), Sântămăria Mică (8 septembrie), Vinerea Mare (14 octombrie), Vovidenia (21 noiembrie) și Sfântul Ignatie (20 decembrie).

Proprietara va da locul trebuincios la imaș și pășunea vitelor, precum și înlesnirea adăpatului. „La iarmaroace și zile de târg (duminica) – scrie hrisovul – să fie slobod oricine a merge să-și facă alișverișul trebuitor, or cu ce vor avea, fără nici o supărare despre niminea și fără nici o oprire”. Proprietara va lua câte 24 bani noi de toată vita mare (vacă, bou, cal) ce se va vinde, jumătate de la vânzător și jumătate de la cumpărător. Domnul scutește și 20 dughene, cu 20 oameni ce vor fi în ele⁷¹.

⁷⁰ Arhive Botoșani, Primăria, 4/1834.

⁷¹ Dumitru Furtună, *Înfîințarea târgului Săveni*, în „Revista istorică”. [Dări de seamă, documente și notițe], an I, 1915, p. 129.

Iarmaroacele, fiind aducătoare de venituri pentru proprietari și pentru hazna, erau supravegheate cu grijă de către Ocârmuire⁷².

De asemenea, Ocârmuirea era interesată în dezvoltarea schimburilor dintre sate și târguri. La 11 mai 1842, Departamentul Trebilor din Lăuntru scrie Isprăvniceii din Botoșani: „Departamentul având în privire că în capitalie producturile se găsesc cu împuținare, este dovadă că și pe la toate târgurile din Principat pot fi de asămîne lipsă. De aceea să scrie Isprăvniceii că, îndată după primirea acesteia, prin cuvenitele măsuri să îndemne pe lăcuiitorii satelor acelui ținut a merge la târg atât cu producturi de tot felul, cât și cu tot soiul de lemnării, pentru ca prin urmare să capite, atât ei bani spre înlesnirile de care ar avea nevoie, cât și târgurile să fie îndestulate de producturi și lemne”. Semnează ca ministru cavalier C. Sturza⁷³.

Târgurile aveau pentru iarmaroacele lor un teritoriu alcătuit din satele din jur, până la o anumită depărtare. În câteva rapoarte ale Isprăvniceii se arată consumul *zilnic* în târgurile din ținutul Botoșani. La 17 decembrie 1842: 13 vite, 200 oca său și 1700 oca pâine. Cei mai mulți orașeni fac pâine acasă. În 1844: 14 vite, 250 oca său și 1800 oca pâine. În 1847: 30 vite (adică 3100 oca de carne) și 1700 oca pâine⁷⁴.

După 1833, când la Darabani s-au întemeiat zile de târg ca și la Săveni, a fost mare neînțelegere între proprietarii celor două târgușoare. În primăvara anului 1851, vistiernicul Neculai Roznovanu a cerut să i se învoiască înființarea adunărilor de târg în toată săptămâna și oșebit încă șase iarmaroace pe an la satul său *Știubieni*. La 5 iunie 1851, domnița Maria Moruz s-a opus, pe motivul că prin această înființare s-ar jigni drepturile pe care le are fratele ei la moșia Săveni⁷⁵.

La 28 iulie 1851, Isprăvnicia a răspuns lui Roznovanu că în jurul Știubienilor se găsește târgul Săveni, iar altul la depărtare de patru ceasuri (Darabani)⁷⁶. La 3 august 1851, domnița Maria Moruz a repetat cererea sa ca zilele de târg și de iarmaroc să nu se facă la Știubieni, ci numai pe moșia Săveni. La rândul său, vistiernicul Roznovanu a răspuns că dacă s-ar face iarmaroc și în alte părți când nu-i la Săveni, cu atât negoțul s-ar întinde, cu atât obștea ar folosi și nici o vătămare nu s-ar

⁷² Arhive Iași, Tr. 1333, f. 1513, nr. 520, an 1837 (Iarmaroacele de la Botoșani); Tr. 1772, op. 2020, nr. 43160, an 1858 (Iarmaroacele din țară).

⁷³ Idem, Tr. 1333, op. 1513, dos. 735, f. 299.

⁷⁴ Idem, Tr. 1772, op. 2020, dos. 1933, f. 124.

⁷⁵ Idem, Pachet 778, nr. 158.

⁷⁶ Idem, Pachet 142, doc. 49.

aduce moșiei domniței. Vistiernicul a mai arătat că jidovii din Săveni sunt numai chirigii, care țin binalele în chirie numai pentru un an. După împlinirea termenului se duce fiecare unde vrea, iar proprietarul n-are drept să-i oprească. Astfel, nefiind așezare statornică pentru negustori, nu-i nici târg. În felul acesta, Roznovanu se credea îndreptățit să facă așa cum îi cereau interesele lui⁷⁷.

Până în cele din urmă, vistiernicul a pierdut cauza și iarmarocul cu zilele de târg a rămas a se face numai la Săveni.

Într-un timp s-au luat măsuri severe ca duminica și la cele 12 praznice împărătești de peste an să nu se vândă⁷⁸. În aprilie 1867, mai mulți negustori evrei din Botoșani au trimis ministrului de Interne o plângere în următorii termeni: „Cea mai mare parte din noi viețuim cu familiile chiar în localul dughenelor din piață. Nu numai că suntem opriți a speculă, dar încă ne vedem asediați ca într-un arest, fiind forsați de agenții primăriei și ai poliției a ține ușile închise și prin urmare avem comunicația întreruptă”⁷⁹.

După Primul Război Mondial s-a încercat întemeierea unui iarmaroc la Ungureni, în care scop s-a rezervat la expropriere porțiunea de șes de lângă Jijia învecinată cu ratușul Jian. Dar încercarea n-a izbutit. Locuitorii din satele regiunii au folosit iarmaroacele și zilele de târg de la Dorohoi, Săveni, dar mai ales [pe] cele din Botoșani. Toată noaptea spre miercuri și cea următoare, șoseaua Botoșanilor era foarte umblată de căruțe și vite de prin sate îndepărtate, până la Prut și chiar de dincolo.

⁷⁷ Idem, Pachet 484, nr. 122.

⁷⁸ Idem, Tr. 1772, op. 2020, nr. 43664, an 1859 (Oprirea negustorilor de a vinde duminica și sărbătorile).

⁷⁹ Arhive Botoșani, Prefectură, nr. 343 din 186[7].

PE URMA „IERBII FIARELOR”. CĂUTĂTORI ȘI TĂINUITORI DE COMORI DE ALTĂDATĂ*

Teodor CANDU**

Abstract

The present study intends to emphasize the information regarding the documentary evidence on “the herb of animals”, the plant that, according to tradition, has miraculous powers, being picked in the night before the feast of Saint John the Baptist’s Birth and used for opening the locks of the places hiding treasures. Based on documents and ethnographic material, we find out that the eastern area of Moldova has legends on “the herb of animals” dating from ancient times that came in this area either by Slavic influence or by an older one. The phenomenon of searching treasures is omnipresent in history, in the Romanian space as well as worldwide; therefore, the two cases, of the monk Evghenie from Căpriana and of the so-called “group of adventurers” from Pârlița, supplement the numerous legends and stories related to imaginary or real treasures in the territory between Prut and Dniester rivers.

Keywords: “the herb of animals”, treasure seekers, “The Ascension of Jesus” Church of Chișinău, Căpriana Monastery, Pârlița, Moldavia, Bessarabia.

Cuvinte-cheie: „iarba fiarelor”, căutători de comori, Biserica Înălțarea Domnului din Chișinău, Mănăstirea Căpriana, Pârlița, Țara Moldovei, Basarabia.

„Iarba fiarelor (fierului)”¹ reprezintă o plantă căreia din cele mai vechi timpuri îi sunt atribuite caracteristici miraculoase, cel mai adesea fiind aflată într-o strânsă legătură cu deschiderea lacătelor fără chei. În

* Studiul a fost publicat inițial în „Buletin Științific”. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, serie nouă, fascicula Etnografie și Muzeologie, Chișinău, vol. 27 (40), 2017, p. 73-85. Apare, într-o variantă ușor modificată, și în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” în virtutea Protocolului de colaborare încheiat între Muzeul Etnografic al Moldovei și Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală în 2006, protocol care prevede, printre altele, republicarea celor mai valoroase studii în propriile reviste de specialitate.

** Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău – Republica Moldova.

¹ Valer Butură, *Enciclopedie de etnobotanică românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 116-117.

anumite spații, cum ar fi spre exemplu în Bravicea – Orhei, această plantă mai era cunoscută și sub denumirea de „iarba boierului”².

Spre a fi folosită în acest scop, cel ce o căuta urma să îndeplinească un șir de condiții în procesul de culegere a ei. Printre acestea, conform unor tradiții venite în special din spațiul slav³, mai întâi trebuia găsit un cuib de ciocănitoare și, după ce pasărea-mamă zbura din el, cel care-l găsea trebuia să-i blocheze intrarea. După ce pasărea revenea și găsea cuibul astupat, zbura după o stibă de iarba fiarelor. Revenind cu aceasta la scorbura acoperită, apropia stibla, după care se auzea o pocnitură răsunătoare și dopul de la intrare sărea. Omul, în acel moment, trebuia să facă zarvă ca ciocănitoarea să scape din plisc firul de iarbă care, odată căzut, urma să fie ridicat cu o cârpă roșie sau albă. Se considera că doar cu un fir de acesta putea fi deschis orice lacăt. Se mai credea că, dacă se va apropia stibla de un lacăt sau ușă, atunci ele se vor sfârâma⁴.

O altă credință era în legătură cu activitatea fierarului. Pentru a-i face rău acestuia și a-i împiedica munca, era suficient de a arunca în fierărie iarba fiarelor, iar aceasta, conform credințelor populare, distrugea arama, fierul, argintul și chiar aurul.

O altă tradiție venită tot din spațiul slav arată modul cum era culeasă această plantă. Astfel, în ajunul sărbătorii Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul (numită de popor Sânziene sau Drăgaica), cel ce căuta iarba fiarelor trebuia să meargă într-un loc pustiu și să cosească iarbă până se rupea coasa, acesta fiind semnul că a fost atinsă iarba mult căutată. În acel loc se aduna toată iarba cosită, după care era aruncată într-o apă curgătoare. De obicei, iarba obișnuită se scufunda sau plutea în aval, pe când iarba fiarelor plutea în amonte. Atunci aceasta era prinsă și urma a fi folosită⁵.

² *Corpusul răspunsurilor la chestionarele Ion Mușlea, I. Basarabia și Bucovina, Chestionarele II, IV, VII. Ediție critică de documente etnologice inedite, introducere, note și indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu și Cosmina Timoce-Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, p. 219-222 (informație culeasă de Theodor Sârghie, elev la Școala Normală din Chișinău, în satul Bravicea, de la Mitrofan Sârghi).*

³ Разрыв-трава – rus: *спрыг-трава, скакун-трава, трава прыгун, трава огонь*; Ucraina Transcarpatică: *клин-трава*; poloneză: *rozryw*; bulgară: *разков, разковниче*; sârbo-croată: *отвор трава, расковник, дотелина, trava od otvora, se-otpira* (cf. Valer Butură, *op. cit.*, p. 116-117). Precizăm faptul că cvasi-majoritatea sintagmelor și a termenilor citați de Butură reprezintă sinonime din spațiul slav pentru iarba fiarelor.

⁴ Разрыв-трава. <http://mifflow.ru/slavyane/razriv-trava/> (accesat la 20.X.2017).

⁵ Idem.

Același obicei îl aflăm în perioada interbelică și în relatarea făcută de Manca a lui Gherasim din Cîrîpcău⁶.

O altă legendă este în legătură cu un tânăr voinic (oștean), care, rătăcit de camarazii săi, mergând obosit prin pădure, pe timp de toamnă, a auzit sâsăitul mai multor șerpi ce se târau spre un munte, lângă care, luând în dinți un fir de iarbă, atingeau cu el stânca și aceasta se deschidea, loc pe unde intrau înăuntru. Atunci, acel voinic a rupt și el acea iarbă, simțind o durere înțepătoare în deget, dar a răbdat și a atins piatra, care s-a dat într-o parte; tânărul a intrat într-o peșteră, iar în jur a văzut aur, argint și pietre nestemate; în centrul peșterii se găsea un tron de aur, pe care era întins un șarpe, iar în jurul său dormeau o mulțime de alți șerpi strânși ghem⁷.

Acestei plante îi sunt atribuite și anumite calități terapeutice. Astfel, dintr-o informație din Oprișeni – Rădăuți⁸, aflăm faptul că iarba fierului este culeasă în zorii zilei de Sânziene din pădure și era folosită „pentru băi, pentru copii mici, cari sufăr de «răul copchiilor»; se crede că se fac tari ca fierul”⁹.

Legende legate de această plantă miraculoasă sunt întâlnite în folclorul mai multor popoare, atât din spațiul slav, cât și la români, rămânând până în zilele noastre ascunse sub vălul miraculosului.

*

În pofida acestor caracteristici mitologice, cercetând patrimoniul documentar din spațiul nostru, am reușit să depistăm două cazuri când această plantă este atestată în documentele vremii. Un caz este legat de un grup de căutători de comori, din rândul clerului monahal și de mir din spațiul Moldovei de pe la începutul secolului al XIX-lea¹⁰. Al doilea vizează o informație prezentată de o persoană organelor polițienești din Basarabia în legătură cu activitatea unei preinse bande de aventurieri și infractori¹¹.

Considerăm că pentru a elucida aspectele percepției colective față de *iarba fiarelor* în spațiul basarabean, este necesar să apelăm la

⁶ *Corpusul răspunsurilor la chestionarele...*, p. 119-128 (informație culeasă de elevul Andronic Efimie de la Școala Normală „Petru Maior” din Soroca, în cadrul Chestionarului cu privire la Obiceiuri de Vară; colectată în satul Chirilenii, județul Soroca).

⁷ Разрыв-трава. <http://miffflow.ru/slavyane/razriv-trava/> (accesat la 20.X.2017).

⁸ *Corpusul răspunsurilor la chestionarele...*, p. 19-26 (informație culeasă de Axentie Bilețchi din satul Oprișeni, județul Rădăuți).

⁹ *Ibidem*, p. 19 și 20.

¹⁰ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond 733. *Dicasteria Exarhală a Moldovei, Țării Românești și Basarabiei (1808-1812)*, inv. 1, dos. 191.

¹¹ Idem, Fond 279. *Jandarmeria Guberniei Basarabia*, inv. 1, dos. 460.

izvoarele scrise ale timpului. Acestea sunt unicele surse certe ce ne-ar permite să aflăm dacă a fost sau nu cunoscut acest concept în arealul pruto-nistrean atât până, cât și după anexarea lui la Rusia, și dacă acesta a evoluat oarecum sub influența factorului rusesc.

Primul caz asupra căruia dorim să ne oprim mai pe larg îl are în centrul său pe Evghenie, un călugăr de la Mănăstirea Căpriana. Acesta, în anul 1810 a fost reținut de către autoritățile administrative ale ținutului Orhei, fiind bănuir că s-ar fi îndeletnicit cu tâlhăria¹². Drept motiv a servit faptul că la el a fost găsit un cal și un iatagan.

După cercetările corespunzătoare, aflându-se că este din rândul clerului, a fost trimis pentru a fi cercetat la protopopul de Chișinău, Gheorghe Batcu. Acesta, după ce l-a interogat, l-a trimis pentru a fi luată o hotărâre la scaunul episcopal. De unde, având în vedere faptul că făcea parte din rândul călugărilor de la o mănăstire închinată, a fost trimis spre judecată la Iași în fața Dicasteriei Exarhale a Moldovei, Țării Românești și Basarabiei, fondată în 1808 și aflată în jurisdicția mitropolitului și exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni.

Evghenie călugărul, unul dintre principalii protagoniști ai acestui caz, era de origine bulgar, în 1810 având vârsta de 25 de ani. Tatăl său a fost pielar și a locuit peste Dunăre în localitățile din Episcopia Tetenilovețk¹³. De mic copil a rămas orfan de tată, fiind dat de mama sa ieromonahului Antip, care l-a dus la Mănăstirea Râla (Rila) din Bulgaria, unde, la vârsta de 14 ani, a fost tuns rasofo de același ieromonah Antip. A viețuit în acea mănăstire până la trecerea în Moldova, care s-a produs pe la 1805, venind aici fără acte de drum, pentru a-și vizita mama, care viețuia la Schitul Voroniana¹⁴, unde se călugărise.

Aflat în Moldova, a găsit ocazie să meargă la Kiev, cu intenția de a se înscrie la Academia din acel oraș, însă din cauza lipsei actelor de identitate nu a fost primit. Prin urmare, a fost nevoit să revină în Moldova, cu intenția de a se reîntoarce în patria sa. Intenție pe care nu a mai finalizat-o din cauza războiului, fiind introdusă interdicția de trecere în dreapta Dunării. Astfel, a cerut mitropolitului și exarhului Gavriil ca să fie așezat la o mănăstire închinată locurilor sfinte, întrucât Mănăstirea Căpriana era metoh al Mănăstirii Zografu de la Muntele Athos. Ținându-se cont de originea sa etnică, a fost așezat să viețuiască temporar, adică până la deschiderea hotarului, la Mănăstirea Căpriana.

¹² Idem, Fond 733. *Dicasteria Exarhală...*, inv. 1, dos. 191.

¹³ Cel mai probabil este vorba de orașul Teteven – Bulgaria.

¹⁴ Schitul Vorona din județul Botoșani.

Evghenie a locuit la Căpriană timp de 8 luni, după care a purces în căutarea ierbii fiarelor, în schimbul căreia urma să afle locul unde este tăinuită o comoară. Pe când se afla la Mănăstirea Căpriană, în luna ianuarie 1810, a fost informat de un țăran că ar cunoaște unde se află o comoară ascunsă în 12 butoaie cu aur. Dorind să intre în posesia informației unde se află aceasta, i-ar fi declarat țăranului că ar putea să-i facă rost de iarba fiarelor, doar cu ea ajungându-se la acea comoară.

Pornind în căutarea acestei ierbi, s-a întovărășit cu preotul Nicolae din Chișinău și diaconul Petre, ginerele acestuia; a părăsit mănăstirea, și-a cumpărat un cal din banii pe care i-ar fi primit de la preotul Nicolae și a purces să caute pe acel țăran, ca să-i arate locul unde se afla comoara; dar fiindcă nu avea iarba, țăranul nu a dorit să i-l indice.

Din raportul protoiereului Gheorghe Batcu aflăm că prima întâlnire a tovarășilor călugărului Evghenie a avut loc în casa preotului Nicolae de la Biserica Sârbilor din Chișinău¹⁵. La acea întrunire a mai fost de față și dascălul Iftodi din satul Mășcăuți, ținutul Orhei. De la acesta, protagoniștii noștri ar fi primit un zăpă, prin care dascălul Iftodi îi încredința că el cunoaște locul unde era tăinuită comoara, condiția fiind ca ei să meargă să caute „iarba ferilor”, iar după ce o vor găsi să vină la el să le indice unde este ascunsă comoara.

Înțelegându-se între ei ca să nu divulge secretul, preotul Nicolae i-ar fi dat ginerelei său 70 de galbeni; diaconul Petre ar fi luat de la un tânăr sârb cu împrumut încă 30 de galbeni, din care călugărul Evghenie ar fi cumpărat un cal la preț de 400 de lei și un iatagan cu 100 de lei.

Acești doi slujitori ai bisericii au mers pe la locurile unde ar fi auzit că se află astfel de iarbă, pe la Orhei și în Bugeac, și pe la vrăjitori, dar nu au reușit să o găsească. „Investigațiile” acestor căutători de comori, în pofida eșecului suferit, au continuat și pe alte căi. Spre

¹⁵ În conformitate cu Catagrafia clerului din Eparhia Hușilor, din perioada 1809-1812, la Biserica Înălțarea Mântuitorului din Chișinău erau înregistrați patru preoți, printre care unul cu numele Nicolae și un diacon Petru, care ar putea fi identificați cu cei doi protagoniști, care, alături de Evghenie călugărul, se aflau în căutare de comori. Biserica Înălțarea Domnului din Chișinău, amplasată la intersecția actualelor străzi Vasile Alecsandri și Grigore Ureche, nr. 58, este unul dintre vechile lăcașuri care au activat și înainte de 1812; actualul edificiu este ctitorit în intervalul 1827-1830 pe locul vechii biserici distruse de un incendiu ce s-ar fi produs pe la 1823. Detalii despre Biserica Înălțarea Domnului din Chișinău, a se vedea la Alexandru Cerga, *Bisericele Basarabiei. Dicționar enciclopedic. Scurt istoric, imagini, bibliografie*, vol. II, Chișinău, 2016, p. 284-285; Sergius Ciocanu, *Orașul Chișinău. Începuturi, dezvoltare urbană, biserici (sec. XV-XIX)*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2017, p. 207-209.

exemplu, preotul Nicolae ar fi „scos cuvânt, că cini spune di iarba acii să-i ducă limbă”.

Astfel, din raportul lui Gheorghe Batcu aflăm că „un mocan, bând la o crâșmă, s-au lăudat că el are buruiana aceea. Și când au auzit crâșmariul s-au dus de au spus preutului...” Drept urmare, preotul Nicolae l-ar fi invitat pe acel mocan la casa sa, unde l-a hrănit și cinstit, încercând să afle despre această plantă. Mocanul, pe care protagoniștii îl caracterizează ca „fiind șiret”, le-ar fi declarat că acea iarbă „nu-i la dânsul, ci este la un frate a lui la câmpu și mai pe urmă o va aduci”. Lucru care nu s-a întâmplat, căci mocanul a profitat de naivitatea acestor căutători de comori.

Călugărul Evghenie și preotul Nicolae și-au continuat „investigațiile” și prin chestionarea credincioșilor pe când aceștia veneau la spovedanie, în timpul Postului Mare; dar nici acest lucru nu a fost încununat cu un rezultat palpabil.

La scurt timp, Evghenie a fost reținut de către slujitorii Serdăriei de Orhei, fiind bănuir că s-ar îndeletnici cu tâlhăria, întrucât nu avea la el nici acte corespunzătoare, ce i-ar fi permis libera mișcare prin țară, dar și pentru că deținea un cal și arme la el. Constatându-se că este față bisericească, conform practicii epocii, a fost predat pentru cercetare protopopului de Chișinău, Gheorghe Batcu, care în urma interogării îl trimite la ierarhul locului, episcopul Meletie Lefter-Brandaburul, conducătorul Episcopiei de Huși, în jurisdicția căruia intra târgul Chișinău și fostul ținut Lăpușna, în acel moment înglobat în cadrul ținutului Orhei.

Ajungând la scaunul eparhial, în scurtă vreme va fi trimis la Iași, în fața Dicasteriei Exarhale, care decide întoarcerea călugărului Evghenie la mănăstirea unde a fost așezat, în cadrul căreia nu va rămâne mult timp, căci, sub motivul că arhimandritul Anthim de la Căpriană nu i-ar asigura existența în mănăstirea dată, cere să fie strămutat în alt lăcaș monahal.

Din prezentarea acestui caz constatăm că, în tradiția populară din spațiul Țării Moldovei de la începutul secolului al XIX-lea, avem atestate cazuri când locuitorii auziseră despre existența *ierbii fiarelor (fierului)*, pe care o legau strâns de capacitatea miraculoasă de deschidere a lacătelor și a acelor locuri unde erau ascunse comorile.

Pe lângă aceasta, datele din documentele pe care le redăm integral în anexe ne indică faptul că fenomenul căutării de comori era răspândit în arealul spațiului pruto-nistean, în speță în zona Orheiului. Unul dintre informatorii care i-ar fi motivat pe cei trei slujitori ai

altarului să pornească în această aventură era din satul Mașcăuți, ținutul Orhei, localitate aflată în imediata apropiere a sitului arheologic de la Orheiul Vechi, unde cel mai probabil, în acea perioadă, încă se mai păstrau multe vestigii ale vechiului oraș tătăresc și ale complexului cunoscut sub denumirea de Palatul Pârcălăbiei. Un alt areal pe care îl vor „cerceta” personajele noastre în căutarea ierbii fiarelor a fost Bugeacul.

De asemenea, putem constata că tradiția existenței unei ierbi miraculoase care ar deschide subteranele unde erau ascunse comorile era răspândită în spațiul românesc. Cazul mocanului care i-ar fi dus în eroare pe cei trei protagoniști demonstrează că această tradiție era răspândită și în rândul mocanilor care practicau păstoritul transhumant.

*

Un alt caz pe care dorim doar să-l semnalăm este asociat aceleiași tradiții a existenței unei plante miraculoase, identificată de noi cu *iarba fiarelor*, se referă la o informație din anul 1916 prezentată Jandarmeriei din Basarabia de către Toma Grigorie Iurciuc din Chișinău. Sus-numitul înștiința că, lucrând pe terenul proprietate a Agafiei Marco-Văcari (Secară) din târgul Pârlița, a descoperit un tunel cu lungimea de 16 arșini¹⁶, care este și mai adânc, și o lățime de cca 1,5-2 arșini. Din datele pe care le-ar fi adunat, acest tunel a fost săpat de o bandă de *tâlhari și aventurieri, tănuitori de comori, șantajști* ș.a., care s-ar fi îndeletnicit cu diferite fapte reprobabile timp de mai bine de 35 de ani, schimbând cantități, în opinia informatorului, de aur și argint, atât în Caucaz, cât și la Constantinopol.

În cadrul actului, Toma Iurciuc aducea în calitate de probă, în viziunea sa, faptul că „membrii acestei bande” ar fi căutat inexistentă *iarbă a fiarelor* (разрыв травы), care le era necesară pentru a deschide subsolurile în care ei ar fi ascuns comori. În opinia acestui informator, respectiva iarbă, pe care o căutau amintiții membri ai bandei de tâlhari și aventurieri, nu exista.

Deși la o analiză sumară a textului denunțului întocmit de Toma Iurciuc, acesta poate fi calificat mai degrabă ca fiind elaborat de o persoană cu anumite probleme psihice, totuși informația pe care ne-o prezintă despre iarbă fiarelor are un substrat care ne dă voie să înțelegem că în tradiția orală din societatea basarabeană și de la începuturile secolului al XX-lea conceptul dat încă exista.

¹⁶ *Arșin, arșini*, s.m. Veche unitate de măsură pentru lungime, egală cu 0,711 m.

*

Așadar, credința la care fac referire aceste documente din veacurile XIX-XX îngloba ideea, general acceptată în legătură cu această plantă, referitoare la proprietatea miraculoasă de deschidere a lacătelor și subteranelor unde sunt tănuite comori.

Prin urmare, în baza actelor pe care le reproducem integral în continuare, constatăm că fenomenul căutătorilor și tănuitorilor de comori era prezent în spațiul pruto-nistean. Atât în primul caz, cât și în cel de-al doilea, pentru identificarea acelor tezaure și pentru accederea la ele era nevoie de un ajutor supranatural; de obicei, aceasta se făcea prin apelarea la proprietățile magice atribuite firului de iarba fiarelor, care era foarte greu de găsit sau se considera a fi inexistent.

ANEXE

1.

1810 mai 22 – *Gheorghe Batcu, protopop de Chișinău, raportează episcopului Meletie Lefter-Brandaburul cu privire la cercetarea ce a făcut-o diaconului Evghenie și preotului Nicolae, care au fost reținuți de Serdăria de Orhei pe motiv că vagabondau prin ținut fără acte însoțitoare, fiind bănuți de a fi tâlhari, iar ei au mărturisit că au căutat iarba fiarelor.*

Preosfințite stăpâni.

Fac înștiințare preosfințiilor vo(a)stre pentru pricina diiaconului Evghenii, cu preutul Neculai și cu diiaconul, ginerile său. După poroncă, iar am intrat în cercetare și tot cum am arătat întâi așa este, că întâiași dată când s-au întovărășit ei în casa preutului au fost sfatul, fiind și un dascal Iftodi, din sat Mașcăuți, țin(u)t(ul) Orheiului, care dascăl le-au dat și zăpis, cum că el știi locul acela unde este comoara aceia și ei numai să caute Iarba Ferilor și dacă vor găsi o să meargă la dânsul să le areti unde este. Și așa s-au sfătuit, preutul cu deiaconii, fiind rudenei să tănuiască bine să nu iasă cuvântul acesta dintre dânsii. Și, scoțind preutul 70 galbeni, i-au dat în mâna ginerelui său. Și ginerile său i-au dat în mâna lui Evgheni și au mai luat de la un băietan sârbu tot deiaconul 30 galbine și i-au dat tot la Evghenie. El cum au luat îndată au cumpărat calul acesta pe cari au dat 400 de lei

și un iatăgan 100 de lei, și s-au dus să caute Iarba Ferelor, și mergând amândoi diiaconii la Orhei și într-alte locuri, pe undi auză că este Iarbă de ace, și n-au găsat.

Și de acolo s-au dus pin Bugeac, tot după iarbă aceia. Și în tot locul unde auză că este tot cerca ca să găscă, și tot n-au mai găsit.

Și pe la vrăjitori, unde auză că sînt, tremete să cauti de va găsa como(a)ra aceia o bunte (?) bulgarcă ave numai un cal și cerându-i preutul, zăcând să margă pără la un sat și îndată i la treimete, și trimițind în toate părțile tot după iarbă și după vraje au perit calul, care cal face 250 de lei.

Un mocan, bând la o crâsmă, s-au lăudat că el are buruiana aceia. Și când au auzit crășmariul s-au dus de au spus preutului, fiindcă preutu au scos cuvânt că cini spune di iarba acii să-i ducă limbă. Și cum au auzit preutul acesta l-au adus la casa sa, și i-au dat de băut și de mîncare, și cerând iarba aceia, fiind șiret, au ză că nu-i la dânsul, ci este la un frate a lui la câmpu și mai pe urmă va aduci. Și așă trăgând nădejde, cât o va aduce, au zis către diiaconi să nu mai cauti, de acum sm el a găsit.

Și în Postul cel Mare pi câți i-au ispoveduit pe toți i-au întreat tot de ace iarbă, și pe deiaconul ginerele său de multe ori l-au trimes și pe gios să caute de ace iarbă, aceste toate li-au arătat Evghenei, fiind fați și preutul și diiaconul.

Am cercetat și la sărdari, după ci au adus pe oameni aceia, ci au fost cu Evghene împreună, și cercetat, și au arătat că tot pentru comoare au îmblat, iar nu pentru tâlhăreșug, după cum era prepusul când i-au adus la Sărdării. Și așe le-(a) dat drumul, rămîind în pace de cătră Sărdărei.

Și după poroncă, am triimes pe numetul călugăr împreună cu calul și iatăganul, și pe preutul Neculai cu ginerile său diiaconu.

Iar anii cei cu multă norocire a preosfințiilor voastre, fii de la milostivul Dumnezeu mulți și prefericiți.

1810 mai 22

A preosfințiilor vo(a)stre preplecată slugă, Gheorghie prot(o)p(op) ot Chișinău m.p.

Altă mână: Călugărul Evghene au arătat că el au fost rînduit la Mănăstirea Căpriana de la Decasterie, dar șidere lui au fost mai mult aice în târgu la un han au șezut cu chirie.

Pe fila 9v: Preosfințitului și al meu mult milostiv stăpân, preosfinții sale chirio, chir Meletie episcop Sfintei Episcopii Hușului, cu pre plecaci metanii închina.

ANRM, F. 733, inv. 1, dos. 191, f. 6, 6v. (original).

2.

1810 iulie 27 – *Meletie Lefter-Brandaburul, episcop de Huși, îl informează pe Gavriil Bănulescu-Bodoni, mitropolit și exarh al Moldovei, Țării Românești și Basarabiei, cu privire la condițiile în care a fost reținut de Sărdăria de Orhei călugărul Evghenie de la Muntele Athos și preotul Nicolae din Chișinău, care au declarat că umblau în căutarea de comori.*

Preosfințite stăpâne.

Mai în trecuta vreme înștiințându-mă protopopul de Chișinău, pentru un călugăraș Sfeta Goreț, cu nume Eughenie, că prinzindu-să la Sărdărie împreună cu alții cu prepus de tâlhariu, călări și cu arme, umblând noaptea și cunoscându că iaste călugăr i l-au dat Sărdăria pe mână și că la cercetarea ce i-au făcut acolo au arătat cum că nu au umblat cu alt feli de răutăți, ci spuindu-le cineva de niște comori că ar fi, și dup(ă) aceale au umblat căutând, având în tovărășie și pe un preot Nicolai, un diiacon, ginerile preotului de la besearica Sârbilor de acolo, pentru care scriind protopopului ca să-i timită aicea la Episcopie, precum i-au și trimis.

Cu această în scris înștiințare, la cercetarea ce li s-au făcut aicea, asăminea au arătat călugărul că după comori au fost umblarea lui și nu cu alt chip, iar preotul Nicolae, vrând a să dezvinovăți au arătat că nici un feli de tovărășie nu au avut cu călugărul la aceale umblări, decât numai că cu înșălăciune amăgindu-l, i-ar fi împrumutat într-un rând 300 lei, și într-alt rând 700 lei iar fi luat de la alt bulgar, prin chizășiia diaconului, ginerului său, fără știrea sa, pentru care după ce s-au înștiințat, apucând pe călugăr au luat 600 lei înapoi, iar pentru 400 lei, au arătat că au cumpărat un cal și un iatagan, care s-au găsit la dânsul. Și fiind cearere numitul preot să nu rămâe păgubaș de acești bani, i s-au împlinit calul de la călugăr, drept acei 400 lei, încât au arătat că l-au cumpărat, făcându-să socoteală și de cheltuiala ce au arătat călugărul că au făcut umblând într-aceale mișălătăți, 160 lei, pentru care am îndatorit

pe preot de i-au răspuns 80 lei, cheltuiala pe giurătași și pentru că au avut amestecare într-acel felu de necuvioasă urmări, numitul preot și cu diaconul să află în canonisire, iar pe călugărul Eughenie, arătând că de la cinstita Exarhiceasca Decasterie au fost trimis la Mănăstirea Căpriiana să petreacă, și de acolo au fugit, precum mai pre larg arată scrisoarea arhimandritului de Căpriiana îl triimit iarăși la a preosfințiilor voastre hotărâre, iar eu sînt a preaosfinții tale plecat slugă.

Meleti episcop Hușului m.p.

1810 iuli(e) 27

Pe fila 1, sus, altă mână, în limba rusă: № 189й. 1810 года 29 июля. Рассмотреть Дикастерии и представить с мнением.

<Traducere: No 189. Anul 1810 iulie 29. Să se examineze de către Dicasterie și să fie prezentată opinia.>

Pe fila 1, jos, în colțul din stînga, altă mână, în limba rusă: Репорт Гушского епископа Мелетия с препровождением бродящего монаха Евгения.

<Traducere: Raportul episcopului Meletie al Hușilor cu privire la trimiterea călugărului vagabond Evghenie.>

Слушан 30 июля 1810 го года.

<Traducere: Audiată la 30 iulie, anul 1810.>

Ibidem, f. 1 (original); f. 4, 4v. (traducere rusă de cancelarie).

3.

1916 noiembrie 6 – *Toma Grigorie Iurciuc din Chișinău informează Jandarmeria cu privire la o oarecare grupare de aventurieri care ar fi ascuns niște comori în apropiere de târgul Pârlița, pe terenul ce i-ar aparține Agafiei Marcu-Văcari (Secară).*

Его Высокоблагородию господину Жандармскому Полковнику.

Томы Григориевича Юрчука, живущ. в г. Кишиневе по Кузнецкой ул. в дом № 60.

Честь имею донести, Вашему Высокоблагородию о достигнутых результатах на участке собственной земли Агафии Марко-Вакарь она же Сакарь, где мною производятся раскопки от 12 октября 1916 года.

За неимением рабочих рук, медленно произвожу тщательное разследование.

24-го октября 1916 года, мною было послано из местечка Пырлицы, заявление, на имя Вашего Высокоблагородия в коем говорится, об обнаружении мною найденной тоннели, которая до настоящего времени продолжается и ведет в глубь земли, где она специально заделана шайкой авантюристов, которые заделали местами балластным песком, и камнями, а в некоторые места совершенно залита чамуром.

По сие время рабочими уже очищена тоннель для прохода человека; длиною болъе 16 аршин, и продолжается дальше; ведет в длину и глубину. Среди тоннели обнаружено мною разно-родных знаков, которые специально заделали шантажисты скрывающие золото и серебро, в некоторых местах тоннель имеет вид комнаты, а далье указывает свободный проход шириною в полтора и два аршина.

По видимому факту тоннель это докажет все подлости и убийства в совершившихся шайкой скрывающих богатства.

Так как болъе 35 лет разбойническая шайка этих авантюристов свободно расширила свои винительные действия под видом розысскивания не существующей ими выдуманной разрыв-травы; такова необходимая в их распоряжение для открытия подземельных погренов ими-же утаеваемых кладов, шайка кладоскрывателей и искателей не существующей разрыв-травы, влиятельно расширяла, свои злоумышленные заблуждения завлекая мужчин и женщин, что в последствии мною будет обнаружено и доказано.

На участке Вакарь-Сакаря, мною обнаружена тоннель, доказывает фактом, тому что шайка авантюристов, в подобной тоннели, под-земельнаго хода свободно могла производить все-возможные ограбления и убийства, что уже выясняется доказательствами найденной тоннели.

В настоящее время Агафия Вакар-Сакар, созналось в следующем; что ея покойный муж еще с другими его товарищами, нашли массу старинаго золота, и серебра, таковое ими было

промено на Кавказе, кроме этого Сакар высказывает что ея покойный сын Василий Вакар, имел много старинных золотых монет которые были променены им в Константинополе; после чего она и ея дочь опять видели у Василия много старинных золотых монет, а так-же и 116 тысяч рублей Повидимому золот, бранное ими с этого же клада, в котором и по сие время хранится, много золота и серебра; по их уверенности в этом погребѣ, в настоящее время находится ящик с промененными деньгами, ящик этот поставлен ея сыном, и что в этом ящике сохраняются все документы по ко//л. 46//ме совершалась промена стариннаго золота; все документы выданные Василию Вакарю-Сакарю в Константинополе.

Весь секрет найденнаго ими же скрытаго погребам компаньоном; а именно Константину Дорожницу, Николаю Чабану, Андрею Фортуне и Николаю Гросе, и другим членам их шайки. Агафия Вакар-Сокар, созналась что несколько лет, тому назад, в ея доме сын Василий, собрал всех своих главарей шайки, и ночью в доме собранная шайка, была в составе семьдесят четыре (74) человека, которые сделали между собой клятвенную присягу, выдать правительству, ими скрываемый погреб. Кроме того Агафия Сакар созналась, о том что она, дала одному еврею, большой кусок слитого золота; еврей этот проживает в м-ке Корнештах имя и фамилия этого еврея мною будет узнана и выяснена Вашему Высокоблагородию.

Андрей Фортуна и Николай Чобан тоже уверяют что и Агафия и доказывают что в ящике ими положенные выше упомянутые документы, вся шайка старается о том чтобы скрыть ящик в котором по их уверенности находится восемь тысяч променных денег и подписанных ими документы.

Всему выше поименованному; и названному; я отношусь тщательно, сособно; и под строгим моим надзором тайно от шайки; мною секретно в веденных обнаружений, тщательно преследую шайку и зорко слежу, за ходом дел, и работ согласно 430 ст. 10 т ч. 1 к. 3й Св. Закона Российской Империи.

На днях приступлю к личному допросу Николая Чобана, Константина Дорожняка, Андрея Фортуну, и Николая Гроссу и других лиц и шайки. Которые очевидцы скрываемаго, в случае совопротивления с их стороны, будут арестованы.

Все подробности о достигнутых мною результатах покорнее донесу Вашему Высокоблагородию в найденной тоннели, работа

продолжается и будет продолжаться под моим надзором до полного обнаружения, и при личном моем усмотрении золота, и серебра в то время, мною будут поданы телеграммы, на имя Вашего Высокоблагородия, и г.г. Министров, и господину Бессарабскому губернатору и в императорскую Археологическую Комиссию.

И до прибытия властей на место обнаруженные все будет сохраняться нерушимым.

Покорнейше прошу Ваше Высокоблагородие по получении моей телеграммы оказать мне необходимую охрану.

Проситель Фома Григориевич Юрчук м.п.

1916 года, ноября бго дня. М-ко Пырлица.

Traducere:

Excelenței Sale domnului colonel de Jandarmerie.

Toma Grigorievici Iurciuc, domiciliat în orașul Chișinău, strada Kuznețkaia, casa nr. 60.

Am onoare a vă raporta, Excelenței Voastre, cu privire la rezultatele obținute pe terenul proprietate a Agafiei Marco-Văcari (Secară), unde subsemnatul desfășoară săpături din data de 12 octombrie, anul 1916, însă din lipsa brațelor de muncă, desfășor încet această cercetare amănunțită.

La 24 octombrie 1916, am trimis din târgul Pârlița o cerere în adresa Excelenței Voastre, în care vă aduc la cunoștință despre tunelul descoperit de mine, care până în prezent se întinde și duce în adâncul pământului, care a fost acoperit de o bandă de aventurieri, care l-au acoperit pe alocuri cu nisip de balast și pietre, iar în unele locuri complet a acoperit-o cu ceamur.

Până în prezent, muncitorii au curățit tunelul pentru trecerea unui om de o lungime de peste 16 arșini și continuă mai departe, în lungime și adâncime. În cadrul tunelului am descoperit semne de diferite feluri pe care în mod intenționat le-au ascuns șantajistii, care ascund aur și argint; în unele locuri acest tunel are forma unei camere, iar mai departe indică o trecere liberă cu lățimea de 1,5 și 2 arșini.

Din faptul evident, tunelul ne dovedește toată mârșăvia și omuciderea ce au comis-o banda care ascunde bogățiile.

Deoarece mai bine de 35 de ani această bandă de tâlhari și aventurieri în mod deliberat au comis acțiunile lor ce le pot fi aduse în

vină sub pretextul căutării inexistentei ierbi a fiarelor, că aceasta le este necesară în opinia lor pentru deschiderea subsolurilor în care ei însuși au ascuns comorile, o bandă de tăinuitori de comori și căutători a inexistentei ierbi a fiarelor, și-au extins a lor de rea credință amăgire, atrăgând în aceasta bărbați și femei, fapt care în continuare de mine va fi descoperit și dovedit.

Pe sectorul Văcari-Secară am descoperit un tunel, ceea ce cu probe dovedește că banda de aventurieri într-un asemenea tunel, cu ieșire în subterană în mod liber, au putut să se îndeletnicească cu jaful și să comită omucideri, ceea ce reiese din proba tunelului descoperit.

În prezent, Agafia Văcari-Secară a recunoscut următoarele: că camarazi ai săi au găsit o cantitate impresionantă de aur și argint vechi, care ei l-au schimbat în Caucaz; suplimentar Secară declară că răposatul ei fiu, Vasile Văcar, a deținut multe monede de aur pe care le-a schimbat la Constantinopol, după care ea și fiica sa au văzut la Vasile multe monede vechi, precum și o sumă de 116 mii ruble, cel mai probabil rezultate din aurul pe care ei l-au luat din același tezaur, în cadrul căruia până astăzi se conține mult aur și argint.

După cum cred ele, în acest subsol se găsește un cufăr cu banii schimbați, care a fost depozitat de fiul ei și că în această ladă se păstrează toate actele în baza cărora s-a realizat schimbul aurului vechi, adică toate documentele ce i-au fost date lui Vasile Văcari-Secară la Constantinopol.

Secretul hrubei descoperite de către ei poate fi aflat de la companionii lor, anume Constantin Dorojniță, Nicolai Ciobanu, Andrei Furtună și Nicolai Grosu și de la alți membri ai bandei lor.

Agafia Văcari-Secară a recunoscut că acum câțiva ani în urmă în casa ei, fiul său Vasile i-a adunat pe toți capii bandei, noaptea, în casă, iar respectiva gașcă era formată din 74 persoane, care au făcut un legământ, de a da guvernului pivnița pe care ei o tăinuiesc. Suplimentar, Agafia Secară a recunoscut că ea a dat unui evreu o bucată mare de aur turnat; acest evreu locuiește în târgul Cornești, iar numele și familia acestui evreu o vor preciza și o voi comunica Excelenței Voastre.

Andrei Furtună și Nicolai Ciobanu, de asemenea, confirmă cele relatate de Agafia, declarând că în cufăr au pus documentele amintite mai sus, iar banda se străduie să ascundă lada în care, după cum ei cred, se află opt mii din banii schimbați și actele iscălite de ei.

Față de cele mai sus pomenite și arătate mă voi atârna cu toată seriozitatea și va fi sub supravegherea mea atentă, în taină și în secret de membrii bandei, pentru a afla adevărul; cu seriozitate și atenție urmăresc

această bandă, respectând procedura prevăzută de articolul 430, tomul 10, partea I, cartea a 3-a a Culegerii de Legi a Imperiului Rus.

În zilele ce urmează, voi purcede la interogarea lui Nicolai Ciobanu, Constantin Dorojneac, Andrei Furtună și a lui Nicolai Grosu, și a altor persoane și a bandei care au fost martori la cele tănuite, iar în caz de împotrivire din partea lor, vor fi arestați.

Toate detaliile cu privire la rezultatele obținute cu plecăciune le voi raporta Excelenței Voastre. În tunelul descoperit lucrările continuă și se vor continua sub supravegherea mea până la descoperirea completă și la găsirea aurului și argintului; personal vă voi informa printr-o telegramă, adresată Excelenței Voastre și domnilor miniștri și domnului guvernator al Basarabiei, precum și-n adresa Comisiei Arheologice Imperiale.

Iar până la sosirea autorităților la locul descoperirii, totul va rămâne intact.

Cu supunere rog pe Excelența Voastră ca, după ce veți primi telegrama mea, să-mi oferiți paza corespunzătoare.

Solicitant Toma Grigorievici Iurciuc.

Anul 1916, noiembrie 6 zile. Târgul Pârlița.

Idem, F. 279, inv. 1, dos. 460, f. 45-46v. (original).

CERCETAREA CULTURII POPULARE ÎN ROMÂNIA DUPĂ 1945. *INDEX LIBRORUM PROHIBITORUM*

Elena CHIABURU*

Abstract

Following World War II, Romania was forced to remove from the public conscience any reference to the territories that were taken after 1945 (Bessarabia, Northern Bukovina, Cadrilater/ Southern Dobruja), as well as to the personalities who became somehow undesirable to the new political regime. Consequently, the publications containing any reference, no matter how small, to a subject that could *harm the good relations with the USSR* were purged. The purge applied to: works written by the members of the royal family or related to them; the royal coat of arms and the symbols of the dynasty; the statutes of the interwar political parties; any work of specific authors (war criminals, the ones that fled the country, authors declared undesirable to the communist regime); several “tendentious” works of certain authors; text books from 1920-1948; folk calendars, almanacs, etc., from 1918-1944; any map including the territories that had belonged to the Romanian state until World War II; military literature, rules, treaties, etc., from 1916 onward, as well as laws and instructions associated to them from 1920 till 1945; history and geography works related to Bessarabia. Inevitably, the field of traditional culture was not overlooked by the prohibitive politics enforced in Romania by the Soviet occupation. In order to restore the historical truth and to recover information in the field of ethnology, one should go back to the sources of information of that time, and the specialized works which are important and valid even today should be republished. It is the only way to eliminate the hiatuses and to get the correct and complete image on the evolution of the research of Romanian traditional culture. Our scientific undertaking constitutes a cultural must and a moral obligation towards those specialists in ethnology who were wronged by history, whose activity should be known and appreciated for its real value.

Keywords: traditional culture, ethnology, ethnography, censorship, communism, purging of books, banned books.

Cuvinte-cheie: cultură populară, etnologie, etnografie, cenzură, comunism, epurarea cărților, cărți interzise.

Una dintre numeroasele consecințe suferite de țările intrate sub dominația URSS după cel de-al Doilea Război Mondial a fost obligația

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași – România.

de rescriere a istoriei pentru a folosi doctrinei bolșevice și, așa cum era de așteptat, primele surse de informație intrate în atenția autorităților abia venite la putere au fost cărțile.

România a fost obligată să elimine din conștiința publică orice referire la teritoriile care i-au fost luate după 1945 (Basarabia, nordul Bucovinei, Cadrilaterul), precum și la personalitățile devenite indezirabile pentru noul regim politic. Pe de o parte au fost epurate persoanele aflate în funcții administrative, militare, culturale etc. (majoritatea arestate și condamnate la ani grei de închisoare), iar pe de alta au fost scoase din circulație publicațiile care conțineau o cât de mică referire la vreun subiect ce putea *aduce atingere bunelor relații cu URSS* – eufemismul ce a marcat mai mult de jumătate de secol de tragedii românești.

Subiectul face parte dintr-o preocupare a noastră mai amplă, un prim studiu fiindu-i consacrat lui Ion Ionescu de la Brad¹. În cele ce urmează vom înfățișa modul în care, sub imperativele cenzurii comuniste, au fost puse la *Index* și condamnate la necunoaștere publică o serie de publicații din *domeniul culturii populare* – cu toate ramurile sale: etnologie, etnografie, artă populară, folclor ș.a.

Investigația este necesară pentru restabilirea adevărului și pentru cunoașterea cât mai completă și corectă a dobândirilor științifice înregistrate de acest domeniu în ultimul secol, din care o parte însemnată au fost oculte din motive politice. Aceasta reprezintă, totodată, o îndatorire de onoare și o obligație morală față de înaintași vrednici, dar nedreptățiți de regimul bolșevic, a căror activitate trebuie cunoscută și reconsiderată la adevărata valoare.

Cercetarea constă în verificarea listelor de cărți cenzurate și interzise în România după cel de-al Doilea Război Mondial, precum și selectarea celor care prin conținutul lor aparțin domeniului larg al culturii populare, iar pe de alta, verificarea catalogului Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iași (BCU Iași), spre a vedea dacă exemplarele păstrate poartă semnele interdicției. Din rațiuni de economie editorială, ne vom mărgini să dăm aici doar titlurile pe care le-am identificat în listele menționate, nu și cotele tuturor exemplarelor existente în această bibliotecă. Vom da cotele numai pentru cele câteva exemplare suplimentare pe care le-am depistat în cercetarea noastră în catalogul on-line al BCU Iași, care, deși nu au fost incluse pe listele de

¹ Elena Chiaburu, „Ion Ionescu de la Brad sub cenzura comunistă”, în vol. *Bicentenarul nașterii lui Ion Ionescu de la Brad*, Onești, Editura Magic Print, 2018, p. 393-419.

publicații epurate până la sfârșitul anului 1948, poartă totuși semnele interdicției totale sau parțiale.

Pentru plasarea chestiunii în contextul adecvat, studiul nostru este structurat în două părți: mai întâi vom face o prezentare sintetică a cenzurii comuniste aplicate în bibliotecile din România și a epurației persoanelor, după care vom da lista cărților referitoare la cultura populară, epurate și interzise total sau parțial pe durata regimului comunist.

Suportul documentar este constituit din lucrări de istorie a României, a cenzurii și a bibliotecilor, legislație și pagini web ce vor fi indicate la locul potrivit. Lucrarea va fi ilustrată cu imagini reprezentând fișe de catalog și exemplare păstrate la BCU Iași pe care apar semnele interdicțiilor.

*

Epurarea publicațiilor. Încă înainte de sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, România a fost obligată să-și epureze colecțiile de publicații din biblioteci (și nu numai), temeiul juridic fiind art. 16 din *Convenția de armistițiu* încheiată cu Guvernele Uniunii Sovietice, Regatului Unit al Marii Britanii și Statele Unite ale Americii la 12 septembrie 1944², preluat apoi în Tratatul de pace de la Paris din 1947. Numai că, dacă intenția inițială viza așa-numita „defascizare” a administrației, învățământului, presei și culturii în general, pe măsură ce regimul comunist se instala în România, operațiunea de epurare a publicațiilor a căpătat un caracter tot mai agresiv și fără precedent în istoria noastră.

După ce au fost distribuite câteva liste cu titluri de cărți și autori interziși, la 4 mai 1945 Regele Mihai a emis un *Decret-lege (nr. 364) pentru retragerea <din circulația publică a> unor anumite publicațiuni periodice și neperiodice, reproduceri grafice și plastice, filme, discuri, medalii și insigne metalice*. În baza acestui act, pe lângă Ministerul Propagandei s-a înființat o comisie³ care a întocmit liste cu „toate

² Ionuț Costea, István Kiraly, Doru Radoslav, *Fond secret. Fond „S” special. Contribuții la istoria fondurilor secrete de bibliotecă din România*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 170.

³ Comisia Centrală de aplicare a art. 16 din *Convenția de Armistițiu* și a *Legii privind epurarea publicațiilor* a fost constituită în august 1945 și era formată din: G. Ivașcu, Directorul Propagandei și reprezentantul Ministerului Propagandei, ca președinte; P. P. Stănescu, secretar general în Ministerul Educației Naționale; P. Panaitescu-Perpessicius și Mihail Cruceanu, profesori secundari din partea Ministerului Educației Naționale; Pompiliu Constantinescu și Mihail Beniuc din partea Societății Scriitorilor Români; Sebastian Popescu din partea Ministerului Afacerilor

publicațiile apărute de la 1 ianuarie 1917 până la 23 august 1944 cuprinzând idei legionare, fasciste, hitleriste, șoviniste, rasiste sau pasagii dăunătoare bunelor relații ale României cu Națiunile Unite” (subl. ns.)⁴. Toate bibliotecile, indiferent de categorie, care dețineau publicațiile respective au trebuit să le retragă din circulație.

După etapa comună de scoatere obligatorie din circulația publică, soarta colecțiilor epurate a fost diferită, în funcție de tipul bibliotecii deținătoare. Bibliotecile publice și școlare trebuiau să le predea la Prefectura județului în termen de 30 de zile de la apariția listei (în București și suburbii, în 15 zile, direct la Depozitul Oficiului de Hârtie în prezența unui delegat al Prefecturii Poliției Capitalei). Publicațiile aflate în bibliotecile universitare trebuiau inventariate și păstrate în continuare, însă consultarea lor nu s-a putut face decât cu autorizația șefului instituției și doar în localul bibliotecii. Persoanele care nesocoteau dispozițiile intrau sub incidența delictului de sabotare a *Convenției de armistițiu* și se pedepseau cu închisoare sau cu amenzi bănești mari⁵.

Comisia înființată în 1945 a elaborat și publicat între anii 1946 și 1948 câteva broșuri (se pare că opt la număr), cu titluri de cărți epurate și instrucțiuni din ce în ce mai detaliate⁶ (impropriu numite *broșuri*, deoarece ultima, din 1948, conținea peste 8000 de titluri de cărți, ziare, reviste, anuare, almanahuri, albume etc. epurate). Sintetic, au fost interzise:

Interne; Alexandru Paleologu, consilier din partea Comisiei Române de Aplicare a Armistițiului; Traian Popovici, bibliotecar din partea Academiei Române; George C. Nicolescu, asistent universitar, din partea Ministerului Artelor; N. N. Vasiliu, consilier juridic în Ministerul Propagandei, ca membri (cf. Decizia nr. 1368 publicată în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 183 din 14 august 1945, p. 7159). Comisia Centrală avea în subordine cenzori și personal administrativ și coordona comisiile constituite la nivel local, în fiecare județ.

⁴ Decretul-lege nr. 364/1945, publicat în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 102 din 4 mai 1945.

⁵ Ibidem.

⁶ Comisia pentru aplicarea art. 16 din Convenția de Armistițiu, *Publicațiile scoase din circulație până la 1 august 1945*, București, Ministerul Propagandei (numită și *Broșura nr. 1*); au urmat *Broșura nr. 2* și *Broșura nr. 3* din 1945 și *Publicațiile scoase din circulație până la 1 iunie 1946*, cumulate în *Publicațiile interzise până la 1 mai 1948*, cu un adaos: *Publicațiile interzise. Supliment I: 1 mai - 1 noiembrie 1948*, București, Ministerul Artelor și Informațiilor, 1948. De remarcat faptul că până în 1948, publicațiile erau doar „scoase din circulație”, dar de atunci înainte devin „interzise”. Apoi: toate aceste broșuri s-au distribuit prin vânzare, dar din 1949 listele de cărți interzise au avut ele însele un caracter secret, fiind trimise direct bibliotecilor vizate și doar persoanelor împuternicite din fiecare bibliotecă a se ocupa de publicațiile secrete.

- toate operele scrise de membrii familiei regale sau lucrări despre ei;
- statutele partidelor politice interbelice, nu doar cele fasciste și legionare;
- orice lucrări ale unor autori (criminali de război, fugiți din țară, indezirabili pentru regim);
- anumite lucrări „tendențioase” ale unor autori, restul operei lor rămânând în circuitul liber;
- toate manualele școlare dintre anii 1920-1948;
- toate calendarele, almanahurile populare etc., de orice fel, din perioada 1918-1944;
- orice hărți care înglobează teritorii ce au aparținut statului român până la cel de-al Doilea Război Mondial și care nu-i aparțin; hărțile din cuprinsul lucrărilor științifice trebuiau puse în acord cu noile granițe ale țării, prin diferite procedee (hașurare, decupare etc.), dar numai dacă nu pot fi eliminate total; la fel trebuia procedat cu stema regală și cu însemnele dinastiei;
- literatura militară, regulamentele, tratatele etc. începând din 1916, iar legile și instrucțiunile ce le însoțesc din 1920 până în 1945;
- lucrările de istorie și geografie care privesc problema Basarabiei⁷.

Decretul nr. 364 din 4 mai 1945 a stat la baza constituirii așa-numitului *Fond special* din bibliotecile publice și universitare care au avut permisiunea să păstreze publicațiile epurate. Trebuie precizat faptul că nu toate bibliotecile publice au avut voie să dețină depozite cu cărți epurate, ci doar Biblioteca Academiei Române și Bibliotecile Centrale Universitare din București, Cluj, Iași, iar dintre bibliotecile publice, doar așa-numitele biblioteci regionale, raionale și câteva județene „cu tradiție” (*recte* vechime).

De asemenea, este necesar să reamintim faptul că învățământul superior românesc a fost reorganizat în anul 1948 și prin urmare universitățile și-au reînceput activitatea când prima etapă de epurare masivă a publicațiilor se petrecuse deja. În consecință, toate generațiile de studenți de după 1949 au fost lipsite în mod deliberat de cea mai mare parte a bibliografiei de specialitate din perioada interbelică și chiar dinainte de Primul Război Mondial, așa după cum se va vedea în cele ce urmează.

⁷ Ministerul Artelor și Informațiilor, *Publicațiile interzise până la 1 mai 1948*, București, 1948, p. 5-15.

Fondul special a scos din circulație un număr încă necunoscut de publicații. Funcționarea lui s-a aflat în întreaga perioadă comunistă sub incidența „secretului de stat”, de „serviciu” sau a datelor și informațiilor care „deși nu constituie secrete de stat, nu sunt destinate publicității”⁸. În plus, *Instrucțiunile* de lucru ulterioare anului 1964, cu circulație internă în biblioteci, recomandau că „operația de retragere din circulație trebuie efectuată cu tact și discreție”⁹.

Fondul special a însemnat în realitate *Fond secret* sau *Interzis* și a evoluat din punct de vedere al conținutului până în anii '90; în realitate și-a continuat într-un anume fel existența măcar un deceniu, din cauza faptului că ultima *Lege a secretului de stat* de sorginte comunistă (din 1971) a rămas în vigoare până în anul 2002.

Publicațiile din *Fondul special* (în fapt, *secret*) erau însemnate cu litera majusculă „S”, închise în depozite separate, cu catalog separat, iar accesul a fost interzis inclusiv majorității angajaților din bibliotecile respective (v. fig. 1).

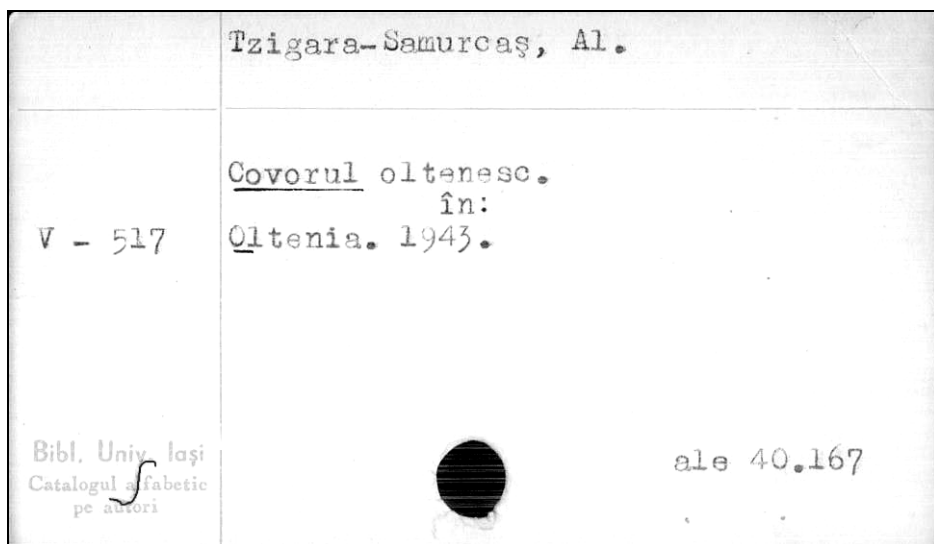

Fig. 1

Se poate afirma că Decretul-lege nr. 364/1945 a instituit *Cortina de fier* asupra culturii române, motiv pentru care data de 4 mai

⁸ Ionuț Costea, István Kiraly, Doru Radoslav, *op. cit.*, p. 29.

⁹ Adrian Marino, *Cenzura în România. Schiță istorică introductivă*, Craiova, Editura Aius, 2000, p. 67- 68.

1945 reprezintă un „moment capital în procesul de instaurare a dictaturii comuniste”¹⁰ în România, alături de 23 august 1944 (lovitura de stat), 6 martie 1945 (instalarea Guvernului dr. Petru Groza), 19 noiembrie 1946 (alegerile parlamentare fraudate) și 30 decembrie 1947 (abdicarea Regelui).

După ce prima etapă de epurare brutală a publicațiilor s-a încheiat, în 1948 a urmat și naționalizarea editurilor și a trusturilor de presă, iar în 1953, după moartea lui Stalin, a avut loc încă o etapă de verificare a publicațiilor rămase. Ca urmare, în biblioteci s-a înființat în plus așa-numitul *Fond documentar*, în care au fost incluse acele publicații care, „deși nu corespund scopurilor educației socialiste a maselor și a concepțiilor politico-ideologice conjuncturale, sunt totuși indispensabile informării științifice a specialiștilor”¹¹, unele fiind scoase de la *Fondul Secret*. Pentru publicațiile din *Fondul documentar* accesul a devenit mai ușor, fiind lăsat la latitudinea șefului bibliotecii. Cărțile și fișele de catalog aferente erau însemnate cu majuscula „D” sau cu abrevierea „Doc.” – *Documentar* (v. fig. 2).

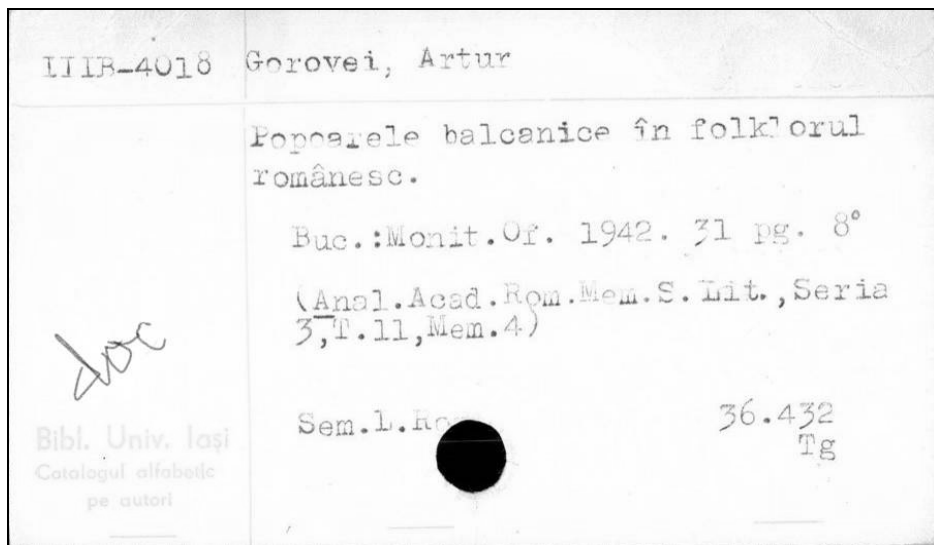

Fig. 2

¹⁰ Ion Cristoiu, *1945-1950. Paranoia arestării cărților*, disponibilă pe <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/1945-1950-paranoia-arestarii-cartilor> (accesat la 02.06.2018).

¹¹ Ionuț Costea, István Kiraly, Doru Radoslav, *op. cit.*, p. 45.

O *Instrucțiune* a Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor (organismul care se ocupa de aplicarea cenzurii, dispozițiile sale fiind unitare la nivel național) din anul 1964 cerea ca atunci când o carte este mutată din *Fondul secret* în cel *Documentar* să se șteargă urma interdicției: „Deoarece cărțile poartă semnul acestui fond, este nevoie să se înlăture semnele sau ștampila fondului «S», dar astfel încât cartea să nu fie deteriorată (se poate pune ștampila bibliotecii pe semnul «S» sau se poate scoate cu soluție chimică) și să nu se atragă atenția cititorilor de proveniența publicației”¹².

De multe ori s-au rupt copertile originale și s-au confecționat altele noi din carton ieftin. Prin înlăturarea copertilor inițiale s-au pierdut nu doar urmele interdicțiilor, ci și o serie de informații necesare identificării precise a edițiilor, conținute în caseta tipografică (tirajul, prețul etc.). Distrugerea copertilor este foarte păguboasă în special în cazul revistelor, care dau pe copertă cronologia, echipa redacțională ș.a.

Fondul documentar a fost desființat treptat între 1964-1968, ca urmare a ușoarei liberalizări a climatului politic din România acelor ani, însă *Fondul secret* a rămas în vigoare până la schimbarea de regim politic din anii '90. De la începutul anilor '70, cenzura cărților în biblioteci s-a făcut prin *Instrucțiuni secrete de uz intern* conținând liste de autori și de cărți ce trebuiau retrase din circulație, trimise de la Consiliul Culturii și Educației Socialiste direct bibliotecilor vizate.

La Biblioteca Academiei Române din București au fost centralizate în anii 1948-1950 și cărțile provenite din tot felul de *confiscări* suferite de numeroși politicieni, ziariști, profesori, medici, preoți, ofițeri, țărani înstăriți, cărora, odată cu arestarea, le era confiscată și averea, deci și cărțile din biblioteci. Această categorie de publicații a fost constituită într-un fond de asemenea prohibit, denumit *Fond preluări*, care a fost destul de mare, numeric vorbind. Cărțile erau ștampilate, numerotate și însemnate cu litera „P” = Preluări, scrisă cu creionul. O parte au fost redistribuite în timp altor biblioteci, dar cea mai mare parte a *Fondului preluări* a stat la baza înființării Bibliotecii Centrale de Stat a României, în anul 1953, actuala Bibliotecă Națională (v. fig. 3).

¹² *Ibidem*, p. 297.

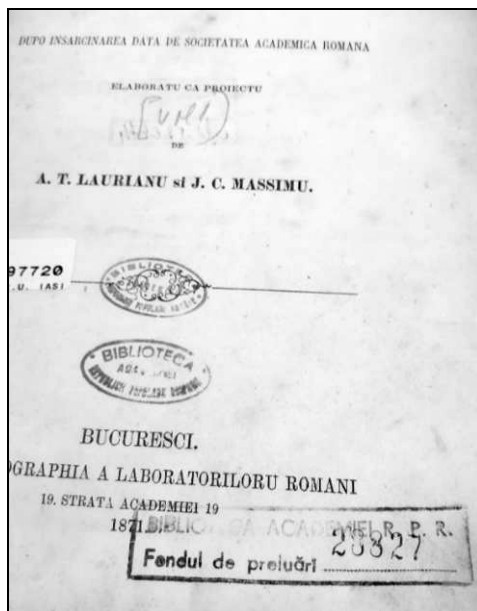

Fig. 3

La Biblioteca Centrală de Stat (azi Națională), publicațiile epurate nu doar că nu au fost accesibile publicului, dar, în imensa lor majoritate (câteva milioane de exemplare, după unele opinii), nu au fost prelucrate niciodată până astăzi, ele constituind așa-numitul, eufemistic vorbind, Fond de publicații „destructurate”, a căror salvare este imperios necesară¹³.

Se impune notat și că toate publicațiile epurate și interzise care s-au aflat în *Fondurile secret* și *Documentar* au fost inventariate/reinventariate în marile biblioteci deținătoare după anii '90 drept *donatii*, fapt ce distorsionează rezultatele cercetărilor, care sunt trimiși fără să știe pe niște „piste false”; exemplarele respective nu au fost vreodată oferite de bună voie acelor biblioteci, în realitate așa-zisele „donatii” fiind confiscări; desigur, autorii sau posesorii însemnați pe ele nu sunt *donatori* în sensul propriu al cuvântului, căci erau practic forțați să le dea.

În fine, spre sfârșitul deceniului cinci al secolului al XX-lea a început o acțiune de „recuperare” a unor autori (dacă mai erau în viață) sau a unor scrieri, dacă autorii lor nu mai trăiau, prin așa-numita „expurgare”. Operațiunea a durat până la căderea regimului comunist în decembrie 1989 și a însemnat în fapt îndepărtarea unor cuvinte sau

¹³ <https://www.fericiticeiprignoniti.net/sinteze/2188-fondul-de-carte-s-la-bnar-fondul-secret> (accesat pe 14.08.2019).

chiar pasaje dintr-o carte considerate improprii difuzării din motive politico-ideologice amintite deja. Practic, o serie de cărți au fost cenzurate și rescrise prin eliminarea părților referitoare cu precădere la Basarabia și Bucovina; această chestiune poate constitui subiectul unei cercetări de sine stătătoare.

*

Concomitent cu scoaterea din circulație a publicațiilor a avut loc și *epurația* persoanelor. *Epurația* a fost un proces social-politic programat, început imediat după 23 august 1944, cerut de ocupantul sovietic și desfășurat până în anii '50. S-a făcut în baza unui set legislativ de sorginte bolșevică: *Legea nr. 486/7 octombrie 1944 și nr. 594/23 noiembrie 1944* referitoare la *purificarea administrațiilor publice*; *Legea nr. 102/9 februarie 1945 pentru epurarea presei scrise și radiodifuziunii*; *Decretul-lege nr. 186/19 martie 1945 privitor la trecerea din oficiu în rezervă a personalului activ al armatei care prisosește*; *Legea nr. 217/29 martie 1945 pentru purificarea administrațiilor publice* etc.¹⁴

Dacă scopul inițial a fost eliminarea elementelor fasciste, a legionarilor și a colaboraționiștilor din viața publică, la începutul anilor '50 s-a ajuns să fie eliminate cele „carieriste”, „oportuniste”, „exploatare și dușmănoase”, ceea ce însemna de fapt lichidarea adversarilor politici ai Partidului unic¹⁵.

Vizați în primul rând au fost exponenții generației care a realizat Marea Unire de la 1918 – care, dacă mai erau în viață, au fost destituiți din funcțiile pe care le dețineau și arestați, iar dacă nu mai trăiau, victime au căzut doar scrierile lor, ce au fost epurate și interzise cunoașterii publice pe toată durata regimului comunist în România, însă interdicțiile au depășit cu mult perioadele stabilite prin *Decretul-lege nr. 364/1945*.

Nici un domeniu de activitate economică sau culturală nu a scăpat neafectat de epurare. Inevitabil, și *etnografia* și *cultura populară*, cu toate ramurile și domeniile adiacente, au fost lipsite de un număr însemnat de tipărituri.

¹⁴ Ion Zainea, *Politică și administrație în România (6 martie 1945-1 martie 1946). Epurarea*, Editura Universității din Oradea, 2004, p. 22-25; *România. Viața politică în documente (1945)*. Coord.: Ioan Scurtu, București, Arhivele Statului din România, 1994, p. 230-232.

¹⁵ Vezi liste însumând câteva sute de pagini de nume ale celor îndepărtați din viața publică a României numai în perioada 6 martie 1945-1 martie 1946 la Ion Zainea, *op. cit.*, passim.

În continuare, inserăm o listă a lucrărilor interzise pe care le-am identificat în *Index*-urile de cărți epurate¹⁶, în ordinea alfabetică a numelor autorilor, fără a putea pretinde, firește, că ar fi completă și exhaustivă. Din rațiuni de economie editorială, vom face trimitere doar la lucrarea cumulativă a lui Paul Caravia privitoare la „scrierile cenzurate” din România comunistă¹⁷, acolo unde cititorul interesat poate găsi restul surselor primare indicate la nota 6; de asemenea, vom da cota exemplarelor păstrate la BCU Iași doar în cazul celor depistate de noi și care nu figurează în listele de cărți epurate până la sfârșitul anului 1948.

1. Tiberiu Alexandru, *Muzica populară bănățeană*, București, Editura Cercul Bănățenilor (cu mențiunea: „Rămîne în bibliotecile muzicale folclorice, de specialitate”)¹⁸;

2. „Anuarul Arhivei de Folklor”, publicat de Ion Mușlea, vol. II, IV, V și VII, București/Sibiu, Monitorul Oficial, 1933, 1937, 1939, 1945¹⁹;

3. Alexandru P. Arbore, *Informațiuni etnografice și mișcări de populațiune în Basarabia sudică și Dobrogea în veacurile XVIII și XIX, cu specială privire la coloniile bulgărești din aceste regiuni*, Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1929²⁰;

4. Idem, *Însemnătatea cercetărilor etnografice pentru cunoașterea poporului român*, București, Institutul de Arte Grafice „Alex. Vlahuță”, 1930 (extras din „Buletinul Societății Române Regale de Geografie”, 1930)²¹;

5. Idem, *Noi informațiuni etnografice, istorice și statistice asupra Dobrogei și a regiunilor basarabene învecinate Dunării*, Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1930²²;

¹⁶ Listele respective nu dau întotdeauna toate elementele bibliografice ale unei lucrări, astfel încât și în lista de mai jos pe alocuri vor lipsi: locul de apariție, editura și anul (uneori toate la un loc), motiv pentru care am folosit abrevierile: s.l. = *sine loco*; s.e. = *sine editio*; s.a. = *sine anno*.

¹⁷ Paul Caravia, *Gândirea interzisă. Scrieri cenzurate (România 1945-1989)*, București, Editura Enciclopedică, 2000, 600 p.

¹⁸ *Ibidem*, p. 49.

¹⁹ *Ibidem*, p. 57-58.

²⁰ *Ibidem*, p. 59.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

6. Idem, *Toponimie putneană*, Focșani, Tipografia Cartea Putnei, 1930 (extras din „Milcovia”, an. I, nr. 1)²³;
7. Antony Babel, *La Bessarabie. Etude historique, ethnographique et economique*, Paris, Alcan, 1926²⁴;
8. Teodor Bălășel, *Versuri populare române*, vol. I-II, Craiova, Institutul de Arte Grafice Ramuri, 1919-1926 (4 vol. în 2: vol. I 1-2. *Ceremonioase*; vol. II 1-2. *Distractive*)²⁵;
9. Nicolae Stelian Beldie, *Cântece din Maramureș*, Iași, Tipografia „Alexandru Terek”, 1939²⁶;
10. Ernest Bernea, *Civilizația română sătească*, București, 1944²⁷;
11. Idem, *Maramureșul, țară românească*, București, s.e., 1943²⁸;
12. Idem, *Maramureșul, zonă românească*, București, Colecția „Gând și faptă”, 1944²⁹;
13. Idem, *Timpul și țăranul român*, București, Tipografia „Bucovina” I. E. Torouțiu, 1941³⁰;
14. G. Breazu, *Colinde*, București, Fundația „Carol”, 1938 („Rămîne în bibliotecile speciale”)³¹;
15. Idem, *Colindele*, Craiova, Scrisul Românesc, 1938 („Rămîne în bibliotecile speciale”)³²;
16. Ioan Aurel Candrea, *Poreclele la români*, București, Librăria Soccec, 1895³³;
17. Idem, *Folklorul medical român comparat*, București, 1944³⁴;
18. Idem, *Graiuri, datini, credințe*, București, Alcalay & Co, s.a. (Biblioteca pentru toți, nr. 1343 și 1344)³⁵;

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem*, p. 66.

²⁵ *Ibidem*, p. 78-79.

²⁶ *Ibidem*, p. 80.

²⁷ *Ibidem*, p. 83.

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem*, p. 101.

³² *Ibidem.*

³³ *Ibidem*, p. 108.

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.*

19. Idem, Ovid Densusianu, *Din popor*, București, Alcalay, s.a. (Biblioteca pentru toți, nr. 1343 și 1344)³⁶;
20. Ioan Aurel Candrea, Ovid Densusianu, Th. Speranția, *Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, vol. I-II, București, Atelierele Grafice Socec, 1906-1908 (vol. I. *România*; vol. II. *Basarabia, Bucovina*)³⁷;
21. *Carte de cântece*, Turnu Severin, Tipografia Drum drept, 1936³⁸;
22. *Carte de deslegarea farmecelor*, s.l., Tipografia Eșanu, s.a.³⁹;
23. *Carte de semne. Trepeticul cel Mare*, București, Editura Cultura Națională, s.a.⁴⁰;
24. *Cercetări folklorice*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1947⁴¹;
25. Ion Chelcea, *Neam și țară. Pagini de etnografie și folclor*, București, Atelierele „Imprimeria”, 1940⁴²;
26. Idem, *Din Gorj. Note și observațiuni cu caracter etnografic*, București, Tipografia Informația zilei, 1943⁴³;
27. Idem, *Menirea Muzeului Etnografic al Moldovei*, Iași, Liga Culturală, 1943⁴⁴;
28. T. Chirileanu, *Povești basarabene*, s.l., s.e., s.a.⁴⁵;
29. Neculai V. Coban, *Cântece de acasă. Viața Basarabiei*, s.a.⁴⁶;
30. Cocoș⁴⁷, *Legenda fantastică. Radu Negru la Topoloveni*, București, Tipografia Oltenia, s.a.⁴⁸;

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 114.

⁴¹ *Ibidem*, p. 118.

⁴² Exemplarul (având cota IIB-10.309 la BCU Iași) are semnul «S» – *Secret*, scris cu creionul roșu, explicațiile de la nota precedentă fiind valabile și în acest caz.

⁴³ *Ibidem*, p. 119.

⁴⁴ Lucrarea nu figurează în nici una dintre listele de publicații interzise difuzate în mod oficial până la finele anului 1948. Cu toate acestea, exemplarul (având cota IIB-16.621 la BCU Iași) are semnul «S» – *Secret*, scris cu creionul roșu. În acest stadiu al cercetării, nu știm când și în ce împrejurări a fost retrasă respectiva lucrare din circulație.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 120.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 124.

⁴⁷ Prenumele lipsește din liste.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 124.

31. *Colinde de Crăciun și Anul Nou*, Constanța, Tipografia Albania, s.a.⁴⁹;
32. Colonel Constantinescu, *Din datina Basarabiei*, s.l., s.e., s.a.⁵⁰;
33. I. Constantinescu-Delabaia, *Basme din toată lumea*, București, Editura Cugetarea, 1945⁵¹;
34. Aurel Cosma, *Studii de folklor românesc*, București, Casa Școalelor, 1942⁵²;
35. *Cugetări românești din Basarabia*, s.l., s.a., Biblioteca Științelor Populare⁵³;
36. Sergiu Victor Cujbă, *Cântări basarabene*, Chișinău, Luceafărul, 1919⁵⁴;
37. Ion Diaconu, *Orientări etnografice* (extras din „Ethnos”, Focșani, an. II, fasc. 1-2, 1943)⁵⁵;
38. Al. L. Dobrescu, *Manual de dansuri naționale*, Craiova, Scrisul Românesc⁵⁶;
39. *Dor cu dor. Doine și strigături din Ardeal, Basarabia și șesul Dunării*. Ediție îngrijită de Ion Pillat, București, Cartea Românească, s.a.⁵⁷;
40. Petre Dulfu, *Din lumea satelor*, București, Alcalay⁵⁸;
41. Gh. T. Dumitrescu, *Călăuza școalelor țărănești*, București, Fundația Culturală Regală „Principele Carol I”, s.a.⁵⁹;
42. Idem, *Școala superioară țărănească. Înfăptuirea de la Poiana-Câmpina*, Ploiești, Tipografia Unirea, 1937⁶⁰;
43. C. Fierăscu, Gh. Neagu, *Antologia Bărăganului. Literatură, folclor*, [Călărași], Tipografia Modernă, 1935⁶¹;

⁴⁹ *Ibidem*, p. 125.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 128.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 131.

⁵³ *Ibidem*, p. 138.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Exemplarul (cota III-64.783 la BCU Iași) are semnul «D» – *Documentar*, scris cu creion negru. În acest stadiu al cercetării, nu știm când și în ce împrejurări a fost inclusă în categoria celor cu circulație controlată.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 160.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 162.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 168.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 169.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, p. 188.

44. Florea Bobu Florescu, *Opincile la români*, București, Editura Academiei, 1957⁶²;
45. D. Furtună, *Cântece bătrânești din părțile Prutului*, București, s.e., 1924⁶³;
46. Idem, *Izvodiri din bătrâni*, București, Fundația „Mihai”⁶⁴;
47. I. Garofoiu, *Datinile noastre de Crăciun*, Pitești, Tipografia Progresul, 1938⁶⁵;
48. Tatiana Gălușcă, *Folclor basarabean*, vol. I, Bălți, Editura Națională Cartea Românească, 1938⁶⁶;
49. Artur Gorovei, *Noțiuni de folklor*, București, Editura Cartea Românească, 1932⁶⁷;
50. Idem, *Nicu Gane*, București, Editura Cartea Românească, 1937⁶⁸;
51. Idem, *Popoarele balcanice în folclorul românesc*, București, Monitorul Oficial, 1942⁶⁹;
52. N. Grigoriu-Galați, *Colinde moldovenești*, București, Tipografia Muscelul, s.a.⁷⁰;
53. Constant. A. Ionescu, *Colinde*, Sibiu, s.e., 1944⁷¹;

⁶² *Ibidem*, p. 190. Florea Bobu Florescu a rămas în străinătate în anul 1970 (<http://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Florescu-Bobu-Florea-1938-1970.-Inv.-1696.pdf> – accesat pe 14.10.2019), motiv pentru care aproape întreaga sa operă a fost retrasă din circulație după această dată. Căutările în catalogul on-line al BCU Iași relevă faptul că din cele 41 fișe tradiționale scanate existente pentru acest autor, 23 dintre ele au o bifă cu creion negru ceea ce înseamnă interdicție nerostită la acces (http://193.231.13.10:8991/F/1NJBXYX9X5YPXJF74YTIRLM9BJXHVSJ1KLLC8XX5P66J8EQQL3-32841?func=short-0&set_number=021112 – accesat pe 14.10.2019). Începând chiar din acel an, în baza *Instrucțiunilor de uz intern* amintite mai sus, cărțile autorilor care plecau clandestin din România erau retrase din circulația publică, dar nu se mai trimiteau la *Fondul special* din biblioteci. Ele rămâneau în depozitul curent, însă erau marcate discret, astfel ca bibliotecarii să refuze solicitările de împrumut sub diferite pretexte: carte deteriorată, trimisă la legătorie etc.

⁶³ *Ibidem*, p. 195.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 196.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 201.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 202.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 224.

⁶⁸ Exemplarul (având cota II-152.218 la BCU Iași) are semnul «D» – *Documentar*, scris cu creion negru. Lucrarea nu figurează în nici una dintre listele de publicații interzise difuzate în mod oficial până la finele anului 1948. În acest stadiu al cercetării, nici în acest caz nu știm când și în ce împrejurări a fost retrasă din circulație.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 228.

⁷¹ *Ibidem*, p. 255.

54. Maria Ionescu-Lamotescu, *Vechea artă românească*, București, Editura Cultura Națională, 1924⁷²;
55. Petru Iroaie, *Il canto popolare istro-romeno*, Roma, Libreria di Scienza e Lettere, 1940⁷³;
56. Idem, *Sensul folcloric în poezia lui Eminescu*, Cernăuți, Tiparul Glasul Bucovinei, 1940⁷⁴;
57. Idem, *Energie și vitalitate românească*, București, Monitorul Oficial, 1941⁷⁵;
58. Idem, *Omenia românească*, București, Tipografia „Bucovina” I. E. Torouțiu, 1941⁷⁶;
59. Idem, *Sulla poesia popolare italiana*, Iași, s.e., 1942⁷⁷;
60. Idem, *Vita e poesia popolare romena*, Bucarest, Tipografia „Lupta” N. Stroilă, 1943⁷⁸;
61. Petre Ispirescu, *Basmele românilor*, București, Imprimeria Centrală, s.a. („Se va scoate coperta și foaia de titlu”)⁷⁹;
62. Idem, *Isprăvile și viața lui Mihai Viteazul*, București, Fundația „Principele Carol”, 1939⁸⁰;
63. Idem, *Legende sau basmele românilor*. Ediție îngrijită de C. Fierăscu, București, Editura Cugetarea, 1941-1943⁸¹;
64. Idem, *Snoave*, s.l., s.a.⁸²;
65. Petre Lăcusteanu, *Umorul românesc. Încercare critică și antologie*, București, Din publicațiile Casei Școalelor, 1915⁸³;
66. Selma Lagerlöf, *O călătorie în lumea basmelor*, București, Tipografia Tempo, s.a.⁸⁴;
67. George Madan, *Suspine. Poesii populare din Basarabia*, vol. I. Cu o prefață de Gh. Coșbuc, București, Editura Librăriei „Stork și Muller”, s.a.⁸⁵;

⁷² *Ibidem*, p. 259.

⁷³ *Ibidem*, p. 271.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 272.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 273.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*, p. 296.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 297.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 317.

68. Idem, *Răsunete din Basarabia*. Cu desene de Victor Ion Popa, București, Editura Fundației Culturale „Principele Carol”, 1935⁸⁶;
69. Idem, *De la noi din Basarabia*, București, Editura Fundației Culturale „Principele Carol”, 1938⁸⁷;
70. Maria, Regina României, *Povești*, București, Editura Cartea Românească, s.a.⁸⁸;
71. *Ibidem*, București, Editura Fundației „Principele Carol”, 1921⁸⁹;
72. Constantin Matasă, *Movila haiducului*, București, Editura Cartea Românească, 1938⁹⁰;
73. Simion Mehedinți, *Caracterizarea etnografică a unui popor prin muncă și uneltele sale*, București, Editura Socec (toate edițiile)⁹¹;
74. Idem, *Coordonate etnografice*, București, Cultura Națională, 1930⁹²;
75. C. Mihăilescu, *La șezătoare*, București, Editura Noastră, s.a.⁹³;
76. Const. M. Mihăilescu, *Între fapt și basm*, București, Editura Universul, 1942⁹⁴;
77. Ilie I. Mirea, *Carte de colinde*, București, Editura Cugetarea, s.a.⁹⁵;
78. Dumitru C. Moruzi, *Cântece basarabene*, Iași, Institutul de Arte Grafice „N. V. Ștefăniu”, 1912⁹⁶;
79. Eugen D. Neculau, *Bibliografia satului românesc. Satul, țăranul, creația populară*, Iași, Tipografia „Ath. D. Gheorghiu”, 1942⁹⁷;
80. G. T. Niculescu-Varone, *Elogiul frumuseții*, București, Editura Minerva, 1915⁹⁸;
81. Idem, *Costumele naționale din România întregită*, București, Editura Universul, 1940⁹⁹;

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 329.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 333.

⁹¹ *Ibidem*, p. 338.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*, p. 347.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 350.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 357.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 367.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 375.

82. Elena Niculiță-Voronca, *Studii de folclor*, vol. I, București, Tipografia „G. A. Lăzăreanu”, 1908¹⁰⁰;
83. Marcel Olinescu, *Mitologie românească*, București, Casa Școalelor, 1944¹⁰¹;
84. Pandele Olteanu, *Povestiri prelucrate și traduse din limbile slave*, Iași, Tipografia Lucrătorii Asociați, 1940¹⁰²;
85. Gheorghe Oprescu, *Artă țărănească la români*, București, Editura Cultura Națională, 1922¹⁰³;
86. Idem, *Peasant art in Roumania*, London, Herbert, 1929¹⁰⁴;
87. I. Otescu, *Credințele țaranului român despre cer și stele*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1907¹⁰⁵;
88. Tudor Pamfile, *Cimilituri românești. Introducțiune și glosar*, București, s.e., 1908¹⁰⁶;
89. Petre Pandrea, *Pomul vieții*, București, Editura Bucur Ciobanul, s.a.¹⁰⁷;
90. Anton Pann, *Culegere de proverbe*, București, Editura Cartea Românească, 1926¹⁰⁸;
91. Idem, *Povestea vorbei* (toate edițiile, în toate editurile)¹⁰⁹;
92. Ovidiu Papadima, *O viziune românească asupra lumii. Studiu de folclor*, București, Editura „Bucovina” I. E. Torouțiu, 1941¹¹⁰;
93. *** *Poezii populare din toate ținuturile românești*, București, Librăria Socec, 1909¹¹¹;
94. Simion Pușcașu, *Năzdrăvăniile lui Păcală și Tândală*, București, Editura Noastră, s.a.¹¹²;
95. C. Rădulescu-Codin, *Comorile poporului. Literatură, obiceiuri și credințe*, Câmpulung, s.e., 1906; și București, Casa Școalelor, 1930¹¹³;

¹⁰⁰ *Ibidem.*

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 381.

¹⁰² *Ibidem.*

¹⁰³ *Ibidem*, p. 384.

¹⁰⁴ *Ibidem.*

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 386.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 388.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 390.

¹⁰⁸ *Ibidem.*

¹⁰⁹ *Ibidem.*

¹¹⁰ *Ibidem.*

¹¹¹ *Ibidem*, p. 409.

¹¹² *Ibidem*, p. 417.

¹¹³ *Ibidem*, p. 424.

96. *** *Rümanien ethnographischer Atlas*, plus edițiile în limba italiană, franceză și engleză (*Rumania Ethnographic Atlas, La Roumanie Atlas ethnographique*), s.a., s.e.¹¹⁴;

97. Vasile Sala, *Colinde bătrânești*, București, Editura Noastră, s.a.¹¹⁵;

98. C. Sandu-Timoc, *Poezii populare de la românii din Valea Timocului*. Cu o introducere de N. Cartoian, Craiova, Scrisul Românesc, 1943¹¹⁶;

99. *** *Scoarțe vechi românești*, București, Socec, s.a.¹¹⁷;

100. S. Segall, *Credințe, datini și superstiții*, București, Alcalay, 1926¹¹⁸;

101. E. Sevastos, *Anecdote poporane*, s.l., s.a.¹¹⁹;

102. I. U. Soricu, *Influențe românești în poezia și folklorul unguresc*, Sibiu, s.e., 1929¹²⁰;

103. Th. D. Speranția, *Anecdote populare*, București, Editura Școalelor „C. Sfetea”, 1915¹²¹;

104. Idem, *Alte anecdote populare* – toate edițiile, București, Editura Cartea Românească¹²²;

105. Idem, *Tot anecdote populare* – toate edițiile, București, Editura Cartea Românească¹²³;

106. Diomid Strungaru, *Folclorul moldovenimii orientale*, București, Editura „Bucovina” I. E. Torouțiu, 1942¹²⁴;

107. Niculae C. Sudițeanu, *Din satul lui Cremene. Anecdote*, București, Casa Școalelor, 1928¹²⁵;

108. Petre V. Ștefănuță, *Datinile de Crăciun și Anul Nou pe Valea Nistrului de Jos*, Chișinău, Tiparul Moldovenesc, 1939 (extras din „Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României”, Regionala Chișinău, vol. II, 1938)¹²⁶;

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 439.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 450.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 451.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 458.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 463.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 465.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 477.

¹²¹ *Ibidem*, p. 478.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 488.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 490.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 499.

109. Gh. I. Tăzlăuanu, *Comoara neamului*, vol. I-X, București, 1943; vol. I. *Legende, balade și cântece haiducești* („Se va scoate *Prefața, Dedicăția și Cuvântul înainte* = p. I-XIV”); vol. II. *Doine și cântece de lume* („Se va scoate pagina 49”); vol. III. *Cântece de dragoste, cântece de duh și cântece de cătănie*; vol. IV. *Strigături satirice* („Se va înlocui *Tabla de materii* și paginile 169, 170, 175, schimbându-se titulatura în «*Folklor din afara granițelor românești*»”); vol. V. *Îndemnuri satirice, îndemnuri din dragoste*; vol. VI. *Colinde, plugușoare, sorcova, conăcărit*; vol. VII. *Jocuri de copii, ghicitori*; vol. VIII. *Descântece*; vol. IX. *Proverbe și zicători, idiotisme și locuțiuni*; vol. X. *Snoave și basme* = toate volumele, după care s-a revenit parțial asupra lor: vol. I: „Se va scoate *Prefața, Dedicăția și Cuvântul înainte* = p. I-XIV”; vol. II: „Se va scoate pagina 49”; vol. IV: „Se va înlocui *Tabla de materii* și paginile 169, 170, 175, schimbându-se titulatura în «*Folklor din afara granițelor românești*»”, restul volumelor rămânând în continuare cu acces restricționat¹²⁷;

110. *** *Treizeci cântece populare alese din culegerile premiate sau menționate cu prilejul concursului instituit de Societatea Compozitorilor Români*, București, 1927¹²⁸;

111. Al. Tzigara-Samurcaș, *L'art du peuple roumain*, Geneve, Musee Rath, 1925¹²⁹;

112. Idem, „Discurs”, în vol. *Sărbătorirea Domnului Inginer de mine Mathei M. Drăghiceanu*, București, Monitorul Oficial, 1934¹³⁰;

113. Idem, „Graiul obiectelor de artă țărănească”, în vol. *Omagiul fraților Alexandru I. Lăpedatu și Ion I. Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, Monitorul Oficial, 1937¹³¹;

114. Idem, *Catalogue de la section d'art paysan*, București, Imprimeria Națională, 1937¹³²;

115. Gh. Vrabie, *Folklorul*, București, Editura Cărților Bisericești, 1947¹³³.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 505.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 516.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 520.

¹³⁰ Exemplarul (având cota IIIB-2303 la BCU Iași) are semnul «S» – *Secret*, scris cu creionul roșu. Nici această lucrare nu figurează în vreuna dintre listele de publicații interzise difuzate în mod oficial până la finele anului 1948. În acest stadiu al cercetării, nu știm când și în ce împrejurări a fost retrasă din circulație.

¹³¹ Exemplarul (cota IV-615 la BCU Iași) are semnul «S» – *Secret*, scris cu creionul. Nu figurează în listele de publicații interzise până la finele anului 1948.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ *Ibidem*, p. 544.

*

În urma cercetării întreprinse au fost identificate 114 titluri de cărți, broșuri și extrase, precum și un periodic din domeniul culturii populare, epurate după 1945 în România. Dacă unele dintre ele aparțin unor membri ai Casei Regale (Regina Maria) sau unor personalități, care pe lângă activitatea din domeniul de specialitate analizat aici, au avut și diverse funcții înainte de 1944 (de pildă, Al. Tzigara-Samurcaș, fondator al „Muzeului Național” – precursorul actualului „Muzeu al Țăranului Român”, a fost secretarul Regelui Carol I, director al Fundației „Carol I”; germanofil, în anul 1916 a rămas în teritoriul ocupat de armata germană, fiind prefectul Poliției Bucureștiului până la 14 noiembrie 1918), ori au avut simpatii legionare (Artur Gorovei, Ernest Bernea), totuși cea mai mare parte au un caracter științific neutru, singurul motiv al interdicției fiind acela că fac referiri la părțile de țară pe care România le-a pierdut după cel de-al Doilea Război Mondial.

Printre specialiștii ale căror lucrări au fost interzise total sau parțial s-a numărat și Ion Chelcea, fondatorul Muzeului Etnografic al Moldovei din Iași. Acestuia i-a fost interzisă până și scrierea (de mici dimensiuni) referitoare la *Menirea Muzeului Etnografic al Moldovei*; altă lucrare interzisă a fost *Neam și țară. Pagini de etnografie și folclor*. Interesant este faptul că aceste două scrieri nu apar în listele de cărți epurate până în 1948, dar exemplarele păstrate la BCU Iași poartă totuși semnele interdicției.

O posibilă concluzie a celor expuse este că perioada interbelică din istoria României Mari a fost ocultată sistematic de regimul politic de sorginte bolșevică ce i-a fost impus țării noastre după Al Doilea Război Mondial. Numeroase personalități politice, culturale, științifice și religioase de prim rang au fost eliminate din viața publică și odată cu suprimarea lor fizică s-a încercat și ștergerea rezultatelor muncii lor prin ascunderea operei scrise. Mai mult chiar, din motive insuficient clarificate deocamdată, anumite interdicții s-au aplicat și unora dintre cei care au activat în sistemul socialist din România, după anii '50.

Din nefericire, nici domeniul culturii populare, cu toate articulațiile sale, nu a fost ocolit de politicile prohibitive impuse României de ocupantul sovietic. Pentru restabilirea adevărului istoric și recuperarea unor informații și poate chiar tehnici de lucru în domeniul etnologiei, se impune întoarcerea la izvoarele informaționale din epocă și re-editarea acelor lucrări ce au importanță și valabilitate până astăzi.

Numai astfel pot fi eliminate *hiatus*-urile și se va obține imaginea corectă și completă asupra evoluției cercetării culturii populare românești. Întreprinderea constituie în același timp un imperativ cultural și o obligație morală față de toți acei specialiști ai domeniului etnologiei, nedreptățiți de istoria celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea, a căror activitate trebuie cunoscută, reconsiderată și apreciată la adevărata valoare, inclusiv prin aducerea la lumină a scrierilor lor.

DIALOGUL EUROPEAN ȘI STRUCTURA GENURILOR MUZICII POPULARE INSTRUMENTALE DE DANS DIN BASARABIA ȘI BUCOVINA*

Vasile CHISELIȚĂ**

Abstract

The study aims to argue the need to enlarge the epistemological framework in the research of Bessarabia's and Bukovina's traditional music repertory, in order to adequately reflect its genre system that characterizes the current stage of the evolution process. An important factor in the development of the traditional musical art is the European cultural dialogue in the modern era, during the 19th and 20th centuries. As core element of continuity in local cultural traditions, dance music has used the most creative contribution of modern civilization factors, trends and cultural influences coming from Western and Eastern Europe, including the contribution of contacting ethno-cultural communities. The genres of local dance music have constantly enriched with a series of resonant Western and Central-European models, such as Polka, Krakovyak, Quadrille, Gallop, Vengherca, Waltz, Mazurca, Padespani, binary choreographic cycle and suite.

Keywords: traditional dance music, genres, modernization, European dialogue, Romanian culture, westernization, Bessarabia, Bukovina.

Cuvinte-cheie: muzica tradițională de dans, genuri, modernizare, dialog european, cultura română, occidentalizare, Basarabia, Bucovina.

Premise istorice, repere epistemologice

Un factor important al evoluției muzicii tradiționale de dans îl constituie contactele istorice și dialogul cu alte culturi. De o amploare deosebită în epoca modernă, în special, începând cu perioada axială a Iluminismului de la răspântia secolelor XVIII-XIX, contactele între popoare și culturi au favorizat o intensificare fără precedent a fluxului de valori vest-europene pe arii geografice tot mai extinse spre estul și

* Problematika a fost prezentată pe larg în studiul *Genurile muzicii populare instrumentale de dans din Moldova/Basarabia și nordul Bucovinei. Inovație și dialog european în epoca modernă*, publicat în „Revista de Etnologie și Culturologie”, Chișinău, vol. XVI, 2014, p. 141-197.

** Institutul Patrimoniului Cultural, Chișinău – Republica Moldova.

sud-estul continentului, dar și spre alte regiuni ale lumii. Declanșată de Revoluția franceză de la 1789, amplificată de revoluțiile democratice din Europa centrală și de vest de la 1848, forța explozivă a procesului de expansiune economică și culturală a favorizat așa-numitul „marș al civilizației occidentale”, simbol al supremației capitalismului, marca tranziției definitive de la sistemul feudal manufacturier la cel de producție industrială (*factory system*)¹.

Deja pe la 1848, realmente, „nimic nu se mai afla în calea cuceririi occidentale a oricărui teritoriu pe care guvernele sau oamenii de afaceri occidentali le-ar fi găsit în avantajul lor”². În virtutea proximității geografice și a oportunităților economice atractive, țările din estul și din sud-estul Europei, în rândul cărora erau și Principatele Române, inclusiv regiunile Transilvaniei, Basarabiei și Bucovinei, care marcau o lume culturală distinctă și relativ autonomă, au ajuns să fie influențate semnificativ de „impactul exploziv al noilor forțe” ce emanau din Occidentul revoluționar, din modul capitalist de producție și diseminare a valorilor și bunurilor culturale.

Atingând pragul de suprasaturație pe piețele interne, paradigmele și valorile culturii vest-europene se vor îndrepta, prin intermediul antreprizei capitaliste, spre noile piețe de desfacere din estul și sud-estul Europei. Astfel, de la debutul secolului al XIX-lea și până în prezent, popoarele din regiune vor cunoaște, fiecare în parte, într-un ritm și grad diferite, efectele combinate ale modernizării economice, ale expansiunii și globalizării piețelor europene de consum, fenomen ce se va repercuta și în sistemul culturii.

Unul din sectoarele cele mai active și prolifiche în exportul, expansiunea și diseminarea bunurilor, ideilor, valorilor și produselor culturii occidentale au fost artele, în special artele populare sau „de popularitate” (cum erau numite în epocă); printre acestea un loc distinct i-a revenit domeniului muzical-coregrafic, în particular muzicii de dans.

Evoluția galopantă a capitalismului în secolul al XIX-lea, cu deosebire în țările din regiunea euro-atlantică, a creat bazele dezvoltării și diversificării formelor de profesionalism muzical. Pe piața culturală a vremii se impun noi categorii, genuri, specii și modele standardizate ale

¹ Jean-Michel Gaillard, Anthony Rowley, *Istoria continentului european. De la 1850 la sfârșitul secolului al XX-lea*. Traducere de Emilian Galaicu-Păun, Chișinău, Editura Cartier, 2001, p. 29-30.

² Eric Hobsbawm, *O istorie mondială de la 1789 până la 1991*, vol. 1. *Era revoluției. 1789-1848*. Traducere de Radu Săndulescu, Chișinău, Editura Cartier, 2002, p. 11.

muzicii de dans, deosebit de atractive și antrenante pentru marele public din întreaga Europă. Larg deschisă antreprizei capitaliste, noua muzică populară europeană va depăși frontierele naționale, etnice și culturale, călătorind „peste mări și țări”, pentru a cucerii noi și noi piețe de desfacere și de consum.

Analizând fenomenul în cauză, muzicologul Derek B. Scott constată că, de-a lungul secolului al XIX-lea, în lumea occidentală s-au produs, de fapt, „patru mari revoluții ale culturii populare: la Londra a apărut *music hall*-ul, la Paris – *cabaret*-ul, la New York – *muzica menestrelilor* (minstrelsy), iar la Viena – *muzica de dans popular de cuplu*”³. În spatele acestor „revoluții” s-au conturat – în opinia autorului citat – „patru mari genuri de artă populară, care vor supraviețui și în secolul al XX-lea”⁴ (trad. n.).

Favorizate de „schimbările sociale și de încorporarea muzicii în afacerea capitalistă”⁵, cele patru genuri populare vor revoluționa întregul peisaj al modernității culturale, determinând o delimitare și distanțare accentuată între două stiluri contrastante de artă: 1. stilul artei „serioase”, „superioare” sau academice și 2. stilul muzicii „ușoare”, comerciale sau „de divertisment”.

Referindu-se la acest subiect, unii specialiști nu ezită să vorbească chiar de „marea schismă” (Henry Raynor) sau de „odioasa prăpastie” (Theodor W. Adorno), care s-a produs în sânul culturii occidentale⁶. Totodată, revoluția „popularului muzical” a favorizat tendințele de simbioză, de re-elaborare, capitalizare și comercializare a creațiilor muzicale de dans de diverse genuri și origini culturale: naționale, folclorice, populare, aristocratice, de salon.

Contradansul (*Country danse*) englez, Cadrilul și Galopul francez, Ländler-ul austriac, Polca cehă, Valsul vienez, Mazurca și Cracoviacul polonez, Ceardașul maghiar ș.a. au devenit mărci ale proceselor de modernizare și inovație în sânul culturii populare urbane europene. Noile creații populare se pretează la „rostirea”, prezentarea sau interpretarea în diverse dialecte și cu variate nuanțe culturale. În plus, „deteritorializarea” și „dezhădăcinarea” vechilor genuri de muzică

³ Derek B. Scott, *Sounds of the Metropolis. The 19th Century Popular Music Revolution in London, New York, Paris, and Vienna*, New York/Oxford, Oxford University Press, 2008, p. 3.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 4.

⁶ *Ibidem*.

populară din „vatra” lor culturală nativă vor cataliza creșterea exponențială a puterii lor de erupție, expansiune și diseminare.

Dezvoltarea vertiginoasă a domeniului muzical-coregrafic a răspuns necesităților vitale ale societății capitaliste în creștere. Forța motrice a acestei societăți o reprezenta burghezia, cea care va adopta un adevărat cult pentru formele de distracție și delectare cu dans. Spiritul democratizării artelor, consfințit de Revoluția franceză, a dat naștere celebrelor instituții publice de cultură muzical-coreică – saloanele de bal. Acestea se vor înființa în marile capitale, dar și în mai toate centrele urbane mari ale vechii Europe. De un prestigiu deosebit se bucurau faimoasele *Redutensaal* și *Sperlsaal* din Viena, dar și numeroasele saloane și teatre muzicale din Paris. Barometrul modei coreice se transferă în aceste două mari capitale europene, de unde va iradia în toate centrele de cultură de pe continent.

În perioada 1840-1850, cele mai mari și performante orchestre de dans erau tot la Viena și Paris, acestea fiind conduse de către iluștrii compozitori din dinastia Strauss tatăl și fiul, respectiv, de vestitul comic-dirijor Napoleon Musard⁷. Acesta din urmă se remarcase în fața publicului prin utilizarea unor procedee dirijorale de mare spectaculozitate, pe care le combina cu artificii actoricești de efect, precum focurile de pistol, manipularea extravagantă a viorii sau a scaunelor, reușind astfel să încingă atmosfera ludică a saloanelor, a sălilor de spectacole și a parcurilor de distracții pariziene.

Muzica europeană de dans se transformă într-un bun de larg consum, în marfă de mare valoare de piață. Editorii concură în acest proces cu o mulțime de albume muzicale, care includ arii și piese instrumentale pentru pian, majoritatea fiind scrise pe ritmuri de dans. De un interes deosebit se bucură formele compozite de suită și potpuriu, în care fuzionează diversele genuri muzicale, ca romanța, liedul, aria de operă, marșul și dansul. Infrastructura culturii populare este fortificată prin crearea unei întregi industrii a tiparului și distribuției comerciale a muzicii. Apar primele manuale de „dans de salon”, precum lucrarea *La danse des salons* (Paris, 1847), redactată de Henry Cellarius, celebrul ideolog și maestru al domeniului.

În același timp, se înființează o vastă rețea de magazine de comercializare a instrumentelor muzicale și a edițiilor de note. Pe piața

⁷ Harold C. Schonberg, *Viețile marilor compozitori*. Traducere de Anca I. Ionescu, București, Editura Lider, 1997, p. 299.

muncii se impune o nouă categorie profesională – maestrul de „dans modern”, care va deveni, cu timpul, „coregraf”, acesta asumându-și funcții specifice în organizarea petrecerilor cu dans, dar și în gestionarea propriu-zisă a salonului de bal⁸. La scară mondială se vor afirma marile școli europene de balet, precum cele din Paris, Londra, Stuttgart, Viena și Sankt Petersburg. În cadrul acestor instituții va fi instruită o întreagă pleiadă de artiști-coregrafi, disponibili a concura pe cele mai diverse piețe culturale ale lumii, inclusiv în calitate de maeștri și creatori ai „dansului modern”, de salon.

Un rol important în propagarea genurilor muzicale dansante la modă le revine fanfarelor militare, municipale sau departamentale, cea mai viabilă formă de artă populară în centrele urbane, mai mari sau mai mici, din întreaga Europă. La rândul lor, și conservatoarele vor pregăti un număr impunător de dirijori de fanfare, specialiști tot mai solicitați, atât la petrecerile mondene cu muzică și dans (baluri, serate, carnavaluri, promenade, serbări, procesiuni publice, defilări militare, reprezentații de circ, competiții sportive, clownade, distracții urbane în timpul liber, diverse forme de odihnă și loisir etc.), cât și la concertele filarmonice.

O faimă deosebită o au și spectacolele teatrale, în special genurile de largă audiență și impact social precum vodevilul, comedia, teatrul de revistă și de varietăți, drama cu cântec și dans. Majoritatea programelor teatrale tind să includă și selecții din cele mai populare dansuri ale vremii. Tonul și direcția pe scena comico-dansantă a Europei îl dă opereta, al cărei simbol devenise Opera bufă din Paris (*Bouffes-Parisiens*). Fondată în 1855 de compozitorul Jacques Offenbach, această instituție culturală va promova intens dansurile la modă ale epocii, unele fiind utilizate ca mijloc de satirizare și parodiare a viciilor sociale. Să ne amintim, în acest context, de renumitul dans Cancan din opereta *Orfeu în infern* (1858), care făcuse furori pe cele mai importante scene din Europa și America de nord.

Repertoriul muzicii de dans se îmbogățește neconținut cu modele și creații noi, de mare popularitate, inspirate fie din vechile modele coreice de salon, fie din cele de origine folclorică. Printre acestea, Contradansul, versiunea adaptată a dansului englez *Country dance*, în mare vogă în spațiul francezesc, care a generat o serie întreagă de modele înrudite, foarte atractive, fiind preluat și răspândit în mai toate

⁸ Cf. Curt Sachs, *Storia della danza*. Traduzione di Tullio de Mauro, Milano, Casa Editrice Il Saggiatore, 1966, passim; Giovanni Calendoli, *Storia universale della danza*, Milano, Mondadori, 1985, passim.

țările europene, ajungând până în Rusia⁹. Șirul inovațiilor coreice îl continuă Cadrilul, un dans codificat în schema a 5-6 figuri, executate pe un ritm binar, cuprinzând melodii în măsura 2/4 sau 6/8, a cărui evoluție fulminantă, favorizată de regizarea creativă a noilor maestri-coreografi, a dat naștere unor specii naționale, printre care Cadrilul „englez”, „francez”, „american” și „rusesc”. Din Cadril a evoluat Galopul, un dans foarte agreat în mediul burghez, de care se leagă și apariția ulterioară a Cancan-ului. De o popularitate tumultuoasă s-a bucurat și Mazurca poloneză, un dans în ritm ternar sincopat la 3/4, dar și faimosul Cracoviac, axat pe melodii vioaie și energice, în ritm binar, la 2/4.

O adevărată revoluție în muzica europeană de dans au produs-o însă Valsul și Polca, modele muzical-coreice directe în cultura occidentală modernă. Acestea au prefigurat un întreg univers de creație muzical-coreică profesionistă. Inspirându-se din caracterul vioi, rotativ și săltăreț al Ländler-ului austriac și al Voltei francez-provensale, adoptând melodii voluptuoase, de largă respirație lirică, articulate în măsura 3/4, Valsul devine cunoscut ca dans autonom pe la 1780. Istoria Valsului începe însă de la mijlocul secolului al XVIII-lea, când este atestat ca dans folcloric în landurile austriaco-germane, unde circula cu denumirile Ländler, Deutch și Waltz. În jurul anului 1750, termenul Waltz este semnalat și în creația muzical-teatrală, fiind introdus în comedia *Bernarden*, scrisă de clownul vienez Felix von Kurz¹⁰.

Valsul se dansa și pe la balurile mascate de la curte, unde prototipul austriaco-german devenise la fel de popular ca Menuetul francez. Spre finele secolului al XVIII-lea, acest dans își împarte faima cu Contradansul, cu care deseori se amestecă, pentru a cuceri Europa sub denumiri alternative, precum Strassburgheza, Tiroleza sau Știriana. Valsul devine cel mai relevant simbol cultural al așa-numitei epoci „Biedermeierzeit” din Imperiul Habsburgic, marca unui stil artistic de

⁹ Cf. N. P. Ivanovski, *Balnyi tanets XVI-XIX vekov (Dansurile de salon din secolele XVI-XIX)*, Leningrad, 1948; T. Popova, *Muzykal'nye zhanry i formy (Genurile și formele muzicale)*, Moscova, 1954; G. Goleizovsky, *Obraztsy russkoi narodnoi khoreografii (Modele de coregrafie populară rusă)*, Moscova, 1964; L. Șkol'nikov, *Rasskazy o tantsakh (Schite despre dansuri)*, Moscova, 1966; E. Vasil'eva, *Tanets (Dansul)*, Moscova, 1968; M. Vasil'eva-Rojdestvenskaia, *Istoriko-bytovoi tanets (Dansul social-istoric)*, ediția a II-a, Moscova, 1987.

¹⁰ Joyce Simpson-Candelaria, *The Waltz: its pervasiveness in the first half of the nineteenth century, and its transformation into a symbol of the Biedermeierzeit in the works of Joseph Lanner, Johann Strauss, and Franz Schubert* (thesis), The University of British Columbia, 1976, p. 14 (disponibil online: file:///D:/Downloads/UBC_1982_A8%20S55.pdf).

tranziție, manifest între anii 1815-1848, când compozitorii Joseph Lanner, Johann Strauss și Franz Schubert pun față în față publicul capitalei austriece cu temperamentul și spiritul vremii, transformând vechiul Ländler rustic în noul Vals Vinez (*Wiener Waltz*).

Caracterul vioi, săltăreț și teatral, de această dată al unui prototip coregrafic popular ceh, a fost întruchipat de noul gen muzical-coreic numit Polca, un dans axat pe melodii expresive, în măsura 2/4. Modelul a reușit să cucerească publicul burghez european, care era obsedat de o adevărată „danso-manie”, mai ales după ce fusese prelucrat de compozitorul ceh J. Neruda (1835). Exportat și lansat de către coregraful praghez Raab pe scena Teatrului Odeon din Paris (1840), acest dans se va răspândi cu repeziciune în toată Europa. Este perioada când în mediul popular al saloanelor începe, conform lui Egil Bakka, „o adevărată nebunie a polcii”¹¹.

Modelul Polca este preluat cu entuziasm și admirație de către marii maeștri Cellarius și Coralli, pe atunci reprezentanți a două școli rivale de coregrafie din capitala franceză. În baza prototipului de import ceh, aceștia elaborează o serie de versiuni „franceze” sau „pariziene” ale polcii (*Polca française*, *Polca parisienne*). Prin anii 1840-1850 începe marșul triumfal al acestui dans, răspândindu-se în mai toată Europa și ajungând până dincolo de Ocean. Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, societatea occidentală este dominată, la propriu, de „frenesia Polcii”. Începe „Polca-mania”.

Simbolistica acestui dans pătrunde peste tot în spațiul public. Numele „Polca” este atribuit hotelurilor, frizeriilor, edițiilor de presă, modelelor de coafură, de vestimentație, de mobilă, bucatelor de restaurant etc. Chiar și cei mai mari compozitori ai secolului al XIX-lea nu s-au putut eschiva de la oportunitățile materiale pe care le ofereau genurile noi muzici populare europene. „Lăsând mândria la o parte”¹², autorii se străduiesc să ofere publicului un vast repertoriu de Polci, Galopuri, Valsuri, Marșuri ș.a., toate creațiile instrumentale de dans elaborându-le într-o manieră savantă, cvasi simfonică.

Spiritul Valsului și al Polcii a fost înnobilit de opera încântătoare a compozitorilor din dinastia vineză Strauss. În palmaresul celor peste 500 de capodopere (operete comice, Valsuri, Polci, Galopuri, numite și „Polka-schnell”, inclusiv Cadriluri, Polca-Mazurca, Marșuri ș.a.), ieșite de sub pana lui Johann Strauss senior (1804-1849), Johann Strauss junior

¹¹ Egil Bakka, *The Polka before and after Polka*, in „Yearbook for Traditional Music”, Cambridge, vol. 33, 2001, p. 37-47.

¹² Harold C. Schonberg, *op. cit.*, p. 207.

(1825-1899), a fiilor și succesorilor Joseph Strauss (1827-1870) și Eduard Strauss (1835-1916), se oglindește, la modul cel mai pregnant, ideea de „muzică de divertisment” (*Unterhaltungsmusik*), înțeleasă în sensul de „muzică ușoară, de socializare, distracție, conversație” sau în cel de *Leichte Musik*, adică „muzică frivolă și ușor accesibilă”, cum era catalogată de contemporani.

Imensul repertoriu muzical-coreic straussian a oferit lumii burgheze în ascensiune, pasionată în cel mai înalt grad de moda petrecerilor cu dans, splendide creații de Valsuri, Galopuri, Cadriluri și Polci, compuse într-o manieră academică, care valorifica inventiv mijloacele expresive deosebite ale orchestrei simfonice. Axate pe melodii grațioase, pe armonii majore și diafane, pe orchestrații transparente și voluptoase, operele populare straussiene au marcat o întreagă epocă în istoria muzicii universale.

Dinastia Strauss a devenit un veritabil simbol al spiritului popular european în muzică. Creația providențială a acestor mari compozitori a făcut senzație pe cele mai importante scene ale lumii. Popularitatea extraordinară le-a adus beneficii materiale fabuloase, inimaginabile pentru un artist de muzică „serioasă”, clasică, academică. Astfel, se cunoaște faptul că Johann Strauss fiul, spre exemplu, a devenit primul muzician-milionar în epocă, după ce, în anul 1872, evoluase la Boston și Philadelphia având sub bagheta sa o orchestră-gigant, compusă din 1087 (!) muzicieni¹³.

Gen de artă non-elitist, altădată puternic desconsiderat și marginalizat, muzica de dans, aidoma întregului domeniu popular coreic, revine cu o viteză amețitoare în avangarda interesului public și de afaceri. Revoluția muzicii de dans, despre care vorbea Derek B. Scott, a schimbat radical atitudinea societății capitaliste occidentale din secolul al XIX-lea față de profesioniștii noii arte populare. Burghezia mercantilă și cea industrială începe să aprecieze, să sponsorizeze și să avantajeze economic pe creatorii și interpreții de muzică populară de dans. Deseori, chiar instrumentiștilor din orchestrele simfonice li se cerea să interpreteze, în afară de muzică clasică, și renumitele Valsuri vieneze, Polcile, Cadrilurile și Galopurile la modă, pentru a veni în întâmpinarea solicitărilor insistente ale publicului.

Astfel, nelimitată de obstacolele de natură lingvistică, politică și socială, muzica populară europeană de dans va stimula procesele de dialogare, înnoire, transformare și modernizare a culturilor populare din

¹³ *Ibidem*, p. 298.

întreg spațiul estic al continentului. Sub imboldul marilor idealuri europene, acest gen de artă va oferi noi deschideri determinate economic. Culturile europene de reprezentatie și divertisment vor fi forțate, mai accentuat din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, să dialogheze, să se prezinte „prin constrângere, unele altora”¹⁴.

Procesul de expansiune și înrădăcinare a formelor de cultură muzical-coreică vest-europeană pe terenul cultural al popoarelor din estul și sud-estul continentului va avea un caracter legic, obiectiv, natural. El se va manifesta sub diverse forme de asimilare și indigenizare/localizare a noutăților culturale europene, al căror efect revigorant și inovațional poate fi catalogat drept „occidentalizare” și „continentalizare”, conturând anticamera globalizării și mondializării culturale din zilele noastre.

O incursiune în spațiul cultural românesc

Primele lăstare de cultură muzicală europeană în spațiul românesc sunt semnalate, în opinia specialiștilor, încă de la răscrucea secolelor XVII-XVIII, ele rezumându-se, în principal, la așa-numitele „muzici” (orchestre, fanfare, formații instrumentale) „nemțești” sau „evropenești”¹⁵ prezente în cadrul unor curți domnești și/sau boierești. Acestora li se adaugă și formele de artă interpretativă la instrumentele aerofone de alamă, articulate de trâmbițași „leșești” și de turnerii „ardeleni”¹⁶.

Din veacul al XIX-lea tendințele culturale europene vor lua însă o direcție inedită. Inovațiile în arta muzicală locală vor fi promovate pe căi mult mai diverse, în rândul cărora se înscriu școala, noile instituții culturale și artistice, tiparul, antrepriza capitalistă, tehnologia, producția industrială, comerțul, comunicațiile și transportul. Avangarda expansiunii culturale occidentale în spațiul românesc este preluată de unele genuri de artă populară europeană „la modă”, un loc distinct între acestea revenind teatrului, operei, operetei și muzicii de fanfară. Aceste genuri de artă erau tratate (și percepute ca atare) de contemporani ca avanpost al înaintării marilor puteri europene în est, deseori atribuindu-li-se și rolul de instrument de testare și cucerire geostrategică a noilor piețe, popoare, elite politico-culturale și teritorii-țintă.

¹⁴ Gerard Leclerc, *Mondializarea culturală. Civilizațiile puse la încercare*. Traducere de Mihai Gruia Novac, Chișinău, Editura Știința, 2003, p. 27.

¹⁵ Tiberiu Alexandru, *Instrumentele muzicale ale poporului român*, București, ESPLA, 1956, p. 16.

¹⁶ Romeo Ghircoiașiu, *Cultura muzicală românească în secolele XVIII-XIX*, București, Editura Muzicală, 1992, p. 24.

Pe la sfârșitul secolului al XIX-lea și, în special, în perioada interbelică, în mediul intelectualilor români se prefigurează două concepții diferite, uneori diametral opuse, privind rolul și locul inovațiilor europene în cultura română. Au existat două tabere adverse în abordarea acestei probleme: o tabără conservatoare și alta radical-reformatoare. Prima se baza pe concepțiile fundamentaliste și ortodoxiste, care exaltau preeminența cvasi-absolută a factorului autohton, de regulă neglijând, negând, punând „în paranteze” sau minimizând rolul constructiv al influențelor occidentale. A doua împărțășa convingerile moderniste, prin care se argumenta importanța decisivă a influențelor europene în construcția noii națiuni române.

Concepțiilor moderniste se subscriu și ideile reputatului filozof și istoric literar Eugen Lovinescu, care susținea că întregul proces de creare a civilizației române moderne nu poate fi realizat fără „sincronizarea” revoluționară cu Occidentul, fără „importația integrală” a modelelor sale culturale, fără „imitația” creativă a acestora, generatoare de „invenție”¹⁷. Analizând efectele modernizării din secolul al XX-lea, sociologul Silviu G. Totelecan notează și faptul că tot ceea ce însemna tradiție culturală moștenită „începe să aibă o natură contiguă. Trans-localul [înțeles ca și cultură de import european – n.n.] se impune ca dimensiune importantă deasupra localului orânduitor de altă dată”¹⁸.

Imitarea, re-imaginarea și asimilarea unor forme de cultură europeană în cultura română va deveni o necesitate obiectivă și o realitate palpabilă deja din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, apogeul ascensiunii geopolitice a Occidentului. Fiecare grup etnic din teritoriul național și cultural românesc va intra în contact direct sau mediat cu Alții, va descoperi similitudini și diferențe, își va testa propria identitate culturală prin comparația cu cultura Celorlalți. Identitatea națională se va negocia „prin dialogul spiritual cu Celălalt, prin raportarea la valorile culturale ale acestuia”¹⁹. În cadrul dialogului cultural se vor descoperi și anumite câmpuri/teritorii contigue, cotangente, locuri de întâlnire a identităților culturale partajate cu Alții, unde se vor „cantona” genurile, formele, speciile și creațiile comune mai multor popoare.

¹⁷ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. III. *Legile formației civilizației române*, București, Editura „Ancora”, 1925, p. 71 și 189.

¹⁸ Silviu G. Totelecan, *Localizări și globalizări în a doua modernitate*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Humanistica, tom VI, 2008, p. 164.

¹⁹ Sorin Mitu, *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania la începutul epocii moderne*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 180.

Muzica tradițională românească va deveni, grație deschiderii fenomenale către comunicare și dialog, un teren/câmp/spațiu cultural deosebit de fertil pentru adaptare, creativitate, inovare, modernizare și occidentalizare. Comunicării și dialogării cu Ceilalți se va preta mai cu seamă repertoriul muzicii autohtone de dans, deschisă proceselor de asimilare și îmbogățire cu noi modele, genuri, stiluri, creații, melodii.

Diversitatea expresivă și ideatică a „noutăților culturale” va pune în evidență forța revigorantă a două tipuri de „pluralism cultural” în repertoriul de dans. Adoptând termenii folosiți de Gerard Leclerc și raportându-ne la specificul evoluției muzicii tradiționale românești, putem identifica primul tip drept „pluralism zonal sau regional”, marcă a schimbărilor „ortogenetice”, minore, mai puțin vizibile și perceptibile la nivelul stilului, acesta conotând dialogul cultural între comunitățile etnice locale, proxime, cotangente sau co-teritoriale. Al doilea tip reprezintă „pluralismul european”, expresia schimbărilor „heterogenetice”²⁰, mult mai vizibile și perceptibile la nivelul stilului, el semnificând dialogul cultural cu societățile mari, cu comunitățile distante, îndepărtate, transfrontaliere. Ambele tipuri de pluralism cultural vin să ilustreze vigoarea dialogului cultural al modernității. Antropologii atribuie acestui fenomen un sens simbolic, pe care-l relevă deseori prin intermediul faimoasei metafore „concert al națiunilor și popoarelor”.

Dialogul cultural constituie, așadar, esența lumii moderne, aflată în continuă mișcare. Expansiunea europeană va deveni un factor important de influență a muzicii tradiționale de dans românești, fenomenul venind să confirme faptul că „nu sunt vii decât civilizațiile capabile să-și exporte bunurile la mare distanță, să iradieze”²¹.

Basarabia și Bucovina: evoluție europeană bipolară

Zonele etnografice ale Moldovei de la est de Prut (Basarabia) și Bucovina, regiuni istorice importante în configurația spațiului cultural românesc, nu vor rămâne în afara proceselor de expansiune culturală europeană, de modernizare și de occidentalizare. Lupta acerbă pentru dominația politică în zona Europei centrale și de est s-a soldat cu anexarea Bucovinei la Imperiul Habsburgic (în 1775) și a Basarabiei la cel țarist (în 1812).

Factorul geopolitic va determina astfel o vizibilă „disjunctie” a traiectoriei evoluției europene a acestor două regiuni. Procesul

²⁰ Gerard Leclerc, *op. cit.*, p. 249.

²¹ *Ibidem*, p. 25.

modernizării va lua aspectul unei europenizări „bipolare”, în care actorii, dinamica și direcțiile modernizării vor avea caracteristici proprii. Bucovina, partea de nord a Moldovei istorice, va fi conectată la dialogul cultural cu Vestul într-o manieră mai profundă și dinamică, prin filiera administrativă austriacă (germanofilă), deschisă și favorabilă occidentalizării, iar Basarabia – prin filiera rusească (slavofilă) –, va fi una mai refractară, mai conservatoare și oarecum reticentă la procesele de occidentalizare. În ambele regiuni însă, administrațiile politice imperiale vor juca, fiecare în felul său, rolul de mediatori și promotori ai dialogului dintre cultura locală și cultura modernă europeană.

Sursele bibliografice referitoare la Basarabia relevă faptul că printre formele de manifestare ale artei europene se remarcă concertele, seratele muzicale, spectacolele în aer liber ale fanfarei regimentului armatei ruse, încartiruit în Chișinău, care au debutat deja prin anii 1818-1823. Fanfara militară constituie un prim indiciu al europenizării peisajului cultural local de la acea vreme. De asemenea, sunt menționate și frecvențele reprezentații de teatru în casele particulare și în sălile publice din capitala noii provincii țariste, unele incluzând și „dansuri costumate”, după moda europeană²². În sala Clubului nobilimii din Chișinău se organizau, în mod regulat, serate cu „bal mascat”, deseori acestea fiind acompaniate și de extragerile speciale la loteria „allegri”²³.

La capitolul „noutăți” culturale se înregistrează și frecvențele turnee ale trupelor teatrale din diverse țări europene (italiene, franceze, rusești, germane, românești), fenomen care va deveni o constantă a vieții culturale din capitala provinciei, dar și un factor de popularizare în mediul autohton a dansurilor occidentale la modă. Deschiderea, în anul 1877, a Teatrului Grossman din Chișinău a înviorat, în mod sensibil, organizarea spectacolelor, concertelor și reprezentațiilor de dans modern. Către sfârșitul secolului al XIX-lea se deschide și un local special de distracții, numit „cazinou”, dar și două săli noi de spectacole²⁴. La începutul veacului al XX-lea, în reclamele ziarelor din Chișinău sunt pomenite inclusiv săli

²² „Trudy Bessarabskoi gubernii Uchonoï arkhivnoi komissii” („Lucrările Comisiei științifice și de arhivă a guberniei Basarabia”), tom I, Chișinău, 1900, p. 112-118; Alexandru Boldur, „Muzica în Basarabia. Schiță istorică”, în *Muzica românească de azi. Cartea Sindicatului artiștilor instrumentiști din România*. Ediție scoasă de Prof. P. Nițulescu, redactor G. Breazu, București, Editura Mărvan, 1939, p. 746.

²³ „Bessarabskie Gubernskie Vedomosti” („Revista gubernială basarabeană”), 30 ianuarie 1974, no. 8, p. 41.

²⁴ S. Urusov, *Zapiski gubernatora, Kishiniov 1903-1904 (Însemnările unui guvernator, Chișinău 1903-1904)*, Moscova, 1907, p. 197.

private de distracții cu dans, una situată în incinta Clubului nobilimii, iar alte două – în edificiile situate în apropierea acestuia, în care diverși maeștri-coregrafi invitați ofereau „lecții de dans modern”²⁵.

Prin anii '60 ai secolului al XIX-lea se deschide primul magazin muzical din Chișinău, proprietate privată a lui Kubițki, care oferea, spre vânzare și închiriere, pian. Peste puțin timp se vor înfiripa și serviciile de acordaj și reparație ale instrumentelor europene la modă²⁶. La începutul secolului următor, rețeaua de magazine se va extinde cu cel puțin încă patru unități, deținute de Ciumacenko, Sikor, Kapras și Vorobiova, în care se propun spre vânzare instrumente, tipărituri muzicale, servicii de editare specială a notelor²⁷, iar din 1904-1905 și aparate moderne de reproducere a sunetului înregistrat pe discuri, gramofone și fonografe²⁸.

În casele funcționarilor și boierilor se dau lecții de pian, tradiția încetățenindu-se încă de pe la 1820, odată cu mutarea din Iași la Chișinău a maestrului C. Gassiet, de origine franceză²⁹. Prin anii '80 ai secolului al XIX-lea, cu sprijinul unor muzicieni locali, printre care pianistul N. Bongardt, violonistul P. Kahovski, violonceliștii V. Gutor și M. Schildkrett, se creează ansambluri de muzică clasică. Acestea participă la serate muzicale, la concerte și reprezentațiile teatrale din oraș³⁰.

În luna octombrie a anului 1880 se înființează Societatea amatorilor de muzică din Chișinău, care va anima viața muzicală locală, membrii acesteia prestând și servicii de pedagogie muzicală³¹. În 1893 este fondată Școala muzicală privată a lui V. Gutor, iar în 1899 Școala muzicală a Societății Muzicale Imperiale Ruse, condusă de compozitorul V. Rebikov³². Școlile vor instrui un mare număr de muzicieni, receptivi la noutățile muzical-coregrafice. Statistica învățământului muzical special din anul 1905, spre exemplu, pune în evidență un număr impunător de elevi, în total 384, majoritatea provenind din mediul burgheziei și al nobilimii locale cosmopolite³³. La începutul secolului al XX-lea, în mediul urban din

²⁵ „Bessarabeț”, 24 martie 1905, p. 1.

²⁶ Boris Kotlearov, *Iz istorii muzykal'nykh sviazei Moldavii, Ukrainy, Rossii (Din istoria relațiilor muzicale ale Moldovei, Ucrainei, Rusiei)*, Chișinău, 1982, p. 50.

²⁷ „Bessarabeț”, 8 iulie 1904, p. 4; 14 iulie 1904, p. 4.

²⁸ Idem, 2 decembrie 1904, p. 4; 8 martie 1905, p. 4; „Bessarabskaia jizni”, no. 276, 3 noiembrie 1905, p. 4.

²⁹ Boris Kotlearov, *op. cit.*, p. 52.

³⁰ *Ibidem*, p. 50.

³¹ *Ibidem*, p. 53.

³² *Ibidem*, p. 55, 62.

³³ „Obzor Bessarabskoi gubernii za 1905 god” („Revista Guberniei Basarabia pe anul 1905”), Chișinău, 1907, p. 30-31.

Chișinău, presa semnală popularitatea frenetică a unor dansuri moderne, printre care Cancan-ul și *Cake walk*³⁴.

Pătrunderea dansurilor europene la modă, deși mai lentă, are loc, totuși, și prin sate. Pe la 1862, statisticianul rus A. Zașciuk atestă Valsul și Polca „în forme caricaturale”, aceste modele circulând în unele localități din centrul și nordul Basarabiei sub denumiri ca Ruseasca, Ganciu (Gancio), Galițianca, Hulubița (Golumbița) ș.a.³⁵ Cu un deceniu mai târziu, „Buletinul eparhial din Chișinău” atestă unele dansuri ale „clasei civilizate” în zonele rurale din județul Orhei³⁶.

Un rol deosebit l-au avut și contactele cu populațiile coloniștilor polonezi, destul de numeroase în județele nordice și în orașele Bălți și Chișinău. Același fenomen se remarcă și în privința cehilor, stabiliți către 1880 în sudul Basarabiei, colportori nativi ai unor modele de Polcă, aduse din patria lor de origine. O influență semnificativă au avut-o și relațiile cu coloniștii germani. Către anul 1858, aceștia se stabilesc în satele din județele Bender și Cetatea Albă, formând o comunitate compactă, de circa 24000 de mii de locuitori³⁷. Prin promovarea, în repertoriul lor muzical, a Polcii, Valsului, Mazurcii, Cracoviacului și a altor modele europene de dans, aceste comunități au oferit populației autohtone surse vii de inspirație culturală.

Cercetările sociologice din anii '30 ai secolului al XX-lea atestă un viu proces de urbanizare a repertoriului rural, la care contribuiau balurile intelighenției și fanfarele de la țară. Cota prezenței dansurilor occidentale la modă în repertoriul horelor de la sate putea atinge, conform datelor oferite de folcloristul Petre V. Ștefănuță, și 50 % din totalul melodiilor solicitate de tineret. Printre acestea, în categoria celor „mai vechi”, adică tradiționalizate deja, figurau Polca, Valsul, Marșul, Cracoviacul și Vengherca³⁸.

³⁴ „Bessarabeț”, 14 iulie 1904, p. 3.

³⁵ Aleksandr Zașciuk, *Materialy dlea geografii i statistiki Rossii. Bessarabskaia oblast* (*Materiale pentru geografia și statistica Rusiei. Regiunea Basarabia*), Sankt Petersburg, 1862, p. 489.

³⁶ „Kishiniovkie eparhial'nye vedomosti” („Buletinul eparhial din Chișinău”) nr. 12, 15-30 iunie 1878, p. 490.

³⁷ Valentin Zelenciuk, *Naselenie Bessarabii i Podnestrovia v XIX veke* (*Populația Basarabiei și a zonei nistrene în secolul al XIX-lea*), Chișinău, Editura Știința, 1979, p. 153, p. 226-230.

³⁸ Petre V. Ștefănuță, *Hora în regiunea Iurcenilor*, în „Sociologie Românească”, an III, nr. 10-12, 1938, p. 534-537.

În repertoriul fanfarelor din zonele rurale, Vasile Popovici relevă și prezența binomului „Polca-mazurcă”, care circula și cu titulatura abreviată „polmaz”. Cercetătorul apreciază că înființarea fanfarelor pe la sate se datorează militarilor întorși la baștină din armata țaristă a căror recrutare obligatorie fusese introdusă de administrația țaristă, încă de la 1872³⁹. Pentru mulți dintre marii lăutari-violoniști din satele Basarabiei, celebrele valsuri de Johann Strauss ajunseseră să reprezinte marca înaltei măiestrii artistice, blazonul nobileței profesionale, sursă de inspirație și elevație culturală⁴⁰.

Un amplu proces de modernizare culturală a avut loc și în Bucovina. Inclusă administrativ și politic în Imperiul Habsburgic, parte integrantă a spațiului central-european, aici modernizarea își va face loc cu pași destul de rapizi, mai ales în educație, arte, viața publică, organizarea teritoriului, instituții, transporturi, comunicații. Primii mesageri ai culturii occidentale sunt, conform lui Liviu Rusu, funcționarii austrieci și fanfarele militare (numite cu termenul german „kapelle”). În compania muzicii de fanfară, la Cernăuți, capitala noii provincii imperiale, se organizează frecvente serbări și procesiuni publice, unele prilejuite de întruniri sau vizite oficiale, precum serbarea anexării din 1777, vizitele împăratului Franz Josef din 1783 și 1786, Congresul împăraților din 1823 ș.a.⁴¹ Fanfarele interpretau variate marșuri și dansuri occidentale la modă, de unde nu lipseau, firește, și valsurile vieneze, care aveau deja o faimă europeană și mondială.

Tabloul vieții muzicale locale se îmbogățește în mod semnificativ. Din 1809 în Bucovina începe importul regulat de instrumente muzicale europene, în special spineturi și pianе, utilizându-se în acest scop drumul ce venea din Lemberg/Lwow. Multe instrumente sunt procurate și de preoții de la țară. Fenomenul introducerii instrumentelor europene stimulează interesul pentru învățământul muzical, organizarea seratelor muzicale, precum și achiziționarea albumelor muzicale vieneze, care începuseră a se difuza deja prin magazinele muzicale din Cernăuți. În bisericile noii populații catolice colonizate în Bucovina se făuresc orgi. După 1830, „influența apuseană se cristalizează în forme mai consistente”⁴².

³⁹ Vasile Popovici, *Cântecul popular la Copanca*, în „Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României. Regionala Chișinău”, Chișinău, tom. II, 1939, p. 536-537.

⁴⁰ Despre repertoriul lăutarului Gheorghe Negri din Fălești în anii '70, v. Moisei Lepădatu, *Lăutari din Fălești*, Chișinău, Editura Ruxanda, 2000, p. 20.

⁴¹ Liviu Rusu, „Muzica în Bucovina”, în *Muzica românească de azi...*, p. 799.

⁴² *Ibidem*, p. 800.

Repertoriul monden al balurilor nobiliare se îmbogățește cu variate Cadriluri, Galopuri, Polci, Valsuri celebre, unele ieșite de sub pana celor mai consacrați maeștri vienezi.

Orașul Cernăuți devine un important centru cultural și artistic. Trupele de actori, muzicienii și profesorii veniți din Occident, în special de la Viena, își etalează aici din plin măiestria. Printre muzicienii de marcă, care au cucerit publicul din Cernăuți, îi aflăm pe renumitul virtuoz al pianului Franz Liszt (1847), violonistul Karl Lipinski, profesorii de pian Knapp, Konopasek, Rowinski, Skral, Borkowski ș.a. Prin 1830, la șefia fanfarei militare din oraș vine Franz Pauer, absolvent al Conservatorului din Viena, fost clarinetist în Orchestra Imperială. În perioada 1837-1843 se înregistrează și primul turneu al Operei italiene la Cernăuți, sub direcția lui Czabon. Dirijorul acestei trupe, Martorell, decide să rămână în capitala Bucovinei, pentru a profesa pedagogia muzicală.

În anul 1847, în casa boierului Stârcea este angajat, ca profesor, pianistul Franz Bruker din Viena. La 1859, în Cernăuți ia ființă și prima Societate de cântare corală europeană. În 1862 se înființează Societatea Filarmonică din Cernăuți, instituție care va stimula o intensă activitate culturală și artistică. Tot în această perioadă este fondat și Teatrul Muzical-Dramatic, copia în miniatură a celui din Viena, unde vor fi și reprezentații cu muzică și dans. Aspectul urbanistic al orașului se modernizase în așa măsură încât capitala Bucovinei își câștigă faima de „Mica Viena”. În anul 1869 se deschide Universitatea din Cernăuți, a cincea ca importanță în cadrul Imperiului Habsburgic, care va deveni un veritabil focar de cultură și educație europeană în regiune.

Sub influența culturii europene, se creează primele centre de cultură românească din Bucovina. Astfel, în 1862, la Cernăuți, se întemeiază Societatea pentru Cultura și Literatura Română, iar în 1875 Societatea Corală „Arboroasa”, condusă de tânărul compozitor Ciprian Porumbescu. În 1881, sub îndrumarea reputatului muzician și violonist contele Leon Goian, ia naștere și Societatea Muzicală „Armonia”. Din 1883, această instituție culturală „a prins a da și reprezentații teatrale cu diletanți, precum și serate muzicale, cu danț”⁴³.

Un rol important în primenirea vieții culturale vor avea și contactele populației autohtone cu muzica coloniștilor germani (șvabi), polonezi și slovaci, stabiliți, în valuri succesive, după 1775, în diverse zone

⁴³ I. G. Sbiera, Rudolf Gassauer, Leon cavalier de Goian, Victor Morariu, *Istoria muzical-dramatică a Sucevei*. Ediție de Ion Drăgușanul, Suceava, Editura Mușatinii, 2014, p. 43.

rurale din Bucovina⁴⁴. În aceste condiții, e de presupus că intensă vitalitate și vizibilitate publică a repertoriului muzical occidental, în special a celui de dans modern, la modă, va influența cultura diferitelor straturi sociale, mai întâi din mediul urban, ulterior și din cel rural bucovinean.

Probleme de clasificare a genurilor

Pe cât de des utilizat în limbajul de specialitate, conceptul de „gen muzical” rămâne pe atât de controversat, ambiguu, insuficient de clar formulat la nivel național. Abordarea teoretică a noțiunii de „gen” s-a dovedit a fi una extrem de dificilă, ceea ce a și determinat, probabil, o oarecare reticență și reținere din partea cercetătorilor. În opinia lui Valentin Timaru, în studiile de specialitate se observă „o vinovată complicitate în manifestarea unei «îngăduințe» de a nu defini cu exactitate nici termenul și nici aria sa semantică”⁴⁵.

Dificultățile teoretice i-au determinat pe unii (etno)muzicologi să abandoneze însăși noțiunea de „gen”, apelând de regulă, la substituirea acesteia cu altele, precum „categorie folclorică”⁴⁶, „repertoriu” și „specie”⁴⁷, referitoare la aspectul socio-funcțional al creațiilor, sau cu „tip”,

⁴⁴ Despre procesele politice, culturale și demografice din Bucovina, v. în Mircea Grigoroviță, *Din istoria colonizării Bucovinei*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1996; Mihai-Ștefan Ceașu, *Bucovina habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism și postiosefinism, 1744-1815*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 1998, passim; Constantin Morariu, *Cursul vieții mele. Memorii*. Ediție de Mihai Iacobescu, Suceava, Editura Hurmuzachi, 1998; *** *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*. Ediție bilingvă îngrijită, cu introducere, postfețe, note și comentarii de Radu Grigorovici. Prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei, 1998; Balthasar Hacquet, *Bucovina în prima descriere fizico-politică. Călătorie în Carpații Dacici (1788-1779)*. Ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de Radu Grigorovici. Prefață de D. Vatamaniuc, Rădăuți, Editura „Septentrion”, 2002; Mihai Iacobescu, „Elita românilor bucovineni între anii 1862-1918”, în vol. *Bucovina 1861-1918: Aspecte edificatoare pentru o Europă uniă?*, Suceava, Editura Universității, 2002, p. 177-226.

⁴⁵ Valentin Timaru, *Observații asupra genului muzical*, în „Muzica”, nr. 2, 1998, p. 62.

⁴⁶ Ghizela Sulițeanu, spre exemplu, afirmă că „denumirea de gen ca reprezentând atributul funcțional al piesei muzicale, ne-a apărut de mai mulți ani impropriu pentru definirea a ceea ce în realitate reprezintă o categorie folclorică” – cf. *Reflecții asupra ultimului volum din Colecția națională de folclor: Cântecul, Tipologia muzicală, I. Transilvania meridională*, în „Muzica”, nr. 4, 1991, p. 178-184.

⁴⁷ Cf. Gheorghe Oprea și Larisa Agapie, *Folclor muzical românesc*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, p. 156, 158, 281, 299, 391.

„familie tipologică”, „diviziune tipologică”, „categorie”, „clasă”, „grupă” sau „subgrupă”⁴⁸, poziționate în planul structural.

Noțiunea de „gen” rămâne însă a fi instrumentul epistemologic cel mai potrivit pentru cercetarea aspectelor tipologice, ideatice, istorice, socio-funcționale și stilistice ale artei muzicale. Provenit din latinescul „genus” (neam, rasă, ființă), acesta desemnează – în opinia lui Gheorghe Firca – „clasa de fenomene muzicale reunite prin consensul datelor de structură și finalitate estetică”, adică acele „grupuri de creații” care au în comun scopul comunicării, mijloacele de expresie și modul de execuție⁴⁹. Specificitatea genului este, după cum notează Mark Aranovsky, „o problemă a tipului constant de creație”⁵⁰. Genul reprezintă însuși codul de legi și procedee de creație, preluând funcția de depozitar al „memoriei creatoare a artei”⁵¹. Genul se impune, așadar, drept legitate obiectivă de funcționare a artei.

Referindu-se la domeniul folclorului, etnomuzicologul Emilia Comișel precizează că prin gen „înțelegem o categorie estetico-istorică, având trăsături muzicale și literare proprii și o funcție specifică în cadrul colectivității”⁵². În opinia lui Yzaly Zemtsovski, cercetarea genurilor folclorice oferă posibilitatea de a aborda arta tradițională „ca fenomen vital, integru și dinamic”⁵³. Evgheni V. Ghippius fundamentează noțiunea printr-o definiție extrem de laconică, dar foarte exactă: genul reprezintă o „structură determinată de funcție”⁵⁴. Dezvoltându-și ideea, autorul citat mai precizează și faptul că genul muzical canalizează procesul istoric de „tipizare a structurii sub imboldul funcției sociale și al conținutului”⁵⁵.

⁴⁸ Corneliu Dan Georgescu, *Jocul popular românesc. Tipologie muzicală și corpus de melodii instrumentale*, București, Editura Muzicală, 1984, p. 38.

⁴⁹ Gheorghe Firca ș.a., *Dicționar de termeni muzicali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 204.

⁵⁰ Mark Aranovsky, „Struktura muzykal'nogo zhanra i sovremennaiia situatsia v muzyke” („Structura genului muzical și situația contemporană în muzică”), în *Muzykal'nyi sovremennik (Muzica contemporană)*, ediția a 6-a, Moscova, 1987, p. 6-7.

⁵¹ *Ibidem*, p. 7.

⁵² Emilia Comișel, *Studii de etnomuzicologie*, vol. II, București, Editura Muzicală, 1992, p. 84.

⁵³ Yzaly Zemtsovski, *Zhanr, funtsia, sistema (Genul, funcția, sistemul)*, în „Sovetskaia Muzyka”, Moscova, nr. 1, 1971, p. 24.

⁵⁴ E. A. Dorokhova, O. A. Pashina, *Materialy i stat'i k 100-letiu so dnea rozhdenia E. V. Ghippiusa (Materiale și studii la centenarul lui Evgheni V. Ghippius)*, Moscova, Casa Editorială „Kompozitor”, 2003, p. 36.

⁵⁵ Evgheni V. Ghippius, *Teoreticheskie problemy narodnoi instrumental'noi muzyki (Probleme teoretice ale muzicii populare instrumentale)*, Moscova, Editura Sovetskii Kompozitor, 1974, p. 72-74.

În arta populară, genul muzical este puternic influențat de fenomenul plurifuncționalității și sincretismului cultural, în virtutea căruia au loc procese continue de amalgamare, contaminare și fuziune, secondate de migrațiunea și translocarea creațiilor de la o categorie la alta sau de la un gen la altul⁵⁶. Procese similare sunt semnalate de specialiști începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea (anii '60-'70), atunci când și Nicolae Filimon, unul dintre primii muzicologi români, încercând să caracterizeze arta lăutarilor bucureșteni, se vede nevoit să constate prezența notabilă a unor genuri compozite, pe care le numește „compozițiuni-amfibii”, bazate pe amestecul de Vals, Tâmpetă, Mazurcă, Polcă, arii de operă, melodii de jocuri naționale⁵⁷.

„Compozițiomania” în stil european va deveni, în epoca modernă, o constantă vie în creația lăutărească și în cea diletantă⁵⁸. În virtutea acestui fenomen social, delimitarea clară și univocă a genurilor constituie, cel mai adesea, un obiectiv teoretic dificil, uneori imposibil de realizat. Încadrarea socială pluridimensională, diversă și variată a genurilor folclorice determină aspectul mobil și difuz al schemelor de clasificare și sistematizare.

Astfel, studierea structurii actuale a genurilor muzicii tradiționale de dans românești reclamă necesitatea luării în considerare a schimbărilor evolutive care s-au produs ca urmare a influențelor culturale din epoca modernă. Un exemplu de abordare dinamică a muzicii populare românești îl constituie opera științifică a lui Constantin Brăiloiu. Viziunea novatoare a autorului s-a impus, cel mai pregnant, prin formidabila sa deschidere spre documentarea și teoretizarea „vieții muzicale” reale, actuale, contemporane a folclorului. Apelând la tezele lui van Gennep privitoare la metoda cercetării folcloristice, savantul român invocă stringența orientării atenției exegetice spre „prezent, [spre] faptul viu, direct”, fără a neglija însă și trecutul⁵⁹. Atent la schimbarea produsă, cercetătorul observă că la începutul anilor '30 ai secolului al XX-lea, „lumea rurală românească a fost prinsă într-o evoluție ici grăbită, colo

⁵⁶ Emilia Comișel, *op. cit.*, vol. I, București, Editura Muzicală, 1986, p. 55-56.

⁵⁷ Romeo Ghircoiașiu, *op. cit.*, p. 229-244.

⁵⁸ Date concludente la acest subiect, în Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești, 1898-1920*, vol. VI. *Gândirea muzicală*, București, Editura Muzicală, 1984, p. 365, 386-387, 390, 395.

⁵⁹ Constantin Brăiloiu, „Despre folclorul muzical în cercetarea monografică”, în *Opere*. Prefață, traducere și îngrijire de Emilia Comișel, vol. IV, București, Editura Muzicală, 1979, p. 77.

înceată, pretutindeni activă”⁶⁰. Autorul constată fără echivoc că în repertoriul muzicii rurale se cristalizase deja un „stil popular modern”, care marca, în mod incisiv, tendința societății românești „de asimilare și integrare [...] a civilizației moderne în cadrele tradiției”⁶¹.

Majoritatea cercetărilor etnomuzicologice autohtone privitoare la această temă au neglijat însă, fie parțial, fie integral, viziunea epistemologică și metodologică modernă, deseori preferând să-și focuseze atenția, în mod prioritar, spre creația „veche”, venită din trecutul îndepărtat, considerată a fi singura artă țărănească „autentică” și „reprezentativă”, unica sursă veridică a „spiritului național”. Drept consecință, faptele reale ale modernității, formele de influență europeană în repertoriul muzicii tradiționale, au fost fie neglijate, fie subestimate, excepție făcând, în această problemă, unele lucrări de coregrafie populară. Întru ilustrarea acestei ipoteze, prezentăm mai jos concepția metodei de documentare și sistematizare a genurilor muzical-coreice, citând unele lucrări de specialitate.

Astfel, în studiul despre repertoriul muzicii tradiționale de dans din regiunea Muscel – Argeș, Ghizela Sulițeanu pornește de la premiza că materialul coreic local poate fi grupat, conform caracteristicilor de ritm și mișcare, în jurul a patru „tipuri muzical-coregrafice” de bază: „Brâu”, „Horă”, „Sârbă” și „De doi”⁶². Noțiunea de „tip” este tratată în sensul larg de „categorie”, fără a utiliza termenul „gen”. Cercetătoarea apreciază că în albia acestor patru „mari tipuri de dans” converg majoritatea creațiilor locale, aflate în circulație la data colectării – anii ’60-’70 ai secolului al XX-lea. Totodată, autoarea atestă prezența, destul de vagă însă în repertoriu, și a unor dansuri „moderne orășenești”, „de proveniență mai nouă în timp”. Sunt citate dansurile Polca, Hoira, Polca pe furate, Valsul, Tangoul⁶³, sugerând ideea că influențele europene ar fi avut loc „cu aproximativ șase, șapte decenii” în urmă, adică pe la finele secolului al XIX-lea și în primele decenii ale celui de-al XX-lea.

Odată cu răspândirea pe la sate a dansurilor moderne, în primul rând, a Valsului și Polcii, lăutarii au început să-și însușească stilul „nemțesc” de acompaniament, „pe care nu-l utilizau însă decât pentru aceste dansuri noi”⁶⁴. Ghizela Sulițeanu apreciază că sub aspectul

⁶⁰ Idem, „Schiță a unei metode de folclor muzical”, în *Opere*, vol. IV, p. 35.

⁶¹ *Ibidem*, p. 36.

⁶² Ghizela Sulițeanu, *Muzica dansurilor populare din Muscel – Argeș*, București, Editura Muzicală, 1976, p. 130.

⁶³ *Ibidem*, p. 40.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 111.

funcționalității sociale, dansurile europene, la modă, aveau, în zona Muscel – Argeș, o frecvență redusă, ele situându-se „la periferia repertoriului”⁶⁵, din care cauză, probabil, variantelor locale ale acestora nu li s-a oferit un loc special în antologie.

Modelul de partajare tetra-partită a categoriilor de dans a fost preluat de muzicologul Eleonora Florea, aplicându-l la sistematizarea repertoriului din Basarabia, aflat în circulație prin anii '70-'80 ai secolului trecut. Astfel, selectat în mod restrictiv, materialul a fost departajat în „patru tipuri coregrafice de bază”, printre care Sârba, Hora bătută, (H)ostropățul și Hora mare⁶⁶. Metoda s-a dovedit a fi însă una deficitară, fiind inadecvată diversității stilistice și funcționale a repertoriului global. O seamă de modele muzical-coregrafice de largă circulație, precum cele „de doi”, cuprinse în clasificarea Ghizelei Sulițeanu, inclusiv cele rezultate din dialogul cultural european, au rămas, pur și simplu, în afara atenției, ca și cum, în realitate, acestea nici nu ar fi existat.

În fundamentarea tipologiei muzicale a jocului românesc, Corneliu Dan Georgescu a renunțat la materialul „importat”, pasându-l în favoarea unei abordări speciale de viitor⁶⁷. În contrast, ampla antologie a muzicii de dans din Moldova carpatică, redactată de cercetătorii ieșeni Viorel Bârleanu și Florin Bucescu, nu ezită să includă un compartiment special de „melodii cu rezonanță străină”, în care se regăsesc variante de Galop, Lanțetă, Ländler, Mazurcă ș.a., Polca fiind cel mai bine reprezentată, majoritatea creațiilor de acest fel ilustrând repertoriul tradițional din zona Bucovinei⁶⁸.

Unii autori prezintă, în antologiile lor muzicale, variate exemple folclorice de Polcă, mai rar și foarte selectiv pe cele de Cadril, Galop, Venghercă, Padespani, Valsul fiind, de obicei, ignorat⁶⁹. Cu toate acestea, Ovidiu Bârlea menționează punctual faptul că „înainte de primul război mondial, prin Oltenia (spre exemplu – n.n.) pătrunsese pe

⁶⁵ *Ibidem*, p. 41.

⁶⁶ Eleonora Florea, *Muzyka narodnykh tantsev Moldavii (Muzica dansurilor populare din Moldova)*, Chișinău, Editura Știința, 1983, *passim*.

⁶⁷ Corneliu Dan Georgescu, *op. cit.*, p. 22.

⁶⁸ Viorel Bârleanu și Florin Bucescu, *Melodii de joc din Moldova*, în „Caietele Arhivei de Folclor”, IX, Iași, 1990, p. 552-554.

⁶⁹ Petru Stoianov, *500 melodii de jocuri din Moldova*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1972; Vladimir Curbet, *La vatra horelor*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1973; Idem, *Așa-i jocul pe la noi*, Chișinău, Literatura Artistică, 1985; Viorel Bârleanu și Florin Bucescu, *op. cit.*; Dumitru Blăjiniu, *Antologie de folclor muzical. 1107 melodii și cântece din Moldova istorică*, Constanța, Ex Ponto, 2002.

alocuri Valsul, [...] după cum minerii din Chelari dansaseră în aceeași vreme [...] [și] Mazurca”⁷⁰. Unele colecții basarabene semnaleză și prezența în repertoriu a unor forme muzical-coreice hibride, conglomerate, create, de regulă, prin suprapunerea modelului de Sârbă locală cu cel de Vals european, acestea circulând, cel mai frecvent, sub denumirile Sârba-n vals și Copăcelul⁷¹.

Mai deschiși documentării influențelor europene în repertoriu se arată a fi cercetătorii dansului popular. Astfel, în ampla lucrare dedicată dansurilor din zona Transilvaniei, Zamfir Dejeu evocă marea pondere a dansurilor de perechi, pe care le consideră a fi marca unei evoluții „în context european [...] de cel puțin trei secole”, în special sub influența și iradierea continuă a focarelor de cultură populară nemțească din regiune⁷². Constantin Costea subliniază, de asemenea, impactul „modei renașcentiste”, dar și evoluția îndelungată în contextul culturii coreice europene a dansului transilvănean „de doi”⁷³. Andrei Bucșan relevă, la rândul său, importanța principială a categoriei de dansuri „româno-central-europene”, reprezentate de tipurile Polca dreaptă, Învârtita dreaptă, Hora-polcă, a căror pondere, deloc neglijabilă în economia întregului repertoriu, constituie circa 13 %⁷⁴. În antologia dansului din Bucovina, Aurelian Ciornei și Mureș Gh. Rădășanu observă „tendința spre jocurile de perechi [și] transformarea dansurilor de grup în dansuri de perechi, mai noi”⁷⁵.

În lucrările referitoare la repertoriul coregrafic rural din Basarabia interbelică, G. T. Niculescu-Varone menționează, în mod expres, circulația rurală a unor dansuri noi, având denumiri ca Galopu, Polca Treinazad, Vingherca, Cracoveauca, Polipanca, Șaiera sau Șaieru⁷⁶. În dicționarul dedicat jocurilor românești, autorul relevă marea varietate de termeni

⁷⁰ Ovidiu Bârlea, *Eseu despre dansul popular românesc*, București, Cartea Românească, 1982, p. 68.

⁷¹ Dumitru Blajinu, *Rapsodul Filip Todirașcu*, Chișinău, Editura Pontos, 2002, p. 136-138.

⁷² Zamfir Dejeu, *Dansuri tradiționale din Transilvania. Tipologie*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000, p. 355-356.

⁷³ Constantin Costea, *Geneza și evoluția dansului de perechi în spațiul folcloric transilvănean*, în „Memoriile Comisiei de Folclor”, tom II, 1988, p. 77.

⁷⁴ Andrei Bucșan, *Specificul dansului popular românesc*, București, Editura Academiei Române, 1971, p. 79.

⁷⁵ Aurelian Ciornei și Mureș Gh. Rădășanu, *Jocuri populare bucovinene*, Suceava, CJCES, 1981, p. 14.

⁷⁶ G. T. Niculescu-Varone, *Folklor român coregrafic. Material inedit*, București, 1932, p. 12-13, 25-26.

populari referitori la ontologia rurală, locală și zonală a Polcii, printre care: Polca bătrânească, Polca dreaptă, Polca mare, Polca lui Gulia, Polca din Căbești, Polca din Lăzăreni, Polca lămâița, Polca lipovenească, Polca mare, Polca-n doi pași, Polca nemțească, Polca-n marș, Polca pe bătaie, Polca pe furate, Polca pe mințite, Polca șapte pași, Polcuța ș.a.⁷⁷

Ținând cont de caracterul dinamic al evoluției artei populare, în scopul reflectării și ordonării adecvate a repertoriului ce caracterizează patrimoniul muzicii tradiționale de dans din Basarabia și Bucovina, am considerat necesară adoptarea unei duble perspective de abordare: una sincronică și alta diacronică.

Astfel, „perspectiva sincronică” se referă la procedeul ordonării genurilor „pe verticală”, adică „listarea” tuturor unităților muzical-coreice, apărute la o anumită etapă istorică, care pot fi abordate prin date, informații și materiale concrete. Procedeul permite compararea listelor tipologice și evidențierea unităților stabile, de continuitate, în structura întregului sistem de genuri.

Prin „perspectiva diacronică” descriem procedeul ordonării consecutive, adică expunerea „pe orizontală” a tuturor genurilor muzicale ce caracterizează repertoriul diferitelor etape istorice de evoluție. Procedeul permite compararea conținutului tipologic al straturilor istorice și observarea unităților noi apărute în structura sistemului de genuri.

Astfel privind lucrurile, vom putea sesiza faptul că fiecare gen/specie/subspecie din repertoriul muzical-coreic își are propria sa traiectorie de evoluție, că fiecare unitate culturală în repertoriu este chemată să răspundă mutațiilor economice, politice și sociale într-un spațiu cultural-istoric concret și că fiecare servește unor necesități culturale dinamice, mereu în schimbare, de la o anumită etapă istorică la alta, de la o societate sau comunitate umană la alta.

Straturi stilistice funcționale

Aplicarea perspectivei diacronice permite delimitarea a trei stadii principale de evoluție social-istorică a artei muzicale tradiționale. Primul stadiu corespunde epocii medievale (secolele XVI-XVII), al doilea – epocii premoderne sau preindustriale (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea), iar al treilea – epocii moderne (a doua jumătate a veacului XIX – secolul al XX-lea și începutul celui de-al XXI-lea).

⁷⁷ Idem, Elena Costache Găinariu-Varone, *Dicționarul jocurilor populare românești*, București, Editura Litera, 1979, p. 140.

Axându-ne pe cronologia propusă, în cultura muzicală tradițională de dans din Basarabia și Bucovina putem distinge trei straturi istorico-stilistice de bază. Le vom diferenția, numindu-le convențional: 1) *stratul fundamental*, 2) *stratul median* și 3) *stratul superior*. Această ordonare stratificată corespunde celor trei stadii de evoluție istorică a culturii tradiționale de dans românesc. Straturile stilistice au capacitatea de a se suprapune și de a interfera în repertoriul muzical actual, demonstrând o strânsă relație de complementaritate și viabilitate în cadrul sincretismului global al culturii populare.

Straturile stilistice sunt, în același timp, marca identității culturale și a memoriei colective în acțiune. În albia celor trei straturi stilistice pot fi grupate cel puțin 13 genuri muzical-coreice reprezentative, fiecare situându-se într-un anumit punct al evoluției istorice ca unități culturale cu un anumit statut social, funcționalitate, particularități specifice de limbaj, formă și stil.

Astfel, structura sistemului global de genuri muzical-coreice reprezentative din Basarabia și Bucovina poate fi ilustrată în felul următor:

Tabelul 1

STRATURI STILISTICE FUNCȚIONALE	GENURI MUZICAL-COREGRAFICE
I. FUNDAMENTAL (cu rol integrator)	
	1. Hora mare 2. Hora bătută 3. Bătuta-brâu 4. Sârba 5. (H)ostropăț/Geamparaua/Jocul zestrei
II. MEDIAN (cu rol intermediar)	
	6. Jocul de pahar 7. De doi țărănesc
III. SUPERIOR (cu rol auxiliar)	
A. De rezonanță interetnică	
	8. Jocuri cu influență evreiască: Husin, Freilihs, Șaer 9. Joc cu rezonanță turco-balcanică: Cadângea (Cadâneasca)
B. De rezonanță europeană	
	10. Jocuri de doi în ritm binar 11. Joc de doi în ritm ternar 12. Ciclul binar conglomerat 13. Suita de dans

Stratul fundamental cuprinde cinci genuri, emblematice pentru cultura populară veche (Hora mare, Hora bătută, Bătuta-brâu, Sârba și (H)ostropățul). Ele constituie baza, axa sau „firul roșu”, adică elementul istoric de continuitate, nucleul sau rădăcina sistemului tipologic al muzicii tradiționale de dans din Basarabia și Bucovina. Acest strat este depozitarul așa-numitelor „genuri etnice”, specifice mai cu seamă culturii genuine a micilor comunități rurale. Genurile citate au o adâncime istorică considerabilă, ele fiind cristalizate ca unități culturale cu funcții sociale specifice de comunicare, cel puțin încă din epoca Evului Mediu târziu (secolul al XVI-lea).

Beneficiind de o transmisie socială continuă pe calea tradiției orale, genurile din stratul fundamental au evoluat până în zilele noastre, conservându-se în memoria colectivă în diverse forme, specii și variante locale de joc în cerc. Având un caracter centripet, aceste genuri reprezintă nuclee destul de stabile ale sistemului tipologic, fiind deosebit de active și prolifiche de-a lungul unei perioade îndelungate de timp, fiind marca socială a „eului originar”. Genurile respective sunt răspândite pe o arie etno-geografică relativ întinsă, cuprinzând, cu intensități variabile, aproape toate zonele locuite de poporul român. Ele comportă semnificația de iconi ai comportamentului cultural tipizat. Sunt un fel de „engrame” ale modului specific de comunicare culturală, de exprimare a mentalului colectiv, a creativității și sensibilității umane, un model de socializare prin muzică și dans a poporului român. În jurul genurilor fundamentale s-au canalizat principalele energii creatoare ale indivizilor și comunităților locale. Ele au servit drept surse de inspirație, nuclee de convergență culturală, pol de atracție și de comunicare cu ceilalți actori culturali, fiind, totodată, catalizatori ai schimburilor, asimilărilor și interferențelor culturale.

Stratul median înglobează două genuri muzical-coregrafice cu rol intermediar (numite convențional Joc de pahar și Joc de doi țărănesc), ambele reprezentând un fel de versiuni interpretative ale modelelor coreice de bază, adaptate însă contextului ritual specific meselor nupțiale și jocului tradițional, instituții emblematice ale vieții culturale, împuternicite cu funcții importante în organizarea vieții din societatea tradițională. Perioada de cristalizare a genurilor muzical-coreice în stratul istorico-stilistic median coincide cu epoca premodernă în cultura romanității orientale (secolul al XVIII-lea – începutul celui de-al XIX-lea).

„Jocul de pahar” constituie un gen de melanj, neomogen stilistic, de factură compozită. În jurul său se grupează diversele creații lirice de divertisment cu caracter dansant, preluate din repertoriul vocal și/sau din

muzica instrumentală de dans, toate reprezentând melodii în stil de horă, bătută, sârbă și (h)ostropăț, destinate delectării estetice și activităților recreative în cadrul banchetelor rituale. Genul dat reprezintă un mod special de adaptare a conținutului tipurilor fundamentale de dans la convențiile culturale specifice nunții și jocului duminical, instituții culturale majore în cadrul comunităților rurale, patriarhale, țărănești de altădată.

Etapa de efervescență a Jocului de pahar coincide cu perioada de înflorire a genului vocal-instrumental popular orășenesc, numit în literatura de specialitate „cântec de lume”, acesta simbolizând procesul colaborării creatoare a poezilor cu dascălii și lăutarii din mediul urban și aristocratic în perioada Evului Mediu târziu (secolul al XVIII-lea). Ca formă de expresie lirică muzicală, cântecul de lume a circulat și în versiunile terminologice de „cântec de masă”, „de pahar”, „de soțietate”, „arii de joc și de delectare”⁷⁸, toate făcând trimitere la destinația estetică și funcțională a acestor creații de gen.

Expresie a „vechiului sentimentalism” de tip medieval, cântecul de lume a fost, până spre 1830, foarte popular printre nobili și orășeni⁷⁹. Avându-și începutul în încercările unor poeți din secolul al XVIII-lea, ca Dimachi, Millu și Ion Cantacuzino, cântecul de lume a culminat, pe un ton lăutăresc și într-un metru popular, în opera lui Costache Conachi și a fraților Văcărești. Bazat pe motivul exaltării cultului femeii, a iubirii curtezane și pătimase, exprimat, după George Călinescu, în dulcele stil patetic și melancolic, cu oftături, „simulări de leșinuri și nebunii orientale”, cu tot felul de „fetișisme galante”, cântecul de lume se va remarca pe la petreceri ca un „prilej de subtile invenții, comparații cu tot ce e scilipitor și flagrant, roze, rubine, fildeș”⁸⁰.

Cântecul de lume a fost un gen liric foarte atractiv, la modă până spre mijlocul secolului al XIX-lea, când este contopit și asimilat de romanță, venită pe aripile modei occidentale. Axat în jurul tematicii erotice și bahice, cântecul de lume a fost un excelent laborator de creație, animat și alimentat în permanență de contribuția creatoare a celor mai activi agenți culturali ai vremii: poezii, cântăreții bisericești, lăutarii, oamenii de creație, diletanții literari și muzicali.

⁷⁸ Nicolae Filimon, *Ciocotii vechi și noi*. Ediție îngrijită și prefață de George Ivașcu, București, ESPLA, 1956, p. 213.

⁷⁹ Ion Oprea, „Romanța în circuitul folcloric”, în *Cântecul popular românesc. Studii de folclor*, vol. I, Craiova, CCEJ, 1973, p. 155.

⁸⁰ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1986, p. 88.

În cântecul de lume s-au sintetizat valențele expresive a cel puțin patru filoane de creație din societatea medievală târzie de tranziție: arta vocală psaltică, muzica populară orientală cosmopolită urbană, de substrat pan-balcanic, arta populară de sorginte europeană occidentală și muzica instrumentală a lăutarilor autohtoni. Promovat intens în arta lăutarilor, cântecul de lume va constitui o excelentă sursă de primenire stilistică a repertoriului liric și de dans autohton, el producând, cu intensitate mai mică însă în mediul rural, o simbioză originală a elementelor de limbaj turco-greco-oriental, pan-balcanic, autohton și occidental.

În procesul de creație, conținutului original al melodiilor de dans i s-au adăugat și alte conținuturi culturale, care vor fi asimilate funcțiilor culturale și mesajelor particulare, specifice contextului de interpretare și comunicare. Funcționalitatea acestui gen ne demonstrează faptul că în cadrul aceleiași culturi, una și aceeași unitate culturală (în cazul nostru genul muzical) poate face parte din câmpuri semantice diferite, adică poate fi conectată la mai multe axe semantice: divertisment, delectare, dans.

Un alt gen de melanj cultural îl constituie tipul „de doi țărănesc”. El cuprinde o multitudine, variabilă regional, de melodii tradiționale în stil de Horă, Bătută, Sârbă sau (H)ostropăț, care pot fi folosite ca acompaniament pentru dansul de cuplu. Acest gen reprezintă, în fond, un model coreic de imitație a manierei aristocratice, promovând imaginea, grația și suplețea vechilor dansuri de salon, numite, în popor, Jocuri „de doi”.

Stratul superior, tema prezentului demers, reprezintă vârful sau ramurile exterioare ale sistemului tipologic, amprenta contactelor interculturale și transculturale din epoca modernă. Acest strat se structurează pe axa a două nivele sau ramuri culturale: nivelul „de rezonanță interetnică” și nivelul „de rezonanță europeană”, acesta din urmă fiind reprezentat cel mai consistent în acest compartiment. Problematica interculturală aferentă acestui subiect a fost deja abordată de noi în câteva studii speciale⁸¹.

⁸¹ Vasile Chiseliță, *Aspecte interculturale în muzica de joc din nordul Bucovinei și Basarabiei (preliminarii metodologice)*, în „ARTA-2001”, Chișinău, 2001, p. 69-74; Idem, „Valențe multiculturale în muzica tradițională de dans din Moldova și Bucovina”, în vol. *Folclorul și contemporaneitatea: conservarea, revitalizarea și valorificarea culturii tradiționale*, Chișinău, Editura Periscop, 2006, p. 32-38; Idem, *Interferențe culturale evreiești în muzica tradițională de dans din Basarabia și Bucovina*, în „Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor «Constantin Brăiloiu»”, serie nouă, tom 19, 2008, p. 201-221.

Stratul istorico-stilistic superior se caracterizează, în principal, prin ponderea seriei de genuri și modele coreice de rezonanță occidentală. Printre acestea: Polca, Cracoviacul, Cadrilul, Galopul, Vengherca, Valsul, Mazurca, Padespani, inclusiv unele creații compozite, precum Ciclul conglomerat și Suita coregrafică. Toate aceste genuri au fost asimilate în tiparele tradiției locale treptat, începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, procesul fiind impulsionat de dialogul intens cu formele culturii europene. Ele au fost promovate cu concursul agenților și instituțiilor culturale din Occident, dar și prin intermediul celor din Rusia țaristă, care și-au asumat funcția de mediator cultural între Est și Vest.

Genurile muzical-coreice nominalizate mai sus au consolidat puternic „brânșa occidentală” a dansurilor românești „de doi”, înfiripate, cum am mai menționat, încă din epoca premodernă. Deși, la origine, fiecare din ele reprezenta o inovație de import european, pe parcursul ultimilor 150-180 de ani, intrând în repertoriul muzicanților populari profesioniști (lăutarii), aceste genuri muzicale și modele coreice s-au „naturalizat” și s-au „legitimă” ca produse ale culturii autohtone, procurând astfel semnificația de elemente indispensabile ale patrimoniului cultural național. Modelele coreice de rezonanță europeană au devenit astfel „obiectul circulației, funcționării și negocierii contextuale”⁸², tinzând să exprime anumite calități și simboluri persistente ale identității naționale, etnice și sociale românești. Din atare motive, genurile de inspirație europeană nu pot fi nici ignorate și nici eludate, ca în trecut, din vizorul cercetării culturii muzicale tradiționale românești de dans.

Structura genurilor cuprinse în acest strat stilistic este destul de diversificată tipologic. Unele genuri s-au asimilat atât de bine în matricea tradiției muzicale naționale încât au dat naștere unor specii, modele și versiuni „naționale”, de regulă circulând cu denumiri și în variante interpretative locale.

Cronologic, stratului stilistic superior îi aparține, în mod paradoxal la prima vedere, și genul muzical-coreic bulgaro-găgăuz Cadângea, cunoscut și sub denumirea locală Cadâneasca. Acest dans simbolizează „ramura orientală”, balcanică, în repertoriul muzicii de dans din Moldova de la est de Prut, venind oarecum în opoziție cu

⁸² Mona Mamulea, *Dialectica închiderii și deschiderii în cultura română modernă*, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 14.

ramura occidentală. Din atare motive, l-am plasat în secțiunea care reprezintă ramura „de rezonanță interetnică” (vezi tabelul 1).

În fapt, Cadâncea/Cadâneasca constituie, la origine, un joc ritual găgăuz și bulgăresc de nuntă, în metru cuaternar asimetric (9/16), care cuprinde o valoare alungită pe timpul al patrualea (2+2+2+3). Acest dans se bucură de o circulație specială în zona sud-basarabeană, fiind preluat parțial și de băștinașii moldoveni din teritoriu în procesul contactelor interculturale. Strămutate din Balcani (Bulgaria, Grecia, Macedonia) și din regiunea Dobrogei, fugind din calea persecuțiilor și discriminării religioase otomane, grupurile etnice de bulgari și găgăuzi s-au stabilit, în mai multe valuri, în calitate de coloniști, în sudul Basarabiei, majoritatea pe vetrele fostelor așezări (câșle) tătărești, părăsite în dezordine și pustiite de aceștia, mai ales în perioada războiului ruso-turc din 1806-1812.

Fiind de religie creștină ortodoxă, bulgarii și găgăuzii au beneficiat de protecția specială a autorităților imperiale rusești, mai cu seamă după 1812, când Basarabia a fost ruptă de Moldova istorică și incorporată Imperiului Țarist. Odată cu înființarea așezărilor compacte de etnici găgăuzi și bulgari, în sudul teritoriului dintre Nistru și Prut se dezvoltă un intens proces de contact și de schimb cultural cu populația autohtonă moldo-română, mai cu seamă cu cea reprezentând grupul socio-profesional al oierilor, cunoscuți sub denumirea de „mocani”, și așezați, în secolele anterioare, de-a lungul cursului inferior al Prutului și al Dunării.

Genurile de rezonanță europeană

În Basarabia și Bucovina, acestea reprezintă o amplă categorie de melodii de dans, care valorifică și prelucrează stilistic diverse modele coreice central și vest-europene. Genurile de rezonanță europeană conturează un grup distinct și consistent de creații muzicale de dans popular, pe care l-am desemnat convențional cu termenul generic „de doi apusean”. Trăsătura esențială a acestui grup stilistic o constituie stereotipul dinamic particular, axat pe ritmul binar și ternar simplu, cuprins în măsurile de 2/4 și 3/4 (sau 3/8).

Branșa europeană a repertoriului tradițional include mai multe genuri, centrate în jurul unor modele coreice de popularitate, ale căror trăsături stilistice le valorifică. Putem disocia cinci genuri principale axate pe măsuri binare (Polca, Cracoviacul, Cadrilul, Galopul, Vengherca), și alte trei axate pe măsuri ternare (Valsul, Mazurca și

Padespani), cărora li se alătură alte două genuri de natură compozită (Ciclul binar conglomerat și Suita). Astfel, tabloul ramurii tipologice de rezonanță europeană poate fi redat grafic în felul următor:

Tabelul 2

STRATUL ISTORICO-CULTURAL SUPERIOR	
GEN: DE DOI APUSEAN	
Sub-genuri	
I. Sub-genuri axate pe măsuri binare 2/4	Specii și denumiri locale
Polca	Polca din bătrâni Polca bătrânească Polca moldovenească Polca închinată Polca în bățăi Craiț-polca Șnel-polca Ziben Șapte pași Șoticu Șotișa Oira Hora pe schimbate ș.a.
Cracoviacul	Ruseasca
Cadrilul	Cadrilaș Cadrelul Lanțeta Ceredinca
Galopul	Trap bătut Trandafirul Zaveriuha Trei lemne Sârba ș.a.
Vengherca	Vangherca Ungurica Ungureasca
II. Sub-genuri axate pe măsuri ternare 3/4	Specii și denumiri locale
Valsul	Valeț Valeț serpantin Vals-romanță Vals sentimental Vals nemțesc Ländler ș.a.
Mazurca	Polca-mazurcă Polmaz Vals-mazurcă ș.a.

Padespani	Padespanț Pospanț Pașpanț
III. Sub-genuri de factură compozită	Specii și denominări locale
Ciclul binar conglomerat	Copăcelul Oira Viscolul Jumătate joc Hora furată Galiof/Galop Perinița ș.a.
Suita	binară ternară pentanară

Cea mai mare frecvență în repertoriul tradițional de dans o are grupul de genuri muzical-coregrafice axate pe măsura 2/4, iar în interiorul acestuia rolul principal îl ocupă *Polca*. În general, categoria muzical-coreică „de doi” e desemnată în popor cu denumiri speciale, care trimit fie la particularitățile morfologice, fie la structura cinetică, fie la modul de desfășurare a dansului. Literatura de specialitate consemnează termeni populari speciali pentru dansul De doi, precum Mărunțișuri⁸³, Învârtite sau Bătute pe loc⁸⁴.

Percepția populară din Basarabia și Bucovina tinde să identifice însuși termenul „polca” cu un complex foarte larg de modele coregrafice și muzicale de origine occidentală, axate pe măsuri binare. Pe parcursul secolelor XIX-XX, acest gen s-a bucurat de o distribuție geografică transnațională și transcontinentală, el fiind adoptat și asimilat de multe popoare și culturi ale lumii.

Istoria dansului Polca își are originea, cum am menționat deja, în cultura populară cehă. Numele său derivă din cuvântul *půlka*, care înseamnă „jumătate de pas”, sensul dat făcând trimitere la elementul morfologic de bază al dansului. Opiniile specialiștilor converg spre ideea că Polca a fost inventată în una din localitățile rurale din Boemia Orientală în jurul anilor 1830-1834.

Evoluând pe fundamentul tradiției românești, Polca a dat naștere mai multor grupări de melodii, reprezentând un fel de specii stilistice, bazate pe anumite trăsături structurale și de caracter. Printre acestea, putem menționa: 1. tipul apusean al melodicii, scările diatonice majore

⁸³ Cf. Vasile Popovici. *op. cit.*, p. 129.

⁸⁴ Tudorel Stănescu, *Jocuri populare moldovenești*, Iași, CJCP, 1978, p. 113.

și minore, figurațiile acordice tip trison; 2. figurile, schemele, strigăturile și tempo-urile speciale, simbolizând ideea, structura și dramaturgia dansului (Oira, Ziben, Șnel-polca, Craiț-polca, Polca în bătai, Hora pe schimbate); 3. Caracterul mișcării „de promenadă”, amintind de unele părți din structura vechiului Cadril; 4. interferențele ritmice cu bătuta locală, conotate în formulele melodice sincopate, în maniera interpretării cu accente în contratimp.

În linii mari, putem observa un intens proces de fuziune stilistică a Polcii cu unele genuri ce aparțin stratului fundamental, anume Hora, Hora bătută, Bătuta-brâu, cu speciile aferente de Țărănească și Rusească. În dialogul cu genurile tradiționale fundamentale, Polca a descoperit afinitatea și înrudirea stilistică, fenomen care a făcut posibil(ă) schimbul, interșanjabilitatea, echivalența funcțională în contextul manifestărilor de dans.

Astfel, premisele de ordin semantic și structural au favorizat asimilarea profundă a Polcii în structura genurilor muzicii tradiționale din Basarabia și Bucovina. Multe variante de Polcă s-au înrădăcinat atât de puternic în mentalitatea băștinașilor, încât au ajuns să fie marcate cu apelative patrimoniale de tipul: „din bătrâni”, „veche”, „bătrânească”, „moldovenească” etc. Prestigiul și popularitatea deosebită i-au asigurat Polcii un acces larg la toate clasele sociale și etnice din regiune. Interferând cu elementele limbajului folcloric, Polca a influențat evoluția acestuia, declanșând procese de fuziune și hibridizare a stilurilor muzicii tradiționale de dans. Fenomenul a favorizat, la rândul său, amestecuri creative care s-au intensificat în epoca contemporană a globalizării culturale.

Un alt gen de dans apusean, axat pe măsura 2/4, îl reprezintă *Cracoviacul*. Originar din regiunea Cracoviei, cunoscut încă din veacul al XIV-lea, acest dans s-a răspândit în secolul al XIX-lea în mai tot spațiul Europei centrale și de est, atât în mediul nobiliar, cât și în cel țăranesc. Anterior, el devenise simbolul vitejiei militare poloneze, dansul fiind inclus în protocolul ceremoniilor oficiale de la curtea șlehticilor voievozi.

Aidoma dansului Poloneza, Cracoviacul făcea parte din categoria „dansurilor mari”, care reprezentau „emblema” caracterului național polonez. După ocupația rusească și dezmembrarea Regatului polonez (1792), Cracoviacul devine foarte cunoscut în Europa, în special în Austria și în Rusia, circulând ca dans la modă, de salon. O deosebită popularitate a avut acest dans în mediul basarabean și în cel bucovinean, fenomenul fiind favorizat și de factorul demografic, dar și de contactul cultural cu comunitățile de coloniști polonezi în teritoriu.

În tradiția locală a Bucovinei și Basarabiei, Cracoviacul s-a impus însă cu un număr destul de redus de tipuri muzicale. Ca trăsătură distinctă a structurii sale ritmice se relevă sincopa specifică, plasată pe reperul prim al măsurii a doua din cadrul motivului muzical. Materialele noastre de teren, colectate între anii 1982-2007, ilustrează pregnanța a două modele coreice de bază: unul de structură bipartită, cu alternarea a două tempo-uri (moderat și vioi) și altul de structură mono-partită, executat într-un tempo moderat. Există însă și o serie de variante care se identifică cu melodia dansului bielorus Liavoniha.

În Basarabia, melodiile de Cracoviac circulă și sub denumirea improprie de Rusească, fenomenul făcând astfel trimitere la sursa originară de inspirație, alocată comunităților rutene de contact, cunoscute, în estul și nordul Moldovei istorice, sub termenul medieval de „ruși” sau „rusnaci” (astăzi naționalizat sub termenul de „ucraineni”). Lipsa unei diversități variaționale a melodiilor de Cracoviac constituie însă un indiciu al „viețuirii” folclorice stagnante sau împietrite a genului respectiv în mediul cultural de referință. Cauza probabilă a acestui fenomen poate consta în originea cultă a modelului însăși, fiind promovat, în mod predilect, în mediul aristocratic rusesc și austriac. Preluat de lăutari, într-o formă mai mult sau mai puțin trunchiată și standardizată, Cracoviacul s-a răspândit, ca model de imitație, și în mediul folcloric local.

Printre speciile de circulație folclorică se află și *Cadrilul*. De proveniență occidentală, deosebit de popular în Franța, pe parcursul veacului al XVI-lea acest dans s-a răspândit în mai toată Europa. În secolul al XVIII-lea, Cadrilul a devenit cunoscut și în mediul aristocratic și burghez din Țările Române. Are un model coreic foarte antrenant, codificat în schema a 5-6 figuri, fiind axat pe un ritm binar în măsura de 2/4 sau 6/8; s-a intersectat ulterior cu evoluția fulminantă a Galopului, care, se pare, l-a și substituit.

Unele colecții de folclor includ acest dans, cunoscut și sub denumirea populară de Cadrilaș⁸⁵. În mediul țărănesc, Cadrilul circulă sub forma a două specii distincte, una amintind de caracterul liniștit al figurilor de promenadă, iar alta – de mișcările vivace ale Galopului. Axându-se pe un tempo foarte variat, de largă amplitudine, melodiile de Cadril sunt deseori percepute de interpreții înșiși ca exprimând fie stilul de Polcă, fie stilul de Sârbă.

⁸⁵ Cf. Petru Stoianov (alcăt.), *500 melodii de jocuri din Moldova. Pentru pian*, Chișinău, 1972, p. 250.

Un loc important în categoria dansurilor de rezonanță europeană îl ocupă și genul muzical-coreic *Galop*. Derivat din Polca boemă, acest dans reprezintă un model mult mai veloce și mai impetuos decât prototipul său folcloric. Standardizat, probabil, în mediul aristocratic din Germania, a devenit foarte popular și în Franța, de unde, după 1830, se răspândește în toată Europa, ca dans de salon. Într-o primă fază a evoluției sale, dansul constituia partea finală a suitei de Cadril. Treptat, Galopul s-a desprins însă din suita de Cadril și s-a cristalizat ca dans autonom, dobândind o mare popularitate în mediul burghez.

Bazat pe succesiunea unor pași simpli și sălțați, Galopul evidențiază ca notă particulară vivacitatea, dinamismul și caracterul vesel. Ritmul său impulsiv generează melodii foarte vioaie, care sunt axate pe formule ritmice simple binare sau ternare, articulate în măsura de 2/4 sau 6/8. Gruparea binară a diviziunilor ritmice ternare în cadrul măsurii de 6/8 dezvăluie însă unele similitudini stilistice ale Galopului cu genul local Sârbă, fenomen ce favorizează uneori apropierea și chiar confundarea lor. Caracterul dinamic, exuberant și teatral, coroborat cu facilitatea execuției mișcărilor de Galop, a permis pătrunderea acestui model și în mediul rural din Basarabia și Bucovina.

Dintre speciile de Galop, cunoscute în tradiția locală din regiunile de referință, se evidențiază Șoticu/Șotișa (derivat din termenul german „schottisch”) și Trap bătut, de circulație intensă în nordul Basarabiei, inclusiv Trandafirul și Galopul propriu-zis. Unele creații de acest gen, incluse în diverse colecții de folclor, poartă titulaturi improprii de Sârbă sau de Joc. În dicționarul lui G. T. Niculescu-Varone, spre exemplu, Galopul se asociază cu semnificația dansurilor populare Șaeru și Sârba⁸⁶. Fenomenele consemnate în literatura de specialitate cu privire la acest subiect acreditează ideea existenței unui lung proces de apropiere și asimilare a Galopului în tiparele genului tradițional românesc de Sârbă.

Pentru regiunea Basarabiei este specifică frecvența destul de mare a unei specii de Ceardaș stilizat, cunoscut îndeobște sub numele de *Venghercă* sau, mai rar, sub cel de Ungurică. Elaborat de către coregraful rus A. Țarman, la începutul secolului al XX-lea, sub imboldul popularității răsunătoare a dansului unguresc Ceardaș, Vengherca (din rusă = „ungureasca”) s-a răspândit ca dans de salon, în forme academice, standardizate. Prin intermediul lăutarilor, modelul dat s-a folclorizat în Basarabia, în Bucovina nefiind însă cunoscut.

⁸⁶ G. T. Niculescu-Varone, Elena Costache Găinariu-Varone, *op. cit.*, p. 79.

Melodia de Venghercă gravitează în jurul unui tip standard, inclus în mai multe publicații de popularizare⁸⁷. A generat o serie de variante și imitații locale.

Tipul standard de Venghercă se sprijină pe o formă ciclică binară, articulând o parte lentă (de promenadă) cu o altă rapidă (cu învârtiri), așa cum se prezintă și Ceardașul. În general, tempoul de execuție al părților variază între 90 (100) și 180 (200) pulsații pe minut. Ritmul melodiilor evidențiază diverse aspecte divizionare, atât binare, cât și ternare simple. Acest procedeu ritmic favorizează posibilitatea contaminării și fuzionării cu diferite modele folclorice locale, precum Hora și Sârba. Unele melodii se cântă și vocal, cu cuvinte, ceea ce denotă tendința de asimilare mai profundă a dansului Vengherca în tiparele tradiției orale. Melodiile de Vengherca apar deseori contaminate cu fraze muzicale din alte modele coregrafice, precum cele de Șotișa și de Trandafirul.

*

Un compartiment distinct al repertoriului îl constituie genurile de dans european în măsuri ternare. Vom denumi convențional această categorie de dansuri cu termenul tehnic de *Vals*. În jurul acestui gen se grupează trei sub-genuri coreice de bază: 1. Valsul propriu-zis (cu varianta folclorică – Ländler), 2. Mazurca și 3. Padespani.

Deși de o frecvență mai redusă, în comparație cu alte modele coreice de sorginte occidentală, prezența Valsului ca gen distinct în repertoriul muzicanților populari a fost și rămâne, totuși, o evidență de necontestat. Deseori, perceperea lui exclusivă, în mediul specialiștilor, ca produs muzical „străin”, „academic”, „de salon”, „urban” a împiedicat studierea rolului pe care l-a avut în evoluția sistemului muzicii tradiționale de dans. Pătrunderea Valsului în cultura autohtonă, începând cu jumătatea a doua a secolului al XIX-lea, a marcat o nouă etapă în evoluția concepției artistice.

Valsul a introdus o notă aparte în estetica și practica coreică tradițională, dominată până atunci de formele dansului în cerc închis și de ideea superiorității masculine în societate. Valsul simboliza, de fapt, emanciparea relațiilor interumane, afirmarea personalității libere, egalitatea partenerilor, punând în prim plan poetica plasticității dansului, suplețea, dinamismul și armonia mișcărilor de cuplu.

După caracterul melodiilor aflate în circulația folclorică, pot fi identificate două surse principale de inspirație: Valsul vienez și Valsul

⁸⁷ *Vengherka, compozitsia S. Chudinova (Vengherca, compoziție de S. Ciudinov)*, Moscova, 1950.

sentimental rusesc. Pe coordonatele stilistice ale Valsului vienez se înscriu creațiile bazate pe un melos cu caracter optimist, maiestuos, lejer, transparent, marcat de cantabilitatea tipică instrumentală, de intonațiile pregnant majore. Dinamismul tumultuos și tempoul vioi ale Valsului vienez moștenesc trăsăturile precursorului său folcloric austriac – Ländler-ul.

Unele creații în ritm de Vals prezintă însă forme intens poetizate, produse de erudiția travaliului profesionist. Un exemplu concludent în acest sens îl reprezintă renumitul Vals *Valurile Dunării*, creat de compozitorul român Iosif Ivanovici. Scris în albia tradiției clasicilor vienezi, această lucrare inspirată constituie o replică ingenioasă a faimoaselor creații *Dunărea albastră* și *Pădurea vieneză* de Johann Strauss.

Un indiciu al filierei occidentale de răspândire a genului în Basarabia îl exprimă și termenul popular „valeț” (din germ. „waltz”), preluat în vocabularul muzicienilor ruși. Multe creații de vals au circulat prin intermediul fanfarelor militare, de la care s-au inspirat, probabil, și muzicanții de cafenea din mediul urban. Un rol important în difuzarea valsului le-a revenit și tipăriturilor muzicale. Spre finele secolului al XIX-lea, valsul vienez pătrunde în rândurile populației rurale din Basarabia și Bucovina.

De o popularitate fulminantă în Basarabia, la răspântia secolelor XIX-XX, s-au bucurat și așa-numitele „valsuri melancolice rusești”, create de renumiți compozitori și dirijori de fanfare, unii cu origini occidentale (germane, franceze, olandeze, americane, poloneze etc.) sau rusești evreiești. Printre valsurile celebre ale epocii pot fi citate creații precum *Na sopkah Mančjurii* (*Pe colinele Mancuriei*) de I. Șatrov (un ecou lirico-dramatic al războiului ruso-japonez din 1904), *Beriozka* (*Mesteacănul*) de G. Dreizin, *Skazki lesa* (*Povestea pădurii*) de B. Bekker, *Vospominania* (*Amintiri*) și *Osennii son* (*Vis de toamnă*) de A. Djois (Joyce), *Orhideea* de V. Andreev, *Amurskie volnî* (*Valurile Amurului*) de M. Kiuss (Kuess), *Ojidanie* (*Așteptare*) de H. Kittler, *Siniaia noci* (*Noapte albastră*) de V. Agapkin, *Sud'ba* (*Soarta*) de A. Bajnis ș.a.

Unele creații ieșite de sub pana compozitorilor occidentali au fost preluate de fanfarele militare rusești, deseori fiind promovate și popularizate ca „valsuri vechi rusești”. Un exemplu concludent în acest sens îl constituie Valsul *Sirene* al compozitorului francez Emil Waldteufel, dar și alte melodii celebre, unele citate mai sus.

Valsul sentimental, etichetat cu calificativul convențional „rusesc”, reflectă cu subtilitate universul lumii emotive, variata gamă de

trăiri psihologice ale omului în contextul hegemonic al societății moderne de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Sub aspectul încărcăturii sale lirico-dramatice, această specie interferează puternic cu câmpul semantic al romanței autohtone. Un anumit rol în răspândirea speciei date poate fi atribuit și influenței muzicienilor evrei, nelipsiți din componența tarafurilor din Basarabia și Bucovina.

Ecoul popularității captivante a valsului se regăsește și în unele antologii muzicale, editate peste ocean, în special, de către emigranții evrei din Europa de est. Un exemplu relevant în acest sens îl constituie antologia *International Hebrew Wedding Music*⁸⁸, care etalează multe melodii de valsuri celebre în epocă, printre care *Toska (Dorul)*, *Toska po rodine (Dor de patrie)*, *Razbitaya jizni (Viață distrusă)*, inclusiv faimoasa creație *Na sopkah Mancijurii (Pe colinele Manciei)* ș.a.

În sfera adiacentă valsului sentimental se plasează și unele române folclorizate, care circulă sub formă de melodii instrumentale de dans. Pot fi citate, în acest sens, românele *Mai am un singur dor* și *Pe lângă plopul fără soț* de Guilelm Șorban, celebra creație *Să-mi cânti, cobzar bătrân* de Isidor Vorobchievici, *Te duci acum* ș.a.⁸⁹ În special melodiile lui Șorban, simple, cantabile, tandre și grațioase, majoritatea scăldate în atmosfera sonică a modului minor, brodate pe un ritm ternar, ușor legănat, poartă ecouri venite din vals. Ele consună perfect cu cadrul simbolic încifrat în mesajul poetic al marelui Eminescu. Unele române-vals au devenit adevărate șlagăre, fiind nelipsite din repertoriul tradițional al lăutarilor de la orașe și sate.

Valsul a favorizat occidentalizarea unor elemente de limbaj ale genurilor tradiționale de dans. Astfel, poate fi observată tendința transformării în Vals a Horei lente, prin lărgirea duratelor și dublarea măsurii ($6/8 = 3/4 + 3/4$), inclusiv a (H)ostropățului, prin egalarea timpului 3 (alungit) al măsurii ($7/16 = 3/4$). De asemenea, se remarcă și tendința de hibridizare a anumitor elemente coreice, favorizând apariția formelor conglomerate de Vals și Sârbă, cristalizate în melodiile Sârba în vals.

În comparație cu valsul, genul de *Mazurcă* a avut o circulație mult mai redusă ca intensitate și diversitate tipologică. Dans de salon, introdus pe la finele secolului al XVIII-lea la curțile nobiliare europene, dar și în Rusia, acest model a valorificat elementele prototipului său folcloric

⁸⁸ *International Hebrew Wedding Music*. Arranged, revised, bowed and fingered by Wolff N. Kostakowsky, New York, 1914.

⁸⁹ *Române, cântece, doine*. Ediție alcătuită și îngrijită de G. Ceiacovschi-Mereșanu, Chișinău, Editura Hyperion, 1990, p. 89, 94-96, 170.

polonez. Coregrafii profesioniști au creat o serie de variante standardizate, unele sub formă de hibrid: Vals-mazurcă, Polcă-mazurcă, Poloneză-mazurcă. Puținele exemple, incluse în unele colecții, ilustrează un tip melodic aproape standardizat, de circulație zonală⁹⁰, căruia îi succed alte trei tipuri, de mai mică intensitate. În repertoriul lăutarilor, unele melodii de Mazurcă sunt tratate ca Vals, cu care se confundă.

Modelul *Padespani* (din franceză = „pas d’Espagne”, dans în caracter spaniol) este de origine aristocratică și s-a răspândit în mediul rural basarabean pe la sfârșitul secolului al XIX-lea din cercurile oficiale rusești. În opinia lui L. Șkol’nikov, dansul a fost creat „de coregraful A. Țarman”⁹¹. Acest tip coregrafic se axează pe elementele coregrafiei spaniole, la modă în epocă. În zilele noastre, sub diverse denumiri locale, ca Padespaneț, Poșpan, Paspan, circulă doar un singur tip melodic standard, cristalizat, indiciu al originii sale culte. În structura ritmică a dansului se remarcă sincopa specifică, plasată pe timpul 2 al măsurii ternare de 3/8.

*

În procesul interacțiunii cu cultura occidentală s-a impus și un grup distinct de creații de dans, care conturează un gen muzical-coreic specific, bazat pe principiul contrastului de mișcare, pe care l-am numit convențional *Ciclul binar conglomerat*. Genul dat se axează pe o formă bipartită, contrastantă în conținutul dinamic și cel tematic. Modelul pare a avea rădăcini în dansurile de salon, precum Cadrilul sau Cotillon-ul francez.

Melodiile ciclului binar conglomerat se sprijină pe principiul juxtapunerii unor genuri diferite de dans, din care cauză l-am și denumit „conglomerat”. Fenomenul este atestat și în practica folclorică a altor popoare. Astfel, cercetând folclorul bielorus, Iulia Ciurko constată prezența unor forme „conglomerate coregrafice”, realizate în baza sintezei elementelor lexicografice și morfologice selectate din Polca cehă și Cadrilul anglo-francez⁹².

În folclorul din Basarabia și Bucovina, ciclul binar conglomerat evidențiază două tipuri de contrast: 1. de tempo și 2. de tempo și de teme muzicale. Primul tip, mai puțin răspândit, se axează pe procedeul executării melodiei *Da capo* în tempo-uri contrastante (de regulă, alternând *moderato*

⁹⁰ Cf. Dumitru Blajinu, *Antologie de folclor muzical...*, p. 761; *International Hebrew...*, p. 131.

⁹¹ L. Șkol’nikov, *op. cit.*, p. 24.

⁹² Iulia Ciurko, *Belorusskii khoreograficheskie fol’klor (Folclorul coreografic bielorus)*, Minsk, 1990, p. 246-251, 316.

și *vivace*). În melodia *Viscolul*, spre exemplu, tempo-ul *moderato* simbolizează mișcarea de promenadă, iar *vivace* pe cea de Galop. Al doilea tip de contrast, cel mai frecvent, se bazează pe alternarea a două fraze melodice distincte în conținut, dar variate ca tempo. În unele zone folclorice, acest tip coreic se mai numește și „jumătate de joc”⁹³, termenul simbolizând juxtapunerea a două părți, provenite din jocuri diferite.

Ca exemple ale ciclului binar conglomerat, relevante în repertoriul muzical din Basarabia și Bucovina, putem menționa Copăcelul (în versiunile combinatorii de Vals-Sârbă și Polcă-Sârbă), Oira (combinație de Polcă-Hostropăț sau Cadril-Hostropăț, în care segmentul de Hostropăț imită uneori Valsul), precum și Sârba în vals sau Hora furată (combinație de Polcă și Sârbă), inclusiv Zaveriuha (combinație de Cadril și Sârbă/Galop).

Un compartiment destul de important în repertoriul tradițional actual îl reprezintă melodiile de dans executate într-o anumită ordine. Principiul înlănțuirii mai multor dansuri de caracter diferit conturează un gen distinct, pe care-l vom numi *Suită muzical-coregrafică*. Modalitatea de înlănțuire a dansurilor în formă de suită este cunoscută mai multor culturi, inclusiv dansului occidental de salon.

În tradiția coregrafică autohtonă, evoluția formelor de suită pare să fi debutat în secolul al XIX-lea, ca răspuns la influența dansurilor europene de salon. Forma anterioară a suitei în cultura folclorică autohtonă este considerată a fi ceata rituală feciorească a Călușarilor, cea mai veche manifestare de „spectacol” la români. Aria de maximă frecvență a suitei coregrafice se localizează, conform specialiștilor, în regiunea Transilvaniei.

Sub aspectul structurii compoziționale, în repertoriul actual din Basarabia și Bucovina pot fi evidențiate trei tipuri de suită muzical-coregrafică: binară, ternară și pentanară. Fiecare unitate constituantă a suitei este marcată de o melodie distinctă, axată pe un ritm și un tempo propriu. De regulă, elementul de legătură dintre părțile muzical-coregrafice se prezintă fie sub formă de pauza scurtă, fie sub cea de strigătură de comandă sau cea de formulă muzicală introductivă.

De o intensă circulație se bucură suitele binare⁹⁴. Ordinea succesiunii părților muzical-coregrafice se realizează însă în două modalități: prima – într-un sens ascendent, de la o melodie în tempo mai

⁹³ Cf. George Sârbu, *Folclor muzical instrumental din Moldova. Ținutul Bacăului*, Iași, Editura Artes, 2003, p. 150, 156.

⁹⁴ Vasile Chiseliță, *Probleme de clasificare a muzicii de dans din Bucovina și Basarabia*, în „ARTA-2005”, Arte audiovizuale, Chișinău, Editura Epigraf, 2005, p. 79.

lent la alta în tempo mai rapid, procedeul fiind evident în binomurile Hora și Sârba, Șarampoiul și Tropoțica și Juravelul și Sârba; a doua – într-un sens descendent, de la o melodie în tempo rapid la alta în tempo mai lent, ca în binomurile Sârba și Hora sau Ruseasca și Șaierul.

Suitele ternare prezintă, și ele, două modalități de ordonare dinamică a părților: prima se plasează pe o traiectorie ascendentă, având accentul de intensitate pe ultima parte, fenomen care poate fi observat în suitele Hora, Bătăile și Ruseasca sau Hora, Ciuleandra și Sârba; a doua – pe o traiectorie boltită, accentul de intensitate revenind părții mediane, așa cum se relevă în suita Ciurul, Rața și Șaierul.

Suitele pentanare par a fi rodul unor evoluții recente, mai ales sub imboldul prezentării scenice, prelucrate, stilizate a folclorului. Structura compozițională a suitelor pentanare variază în funcție de concepția, competența și preferințele estetice ale „montorilor” și regizorilor-coregafi. În cele mai multe cazuri, se manifestă tendința finalizării ciclului cu un dans de maximă intensitate dinamică, de regulă simbolizat de Sârba. Printre modelele de suită pentanară pot fi citate compozițiile ce succed dansurile în următoarea ordine: Coasa, Alunelul, Hora, Copăcelul și Sârba sau Alunelul, Vivat, Polca, Hora și Sârba.

În concluzie, putem afirma că ecourile dialogului cultural european, deosebit de pregnante începând cu ultimul pătrar al secolului al XIX-lea și pe parcursul primelor decenii ale celui de-al XX-lea, au avut un impact semnificativ asupra sistemului de genuri al muzicii tradiționale de dans din Basarabia și Bucovina.

Tendința inovării și primenirii formelor și sistemelor muzicii tradiționale poartă un caracter legic și obiectiv. Schimbarea este prezentă ca „o constantă a experienței umane”⁹⁵, iar proporțiile schimbării sunt diferite de la o regiune la alta și de la un aspect la altul al fenomenului folcloric analizat.

Procese evolutive de reactualizare, transformare și inovare, prin europenizarea, occidentalizarea și reșezarea socială dinamică a genurilor, formelor și stilurilor muzicii populare/tradiționale nu pot fi neglijate și nici subestimate în cercetarea etnomuzicologică și antropologică actuală.

⁹⁵ Alan P. Merriam, *The Anthropology of Music*, Evanston, Northwestern University Press, 1964, p. 303.

FATA RĂU MĂRITATĂ

Silvia CIUBOTARU*

Abstract

An ample part of the Romanian folk lyrics deals with the topic of the badly married girl. The author analyzes the entire network of motifs specific to this sphere, starting with their ancestral roots related to exogamy and to the rural organization based on kinship. The nuptial repertory referring to the moment when the bride leaves the parental home announces *in nuce* the possible future dramas caused by estrangement, by the hostility of the husband's family, by the isolation from the world, etc. The songs of the badly married girl present them as already happened, using specific antonymous constructions, metaphors and comparisons. The central piece of this lyric category is the song including the motif of the pile on which the dowry is burnt and the motif of the heroine's metamorphose into a bird. By taking over the drama of an entire social category, these texts transfigure inner tearing into elegiac notes.

Keywords: the badly married girl, the bad mother-in-law, the slave daughter-in-law, the pile between the borderlines, the curse of the mother, *Deus otiosus*, funeral messenger, the boreal owl, redemption.

Cuvinte-cheie: fata rău măritată, soacra rea, nora roabă, rugul între hotare, blestemul matern, *Deus otiosus*, mesager funest, minuneauă, expiere.

Bază a oricărei societăți umane, familia asigură identitate personală și colectivă, supraviețuire economică, recunoaștere socială, creșterea și educarea descendenților și, mai cu seamă, stabilitate. Din două familii vechi va rezulta o a treia nouă, ducând la apariția unor noi tipuri de relații și de adaptări. Grupul domestic, bazat pe existența unui singur cuplu cu copii mici, va avea anumite probleme specifice. În cazul familiei tradiționale, care reunea în aceeași gospodărie sau chiar sub același acoperiș mai multe căsnicii, sfera posibilelor conflicte dintre membrii ei se lărgea mult. Relațiile dintre rudele de sânge ale mirelui și nou-venita mireasă nu erau întotdeauna armonioase. Contau raporturile reciproce pe care le aveau în acest grup social soții, ascendenții, descendenții și colateralii, unii față de alții.

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași – România.

În teza sa de doctorat, Xenia Costa-Foru¹ constata că justificarea cea mai puternică a căsătoriei o constituie rudenia de sânge: „Fără de voia lui, omul se află înseriat biologic într-un neam, a cărui ființare a început cu mult înaintea lui și care va dăinui în ramurile sale multiple, chiar după dispariția indivizilor care-l reprezintă la un moment dat”². Dar viața de familie presupune nu numai o latură biologică universală, ci și una psihică importantă pentru sudarea grupului în acest *leagăn al naturii umane*. Această intimitate de conviețuire poate fi tulburată în momentul căsătoriei fiicei unice, a celei preferate sau a tuturor fetelor din familie.

Principala motivare a necesității căsătoriei se face prin datină și bună-cuviință. O informatoare din Runcu – Gorj îi spunea, la 1930, autoarei investigației sociologice: „Că așa a lăsat Dumnezeu. Ori îți faci soț, ori te călugărești; dar așa nu e bine”³. Iar Irina Popescu din același sat adăuga: „E mai bine fată decât măritată, dar nici să nu te măriți nu e bine, că nu șade frumos”⁴.

Multe căsătorii erau impuse de rude sau de comunitatea sătească. Astfel, o țărancă din Runcu se confesa că ar fi dorit să se mărite cu altcineva: „Dar tata și cu mama au ținut și nu am vrut să le stric voia, ca să am eu să le bag vină, să nu-mi bage ei mie. Mie îmi plăcea alt bărbat”⁵. Pentru Elena D. din Cornova – Basarabia, căsătoria la care a fost forțată a constituit o lecție de viață: „Pe mine m-au dat în silă după bărbatul meu; eu pe fetele mele nu le voi sili. Să ia pe cine vrea, c-apoi să nu le fie toată viața cu un om fără înțelegere”⁶. O categorie aparte de aranjamente, care îi supărau pe socri, decurgeau din cutuma *căzutului pe vatră*.

Mai rar, au fost cazuri de răzvrătire. Astfel, Domnica A. din Fundu Moldovei – Suceava își amintea că familia îi alesese alt flăcău decât cel pe care îl iubea dânsa: „D-apoi eu înainte de căsătoria sortită de părinți, am fugit pe dealuri și am rămas acolo până s-au învoit să-l iau pe Toader”⁷.

Pentru tinerele fete, căsătoria avea un prestigiu aparte. Toate visele lor, pregătirea zestrei, participarea la horă și la toate sărbătorile

¹ Xenia Costa-Foru, *Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Maria Voinea, București, Editura Tritonic, 2004.

² *Ibidem*, p. 34.

³ *Ibidem*, p. 86.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 90.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 91.

care prilejuiau întâlnirile cu cei de vârsta lor, vrăjile pentru aflarea ursitului și pentru atragerea pețitorilor erau legate de mirajul unei nunți apropiate. Chiar poveștele bătrânești întăreau orientarea destinului unei fete, cu mult timp înainte de vârsta nubilă, către cel mai important moment al vieții – singurul dintre riturile de trecere la care participă cu luciditate ambii protagoniști – cununia. Jocurile copilărești, cu alegerea partenerii de către un cavaler de tipul *Trecea un prinț călare*: „– Ce caută prințul în țară?/ – El caută să se-nsoare./ – Care-i aleasa?/ – O cere pe Steluța” (Agafon – Botoșani) erau urmate de obiceiurile de primăvară ale adolescenței, de felul celui bihorean numit *Feleaga* sau *Lioara*, unde copilele, purtând în mână ștergare albe brodate cu motive roșii și negre invită feciorii la horă, cântând: „Pleacă și-ți alege,/ Care ție-ți place,/ Cea dintâi zmăduță,/ Cu rochie pestriță,/ Cu sprâncene rare,/ Ca la doamne mare;/ Cu sprâncene dese,/ Ca la doamne-alese”⁸.

După atâtea promisiuni idilice, s-ar cuveni ca o fată mare să devină o soție bună, pe deplin pregătită pentru o viață fericită. Și totuși, un întreg repertoriu de speță exclusiv feminină, din lumea romanică și din cea slavă, este dedicat nevestelor nefericite. Adesea, dezamăgirea ia locul speranțelor: „Tutti mi dise e tutti me stradisi/ Che se marida trova-l paradise;/ Xe tanto tempo che m'ò maridà,/ El paradiso no l'ò ancor trovà”⁹. Sau, cum se spune prin nord-estul Moldovei: „Ardă-l focu măritat,/ Că cu drag l-am așteptat,/ Degrabă m-am săturat,/ De soacră și de bărbat” (Brehuiești – Botoșani)¹⁰.

O primă cauză o reprezintă însăși condiția căsătoriei în societatea tradițională. Solidaritatea dintre familiile de același neam (care puteau ajunge, în așezări vechi precum Drăguș – Făgăraș, și până la cincizeci) era foarte puternică, rivalizând chiar și cu orânduilele administrative moderne. În cimitirul satului, un neam avea locul său de îngropare, unde nu erau primiți cei din familia nurorii și, uneori, nici măcar aceasta. Situația respectivă complica problema dragostei și căsătoriei unei fete, pentru că ea nu-și alegea numai un soț, ci și întreg neamul acestuia. Chiar dacă se bucura de toată afecțiunea bărbatului, pentru neamurile lui ea rămânea o *străină*. Când soții erau de categorii sociale diferite, relațiile cu familia celui mai bine situat erau ca și inexistente. Xenia Costa-Foru citează cazul unei căsătorii între un *dvorean* din Cornova – Orhei și a unei fete de neam

⁸ Ion Bradu, *Din folclorul obiceiurilor bihorene*, Oradea, CCPJ Bihor, 1970, p. 271.

⁹ În „Annuario Dalmatico”, Zadar, an V, 1890, p. 105.

¹⁰ Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei, *Caiet de teren*.

prost: „El merge la ale lui neamuri, dar neamurile nu se duc la el. De când s-au luat ei, nimeni nu s-a dus și nici nu are el voie bună cu neamurile. Nici el nu merge la neamurile ei și nici ea la ale lui”¹¹. Dacă o *dvoreancă* se căsătorește cu un țăran era disprețuită de rudele ei. Ea trebuia să meargă „cu țăranii, la petrecere stau împreună, se alege cu ei la țințirim, la Paștele Blajinilor, la fel la joc și oricând”¹².

Există un moment al adevărului în cadrul ceremonialului nupțial, când sunt dezvăluite toate greutățile care o așteaptă pe viitoarea nevestă. La deshobotat mireasa, femeile din jur îi dezvăluie seriozitatea pasului pe care îl face și capcanele posibile. În primul rând exista pericolul de a te înșela. Într-un manuscris din 1819 (B.A.R., nr. 5305) se spune: „Câte târguri târguiești/ Vai, nu te mai celuiești/ Ca când te căsătorești./ Ba, mai iaste-un celuit/ Fără de căsătorit,/ Când mergi cu boi la târg,/ Că vinzi doi mari și iei doi junci/ Și apoi te faci pogonici,/ Celuiești-te și atunci”¹³. Dar această comparație se tranșează în favoarea vânzărilor din obor. Metafora o regăsim în mai multe creații folclorice despre căsătorie ce se spun în timpul nunții: „Că ce faci nu-i târg dă țară,/ Ce cumperi, dă și vinzi iară,/ Că ce faci nu-i târg dă boi,/ Ce cumperi și dai'napoi;/ Cî-i târgu târguțului,/ Pă viața omului” (Vărzarii de Jos – Bihor)¹⁴; „La-nsurat și la mărit,/ Nu trebu omu silit,/ Că se află bănuț,/ Că ăla nu-i târg de țară,/ Să vinzi și să cumperi iară;/ Ăla-i târg cu *jurământ*,/ Ce cumperi nu vinzi mai mult” (Negrești – Satu-Mare)¹⁵.

Factorul agravant în cazul liricii fetei rău măritate îl constituie ireversibilitatea cununiei și implicit lunga sa durată: „La-nsurat și la mărit/ Nu hiie omu silit,/ Da-i păcat și despărțit!/ Ăla nu-i pi-on an, pe doi;/ Cum îi rădia pe boi;/ Rădia-i scrisă pe față,/ Măritișu-i pe viață”¹⁶; „Măritatu-i lucru mare,/ Nime nu-l poate stricare;/ Nici popa, nici vlădica,/ Fără moartea grovnică” (Suseni – Mureș)¹⁷. Într-un cântec din

¹¹ Xenia Costa-Foru, *op. cit.*, p. 97.

¹² *Ibidem*, p. 96.

¹³ C. Ciuchindel, *Folclor vechi românesc*. Ediție îngrijită, note și bibliografie de, București, Editura Minerva, 1990, p. 54.

¹⁴ Ion Bradu, *op. cit.*, p. 426.

¹⁵ Ligia Bârgu-Georgescu, *Antologie de lirică populară românească*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de, București, Editura Minerva, 1980, p. 305.

¹⁶ Vasile Scurtu, *Cercetări folclorice în Ugocea românească (jud. Satu Mare)*, în „Anuarul Arhivei de Folclor” (AAF), VI, 1942, p. 184-185.

¹⁷ Ioan Micu Moldovan, *Folclor din Transilvania (1863-1878)*. Ediție critică de Ion Cuceu și Maria Cuceu. Introducere de Ovidiu Bârlea, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, p. 62.

Petricani – Botoșani, se spune: „Cununia nu sî-ntoarci/ Cununia-i pîn-la moarti”. Iar o variantă a aceluiași motiv liric, din Boteni – Argeș, întărește: „Nu e sac ca să-l cârpești,/ Și e veac să-l vecuiești,/ Nu e sac de cârpit,/ Și e veac dă vecuit”¹⁸.

Lăsatul hobotului, a podoabelor de mireasă, marchează trecerea tinerei fete de la un statut favorizat – o vîrstă a libertății ocrotită de spațiul edenic al casei unde a copilărit – la cel plin de responsabilități de nevastă și gospodină. Din adâncul unor timpuri aspre, medievale, răzbate un catren cântat de druste miresei: „Măritatu-i giug di fier,/ Tragi într-însu pînî cheri,/ Măritatu-i giug di-aramî/ Tragi într-însu fărî samî” (Horodnic de Sus – Suceava). În variantele mai atenuate se semnalează posibilele conflicte cu noua familie: „Măritatu-i haină grea,/ Că țâpi florili, iei tulpanu/ Șî barbatu-i ca dușmanu,/ Țâne mânia cu anu,/ Num-o vorbî di-i greșî,/ Puică, tot satu te-a ști” (Botoșana – Suceava)¹⁹; „Măritatu nu-i ticnealî/ Șî bărbatu-i foc și parî” (Iazu Nou – Iași)²⁰; „Cununia nu-i noroc,/ Cî barbatu-i bici di foc,/ Cununia nu-i așa,/ Ca sî faci cu ie ce-i vra,/ Sî dai cu picioru-n ea” (Șaru Dornei – Suceava)²¹.

Tabloul traiului prezumtiv în noul cămin este departe de a fi idilic: „Ieș afarî, calci pi paie,/ Intri-n casî la bataie,/ Ieș afarî, calci pi schini,/ Intri-n casî la străini” (Fărcășeni – Iași)²². Conflictul-axă este cel dintre socri și noră. Deși aceștia ar trebui să-i substituie pe părinții miresei, cel mai adesea sunt resimțiți ca fiind *necunoscuți*, *răi*, *străini*. Chiar și atunci când protagoniștii noii alianțe par să se înțeleagă, lipsește liantul cel mai important al afecțiunii părintești, *mila*. Într-un cântec de mireasă cu refrenul *La dui la* din Arini – Bacău se subliniază această realitate: „Te-or duce la soacră-ta,/ Ț-a păré cî-i mamî-ta,/ Da *milă* nu-i mai avea,/ Te-or duce la socru-tău,/ Ț-a păré cî-i tată-tău,/ Da tari ț-a mai ci rău”²³.

Un cântec de mireasă din Finlanda evocă același parcurs plin de dezamăgiri al tinerei care se desparte de casa părintească: „Acum pleci, floare, pe cale,/ ca măiastra țesătură,/ părăsești vatra de aur și ograda-mpodobită,/ crezând poate că-i fi dusă/ la tăicuțul tău acasă;/ da tu nu mergi la tăicuța,/ ci la stăpân te-or duce/ [...] dar tu nu mergi la

¹⁸ Ligia Bârgu-Georgescu, *op. cit.*, p. 328.

¹⁹ Silvia Ciubotaru, *Obiceiuri nuptiale din Moldova. Tipologie și corpus de texte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, p. 558.

²⁰ *Ibidem*, p. 556.

²¹ *Ibidem*, p. 683-684.

²² *Ibidem*, p. 547.

²³ *Ibidem*, p. 544.

măicuța,/ ci te mână la stăpână/ [...] dar tu nu mergi în ospetie,/ ci te duc, floare-n robie”²⁴.

Miresei din Cornățel (Banat) i se atrăgea atenția: „Când’ socru-to va răcni,/ Cupa-n veadră va plesni [...]/ Da soacră-ta te-o țâné/ Ca mătura după ușă/ Și ca vătraiu-n cenușe”²⁵, iar celei din Covasna – Voinești, județul Covasna, i se menționa în *Buuciug* (orația de despărțire): „– Crăiasă, până ce-i învăța,/ Multe lacrimi îi vărsa/ Și prin tindă și pe-afară/ De-o umbla moara-ntr-o sară”²⁶.

Primită în casa soacrei ca nouă stăpână, nora este adesea silită să fie slugă: „Leși tu casî, leși tu masî,/ Leși tu frați, leși tu surori,/ Ti duci mânî de-agiutor” (Călcâi – Oituz, Bacău)²⁷. Motivul nurorii nefericite, cea mai chinuită slujnică din casa soțului ei, este foarte răspândit în repertoriul folcloric european. Într-un cântec finlandez, *Sāraca norä*, *sāraca*, contrastul dintre traiul fetei în locuința părintească și în cea a socrilor ei este și mai accentuat: „Căci fata-i acas’ la tata/ Ca-n castel regina;/ la bărbat acasă, nora/ e ca roabă în Rusia”²⁸.

O seamă de cântece din această categorie dau o definiție amară robotelii fără sfârșit la care este supusă tânăra soție. Astfel, într-o variantă bihoreană se spune: „Nora tă mere și vine,/ Dă plată n-o-ntreabă nime;/ Nora tă mere și-aleargă,/ Dă plată nime n-o-ntreabă”²⁹; iar în alta din Fibiș – Timiș se continuă paralelismul negativ: „Că le face și legată,/ Și ea tot ie vinovată”³⁰.

Soacra rea reprezintă unul din cele mai vechi personaje negative cunoscute în literatura populară europeană. În baladele de tipul *Ghencea*, răutatea ei o împinge chiar la comiterea unei crime. Când feciorul ei pleacă la război, își închide nora în cea mai sinistă temniță, fără apă și hrană. Așa cum nu poate exista o cioară albă, tot astfel nu se află niciunde o noră îndrăgită de soacră: „Am umblat o lume-ntreagă/ N-am văzut o cioară albă/ Și noră la soacră dragă;/ Am văzut cioară sinită,/ Noră la soacră urâtă/ [...] Cioara-n par îi mohorâti,/ Nora la soacrî-i urâti,/ Cioara-n par îi pestricioari,/ Nora la soacrî-i o boali!”

²⁴ Elias Lönnrot, *Kantaletar*. Antologie, traducere și note de Ion Stăvăruș și Lauri Lindgren. Postfață de Ion Stăvăruș, București, Editura Univers, 1985, p. 46-47.

²⁵ Dumitru Șandru, *Folclor românesc*. Ediție îngrijită de Tudora Șandru Olteanu. Prefață de Ovidiu Bârlea, București, Editura Minerva, 1987, p. 394.

²⁶ Vasile Cărbăș, *Poezii populare românești*, București, Editura Minerva, 1986, p. 188.

²⁷ Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 545.

²⁸ Elias Lönnrot, *op. cit.*, p. 84.

²⁹ Ion Bradu, *op. cit.*, p. 315.

³⁰ Ligia Bârgu-Georgescu, *op. cit.*, p. 317.

(Cajvana – Suceava)³¹. La fel aflăm din varianta bihoreană care se cânta când se lua iertăciunea miresei: „Că dă-i umbla lumea-ntreagă,/ Nu-i afla o cioară albă,/ Nici noră la soacră dragă;/ Numa cioară mohorită,/ Noră la soacră urâtă!” (Subpiatră, comuna Aștileu)³².

O categorie de cântece de petrecut mireasa cuprinde elemente comune cu cele din cadrul ceremoniilor funerare. De exemplu, în Luncani – Banat, traseul pe care îl are de străbătut protagonista ritualului nupțial se suprapune celui din cântecele ceremoniale de înmormântare: „Că ȳo, maică, că mă duc/ Pă cal’ea nemergătoare/ Și-napoț ne-ntorcătoare”. Părinții o îndreaptă pe drumul cel bun al *dalbului călător* și-i amintesc de popasul îndătinat: „La mijloc, dragă, dze sat/ Iest’ę-un scamn dze hođ’ină/ Ș-on izvor cu apă l’ină./ Cu apa ț’i-ț hărăni,/ Cu scamnu ț’i-ț hođ’iñi,/ Și la noi nu-i mai veni”³³. Un ecou al acestei secvențe rituale se resimte în variantele întunecate ale liricii rău mărității. Asprimea condițiilor de viață din casa socrilor și mai ales lipsa de afecțiune din partea soțului, o fac pe proaspăta noră să-și dorească sfârșitul: „D’ecât, maico, măritată,/ Mai biñi moartă și-ngropată/ Și la cap crușe d’e piatră” (Panc – Dobra, Hunedoara)³⁴; „Maică, când m-ai măritat/ Mai bine m-ai fi-ngropat,/ Lâng-on fir de măieran,/ Să nu mă dai după neam;/ Lâng-on fir de călapăr,/ Să nu mă dai după văr./ În vranița dumitale,/ Să nu mă dai păstă vale./ Peste vale ș-un părau,/ Să trăiesc, maică, cu greu” (Buteasa – Maramureș)³⁵.

Cântecele fetei rău mărităte preiau aceste motive din repertoriul nupțial, care, de această dată nu mai prezintă o situație virtuală, ci una care i se întâmplă eroinei. Abia intrată în noua familie, nora se simte ostracizată. Oricât s-ar strădui să muncească, nu-i mulțumește nimeni: „Tânără mă măritai,/ La rea soacră mă băgai,/ De-aș face numai bine,/ Ea se uită rău la mine” (Voinești – Covasna)³⁶; „De-aș lucra hotaru tăt/ N-ar mai zice că-i bugăt,/ De-aș lucra câmpia roată,/ N-ar mai zice bine o dată” (Băița de sub Codru – Maramureș)³⁷; „Munții să-i fi răsturnat,/ Tot au zis că n-am lucrat” (Broșteni – Suceava)³⁸.

³¹ Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 682-683.

³² Ion Bradu, *op. cit.*, p. 397.

³³ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 152-153.

³⁴ *Ibidem*, p. 250.

³⁵ Ligia Bărgu-Georgescu, *op. cit.*, p. 314.

³⁶ Vasile Cărbăș, *op. cit.*, p. 186.

³⁷ Dumitru Pop, *Folclor din Zona Codrului*, Baia Mare, CJCP Maramureș, 1978, p. 108.

³⁸ Mihai Lupescu, *Tei-Legănat. Folclor moldovenesc*. Ediție îngrijită și prefătată de Petru Ursache, Iași, Editura Junimea, 1975, p. 141.

Adesea, tonul litaniei devine și mai amar și în locul plânsului intervine imprecăția. Tânăra nevăstă bihoreană blestemă: „Mânce-l focu măritat/ Degrabă m-am săturat/ De soacră și de bărbat./ Soacra-i rea, bărbatu-i hâd”³⁹. Într-o variantă maramureșeană, blestemul este amplificat de imaginea consecințelor tragice provocate de o astfel de viață chinuită: „Ardă-l focu măritat,/ Că cu drag l-am așteptat./ Soacra-i ră, bărbatu-i câne,/ Tânără m-or pune bine./ Soacra-i ră, bărbatu-i mut,/ Tânără m-or pune-n luf”⁴⁰. Aceleași formulări le întâlnim în cântecele bănățene: „Soacra-i foc, bărbatu-i cân’e,/ M-ar mânca în două dzâle” (Căvăran)⁴¹.

Fără înțelegerea socrilor, a cumnatelor, cumnaților și soțului, tânăra nevăstă din Apuseni se simte lipsită de orice speranță de mai bine: „Învălită mni-i hodina,/ Ca și grâu cu neghina,/ Încălcită mni-i viața,/ Ca grâu ce-l bate ghiața” (Someșu Rece – Cluj)⁴².

Mai rar se întâmplă ca soția abia adusă în casa cea nouă să fie nefericită, în ciuda faptului că bărbatul ei s-a străduit s-o înconjoare cu toată dragostea. Ca și în conocării, în aceste texte apare metafora plantării miresei-floare într-un loc diferit decât cel natal: „Fost-am floare în păhar,/ M-o răsădit badea-n deal;/ Nu știu cum m-o răsădit,/ Că locu nu m-o ibdit,/ C-am răsărit mohorât,/ Văd că tare m-am topit” (Călinești – Maramureș)⁴³.

Șansele mireselor de a fi făcut o căsătorie reușită sunt limitate: „– Nu fiți, maice, supărate,/ Nu pot avea noroc tăte:/ Una, două au noroc,/ Celi mai multe pică-n foc;/ Una, două au ticneală,/ Celi mai multi pică-n pară”⁴⁴. Confesiunile făcute de unele femei fără trai bun în căsnicie, chiar dacă nu ajung la nivelul celei mai întunecate ipostaze a liricii de jale, sunt destul de triste. O interlocutoare din satul Runcu îi spunea la 1930 Xeniei Costa-Foru: „Eu să fiu fată nu m-aș mărita niciodată. Omul nu m-ascultă, cu soacra nu mă pot îngădui, n-am cui

³⁹ Gheorghe Vornicu, „Cântece și strigături din Bihor (Crișana) și Oaș”, în vol. *Folclor din Transilvania*, I. *Texte alese din colecții inedite*. Cu un cuvânt înainte de Mihai Beniuc, București, Editura pentru Literatură, 1962, p. 127.

⁴⁰ Valerica Stețco, *Poezii populare din Țara Maramureșului*, București, Editura Minerva, 1990, p. 130.

⁴¹ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 13.

⁴² Maria Ioniță, *Flori din Apuseni. Folclor poetic din zona izvoarelor Someșului Mic*, Cluj-Napoca, CCES, 1978, p. 103.

⁴³ Petre Lenghel-Izanu, *Poezii și povești populare din Maramureș*. Ediție îngrijită de Octav Păun. Prefață de Mihai Pop, București, Editura Minerva, 1985, p. 501.

⁴⁴ Marius Dan Drăgoi, *Folclor poetic din Spermezeu. Texte rituale, epice, lirice et varia*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2005, p. 133.

spune ceva. Să stai o viață singură și să n-ai nici o taină”⁴⁵. Iar mărturia unei gospodine din Cornova – Orhei are o tonalitate patetică: „Acum să-mi vină vremea să mă mărit, ferească Dumnezeu! Și pe aur de-ar fi calea, și nu m-aș mărita, că acu știu măritatul ce e. O mie de ani să trăiesc și nu m-aș mărita!”⁴⁶

În cântecele ceremoniale de nuntă se folosește formula *adynaton* pentru a se sublinia că mireasa a pornit pe un drum fără întoarcere. Bazată pe condiția „suspendării ordinii naturale a lucrurilor”⁴⁷ sau pe condiția îndeplinirii unei sarcini imposibile (*inanis opera*)⁴⁸, această sintagmă întărește adevărul potrivit căruia ce s-a făcut, nu se mai poate desface. Cununia ar putea fi anulată numai dacă s-ar produce o anomalie vegetală: plopul sau salcia vor face mere sau nuci, răchita va da vișinele, va înflori cânepa, tânjaua sau jugul vor înmuguri ori se vor acoperi de viorele, cuptorul va da pepeni verzi ș.a. În alte situații, este vorba de locul nepotrivit unde ar trebui să crească cereale pentru ca fata măritată să se mai poată întoarce la părinți: „Cân a crești grâu-n cas/ Ș-a bati cu schicu-n masî,/ Cân a crești orzu-n tindî/ Ș-a bati cu schicu-n grindî” (Horgești – Bacău)⁴⁹; „Și săcara-a crește în tindă/ Și-a bate cu spicu-n grindă”⁵⁰. Dincolo de absurdul situației, există o semnificație tragică a acestei cotropiri a locuinței de către grâne. Și grâul și orzul și secara nu s-ar fi putut ivi acolo decât după dispariția fizică a tuturor celor din casă, deci după un număr mare de ani, când totul s-a ruinat și prăbușit în pulbere. O revenire în aceste condiții s-ar solda cu același sfârșit ca și în cazul întoarcerii eroului din basmul lui Ispirescu *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*.

Ireversibilitatea plecării miresei din casa părintească este subliniată și de alte acțiuni ce ies din tiparul firesc al lucrurilor. Într-un cântec din repertoriul lui Petrea Crețul Șolcan, lăutarul Brăilei, cules în anul 1883, i se spune miresei că se va duce la maică-sa „Când mi-o cânta știuca-n baltă”⁵¹, iar într-o variantă din aceeași colecție alcătuită de G. Dem. Teodorescu, notată la 1868, aflăm: „Taci, mireasă, nu mai

⁴⁵ Xenia Costa-Foru, *op. cit.*, p. 94.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Adrian Fochi, *Formula adynaton și folclorul român*, în „Revista de Etnografie și Folclor”, tom 24, nr. 2, 1979, p. 132.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 546.

⁵⁰ *Folclor din Transilvania*, I, p. 162.

⁵¹ G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*. Ediție critică, note, glosar, bibliografie și indice de George Antofi. Prefață de Ovidiu Papadima, București, Editura Minerva, 1982, p. 318.

plânge,/ Că la maică-ta te-i duce,/ Când s-o-ntoarce/ Gârla-ncoace”⁵². Un cântec din Horgești – Bacău redă și mai explicit această mișcare geomorfică: „Cân s-a-ntoarci apa-n sus/ Și pietrili-n curmezăș”⁵³.

O categorie de cântece nupțiale cu formula *adynaton* se referă la schimbarea obiceiurilor unor păsări: „Atuncea ti-i faci fatî,/ Că a cânta cucu-n baltî/ Și mierluța pi corlată” (Barticești – Neamț)⁵⁴; „Când a cânta cucu-n baltă/ Și cârsteiu pe corlată” (Holdița – Neamț)⁵⁵. Într-un cântec *la masa miresei*, din comuna Rasova – Constanța, expediat de învățătorul C. Măldărescu la 30 iunie 1885, i se spune *copiliței cu părinți*: „Că la mă-ta că te-oi duce,/ Când s-o-ntoarce gârla-n cale./ Atunci, nici atunci;/ Și n’i-o face jugur mugur/ Atunci, nici atunci;/ Și tânjalea – iarbă verde”⁵⁶. Iar într-o variantă din comuna Chioara – Ialomița, comunicată de învățătorul D. Pavelescu în aceeași perioadă, se adaugă: „Că te-oi duce la mă-ta,/ Când o-nflori cânepa/ Când s-o-ntoarce gârla-ncoa’!”⁵⁷ Imagini de tip *adynaton* mai întâlnim în cântecele de la *îmbroboditul* miresei: „Că la maică-ta te vom duce,/ Când o face jugul pere/ Și tânjaua floricele,/ Să te-mpodobești cu ele” (Brebău – Prahova)⁵⁸; „Când o-nflori cumpăna,/ Când o face jugu mugur/ Și tânjalea frunze verzi” (Bogza – Vrancea); „Taci tu, Gogolea, nu mai plânge,/ Că atunci îi mai fi fată,/ Când a crește iarba din piatră” (Comloș – Torontal, Banat)⁵⁹.

Toate aceste sintagme sunt parafraze la adverbul *niciodată*. Așa cum observa Adrian Fochi, numai în folclorul românesc apare formula *adynaton* în cadrul cântecului ritual de nuntă: „Cântecul miresei exprimă ireversibilul, nu numai o simplă imposibilitate, ci caracterul definitiv al actului, [...] întoarcerea dintr-o stare în starea anterioară, după efectuarea ritului, este întotdeauna neîngăduită. Nevasta poate să-și lase bărbatul sau să fie lăsată de acesta, tot așa cum poate deveni văduvă, dar cu aceasta ea *nu se mai poate reintegra în categoria fetelor*; ea rămâne nevăastă despărțită sau văduvă”⁶⁰. Folosirea în acest caz a

⁵² *Ibidem*, p. 317.

⁵³ Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 546.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 530.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 558.

⁵⁶ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Soarele și luna. Folclor tradițional în versuri*, I. Texte. Ediție critică, prefață, note, comentarii, variante și indici de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I.O., 2002, p. 182.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 213.

⁵⁹ *Ibidem*, II. Note, comentarii, variante addenda, indici, p. 123.

⁶⁰ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 146.

formulei *adynaton* este o dovadă a arhaicității acestei mentalități privind sensul adânc, grav, de mare importanță al căsătoriei.

Una dintre motivările date nereușitei în măritiş este legată de faptul că tânăra nevestă nu și-a trăit anii cei mai frumoși ai adolescenței, plecând prea devreme de acasă. În anumite cântece nupțiale, dar și în lirica meditativă, apare îndemnul: „Cântă-ți, fată, cânteca,/ Până iești la maică-ta,/ Că dacă ti-i mărita,/ Ȑi cânta, nu-i cuteza/ În casă de soacră-ta,/ În tindă de socru-tău/ Afară de mutu tău” (Mesentea – Alba)⁶¹; „Cântă-ți, fată, hora ta/ Până ești la maică-ta,/ Că dacă ti-i mărita,/ De horoiț nu-i cuteza/ În casă dă soacra ta,/ În chindă dă socru tău,/ Afară de mutu tău” (Valea Mare de Codru – Bihor)⁶²; „Îți horește, fată, horile,/ Până-ți poți purta florile./ Că dacă ti-i mărita,/ Atuncea nu-i cuteza/ De vătrariu din cenușă,/ De bâta de după ușă”⁶³. Însăși fata se roagă de mama ei să-i mai lase un răstimp în care să se bucure de avantajele anilor tineri: „Lasă, mamă, să-mi petrec,/ Că mi-i teamă că mă trec/ Și mi-i jele după lume./ C-apucați și eu la bine” (Rodna Veche – Năsăud)⁶⁴; „Că de-oi trăi o zî o două/ Să-mi tignească de-amândouă;/ Di-oi trăi numai o lună,/ Să-mi trăiesc cu voie bună;/ Di-oi trăi numai un ceas,/ Să nu-mi trăiesc cu necaz” (Negrești – Satu Mare)⁶⁵.

Într-un cântec mureșan de nuntă, mireasa îi mulțumește mamei că a mai ținut-o un an la casa ei: „De-am fetit cu fetele/ Și-am purtat măregele”⁶⁶. Este o cutumă la care țin cele mai multe femei. Maria Făcea din Drăguș era convinsă că așa se cade: „N-o măritat nimeni fata până nu iese la horă. Să știe și ea c-a fost fată, altfel cum să-și ia deodată grija în cap?”⁶⁷. Și Olimpia T. din Fundu Moldovei – Suceava, care la data anchetei din 1928 avea 18 ani, întârea importanța acestui interludiu: „Mai bine e fată decât nevestă. Atât e lumea fetelor, cât nu sunt măritate”⁶⁸.

Contrastul dintre traiul la casa părinților și cel din noua locuință și, implicit, contrastul dintre condiția de fată mare și cea de nevestă constituie tema multor cântece din repertoriul avut în vedere. Într-o variantă

⁶¹ Vasile Bologa, *Poezii populare din Ardeal. O mie de bucăți culese între anii 1880-1905*, Sibiu, 1936, p. 110.

⁶² Ion Bradu, *op. cit.*, p. 318.

⁶³ Emil Petrovici, *Folclor de la Moșii din Scărișoara*, în AAF, V, 1939, p. 136.

⁶⁴ Vasile Cărăbiș, *op. cit.*, p. 287.

⁶⁵ Ligia Bărgu-Georgescu, *op. cit.*, p. 328.

⁶⁶ Eugen Nicoară și Vasile Netea, *Murăș, Murăș apă lină... Literatură populară din regiunea Murășului de sus*, Despărțământul Reghin, Editura „Astra”, 1936, p. 106.

⁶⁷ Xenia Costa-Foru, *op. cit.*, p. 95.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 93.

bănăţeană este evidenţiată frumuseţea portului feciorelnic: „Pân-ieram la mama fată,/ Ieram mândră lăudată,/ Mă k’itseam la sărbători,/ Cu păuñi şi dalbe flóri;/ Purtam cârpă dă mătasă,/ Numa-n fir d’e aur trasă” (Căvăran)⁶⁹. Diferenţa dintre straiele de fată şi cele de femeie măritată este folosită într-un cântec din Mesentea – Alba, pentru a sublinia antiteza dintre două stări sufleteşti: „Pân’ eram la măicuţa,/ Bătea vântu *primele*/ Şi trăiam cu binele,/ Da dacă m-am măritat,/ Bate-mi vântu *pochilat*/ Şi trăiesc cu mult bănat”⁷⁰. Textul păstrează amintirea unei pânze fine de in purtate de doamnele Evului Mediu românesc, *patyolat* sau *facchiolati*⁷¹ (aici *pochilat*). Antonimizarea se face şi între alte tipuri de port popular. Într-o variantă care circula la 1863 în Maioreşti – Mureş, *petelelor* feciorelnice li se opune *savonul lat* şi *ceapţa neagră* nevestească⁷². Supărată că nu are traiul pe care şi l-a dorit, eroina unui cântec năsăudean blestemă portul cel nou: „Ard-o focu *ceapţa* mea,/ Dor mi-a fost, şi-acum mi-[i] grea./ Până eram fată mare/ Sufla vântul prin *petele*,/ Nu ştiam de-atâtea rele./ Dar de când m-am măritat,/ Suflă vântu-n *ceapţa* neagră,/ Multe rele mă întreabă”⁷³.

Comparate, alimentele consumate în casa natală cu cele primite la masa socrilor ar aduce un avantaj cert celui de-al doilea caz. Dar acest fapt n-are importanţă dacă nu sunt mâncate cu voie bună. Într-un cântec din Vârlezi – Galaţi, eroina se destăinuie: „Când eram la maica fată,/ Mâncam *turtă* coaptă-n vatră/ Şi beam o cană de *apă*/ Şi-mi era *inima toată*./ Iar de când m-am măritat,/ Mănânc *pâne* şi beau *vin*,/ Pui la inimă *venin*”⁷⁴. Imaginea binară contrastantă o regăsim şi într-o variantă din Geoagiul de Sus – Alba, culeasă între anii 1880-1890: „Pân’ eram la maica fată,/ Mâncam pită de săcară,/ Şi-o mâncam rîzând pe-afară,/ Da dacă m-am măritat,/ Mânc pită de grâu curat,/ Cernută cu sătă deasă/ Şi-o mânc plângând în casă,/ Cernută prin *pochilat*/ Şi-o mânc tot cu suspinat”⁷⁵.

Ca o consecinţă a acestei suferinţe, apare contrastul dintre aspectul fizic al fetei când trăia la părinţi şi cel al tinerei soţii. Când era cu *inima*

⁶⁹ Dumitru Şandru, *op. cit.*, p. 12.

⁷⁰ Vasile Bologa, *op. cit.*, p. 143.

⁷¹ Al. Alexianu, *Mode şi veşminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*, vol. II, Bucureşti, Editura Meridiane, 1987, p. 394.

⁷² Ioan Micu Moldovan, *op. cit.*, p. 58.

⁷³ *Poezii populare din Câmpie*. Publicate, după un manuscris inedit, de Virgiliu Florea, Bistriţa, Editura Cadran, 1993, p. 67-68.

⁷⁴ Petru Caraman, *Literatură populară*. Antologie, introducere, note, indici şi glosar de Ion H. Ciubotaru, în „Caietele Arhivei de Folclor” (CAF), Iaşi, III, 1982, p. 193.

⁷⁵ Vasile Bologa, *op. cit.*, p. 144.

toată, ea avea fața ca o floare, ca o rujă și era dragă oricui o vedea, iar lumea întreba: „– Da a cui-i copila?/ Că albă-i e cămeșa/ Și rumână-i fața”. De când s-a căsătorit este la față ca huma, a slăbit, iar oamenii întâlniți în cale îi spun: „– Da a cui-i nevasta/ Că veștedă-i fața/ Și neagră-i cămașa?” (Bogdănești – Suceava)⁷⁶. Eroina unui cântec din zona Clujului descrie întregul tablou al decăderii fizice produse de o căsătorie nefericită: „Fost-am tânără ca rătu,/ Da m-o-mbătrânit urātu,/ Fost-am tânără ca lazū,/ Și m-o-mbătrânit năcazu/ Și-am fost floare înflorită,/ Și-amu-s floare ofilită,/ Și-am fost floare de pe laz/ Și-amu-s floare de năcaz”⁷⁷; iar cea dintr-un text teleormănean se-ntreabă: „– Nu știu, mamă, ce mi-e mie,/ Mă usuc ca frunza-n vie/ Și ca iarba pă câmpie”⁷⁸.

Pentru fata rău măritată, oricât de frumoasă ar fi locuința socrilor, nu poate răscumpăra lipsa de omenie a proprietarilor ei: „Căci casa avutului/ Din afară-i văruiț/, Înăuntru-i otrăgit”⁷⁹; „Da a strinului cei mari/ Văruiță de-i cu var,/ Pe dinlontru-i cu amar”⁸⁰. Dimpotrivă, chiar modestă, casa părintească este demnă de a fi îndrăgită: „În afară-i cu mânjalî,/ Dinăuntru-i cu ticneal”⁸¹; „Casa maichii cea micuță/ Îi lipită cu tinuță,/ Pe dinlontru cu miluță”⁸²; „Alduieș’i Doamn’e-alduieș’i/ Alduieș’i casa maichii,/ Că d’in-afară-i cu t’înă,/ Pă d’inlontru-i cu hod’ină”⁸³; „Dar casa mămuții mele,/ Dinăuntru-i *fag’ de miere*”⁸⁴.

Lipsa de constrângeri, o anumită îngăduință părintească făceau ca fiica de măritat să nu primească prea multe treburi în gospodărie: „Când eram la maica mea,/ Nici săpam, nici săceram,/ Tot draga maicii eram;/ Nici săpam, nici puneam pânză,/ Numai tot cântam din frunză./

⁷⁶ În „Ion Creangă”. Revistă de limbă, literatură și artă populară, Bârlad, an IV, nr. 12, decembrie 1911, p. 398. În colecția lui Ioan Micu Moldovan întâlnim o variantă foarte asemănătoare, culeasă la 1872 din Roșia de Secaș – Alba: „Pân’ eram la măicuța,/ Toată lumea întreba: – Da a cui-i copila,/ Cu ia ca lebăda,/ Cu obrazu ca ruja?/ Da dacă m-am măritat,/ Toată lumea o-ntrebat:/ Da a cui-i nevasta/ Cu ia ca negreala,/ Cu obrazu ca ceara?” (Ioan Micu Moldovan, *op. cit.*, p. 59-60).

⁷⁷ *Folclor din Transilvania*, I, p. 485.

⁷⁸ Ligia Bârgu-Georgescu, *op. cit.*, p. 427.

⁷⁹ Mihail Canianu, *Studii și culegeri de folclor românesc*. Ediție îngrijită de Al. Dobre și Mihail M. Robea, București, Editura Minerva, 1999, p. 20.

⁸⁰ *Folclor din Transilvania*, I, p. 11.

⁸¹ Mihail Canianu, *op. cit.*, p. 20.

⁸² *Folclor din Transilvania*, I, p. 11.

⁸³ Maria Cuceu, *Nimăiești. Un sat de pe Valea Crișului Negru. Monografie etnografico-folclorică*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2004, p. 187.

⁸⁴ Tudor Pamfile, *Cântece de țară*, II, București, Librăriile Socec & comp., C. Sfetea și Librăria Națională, 1913, p. 130.

Dar de când m-am măritat,/ Am săpat și-am secerat,/ Am țesut și am pus pânză/ Și-o lăsa la focu frunză”⁸⁵. Comparațiile potrivite pentru un astfel de trai ne sunt dezvăluite într-un cântec din Mohu – Sibiu: „Că maică-ta te-o ținut,/ Te-o ținut pe cum ai vrut,/ Ca măr roșu-n fund de ladă,/ Ca pe-o floare tot la soare”⁸⁶. Uneori prezentarea anilor dintre sfârșitul copilăriei și măritiș capătă valențe apologetice: „Că binele din fetie/ Nu-i popă să-l poată scrie,/ Nici diac să mi-l cetească,/ Nici fată să mi-l horească”⁸⁷. Cu atât mai mare este dezamăgirea când toate aceste înlesniri nu le mai are. Gama expresivă a sentimentelor fetei rău măritată cuprinde toate nuanțele lirice de la melancolia palidă, abia schițată, până la disperarea neagră săpată cu violență *in aqua forte*.

O notă sumbră transpare într-un cântec năsăudean, în care tânăra fată presimte că tandrețea de care este înconjurată în casa părinților n-o pregătește pentru asperitățile traiului ce-o așteaptă: „– Mamă, nu mă mādări,/ Nu ș’ii, mamă, a cui oi și,/ Mamă, nu mă blăstăma,/ Nu ș’ii, mamă, cui mi-i da,/ Oî căd’ea, mamă, -ntr-on loc,/ Cum cad’e lemnu pe foc,/ Oi căd’ea în niș’e brață,/ Ca furca d’e la fânață,/ Ș-oî căd’ea pi uîi-a și,/ Șî nu știu cum oi trăi”⁸⁸. Observăm că această premoniție tristă nu depinde de comportamentul mamei. Fie că o va alinta, fie că o va blestema pe copilă, soarta ei poate să fie la fel de nemiloasă. O seamă de variante ale motivului indică împlinirea respectivei presimțiri: „Că mi-am picatu la rău locu,/ Cum pică lemnu pe focu;/ Ș-am picatu la re casă,/ Cum pică iarba din coasă”⁸⁹. Chemată de mama ei la cină, fata măritată dintr-un cântec năsăudean, cules la 1863, îi răspunde că nu i se permite să vină pentru că a picat „în ăla loc/ Cum pică lemnul în foc;/ Și-am picat în așa casă,/ Cum pică securea-n oasă”⁹⁰.

Lipsa de noroc în căsnicie este atribuită adesea timpului nefast din ziua de naștere: „Măicuțo, cân’ m-ai făcut,/ O plouat și-o bătut vântu,/ De s-o legănat pământu,/ Cum o fost vremea de ria,/ Așa-i și inima mea” (Sâmbăta de Sus – Brașov)⁹¹; „Maica meș, când m-ai făcut,/ O fost nor

⁸⁵ Eugen Nicoară și Vasile Netea, *op. cit.*, p. 86.

⁸⁶ Ernest Bernea, „Nunta în Țara Oltului”, în vol. *Studii de folclor și literatură*, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 71.

⁸⁷ Marius Dan Drăgoi, *op. cit.*, p. 55.

⁸⁸ Ion H. Ciubotaru, *Folclor din Bistrița-Năsăud*. Transcrierea melodiilor: Florin Bucescu, Iași, Editura Presa Bună, 2017, p. 259.

⁸⁹ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 273.

⁹⁰ Ioan Micu Moldovan, *op. cit.*, p. 61.

⁹¹ Speranța Rădulescu, *Cântecul. Tipologie muzicală*, I. *Transilvania meridională*, București, Editura Muzicală, 1990, p. 186.

până-n pământ/ [...] Când m-ai făcut, maică-n lume,/ Ceasurile n-o fost bun'e;/ O fost ceasurile rele,/ Rele-s și zălele mele"⁹²; „Măicuță, când m-ai făcut,/ Plouat-o ș-o suflat vânt./ Ș-o fost, maică, vreme gre,/ Așe-i și viața me” (Odești – Maramureș)⁹³; „Măicuță, când m-ai făcut,/ A plouat și-a bătut vânt,/ Cum o fost atunci vremea,/ Așa este viața mea” (Băiceni – Botoșani). Mai rar, timpului zbuciumat i se adaugă nereușita botezului, ca în acest cântec din Horodnic de Sus – Suceava: „Mama me, cân m-o făcut,/ O plouat ș-o batut vânt,/ Și m-o dus la botizat,/ Popa iera supărat,/ Ne-o făcut botezu rău/ Și de-aceea traiesc greu”⁹⁴.

În versiunile arhaice ale motivului intervine indiferența divinității uranice față de momentele importante din viața eroinei: „Mama me cân m-o făcut(u),/ Dumnadzău n-o mai știut(u),/ Cân an fost la botidzat(u),/ Dumnadzău iera culcat(u),/ Cu capu pi mănăstiri,/ Di mini n-avé di știri,/ Cu mâna stângî la chept(u),/ Nișiodatî eu n-am drept(u),/ Cu mâna dreaptî la spati,/ Nișiodatî n-am dreaptati” (Vicovu de Jos – Suceava)⁹⁵; *Deus otiosus* împiedică *ab initio* posibilitatea conturării unui destin propice: „Maică, maică, draga mea,/ Când pe mine m-ai făcut,/ Dumnezeu că n-o știut;/ Dumnezeu-o fost în Banat,/ De mine s-o zăuitat;/ Dumnezeu o fost adormit,/ Cu capu pe busuioc,/ Mie nu mi-o dat noroc,/ Cu capu pe mănăstire/ Și de mine n-are știre”⁹⁶. În zadar invocă fata rău măritată, ca pe o ultimă speranță, pronia divină, nimeni n-o ia în seamă: „– Doamne, Doamne, mult strig Doamne,/ Pare că Dumnezeu doarme,/ Cu capu pe mănăstire/ Și de mine n-are știre,/ Cu capu pe pană verde,/ Și pe mine nu mă vede,/ Cu capu pe flori mărunte/ Și pe mine nu m-aude” (Leșu – Năsăud)⁹⁷.

Lipsa de implicare a divinităților cerești la săvârșirea cununii tinerei fete este o altă motivare a neșansei ei în noua viață. Într-un cântec din Valea Boierească – Mehedinți, tânăra nevestă se plânge: „Când plecai să mă mărit,/ Dumnezeu fu adormit!/ Când să mă-nvârtesc pe masă,/ Dumnezeu plecă de-acasă,/ N-avu grijă să-mi

⁹² Maria Cuceu, *op. cit.*, p. 180.

⁹³ Dumitru Pop, *op. cit.*, p. 106.

⁹⁴ Florin Bucescu, Silvia Ciubotaru, Viorel Bârleanu, „Bătrâneasca”. *Doine, bocete, cântece și jocuri din ținutul Rădăuților (Cercetare monografică)*, în CAF, I, 1979, p. 222.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ Petre Ugliș-Delapecica, *Poezii și basme populare din Crișana și Banat*. Prefață de Ovidiu Bârlea, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 115.

⁹⁷ Ligia Bârgu-Georgescu, *op. cit.*, p. 352.

ursească!”⁹⁸ O variantă, culeasă din Zagra – Năsăud, include printre vinovații pentru necazurile maritale ale protagonistei și pe Sfântul Petru: „– Popă, cân m-ai cununat,/ Dumn’ezo o fo culcat,/ Sfântu Petru-o fo’ cam bat./ Cân an fo’ d’e-am pus credința,/ Dumnézo iara-n Lechința,/ Vindé lapte cu bărbânța”⁹⁹.

Mama este considerată cel mai adesea vinovată de neșansa în căsnicie a fiicei ei. Este bănuită că și-a blestemat copila într-un moment nefast, cu îndârjire, „cu blastăm mari di foc”, „cu blastăm mari di parî” (Frătăuții Noi – Suceava)¹⁰⁰, la zile sfinte: „Șî m-o blastamat pi soari,/ Tocma-n zâua di Rusali” (Horodnic de Sus – Suceava)¹⁰¹; „Tăt în sara vinirii,/ La icoana Precistii,/ La ușa bisericii” (Lăpugiu de Sus – Hunedoara)¹⁰², cu ochii înlăcrimați: „Rău m-o blăstămat maica,/ Tot m-o blăstămat ș-o plâns,/ Grele zile am ajuns” (Rapoltu Mare – Hunedoara)¹⁰³. Mai rar, se precizează limpede legătura cu momentul căsătoriei: „– Spune-mi maică-adevărat/ Pântru ce m-ai blăstămat,/ Să n-am noroc de om drag,/ Cân’ oi fi la măritat?”¹⁰⁴; „Să mărg după om rămas,/ Să trăiesc tot cu năcaz” (Deia – Suceava)¹⁰⁵.

Blestemul matern din timpul legănăturii apare în numeroase texte din categoria rău măritatei: „C-un picior m-ai legănat,/ Cu driapta țâți mi-ai dat,/ Cu gura m-ai blăstămat:/ Înspre zâua de Crăciun,/ Să îmblu plângând pi drum;/ Și spre zâua de Rusale,/ Cân era slujba mai mari,/ Să îmblu plângând pi vali,/ Să n-am hodină nici stare,/ După gura dumitali” (Sadova – Suceava)¹⁰⁶; „Da când o fost la leganatu,/ Foarte rău m-o blastamatu,/ Că cu mâna țâți-n dari,/ Cu piciorul leganari/ Și cu gurița blastamari” (Remezău – Suceava)¹⁰⁷.

De cele mai multe ori în acest caz, blestemul este mai puțin important decât legănatul funest făcut cu resentimente: „Bată-te êe

⁹⁸ În „Revista Asociației învățătorilor mehedințeni”, Turnu Severin, an II, nr. 5, mai 1929, p. 34.

⁹⁹ Ion H. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 163-164.

¹⁰⁰ Florin Bucescu, Silvia Ciubotaru, Viorel Bârleanu, *op. cit.*, p. 205.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 178.

¹⁰² Ligia Bârgu-Georgescu, *op. cit.*, p. 395.

¹⁰³ Oszkár Mailand, *Poezii populare românești din Transilvania*. Ediție îngrijită de Ana Șoit. Prefață de Ion Iliescu, București, Editura Minerva, 1981, p. 76.

¹⁰⁴ Marius Dan Drăgoi, *op. cit.*, p. 127.

¹⁰⁵ Ligia Bârgu-Georgescu, *op. cit.*, p. 396.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 394-395.

¹⁰⁷ V. Adăscăliței, Ion H. Ciubotaru, *Folclor din Ținutul Rădăuților*. Prefață și note de V. Adăscăliței, CJCP Suceava, 1969, p. 72-73.

gândesc ieū/ Frâmbja leagănului meu/ Că m-ai legănat pre rău/ Și m-ai legănat pe lat,/ Rău, maică, m-ai depărtat;/ Și m-ai legănat în sus,/ Departe, maică, m-ai dus” (Păunești – Argeș)¹⁰⁸.

Leagănul însuși devine emblematic în lirica de jale: „– Bate, Doamne, ce rog eu/ Muntele de la Brașeu,/ Talpa la belceu mneu,/ Că m-o legănat mereu,/ De-am avut noroc tot rău” (Someșul Rece – Cluj)¹⁰⁹; „De-ar fi bătut Dumnezeu/ Muntele de la Brașău,/ Meșteru de la Trăscău,/ Talpa leagănului meu,/ Să nu se legene nime”¹¹⁰; „Vut-o bate Dumnezău/ Tălpile de la belteu/ Lemnu din leagănu meu,/ Că m-o legănat cu foc,/ Ca să fiu fără noroc,/ Și m-o legănat cu pară,/ Și trăiesc fără tineală”¹¹¹; „Să fi bătut Dumnezeu/ Talpa la leagănul meu,/ C-am avut noroc tăt rău”¹¹². Câteodată blestemul este transferat asupra lemnului din care s-a făcut leagănul: „– Tună, Doamne, lemnile,/ Să nu facă legine,/ Să crească nelegănite,/ Să moară nemăritate!”¹¹³

Chiar dacă, adesea, n-a fost rostit *într-adins*, blestemul matern are efecte devastatoare. Era impulsivat în cele mai multe cazuri de mentalitatea generală că în cadrul unei gospodării cu greutate, fetele nu erau de prea mare ajutor, erau *pietre în casă*, cerând zestre și alte înlesniri materiale. De aici, amărăciunea unor confesiuni din cadrul liricii rău măritatei: „Pasăre di pe ogoară,/ Bune-s fetile să moară,/ Pasăre di pe ovese,/ Să moară cât îs mirese”¹¹⁴; „Fata la casă nu-i bună,/ Ca firu de mătrăgună”¹¹⁵.

Locul nepotrivit al nașterii este considerat un factor de rău augur pentru norocul copilei: „Măicuță, când m-ai făcut,/ M-ai făcut pă arătură,/ Să h’iu la lume d’e ură;/ În grăd’ina cu s’in’i/ D’e năcaz pân oî trăi;/ În grăd’ina cu șuvar,/ Să-mi petrec lumăa cu-amar” (Săpânța – Maramureș)¹¹⁶.

Mama este învinuită că n-a respectat anumite ritualuri și datini care ar fi putut aduce o soartă mai bună fiicei sale: „Spusu-ți-am, măicuță, bine,/ Să ții zile pentru mine,/ Să mă dai în sat cu tine./ Tu-ai ținut zile-nvârstate/ Și m-ai dat, maică, departe” (Picieu – Brusturi,

¹⁰⁸ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 451.

¹⁰⁹ Maria Ioniță, *op. cit.*, p. 105.

¹¹⁰ Vasile Bologa, *op. cit.*, p. 146.

¹¹¹ Dumitru Pop, *op. cit.*, p. 84.

¹¹² *Folclor din Transilvania*, I, p. 30.

¹¹³ Marius Dan Drăgoi, *op. cit.*, p. 133.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 132.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 126.

¹¹⁶ Tache Papahagi, „Graiul și folclorul Maramureșului”, în vol. *Grai, folclor, etnografie*. Ediție și prefată de Valeriu Rusu, București, Editura Minerva, 1981, p. 208.

Bihor)¹¹⁷; „Tu, mamă, zile-ai ținut/ Miercurea și vinerea/ Să mă poți înstreina,/ Că tu, mamă, te-ai temut/ C-oi vini la tîni mult”¹¹⁸; „M-am rugat, maică, de tine,/ Să ții zile pentru mine,/ Să mă dai în sat cu tine./ Maică, zile nu ținushi/ Și departe mă dăduși;/ Peste văi și peste munți,/ La părinți necunoscuți”¹¹⁹; „Să ții posturile toate,/ Să scap de străinătate,/ Și-ai ținut zile vrăstate/ Și m-ai dat pe alte sate,/ N-ai ținut zile deplin/ Și m-ai dat în sat străin!”¹²⁰

Pomul răsădit în numele fetei este un alt simbol magic de care depinde soarta acesteia: „Tot ȋ-an spus, mamî, ȋ-an spus(u)/ Sî-n pui măr roșu-n grădină/ Și sî nu ma dai străină/ Mi-ai pus mărul pădureȋ(u)/ Și m-ai dat sî nu ma vez(u)” (Gălănești – Suceava)¹²¹; „Zăs-am, mamă, cătă tine/ Să pui măr dulce-n grădină,/ Să mă dai să’ȋ’-siu vecină./ Tu ȋ-ai pus un măr mistreȋ,/ Și m-ai dat să nu mă vez”¹²². O variantă din Vama – Suceava introduce, alături de mărul *pădureȋ*, un puternic simbol al înstrăinării: *spinul uscat*.

Observăm că laitmotivul acestor texte este *înstrăinarea* în ipostaza ei maritală, în care nu este atît de importantă distanȋa efectivă, cît neadaptarea într-o casă străină. Doar în locul natal ar putea să aibă șanse căsnicia fetei, pentru că „Cine să mărită-n sat,/ Numa portu i mutat”. Dimpotrivă, „Cine mere-n sat departe,/ Hainele i-s măritate./ De m-ar purta tot pă grâu,/ Tă nu-i ca și-n satu meu;/ De m-ar purta pe grăunȋă,/ Tă nu-i ca la-a mea măicuȋă!”¹²³ De aceea în mai multe cîntece despre măritiș, mama este rugată să nu le înstrăineze pe fiicele ei: „Maică, cîte fete ai,/ La străini să nu le dai,/ Că destul m-ai dat pă mine/ La amar și la rușine”¹²⁴; „Mamă, două fete ai,/ Prin străini să nu li dai” (Corni – Botoșani); „Măicuȋă, dacă mă ai,/ La străini să nu mă dai,/ Că-s o pruncă desmierdată,/ Și-oi muri de supărată,/ Că-s o pruncă mădărită,/ Și-oi muri nebănuită” (Hărniciești – Maramureș)¹²⁵. Și în cazul acestui tip de cîntec apare ca o culme a disperării blestemul: „Fie-ȋi, maică, pita-amară,/ Că m-ai dat în altă țară,/ Peste munți și dalbe curȋi,/ La

¹¹⁷ Ion Bradu, *op. cit.*, p. 417.

¹¹⁸ Marius Dan Drăgoi, *op. cit.*, p. 123.

¹¹⁹ Petre Ugliș-Delapeșica, *op. cit.*, p. 113.

¹²⁰ I. Dologă în „Familia”, Oradea Mare, an XXII, nr. 16, 1886, p. 190, din Bârgău – Maramureș.

¹²¹ Florin Bucescu, Silvia Ciubotaru, Viorel Bârleanu, *op. cit.*, p. 182.

¹²² Valerica Steȋco, *op. cit.*, p. 154.

¹²³ Dumitru Pop, *op. cit.*, p. 260.

¹²⁴ Maria Ioniȋă, *op. cit.*, p. 113.

¹²⁵ Ligia Bârgu-Georgescu, *op. cit.*, p. 327.

părinți necunoscuți,/ La surori fără dureri/ Și la frați ne-mpreunați”¹²⁶. Metafora favorită este, ca și în cazul celorlalte feluri de înstrăinare, cea a agresiunii spinilor: „Măritatu pân străini,/ Ca și pomu pântre spini./ Spinu crește-n lung și-n lat,/ Pomu mai rău s-o uscat,/ De jele și de bănat”¹²⁷. Înstrăinarea prin căsătorie este o temă cu largă circulație în Peninsula Balcanică. Astfel, într-un cântec aromân, cunoscut și de greci, se spune: „Tu, mamă, ce mi-ai făcut!/ Departe, încolo, mă măritași,/ peste șapte sate și nouă munți/ și tot atâtea râuri cu punți...”¹²⁸

Alegerea *străinului* drept ginere este uneori aleatorie, mama cu fete fiind nevoită să acționeze cât mai repede pentru a le vedea rostuite la casa lor cât sunt tinere: „Ultoanî din pometi,/ Vai di mama cei cu feti,/ Năcăjaști pân’ li crești,/ Li dă cui sî nimerești” (Faraoani – Bacău); „Săracă mama cu fete/ Cum l’e crește cu scumpe’t’e/ Și le dă d’e nu l’e ved’e;/ Cum și l’e creș’t’e d’e bin’e/ Ș-apoi l’e dă la străin’e,/ Ș-apoi n-au noroc d’e bin’e”¹²⁹.

Tot mamei i se aduc reproșuri că n-a respectat alegerea fetei sale, fapt care a dus la o căsătorie nepotrivită cu consecințe amare: „De m-ar fi dat maica, dat,/ După cine mi-a fost drag,/ N-aș fi-mbătrânit un veac,/ Da m-o dat după urât,/ De cu zile-am bătrânit” (Mesentea – Alba)¹³⁰. Mai rar se întâmpla ca nici preferința fiicei să nu se fi dovedit a fi mai fericită: „Toată lumea și-a ales/ Două fire de ovăs/ Și doi ochi de om frumos;/ Numa eu, că mi-am ales/ Două fire de săcară/ Și urātu dintr-o țară”¹³¹.

Soțul neiubit devine *urât*, simbolizând nu atât dizarmonia fizică propriu-zisă, cât un ansamblu de trăsături morale și psihosomatice neagreate de partenera sa. Dintre imaginile binare contrastante, specifice liricii noastre folclorice, primul loc îl ocupă opoziția *urât* – *frumos*, cu varianta *urât* – *drag*¹³². Semantica *urâtului* în acest context depășește cu mult accepțiunea estetică, desemnând un om tăcut, aspru, bătrân, ales pentru bunurile sale materiale.

Numeroase cântece ale tinerelor fete debutează cu rugămintea: „– Mamă, măiculeana mea,/ De ți-o fost dragă lumea,/ După urât nu mă da,/ Că urātu-i boală grea. [...]/ Urātu unde se lasă,/ Se uscă pita pe

¹²⁶ Petre Ugliș-Delapececa, *op. cit.*, p. 114.

¹²⁷ Valerica Stețco, *op. cit.*, p. 168.

¹²⁸ Tache Papahagi, *Poezia lirică populară*, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 164.

¹²⁹ Idem, „Graiul și folklorul Maramureșului”, p. 226.

¹³⁰ Vasile Bologa, *op. cit.*, p. 149.

¹³¹ *Ibidem*, p. 107.

¹³² Ovidiu Bârlea, *Poetică folclorică*, București, Editura Univers, 1979, p. 160.

masă” (Cerbăl – Hunedoara)¹³³. În repertoriul liric al rău măritatei, *urâtul* devine însoțitorul zilnic, de neocolit: „De urât m-am tot ferit/ Și cu dânsu stau la blid” (Colacu – Suceava)¹³⁴; „Doamne, mult m-am rugat țâie,/ Să nu-mi dai urātu mie./ Și de mult ci m-am rugat,/ Tot urātu mi l-ai dat,/ Cu urât m-am cununat,/ Cu urât ma duc în sat” (Doroteia – Suceava)¹³⁵. Din nou, vina pentru această situație o poartă mama: „La ce, maică-ai lăcomit/ La stog mare ne’mblătit/ Și la omul ăl urât?/ Mai bin’ să fi lăcomit/ La un coș cu gura-n jos/ Și la omu ăl frumos” (Mesentea – Alba)¹³⁶. Oricât ar încerca să mai scape de *urât*, fata rău măritată se află într-o situație fără ieșire: „Decât cu urātu-n casă,/ Mai bine cu boala-n oasă;/ De boală popa citește,/ De urât nu pomenește;/ De boală popa te scoate,/ De urât nu te mai poate!”¹³⁷

Prin respectarea exogamiei și a grijii „de a nu micșora proprietatea familiei prin partaj”¹³⁸, adesea erau căsătorite în depărtări mai multe fete din aceeași casă. Situația aceasta apare într-o categorie de cântece despre înstrăinarea surorilor. Îndeobște este vorba de *două surorele* care află că părinții au de gând să le mărite cât mai departe de satul natal. Într-o variantă din colecția lui Mihai Lupescu, cele două fiice, aflând că mama le va mărita „Una-n sus pe Tutova,/ Una-n jos pe Craiova”, se tem că vor fi despărțite pentru totdeauna: „Când s-a-ntâlni deal cu deal,/ Noi om bea dintr-un pahar,/ Când s-or întâlni munții,/ Ne-om mai vedea părinții”¹³⁹. Cântecele cu același subiect, din Rapoltu Mare – Hunedoara, prezintă în antiteză cele două ținuturi unde vor fi căsătorite surorile: „Că pe una să ne deie,/ Tot în sus la răsărit/ Că acolo-i loc sfințit,/ Că este un câmp cu iarbă/ Și-un mic râurel de apă/ [...] Tot în jos către apus,/ Că acolo-i loc ascuns,/ Nu e, soro, câmp cu iarbă,/ Nici râurel cu apă,/ Numai, soro, piatră seacă”¹⁴⁰.

Deznădăjduirea unor fete rău măritate determină o încercare de a da timpul înapoi, pentru a se anula însăși nașterea lor. Metafora caracteristică

¹³³ Oszkár Mailand, *op. cit.*, p. 50.

¹³⁴ Ligia Bârgu-Georgescu, *op. cit.*, p. 335.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 336.

¹³⁶ Vasile Bologa, *op. cit.*, p. 166.

¹³⁷ Leca Morariu, *De la noi. Povești, poezii și cimilituri populare*. Ediție îngrijită și prefată de Petru Rezuș, București, Editura Minerva, 1983, p. 113.

¹³⁸ D. Caracostea, *Poezia tradițională română*, II. *Balada poporană și doina*. Ediție critică de D. Șandru. Prefată de Ovidiu Bârlea, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 504.

¹³⁹ Mihai Lupescu, *op. cit.*, p. 138-139.

¹⁴⁰ Oszkár Mailand, *op. cit.*, p. 80.

a acestor piese folclorice este cea a unei băuturi fermecate, sterilizante, pe care ar fi putut-o bea mamele acestora de la o anumită fântână sau cârciumă: „Colo-n vali-ntri pârlași/ Țân orânda trii vârtâse/ Și vând din trii poloboashi,/ Șini be, copii nu fași./ Și îi știut maica me,/ Sî dușe și ie sî be,/ Pi mini nu ma fâse” (Lucăcești – Suceava)¹⁴¹; „La fântână-ntri Prizloagi,/ Țin arândă trii jâdauce,/ Cine bea, copii nu face!”¹⁴²; „La crâșmuța din păduri,/ Făcutî pi doauî bârni,/ Crâșmărița vinde bine./ Vinde vin di cinci soroaci,/ Cini bea, copii nu faci./ Di știa și maica mea,/ Sî ducé și ie sî bea./ Pi mini nu mă făcea” (Rânghilești – Botoșani). Cele trei personaje misterioase din primele două variante citate mai sus, care operează cu magia negativă, amintesc de ursitoare. Mișcarea regresivă depășește momentul genezei, pentru a ajunge în non existență.

În alte cântece ale disperării, fata rău măritată își dorește să fi murit mai bine decât să *i se fi legat lumea* sau să fie *îngropată de vie* într-o relație nefericită: „Măicuță, dragă măicuță,/ Dacă m-ai văzut că-s fată,/ Mai bine m'ai h'i'ngropată;/ Într-on mînjlocuț de are,/ Fără liac di comândare,/ N'o h'i nici o supărare!/ Decât să-m vez amaru,/ Mai bine să-m duci doru!”¹⁴³; „Mamă, când m-ai măritat/ De ce nu m-ai îngropat?/ Cu hainele de mireasă,/ Să mă hi pusu pă masă;/ Cu haina de miresit/ Să mă hi pus în pământ;/ Cu banii de nuntă mare/ Să-mi fi pus de petrecare;/ Colașii de la nănaș/ Să-i fi dat peste sălaș” (Slatina – Teceu, Maramureș)¹⁴⁴.

Un alt mod de anulare a destinului nefericit al fetei rău măritată este înlocuirea nașterii ei cu alt tip de geneză. Cântecele cu incipitul *Decât, mamă, mă făceai* descriu această metamorfoză. În unele variante apare regresivitatea în litosferă: „Decât m-ar fi făcut fată,/ Mai bine-o stâncă de piatră;/ Lângă stânc-o fântânea,/ Cine trecé apă bia/ Pe mine mă pomenea,/ Mare pomană avea” (Cândreni – Suceava)¹⁴⁵; „Mai bine-o stâncă de piatră/ Mă pune la mănăstire,/ Se-nchina lumea la mine/ [...] Și mă pune la fântână/ Și mă numeau apă bună” (Bârlad)¹⁴⁶; „Fi-m-ai făcut, maică, piatră,/ Lângă piatră și-o fântână/ Să sporească apa bună,/ Câți drumari pe

¹⁴¹ Ion H. Ciubotaru, *Valea Șomuzului Mare. Monografie folclorică*, în CAF, X₂, 1991, p. 325-326.

¹⁴² Marius Dan Drăgoi, *op. cit.*, p. 128.

¹⁴³ Vasile Scurtu, *op. cit.*, p. 187-188.

¹⁴⁴ *Cât îi Maramureșul*. Culegere, alcătuire, note și comentarii: Nicolae Băieșu, Grigore Botezatu, Ion Buruiană, Victor Cirimpei, Nicolae Demcenco, Iulian Filip, Andrei Hâncu, Efim Junghietu, Sergiu Moraru. Cuvânt înainte: Mihai Pop, Chișinău, Editura Știința, 1993, p. 294.

¹⁴⁵ Ligia Bârgu-Georgescu, *op. cit.*, p. 389.

¹⁴⁶ În „Ion Creangă”, an I, nr. 1, august 1908, p. 22.

drum or trece,/ La fântână să alerge/ Și să beie apă rece,/ Pe piatră să odihnească,/ La maica să-i mulțumească”¹⁴⁷; „Dicât mă făcei o fatî,/ Mai bine-o stânci di piatrî,/ Mă puneți la o fântânî/ Și curge o apă linî./ Orci călător trecea/ Sî oprea și apă bea,/ Mai mari pomanî/ Nu-ți mai trebuia!” (Rânghilești – Botoșani).

Stânca de piatră amintește de *sniamenul* sinucigașilor descris de Simion Florea Marian în monografia sa despre înmormântarea la români, dar și de bolovanii care se puneau în cimitirele vechi pe morminte. În Nereju – Vrancea, aceste blocuri de piatră neșlefuită purtau numele de *stâlchi*. În simbolistica universală, *împietrirea* sau *pietrificarea* semnifică „o oprire și un nou punct de plecare în evoluția biologică și spirituală”¹⁴⁸.

Semnificativ este faptul că acest semn funerar este însoțit de o fântână cu apă de pomană, care răscumpără refuzul fetei de a fi în rând cu suratele ei și de a accepta măritișul în orice condiții. Cel mai adesea este vorba de două surse de apă așezate în locul cel mai potrivit pentru a fi de folos: „Două fântânele reci/ Între două dealuri seci” (Corni – Botoșani). Dezvoltarea ulterioară a motivului trădează supraviețuirea unei teme mitice pe care Dumitru Caracostea o consideră a fi o „încorporare a chinului danaidic în complexul elegiac al doinelor noastre”¹⁴⁹. *Fântâna de ispășire* își are corespondent în *lutroforos*, anticul vas fără fund, prevăzut cu trei mânere, care se așeza pe mormântul femeilor care refuzaseră căsătoria.

Metamorfoza tinerei nefericite o face să fie perfect adaptată servirii trecătorilor: „Și din ptcioarele mele,/ Maică, două scăunele,/ Și din mâna me dreaptă,/ On păhar de băut apă,/ Și din mâna me ce stângă,/ O tufă de ținut umbră,/ Și din ai mei ochișori,/ Măicuță, doi pomișori./ Câți drumari pă drum treceu,/ Pă scaune să hodineu,/ Cu păharu apă beu,/ La umbră să răcoreu/ Poame bune tăți mâncau/ Maică, tăți îți mulțumeau”¹⁵⁰; „Din mânuța mea cea stângă/ Un stejar să țină umbră,/ Din mânuța mea cea dreaptă/ Un păhar de băut apă./ Cine p-acolo a trè/ Ție, maică-ți mulțumné”¹⁵¹; „Trupu sî-l și pus în dungî/ Ș-ar și fost masî rătundî” (Straja – Suceava)¹⁵². Ispășirea se împlinește adesea prin multiplicarea

¹⁴⁷ Petre Ugliș-Delapeșica, *op. cit.*, p. 115.

¹⁴⁸ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*. Coord.: Micaela Slăvescu, Laurențiu Zoicaș, vol. 2, E-O, București, Editura Artemis, 1995, p. 166.

¹⁴⁹ D. Caracostea, *op. cit.*, p. 512.

¹⁵⁰ Maria Ioniță, *op. cit.*, p. 93-94.

¹⁵¹ Petre Lenghel-Izanu, *op. cit.*, p. 481.

¹⁵² Florin Bucescu, Silvia Ciubotaru, Viorel Bârleanu, *op. cit.*, p. 179.

substitutelor: „– Mămucă, cân’ m-ai făcut/ Mai bine să si făcut/ Nouă mori, nouă vâltori,/ Nouă struțuri de feciori,/ Nouă fântânele reci/ Între două dealuri seci” (Nănești – Maramureș)¹⁵³; „Măicuță, când m-ai făcut/ Mai bine să si făcut/ Nouă mori, nouă vâltori,/ Nouă mândri de feciori”¹⁵⁴.

Așa cum sublinia Dumitru Caracostea, doina *Două fântânele* nu este o reflectare directă sau un avatar al mitului antic al Danaidelor: „Dar după cum într-un palimpsest, dincolo de straturile recente întrezărim uneori urme de trăsături mai vechi, tot astfel aici se poate ca înrudirea cu mitul să fie elementară nu istorică, totuși contextul deschide perspective spre faze vechi de mentalitate și viziune folclorică”¹⁵⁵.

Uneori înlocuirea fetei se face prin plantarea unui copac roditor: „Mamă, decât mă făceai,/ Mai bine un pom sădeai,/ Mă sădeai într-o grădină,/ Mă plângeai, mamă, cu milă;/ Mă sădeai într-un ogor,/ Mă plângeai, mamă, cu dor” (București)¹⁵⁶; „Maică, decât mă făceai,/ Mai bine-un pom răsădeai,/ Căci pomu face roade bune,/ Dar io-s de necaz pe lume” (Pojorâta – Suceava)¹⁵⁷; „Măicuță, când m-ai făcut,/ Să mă fi făcut un prun/ Lâng-o margine de drum” (Slatina – Teceu, Maramureș)¹⁵⁸. Și fântâna și pomul au rosturi expiatoare, de a absolve pe mamă de păcatul de a-și fi blestemat fiica sau de a nu se fi bucurat la nașterea ei.

Toposul fetei transformate în stâncă de piatră, fântână, scaun, masă, pahar, arbore ori pom are un evident substrat funerar. Toate aceste ipostaze se includ în rândul celor mai prețuite pomeni care se fac pentru sufletele morților. Nu este, deci, vorba numai de răscumpărarea păcatului de a se fi degrevat de menirea sa de soție și mamă ca în mitologia elină, ci și de respectarea celor cuvenite după înmormântarea unei fecioare. Fântâna cu apă bună, pomul și toate înlesnirile pentru drumari asigură *comândul*, *partea sufletului* sau *pomana*, care în testamentele bizantine și în cele pământene se impunea pentru „purtatul grijilor sufletești după datina noastră creștinească”¹⁵⁹. Aceste texte atenuează brutalitatea variantelor în care nevasta nefericită își cere moartea, convertind-o într-o acțiune rituală.

¹⁵³ Ligia Bârgu-Georgescu, *op. cit.*, p. 389-390.

¹⁵⁴ Petre Lenghel-Izanu, *op. cit.*, p. 481.

¹⁵⁵ D. Caracostea, *op. cit.*, p. 512.

¹⁵⁶ Ligia Bârgu-Georgescu, *op. cit.*, p. 392.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 389.

¹⁵⁸ *Cât îi Maramureșul*, p. 304.

¹⁵⁹ Artur Gorovei, „Partea sufletului. Un vechi obicei juridic al poporului român”, în *Literatură populară. Culegeri și studii*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, bibliografie și indici de Iordan Datcu, București, Editura Minerva, 1976, p. 363.

Piesa centrală a complexului liric legat de fata rău măritată o constituie „versiunea românească a unui motiv, cunoscut în literatura de specialitate, după denumirea sa franceză, *La maumariée*”¹⁶⁰. Adrian Fochi analizează numai subtipul *b*, care include metamorfozarea tinerei neveste în pasăre. Este de fapt subiectul pe care îl urmărește în 80 de variante culese de pe tot teritoriul țării, comparându-l cu versiunile romanice și slave (cehe, slovace, ucrainene, poloneze). La români, implicațiile rituale și prezentarea dramei eroinei se armonizează perfect. Este de altfel cea mai răspândită creație cu această temă în spațiul carpato-dunărean.

Incipitul cel mai cunoscut este *Foaie verde trei arginți* subliniindu-se din start o căsătorie din interes. Protagonista este unica fiică a unor părinți înstăriți, frumoasă și aleasă: „Ca și luna-ntri doi sfinți” (Basarabi – Suceava)¹⁶¹; „Ca lumina-ntri doi sfinți” (Zătreni – Vâlcea)¹⁶²; „Ca icoana între sfinți” (Dumbrăveni – Suceava); „Ca luna de luminoasă,/ Ca soarele de frumoasă”¹⁶³. Nu este pusă la treburile grele, pentru că părinții o cresc *cu milă*: „Și părinți au averi/ Pi mini di mângâieri” (Basarabi – Suceava)¹⁶⁴; „Și părinți au pământ/ Și mă țin de bun cuvânt” (Crivești – Iași)¹⁶⁵ și-i oferă toate avantajele unui cămin bogat: „M-au crescut, m-au făcut mare,/ M-au făcut de măritare,/ M-o-mbrăcat și m-o-nzestrat,/ M-au făcut de măritat” (Doljești – Neamț).

Dezvoltat mai întâi ca o destăinuire neutră, cântecul se încheie cu revoltă și blestem. Respingând претендентii din sat, părinții acceptă un pețitor *nevăzut, necunoscut, neștiut*, un *rău* de pe alte meleaguri: „Și veni unul din lume,/ Cu cai suri și hamuri bune”¹⁶⁶. Ca și diavolul, a cărui denumire este înlocuită în folclorul românesc de o seamă de termeni eufemistici, misteriosul pretendent vine „Cu vreo douăsprezece nume”¹⁶⁷ sau „Cu v-o șăptizăci di numi”¹⁶⁸. El își cucerește viitorii socri cu

¹⁶⁰ Adrian Fochi, *Versiunea românească a unui subiect internațional: Fata rău măritată*, în REF, tom 25, nr. 1, 1980, p. 23.

¹⁶¹ Ion H. Ciubotaru, *Valea Șomuzului Mare*, p. 281.

¹⁶² Vasile Cărbăș, *op. cit.*, p. 296.

¹⁶³ *Doine, cântece, strigături*, București, BPT, 1955, p. 248.

¹⁶⁴ Ion H. Ciubotaru, *Valea Șomuzului Mare*, p. 281.

¹⁶⁵ Ion H. Ciubotaru și Silvia Ionescu, *Vânătorii. Monografie folclorică*, Iași, CJCP, 1971, p. 177.

¹⁶⁶ Ion Căliman, Cornel Veselău, *Poezii populare românești. Folclor din Banat*, vol. I, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 1996, p. 348.

¹⁶⁷ *Doine, cântece, strigături*, p. 248.

¹⁶⁸ Petre V. Ștefănuță, *Datini și creații populare*. Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Grigore Botezatu, Chișinău, Editura Știința, 2008, p. 59.

promisiuni, cu vorbe dulci, cu cuvinte bune și mai ales cu perspectiva averilor lui nenumărate: „Părinții nu s-au gândit,/ Pe mine m-au logodit,/ Părinții la sfat n-au stat,/ Pe mine m-au măritat” (Piatra Șoimului – Neamț).

Prevestirea unei nenorociri iminente este anunțată în unele variante prin răvășirea interiorului casei în momentul intrării viitorului ginere: „El în casă când o intrat,/ Ușile s-o asudat,/ Icoanele s-o-nturnat,/ Fereștile s-o stricat”¹⁶⁹. Doar în baladele având ca temă incestul dintre frate și soră mai întâlnim astfel de semne ale unei calamități sau nelegiuiri ce urmează să se întâmple.

Următorul episod relatează prima întâlnire a rău măritatei cu mama sa, care vine în vizită după un anumit interval de timp de la nuntă. După legile bunei cuviințe, fiica îi spune că se-mpacă bine cu noile neamuri: „Tot mă-ntreabă măicuța,/ Bine mi-i ca la dânsa?/ Și eu zic că mi-i bine,/ Ca să nu mai știe nime,/ Dar așa mi-i mie bine,/ N-a rămas carne pe mine” (Bogdănești – Suceava)¹⁷⁰. Dialogul obișnuit în astfel de cântece se transformă într-un monolog interior, motivat de teama de *gura satului*. Adesea, însă, durerea tănuită izbucnește trădând adevărata stare de lucruri: „Mult mă-ntreabă măicuța/ Trăiesc bine ca la ea?/ Ieu zic zău că nu mi rău,/ Lacrămile-mi merg părau,/ Să mă jor că trăiesc bine/ Lacrămile mi-se'mbină,/ Ieu zic zău că n-am năcaz/ Lacrămile-s pe obraz” (Geoagiul de Sus – Alba)¹⁷¹; „Binili cari-l duc eu/ Îl ști' numa Dumnezeu!/ Plânge pământu sub mine/ Ca un copil de trii zâle” (Corlata – Suceava)¹⁷².

Adesea mama, observându-i chipul tras și întristat, o întreabă: „– Dacă spui tu că ți-i bine,/ Unde-i carnea de pe tine?” Răspunsul vine ca o ușurare, relatând vechea poveste al cărei fir se reia ori de câte ori o tânără nevăastă este nefericită: „– Carnea și ciolanele/ Mi-au mâncat-o neamurile” (Piatra Șoimului – Neamț); „Neamurile bărbatului/ Dușmancele satului” (Corni – Botoșani); „– Carnea și ciolanele/ Mi-au mâncat cumnatele” (Crivești – Iași)¹⁷³; „– Carnea și oscioarele/ Mi le-a mâncat mândrele,/ Mândrele bărbatului/ Din mijlocul satului” (Teslui – Olt)¹⁷⁴.

¹⁶⁹ Doine, *cântece, strigături*, p. 249.

¹⁷⁰ În „Ion Creangă”, an IV, nr. 12, decembrie 1911, p. 398.

¹⁷¹ Vasile Bologa, *op. cit.*, p. 94.

¹⁷² Ion H. Ciubotaru, *Valea Șomuzului Mare*, p. 323.

¹⁷³ Ion H. Ciubotaru și Silvia Ionescu, *op. cit.*, p. 177.

¹⁷⁴ Ion Nijloveanu, *Poezii populare românești*, II. *Balade, doine, colinde, descântece, ghicitori*, București, Editura Minerva, 1989, p. 15.

Cele mai multe variante se încheie cu arderea zestrei sau a hainelor fetei rău măritate. Adrian Fochi consideră că acest episod s-a desprins dintr-o baladă și că „arată o oarecare tendință de destrămare a epicului și o invazie mare de lirism”¹⁷⁵. Sudarea lui cu restul cântecului este însă perfectă, alcătuiind o piesă de sine stătătoare cu valențe moralizatoare și cultice. Expierea se face după un anumit ritual. Mama primește mesajul deznădăjduit al fiicei sale: „– Du-te, mamă-n sat la noi/ Și ia *car cu patru boi*/ Să-mi iei *zestrea* înapoi,/ Să oprești la un loc/ Și-acolo să-i dai foc,/ Că eu n-am avut noroc” (Zătreani – Vâlcea)¹⁷⁶; „Du-te, spune-i la mama:/ Să-mi încarce hainele,/ Să le-ncarce pe *trii cară*/ Să le ducă-ntre *hotară*/ Să le dăie foc și pară”¹⁷⁷; „Li-ncarci-n *noaui carî*/ Sî li duci-ntri *hotarî*/ Sî li deie foc și parî/ Sî *sî faci șfarî-n țari*” (Sabasa – Neamț); „Să-mi strângă țealele-n *cară*/ Să le treacă-ntre *hotară*/ Și să le dea foc și pară” (Apele Vii – Dolj)¹⁷⁸; „Ci *hainele din fetie*/ Puse-n ladă și-n cutie/ Să le-ncarce-n *patru cară*/ Să le ducă-ntre *hotară*/ Să le deie foc și pară”¹⁷⁹; „*hainele de fetie*/ Sau le poarte sau le ție/ Sau le deie foc și pară” (Ciugudu de Jos – Alba)¹⁸⁰.

Uneori, însăși nevasta nefericită săvârșește acest act de distrugere a zestrei sale, odată cu pierderea speranțelor de refacere a căsniciei: „– Adă-mi carul cu doi boi/ Ca să-mi iau *zestrea*-napoi,/ Ca s-o duc la *iarmaroc*/ Să-i dau cu chibrituri foc” (Piatra Șoimului – Neamț); „Ad-un car cu patru boi/ Să-mi încarc *zestrea*-napoi,/ Să mă duc în *deal* de sat,/ Să-i dau foc c-un lemn uscat” (Crivești – Iași)¹⁸¹; „Adă, mamă, car cu boi,/ Să-mi aduc *zestrea* înapoi/ Și s-o duc în *deal la moară*/ Să-i dau foc să ardă-n pară”¹⁸².

Zestrea sau straiile puse pe un rug alcătuit special ca să ardă înăbușit și să scoată cât mai mult fum („Pe trei părți cu lemne verzi/ Și pe-o parte cu uscate”) sunt, așa cum atrăgea atenția Dumitru Caracostea, „*pars pro toto*, reprezintă pe însăși nenorocită”¹⁸³. De asemenea, constituie și o

¹⁷⁵ Adrian Fochi, *Cântecul epic tradițional al românilor. Încercare de sinteză*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 171.

¹⁷⁶ Vasile Cărbăș, *op. cit.*, p. 297.

¹⁷⁷ Marius Dan Drăgoi, *op. cit.*, p. 131.

¹⁷⁸ Vasile Cărbăș, *op. cit.*, p. 294.

¹⁷⁹ Ioan Urban Jarník și Andrei Bârseanu, *Doine și strigături din Ardeal*. Ediție definitivă (studiu introductiv, inedite, note și variante de Adrian Fochi), București, Editura Academiei Române, 1968, p. 269-270.

¹⁸⁰ Ioan Micu Moldovan, *op. cit.*, p. 17.

¹⁸¹ Ion H. Ciubotaru și Silvia Ionescu, *op. cit.*, p. 178.

¹⁸² *Ibidem*, p. 179.

¹⁸³ D. Caracostea, *op. cit.*, p. 562.

modalitate de alertare a mai multor comunități rurale asupra fărâdelegii comise, așa cum, odinioară, focurile între hotare, la răscruci ori pe înălțimi, vesteau apropierea năvălitorilor sau o altă calamitate. Pe de altă parte, rugul acesta special mai semnifică arderea norocului rău, ca în acest cântec înregistrat în Fundu Moldovei – Suceava: „– Norocule, de te-aș prinde,/ Ți-aș da foc și ti-aș aprinde,/ Pe trei părți cu lemne verzi,/ Pi di-o parte cu uscate,/ Că n-avui di tini parte,/ Pi diasupra cu pozderi,/ Să meargă fumu, la ceri,/ Să vadă și Dumnezeu,/ Ce noroc am avut eu”¹⁸⁴.

Rugul se integrează în rândul riturilor de purificare, de anihilare a răului. În același timp, cenușa care șterge orice urmă a ceea ce a fost rămâne o promisiune de regenerare. Răspântia dintre hotare sau răscrucea sunt locuri unde „te poți dezbăra de anumite forțe reziduale negative, inutilizabile, primejdioase pentru comunitate, [...] încărcate de o forță impură”¹⁸⁵. Este un spațiu unde ai șansa de a-ți schimba soarta, de a reîncepe poate o cale mai bună în viață.

Se poate distinge bine latura educativă a episodului care o concurează pe cea estetică. Flăcările care trebuie văzute de departe și fumul care se răspândește peste tot reprezintă un memento pentru cei care au fiice de căsătorit: „Să iasă fumul prin sate,/ Să se-nalțe sus la cer,/ Să se resfire prin țări,/ Să vadă măicuțele/ Cum să-și dea fetețele./ Să vadă și maica mea/ Cum și-a dat pe fata sa”¹⁸⁶; „Că para s-o înălța/ Și părinții s-or învăța/ Cum fetele a mărita/ Și feciori a-nsura” (Camena – Bucovina)¹⁸⁷; „Ca să vadă satele/ Ce noroc au fetele,/ Să vadă și satul meu/ Ce noroc am avut eu” (Agafton – Botoșani).

Dând hainelor foc, tânăra nevăstă se asigură că nimeni nu le va purta vreodată: „Dacă nu le-am fost domnă,/ Să le văd macar para;/ Dacă nu le-am fost domnă/ Să le văd măcar focu” (Camena – Bucovina)¹⁸⁸; „Să le văd batăr fumu,/ Dacă nu le-am fost domnu,/ Să le văd batăr para,/ Dacă nu le-am fost doamna” (Spermezeu – Bistrița-Năsăud)¹⁸⁹.

Cu totul accidental, în textele culese la sfârșitul secolului trecut, în loc să ceară arderea zestrei, fata rău măritată îi spune mamei: „Vindi, mamă, boii toți/ Hai la târg și dă divorț” (Basarabi – Suceava)¹⁹⁰.

¹⁸⁴ Ligia Bârgu-Georgescu, *op. cit.*, p. 431.

¹⁸⁵ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, vol. 3, P-Z, p. 149.

¹⁸⁶ D. Caracostea, *op. cit.*, p. 516.

¹⁸⁷ Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică*, Cernăuți, Tipografia Isidor Wiegler, 1903, p. 463.

¹⁸⁸ *Ibidem*.

¹⁸⁹ Marius Dan Drăgoi, *op. cit.*, p. 132.

¹⁹⁰ Ion H. Ciubotaru, *Valea Șomuzului Mare*, p. 282.

Cu toată structura epică a cântecelor de această factură (la care adăugăm variantele ce cuprind episoade din balada *Fata blestemată – pasăre pribeagă*), ele „au o finalitate pedagogică, narațiunea servind unui efect liric, în direcția transformării lor în apologuri, cu o cantitate mai mare sau mai mică de intenție alegorică”¹⁹¹.

Ipostaza cea mai veche a cântecului fetei rău măritate care își arde zestrea este cea în care au pătruns elemente din cântecele epice despre seceratul nefast și despre metamorfoza avimorfă sau zoomorfă a eroinei, datorată blestemului matern. Pusă de soacră să lucreze toată ziua singură pe ogor, fără să primească merinde, nora nefericită se transformă într-o pasăre: „– Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,/ Fă-mă, Doamne, o turturea,/ Să zbor la mămuca mea”¹⁹²; „Plântai seceră-n pământ,/ Pusei gându-n Domnu sfânt,/ Mă făcui o pasărea/ Și zburai la măicuța” (Geoagiul de Sus – Alba)¹⁹³; „Dumnezău dze mila miea/ Ma facu o pasarea/ Ma trimiesă la maica”¹⁹⁴; „Seceram pân la chindie/ Cu lacrimi pân la bărbie/ Și mă rugam lui Dumnezeu:/ – Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,/ Fă-mă, Doamne, o pasărea,/ Să zbor la măicuța mea” (Costâna, Todirești – Suceava)¹⁹⁵.

Forma primară a motivului metamorfozei avimorfe a fetei rău măritate este cea în care intervine blestemul matern: „I’leana d’in Târnova/ Ie ș-o blăstămat fata/ Într-o sâmbătă sara/ Să crească mărișoare/ Să să facă mninuné” (Zagra – Năsăud)¹⁹⁶; „Cum m-o blăstămat pe miîne/ Într-o sfântă dumeinică,/ Iera popa-n besărică,/ Să n-am uși cu-ncuietori,/ Numai brazî și vânători”¹⁹⁷; „Din blăstămul maicei mele/ Mi-au crescut pene pe piele” (Botoșani)¹⁹⁸; „Cum m-o blăstămat pe miîne,/ Tucma-n sâmbăta de Paști,/ Impl’et’ind ie la colași/ Să șiu pasărea codrilor,/ Minuîcă oameînilor”¹⁹⁹. Acest blestem se împlinește cu atât mai mult cu cât este proferat în timp ce sunt pregătite copturile pascale.

¹⁹¹ Adrian Fochi, *Cântecul epic tradițional*, p. 172.

¹⁹² Marius Dan Drăgoi, *op. cit.*, p. 126.

¹⁹³ Vasile Bologa, *op. cit.*, p. 43.

¹⁹⁴ Mihail Gregorian, „Folclor din Oltenia și Banatul răsăritean”, în vol. *Folclor din Oltenia și Muntenia*, I. *Texte alese din colecții inedite*. Cuvânt înainte de Tudor Arghezi, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 60.

¹⁹⁵ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p. 462.

¹⁹⁶ Ion H. Ciubotaru, *Folclor din Bistrița-Năsăud*, p. 356.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 353.

¹⁹⁸ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p. 464.

¹⁹⁹ Ion H. Ciubotaru, *Folclor din Bistrița-Năsăud*, p. 355.

Alături de cele două tipuri de metamorfoze avimorfe prezentate mai sus, se află varianta în care pasărea este doar un mesager trimis de fata rău măritată la casa părintească: „Cuculea, du-ti-napoi/ Şi spuni la maica me,/ Pâni albî sî nu coacă/ [...] Las’ sî ma lesî la foc/ Dacî n-am avut noroc!” (Petricani – Botoşani); „Măi puiuş de rândune,/ Du-te, spune-i mamei-aşe:/ Chită albă nu frământe,/ După mine nu să cânte,/ Că unde m-o dat nu mă scoate,/ Numai Dumnezeu cu moarte” (Slatina – Teceu, Maramureş)²⁰⁰; „Păsărică, pasăre,/ Spune-i tu la măicuţa,/ Pită albă nu frământe,/ După mine nu să cânte./ Dacă ie m-o dat pă mine,/ Unde nu cunosc pe nime” (Măguri – Răcătău, Cluj)²⁰¹.

Rând pe rând, nevasta prefăcută în pasăre trece pe la mamă, nănaşă şi soră, iar acestea o alungă, nerecunoscând-o: „Şi-am clătit cu aripa/ Şi s-o deschis fereastra/ [...] – Hăcea, hăcea pasărea,/ Ştiu că nu eşti fata mea!”²⁰² În câteva variante, eroina îşi povesteşte traiul ei greu de la casa socrilor şi o apostrofează pe cea care a cununat-o: „– Vai, nănaşă, draga mea,/ De Ț-ar fi pcicat mâna/ Când mi-ai strâcat cosăȚa”²⁰³; „De Ț-ar fi secăt mâna,/ Când mi-ai pus cununa,/ Şi mi-ai Ținut lumina!”²⁰⁴

Turtureaua, ca mesager al tristeȚii, era cunoscută încă din scrierile AntichităȚii greco-latine. La fel se poate spune şi despre rândunică, vestitoarea primăverii în spaȚiul balcanic. Celelalte păsări, care apar în contextul acestui motiv, ne conduc în zona mai întunecată a simbolisticii funebre. Fata rău măritată, blestemată de mamă, devine o *minunea* (*minuniȚă* sau *manuniȚă*), *Aegolius funereus funereus* L., pasăre nocturnă înrudită cu buha, cobitoare, ascunsă în pădurile de molid, unde „Din prânz până în gustare,/ Cânta ea în codru mare;/ Din gustare până-n cină,/ Cânta jalnic pe opcină”²⁰⁵. Refuzând să se întoarcă în lumea oamenilor, minuneaua se duce „La mijlocul codrului/ La fântâna dorului”, spunându-şi povestea: „Zăua stau la vârvurele/ Şi cântu mândru d’e jăle”²⁰⁶; „Ziua-mă cânt păsăreşte/ Noaptea-m’ şuiet voiniceşte,/ Nime nu să nădăieşte”²⁰⁷; „Că

²⁰⁰ *Cât îi Maramureşul*, p. 300.

²⁰¹ Maria IoniȚă, *op. cit.*, p. 113.

²⁰² Marius Dan Drăgoi, *op. cit.*, p. 125.

²⁰³ Eugen Nicoară şi Vasile Netea, *op. cit.*, p. 30.

²⁰⁴ Ioan Urban Jarník şi Andrei Bârseanu, *op. cit.*, p. 269.

²⁰⁵ Iuliu Bugnariu, *Musa someşană. Poesii populare române din jurul Năsăudului*. Adunate şi arangiate de, Partea I, Gherla, Editura „Aurora” A. Todoran, 1892, p. 40.

²⁰⁶ Ion H. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 358.

²⁰⁷ Tache Papahagi, *Poezia lirică populară*, p. 271.

eu îs noaptea la vârfurele/ Da ziua la șesurele,/ Noaptea șuier voinicește/
Da ziua-mi cânt minunește”²⁰⁸.

Și celelalte ipostaze, în care se metamorfozează nevasta rău măritată: „Ziua-s *breană* la vaduri,/ Noaptea *zidră* la câmpuri”²⁰⁹, reprezintă fâpturi psihopompe, patronând destinele funerare. Eliberată de destinul său tragic din mijlocul oamenilor, nevasta nefericită stăpânește misteriosul spațiu dintre cele două lumi.

Repertoriul folcloric despre *fata rău măritată* are la români o structură originală mult mai viguroasă decât cea specifică aceluiași motiv în romanitatea apuseană și la slavii nordici, dezvoltând „rădăcini sau ramuri întinse în cea mai caracteristică bază a liricii noastre”²¹⁰. Conflictul noră-soacră alternează cu tema neagregării familiale. „Prima situație este, de fapt, un conflict psihologic; cea de-a doua reprezintă un conflict social”²¹¹.

O parte din acest repertoriu cuprinde piese arhaice „ieșite de sub dominația structurilor ritualice și devenite categorii ale lirismului folcloric”²¹². Textele cu motivele arderii zestre pe un rug și a metamorfozării eroinei în pasăre au funcție ceremonială, însoțind un anumit moment din desfășurarea ritualului nupțial din Moldova și Transilvania²¹³.

Lirica fetei rău măritată este expresia unor experiențe fundamentale de viață transmise de la mamă la fiică, prin viu grai și prin intermediul creațiilor folclorice, generații de-a rândul. Este cristalizarea plânsului multor inimi, spovedania unei întregi categorii sociale.

²⁰⁸ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p. 463.

²⁰⁹ Tache Papahagi, *Poezia lirică populară*, p. 271.

²¹⁰ Adrian Fochi, *Versiunea românească...*, p. 35.

²¹¹ *Ibidem*.

²¹² Pavel Ruxăndoiu, *Folclorul literar în contextul culturii populare românești*, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 2001, p. 324.

²¹³ Adrian Fochi, *Paralele folclorice. Coordonatele culturii carpatice*, București, Editura Minerva, 1984, p. 269.

PROTO-ANTROPOLOGIA SCRIERILOR LUI NICOLAE MILESCU SPĂTARU DESPRE CHINA (1675-1678)

Marin CONSTANTIN*

Abstract

In the article below, which is written in accordance with the writings of the Moldavian scholar and diplomat Nicolae Miclescu Spătaru (1636-1708), we intend to enlighten the ethnographic significance of them and, as a result, their contribution to the genesis of cultural anthropology as a modern science of cultural diversity and variability worldwide. It is generally acknowledged that Miclescu's travelogue (especially his *Description of China*, based on his mission to China as the representative of the Russian government, between 1675-1678) has substantially enriched the cartography of Far East or Northeast Asia, one still less known to the European society from the second half of the seventeenth century. Nicolae Miclescu is to be rightly recognized as an important reference of proto-anthropology as well as of the history and geography of the late Middle-Ages.

Keywords: Nicolae Miclescu Spătaru, *Description of China*, ethnography, proto-anthropology.

Cuvinte-cheie: Nicolae Miclescu Spătaru, *Descrierea Chinei*, etnografie, proto-anthropologie.

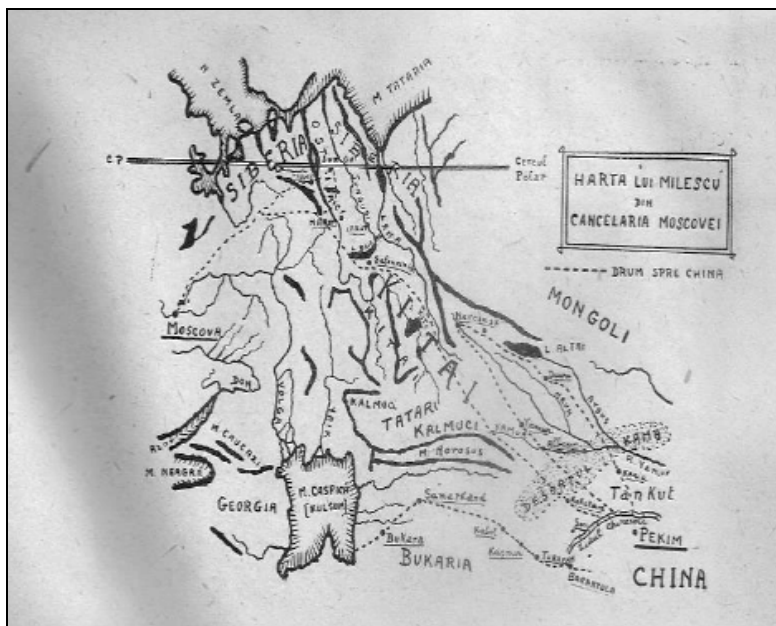
Introducere

Cărturarul Nicolae Miclescu Spătaru (1636-1708) este recunoscut pentru erudiția sa în exercițiul mai multor limbi străine, clasice (greacă și latina) și moderne (franceză, italiană, rusă, turcă) deopotrivă, precum și pentru activitatea sa diplomatică (reprezentant al Moldovei în Imperiul Otoman între 1660-1664, apoi sol la Berlin și Stockholm, în 1666, în Franța Regelui Soare Ludovic al XIV-lea, în 1667, iar apoi, după 1671, ca trimis al Patriarhului Ierusalimului, Dosoftei, la curtea țarului Rusiei, Aleksei Mihailovici).

În această din urmă calitate, de *dворянин* (curtean) la Moscova, Nicolae Miclescu Spătaru va întreprinde (în anii 1675-1678) o faimoasă călătorie în China, într-o misiune a statului rus „menită să asigure [...]

* Institutul de Antropologie „Francisc Rainer” al Academiei Române, București.

o bună desfășurare a schimburilor comerciale cu alte țări, schimburi mult stânjenite de blocus-urile politico-economice din Baltica și din Marea Neagră”¹.

Harta călătoriei lui Nicolae Măilescu Spătaru în Siberia și China (1675-1678)

În cele ce urmează, în acord cu informațiile consemnate în trei din scrierile învățatului moldovean, vom încerca să evidențiem aportul etnografic al acestor lucrări (comparate, din acest punct de vedere, cu notele de călătorie în Extremul Orient ale lui Marco Polo dinspre sfârșitul veacului al XIII-lea²), care premere cu două secole nașterea antropologiei

¹ Corneliu Bărbulescu, „Referințe critice” la Nicolae Măilescu Spătaru, *Descrierea Chinei*. Traducere, tabel cronologic și referințe critice de Corneliu Bărbulescu, Chișinău, Editura Litera, 2002 [orig. 1958], p. 257-258. Potrivit criticului amintit (p. 258-259), misiunea încredințată *dvorianin*-ului român poate fi explicată prin incidența a trei factori, în contextul politico-economic de atunci al Rusiei, și anume „(1) Necesitatea cercetării complexe a teritoriului rusesc de dincolo de Urali, Siberia, despre care se spuneau tot felul de lucruri mai mult închipuite, (2) Încercarea de a se stabili o cale de schimburi comerciale cu Răsăritul, precum și legături diplomatice, nestânjenite de blocadele din Baltica și Marea Neagră, și (3) Dorința de a se cunoaște realitatea asupra statului chinez, din punct de vedere economic, politic, administrativ, cultural și militar”.

² Este vorba de o accepțiune deja îndătinată (mai ales prin contribuția mass-media) în conștiința publicului din România (v. Cosmin Pătrașcu Zamfirache, *Marco Polo de*

culturale ca știință a diversității și variabilității culturilor etnografice ale lumii. Este știut faptul că acest „travelog” a contribuit la completarea unei cartografii a lumii Extremului Orient, prea puțin cunoscută în epocă societății europene căreia, ca ambasador al împărăției rusești, Nicolae Milescu Spătaru îi aducea astfel un adevărat serviciu de documentare³. În acest context, am reprodus, pentru o mai bună situare spațială, harta Spătarului, așa cum este păstrată aceasta în Cancelaria Moscovei⁴.

Aspecte etnografice în *Jurnal de călătorie în China*

În acord cu datele aceleiași biografii a Spătarului Milescu (v. nota 2), în ziua de 3 martie 1675, o importantă delegație a guvernului rus a pornit spre China, cu scopul stabilirii unor reprezentanțe oficiale și identificării unor rute pentru caravanele cu mărfuri. Delegația cuprindea aproape 150 de persoane (inclusiv biologi, geografi, medici, cartografi), în frunte cu Nicolae Milescu Spătaru⁵. După ce (la 30 martie) călătorii

România: Nicolae Milescu, singurul român primit vreodată de un împărat al Chinei. Ambasadorul a străbătut Siberia și jumătate din Europa (adevărul.ro, din 9 aprilie 2015 – accesat la 1 august 2019); Georgeta Filitti, *Nicolae Milescu. Un Marco Polo al secolului al XVII-lea* (ziarulmetropolis.ro, din 29 mai 2017 – accesat la 1 august 2019); Ana Maria Schiopu, *Spătarul Milescu. Erudit de meserie, diplomat de carieră* (historia.ro; articolul nu este datat – accesat la 1 august 2019).

³ Potrivit „Tabelului cronologic” al vieții și operei Spătarului Milescu (întocmit de Corneliu Bărbulescu), în anul 1684 savantul suedez J. G. Sparwenfeldt a ajuns la Moscova, unde l-a întâlnit pe Nicolae Milescu, de la care (un an mai târziu) avea să primească o copie manuscrisă a *Descrierii Chinei* (Corneliu Bărbulescu, *op. cit.*, p. 9). Așa cum notează Hélène Lenz, „chiar din timpul vieții lui Milescu, cele două lucrări au ajuns să fie cunoscute [...] și în apusul Europei. Acest lucru a fost posibil datorită diplomatului francez în Rusia Foy de la Neuville și iezuitului Philippe Avril, care au publicat două lucrări referitoare la călătoria sa în Siberia și China (Paris, 1683, respectiv 1692)” (Hélène Lenz, *Despre o traducere în franceză a Jurnalului de călătorie în China al lui Nicolae Milescu (Spătarul)*, „BDD-V4217” (reprezintă indicativul documentului de arhivă de la Universitatea de Vest), Timișoara, Editura Universității de Vest, p. 131-132 (lucrare consultată pe www.diacronia.ro la 1 august 2019). Încă în 1911, geograful și jurnalistul britanic John F. Baddeley, pornind în propriile-i expediții în Manciuria, va folosi *Jurnalul* lui Nicolae Milescu, traducând textele acestuia din limba rusă în limba engleză (Daniela Dumbravă, *Exploratorul Nicolae Spătarul Milescu și călătoriile sale în Rusia necunoscută*, studiu postat pe www.contributors.ro – accesat la 1 august 2019).

⁴ Hélène Lenz, *op. cit.*, p. 115-134.

⁵ *Nicolae Milescu Spătarul, autorul primului jurnal de călătorie din Europa de Est (Abordări istorico-literare și didactice)* (cf. www.academia.edu/Teza_MILESCU – accesat la 1 august 2019), p. 15.

au ajuns la Tobolsk, la granița Siberiei, la data de 3 mai, ambasada avea să-și continue itinerariul pe apa râului Irtâș, spre Beijing, spre a străbate întreaga Siberie până la sfârșitul aceleiași an⁶.

Jurnalul de călătorie în China surprinde prin abundența datelor expunerii (geografice, etnografice, politice...), precum și prin calitățile sale literare⁷. Iată cum descrie cărturarul român amplasamentul regional și practicile religioase ale *ostiacilor* (populații indigene din Siberia, fie de neam ugric – *khanti* –, fie yeniseieni – *keții* –, fie samoiezi – *selkupii*): „Pe lângă mare și pe lângă fluviul Amur locuiesc samoiezii, iar mai încolo, ostiacii. Aceste popoare sunt foarte numeroase pe malurile lui Obi, până la Narim și înainte. Printre aceștia sunt și tătari, până dincolo de orașul Tomsk și până pe la începuturile fluviului Obi. [...] Cei ce locuiesc pe laturile lui Obi și ale lui Irtici se numesc în limba lor proprie: kanduiah, iar cei de la Narim și Ketî, țuiguli. Ei sunt răspândiți cu locuințele pe valea lui Irtici, de la sorgințile lui până la locul unde se varsă în Obi, pe laturele lui Obi până la Berezov și ocean, în sus pe Obi până la cetatea Tomsk, și pe valea lui Ketî până la sorgințile lui. Tărâmul ocupat de dânșii, precum se vede, nu e puțin”⁸.

Localizarea acestor seminții este însoțită de o discuție asupra originilor lor etnice și mitologice: „Ginta ostiacilor este veche. Ca și multe alte neamuri și popoare locuitoare în imperiul Siberiei, ei sunt de origine sciți, care încă din timpul deluviului au moștenit închinăciunea sau religiunea de la Iafet, fiul lui Noe. Simplitatea vieții și a moravurilor, precum și idolatria, neamul acesta le conservă așa cum le-a apucat din secolii de la giganti. Cei ce locuiesc pe laturile lui Obi și ale lui Irtici se numesc în limba lor proprie: kanduiah, iar cei de la Narim și Ketî, țuiguli”⁹.

În continuare (sau în chiar contextul acestor precizări), Spătarul Milescu evocă modul tradițional de viață al ostiacilor și sub-grupurilor

⁶ Corneliu Bărbulescu, *op. cit.*, p. 8.

⁷ „*Jurnalul de călătorie* depășește caracterul unui memorial și al unui raport oficial asupra felului cum Milescu și-a îndeplinit misiunea. Spătarul, având o cultură superioară predecesorilor săi care au călătorit cu solii din partea statului rus în diferite părți ale lumii cunoscute atunci, a pus în scrierile sale nu numai o mare bogăție de informații, ci și sensibilitate și un mare talent literar” (*Nicolae Milescu Spătarul, autorul primului jurnal...*, p. 18).

⁸ Nicolae Milescu Spătaru, *Jurnal de călătorie în China. Călătorie de la Tobolsk, capitala Siberiei, până la hotarele Chinei, întru aceasta și despre pământul Siberiei și despre râurile ei*. Traducere, ediție îngrijită și prefată de Corneliu Bărbulescu, București, Editura pentru Literatură, 1962, p. 47, 63-64.

⁹ *Ibidem*, p. 63-64.

asociate acestora: „Dar cu toate că ei sunt tot de o ginte și de o credință, graiul lor are mai multe dialecte, așa că în multe locuri nu se prea înțelege între ei. Acest popor, de istoricii eleni și latini se numea mîncător de pește, sau ictiofagi (așa îl califică ei numai din auzite), sau roboiați, fiindcă toți ostiacii se ocupă cu vînatul peștelui; unii mîncă peștii chiar cruzi; se nutresc numai cu pește și cu rădăcinile unei plante, care se numește sauca, pe care ei o adună vara, o usucă, și apoi iarna o mîncă. Ei cu pâine nu pot trăi: de vor mânca și se vor satura se îmbolnăvesc și mor. Ei locuiesc în iurturi. [...] Ei poartă arcuri și săgeți, gata fiind totdeauna pentru război. Femei au foarte multe și ține fiecare câte voiește”¹⁰.

Amănuntele înfățișate de autor includ cu deosebire practicile religioase ale ostiacilor: „Religiunea acestora este aceasta: au mecuturi în care sunt idoli sculptați de argint, de aramă și de lemn, de diverse forme; se închină stînd jos, se pun în extase și dănțuiesc; iar când ucid în pădure un urs, îl tîrăsc în curte și în casă și, trăgînd cu arcurile, înfig în el săgeți, și-l bat, și sar, și joacă, zicînd că se roagă lui Șeitan (diavolul), care, cred ei, merge din curte în curte. [...] Împrejurul Berezovei sunt altare idolești ale ostiacilor. Se zice că acolo este idolul de aur numit Baba; cele mai multe sunt însă de argint, de aramă și de lemn vopsit. Acești păgâni oferă templelor lor și primele fiare sălbatice [pe] care le vânează”¹¹.

În reprezentarea ostiacilor, poate ca un procedeu stilistic de reducere a alterității extreme a acestora (în viziunea europeană a timpului), Milescu recurge și la *loci theologici*, precum „moștenirea închinăciunii de la Iafet”, fiul lui Noe și „rugăciunile către Șeitan”.

Aspecte etnografice în *Documentul de stat al soliei lui Nicolae Spătarul în China (1675-1676)*¹²

Deși *Documentul de stat* a fost redactat în primul rînd ca un act oficial al Spătarului către guvernul rus¹³, paginile sale conțin de asemenea fragmente descriptive cu privire la populațiile întîlnite pe traseul urmat de ambasadă. Iată cum, la fel ca în expozeul *Jurnalului*, precizările geografice ale demnitarului moldovean sunt completate cu detalii referitoare la modul de viață al băștinașilor și, în special, despre

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 9, 47.

¹² Nicolae Milescu Spătaru, *Jurnal de călătorie în China...*, p. 149-414.

¹³ „*Jurnalul de călătorie în China* [reprezintă] expunerea amănunțită a datelor geografice, economice și etnografice cu privire la Siberia, iar *Documentul de stat* [...] era raportul oficial al misiunii diplomatice a lui Milescu” (Corneliu Bărbulescu, *op. cit.*, p. 259).

credințele și datinile lor religioase: „Pe munții aceia [masivul Alin¹⁴, cu Marele Zid] și pe repezișurile stâncoase, prin crăpături, creșteau mulți pomi: meri, peri și viță de vie și alte multe soiuri necunoscute de noi. De asemenea în apa râului și în izvoarele de sub stânci se găseau peștișori și mulți raci. De acolo am mers apoi pe locuri întinse cam cinci verste și am trecut iarăși râulețul. Am ajuns într-o poiană. Aici se află o kumirniță de piatră a locuitorilor chinezi, în care se găsesc feluriți zei de-ai lor, unii sculptați, iar alții pictați. În mijlocul acestora este așezat marele idol, care parcă ține globul pământesc în mână, cu un stăpânitor al lumii, și se numește Fe sau Fo. [...] De la templul acela iarăși am trecut peste râuleț și am sosit într-un sat chinezesc unde, pe marginea apei, dincolo de sat, am făcut popasul de noapte, dar nu am schimbat carele. Prin munții aceia sunt diferiți idoli, iar în stâncă se găsesc peșteri în care au trăit pustnici de ai lor. [...] Satul este împrejmuit cu valuri de pământ, pentru că în munți trăiesc mulți tigri și pantere care mănâncă o mulțime de vite și de oameni [...] Solul a poruncit către seară să se tragă cu toate armele”¹⁵.

În continuare, Spătarul Milescu descrie întinderea și structura Marelui Zid, amintind totodată (deși cu un anumit scepticism) percepția pe care localnicii o au despre efortul deosebit pe care ridicarea unei asemenea construcții l-a presupus: „El [Marele Zid] înconjoară de la marea de răsărit [Marea Japoniei] toate ținuturile împărăției chineze mergând fără întrerupere o mie cinci sute de verste¹⁶ și este clădit pe deasupra culmilor de munte și pe deasupra stâncilor înalte și peste prăpăstii. Turnurile sunt întregi, cam la o sută de sajeni [stânjeni]¹⁷ unul.

¹⁴ Sikhote-Alin sau Sichote-Alin este un complex muntos din Extremul Orient rus, de-a lungul a 1200 kilometri nord-est sud-vest („northeast-southwest” pe britannica.com) în fața Mării Japoniei. [...] Relieful este complicat; caracteristicile regiunii includ opt lanțuri principale, la o înălțime maximă de 2077 m în Muntele Tardoki-Yani. Deși culmile cele mai înalte sunt goale, majoritatea munților sunt dens împădurite cu mesteacăn și conifere pe pantele mai înalte și pădure de foioase mixte mai jos. Munții sunt una dintre cele mai importante zone de cherestea din Extremul Orient rus. O serie de minerale sunt exploatate acolo, inclusiv plumb, zinc și staniu. Populația regiunii este extrem de mică (www.britannica.com – accesat la 12 august 2019).

¹⁵ Nicolae Milescu Spătaru, *Jurnal de călătorie în China...*, p. 220-221.

¹⁶ *Vêrstă*, *verste*, din rus. *versta* – unitate de măsură pentru distanțe folosită în trecut (mai ales în Rusia), egală cu 1067 km (www.dex.ro – accesat la 10 august 2019).

¹⁷ *Stânjen*, *stânjeni* – unitate de măsură pentru lungime, folosită înaintea introducerii sistemului metric, care a variat, după epocă și regiune, de la 1,96 m la 2,23 m (www.dex.ro – accesat la 10 august 2019).

Zidul este clădit astfel: la temelie sunt așezați în rânduri bolovani mari de granit neciopliti, cenușii, și deasupra cărămizi. Înălțimea zidului este de patru sajeni, iar lățimea de doi. Prin unele locuri pe munți însă s-a năruit. Dar despre zidul acesta chinezii spun laudându-se că, atunci când s-a clădit, în munți n-a mai rămas nici o piatră, pe șesuri n-a mai rămas nisip și în râuri n-a mai rămas apă, iar în păduri nici un copac”¹⁸.

În drumul către *Pejin* (Beijing), „orașul împărațesc”, într-o regiune vag definită prin menționarea râurilor *Sanlo* și *Pe* și ale unui alt oraș, *Tenghin*, Nicolae Milescu Spătaru consemnează impresionanta iconografie ce distinge templele comunității rurale locale: „Am ajuns la un sat întins în care este un templu mare cât o mănăstire. În altarul templului este așezat un idol uriaș; asemenea unui împărat, are coroană pe cap, fața albă, iar pe barbă avea lipite în trei locuri fire lungi de păr negru. Înălțimea lui e mare. Straietele lui sunt de mătase galbenă, mâinile nu i se văd, fiind ascunse în faldurile de mătase, haina semănând cu veșmintele preoțești. În fața lui stau doi copii care țin în mână un fel de prapure pe care sunt zugrăviți balauri înaripați și totul este poleit cu aur. În jurul lui este așezat un fel de cort din scânduri, în față este o masă, iar pe ea o candelă în care arde neconținut ulei. De o parte și de alta sunt doi idoli mari pe care îi numesc crai legendari: unul negru, iar celălalt alb; cel negru ține în mâini un buzdugan, iar cel alb o bardă mare de fier [...]. Și multe alte chipuri stau împrejur. Pe marele idol îl numesc Dumnezeu, el fiind cel care primește sufletele oamenilor. În spatele templului mare se găsește un altul mai mic, în mijlocul căruia este un postament acoperit cu un cort brodat cu aur și împodobit cu tot felul de culori, în care se află mai mulți idoli. Amândouă templele au pereții zugrăviți”¹⁹.

Dincolo de exotismul unor detalii („balauri înaripați”, „idoli cu buzdugan și bardă”, „cort brodat cu aur”...), la fel ca în cazul ostiacilor, Spătarul prezintă universul religios local cu mijloacele unei *interpretatio christiana* („templu cât o mănăstire”, „veșminte preoțești”, „prapure”, „Dumnezeu”).

Aspecte etnografice în *Descrierea Chinei*

Despre *Descrierea împărăției chineze* (așa cum Nicolae Milescu Spătaru își numește opera) s-a spus că aceasta întrunește atributele unei

¹⁸ Nicolae Milescu Spătaru, *Jurnal de călătorie în China...*, p. 222.

¹⁹ *Ibidem*, p. 231-232.

„monografii exemplare”²⁰, întemeiată atât pe datele obținute de autor de la interlocutori locali, cât și pe lectura făcută de cărturarul moldav unor surse livești de documentare²¹.

Dincolo de autoritatea sau notorietatea izvoarelor istorice sau geografice pe care le urmează, Milescu aduce cu insistență la cunoștința cititorilor argumentul informării sale directe, ca o declarație de responsabilitate asupra veridicității mărturiilor pe care el le consemnează și transmite: „Aceasta văzând, am întrebat și mai înainte, dar mai ales acum, venind încoace dinspre zid, pentru că nici un rus nu a călătorit în China pe alte drumuri și pe alte porți, de aceea noi astăzi mărturisim ca cel mai bun martor, care am văzut cu ochii noștri”²².

În lucrarea amintită, Spătarul Milescu dezvoltă de o manieră sistematică abordarea sa „antropogeografică” (deja ilustrată în paginile *Jurnalului*), prin care prezentarea topografiei sau rețelei hidrografice a Asiei septentrionale este neîntrerupt completată prin informații neprețuite despre populațiile locale și modul de viață al acestora²³. Este vorba, așadar, de un autentic demers metodologic, ce poate fi transpus într-o seamă de categorii culturale care compun „tabla de materii” (deși pre-disciplinară, în sens etnologic) a lui Milescu.

De pildă, atunci când este preocupat de definirea țării și oamenilor ce fac obiectul misiunii sale diplomatice, Spătarul Milescu distinge între ceea ce (în terminologie antropologică modernă) este înțeles prin *exonimie*,

²⁰ „*Descrierea Chinei* poate fi socotită o monografie exemplară, în care datele istorice, geografice și statistico-administrative au fost îmbinate cu expunerea elementelor de cultură materială și apoi legate strâns de aspectul economic, în așa fel încât, în mod firesc, să se vorbească de instituțiile sociale, de ideologie, de arta populară, tradițiile, obiceiurile, legendele, firea și ocupațiile poporului chinez” (Corneliu Bărbulescu, *op. cit.*, p. 261).

²¹ „Încredințându-i-se o asemenea misiune [de către autoritățile rusești], [Nicolae] Milescu a cercetat timp de un an documente din arhiva instituției în care lucra (Posolski prikaz), cărți referitoare la China, între care și [pe] cea a lui Marco Polo («Marco Pavel» cum îl numea el), lucrările iezuitului Martino Martini, *De bello tartarico* (Anvers, 1654) și un *Atlas Sinensis* (Amsterdam, 1655), însemnările de călătorie ale unor olandezi; a stat de vorbă cu membrii unor misiuni diplomatice anterioare” (Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Iași, Editura Mitropolitană Trinitas, 2008, p. 18, apud Hélène Lenz, *op. cit.*, p. 118).

²² Nicolae Milescu Spătaru, *Descrierea Chinei*, p. 19.

²³ „Pe Milescu nu îl interesează doar aspectul geografic al ținuturilor, dar și cel etnografic. Privirea lui iscoditoare cercetează să prindă și existența caracteristic omenească, pe care o trăiesc populațiile așa de variate ca aspect, pe acele îndepărtate meleaguri: ocupația, armele, manifestările religioase, superstițiile” (*Nicolae Milescu Spătarul, autorul primului jurnal...*, p. 17).

și anume desemnarea unui ținut sau a unui neam de către străini, în contrast cu *endonimia* ca auto-identificare etnică: „Arabii, turcii, chizilbașii și indienii îi spun Chinei Hatai-hutî, de asemenea și China-macin, iar calmucii, buharanii și tătarii, mongolii și noi rușii îi spunem Kitai; nemții, olandezii, portughezii, spaniolii și întreaga Europă o numesc cu numele său latinesc, China. Și ceea ce este foarte ciudat e că chinezii nu cunosc și nu se numesc cu nici unul din numele acestea, pe care le-am scris mai sus. [...] Odinioară, băștinașii trăiau aici asemenea fiarelor sălbatice, unii prin păduri și prin munți, alții rățăceau nomazi prin stepe și nu aveau adăposturi statornice pentru locuit. [...] Chinezii își numesc ei înșiși țara Hunhua, adică grădina de mijloc sau floarea de mijloc. De asemenea o mai numesc și Hunhve, ceea ce însemnează împărăția de mijloc pentru că, așa cum socotesc ei, împărăția lor se află în mijlocul lumii; celelalte împărății ale pământului sunt socotite de nimic, și ei spun că toți oamenii din celelalte țări sunt barbari și văd cu un singur ochi, numai ei văd cu amândoi”²⁴.

Nicolae Milescu semnalează numărul mare al locuitorilor chinezi, a căror mulțime o compară cu o „oștire” sau cu un „iarmaroc”; spre a-și nuanța (și întări) observațiile personale asupra natalității neobișnuite din țara pe care o parcurge, demnitarul român reproduce un fapt anecdotic despre unul din contactele anterioare ale lumii europene cu China: „În ce privește mulțimea populației ce se află în China, nici nu se poate vorbi, căci nu numai prin orașe și prin sate, ci și pe râuri și pe toate drumurile umblă tot timpul [o] mare mulțime [de oameni], asemenea unei oștiri sau ca într-un iarmaroc. Din pricina aceasta, portughezii când au venit pentru prima oară în China i-au întrebat pe chinezi dacă nevestele lor nu nasc cumva câte zece copii deodată, pentru că vedeau pretutindeni mulțime nesfârșită de oameni”²⁵.

Iată și obiceiurile de căsătorie care, corelative sau nu cu o asemenea densitate a populației chineze, orânduiește membrii acesteia potrivit originii lor sociale: „Pețitul se face la ei după un obicei cu totul deosebit de al nostru, căci săracul din popor își cumpără nevasta de la părinții ei și când n-o mai vrea, o vinde, dar bogații de rang fac altfel. Bărbatul îi dă zestre femeii, iar părinții fetei dau și ei, la fel sau mai mult decât soțul. Nici mirele însă nu-și vede mireasa, nici mireasa nu-și vede mirele, și nu vorbesc unul cu altul până când nu se înțeleg părinții între ei prin mijlocitori, astfel se petrece pețitul. După asta mireasa este încuiată într-o litieră și o petrece

²⁴ Nicolae Milescu Spătaru, *Descrierea Chinei*, p. 16-18.

²⁵ *Ibidem*, p. 33-34.

multă lume, cu lumânări aprinse, chiar dacă este ziua-n amiaza mare, aducând-o mirelui, căruia îi dau cheile litierii și el însuși descuie ușa, primind mireasa oricum ar fi ea. Bărbatului nu îi este oprit să țină ibovnică atâta vreme cât îi trăiește soția, iar dacă aceasta moare își ia alta, după aceea pe a treia, și oricâte poștește”²⁶.

Exprimând de această dată valori ale apartenenței sale europene, Nicolae Milescu nu ezită în a sancționa ceea ce el (des)considera în privința criteriilor ce condiționează conduita alegerii maritale: „Femeile chinezilor sunt cu mult mai scunde decât bărbații lor, iar la față sunt curate și frumoase. Ei nu caută însă frumusețea femeilor la obraz, ci la picioare, iar cea care are picioarele mici este [socotită] și frumoasă. Din această pricină, îndată ce se naște o fetiță, picioarele i se strâng și i se leagă în felurite chipuri pentru a nu crește mai mari, și de aceea femeile chinezilor au picioarele mici ca ale copiilor și abia pot umbla. De asemenea ei caută ca nevasta să fie tânără. E de mirare că un popor atât de înțelept a născocit un obicei atât de crud ca strânsul picioarelor la femei, din care pricină ele îndură mare chin pentru a face pe placul bărbaților lor”²⁷.

Cu referire la ocupațiile și modul de subzistență al chinezilor, Spătarul Milescu relevă însemnătatea practicilor agricole și destoinicia localnicilor în gestiunea unor lucrări ca desțelenirea unor soluri aride sau aplicarea tehnicilor hidraulice: „La chinezi cea dintâi datorie este ca, mai presus de orice, să îngrijească de lucrarea pământului, pe care o socotesc cea mai însemnată dintre toate îndeletnicirile. Ei spun că fără plugărit omul n-ar putea să trăiască. De aceea pe plugari nu îi împilează cu nimic, și pentru aceasta este așezată la ei temeinică rânduială, căci pământul este în întregime lucrat și loc pustiu ai căuta vreme îndelungată. Unde sunt nisipuri neroditoare, chinezii, cu iscusința lor, le fac să rodească. De asemenea unde sunt locuri lipsite de apă, ei sapă peste tot canaluri ce aduc apa din râuri și de aceea chinezii pot umbla oriunde, pe uscat și pe râuri. La ei rodesc tot felul de grâne, nu numai orezul, ci și multe alte soiuri, care nu se află nici la turci; secara nu o seamănă”²⁸.

Însemnările generale ale Spătarului despre populația chineză și despre îndeletnicirile acesteia sunt însoțite și de observații minuțioase despre ceea ce am putea numi „etica organizării sociale” din țara „măritului Han”: „Despre om, [chinezii] învață că este dator să urmeze statornic

²⁶ *Ibidem*, p. 60.

²⁷ *Ibidem*, p. 59-60.

²⁸ *Ibidem*, p. 16-18.

datinile și obiceiurile pentru că omul este animal cuvântător și cu judecată, iar învățătura despre om se împarte și ea în cinci părți: întâi [învață] despre tată și fiu, în ce fel trebuie feciorul să fie supus tatălui: ei scriu lucruri minunate și fără seamăn. Al doilea despre bărbat și femeie, despre căsătorie și cum trebuie să trăiască ei împreună. Al treilea despre împărat și despre supușii săi, în ce fel trebuie să-l asculte pe acesta și cum împăratul trebuie să-i iubească asemenea unui tată. Al patrulea despre prieteni, ce este prietenia și cum trebuie să trăiască prietenii unii cu alții. Al cincilea [vorbește] despre frați, cum trebuie cel mare să-l iubească pe cel mai mic și cum se cade ca cel mic să-l asculte pe cel mai mare”²⁹.

Într-un registru similar, deși (din nou) cu un ușor accent „europocentric”, Nicolae Milescu înfățișează deopotrivă trăsături morale și fizice ale chinezilor; calități și cusururi sunt astfel enumerate fie la nivelul modului de trai al societății asiatice, fie în relaționarea dintre locuitorii Chinei cu reprezentanții altor popoare (de pildă, în negoț): „Chinezii sunt față de noi, europenii, tot așa de viteji ca și femeile față de bărbați; în ceea ce privește înțelepciunea sunt cu mult mai presus, pentru că ne întrec prin ascuțimea minții, sunt însă șireți, mincinoși, vicleni, înșelători, bănuitori în orice lucru și întotdeauna bucuroși să-i amăgească pe străini, ca să le arate acestora cu cât întrec ei în înțelepciune toate celelalte popoare. Din această pricină, ei se prefac totdeauna că ar fi foarte naivi și încrezători, pentru ca prin aceasta să-i înșele pe ceilalți. De asemenea sunt nestatornici, întotdeauna caută mijlocul de a câștiga mai mult, dar este foarte adevărat că se trudesesc și muncesc fără încetare. Nu pot răbda însă de foame nici un ceas și dacă până la amiază nu mănâncă, au credința că îndată vor muri. [...] Deși sunt destul de bogați, nu se rușinează să facă negoț cu mărunțișurile, zicând că este mai bun câștigul decât mândria. Neguțătorii lor sunt foarte vicleni și mincinoși, toți se străduiesc să înșele și nu se rușinează să ceară o sută de ruble pentru ceea ce prețuiește una și când sunt ocărăți pentru că îndrăznesc să ceară prețuri atât de nerușinate răspund: «N-ai decât să dai mai puțin, cu vorba eu nu ți-am luat nimic». [...] La înfățișare arată în acest chip: unii sunt albi la față ca și europenii, doar nasul le este turtit, bărbile le au rare, ochii mici și lunguieți, holbați. Fețele late, pătrate, atât la bărbați, cât și la femeile lor”³⁰.

Altundeva, însă, cu referire la practicile culinare din China, demnitarul originar din Moldova recunoaște fără ezitare întâietatea civilizației orientale în raport cu cea europeană: „Chinezii, spre deosebire de alte popoare asiatice, au scaune și mese, căci ei spun că doar oamenii

²⁹ *Ibidem*, p. 41.

³⁰ *Ibidem*, p. 52-53.

simplici și barbarii șed pe pământ. Ei se așază pe scaune frumoase de parcă ar fi făcute după chipul celor nemțești, mănâncă pe mese acoperite cu fețe de masă și eu cred că toată Europa a luat obiceiul [acesta] de la chinezi, deoarece ei sunt mai vechi decât toate popoarele Europei”³¹.

După cum putem constata, enunțurile citate reflectă nu doar un inventar aleatoriu de caracteristici ale „celuilalt”; dimpotrivă, în acord cu/și în completarea altor narațiuni ale timpului despre China³², Spătarul Milescu aspiră către o prezentare „holistică” a lumii Extremului Orient, în care și prin care tot mai multe realități despre aceeași societate să poată fi înregistrate în *interdependența* lor. Încă o dată, calitatea unei asemenea (re)prezentări rezidă tocmai în interacțiunea continuă a diplomatului european cu ai săi interlocutori asiatici³³. Ca atare, *Descrierea Chinei* redă mai mult decât o imagerie pasageră a ciudăteniilor etnografice de tot felul; de fapt, excursurile lui Milescu pun într-o secvențialitate (critică) a relației cauză-efect date de etnonimie, demografie, fizionomie și economie, informații privind căsătoria și statutul social, „eticheta” relaționării sociale interne, raportarea localnicilor la străini etc.

Concluzii. Proto-antropologia lui Nicolae Milescu Spătaru

În temeiul celor prezentate, propunem o discuție asupra însemnătății pe care scrierile lui Nicolae Milescu Spătaru o au ca o contribuție românească la devenirea științifică a antropologiei culturale. Este un fapt binecunoscut astăzi că dezvoltarea acestei discipline s-a petrecut tocmai ca un rezultat (academic) al intensificării descoperirilor geografice asupra tuturor ținuturilor locuite de om și, de fapt, la scara întregii *oikumene*³⁴. Din acest punct de vedere, opera Spătarului Milescu

³¹ *Ibidem*, p. 62.

³² Spre exemplu: John Nieuhoff, *Het Gezantschap der Neerlandsche Oost-Indische Compagnie aan den Grooten Tartarischen Cham, Den Tegenwoordigen Keizer van China*, Amsterdam, 1665 (cu o versiune în limba engleză intitulată *An Embassy from East India Company of the United Provinces to the Grand Tartar Cham, Emperor of China*, prin traducerea realizată de John Ogilby, Londra, 1669) (cf. *Nicolae Milescu Spătarul, autorul primului jurnal...*, p. 30).

³³ „Misiunea lui Nicolae Milescu Spătarul în Asia septentrională poartă [...] amprenta unor relații foarte animate și apropiate de membri ai populațiilor indigene eurasiatice, chiar în logica unei proto-etnografii: culege informații etnografice, comunică cu indigeni, notează minuțios etnonimele și toponimele etc.” (Daniela Dumbravă, *op. cit.*).

³⁴ Nașterea antropologiei culturale ca disciplină științifică recunoscută și instituită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a devenit posibilă odată cu desăvârșirea unui proces de cunoaștere îndeobște desemnat prin sintagma „marile descoperiri

(deși cvasi-necunoscută în tratatele moderne de antropologie) poartă cu sine atribute fondatoare ale proto-antropologiei, fiind ca atare deplin comparabilă cu lucrările clasice ale unor autori precum Herodot, Strabon, Tacitus sau Marco Polo (omniprezenți, de altfel, în capitolele de istorie a disciplinei din paginile unor asemenea compendii³⁵).

De bună seamă, textul de față nu poate fi o pledoarie pentru încorporarea lui Nicolae Milescu în rândul unor etnologi *avant la lettre*. Scrierile cărturarului moldav aparțin epocii în care ele au fost redactate și, prin urmare, corespund unei faze *pre-conceptuale* a antropologiei (sau a geografiei, în egală măsură). Nu-i mai puțin adevărat, însă, că în epoca în care Milescu își elabora lucrarea, „gestația” *științei omului* încă depindea de adaosuri documentare de felul *Descrierii Chinei*³⁶ și că, așa

geografice”, dar care (ținând seama că aceste descoperiri au vizat și populațiile ce locuiesc diversele regiuni ale lumii) ar putea fi descris în termenii „marilor descoperiri antro-po-geografice” (Gheorghiță Geană, “Discovering the whole of humankind. The genesis of anthropology through the Hegelian looking-glass”, in Han F. Vermeulen și Arturo A. Roldán [editori], *Fieldwork and footnotes. Studies in the history of European anthropology*, Londra/New York, Routledge, 1995, p. 60-74).

³⁵ „Lucrările cu semnificație antropologică au o vechime considerabilă – [precum] descrierea unor popoare de către istoricul grec Herodot în urmă cu 2500 de ani” (William A. Haviland, Harald E. L. Prins, Dana Walrath, Bunny McBride, *Cultural Anthropology. The Human Challenge*, Twelfth edition, Belmont, Wadsworth & Thomson Learning, 2008, p. 4); „Cea mai ambițioasă «etnografie imperială» a Romei din vremea lui Augustus [...] a fost redactată de Strabon” (Joan-Pau Rubiés, *Travellers and Cosmographers: Studies in the History of Early Modern Travel and Ethnology*, Ashgate, Variorum, 2002, p. 3); „În literatura latină, singura lucrare din antichitatea clasică asemănătoare unui raport etnografic este un tratat intitulat *Despre originea, așezarea, obiceiurile și neamurile germanilor*, scrisă de Cornelius Tacitus în anul 98 după Christos” (John Howland Rowe, *The Renaissance Foundations of Anthropology*, in „American Anthropologist”, Arlington, vol. 67, 1965, p. 4-5); „Există câteva scrieri europene din perioada medievală târzie ce pot fi considerate drept antecesoare [*precursors*] ale antropologiei de mai târziu. Cea mai faimoasă este relatarea expediției lui Marco Polo (1254-1323) în China, unde el ar fi petrecut 17 ani” (Thomas Hylland Eriksen, Finn Sivert Nielsen, *A History of Anthropology*, Second edition, London, Pluto Press, 2013, p. 5).

³⁶ Cu doar câteva decenii după ce Nicolae Milescu a definitivat manuscrisul *Descrierii Chinei*, în anul 1716 Dimitrie Cantemir avea să redacteze *Descriptio Moldaviae*, o altă monografie de interes istoric, geografic și etnografic, scrisă la solicitarea Academiei din Berlin; pe lângă informațiile sale despre societatea moldovenească a începutului de secol XVIII, lucrarea lui Cantemir a evidențiat, prin deschiderea sa inter-culturală, un „orizont comparativ european”, în acord cu așteptările documentare ale lumii occidentale (Marin Constantin, *Orizontul comparativ european al lui Dimitrie Cantemir în lucrarea „Descriptio Moldaviae”*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, Iași, nr. XII, 2012, p. 131-142). Pentru sincronizarea contribuției lui Nicolae Milescu și a celei a lui Dimitrie Cantemir la documentarea etnografică timpurie a antropologiei culturale, lucrările

cum vom constata, monografia milesciană anticipează nu puține din valorile practicii antropologice din zilele noastre.

În primul rând, este de observat cum călătoria Spătarului Mălescu transcende radical fruntariile lumii europene, căreia (prin origine, cultură și religie) el îi rămâne însă devotat de-a lungul întregii sale misiuni diplomatice. Acest periplu în mijlocul unor populații profund diferite prin modul lor de viață, limbă, credință etc., echivalează *mutatis mutandis* cu stagiul etnografic al multor antropologi ai zilelor noastre într-o *altă cultură*, mai exact într-un context social, cultural, economic și religios *străin* în raport cu societatea de baștină, familiară, a cercetătorilor amintiți.

Experiența alterității a rămas multă vreme o premisă ireductibilă a obiectivității științifice în antropologia culturală³⁷, iar misiunea întreprinsă de Nicolae Mălescu pe drumurile siberiene și înăuntrul hotarelor împărăției chineze satisface (chiar dacă în mod indirect, prin diplomație) un asemenea criteriu al cunoașterii. Să adăugăm aici și faptul că durata călătoriei lui Mălescu (de aproape trei ani³⁸) acoperă de două ori calendarul obișnuit – de cel puțin un an – al unei cercetări antropologice propriu-zise.

Aceste precizări generale despre cadrele teritoriale și temporale ale misiunii diplomatice condusă de Nicolae Mălescu Spătaru preced (în aprofundarea teoretică a discuției de față) ceea ce am putea denumi „substanțializarea” contribuției sale la conturarea temelor de studiu ale antropologiei culturale. Într-adevăr, *Descrierea Chinei* nu reproduce un caleidoscop amorf și incoerent de curiozități despre o lume din afara culturii și civilizației europene, ci (de o manieră evident

cărturarilor moldoveni pot fi comparate cu o alta binecunoscută, a misionarului iezuit Joseph-François Lafitau (1671-1746), despre amerindienii irochezi din Canada, anume *Moeurs des sauvages américains, comparées aux mœurs des premiers temps* (1724).

³⁷ Această exigență a fost astfel exprimată de John H. Rowe: „Esența perspectivei antropologice constă în aceea că, spre a ne înțelege pe noi înșine, avem nevoie de a-i studia pe ceilalți” (John H. Rowe, *op. cit.*, p. 2). Dintr-un alt punct de vedere, ce susține complementaritatea dintre reflecția antropologică a unui cercetător asupra propriei culturi și studiarea de către același cercetător a altor culturi, a fost relevat faptul că „alteritatea nu produce prin sine obiectivitate epistemologică” (Gheorghiu Geană, *Enlarging the classical paradigm: Romanian experience in doing anthropology at home*, in „Anthropological Journal of European Cultures”, Berlin, vol. 8 (1), 1999, p. 61-78).

³⁸ Cronologia misiunii diplomatice a Spătarului Mălescu reține următoarele date: 3 martie 1675 (plecarea din Moscova), 30 martie 1675 (sosirea la Tobolsk, la hotarul Siberiei), 3 mai 1675 (plecarea spre Beijing, pe apa râului Irtyș), 30 decembrie (sosirea la malul râului Argun, la cealaltă extremitate a Siberiei), 20 mai 1676 (sosirea la Beijing), 1 septembrie 1676 (pornirea din Beijing, înapoi spre Moscova), 5 ianuarie 1678 (sosirea la Moscova) (cf. Corneliu Bărbulescu, *op. cit.*, p. 8-9).

organizată din punct de vedere tematic³⁹) adună informațiile etnografice în „rubrici” menite să enunțe compoziția socială și articularea instituțională a acelei lumi.

Demnitarul „vede” mai întâi populații, orașe, sate; în continuare, el descrie în amănunt obiceiuri de căsătorie și structurarea socială a celor două genuri; nu sunt omise practicile economice locale (agricultura, negoțul...), așa cum raporturile dintre rude și dintre generații, dar și cele dintre cetățeni și împărat își află locul cuvenit în expunerea Spătarului; în sfârșit, detaliile despre înfățișarea fizică a locuitorilor împărăției chineze, precum și datele referitoare la atitudinea acestora față de străini, completează dimensiunea *exploratorie* și totodată *explicativă* a operei lui Milescu. Este vorba în acest caz de un „index” tematic veritabil, deși inegal ca mod de prezentare și, poate, insuficient „inspectat” din punct de vedere critic⁴⁰.

Un alt argument pentru omologarea lui Nicolae Milescu Spătaru ca precursor al etno-antropologiei este ceea ce am semnalat deja în legătură cu efortul său „interpretativ” între categorii sau noțiuni ale universului său cultural originar (cel european și creștin) și faptele de

³⁹ În cuvintele lui Milescu, este arătat faptul că „aici am descris [...] treburile obștești ale chinezilor, împărăția și obiceiurile lor, și alte lucruri care sunt de trebuință unei descrieri cuprinzătoare și generale” (Nicolae Milescu Spătaru, *Descrierea Chinei*, p. 82). Potrivit analizei întocmite de Corneliu Bărbulescu, „lucrarea [în discuție] are 58 de capitole și se împarte în două părți bine echilibrate, deși inegale ca întindere. Prima parte [...] cuprinde 20 de capitole, care prezintă problemele în felul următor: istoric (capitolele I, II, III); geografic și economic (IV, V, VII, XVI); administrativ și politic (VI, IX, X, XVIII); militar (XX); etnografic (VIII, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVII și XIX). Partea a doua [...] este împărțită în 38 de capitole”, descriind cele 15 provincii chineze, fiecareia dintre acestea fiindu-i dedicată câte o „mică descriere” sau „monografie” a sa (Corneliu Bărbulescu, *op. cit.*, p. 261).

⁴⁰ Relatările lui Nicolae Milescu despre societatea chineză îmbină observațiile personale ale acestuia cu informații de ordin livresc (v. notele 20 și 31) sau folcloric (v. fragmentul despre portughezi și natalitatea din China sau citatul referitor la modul în care străinii sunt percepuți de către chinezi). În asemenea cazuri, Spătarul Milescu nu compară propriul său punct de vedere cu cele spuse de alți autori contemporani, nici nu dezbate în vreun fel veridicitatea tradițiilor orale locale, ci doar consemnează date pe care el le sokoate ca fiind relevante capitolului sau secțiunii tematice respective. Pe de altă parte, „categoriile” expunerii milesciene despre China prefigurează (prin conturul lor monografic) clasificări tematice ulterioare ale antropologiei moderne (v., în această privință, articolele de „antropologie socială” ale celui dintâi chestionar de specialitate, elaborat de Edward B. Tylor în 1874, cu privire la „structura socială”, „viața socială a individului”, „organizarea politică”, „economia”, „riturile și credințele”, „cunoașterea și tradiția” și „limba” (Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, editor, *Notes and Queries on Anthropology*, Sixth edition, London, Routledge & Kegan Paul, 1951, p. 63-339).

cultură, civilizație sau religie proprii lumii împărăției chineze. Am luat, astfel, notă despre transpunerea datelor despre locuitorii Chinei (și cei ai Siberiei) conform unei anumite *interpretatio christiana* ce traduce sau reprezintă practici și credințe religioase ale Asiei septentrionale în termenii teologiei sau mitologiei iudeo-creștine.

De asemenea, Spătarul Milescu deapănă întâmplări sau formulează păreri proprii privind realitățile demografice sau cutumele matrimoniale ale Extremului Orient din perspectiva (inevitabilă) a simțului comun sau „bunei cuviințe” europene. Pe de altă parte, ambasadorul Milescu tinde a depăși un astfel de „etnocentrism”, apreciind fără tăgadă iscusința chinezilor în lucrarea pământului sau obiceiurile lor rafinate de comensalitate, în contrast cu alte neamuri asiatice sau chiar europene. Acest echilibru narativ mărturisește ceva din disponibilitatea relativistă a autorului *Descrierii Chinei* sau, oricum, din preocuparea sa de obiectivare a cunoștințelor și lucrurilor pe care acesta le deprinde sau despre care află în cursul călătoriei sale insolite.

În încheierea textului nostru, să observăm afinitatea dintre misiunea diplomatică a lui Nicolae Milescu în China și condiția profesiunii de antropolog. Fără a postula aici și acum o interdependență „tehnică” între cele două, este (credem) de folos a aminti că o asemenea adecvare între specializarea academică în studiul altor culturi și calitatea de ambasador (prin definiție, un reprezentant sau delegat al unui stat într-o altă țară) este și în zilele noastre valorificată de antropologii „de carieră”⁴¹. Și din acest punct de vedere, Spătarul Milescu afirmă prin activitatea sa un pionierat exemplar pentru o „diplomație culturală” însuflețită de valorile umaniste ale cunoașterii științifice.

⁴¹ Exemple recente în această privință sunt Peter Skalník, născut în anul 1945, antropolog ceh și ambasador al țării sale în Liban între anii 1992-1997, și Vibeke Knudsen (1948-2016), de profesie antropolog social și ambasadoare a Norvegiei în Columbia între anii 2009-2016 și în Ecuador (începând cu anul 2010) (cf. Peter Skalník, *The State and the Anthropologies of the State. A Political Anthropologist's Testimony* – text văzut pe „World Anthropologies Network”, electronic journal, 6: 43-64, 2012, accesat la 12 august 2019; Anne K. Lund, *Nekrolog*, 22 decembrie 2016 – pe www.aftenposten.no, accesat la 12 august 2019).

IERARHII FAMILIALE ÎN SATUL ROMÂNESC. CONSIDERAȚII PE MARGINEA POMELNICULUI DIN ZĂPODENI – VASLUI

Lucian-Valeriu LEFTER*

Abstract

Based on the research of a prayer list found in an old church from a village in Moldavia, namely Zăpodeni, in Vaslui county, written in 1881 and subsequently supplemented, the present study identifies old, archaic family structures preserved in a Romanian rural world found at the heart of the modern civilization, a state similar to that of the Mediaeval Occident's peasant communities, but also in other spaces located in the periphery of modernity. The cult for the dead was very powerful in the Romanian villages, where all the inhabitants believed that they were the descendants of a common ancestor and the organization of such communities was based on groups of kindred families. In this context, the inheritor of the house, regardless of being the son or the son-in-law, took over its funerary responsibilities, having the duty to commemorate the dead of the family, because in the archaic communities of different geographic areas, the house transcended the particular destinies of the individuals living in it.

Keywords: prayer list, church, family structures, mentalities, rural universe.

Cuvinte-cheie: pomelnic, biserică, structuri familiale, mentalități, univers rural.

La 1 martie 1881, preotul Grigore Solomon scria că începând din ziua de 12 ianuarie 1845 a „purtat sarcina preuțiii” la biserica cu hramul Sfântului Ierarh Nicolae din Zăpodeni, și că, în decursul vieții, mai slujise și pe la alte 15 biserici. Rolul însemnării de pe prima filă a pomelnicului, continuată și pe următoarea, era pentru „ca să să știi” în care „să însamnă no. de pomelnici pentru câți poporâni ci am avut supt ascultare”, cu numele „viilor și a morțâlor la tăblița fiicărui poporan”, neuitând însă să precizeze: „Această sfântă condică este cumpărată di mini cu patru lei noi, adică 12 lei vechi, și spre știință am iscălit”¹.

* Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, Vaslui – România.

¹ Pomelnicul găsit, în 1996, în podul Bisericii de lemn Sfântul Nicolae din Zăpodeni – Vaslui, scris pe o veche condică, înaltă și îngustă, cuprinde trei părți, „redactate” în perioada 1881-1916. Partea inițială, în alfabet chirilic, aparține preotului Grigore Solomon, urmată de cele ale preoților Ion Bălăuță și Nicolae Moisiu, cu multe completări și corecturi ulterioare. Acest studiu reprezintă varianta îmbunătățită,

Importanța unui asemenea document nu constă numai în simpla înșiruire a listelor cu vii și morți, ci mai ales în *ordinea așezării acestora*, dimpreună cu completările și corecturile ulterioare, în care putem descifra străvechi ierarhii și structuri familiale, păstrate nealterate la periferia modernității.

În acest pomelnic al „poporănilor”, care începe cu cel al „preutului Grigori din sat(ul) Zăpodenii, județu(l) Vasluiului, plasa Mijlocu”, mai multe familii au ca referință neamul socrului, precum Gheorghe a Măriuții „zet” (ginere lui) Simion Bujor ori Ion Dănilă și ginerele său Ioan „sin” (fiu lui) Vasile Baron. După trecerea socrilor la cele veșnice, numele lor a fost „șters” din pomelnic, tăiat printr-o linie, alături fiind scris cel al noului cap de familie, al ginerelui.

În acest fel, Zamfira văduva, Căsandra Solomon sau Anița lui Pintilei Chiroșcă au fost urmate întru purtarea de grijă a răposașilor familiei de către gineri: Petrachi a Căsandrii Chiraciu, Vasile Spiridon Matei și Toader a Buzătoaiei. Altor, precum Ion Leonte Radu, Irimia Bulină, Zaharia Bucur, Ioan Devet sau Ioan Buhuș, trecând în lumea răposașilor li s-au șters numele dintre vii, responsabilitatea pomelnicului neamului fiecăruia trecând asupra ginerilor: Ion a Rariței (la 1902), Simion Gavril Cozma, Marian Chircă, Neculai Birican, Vasile Carp. În alte cazuri, precum cele ale lui Mihalache Motăș și Toader Pelin, listele răposașilor sunt preluate de fiicele acestora, Natalia Diaconu și Victoria Țuchendrea, adică de către gineri.

Izvoarele onomastice ne oferă, cu predilecție, informații care întregesc percepția noastră asupra structurilor familiale. În recensământul populației efectuat de administrația rusească în Moldova, în anul 1774, aflăm că dintre cele 47 de familii din Zăpodeni, două se raportau la numele socrilor: Ion zet Ion Ciopată și Crâste zet Neculai Bâle, iar între cei care se aflau cu îndatoriri la Poșta Oncești (aflată în apropierea Gării CFR Buhăiești de astăzi) identificăm trei asemenea familii: Vasile zet Bălțean, Ștefan zet Bălțean și Gheorghe zet Broatic².

modificată și completată a comunicării susținute în cadrul celui de-al XII-lea Congres Național de Genealogie și Heraldică (Iași, 15-18 mai 2003), cu titlul *Structuri de familie într-un sat moldovenesc. „Pomelnicul poporănilor” din Zăpodeni (Vaslui)*, publicată, ca parte a unui capitol, în Lucian-Valeriu Lefter, *Zăpodenii*, Iași, Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, 2004, p. 223-227.

² *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, Partea 1. *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*. Alcătuirea, cuvântul introductiv și comentariile de P. G. Dmitriev. Sub redacția lui P. V. Sovetov, Chișinău, Editura Știință, 1975, p. 227-228.

În catagrafia realizată în 1820, găsim alte trei familii: Neagu zet Lefter Mocanu, Gheorghe zet Baron și Simion zet Ștefan Cârțan³. Între anii 1831 și 1845, cataografiile au recenzat numele mai multor capi de familie „gineriți pe curte”, obicei asupra căruia vom stăruia mai jos: șapte în 1831⁴, nouă în 1838⁵ și șase în 1845⁶. În decursul unei perioade de un sfert de secol, observăm repetarea constantă a unui grup de familii, precum Costandin sau Costache zet Gheorghe Cristea, Dumitru zet Anton Paladi, Vasile zet Olăriții, Pricope zet Potorac și Vasile zet Toma Hariton, în care, în virtutea obiceiului, patronimul socrului a fost transmis ginerelui.

Listele celor răposați ne relevă și alte aspecte ale structurilor de familie. Fiind înrudite, familiile lui Spiridon sin Neculai Pavel, Vasile Pavel și Silache Pavel au în comun numele străbunicilor fondatori, Pavel și Istina, precum și numele a câtorva răposați, dintre care nu lipsește cel al unui preot: iereul Neculai cu prezvitera Catrina. Iese în evidență numele clericilor și în alte pomelnice familiale, poate din grija urmașilor de a asigura mântuirea sufletelor strămoșilor lor.

Întocmai ca în Occidentul medieval, simpla scriere a celor morți le asigura acestora prezența spirituală, întărită prin alăturarea numelor unor preoți răposați. Din această perspectivă, ramurile familiei Alistar: Ioan sin Vasile Alistar, Neculai Alistar și Ioan a Căsandrii sin Irimia Alistar, nu uită să treacă alături de fondatorii neamului, Alistar și Teodosia, și pe ieromonahul Calinistru. Reminiscențe ale unei mentalități de sorginte ancestrală se regăsesc și în obiceiul de a-i da unui nou-născut numele unui strămoș important, ceea ce „nu înseamnă numai a îndeplini un act de pietate filială, ci de a predestina oarecum copilul astfel să-l «reînvie» pe strămoșul eponim, adică să-i succedă în sarcinile și puterile sale”⁷.

Ioan Lefter și Vasile Turnău îi așază la începutul listei răposaților pe fondatorii comuni: Lefter și Maria (trăitori în jurul anului 1800), pentru că ambii, chiar dacă aveau nume diferite, aparțineau aceleași familii. Însă cum Ioan sin Ioan a Măriuții Lefter nu-i situează

³ *Cataografiile Vistieriei Moldovei (1820-1845)*, vol. IX. *Ținutul Vashui*, Partea 1 (1820). Volum editat de Mircea Ciubotaru și Lucian-Valeriu Lefter. Introducere de Mircea Ciubotaru, Iași, Casa Editorială Demiurg Plus, 2016, p. 301, 445.

⁴ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași, Fond Vistieria Moldovei, dos. 200/1831, f. 17^v-23^r.

⁵ Ibidem, dos. 256/1838, f. 2^v-6^v.

⁶ Ibidem, dos. 255/1845, f. 6^v-11^r.

⁷ Pierre Bourdieu, *Simțul practic*. Traducere de Rodica Caragea. Postfață de Mihai Dinu Gheorghiu, Iași, Institutul European, 2000, p. 284.

pe cei doi strămoși în fruntea pomelnicului lor, ci printre ceilalți morți, am putea presupune că pentru acest Ioan Lefter ei proveneau din neamul socrilor. Aceeași strămoși, Lefter și Maria, se regăsesc și între răposații lui Gore (Grigore) Brânză, Vasile Bârlădeanu, Lupu Bârlădeanu, Vasile Lupu Bârlădeanu și Ștefan sin Ioniță preot.

Faptul că în această perioadă de 35 de ani, dintre 1881 și 1916, atâtea familii cu patronim diferit mai păstrau în memoria lor câțiva strămoși comuni, ne sugerează ideea păstrării unei solidarități de grup largite. O solidaritate care nu este departe de ceea ce am putea considera un clan⁸, în sensul în care o colectivitate mai largă este formată din descendenți atât pe linie masculină, cât și feminină, un grup al unui neam alcătuit din descendențe reale. Oricum, în cazul nostru avem de-a face cu o conștiință de neam lărgită, atât aici, în lumea aceasta, cât și, mai ales, în Lumea de Dincolo.

Un izvor istoric precum pomelnicul Bisericii Sfântul Nicolae din Zăpodenii Vasluiului reprezintă un prilej de reflecție asupra perpetuării nealterate a unor cutume precreștine. Conotațiile unui asemenea document pătrund în profunzime, menținând vie amintirea celor trecuți în veșnicie, așa cum în Occidentul medieval, „moștenitorii trebuiau să păstreze vie amintirea celor ce le dăruiseră un nume și un statut, bunuri și pământuri: ei trebuiau să administreze o amintire care să fie deopotrivă pașnică și fecundă. Astfel, cultul morților a fost mai întâi o problemă de înrudire, consolidând legăturile de sânge”⁹.

Norma socială era dată de strămoși, cimitirul unde odihneau aceștia fiind locul în care „se crea o memorie a grupului”¹⁰. Deși Biserica occidentală a încercat abolirea obiceiurilor funerare tradiționale, acestea au fost totuși tolerate și au supraviețuit, nefiind considerate importante din perspectiva mântuirii sufletului. S-a păstrat modelul tradițional, care perpetua pe cel al societății antice, în care viii trebuiau să se ocupe de morții lor, adică de rude¹¹.

Anterior introducerii liturghiei catolice în vremea Împăratului Carol cel Mare, serviciul religios cuprindea o ceremonie, după procesiunea ofrandelor, a citirii tăblițelor numelor ofertanților, magistraților superiori,

⁸ Ștefan S. Gorovei, *Clanuri, familii, autorități, puteri (Moldova, secolele XV-XVII)*, în „Arhiva genealogică”, Iași, I (VI), nr. 1-2, 1994, p. 89-90.

⁹ Jacques Le Goff, Jean-Claude Schmitt, *Dicționar tematic al Evului Mediu occidental*. traducere de Mădălin Roșioru, Nadia Fărcaș, Denisa Burducea, Marius Roman, Gina Puica, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 496 (Moarte/Morți, de Michel Lauwers).

¹⁰ *Ibidem*, p. 498.

¹¹ *Ibidem*, p. 496.

clericilor de rangul întâi, ale sfinților martiri și, în cele din urmă, numele credincioșilor morți în sânul Bisericii, spre a arăta astfel reunirea persoanelor, „legătura strânsă de armonie, iubire și ce adună laolaltă pe toți membrii Bisericii triumfale, suferinde și militante”¹².

La marginea civilizației moderne, anumite scenarii mitico-rituale au rămas în vigoare la țaranii din Europa centrală și sud-estică, care, la începutul secolului al XX-lea, păstrasera fragmente mitologice și ritualuri ce în Grecia antică au dispărut înainte de Homer. Cu alte cuvinte, deși „edificiul spiritual al neoliticului nu ne mai este accesibil în ansamblul său, fragmente răzlețe s-au păstrat în tradițiile societăților țărănești”¹³.

Cultul morților era deosebit de puternic în satele românești, unde toți locuitorii se socoteau descendenții unui strămoș comun, așadar împreună trăitori în aceste sate genealogice¹⁴. Organizarea unor asemenea comunități, în speță cele răzășești, era stabilită pe neamuri. Cel care moștenea casa din care a roit neamul prelua atribuțiile funerare ale acesteia, în sarcina sa rămânând grija pentru pomenirea morților familiei.

De pildă, în prima parte a secolului al XX-lea, în satul Drăguș, din zona Făgărașului (jud. Brașov), funcționa regula „gineririi pe curte”¹⁵, în temeiul stăpânirii curții sau casei bătrânești. Fiul cel mic prelua prerogativele tatălui decedat deopotrivă cu cele ale casei, un rol similar avându-l și ginerele care venea în casa soției. Ginerile era asimilat în rândul strămoșilor casei, adică ai socrului, le fel cum nora intra în rândul neamului soacrei. Intrând în averea nevestei și în casa ei, soțul pătrundea în șirul neamului ei, respectând pomelnicul socrilor. Rânduiala se păstra pentru Lumea de Dincolo, în cimitir, la Zăpodeni – Vaslui, ginerile fiind înmormântat alături de neamul socrilor.

Regula organizării pe neamuri se păstra atât la stranele din biserică, cât și la distribuirea locurilor din cimitirul satului, numite tot „strane”¹⁶, prin așezarea lor grupurile de morminte oglindind situația

¹² Philippe Ariès, *Omul în fața morții*, vol. I. *Vremea gisanților*. Traducere de Andrei Niculescu, București, Editura Meridiane, 1996, p. 203.

¹³ V. Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, I. *De la epoca de piatră la misterele din Eleusis*. Traducere de Cezar Baltag, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 53.

¹⁴ Nicolae Iorga preciza că „satele noastre se numesc după strămoșul care le-a întemeiat și toți cari locuiesc înlăuntru sunt rude”; pentru problematică, v. Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, ediția a doua, revăzută, vol. I. *Confederații de ocol, structuri teritoriale și tehnici agricole*. Studiu introductiv și ediție îngrijită de Paul H. Stahl, București, Editura Cartea Românească, 1998, p. 51-52, 307 (nota 17).

¹⁵ *Ibidem*, vol. II. *Structura internă a satelor devălmașe libere*, p. 117-125.

¹⁶ *Ibidem*, p. 138-142.

înrudirile din sat. Un caz similar a fost semnalat și în satul Goiești din Țara Moșilor (Vidra – Alba), unde stranele sau jilțurile bisericii reflectau ierarhia din sat¹⁷ cu o rânduială respectată întocmai, țăranii având drepturi necontestate de nimeni la strana lor, până acolo încât și cântărețul fusese nevoit să cânte în mijlocul bisericii¹⁸.

Și în Moldova, întocmai ca în satele din Transilvania, funcționa organizarea ierarhică pe neamuri și strane în biserică, unde fiecare neam avea locul său. În a doua parte a secolului al XX-lea, în anii '80, într-o comunitate romano-catolică, precum în satul Tețcani, din zona Romanului, fiecare persoană se așeza în biserică pe locul cuvenit familiei sale, moștenit din generație în generație.

Însă, în timp, schimburile și relațiile matrimoniale au produs confuzie între cei care doreau să ocupe locul, motiv pentru care preotul a dispus scoaterea vechilor bănci, care erau diferite una față de alta, crezând că acesta era motivul neînțelegerii, înlocuindu-le cu altele noi, uniforme. Numai că enoriașii au păstrat aceleași pretenții asupra noilor bănci așezate pe locul celor vechi, pentru că nu banca conta, „ci locul ocupat de fiecare familie în biserică”¹⁹.

În stânga Prutului, cimitirul reprezenta, la scară mică, topografia satului. Aici, „criteriul de grupare a mormintelor în cimitir și a gospodăriilor în vatra satului este identic: locul ocupat în arborele genealogic de cei vii – în vatra satului, iar de cei morți – în vatra cimitirului”²⁰, precum, de exemplu, la Mileștii Mici – Ialoveni, unde 10-12 stâlpi funerari grupați împreună marchează mormintele anumitor familii, ori la Trușești – Strășeni. Și aici, în această parte a Moldovei istorice, mezinul familiei moștenește locul de îngropăciune, având obligația înmormântării părinților alături de bunici și străbunici.

Până în secolul al XX-lea, în lumea rurală din spațiul românesc exista conștiința unei „gospodării de rădăcină”²¹, ale cărei drepturi se moșteneau de către cei care locuiau în ea; titular al drepturilor nu era

¹⁷ Florea Florescu, *Jilțurile unei biserici din Țara Moșilor, mijloc de a surprinde ierarhia din sat*, în „Sociologie românească”, III, nr. 1-3, 1938, p. 45-47.

¹⁸ *Ibidem*, p. 47.

¹⁹ Liviu Pilat, *Comunități tăcute. Satele din parohia Săbăoani (secolele XVII-XVIII)*, Bacău, Editura „Dumitru Mărtinaș”, 2002, p. 202-203 și nota 147.

²⁰ Manole Brihuneț, *Cimitirele ortodoxe din Republica Moldova. Istorie. Arhitectură. Sculptură (secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2019, p. 52.

²¹ Henri H. Stahl, *op. cit.*, vol. II, p. 142.

individul ci, precum în zona Vrancei, gospodăria sau „casa defunctului”²². Se perpetua o mentalitate străveche, atestată cu șapte secole în urmă, în Franța medievală. Aici, în Munții Pirinei, la cumpăna secolelor XIII-XIV, locuitorii satului Montaillou păstrau conștiința legăturii dintre mort și fosta sa casă, menționată sub forma latinească *domus*, care „nu este concepută fără rețele genealogice: ele o leagă de alte *domus*, rude și în viață, prin jocul consangvinității sau al înrudirii. Tot ele o prelungesc înspre trecut, sub auspiciile aceluia *genus* sau ale familiei, care nu este altceva decât *domus*, considerată pe fundalul unui secol sau, cel mult, a patru generații”²³.

În Montaillou, ginerele care venea în casa socrului prelua numele soției, nicidecum ea pe al lui²⁴. Așadar, casa era o entitate ce „continua personajul stăpânului mort; trece drept adevărata stăpână a tuturor bunurilor care constituie patrimoniul”²⁵. Și la basci, „morții în loc să aparțină urmașilor lor, continuă să aparțină casei”²⁶; cei vii aveau obligația de a îngriji mormintele familiei din cimitir. Și aici, casa maternă crea structuri matriarhale, căci fiul care moștenește casa mamei și o locuia tindea să preia mai degrabă numele mamei decât pe cel al tatălui.

În comunitățile arhaice, casa, fie că este vorba de ostalul ibero-pirenean, de odalul scandinav ori de casa kabyllă din Maghreb, transcende destinele particulare ale indivizilor care o compun²⁷, fapt valabil și pentru casa din spațiul carpato-danubian. Grijă pentru morții familiei era parte integrantă a resorturilor vieții, pentru că cele două lumi se întrepătrund: „Omul trebuie să-și trăiască viața în umbra morții, iar cel care depinde de viață și se bucură de ea în deplinătatea ei trebuie să se teamă de amenințarea sfârșitului. Iar cel care vede moartea se întoarce spre promisiunea vieții”²⁸.

²² „Casa defunctului” continuă să existe, întocmai ca pe vremea când trăia tatăl, astfel încât minorii să beneficieze de averea comună „în virtutea acestei ficțiuni juridice populare” (H. H. Stahl, Gh. Serafim, *O situație juridică intolerabilă. Neorganizarea obștilor răzășești din Vrancea*, în „Sociologie românească”, IV, nr. 1-3, 1939, p. 14).

²³ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou, sat occitan de la 1294 până la 1324*. Traducere, prefată și note de Maria Carpov, vol. I, București, Editura Meridiane, 1992, p. 124.

²⁴ *Ibidem*, p. 101.

²⁵ *Ibidem*, p. 96.

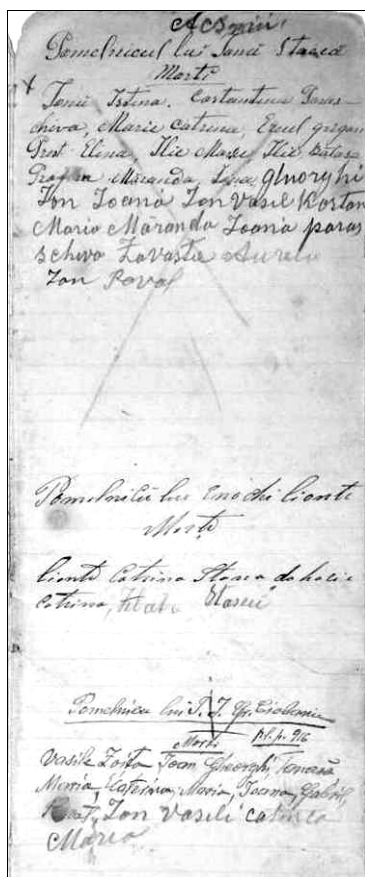
²⁶ *Ibidem*, p. 98.

²⁷ *Ibidem*, p. 130. Despre familie și casă din perspectivă sociologică, v. Pierre Bourdieu, *Rățiuni practice. O teorie a acțiunii*. Traducere de Cristina și Costin Popescu, București, Editura Meridiane, 1999, p. 100-109.

²⁸ Bronislaw Malinowski, *Magie, știință, religie*. Traducere de Nora Vasilescu, Iași, Editura Moldova, 1993, p. 65-66.

Cultul strămoșilor făcea parte „realmente din sistemul de înrudire, căci el este constituit și din relațiile persoanelor în viață cu rudele lor decedate și în mod sigur afectează relațiile dintre persoanele în viață”²⁹, creând legătura indestructibilă a formulei „morților care poruncesc celor vii”³⁰ din sintagma sadoveniană „Bunicii mei sunt strănepoții acelor oameni”³¹.

ILUSTRĂȚII CU FILE DIN POMELNIC. DETALII

²⁹ A. R. Radcliffe-Brown, *Structură și funcție în societatea primitivă. Eseuri și discursuri*. Traducere de Roxana Călinescu și Liliana Ciobanu Harhas, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 56.

³⁰ Mihail Sadoveanu, „Neamul Șoimăreștilor”, în *Opere*, vol. 5, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 706.

³¹ *Ibidem*, p. 713.

1812
 Poneclăușul lui Pionte Badiș
 Ion Măteș & Haristă
 Pionte, Catina, Ghiorghie, Maria
 Maria, Stătu, Elena, Simion
 Simion, Vasile, Stătu, Ioana
 Petrică, Elena, Maria, Ioana
 Maria. Ion Doctăra, Ion, Maria,
 Natalio, Vasile, Simion, Haristă
 Ion, Ioana, Ioana, Vasile, Vasile,
 Ion, Iliea, Ioana, Haristă, Vasile
 Maria, Nicolai, Ion, Ion, Zaharia
 Ion, Ioana, Vasile, Ioana, Ioana,
 Iliea, Simion, Haristă. Profita, Maria

Bun
 Simion Ios. Ioana
 Poneclăușul lui Simion Badiș
 Măteș
 Ion Ios. Pionte & Ghiorghie
 Zaharia Dumitru Măteș
 Alțai. Ion Maria & Stătu. Maria
 Catina Catina Vasile Alțai
 Profita Elena Ghiorghie Ioana Zaharia
 D. D. Catina Maria Ion
 Ion Trimmie, Haristă, Maria
 Simion, Nicolai, Simion
 Ioana Elena Ghiorghie
 Ioana Ghiorghie Ghiorghie
 Elena

ПОДПИСАВЪ А. В. БУРНАЗЪ

422

6/n_____

Case No. 10000

морух

Măști carp mapi q. Șopar
 vâpiza Șo'iaștî; mapi na
 Zăpuz Zăpuz epșoapn
 Hărv ai'cardon lașara.
 Hăbuar lașara a'urza.
 Șnoașta Zăpuz Șușta
 a'șpiz Hăbuar q. Șvân
 a'șpiz urșoapn Șușta.
 mapi q. lașara Șușta
 Șopuz urșoapn mapi
 mapi q. Șușta Șușta
 Șușta mapi Șușta
 a'șpiz mapi q. Șușta
 Șușta Șușta Șușta
 Șușta Șușta Șușta.
 Șușta Șușta Șușta
 Șușta Șușta Șușta
 Șușta Șușta Șușta

Pomelnicul lui ~~Albii~~ Mihail
 tucag Alecu Tuceagii
 Moarte
 Constantin Maria frisona Toma
 Tona IAB IAB Susana IAB Mihail
 Zeite Călinec Mihail Mihail
 Maria IAB Călinec Mihail Vasile
 Florin Florin Vasile Mihail Mihail
 Maria IAB Vasile Nicolai Ion, Constan
 Tina, Anica, Catrina, Vasile, Maria, Vasile
 Grigori Nostima Maria Vasile
 Alieii Ion
 Pomelnicul ~~Maria~~ ^{Simion} lui ~~Călinec~~ ^{Simion}
 Moarte
 Enache Anghelase Copru Călinec
 Maria stăruie Lehaie Călinec Mihail
 Mihail Călinec Maria Zeite Tătaru
 Zeite Pontali Maria stăruie Tona
 Kimo Călinec Catrina stăruie Călinec
 Simion Maria Vasile Călinec Lehaie
 Antohi Maria Vasile Grigori Maria
 Enache Tona Catrina
 Simion

CIVILIZAȚIA PĂDURILOR ȘI POIENILOR CARPATINE*

Silvia CIUBOTARU**

Monumentalul volum semnat de antropologul francez Alain Bouras este prefăcut de Paul-Henri Stahl, distinsul profesor care l-a îndrumat în abordarea și susținerea tezei de doctorat în 1982, la École des Hautes Études en Science Sociales din Paris. Este vorba de *Quand l'arbre devient bois. Techniques et croyances des paysans roumains*, lucrare publicată în 1986, în volumul 11 al seriei „Etudes et documents balkaniques et méditerranéens”, și care este inclusă în prima parte a cărții de față.

Câteva dintre afirmațiile din *Avant-propos* ne prezintă importanța României în contextul dendrolatric european. Țară acoperită odinioară în întregime de păduri a dezvoltat o puternică civilizație a lemnului, ale cărei urme sunt încă viguroase în construcțiile de adăposturi montane, biserici, case, gospodării țărănești, stâlpi funerari, troițe, vase etc. Sociologul român subliniază un aspect caracteristic spațiului nostru antropogeografic: agricultura în *runc*-uri, tăieturi în codru verde. Această realitate explică în parte titlul ales de Alain Bouras de *La civilisation des clairières*.

După un *Préambul* în 8 *Prérequis*, se trece la prima parte a studiului, alcătuită din zece capitole edificatoare pentru drumul lemnului de la tăierea arborilor din pădure și până la prelucrarea lor, prin cinci tehnici speciale, pentru a deveni obiect finit. Un interes aparte îl reprezintă raporturile dintre tăietori și „victimele” lor, cu rădăcini în străvechi concepte animiste. Există un evident respect pentru viața prezentă în elementul vegetal, care nu poate fi curmată oricum și oricând. După alegerea celui mai potrivit copac, i se aducea o ofrandă. Cel care urma să-l doboare își cerea iertare.

În capitolul *Arbres à poutre* este vorba de cea mai aleasă calitate de lemn care putea rezista la intemperii, putea fi fasonată ușor și cioplită

* Alain Bouras, *La civilisation des clairières. Enquête sur la civilisation de l'arbre en Roumanie. Ethnoécologie, technique et symbolique dans les forêts des Carpates*. Ouvrage publié avec le soutien de l'Institut Culturel Roumain, Toulouse, Presses Universitaires de Franche-Comté, 2018, 728 p.

** Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași – România.

pentru biserici, porți mari și stâlpi de pridvor. Este urmărită aici cu atenție metamorfozarea trunchiurilor de arbori în materiale de construcție pentru talpa casei, pentru *meșter-grindă*, pereți și acoperiș, pentru fântâni și poduri. Pentru realizarea scândurilor se sfertuia trunchiul. Esențele preferate erau fagul și bradul. Conta și calitatea solului unde creșteau acești arbori. Tehnicile erau efectuate cu unelte speciale (barda mică, cuțitoaia, cleștele de încheiat, țarcălăul, horjia), de către meșteri care stăteau pe un scaun de tras, numit și scaun de *mezdrelit* sau *capră*.

Recipientele din doage prezintă o bogăție de forme, profiluri și dimensiuni. Bărbânțe, ciubărașe, donițe, putinele pot fi întâlnite în toate gospodăriile montane unde se prelucrează lemnul de brad. Am putea adăuga, pe lângă exemplele date de Alain Bouras, inventarul unei stâni din Munții Călimani: budacă, budăcuță, ciubăr, budălău, fedeleș, închegătoare, găleată, tigornicer, poloboc, botă, cofă, zăcătoare, fășcuță.

În capitolul intitulat *Bois creusés*, autorul prezintă procedeele arhaice de scobire a lemnului cu tesla sau prin arderea miezului bucății alese. Piesa emblematică pentru lemnul scobit este *căucul*, pe care îl purtau la brâu pădurarii și ciobanii. Făurit dintr-o singură bucată de lemn de cireș, fag, paltin sau prun, era perforat cu *potricala* (Bihor, Hațeg, Orăștie) și încrustat cu semne astrale.

Bărcile monoxile folosite la pescuit, pentru transportat oameni și mărfuri, sau la morile plutitoare se lucrau din trunchiuri groase de fag, plop, salcie ori stejar, fiind numite *cin*, *ciobac*, *butoi*, *dubaș* etc.

Sicriul-arbore sugerat în unele bocete („Ți-ai tăiat un brad în doau/ Ț-ai facut casuți noau”) este semnificativ pentru solidaritatea mitică dintre om și dublul său vegetațional. Alain Bouras menționează primele atestări ale sicriului din trunchi excavate în Europa, începând cu tumulii din Epoca Veche și Medie a Bronzului: cultura Wessex și Armorica (1900-1700 î.H.) – racla tăiată în stejar; tumuli din Jutland (1700-1400) – un trunchi de 80 cm diametru, tăiat cu toporul, ars și finisat cu tesla; piroaga funerară monoxilă de la Chatenag – Macheron. El preia după C. J. Jung (*Métamorphoses et tendances de la libido*, 1972) ipoteza că arborele este resimțit ca un simbol matern, deci mortul este readus mamei sale pentru a se naște din nou.

În capitolul *Bois pliés, formes faites*, pe lângă tehnicile de confecționare a uneltelor cu diferite curburi, autorul analizează împletiturile din nuiele. Preluând etimologia cuvântului *gard* de la I. I. Rusu (*Elemente autohtone în terminologia ocupațiilor*, 1959), observă importanța îngrădirilor cu *leasă* în satele românești. Funcționalitatea practică de

stabilire a limitelor unui loc, a unei proprietăți este dublată, în cazul țesăturii lemnoase, ca și în cazul gardului din stâlpi, de valoarea ei magică, de realizare a unui circuit închis, protectiv, a unui cerc apotropaic.

Meseriile legate de prelucrarea lemnului (butnărit, dulgherit, rotărit, tâmplărit, văsărit) sunt tratate în capitolul IX al acestei părți a lucrării. Pe lângă aspectele etnografice, sunt surprinse ecourile lor în folclor, în colindele și legendele Maicii Domnului sau în cântecele de necaz și supărare. O schemă detaliată reconstituie structura unor case țărănești cu una, două sau trei încăperi. Tot aici sunt analizate câteva exploatări forestiere din Munții Apuseni. Pentru Moldova, Bouras preia câteva date din monografia *Nerej*.

Genericul *Les techniques du feu* indică un capitol în care sunt incluse mai multe metode de aprindere a *focului viu*, preluate după Tiberiu Morariu (Rodna), Ion Mușlea (Bonț – Someș, Măguri – Cluj), Al. Mateevici (Basarabia), Aurel Flutur (Munții Apuseni) și George Vâlsan (Bucovina). Schițele anexate reprezintă cinci tehnici diferite de producere a acestui foc ritual. Convins că „se symbolisme du feu existe bien sûr dans les feux vifs et est partie de leur existence, mais il n'est en rien exclusif de leur origine utilitaire”, autorul tratează destul de laconic implicațiile magice ale *focului viu*. Capitolul nu corectează erorile din textul publicat în 1986. Sunt păstrate mai toate *lapsus calami*. De exemplu, fabula lui Grigore Alexandrescu (*Toporul și pădurea*) este atribuită unui misterios Grigorescu!

Partea a doua a volumului se intitulează *L'arbre guérisseur, l'arbre charmeur. Arbres et bois dans les remèdes, les ensorcellements, les incantations*. Primul capitol prezintă, sub titlul *Le petit monde des arbustes*, alunul, călinul, cornul, dracila, lemnul câinesc, liliacul, măceșul, mălinul, păducelul, porumbelul, sângerul, scorușul și socul. Cele mai multe informații sunt preluate după Valer Butură, *Enciclopedie de etnobotanică românească*, Alexandru Borza, *Atlas etnobotanic*, Artur Gorovei, *Etnobotanică română* și din articolele Mariei Bocșe. Definirea *in corpore* a acestor plante ca arbuști este relativă. De exemplu, *cornul* (*Cornus mas* L.) – pomul care înflorește primul la noi și dă roade ultimul –, *sângerul* (*Cornus sanguinea* L.), cu lemnul său tare, *scorușul* (*Sorbus domestica* L.) din familia Rosaceae, care crește în luminișuri și la marginea pădurii, *mălinul* (*Padus racemosa* Lam. C. K. Schneid), arbore mic din păduri umede și chiar *alunul*, cu tulpinile sale elastice, se înalță până la dimensiunile unor adevărați copaci.

Cum era și firesc, locul cel mai important este acordat alunului, plantă cu puteri magice la noi, fie pentru vindecat, fie pentru căutat surse de apă, pentru vergelat (palomanție) în noaptea Sfântului Vasile sau pentru adus prosperitatea gospodăriei, fertilitatea animalelor și ogoarelor. Alain Bouras reproduce un descântec din Clopotiva (vezi monografia din 1930), în care alunului i se atribuie puteri speciale. Dracu, dragu, Socea taie capul șarpelui „pă un băț de alun/ că î-i nănaș bun” (p. 287).

Dând credit celor constatate de Jetar A. Petrov de la Academia de Științe din Sofia, Bouras consideră că *mâzga* de alun, amestecată în apa cu care se spală mușcătura șarpelui, cuprinde substanțe care stimulează funcțiile celulare, reabilitând porțiunile afectate. „On apprend dans la suite qu’il s’agirait d’un antibiotique contenu dans les produits frais de la plante, que l’analyse en laboratoire a mis en évidence” (p. 292). În fapt este vorba de un complex etnoiatic în care, pe lângă mîzgă, se folosește și cenușa obținută prin arderea nuielilor de alun. Quercitina, taninul și uleiul eteric din scoarța alunului conlucrează cu o anumită stare psihică indusă celui mușcat de șarpele veninos, prin descânțece.

Capitolul secund, intitulat *Chimie et psychologie, une discussion sur la médecine du village roumain*, se ocupă de câteva vechi practici medicale folosite în mediile folclorice. La 1780, românii bănățeni practicau vaccinarea împotriva variolei, deci cu șaisprezece ani înainte ca Edward Jenner să fi făcut cunoscută descoperirea sa (pe care Bouras o crede preluată de la oierii englezi). În Moldova și în Muntenia medievală, *variolizarea* era o operație bine cunoscută. În *Pravila lui Alexandru cel Bun* (secolul al XV-lea) apare sub numele de *ultuire*, iar în *Pravila lui Matei Basarab* (secolul al XVII-lea) este denumită cu un termen echivalent, acela de *prăsădire*.

Unele din teoriile avansate de autor asupra originii etnoiatriei, a practicilor „*délirantes*” legate de principiul *similia similibus curantur*, sunt cel puțin îndoielnice, în măsura în care nu poate îndeplini întotdeauna postulatul lui E. E. Evans-Pritchard: „L’Anthropologue doit se soumettre à ce qu’il rencontre dans la société qu’il a choisi d’étudier [...] à ses valeurs et à ses sentiments” (p. 299).

În capitolul al treilea, *Le pouvoir des arbustes: comment les paysans roumains le voient?*, se revine asupra virtuților magice și lecuitoare ale alunului, insistându-se de această dată pe vrăjile de dragoste de tipul *adusului pe sus*. Alături de alun sunt prezentate și alte plante apotropaice, precum socul, măceșul sau prunul.

Următorul capitol, numit *La question des sources, les «chants lyriques»*, include un succint parcurs al câtorva motive silvane, debutând cu incipitul *frunză verde*. Constatarea că în cântecul liric românesc nu găsim nimic din caracteristicile montane sau silvestre se datorează evident unei cunoașteri superficiale a repertoriului local.

În cel de-al cincilea capitol, *Charme et tilleul*, autorul se ocupă de credințele populare legate de carpen (*Carpinus betulus* L.) și de tei (*Tilia tonnentasa* L.). Folosită împreună cu alte nuiete la vraja *Noii cei mari*, ramura de carpen aducea vindecarea în ologeală. Datorită conformației noduroase și scorburoase a trunchiului, carpenul era preferat pentru acte de magie neagră. Ursitul la carpen a fost frecvent practicat în Bucovina și Moldova. Dacă în contextul credințelor populare, carpenul avea o conotație diabolică, malefică, dimpotrivă teiul era considerat benefic, dumnezeiesc. La Duminica Mare a Rusaliilor, preotul făcea moliftele teiului, iar apoi crengile sfințite erau puse la porți, la geamuri și la capătul semănăturilor. Nu este întâmplătoare nici preferința pentru tei – așa cum constată A. Bouras – în basmele românești despre xilogeneză (*Tei-Legănat, Făt-Frumos din tei*).

În capitolul următor, al șaselea, sunt prezentați alți doi arbori importanți pentru pădurile noastre: fagul (*Fagus sylvatica* L.) și bradul (*Abies alba* Mill). Fagul semeț era fala pădurilor de foioase. Scoarța, ramurile, frunzele și jirul se utilizează în medicina populară. Trunchiul său drept era ales pentru făurirea stâlpului de Arminden. Rășina bradului alb intra în compoziția celor mai multe *iruri* moldovenești pentru vindecarea afecțiunilor cutanate. Cetina era cea mai bună pentru scalda reumaticilor. Vârful acestor rășinoase fiind în formă de cruce era potrivit pentru confecționarea mai multor obiecte rituale circumscrise ceremoniilor familiale și calendaristice.

Plopul și salcia constituie subiectele celui de al șaptelea capitol. Cu frunza veșnic tremurătoare, cu trunchiul rectiliniu prea puțin ramificat și deci cu umbră puțină, plopul (*Populus tremula* L.) a căpătat în credințele noastre o conotație negativă. Și la alte populații indoeuropene era privit ca un arbore damnat, care atrage fulgerele lui Perkunas sau ale Sfântului Ilie. După o legendă biblică, de crengile plopului s-a spânzurat Iuda. Nu este întâmplător deci că în lirica românească sugerează melancolia, neliniștea și tristețea. Salcia (*Salix*), importantă pentru medicina populară, apare mai rar în locuri împădurite preferând firul apelor (în special răchita și salcia plângătoare). Ea simbolizează sporul și adaptarea cu ușurință la orice situație.

În ultimul capitol al celei de a doua părți a volumului, *Les principes d'action: une synthèse proposée*, autorul încearcă o evaluare a raportului dintre locuitorii unui anumit spațiu și arborii cunoscuți de ei. Puterile magice ale unor specii botanice nu pot fi separate de substanțele lecuitoare pe care acestea în adevăr le conțin. Subcapitolul *Une hypothèse temeraire... en 2018* stabilește o relație între societatea rurală tradițională, familiarizată cu ecosistemul înconjurător, din care a testat și selectat cele mai eficiente remedii, și diferite colectivități vest-europene nobile sau burgheze, unde s-a pierdut în mare parte această știință empirică.

Analizând bagheta (vărguța) magică, Bouras o așază în contextul cârjei lui Moise și a nuielui lui Iacob. Printr-o pervertire ciudată a vechiului simbol biblic, Luther a putut privi bagheta fermecată ca un mijloc de a comunica cu diavolul.

Mai aproape de ce ar fi important în ansamblul dendrolatric românesc, subcapitolul *Une parenté entre le monde des hommes et le monde végétal* redă comuniunea dintre om și natură. Arborele sau codrul vorbește, primește plângeri, adăpostește pe cei fugiți din sat, poate aduce sănătate sau nenorocire. Biografia umană merge în paralel cu cea a elementului vegetal.

Subcapitolul *Des procédés ont été rencontre caractérisant cet art sorcier: comment mieux les identifier* reia anumite tehnici magice axate pe dendrolatrie pomenite anterior, când s-au analizat virtuțile anumitor arbori și arbuști: baterea de cuie sau pene în trunchiuri, fumigațiile, petrecerea bolnavului printr-o scorbură. Apa neîncepută și pietricelele aruncate pe rând în timpul descântării, vorbele incantației sunt aleatorii. Gardul de lemn din ostrețe sau cel împletit din nuiiele marchează o barieră împotriva duhurilor rele. Casa și curtea sunt astfel ocrotite, devin locuri bune, sănătoase.

Următoarele secvențe tratează despre simbolistica frunzei verzi, a cifrei nouă și despre magia homeopatică. Speculațiile epistemologice îi aduc împreună pe Guillaume Bouchet, Albert Einstein și Brian Josephson, punând problema înțelegerii misterelor culturilor primitive. Un citat din nuvela *Cazacii* de Lev Tolstoi, îl determină pe autor să aducă iar în prim plan „ces procédés et ces pratiques ne nous apparaissent plus aussi délirants”.

Arta decorativă a lemnarilor noștri include simboluri apotropaice, pe care A. Bouras le subsumează *mandalei*. În realitate, sunt diferențe sensibile între motivele astrale, solare sau stelare din

ornamentica țărănească și cele șaizeci și patru sau optzeci de căsuțe ale imaginii psihagogice indiene, care îl conduce pe cel care o contemplă la iluminare. Rozeta clasică sau cercul secționat în cruce, alături de semne solare (meandrul, rombul curbiliniu, spirala fugătoare, vârtejul ș.a.), apar pe teritoriul românesc, ca și în restul Europei, încă din neolitic. *Undreaua* sculptată la intrarea caselor gorjene și care semnifică străvechiul început al anului (jumătate de Ianus) este tot un motiv solar complex.

În încheierea acestei secvențe a lucrării, *En guise de conclusion provisoire*, se revine asupra unor precepte magice europene, pentru a defini legenda și a sugera anumite divergențe între adepții științelor exacte și cei ai științelor umaniste.

A treia parte a volumului, *Les arbres dans les fêtes des Roumains*, redă ritmurile sezoniere ale spațiului dendrolatric raportate la calendarul sărbătorilor specifice acestei țări. Autorul consideră că ar trebui să se renunțe la adjectivul *sezoniere* în cazul acestor praznice. Pentru că tehnologia și ecologia se găsesc reunite, ele ar trebui numite *sărbători etnoecologice*. Calendarul ortodox românesc include mai multe zile de pomenire a morților. „C'est ce que l'on observe dans toutes les sociétés” subliniază A. Bouras. Totuși, cele patru mari praznice ale Moșilor au trăsături aparte la români, cu pomeni specifice fiecărui anotimp și cu anumite tabuări.

Les fêtes de printemps debutează cu purtarea măștișorului, amuletă apotropaică din două fire de mătase alb-roșie răsucite sau de arnici. La Armindeni, Florii sau de Sfântul Gheorghe, acestea se agață într-un pom înflorit. Se știe că datina este răspândită în Balcani, unde amuleta solară (*marțu* la aromâni, *mart* la greci, *manak* la albanezi) îi ocrotește pe cei care o poartă de deochiul soarelui primăvăratec și al primului val vegetațional.

Autorul nu menționează o datină importantă din ziua de *Mucenici* (40 de Sfinți, la 9 martie) când se bătea cu maiul în pământ, spunându-se: „Intră frig și ieși căldură!” (Buciumi – Bacău). Acest gest ajută sfinții telurici în acțiunea lor de a dezgheța câmpul, ca să dea colțul ierbii.

La Florii, ca și la Moșii de primăvară, crengi înflorite de măr, de prun sau de cireș erau sfințite la biserică și apoi puse la ocoale, hambare și staule pentru binele gospodăriei. Sântoaderul este potrivit pentru culegerea buruienilor de leac. În această zi se făceau descântece la salcie pentru pletele fetelor mari, dar și pentru sănătatea vițeilor.

Se amintește în trecere de frăția de cruce și de *liorit*. În cazul acestor înfrățiri, implicarea legăturilor aproape cosanguine dintre arbore și ființa umană este puternică. Ele aveau loc adesea sub pomul înflorit (măr sau păr), sub un brad sau sub o salcie. Urma ocolirea rituală (de trei ori) a copacilor.

Sfântul Gheorghe deschide pământul și pornește vegetația: codrul să înfrunzească, pășunile să înverzească. Atunci plugurile deștelenesc ogorul pentru semănături. Bouras semnalează termenul de *Proor* sau *Napoor*, pe care l-ar folosi doar ortodocșii, pentru acțiunea de a pune ramuri verzi la case în această zi. Cuvântul este folosit de toți românii și nu numai cu acest înțeles! Se desemnează prin *prou* sau *proor* timpul zilei când pleacă oile la pășune, în general zorii zilei, sau chiar începutul unui anotimp (al primăverii). Cum de *Mâneacătoare*, în ajunul Sfântului Gheorghe (*prier*, *prohol* ori *prooru*), se duc vitele în *prou*, pe roua nescuturată, ca să fie sănătoase și mănoase tot anul, aceste înțelesuri s-au cumulat. Atunci *mâneacă* vitele pe câmp și pasc pe marginea semănăturilor, merg în *prou* după miezul nopții, mânate cu nuiele verzi.

La Joi Mari, când pedepsește Joimărița torcătoarele leneșe, aveau loc mai multe acte magice pentru grăbirea muncilor câmpului. Un episod interesant îl constituie cel al Sângeorzului (Gheorghe cel Verde, Bloaja, Paparuda) în care divinitatea vegetațională este interpretată de un flăcău în straie fitomorfe. Costumul Paparudei din Buru era confecționat din scoarță de cireș pădureț.

Paștele, dată mai puțin marcată de cultul dendrolatric, nu poate fi ignorat în contextul trezirii sevelor vegetaționale. Nu trebuie omis faptul că acum se fac, lângă hora satului, scrânciobe, obiecte rituale asociate ritmurilor alternative ale vieții, fecundității și fertilității. Ca și în cazul altor popoare europene și asiatice, la români datul în scrânciob primăvara este un act magic de stimulare a creșterii plantelor.

În secvența „*Maiul*” (*le Mai*) et „*Armingenul*”, A. Bouras pune în legătură obiceiul de a se aduce un trunchi de copac din pădure sau de a se planta un arbore lângă casă, la întâi mai, cu așezarea unui „arbre de la liberté” în bisericile Franței.

Vorbind despre cultul solar, Bouras menționează că la Ruda, în Pădurenime, de Preobrajenie (Probaje) se sărbătorește ziua soarelui. Coroborând numeroase materiale din întreaga țară, putem afirma că această sărbătoare creștină a Schimbării la Față (6 august) era considerată *hotar* al verii, când soarele pălește și cu el întreaga fire. Se îngălbenesc pădurile și

se arănesc viile. Autorul este de părere că aceste sărbători au o funcționalitate dublă: mai întâi au un efect didactico-pedagogic și în al doilea rând unul terapeutic: „Plus précisément, préventive dans le cadre de l'hygiène psychosociale du village” (p. 434).

În cadrul Rusaliilor se prezintă acțiunea terapeutică a Călușarilor și a plantelor folosite de aceștia, usturoiul și pelinul. Dintre sărbătorile de la sfârșitul verii, sunt pomenite Sfânta Marina (17 iulie), pe care o confundă în parte cu Foca, Adormirea Maicii Domnului (15 august) și Ziua Crucii. În realitate, Sfânta Marina se află în alt grup de sărbători decât Foca.

Miezul verii la români este marcat de așa-zișii Circovi. După Precup (8 iulie), Profetul Elizeu (14 iulie), Chiril sau Ciurica (15 iulie), sfinți pietrari ori grindinari, încep Circovii Marinei sau Circovii de vară (16-18 iulie), triadă respectată mai ales de femei. În aceste zile ele nu torc, nu țes, nu folosesc foarfecele, sapa sau grebla, ci împletesc cercuri din toate buruienile câmpului pentru a petrece prin ele pe cei *pociți* sau cuprinși de vreo spaimă. Unele descântătoare împletesc aceste cercuri din pelin și le păstrează tot anul.

Următorii Circovi sunt cei ai Sfântului Ilie (Ilie, Pălie și Foca) neluați în seamă de A. Bouras, deși este vorba de divinități care substituie vechi zei uranieni ai dacilor și romanilor. Sfântul Ilie are multe trăsături de zeu al furtunii, în filiație directă cu puternicul Gebeleisis din panteonul daco-get, încă „activ în momentul creștinării Daciei, oricare ar fi fost numele lui la acea epocă” (Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Gengis Han*, p. 67). El îl trăsnește pe diavol, mai ales când acesta se ascunde în scorburi și în trunchiurile copacilor.

La Sfânta Maria Mare se duce la biserică prinosul înmiresmat al livezilor, viilor și prisăcilor. Tot acum se încearcă nucile, se fac nedei și hramuri (mai cunoscut fiind cel al Mănăstirii Sucevița). A. Bouras încearcă să stabilească o relație între Maica Domnului și Mama Pădurii, care nu are justificare. Nu pentru că Sfânta Fecioară n-ar substitui, măcar parțial, vreo antică zeitate. Dar aceasta nu este Diana protectoarea pădurilor și munților și nici vreo dryadă, ci altă divinitate vegetațională, Demetra (în latină Ceres). Pentru această ipoteză pledează veșmântul de spice pe care îl purta Sfânta Maria în bisericile europene ale Evului Mediu și Renașterii. Expresie a evlaviei populare, haina de spice a Maicii Domnului era ca o rugăciune pentru recolte bogate.

Mama Pădurii (Muma Pădurii, Stăpâna Codrului sau Știma Pădurii) poate deruta în ipostaza ei de sperietoare pentru copii, asemănătoare cu Baba Cloanța din basme, zgripturoaică gârbovită, cu

colți și gheare după chipul fiarelor din munții împăduriți. Pădurarii și tăietorii de lemne o cunosc însă mai ales ca pe o ființă jumătate femeie, jumătate copac. În zonele împădurite ale Moldovei se credea că este îmbrăcată în scoarță de brad, din față femeie, în spate scorbură. Mai rar, este descrisă ca un arbore uriaș, de patru stâneni înălțime.

Ziua Crucii (14 septembrie), pe care A. Bouras o consideră a fi simetrică în calendar Sântoaderului, este în fapt complementară cu Alexiile (17 martie). Pământul care se deschidea cu șase luni în urmă pentru insecte, plante și reptile la Alexe Boje, acum se închide. Numită și Cristovul Viilor, Crucea Mare sau Ziua Șarpelui, această zi era potrivită pentru a da pomeni de sufletul morților și pentru rodnicia livezilor și viilor.

Sfântul Andrei (30 noiembrie), cap de iarnă, se aseamănă cu sărbătorile vest-europene de tip Toussaint și Halloween, ca noapte a duhurilor rele, sabat al strigoilor și întoarcere pe pământ a sufletelor morților. Caracterul silvan al acestui praznic se poate deduce din faptul că se cheamă *Ziua lupului* sau *Gădinețul șchiop*. Lupilor din pădure le împarte acum Andrei tainul pentru tot anul. Teama de *gadine* (lupi), tricolici și vârcolaci îi face pe flăcăi să se adune în crucile drumurilor cu melițoaie ori *zghiciulaie* furate de prin curți, cu pâ râitori din lemn, făcând o larmă asurzitoare. Relația cu romanul lui Bram Stoker, *Dracula*, este foarte palidă în contextul unei sărbători atât de complexe.

Ciclul de iarnă prezentat de autor debutează cu cele douăsprezece zile dintre ani, prilej de a aminti de *colindă* (bățul special al colindătorilor) și de *bușteanul Crăciunului*, subliniind încă o dată că bradul ornate cu globuri este o apariție târzie. A. Bouras ignoră adesea bibliografia subiectului. Din această cauză, confundă *sorcova* când cu *steagul*, când cu *țovul*, când cu *colinda* pițărăilor. Așa-zisele *sorcove* din Lupșa și Vidra, județul Alba, sunt ipostaze originale ale bățului de colindat, în care nu s-au îndepărtat șuvițele cojite din lemnul de salcie. Așa cum se poate afla din studiul lui Petru Caraman, *Originea și geneza sorcovei*, steluța împodobită cu flori de hârtie colorată, arnici roșu, beteală, funde etc. era la bulgari de corn, iar la români de măr, de păr sau de trandafir (pomi care de altfel sunt pomeniți în urarea însoțitoare). Vechiul perimetru de vehiculare a *sorcovei* nu cuprindea Transilvania. Influența practicii bulgare (*suruvakanie*) la nord de Dunăre s-a suprapus peste o datină autohtonă, mult mai veche, cea de a pune în dimineața Sfântului Andrei mai multe mlădițe rupte din pomi într-un vas cu apă (primenită zilnic) până în ajunul Anului Nou. Dacă acestea înfrunzeau

sau chiar înfloreau era de bun augur pentru cei care le-au ales. Nu era vorba numai de divinație, ci mai cu seamă de „o practică al cărei scop e să provoace sănătatea și înflorirea fizică a tuturor membrilor familiei”. Principiul magic de bază este cel al atingerii, „*de arborele viu, care-și comunică vigoarea*” (Caraman, *Sorcova*, p. 267).

Colacii primiți în dar de colindători, de urători ori de cei care merg cu jocurile zoomorfe se pun pe *țov*, băț mai gros, cu opritor la un capăt, deci având altă înfățișare decât *colinda* sau *colindețul*.

În continuare ni se prezintă obiceiul amenințării pomilor neroditori, binecuvântarea apelor la Bobotează și alegerea parilor din gard pentru divinarea ursitului (la Clopotiva – Hunedoara). De asemenea, se încearcă o etimologie (relativă) a termenului *Crăciun*. Se revine asupra relației colindeț – sorcovă.

Paginile ce urmează dau atenție specială pomilor, dintre care este preferat prunul. Aflăm că primul alambic de țuică european a fost împrumutat, se pare, de la arabi. Nu este nevoie să mai atragem atenția că, în spațiul carpato-dunărean, pomul favorit, prezent în mitologia populară, în etnografie și folclor este *mărul*.

Un intermezzo, înainte de analizarea funcțiilor elementului dendrolatric în contextul ceremoniilor familiale, îl constituie subcapitolul *Les rituels, une mécanique encore incontrôlable*, unde își recomandă mentorii în cercetare. Analiza ritualurilor a pornit de la sintagma *homéostasie emoțională*, pe care a împrumutat-o de la Antonio Damasio și Philippe Jeammet. Antropologia propriu-zisă se contopește cu cea culturală, dând un hibrid ciudat.

Capitolul secund al celei de a treia părți a volumului se intitulează *L'arbre, le bois et la forêt dans la naissance, le mariage et la mort* și începe cu *La naissance et le baptême*. La Clopotiva copii care plâng sunt descântați de Mama Pădurii. Autorul constată că, în aceeași situație, la morții din Apuseni, aceștia sunt botezați cu vorbele: „Je te l'ai pris païen, je te le rends chrétien”. În fapt, la toți românii, moașa îndeplinește acest ritual când se teme că pruncul nou-născut nu va supraviețui.

Tinerii miri (*Le mariage et la noce*) primesc un pom de cununie, un pom de nuntă sau un buhaș. Sunt numeroase ipostaze intermediare între bradul cortegiului și steagul mirelui. Într-o *Iertăciune*, cântată la o nuntă din Oaș de către druște, mireasa își ia rămas bun de la prunii cei cu prune (mătușile bune), de la nucii din livadă (ai săi dulci), de la perii cei cu pere (veri și vere). Citând un colind din Muscel după Mihai Pop (*Folclor literar românesc*), în care soții dănțuiesc sub „doi meri-împlețiți/ De toamnă

sădiți./ de vară-nfloriți” (p. 493), A. Bouras consideră că arborii îngemănați simbolizează dragostea și fecunditatea în căsnicie.

La mormânt (vezi secvența *La mort et les funérailles*) se pune un stâlp sculptat în lemn de stejar. Lângă acesta, la morții nelumiți se pune un brad adus din pădure, după un ritual anume, când se intona un anumit cântec funerar. Mai rar este vorba de un fag, din care meșterii vor face o casă de vecie cu nouă ferestre.

Pomul de pomană încărcat cu dulciuri este un succedaneu al pomului plantat pe mormânt, din care se dădeau fructe de pomană. La fel, acel *bituț* de măr sau de prun care – așa cum arăta Emil Petrovici (*Moșii din Scărișoara*) – se pune în sicriu ca defunctul să aibă merinde pe cealaltă lume. Bradul era înlocuit în anumite zone cu *sulița*, care juca același rol de parteneră a mortului necăsătorit. *Cântecul Zorilor* implică bradul în funcția de pod între cele două lumi, peste marea despărțitoare „s-aibă trecătoare/ Suflete ostenite/ către rai pornite” (Marian, *Înmormântarea*, p. 107).

Autorul analizează *kopjafa*, stâlpul funerar sculptat de secuii din estul Transilvaniei, și *Székelykapu*, poarta gospodăriei considerată de Károly Kós (într-o discuție avută de acesta cu A. Bouras în 1977-1978) a fi tipic maghiară. El presupune totuși că ar fi vorba de preluări de la români, pentru care „les Sicules ont investi plus de soin à préserver” (p. 513). Pasajul este cel puțin ambiguu. Atunci când aceste piese etnografice – *stâlpul funerar* și *poarta mare* – se găsesc încă în sute și sute de exemplare în satele românești intra și extracarpatiche, în ipostaze dintre cele mai realizate artistic și mai expresive, cum se mai poate îndoi cineva asupra originii lor?

Tema metamorfozei îndrăgostiților nefericiți, după moarte, în două specii vegetale, care se caută și se îmbrățișează este ilustrată cu un exemplu cules de Adrian Fochi din Munții Rodnei (rujă și rugușorul) și printr-un fragment dintr-o baladă transilvană, unde din mormântul fetei crește o viță de vie și din cel al flăcăului un măr. În variantele moldovenești, tânărul se transformă într-un brad, iar fata într-o garofiță. Brăiloiu a publicat un text cu acest motiv din Poiana Mare – Dolj, în care se spune: „Din băiat ce-a răsărit?/ Un brad mare-mpodobit./ Din fată ce-a răsărit?/ Viță albă poleită,/ Poleită, aurită”.

Capitolul intitulat *Conclusion, discussion et perspectives* trece în revistă participările autorului la diferite sesiuni științifice și colocvii europene. Știm că, din 1976, Alain Bouras se ocupă de problemele etnoecologiei lemnului și pădurii în sânul parcurilor naturale regionale,

al muzeelor și centrelor de cercetare forestieră. Deci în mod firesc a ținut să-și etaleze cunoștințele în acest domeniu. Discursul se schimbă simțitor, căci, așa cum însuși autorul mărturisește, investigarea inițială asupra lemnului, arborelui și pădurii, s-a transformat într-o anchetă asupra diferitelor piste semnalate, deci s-a ramificat în mai multe teoretizări minore: „Mon objectif était de créer des outils permettant de comprendre cette réalité culturelle: des relations de cause à effet vérifiable, des lois, des théorèmes” (p. 525).

Secvența *L'homme est un animal technologique familial et symbolique* se vrea o introducere la următoarele patru capitole, analizând unele principii ale antropologiei culturale. Firește, celelalte curente etnologice sunt puse într-o lumină nefavorabilă. Bouras este mai aproape de ecologia culturală a antropologului nord-american J. H. Steward care, prin doctrina sa, vrea să explice dinamica sistemelor sociale pornind de la adaptarea lor la mediu. Pentru a dezvălui *nucleele culturale*, acesta propune analiza raportului dintre tehnicile productive și mediu, studierea comportamentelor generate de exploatarea unui mediu dat, cu ajutorul unei tehnologii specifice și verificarea modului în care aceste comportamente afectează celelalte aspecte ale culturii.

Capitolul intitulat *Ce que représentait l'arbre dans cette culture, qui sourd à tout propos dans les activités du village* completează primele trei părți ale lucrării printr-o fațetă simbolică: arborele, ca reprezentare a temporalității și longevității (pe baza unor ghicitori în care anul-copac are 12 ramuri – luni, fiecare cu câte patru cuiburi – săptămâni, fiecare cuib cu câte șapte ouă – zile), arborele chthonian, uranian și psihopomp, arborele vieții, arborele legat de cultul strămoșilor. Se reiau o parte din cele afirmate în alte capitole, de această dată puse în relație cu datini canadiene, canace (după Francis Leenhardt), japoneze (șintoiste), rusești (după E. V. Barsov și V. Smirnov) ș.a.

În subcapitolul *La place des Rameaux verts*, hermeneutica ramurilor înverzite este ilustrată după cartea lui M. Lescoffit, *Histoire de Gilley*, ce prezintă obiceiurile dintr-un sat din Haut-Doubs din timpul celor două războaie mondiale. Căutând răspuns la întrebarea *Quels messages véhiculent les Rameaux verts?* autorul ne poartă la lipovenii din Delta Dunării, în Galicia (Spania), în Alsacia și Letonia. Adesea se pierde în supoziții care leagă ursul (figură a timpului ciclic) de arborele nemuritor, de ramura verde, *via* Crăciun („le héros culturel”), *via* Iisus spre renaștere.

În secvența *Un autre dimension de ce que prevent représenter les branchages*, acțiunea fertilizatoare a ceea ce este denumit „bois

raméal fragmente” este prezentată după cercetările lui Gilles Lemieux, Cl. Bourguignon și a altor ecologi. Dintr-odată, simbolismul crengilor înverzite din spiritualitatea rurală se reduce la sfera botanicii. Aflăm că ADN-ul ramurilor aceleiași specii arboricole poate să difere de cel al rădăcinilor, trunchiului sau frunzelor. De la agronomii citați, revine la spațiul românesc pentru a deduce o realitate simplă, că pretutindeni unde se întinde civilizația pădurilor temperate, din Galicia iberică până pe malurile Volgăi, se pun ramuri verzi în spațiul gospodăriilor și la biserici, de la Florii și Paști până la Rusalii.

Relația cruce-arbore viu este analizată în rubrica *Les Rameaux verts, quelques autres occurrences*. Urmărind complexul arbore – lemn – străbuni și forțe ale fecundizării, autorul reia întrebuintarea diferitelor succedanee ale arborelui (stâlp, nuia, bățul călușarilor, cruce) pentru fertilizarea pământului. În subcapitolul *Les Rameaux verts, l'arbre et les feuillages, symboles de la lignée* se urmărește rudenia arboricolă. După ce împletește rituri familiale cu cele calendaristice, ajunge la concluzia că deși poartă nume feminin, *Paparuda* este interpretată de un bărbat „a été réapproprié dans la nouvelle herméneutique du monothéisme par la figure masculine, et même guerrière, du saint” (p. 555). Autorul ignoră întreaga mitologie a personajului la români, unde, de cele mai multe ori, în *pararude* se costumează fete și femei tinere. Însăși divinitatea căreia îi este adresată incantația *Paparudei* și care intermediază între oameni și cer este feminină.

Prezentând *Le symbolisme du mât, du «Mai», de la Croix*, A. Bouras compară varianta arborelui de mai, având trei cununi înverzite, cu sorcova. Stâlpul ciclului de iarnă din muzeul de la Nijni Novgorod (2015, după Marina Bugrova) nu poate fi încadrat însă alături de *armindenii* noștri, neputând simboliza reînvierea naturii.

Următorul capitol, *Pourquoi le culte de l'arbre a-t-il disparu? Les «puissances féminines»*, cuprinde argumente în sprijinul teoriei că transformările operate în sânul civilizației populare s-ar datora slăbirii forțelor feminine și exacerbarii simbolurilor masculine: „L'arbre masculin est remplacé par le Dieu chrétien, masculin encore; l'arbre et les bois sont remplacés par la Croix, symbole masculin toujours” (p. 561). Considerând că energia feminină se limitează în creștinism la Maica Domnului și că divinitățile păgâne ale spațiului împădurit și ale stihiiilor (Muma Pădurii, Baba Coaja, Baba Cloanța, Joimărița, Drăgaica) i s-ar fi subordonat, autorul afirmă: „En Europe à la venue du monothéisme, les puissances féminines ont clairement disparu, ou sont

reléguées à des rôles mineurs – au mieux à des *Saintes* qui théologiquement, ne sont pas des divinités” (p. 563).

În continuare, Bouras descrie modul în care apariția, la 1803, a imaginii Maicii Domnului pe scoarța unui stejar, a dus la ridicarea unei capele în Doubs (Franche-Comté) cu statuia Mariei și la formarea unui loc de pelerinaj. O statuie înaltă de trei metri (Notre Dame de la Forêt) a fost ridicată recent la Mouth (Doubs). Monsieur Denis Schmutz amintește de obiceiul din secolul al XVII-lea de a se așeza în trunchiuri de copac efigii ale Sfintei Fecioare.

Capitolele care se înlanțuie în această parte finală a cărții largesc tematica de început, creând un aspect de *almanah* sau de site computerizat, tot mai străin de tema anunțată în titlu. Pornind de la denumirile eufemistice ale Ielelor, Bouras neagă realitatea că este vorba de o tabuare, făcută în scopul de a nu stârni mânia spiritelor capricioase ale stihiiilor, atribuind faptul acțiunii violente a creștinismului, care a combătut cu ferocitate aceste divinități. Adaugă la acestea o comparație stupefiantă cu polițiile coloniale franceze, care au eradicat politeismul băștinașilor.

Ar trebui o întreagă disertație pentru a-l edifica pe autor că în spațiul carpato-dunărean nu s-a făcut o creștinare forțată, nici măcar înainte de Marea Schismă. Sfântul Andrei (cel care a dat numele primei luni a anului) a propovăduit credința în Dacia Pontică într-o vreme în care în zonă existau deja cetățeni și soldați romani creștinați.

Ortodoxia s-a suprapus firesc peste credințele antice autohtone. *Pileati* și alți sacerdoți daci, trăitori în sihăstria munților împăduriți, au fost urmați de călugări creștini. *Belaginele* iatriei dacice au fost preluate de călugării, călugărițele și presviterele noii perioade istorice. Biserica Ortodoxă Română n-a avut instituții asemănătoare Inchiziției, iar urmărirea vrăjitoarelor n-a cunoscut consecințele tragice din Apusul Europei. Nici măcar în Transilvania ocupată de austro-ungari n-a avut efect voluminosul și sinistrul *Malleus maleficarum*, publicat în 1486 de Jacobus Sprenger și Henricus Institor, cei doi teologi și inchizitori dominicani din Köln. În consecință, episodul *Les démarches de conversion* privind creștinarea țărilor scandinave și intervenția Cavalerilor Teutoni în Letonia nu poate consona cu realitățile carpato-dunărene.

Termenul de *monoteism* este nepotrivit în cadrul unei religii bazate pe *Sfânta Treime*, căreia i se alătură un cult puternic al Maicii Domnului. De asemenea, sfinții creștini continuă, la români, arhaice divinități locale, într-o simbioză firească, în ritmul sărbătorilor vegetaționale din calendarul tradițional.

Din timpuri străvechi, divinitatea creștină este integrată cultului arborilor. În colindele din Țara Oltului, gospodarul mitic sădește meri de aur pentru oaspetele ceresc: „Când Dumnezeu va veni,/ La umbră se va umbri”. Leagănul de mătase al pruncului divin este agățat „În vârful munților,/ La poalele brazilor/ [...] de *clean* de brad înalt”. Crescând mai mare, Hristos este purtat de ceata preoților și sfinților „Jos pe plai [...]/ Prin brădete, prin făgete,/ Prin galbini de frăsinei”. În ipostază de cavaler, Sfântul Ioan este chemat să binecuvânteze arborii și semănăturile: „– Mă Ioane, sfinte Ioane,/ Sai în vânt, sai în pământ,/ Sai în vârful munților,/ De dă roadă codrilor,/ Mană albă grânelor” (Sărata – Sibiu).

Spre partea finală, tonul lucrării își accentuează latura jurnalistică. Adesea sunt introduse în pagini *ocnițe* cu litere de alte dimensiuni pe fond cenușiu, cu referiri la conducători politici și scurte aluzii anecdotice. Comparațiile nu funcționează „in parvo grandibus uti”, ci invers. Sistematizarea satelor propusă la noi într-un moment nefericit, oricât de sinistă ar fi fost, nu poate concura cu planul stalinist de distrugere a 600.000 de sate (p. 573). Scara de pe monumentele funerare românești nu poate fi asimilată cu ascensiunea șamanilor siberieni. *Jocul la gardul miresei*, practicat în Oltenia, are altă menire decât *Kalitka* rusească.

Ocupându-se de utilizarea *pelinului* la români, în etnoiatrie și magie, A. Bouras constată că sunt similitudini cu modul de a trata „Mal de Saint Jean” la francezi. Prezentarea acestei plante se continuă în subcapitolele *Artemisia*, *la pellagre et le Carême*, *Artemisia*, *la Pentecôte*, *les «Călușarii»*, *Ailleurs: dans le monde, en Europe, en Limousin* și *«Aussi vieux que le Bonne Mère»*.

Absintul era sărbătorit pe 30 iulie în Elveția jurasiană și în Franche-Comté. În anii 2016-2017 se mai păstra acest obicei în Larmont (Pontarlier) și în comuna elvețiană Verrières lângă locul numit La Côte aux fées (p. 584).

Există, totuși, o nedumerire în ce privește preferința autorului pentru această plantă. Nici una din variantele pelinului: lemnul Domnului (*Artemisia abrotanum* L.), mătura Raiului (*Artemisia annua* L.), pelin (*Artemisia absinthium* L.), pelin mic (*Artemisia pontica* L.), pelin negru (*Artemisia vulgaris* L.) și pelinița (*Artemisia austriacă* Jacq.) nu crește la noi în păduri și pe munți, ci în câmpuri aride, pe haturi, șanțuri, pe lângă case, garduri, prin grunduri, locuri necultivate, ruderales.

Planta care ar fi trebuit luată în seamă în contextul silvestru carpato-dunărean este *mătrăguna* (*Atropa belladonna* L.), numită și Doamna codrului, Doamna pădurii, Floarea pădurii sau Împărăteasa codrului. Cultul mătrăgunei are rădăcini adânci în etnoiatria spațiului balcanic. O foloseau *lêcheisi* celto-daci, *viatri* aromâni din Zagoria, discipolii anarghirilor Cosma și Damian și mai ales vracii rurali. Agent afrodisiac, apotropaion, talisman sau mediu oracular, mătrăguna a impresionat imaginația populară, fiind cea mai importantă componentă din sfera plantelor halucinogene intrate în circuitul cultural.

Dorind să stabilească locul spiritualității țărănești europene între religie și sincretism, A. Bouras alcătuiește o diagramă în care, alături de religiile clasice oficializate de stat, apare „cette religion de la paysannerie européenne ni reconnue, ni connue: niée”. Pe linia mediană apare religia Shinto din Japonia. Și la loc special religia Vudu din Caraibe și Brazilia, „une autre syncrétisme, une métissage de pratiques africaines, avec un habillage catholique qui a produit par exemple les *Santos*” (p. 587).

Ceea ce nu observă autorul, reevaluând acest secret al lui Polichinelle, este că ansamblul de credințe și datini ale unui neam nu poate fi încadrat în rândul religiilor, chiar dacă se află în sincretism cu una sau cu alta dintre acestea. Este o pânză freatică eternă, independentă de sisteme și opreliști.

Capitolul *L'herméneutique de cette grande civilisation paysanne* redă într-o manieră liberă, eseistică, identități de superstiții și mentalități *păgâne* în Europa romană, celtică ori slavă. Aflăm despre persecutarea galilor de către Cezar (apud Jan De Vries, *La religion des Celtes*), despre vandeonii care s-au ascuns în timpul persecuțiilor republicane în pădurea Mervent (Michel Ragon, *La louve de Mervent*), despre cocoșul Sfântului Petru sau despre semnificațiile bătutului în lemn (*toaca* la români, *knocking on wood* la englezi, baghetele de frasin desprinse dintr-un îmblăciu la Val d'Aosta).

Cerbul cu leagăn în coarne din colindele române este comparat cu Cernunos, zeul-cerbul al galilor, cu cerbul Sfântului Hubert și chiar cu cervidele din mitologia crescătorilor de animale din Altai.

Secvența intitulată *La figure de la Vierge à l'enfant* prilejuiește autorului o trecere în revistă a complexului matern, de la riscurile parturientelor la zeița Amaterasum, care protejează nașterile la japonezi, la *Chriskindel* din Alsacia și la alte divinități secundare europene, unite pe baza unor criterii relative (Befana, Frau Holle, Muma Pădurii, Moirele, Parcele).

În subcapitolul *Une réappropriation au champs de symboles plus large: les divinités locales dans les Ostensions limousines* sunt reluate detalii despre unele rituri ambulatorii de primăvară comune mai multor populații europene. Pelerinajele din Limousin aveau loc pentru înlăturarea așa-zisului *Mal des Ardens*, care amenința în timpul coacerii grânelor. O întreagă pagină din istoria Franței medievale vine să explice avatarurile acestor evenimente.

Ultimul capitol al lucrării, *Les applications dans le concret d'une telle recherche scientifiques*, se vrea un *vademecum* pentru cercetările viitoare, pornind de la ce s-a realizat până acum. Trecând în revistă frământata istorie a comunităților tradiționale europene, autorul se oprește și asupra satului *devălmaș* românesc, cu al său *consensus omnium*. Mai apoi este greu de urmărit în sarabanda termenilor *mir* și *soviet*, a căror evoluție este comparată cu acea *novlangue* impusă în romanul lui George Orwell, 1984, de un regim abuziv.

Următoarele secvențe se ocupă de problemele patrimoniului biocultural, de relațiile interdisciplinare, de amenajările teritoriului, de cercetările etnologice de teren și de turismul rural. Finalul este abrupt și în tentă umoristică, referindu-se la dificultățile muncii de teren. Este nevoie de un stomac bun, o sănătate perfectă și multă convivialitate: „Un fois sur le terrain on devra souvent prendre le rôle de *l'idiot du village*, car être hautain n'appelle pas la confiance” (p. 662). Am putea rosti aici înțeleapta zicală: „Cine se teme de lup să nu se ducă în pădure!”

Ca o mărturie a documentării făcute pentru teza de licență, Bouras anexează la urmă adeverințe emise în anii 1976-1978 de Muzeul Etnografic al Transilvaniei, de Muzeul Țării Crișurilor, de Direcția Patrimoniului Cultural Național și de Consiliul Popular al Comunei Vidra, județul Alba. Cu această înșirare se conturează și mai limpede adevărul că ultima parte a lucrării, aflată sub genericul *Conclusion, discussion et perspectives*, ar merge mai bine într-o scriere memorialistică, pentru că nu mai corespunde afirmației *de credință* a autorului: „Nous cherchions à élucider un mystère, celui des cultes anciens, des arbres sacrés, des rites de travail du bois, des créatures de la forêt” (p. 618).

Dând Cezarului ce este al Cezarului, trebuie să subliniem că volumul lui Alain Bouras este important pentru cunoașterea cultului dendrolatric și a etnografiei silvice din România. Cum am arătat mai sus, sunt referiri bogate la tehnici de tăiere și prelucrare a lemnului, la etnoiatria legată de arbori și arbuști, precum și la rolul elementelor vegetaționale în contextul ceremoniilor calendaristice și familiale.

Limitele lucrării pornesc din momentul în care Alain Bouras se mulțumește cu o rețea foarte săracă de localități investigate, majoritatea vizând numai interiorul lanțului carpatic. El folosește informații culese de la doisprezece tăietori de lemne, zece din Munții Apuseni, doi din zona Câmpulungului Moldovenesc. Sunt prea puțin reprezentative pentru pădurile României și nu se pot generaliza pentru toate aspectele importante ale temei cercetate. Nu avem nici o precizare a datelor tehnice ale înregistrărilor și nici o reproducere a textelor originale. Discuțiile cu anumiți specialiști importanți în domeniu sunt evocate numai aluziv, dar și așa nu pot suplini sursele directe de pe teren.

Cu toate comparațiile făcute cu alte zone montane europene, uneori și asiatice, nu s-a conturat specificul Munților Carpați. Acest lanț aparținând ca formație marelui sistem muntos alpino-himalaian, cuprins între bazinul Vienei și defileul Dunării, castel bogat de ape (Nistrul, Prutul, Siretul, Mureșul, Oltul, Tisa), se distinge prin bogăția pădurilor sale și prin faptul că este locuit pe aproape toată suprafața sa. Principala civilizație a Carpaților este cea valahă. Chiar și acum, casele de lemn, stânele și acareturile din Carpații Albi și Carpații Mici (Slovacia) sunt asemănătoare cu cele din Carpații României. La fel, aflăm obiecte și unelte din lemn sau din scoarță de copac (bâte ciobănești, buciume, știubeie, lăzi de zestre, tarnițe, zăvoare, donițe, căuce) identice cu cele de la noi. Oamenii acelor locuri au aceleași obiceiuri cu ale noastre în ce privește lucrul la pădure, păstoritul montan și cultul dendrolatric. Dialectul moravo-valah cuprinde multe cuvinte românești populare din aceste domenii (vezi Teodor T. Burada, Lubomir Sawicki, Petru Caraman). Nu întâmplător Muntele Radhosti (cu piscurile Bucovina, Clodnata, Kneghina, Solana, Visoke și Zimna), cu care se încheie în vest lanțul carpatic, este numit de localnici *Hore Valasky*.

Mai mult decât oricare alt lanț muntos euro-asiatic, Carpații poartă păduri nenumărate, pășuni mănoase și o vegetație alpină diversă și bogată. Plantele alimentare spontane asigură supraviețuirea în aceste medii silvane.

Nu se poate vorbi despre lemne și arbori fără a lua în seamă triada munte – pădure – poiană. Carpații Orientali se disting prin numeroasele așezări omenești la altitudinea de 1200-1300 metri, deci în plină civilizație a poienilor. Culmi cu pajști sunt nenumărate și în Carpații Meridionali. De altfel, toponimia minoră și majoră a României denotă un număr impresionant de localități numite după poieni: Poiana Codrului – Satu Mare, Poiana Copăceni – Prahova, Poiana Micului – Suceava, Poiana

Largului – Neamț, Poiana Seciuri – Gorj, Poienile, Poienari etc. Sunt numeroase și satele numite după sinonime ale cuvântului poiană (*colnic, luminiș, ochi, pripor* sau *zariște*). Să amintim de Luminiș – Piatra Șoimului, Neamț, Luminișu – Sălaj, Ochiuri – Gura Ociștei, Dâmbovița, Pripoare – Mureș și Pripoare – Vâlcea.

Latura esențială a acestei trăiri în pădure și lângă pădure a constituit-o tehnica defrișărilor și deștelenirilor efectuate secole de-a rândul în inima spațiului dendrolatric, pentru a se obține loturi agrare fertile, care deveneau o vreme *ocini*, apoi erau lăsate pârloagă, pentru a se replanta arbori. Numeroase localități poartă denumiri edificatoare pentru acest fenomen: Butucăria, Bușteni, Cioatele, Curăturile, Jariște, Laza, Lazurile, Pârlita, Pojorâta, Runcu, Seciurile ș.a. Așa cum se semnalează în *Dicționar tematic al Evului Mediu occidental* de Jacques Le Goff și Jean-Claude Schmitt (2002, p. 508), defrișarea în mijlocul pădurii a dat naștere în nord-vestul și în nord-estul Europei acelor sate în *os de pește* (Waldhufendörfer) prelungite în spatele fiecărei locuințe prin fâșii tăiate în pădure. Mediul natural abiotic se îmbină cu cel biotic, omul se simte parte din pădure, viețuiește în sânul ei, folosindu-i resursele, transformând-o, dar și restabilind din vechile granițe.

Nu se poate face abstracție de bogăția forestieră a Carpaților Orientali și a Carpaților Meridionali și nici de multele construcții de lemn, temporare sau durabile, laice sau bisericești. Deasupra brâului lat de pădure carpatină se desfășoară plaiurile agro-pastorale. Terase cultivate pot fi urmărite pe numeroși versanți. Un munte impunător, precum Parângul, a fost botezat așa după abundența de plantații de mei și dughie.

Plutăritul în zona Neamțului este atestat încă din timpul lui Ștefan cel Mare. În secolul al XVIII-lea, plutele coborau până la Galați. Deși monopolul exportului de cherestea îl dețineau turcii, se exporta în Crimeea, spre sudul Rusiei și mai departe. La 1813, numai comuna Hangu putea încărca pentru schelele nemțene 2000 de plute cu *dulapi*.

Calitatea lemnului din pădurile carpatine era ridicată, fapt care a impulsionat dezvoltarea unor meșteșuguri. Pe la 1625, Alexandru Coconul scutea de vămi pe meșterii domnești de case și biserici. La sfârșitul secolului al XIX-lea, Antonie Mogoș din Ceauru – Gorj a putut ridica o casă tipică pentru regiunile muntoase, cu păduri din belșug, lucrată din bârne de stejar. Unele grinzi erau lungi de câte zece metri. Meșterului i-au trebuit 70 de copaci, pe care i-a cioplit singur cu barda, în trei ani.

Lucrarea antropologului Alain Bouras nu prezintă decât sporadic arhitectura țărănească din lemn de la noi. Abia se amintește despre semețele biserici maramureșene, despre cele din Țara Lăpușului sau din Țara Oltului. În vremea regilor angevini se legiferasse interzicerea construirii bisericilor ortodoxe din piatră. Această opreliște a dus la apariția unui stil original în care pridvorul preluat de la casele țărănești se transformă într-o prispă simplă, iar acoperișul mult înălțat prezintă elemente inspirate din construcțiile urbane. O piesă arhitecturală nelipsită în bisericile vechi era *masa pentru Moși*, lucrată uneori, ca la Rogoz – Lăpuș, din două grinzi masive îngrijit cioplite și împărțite, prin linii transversale, în sectoare reprezentând familiile înrudite.

Biserici de lemn (circa 600 în toată țara) sunt și în Moldova: în Țara Vrancei, pe Valea Trotușului și pe Valea Bistriței, în Podișul Central Moldovenesc, în Ocolul Câmpulungului, pe Valea Sucevei și în Țara Dornelor. În Muntenia se remarcă bisericile din Argeș, Buzău, Gorj, Valea Ialomiței, Mehedinți, Romanai, Vâlcea și Vlașca.

Printre cele mai desăvârșite construcții din lemn se remarcă biserica veche din Albac și cea din Cizer – Sălaj, ridicată la 1773 de echipa de moți condusă de Vasile Nicula Ursu, zis Horea. În jurul naosului și pronaosului se află un pridvor cu stâlpi și arcade decorate cu rozete, torsade, vârtejuri și vrejuri. Legenda Schitului Bujoreni, situat în apropiere de Mărăști, în inima unei păduri seculare, care spune că în acel loc niște pădurari au găsit într-o scorbură icoana Fecioarei Maria, are asemănări cu cea a capelei din Doubs (Franche-Comté) evocată de Alain Bouras.

La un moment dat, autorul își exprimă îndoiala asupra existenței mănăstirilor dintr-un lemn: „Je n’ai pu vérifier s’il s’agissait de légende (c’est vraisemblable) ou de faits réels, mais l’intérêt existe donc de rendre un lieu de culte équivalent à un arbre, ou à ce qui renferme un arbre”. Sunt mai multe lăcașuri de cult făurite dintr-un singur lemn și probabil înainte vreme au existat în număr mai mare. Cel mai cunoscut exemplar este sanctuarul din Munții Coziei (Vâlcea), cu stâlpi eleganți în pridvorul sculptat și cu torsade pe chenarul ușii. Bârnela pereților sunt îmbinate în „coadă de rândunică”. Mănăstirea Dintr-un Lemn este înconjurată de o dumbravă de goruni uriași.

Nu sunt luate în seamă porțile monumentale ale Maramureșului, Gorjului sau Văii Trotușului (cărora savantul Petru Caraman le-a consacrat un remarcabil studiu monografic, apărut la Paris în publicațiile profesorului Paul H. Stahl), porți cu acoperișul prismatic, amintind de sarcofag, cu implicații funerare și cu străvechi motive

teriomorfe, cu funcție apotropaică (succedanee ale Larilor). Atunci când subliniază importanța gardului ca delimitare față de lumea exterioară a gospodăriilor, omite să amintească despre stâlpii antropomorfi întâlniți în mai multe ipostaze în Moldova (statui de bărbați voinici, hore de ostrețe cu capete umane stilizate în formă de cerc, romb sau de triunghi rotunjit la bază), dar și în celelalte ținuturi românești.

Nu știm ce explicație se poate da faptului că Alain Bouras nu prezintă unul dintre arborii cei mai importanți din pădurile noastre, *stejarul* (*Quercus robur* L.) cu toate subspeciile sale: *cer gârnița* (*Quercus frainetto* Ten.), *gorun* (*Quercus petraea* Matt. Liebl.) și *tufan* (*Quercus pubescens* Willd.). Sunt numeroase pădurile de gorun, de stejar pedunculat, ceretele sau pădurile amestecate de fag și gorun. Chiar termenul *dumbravă* (pâlcuri întinse de pădure cu arbori rari, rariște) este interpretat cel mai adesea ca *stejăriș*.

Dintre copacii seculari de pe teritoriul României, stejarii se disting în mod special. La Jina – Mehedinți se înalță *Tufanul Buzatului*, vechi de circa 1240 de ani, având circumferința de 12 metri. Stejarul de la Cajvana – Suceava are circa 1000 de ani, cel de la Ghergani – Răcari, Dâmbovița avea 800 de ani. Nu întâmplător, Mihai Eminescu considera acest arbore ca emblematic pentru neamul românesc: „Iar stejarul poporului meu tare ridică și azi în vânturi/ Întunecata-i frunte și proaspăta lui frunză” (poemul *Mureșanu*).

Un alt arbore neluat în seamă de autor este cel de *tisă*. În partea de nord a județului Suceava se mai găseau, la sfârșitul secolului trecut, locuințe cu prispe dintr-un singur trunchi de tisă. Unele exemplare de tisă din preajma localității Pângărați – Neamț au câte 500 de ani vechime.

Cei mai mulți copaci din pădurile noastre poartă denumiri de origine latină (arin, arțar, carpen, corn, cer, fag, frasin, mesteacăn, paltin, pin, plop, păr, prun ș.a.). Termenul *brad* pare să aibă o origine dacică, semănând cu termenul albanez *breth*, fapt semnificativ pentru arhaicitatea cultului care îi este dedicat. În ultima arie împădurită a bradului, unde se află zona antropogeografică cea mai importantă, *centura stânilor* „la îmbinarea pădurii cu poienile, în apropiere de goluri” (T. Herseni, *Forme străvechi de cultură populară românească*, 1977, p. 180). Aici pășunea este mai bună, iar brădetul este locul cel mai călduros unde sunt apărute oile de ploi și vânturi.

Deși în paginile acestei cărți sunt consemnate și date istorice legate de anumite zone silvane din Franța, Elveția sau Canada, spațiul

românesc este vitregit de asemenea raportări. Or nu putem înțelege consubstanțialitatea spirituală dintre români și pădurile lor, fără o trecere în revistă a câtorva momente importante, când spațiile înverzite ale Carpaților le-au fost refugii și aliați de nădejde.

Scriitorul Florius afirma că „daci montibus inhaerent”. Lecturând dialogul *Charmides* al lui Platon și *Codex Constantinopolitanus* al lui Pedanios Dioscoride aflăm cât de buni cunoscători ai plantelor medicinale erau sacerdoții din Dacia. Zeitățile daco-romane favorite erau Silvanus, protector al pădurilor și dumbrăvilor, și Diana Mellifica.

Codrii deși i-au oprit pe ostașii lui Alexandru Macedon să înainteze. Cornelius Fuscus a suferit o înfrângere umilitoare într-un loc împădurit, la gura de vărsare a Oltului. Bogdan al II-lea i-a înfrânt pe poloni în Codrul Crasnei. Cum depune mărturie cronicarul Miron Costin, în codrul cel mare al Chigheciului „s-a apărat chighecenii de nu le-au putut strica nimica tătarii”. Locuri de bejenie erau și Codrii Bugeacului, Crasnei, Lăpușnei, Orheiului și Vrancei. Ștefan cel Mare l-a înfruntat, la 1497, pe Ioan Albert craiul leșilor în Codrul Cozminului, știind că s-au secuiut copacii. Și, cum afirmă Grigore Ureche, „luându ajutoriu pre Dumnezeu [...] și lovindu-i de toate părțile și oborându copacii cei înținați asupra lor, multă oaste leșească au peritu”.

Străvechii codri Vlașca și Vlăsia – care pe vremuri se întindeau din Carpați și până-n lunca Dunării – i-au stat alături lui Mircea cel Bătrân și lui Mihai Viteazul în bătăliile cu turcii. Vorbele adresate de marele vornic Preda Brâncoveanu, la 1653, călătorului Paul de Alep sunt semnificative pentru această realitate: „Țara noastră nu are castele... Drept castele și fortărețe avem acești munți și păduri, împotriva cărora nici un dușman nu poate birui”.

Autorul francez nu a consultat o parte importantă din bibliografia de bază a subiectului. Au fost omise surse documentare etnografice de valoare: Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare* (1983), *Pământ și apă* (1984), *Originea și geneza sorcovei* (*Studii de folclor*, II, 1988), *Excursul caduceului și Înfrățirea rituală la popoarele sud-estului european și originea ei traco-ilirică* (*Studii de folclor*, III, 1995); Traian Herseni, *Forme străvechi de cultură populară românească* (1977); Tancred Bănațeanu, *Arta populară bucovineană* (1975); I. Al. Florescu, *Civilizația lemnului* (1976); Cornel Irimie, Marcela Necula, *Arta țărănească a lemnului* (1967); Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare* (I-III, 1998-2005) ș.a. Nu au fost cercetate nici corpusul de documente etnologice

Sărbători și obiceiuri (2001-2009), cuprinzând răspunsurile la chestionarele *Atlasului Etnografic Român* și nici măcar volumele respectivului atlas. În schimb, este citat Mihail Vulpescu, autorul lucrării *Les coutumes roumaines periodiques* (Paris, 1927), despre care Petru Caraman spunea într-o memorabilă recenzie (*Datinile românești în limba franceză*, 1934): „Vulpescu n-a fost nici bun selector de materiale folklorice românești, nici un bun traducător al lor în limba franceză. Iar cât despre pretinsul său studiu științific, acesta este o adevărată ofensă adusă disciplinei etnografice, căci o mai deplorabilă realizare nu poate fi închipuită” (p. 28).

Ilustrațiile prezente în volum aduc multe detalii interesante asupra practicilor tăietorilor de lemne, tâmplarilor și văsarilor. Valoare artistică și documentară au și imaginile capelei din Țara Chioarului, lucrată „dintr-o bucată”, ale cimitirului din Loman, crucilor funerare din Mărginimea Sibiului sau din Poienița Voinii, ale buhașului de pe creasta casei sau cele ale documentelor legate de Notre-Dame du Chêne. Nedumerește însă prezența unor fotografii, cum ar fi cele de la p. 424-425, în care, deși ni se spune că este vorba de sărbătoarea pascală, nu vedem bucatele tradiționale și nici măcar ouăle roșii, ci niște bărbați în aburii beției. Scene bahice fără nici o justificare etnografică apar și în alte ilustrații.

Aparatul critic se cerea completat cu o erată, pentru că pe lângă *lapsus calami* sunt multe neconcordanțe în transcrierea unor nume proprii, a cuvintelor populare românești și chiar a unor toponime. De asemenea, ar fi necesar un glosar mult mai încăpător. Deși recunoaște: „Je n’ambitionne pas en un seul livre, d’apporter une réponse complète à l’étude de cette civilisation du bois et des clairières”, Alain Bouras a defrișat o bună parte din subiectul abordat, deschizând calea altor cercetători europeni către acest univers mirific al conviețuirii cu mediul silvestru, într-o armonie generatoare de simboluri și metafore fascinante.

SĂPÂNȚA. UNIVERSUL CRUCILOR VESELE REFLECTAT ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL AL ȚĂRANULUI ROMÂN

Letiția-Mirela CRISTEA *

Abstract

Starting with 1964, under the leadership of Tancred Banateanu and with the courtesy of the curator Teodor Pleșa, a number of 11 pieces made by Ion Stan Pătraș, the craftsman of Săpânța, were ordered and purchased. Thus, objects of unparalleled beauty entered into the collections of the Folk Art Museum of the Romanian Socialist Republic (now The National Museum of the Romanian Peasant). They are unique pieces that reveal a whole universe: the village world. Here are household objects, traditional costumes, daily occupations, crafts, vices, superstitions and social realities. With the help of the lyrics and representations from the crosses of the merry cemetery of Săpânța, Ion Stan Pătraș created unique objects that attract attention through colours and deviate thoughts from the sadness caused by the definitive separation from the dear ones.

Keywords: traditional costume, Ion Stan Pătraș, vices, traditional occupations, superstitions, crafts, The National Museum of the Romanian Peasant.

Cuvinte-cheie: port popular, Ion Stan Pătraș, vicii, ocupații tradiționale, superstiții, meserii, Muzeul Național al Țăranului Român.

Începând cu anul 1964, în timpul directoratului lui Tancred Bănățeanu, prin grija muzeografului Teodor Pleșa, erau comandate și achiziționate un număr de 11 piese realizate de către meșterul din Săpânța, Ion Stan Pătraș. Astfel au ajuns în patrimoniul Muzeului de Artă Populară al Republicii Socialiste Române (actualul Muzeu al Țăranului Român) obiecte de o inegalabilă frumusețe.

Născut în comuna maramureșeană Săpânța la 14 martie 1908, viitorul meșter a urmat doar 4 clase elementare; aici, sub îndrumarea învățătorului Mihai Șerban¹, a descoperit gustul pentru frumos, pentru desen. Din cauza celui de-al Doilea Război Mondial a rămas orfan și astfel, pentru a-și ajuta familia, începe lucrul cu lemnul.

* Muzeul Național al Țăranului Român, București – România.

¹ Radu Bogdan, *Ion Stan Pătraș. Cioplitorul de cruci din Săpânța*, în „Arta Plastică”, nr. 6, 1957, p. 36.

În 1935 meșterul Pătraș realizează prima cruce, foarte puțin colorată, fără imagini și versuri. În anul următor, pe cruce au apărut acele „figuri” (care i-au devenit și caracteristice), dar tot fără versuri. De data aceasta, personajele erau colorate și realizate în relief. De acum încolo, meșterul a pictat crucile în totalitate. De abia din anul 1950 Ion Stan Pătraș a început să compună și să cioplească versurile care evidențiau trăsăturile esențiale ale celui decedat. Pentru început scria doar două, trei rânduri, în cele din urmă ajungând la 14 sau chiar mai multe².

Rezultatul final a trezit interesul celorlalți săteni de a avea pe lemnul de la căpătâiul mormântului un astfel de înscris³. Unora le-a plăcut atât de mult încât și-au comandat crucile încă din timpul vieții și le-au instalat în cimitir, citind, de fiecare dată când aveau prilejul, versurile înscrisurate și reflectând la sensurile date de acest cioplitor de artă profană⁴. De atunci, prin acele epitafuri, prin intermediul limbajului aproape arhaic, cu versuri ironice sau naive⁵, meșterul înfățișează cu bune și rele viața celui trecut în neființă.

Pentru a realiza o cruce, Ion Stan Pătraș urma mai multe etape. La început alegea lemnul de stejar pe care îl tăia iarna, deoarece în acel anotimp seva copacului era mai redusă⁶. Nu era ales orice lemn de stejar, ci trebuia unul care să nu aibă noduri și să aibă vârsta cuprinsă între 20 și 25 de ani. Apoi era uscat, procedură care dura între 3 și 5 ani. Lemnul era apoi tăiat fie la circular, fie la gater⁷. Urma cioplirea, în basorelief, a imaginii persoanei decedate (evidențiind acele trăsături care i-au dominat întreaga viață), a motivelor care decorau câmpul central și de ansamblu al crucii. Sub personajul sculptat, meșterul sculpta versuri-epitaf. La final, crucea era pictată fie pe o parte, fie pe ambele⁸.

Motivele decorative de pe suprafața acestor piese formează o gamă variată și complexă. Dintre acestea amintim rozeta din petale de

² Gheorghe Aldea, *Sculptură populară românească*, București, Inspectoratul pentru Cultură al Municipiului București, 1996, p. 119.

³ Petru Ulian, *Săpânța. Cimitirul vesel unde morții povestesc* (primul volum), Cluj-Napoca, Editura Grinta, 2005, p. 17.

⁴ Gheorghe Aldea, *op. cit.*, p. 120.

⁵ Dr. Teodor Ardelean, *Începuturile fenomenului Săpânța*, în „Familia română”, Baia Mare, an 14, nr. 1 (48), aprilie 2013, p. 5.

⁶ Pamfil Bîlțiu, *Ion Stan Pătraș și zestrea sa artistică*, Baia Mare, Editura Ethnologica, 2008, p. 37.

⁷ Mihaela Grancea, *Reprezentări ale morții în România epocii comuniste. Trei studii de antropologie funerară*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2008, p. 84.

⁸ Dr. Elis Râpeanu, *În vizită la Săpânța*, în „Familia română”, an 14, nr. 1 (48), aprilie 2013, p. 11.

flori, romburi în diferite variante și combinații (spre exemplu, romburi cu crucea circumscrisă), punctul (numit și „bulină”), unghiurile deschise, dintele de lup sau dinții fierăstrăului, inima, corigăul sau linia frântă⁹, toate fiind des întâlnite în arta populară din Maramureș.

Atrage atenția modul în care meșterul a ales să decoreze întreaga suprafață a crucilor. Astfel registrul superior este presărat cu motive geometrice, vegetale (flori) sau avimorfe (pereche de porumbei). Registrul central, acolo unde este scena ce îl reprezintă pe cel decedat, este încadrat de un chenar cu motive geometrice (romburi, puncte, unghiuri), uneori fiind prezentă și rozeta cu șase raze, unele dintre aceste motive regăsindu-se și în benzile din ultimul registru.

Pentru a compune stihurile, Ion Stan Pătraș „facea o mică cercetare” despre persoana decedată întrebând oamenii în vârstă din sat, rudele și cunoștințele apropiate ale acestuia. Astfel strângea informații despre trăsăturile și ocupațiile persoanei respective¹⁰, pe care apoi le transpunea în versuri amuzante, uneori agramate, pe crucea de la capătăiul celui plecat în Lumea de apoi. În general, epitafurile erau scrise la persoana I și urmau aceeași structură: primele două versuri precizau numele persoanei, cele de la mijloc prezentau succint viața defunctului, incluzând informații care-l caracterizau (ocupații, meserie, familie), iar ultimele arătau cât timp a trăit¹¹.

Meșterul lucra cu unelte puține. Dintre acestea amintim barda, fierăstrăul, dălțile semirotonde (numite „ghinuri”) și late, la care se adăuga și binecunoscutul „horj” folosit pentru scrierea inscripțiilor din epitaf¹².

Culorile preponderent folosite de Ion Stan Pătraș erau albastrul, galbenul, verdele, roșul și negrul. Ele erau obținute din pigmenți naturali¹³, fiecare având simbolistica ei. Astfel, albastrul reprezintă cerul, speranța, visul și încrederea în frumos. Galbenul este asociat cu gingășia, candoarea, curățenia, fecunditatea; de regulă, această culoare „o poartă flăcării în clopurile de pai și femeile tinere în zădări ori pe bluzele crețe, scrise cu acul. E galbenul smuls din soare, să împodobească tinerețea fierbinte și pură, ca soarele; e galbenul smuls din grâul copt în cumpăna verii, când se arborează la nunți groase

⁹ Pamfil Bilțiu, *op. cit.*, p. 49.

¹⁰ Dr. Elis Râpeanu, *op. cit.*, p. 14.

¹¹ Sorina Beretean, *Le iscrizioni parlanti del cimitero di Săpânța a cura di Bruno Mazzoni*, în „Familia română”, an 14, nr. 1 (48), aprilie 2013, p. 35.

¹² Gheorghe Aldea, *op. cit.*, p. 119.

¹³ Cf. Dr. Teodor Ardelean, *op. cit.*, p. 5; aceiași pigmenți îi foloseau și femeile din Săpânța pentru decorarea cergilor.

cununi de spic mustăcios; e galbenul smuls din flori de sânziene, simbol de vigoare și agerime de trup, privilegii ale tineretului”¹⁴.

Roșul este asociat cu vârsta de împlinire și este prezent în vestimentația celor abia căsătoriți. Verdele este culoarea corelată cu o altă etapă a vieții, „de dincolo de amiaza vieții”, oglindit și el în vestimentația locală, fiind asociat cu sentimentul de meditație, de împământenire. Negrul, ultima culoare, pe haine sugerează sfârșitul, apropiata trecere în neființă¹⁵.

Dincolo de tragedia morții, crucile de la Săpânța reflectă o parte semnificativă din lumea satului: obiecte gospodărești, portul popular, ocupațiile cotidiene, meseriile, viciile, superstițiile și realitățile sociale.

Din totalitatea obiectelor care făceau parte din fiecare casă regăsim pe cruci doar câteva: războiul de țesut (fig. 1 și 10), capra de tăiat lemne (fig. 2), coasa (fig. 3), masa din lemn (fig. 4, 5, 7 și 8), scaunul din lemn (fig. 8), banca din lemn (fig. 11) și fața de masă galbenă ornamentată cu registre decorative cu motive geometrice (fig. 4, 5 și 8).

Purtarea costumului tradițional a reprezentat mereu un motiv de mândrie. Arătat la biserică, la hore și la căsătorie, acesta a fost imortalizat pe crucile ce străjuiau locurile de veci.

Costumul popular feminin este compus din acoperământul capului, cămașă, două catrințe, numite „zadii”, betele („frânghii”), ciorapi și încălțăminte. Femeia purta peste cozile părului o „pânzătură”¹⁶, înlocuită astăzi cu o basma, numită și „năframă”. Adeseori achiziționată din comerț, ea este purtată de toate femeile, tinere sau bătrâne, singura diferență constând în coloritul ei, mai aprins la femeile tinere (fig. 5) și mai închis la cele bătrâne. Înnodată la ceafă (fig. 1) sau sub bărbie (fig. 3, 10 și 11), basmaua este simplă (fig. 3, 10 și 11) sau decorată cu diverse motive, având fundalul închis la culoare (negru sau cafeniu)¹⁷ (fig. 1).

Cămașa, albă, cu poale (fig. 3 și 11) sau fără poale (fig. 1 și 10) este confecționată din pânză groasă de cânepă sau de bumbac, și este decorată la gât, manșete și pe umeri cu motive geometrice, colorate cu o anumită nuanță de roșu, numită de localnici „roșu cănit”¹⁸. Urmează catrințele, două

¹⁴ Pop Simion, *Cimitirul vesel. Monografie sentimentală*, București, Editura pentru Turism, 1972, p. 10.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Elena Secoșan, Paul Petrescu, *Portul popular de sărbătoare din România*, București, Editura Meridiane, 1984, p. 135.

¹⁷ Paul Petrescu, *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1959, p. 117.

¹⁸ *Ibidem*, p. 118.

la număr, una în față și cealaltă la spate. Cunoscute sub numele de zadii sau „zaghiu”¹⁹, catrințele, petrecute una peste cealaltă, se leagă cu „frânghiile” înguste fixate de ele²⁰, înlocuind brăul. Pe crucile care fac obiectul acestui studiu, zadiile sunt fie simple (fig. 3, 10 și 11), fie decorate cu motive geometrice (fig. 1), toate fiind proiectate pe un fundal închis la culoare (negru). În picioare localnicele au ciorapi albi din lână, simpli (fig. 1, 3, 10 și 11), iar peste ei încălță opincile cu nojițe (fig. 1, 3, 10 și 11).

Costumul popular bărbătesc este alcătuit din căciulă sau pălărie, cămașă, cioareci sau izmene, chimir, ciorapi și încălțăminte.

Căciula, numită și „cujmă rotată”, este scundă (fig. 3, 4, 5, 7, 8 și 9), iar pălăria veche, care înainte era din pâslă și avea borul larg, a fost înlocuită cu clopul din paie²¹ (fig. 6). Cămașa, lucrată din pânză de cânepă groasă, are croiala dreaptă, „cu mânecile pornind din umăr. Gura este mică, iar gulerul este scund și foarte simplu. Mânecile drepte sunt largi și lăsate în voie jos, nestrânse în pumnași. Cămașa este scurtă, trecând uneori foarte puțin în jos de talie”²². De regulă, cămașa este simplă, fără motive decorative (fig. 2, 3, 4, 5, 7, 8 și 9), iar când sunt prezente, atunci sunt geometrice și atrag atenția prin colorit și prin numărul redus (fig. 6), fiind prezente doar pe bentița de la gât, pe umeri, manșete și la poale (fig. 6). Deasupra cămășii se poartă pieptarul, ornamentat cu motive decorative geometrice (fig. 4) sau simplu (fig. 5, 6, 8 și 9), ambele având fundalul închis la culoare.

Pantalonii sau izmenele largi se numesc la fel ca și cei din zona Oașului, adică „gaci”, și sunt lucrați, asemenea cămășilor, din pânză de cânepă sau de bumbac²³. Aceștia nu prezintă motive ornamentale (fig. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 și 9), excepție fac doar cei purtați de frații Petreș, care sunt decorați în zona genunchilor și în zona tivului (fig. 6). În picioare bărbaii poartă ciorapi albi confecționați din lână, peste care încălță fie opinci cu nojițe (fig. 2, 3, 4, 5, 7, 8 și 9), fie cizme (fig. 6). Costumul bărbătesc este completat de traistă (fig. 2 și 7). Țesută din lână, „straița” de culoare închisă (neagră) este agățată de o baretă, realizată din același material, având dimensiunea de 7-8 cm²⁴.

¹⁹ Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, Editura Cultura Națională, 1925, p. XXIV.

²⁰ Elena Secoșan, Paul Petrescu, *op. cit.*, p. 135.

²¹ *Ibidem*.

²² Paul Petrescu, *op. cit.*, p. 121.

²³ *Ibidem*, p. 123.

²⁴ *Ibidem*.

Lumea satului este veșnic în mișcare, fiecare având câte ceva de făcut. O parte din aceste ocupații sunt evidențiate prin sculpturile de pe crucile din cimitirul de la Săpânța. Una dintre acestea este păstoritul, ocupație atribuită în general bărbaților. Meseria „ciobănitului” era practică și de Toader Hodiș, care e înfățișat cântând oilor, despre care Ion Stan Pătraș afirmă că era cel mai bun păstor (cioban) din sat²⁵ (fig. 9).

Tăiatul animalelor din curte, care înainte se făcea de fiecare gospodăruș, acum devine o meserie de care se ocupă un măcelar. Și în celebrul cimitir de la Săpânța există o cruce a unui astfel de „meseriaș”, pe nume George Băsului, reprezentat alături de un cântar și trei animale sacrificate și care afirmă, prin versurile hătre ale poetului sculptor, că a tăiat un număr mare de oi, pregătindu-le carnea în așa fel încât să fie mâncată de toată lumea²⁶ (fig. 7).

În lumea satului tradițional existau meșteri buni la toate. În această categorie se înscrie și Toader Pop, care a construit multe case, grajduri și șuri. Așa cum probabil și el a învățat de la un meșter, așa a făcut și el la rândul lui, învățându-i și pe alții meseria aceasta²⁷ (fig. 2).

Un loc aparte îl au oamenii care în urma muncii lor dobândeau tot ce aveau nevoie în curte, care se gospodăreau singuri. Este vorba despre Stan Vasile și soția sa, care transmit dincolo de moarte, prin intermediul versurilor compuse de Ion Stan Pătraș, că toată viața au lucrat, el cosind vara iarba de la câmp și ea ducându-i prânzul în fiecare zi²⁸ (fig. 3).

Femeia avea și alte ocupații legate de prelucrarea lânii: tors, țesutul pânzei la război și confecționarea hainelor pentru cei ai casei. Astfel Maria Stan, mama lui Ion Stan Pătraș, este reprezentată torcând din fuior, numit și „caier”²⁹ (fig. 11), iar Mărie Pop³⁰ (fig. 1) și Irina Holdiș³¹ (fig. 10) sunt înfățișate lucrând la război (vertical). Din pânza rezultată se confecționau cămășile pentru bărbați, lucru afirmat de aceeași Irina Holdiș³² (fig. 10).

²⁵ „Hodiș Toader mă numesc/ Cît am trăit eu pe lume/ Oilea nea plăcut mie./ Cu iele mam ocupat/ Cel mai bun cioban în sat”.

²⁶ „Cam fost George Băsului/ Cît pe lume am trăit/ Multe oi eu am belit/ Carne bun am pregătit/ Carne bună nu poveste/ Și să o mîncat domnește/ Carne bună grasă”.

²⁷ „Pop Toader a Tomii mă numesc/ Pă lume cît am trăit/ Multe case am construit/ Și pe mulți iam învățat/ Să fie meșteri în sat/ Am făcut grajduri și sură”.

²⁸ „Stan Vasile cu soție/ Cît am trăit pe pămînt/ Am lucrat n-am odihnit/ Și de toate am dobîndit./ Cu coasan iarbăm cosit/ Femeie de treabă am avut/ Prînzul la adus la rînd/ Tuma cînd am fost flămînd”.

²⁹ „Stan Mărie mă numesc/ Am fost mama lui Pătraș/ Mult am tors din căieraș”.

³⁰ „Pop Mărie mă numesc/ Cîte zile am avut/ Multă teară am țesut”.

³¹ „Întro zi de primăvară/ Mam gîndit ca să pun tiara/ Și o fac pînză de bumbac”.

³² „Întro zi de primăvară/ M-am gandit ca să pun tiara/ Sa fac o pînză iara/ Pînză albă de bumbac/ Sa fac cămăș la bărbat”.

Dar nu toată lumea se pricepea la gospodărie. Din contră, unora le-au plăcut mult viața, băutura, fumatul și petrecerile. Ca bețiv și afemeiat este înfățișat Toader Braicu, despre care meșterul Ion Stan Pătraș scria că i-a plăcut să bea și să petreacă cu femeile³³ (fig. 5), în timp ce Toader Holdiș este înfățișat stând la masă și fumând tacticos o țigară (fig. 8).

Un loc aparte în lumea satului îl au aceia cărora le-a plăcut să danseze pe muzica populară a artiștilor cunoscuți în perioada respectivă. Astfel, se remarcă Ilie Petrenjel, cunoscut drept cel mai bătrân „dănțuitor” din sat, care a petrecut pe muzica celebrilor frați cântăreți Ion și Ștefan Petreuș și care a performat „jocuri bătrânești” la Baia Mare și la București³⁴ (fig. 6).

Universul țăranesc este plin de superstiții, iar printre acestea se remarcă și cea legată de cântatul cucului. Asimilat cu ghinionul, acesta duce la moartea celor tineri. Este povestea lui Ilie Holdiș, decedat la vârsta de 47 de ani, care este reprezentat cântând dintr-un instrument muzical în fața unei mese pe care este așezat un cuib colorat unde stă așezată o pasăre³⁵ (fig. 4).

Crucile cimitirului de la Săpânța sunt și un instrument de transmitere a sfaturilor de la cei decedați către cei pe care îi lasă în urma lor, fie cei din familie, fie doar cei care ajung în cimitir și citesc stihurile de pe lemnele de la capul mormintelor. Un exemplu în acest sens ar fi povețele oferite de Ilie Petrenjel, care dorește tuturor să aibă o viață lungă ca a lui, plină de joc și de voie bună³⁶ (fig. 6).

Epitafurile mai cuprind regrete și griji pentru cei rămași în urmă. Astfel, Maria Pop, deși a țesut multă pânză, regretă că în mormânt nu a luat nimic din averea strânsă în timpul vieții, ci doar doi metri de pământ (atâta avea groapa)³⁷ (fig. 1), iar Toader Holdiș își făcea griji pentru soția lui rămasă văduvă și pentru copiii săi deveniți orfani de tată³⁸ (fig. 9).

Moartea survenea nu numai în urma cauzelor naturale, sau a superstițiilor, ci și din cauza unor conflagrații. Este și cazul mamei lui Ion

³³ „Braicu Toader mă numesc/ Cît am trăit eu pe lume/ Prea multe nea plăcut mie/ Și a be și a trăi bine/ Cu trei femei lingă mine/ Dragă ne a fost viața/ Pîn am putut săruta”.

³⁴ „Ios Ilie Petrenjel/ Sunt cel mai bătrîn în sat/ Joc artistic am jucat./ Doi Pătrăuș nea cîntat./ Mau dus și la Baia Mare/ Șam jucat caori și care/ Șam fost și la București/ Tot cu jocuri bătrînești”.

³⁵ „Holdiș Ilie am fost ieu/ Și am avut noroc rău/ Cucu nea cîntat așa/ Scurtă nea fost viața/ [...] Care cuc nea cîntat mie”.

³⁶ „Să jucați și voi cu bine/ Care vă uitaț la mine/ Și vă doresc al meu trai”.

³⁷ „Cîte zile am avut/ Multă teară am țăsut/ Iată moarte ma luat/ Și în groapă ma băgat/ Iată pămînt ce nea dat/ Două mitere pătrat/ Atît ai avere me/ Cît am trăit pe lume”.

³⁸ „Și copii iam lăsat/ Femeia fără bărbat/ Au rămas orfani în sat”.

Stan Pătraș, înfățișată ca o gospodină torcând din fuior, rămasă văduvă cu trei copii mici după moartea soțului ei în timpul celui de-al Doilea Război Mondial³⁹ (fig. 1).

*

Dincolo de durerea pricinuită de pierderea celui drag, crucile din cimitirul „vesel” de la Săpânța caracterizează fidel lumea satului, cu tot ce ține de universul rural: ocupații, port popular, vicii, superstiții și momente din viața cotidiană.

Ion Stan Pătraș a transmis prin versurile sale și a ilustrat toate acestea prin sculpturile de pe fiecare cruce, adăugând o nuanță de veselie, realizând piese unicate care atrag atenția prin colorit și care abat gândurile de la tristețea datorată despărțirii definitive de cel drag.

ILUSTRĂȚII

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

³⁹ „Stan Mărie mă numesc./ Am fost mama lui Pătraș/ Mult am tors din căieraș/ Săraca viața mea/ [...] Că văduvă am rămas/ Cu trei copii mititelaș/ Soțu în război au plecat/ Înapoi nau înturnat”.

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

OBICEIURILE AGRARE DIN MOLDOVA*

Ion CUCEU**

Cea de-a noua apariție editorială în Colecția *Ethnos*, coordonată de Profesorul Ion H. Ciubotaru, fondatorul Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB), este încununarea unei investigații stăruitoare, de mai mulți ani, a distinsei cercetătoare din cadrul instituției de studiere și patrimonializare a folclorului, de la Iași, la zidirea căreia a contribuit, de la întemeiere până azi, cu un spirit de jertfă ce nu-i va putea fi niciodată răsplătit cum s-ar cuveni, doamna Silvia Ciubotaru.

Domnia sa a mai publicat două lucrări în această nouă serie, de largă și indubitabilă sinteză, anume: *Folclorul medical din Moldova. Tipologie și corpus de texte*, ediția a II-a (Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, 578 p.), care deschidea Colecția *Ethnos*, și *Obiceiuri nuptiale din Moldova. Tipologie și corpus de texte* (Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, 780 p.), două monografii prin care erau magistral puse în circuitul științific documente etnoculturale din fondurile AFMB. Fiecare lucrare dintre acestea trei este alcătuită dintr-un amplu studiu monografic, câte o tipologie exemplară și un corpus de texte veritabil, unde avem de-a face nu doar cu câteva selecții sau antologii cu pretenții de corpus, cum ne-am obișnuit să vedem destul de des. La toate nivelele acestor exegeze, demersurile analitice și de repertorizare și tipologizare sunt însoțite de numeroase note, în text sau infrapaginale, și de referințe de aparat critic de final, care le disting în câmpul etnologiei actuale.

Precizăm de la început, această carte este una cu totul aparte în științele etnologice și în folcloristica românească, prin perspectiva pe care o deschide și prin răsunetul pe care sper să-l aibă în conștiința publică. Ea poartă un titlu simplu, nesofisticat, și cât se poate de exact, ce corespunde conținutului, și aduce, în cele nu mai puțin de 682 de pagini, un model de

* Silvia Ciubotaru, *Obiceiurile agrare din Moldova raportate la spațiul național*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 682 p.

** Institutul Arhiva de Folclor a Academiei Române, Cluj-Napoca – România.

monografie extinsă asupra unei teme fundamentale, studiate în una din provinciile cultural-istorice semnificative ale României.

Cele patru părți ale acestei atât de mari și de puțin obișnuite lucrări dau cititorului, de la început, tabloul unui elaborat științific mai greu de parcurs și de asimilat, deosebit de complex, de care te apropii cu dificultate sau chiar cu reținere, amânând mereu lectura pentru mai târziu. Dar, privind mai îndeaproape și mai în profunzime construcția cărții, când te-ai întors și de la Cuprins, observi că totul e, de fapt, așezat și perfect rânduit științific.

După *Cuvânt înainte*, autoarea intră frontal în dezbateră monografică a problematicii printr-un prim capitol, intitulat simplu *Introducere* (p. 7-54), de aproape 50 de pagini, într-o structurare originală ce acoperă ademenitor și argumentativ aspecte privind necesitatea și finalitatea întregii lucrări, cu subcapitole atractiv intitulate: „Ce spun izvoarele istorice?”, „Pământul, ogorul”, „La câmpul durat/ La mărul rotat”, „Hotare, haturi, bouri, stâlpiri”, „Ordalia și blestemul pământului”, „Hotarnicii”, „Bântuitele haturi”, titluri care, chiar dacă par de narațiune istorică sau de ficțiune literară, familiarizează repede și eficient cu aspectele tematice pe care le ridică autoarea în celelalte trei capitole ale primei părți din carte: *Orizonturi etnologice* (p. 55-134), *Incursiuni mitologice* (p. 135-194) și *Retrospectivă bibliografică* (p. 195-234), toate acestea patru, împreună, constituindu-se în prima noastră certă și avizată sinteză asupra temei etnologice abordate.

Așadar, observăm cum studiul monografic propriu-zis, din prima parte a cărții (p. 7-234), debutează prin pagini menite mai întâi să circumscrie istoric ce pas uriaș a însemnat pentru omenire apariția și dezvoltarea cultivării plantelor, apoi să marcheze ivirea acelei „solidarități mistice între om și vegetație”, de care vorbea Mircea Eliade, scrutând, printr-o doctă incursiune în mărturiile străvechi, precreștine, reinterpretate de creștinismul popular, întreg procesul istoric de sedentarizare a așezărilor umane adus de practicarea agriculturii, a plugăritului, de la vechii evrei, pe toată preistoria și istoria omenirii.

Punându-și întrebarea tulburătoare *Ce spun izvoarele istorice?*, autoarea monografiei urmărește, sintetizator, evoluția îndeletnicirii tradiționale „de la protoagricultura realizată cu sapa [...] la agricultura bazată pe folosirea plugului și pe însămânțări” la geto-daci și la alte triburi de origine tracă.

Doamna Silvia Ciubotaru își fundamentează demersurile pe descoperirile arheologilor și istoricilor care au documentat continuitatea certă a „romanismului agricol al Daciei și al Moesiei Inferioare [ce] a rezistat de-a lungul întregului ev mediu până în zilele noastre” (Vasile Pârvan). Sunt scrise aici dense pagini de etnoarheologie și etnoistorie, apelându-se când la arheologii și istoricii de reală substanță, cum ar fi Dan Gh. Teodor, Vasile Neamțu, Victor Spinei, Ioan Caproșu, Alexandru Gonța, Dumitru Ciurea, Gheorghe I. Brătianu, când la etnologi și sociologi cunoscuți ca Petru Caraman, Ion Chelcea, Henri H. Stahl sau Traian Herseni. În documentarea sa etnohistorică, autoarea epuizează pur și simplu surse de mărturii istorice complete precum: *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, Documente privitoare la istoria orașului Iași, Călători străini despre Țările Române* și altele de acest fel, pentru a substanțializa și anima paginile de ritologie și istorie spirituală a agriculturii în spațiul etnocultural al României răsăritene, luat în întregul său.

Răspunsuri la marea și incitanta întrebare sunt căutate și vin, firesc, în subcapitolele și paragrafele următoare, și din partea unor autori străini de sinteze istorice și etnologice (Jacques Le Goff, Gaston Bachelard, Gustave Gotz, James G. Frazer, Maurice Delafosse, Fustel de Coulanges), dar cu prisosință din lecturărilor atent fișate ale contribuțiilor etnologiei, folcloristicii, sociologiei rurale, ale unor texte folclorice de pe întreg cuprinsul țării sau și de literatură cultă universală și românească, toate având ca rezultat această perspectivare interdisciplinară absolut necesară a studiului.

Aceeași preocupare de abordare interdisciplinară profundă e continuată și se rafinează în capitolul al doilea al studiului monografic, pe care doamna Silvia Ciubotaru l-a intitulat *Orizonturi etnologice*. E suficientă, astfel, o privire asupra celor 779 de referințe din aparatul critic infrapaginal, de o varietate tematică și domenială de-a dreptul deconcertantă, prin care vechi sau recente lecturi sunt chemate, prin citate sever controlate filologic și dispuse în pagina de analiză, spre a sublinia că numai în acest mod se poate fundamenta și reliefa o prezență masivă, copleșitoare, o predominare categorică a elementelor de cultură agrară în toate sferele vieții rurale, cotidiene sau festive, în credințe și practici, în reprezentări, în texte rituale, în narațiuni, în proverbe etc.

Dedicându-se, mai întâi, analizării și explicării etnologice succesive a marilor probleme ale îndeletnicirii, autoarea are în vedere, înainte de orice, stratul obiectual-material: „A. Uneltele agricole” propriu-zise (plugul, sapa, grapa, secera, coasa, cremenea sau dicania,

tăvălugul, vânturătoarea, ciurul), căutându-le reflectările în imaginarul țărănesc, în „limba veche și înțeleaptă” a textelor folclorice, în expresii paremiologice, în consemnări istorice, folclorice și literare. După acest demers recuperator-restitutiv, același imaginar difuz e analizat prin prisma mărturiilor unei tehnici agrare arhaice precum „B. Treieratul cu cai”, apoi prin aceea a morăritului, „C. Sub zodia morilor”, sau în determinarea rolului pâinii în ritualuri, „D. Pâinea, colacii”. Paragrafe întregi din acest subcapitol al cărții, cum ar fi: „Pâinea în context marital”, „Pâinea-legământ”, „Pâinea Crăciunului”, de o frumusețe și eleganță a scriiturii de-a dreptul „literare”, se constituie în condensate articole-voci de viitoare Enciclopedie a vieții agrare. Tot astfel, subcapitolul „E. Trăgătorii cu coarne poleite” aduce analize etnologice de aceeași profunzime cu paginile din *Introducere* și poartă, comparativ, prin toată istoria agriculturii, de la vestigiile preistorice studiate de Marija Gimbutas, prin Antichitate, în Evul Mediu, în modernitatea timpurie și târzie. Și aici, unde referințele devin uneori prevalent etnologice și folclorice, dar cu frecvente și exacte raportări la studii de sinteză istorică, de istoria artelor, de etnologie comparată, de antropologie culturală și de istoria gândirii religioase, a culturii și civilizației, de drept cutumiar, discursul științific rămâne mereu ascendent și atractiv, de o limpezime și claritate certe, în pofida dozajului referențial maxim, dar mai ales a diversității surselor la care autoarea apelează cu o impresionantă familiaritate și înstăpânire asupra bibliografiei.

Avem aici pagini la fel de condensate de enciclopedie, admirabil elaborate, pe care nu le-ar fi putut scrie decât o cercetătoare de vocație, ce și-a închinat, în prealabil, luni și ani de zilnice și mari eforturi de adunare și rânduire a celor mai mărunte și mai variate date și informații, înainte de a le așeza în paginile interpretative proprii, pentru ca, astfel, să poată atinge, în multe rânduri, nivele valorice superioare, amintind, fără dubiu, de pagini din lucrările lui Petru Caraman sau Ovidiu Bârlea. Apar și paragrafe de eseism superior: „Morarul malefic”, „Colacii Sfântului Vasile”, „Crăciunea și Dalba jupâneasă”, ce ascund literatul de taină ce s-a neglijat. Interpretarea faptului de cultură orală se înscrie, aproape de fiecare dată, în trepte, de la datele etnografice din arealul monografiat, prin raportări la spațiul etnocultural al românității, cu deschideri spre acela al romanității europene, totdeauna, însă, cu trimiteri la cercetări etnologice și antropologice mai noi (Paul H. Stahl, Marianne Mesnil și Renaud Zeebroek).

Incursiunile mitologice, din cel de-al treilea capitol monografic (p. 135-194), debutează și se desfășoară la fel de larg comparativist și interdisciplinar, materialele fiind parcă și mai adânc analizate, etnomitologic, ritologic, logic și filologic, decât în cel anterior, încă din prima incursiune: „A. Mituri pluviale românești în context universal” (p. 135-154), pătrunzând în fascinanta lume mito-religioasă populată de „balauri, nori, divinități ale furtunii, solomonari, sfinți și eroi dracontoctoni”.

Atingând uneori exemplaritatea demersului interpretativ, în cea de-a doua secțiune a capitolului „B. Mitologia Plugușorului”, analiza e distribuită în zece subcapitole, unul mai captivant decât celălalt: „Cei trei cai”, „Vânătoarea rituală”, „Vătaful cerului”, „Faurul cel negru”, „Baba grâului”, „Iepurele grâului”, „Comprimarea timpului”, „Binecuvântare sau blestem”, „Plugușorul și descântecele”, „Plugarul și păstorul”. Autoarea cărții dezvăluie treptat un univers mito-religios bine păstrat, de o bogăție și varietate extraordinare. De aici, fire nevăzute deschid demonstrația științifică spre capitole sau subcapitole din părțile a doua și a treia din cartea Silviei Ciubotaru, anume din *Tipologia obiceiurilor agrare* (p. 235-392) și din *Corpusul de texte* (p. 393-574).

Fiecare din aceste două capitole ale studiului monografic propriu-zis, *Orizonturi etnologice* și *Incursiuni mitologice*, sunt gândite și orânduite sistemic, în subcapitole și paragrafe cu titluri la fel de inspirat denumite, dar comprehensiv științifice, precum cele câteva, luate la întâmplare: „Sub zodia morilor”, „Pâinea, colacii”, „Mituri pluviale românești”, „Mitologia Plugușorului”, „Vătaful cerului”, „Faurul cel negru”, „Baba grâului”, „Iepurele grâului”, „Plugușorul și descântecele”, „Plugarul și păstorul”, căroră cunoscătorul problematicei e îmboldit să le caute imediat „ilustrările” în paginile *Tipologiei* sau în textele de o tulburătoare vechime și frumusețe din *Corpus*.

Retrospectiva bibliografică aduce, în cele 40 de pagini, o evaluare critică aproape completă a stadiului la care a ajuns cercetarea și cunoașterea credințelor, riturilor și ritualurilor agrare în etnologia noastră. Acest capitol, fixat aici nu la începutul demersului analitic-interpretativ, ca în monografiile anterioare publicate de Silvia Ciubotaru, ci la sfârșitul acestuia, dă seama, critic și concis, de sărăcia relativă a demersurilor similare de până acum, circumscrie puținătatea și șubrezenia „stadiului actual” al cunoașterii în raport cu însemnătatea temei pentru moștenirea cultural-istorică a poporului român, dar, indirect, reliefează valoarea acestei dintâi sinteze, aceea de piatră de hotar pentru studierea celui mai larg domeniu al culturii tradiționale a românilor.

Și partea a II-a a cărții, *Tipologia obiceiurilor agrare*, întinsă pe mai puține pagini decât prima, mai precis, de la 235 la 392, lasă, la prima vedere, impresia de text științific „greu”, de o aparentă stufozitate, dincolo de care, însă, se constată, ca și în cărțile „clasicului” Petru Caraman, o ordine judicioasă și o desfășurare strânsă a demersului analitic-sistematizator, cu preocuparea stăruitoare de a nu eluda absolut nici un aspect semnificativ. Sunt, astfel, rând pe rând, descrise și repertorizate tipologic, într-o primă secțiune I. *Obiceiuri legate de cultivarea pământului*, unde autoarea indexează și ordonează descrieri etnografice, practici empirice, credințe și rituri privitoare la: „I. A. Aratul și semănatul”, „I. B. Riturile de fertilitate și de ploaie”, „I. C. Prășitul”, „I. D. Secerișul”, „I. E. Obiceiuri legate de pomicultură” și „I. F. Rodul pământului”. Astfel, în prezentarea analitică și funcțional-tipologică a riturilor de fertilitate și de ploaie, materialele de teren sunt de o bogăție și diversitate neașteptate: patru subtipuri ale Paparudei (după vârsta actanților), plus variantele influențate de Caloian, apoi Caloianul din zonele etnografice sudice, practicile privind Mama Ploii (Moașa Ploii, Mama Ploilor, Ploaia, Ploita, Păpușa Ploii, Mama Secetei, Seceta, Păpușa, cu mai multe nume feminine), procesiunile religioase, mesele pentru ploaie etc.

Extrem de interesante sunt aici și informațiile etnografice despre ființe demonice/mitice, care stăpânesc ploile, ca: Solomonarii, Îmblânzitorii de balauri și alți vrăjitori „pe cumpene”, pagini prin care se îmbogățește repertorial fiecare credință sau reprezentare mitică anterior cunoscută sau descrisă. De o neașteptată bogăție și însemnătate documentară sunt și materialele etnografice despre seceriș și practicile europene ale „ultimelor spice”.

Secțiunea următoare a *Tipologiei (II. Calendarul agro-pastoral)*, apare, de asemenea, cu paragrafe distincte și mai interesante referitoare la ciclul sărbătorilor religioase: *Crăciunul*, *Anul Nou*, *Boboteaza*, cuprinse în „Cele douăsprezece zile dintre ani”, cu vastul cortegiu de manifestări ritual-ceremoniale, apoi la „II. C. Sărbătorile pregătitoare ale anului agrar”, „II. D. Sărbătorile primăverii”, cu cele mai numeroase și mai viguroase manifestări de ritologie și mitologie agrară, „II. E. Sărbătorile verii și ale toamnei”. La aceste indexări se mai adaugă alte două, extrem de importante subcapitole: „II. F. Demoni vegetaționali” și „II. G. Jocuri de copii”. Extensia neașteptată a paginilor acestei secțiuni, dar în special neobișnuita varietate și fascinantă expresivitate a mărturiilor etnografice, rânduite tipologic în paginile 270-357, dau seamă de dimensiunea majoră a sărbătoreșcului agrar în Moldova.

Dar în fiecare din aceste subcapitole apar subdivizări atent marcate în cuprins, ca în clasificarea zecimală din biblioteconomie, lăsându-se loc și pentru noile descoperiri de informație. De exemplu, indexând sub II. D. h. *Sfântul Gheorghe*, patru practici rituale: Deștelenirea ogorului, Brazdele verzi, Urzicatul și Cântăritul ritual, autoarea e convinsă că, legate de aceeași sărbătoare populară, ar putea să apară și alte rituri.

Cea de-a treia secțiune a tipologiei, *III. Mijloace tehnice agrare*, indexează date pure de cultură materială referitoare la „III. A. Unelte”, „III. B. Mijloace de transport”, „III. C. Construcții de păstrat recolta” și „III. D. Unități de măsură”, pe care Silvia Ciubotaru nu le-a lăsat neexplorate. Paginile consacrate demonilor vegetaționali Muma Pădurii, Joimărița, Marțolea vin să completeze, exemplificând, comentariile substanțiale din *Incursiuni mitologice*, aplicate asupra acestor ființe mitice/demonice pedepsitoare, prin menționarea credințelor, reprezentărilor și a unor condensate motive narrative, cu multă grijă reproduse și întotdeauna localizate. De altfel, între capitolele monografice propriu-zise și cele din *Tipologie* se pot constata numeroase astfel de continuități în conținut, menite, în fiecare caz în parte, unor aprofundări ale interpretării analitice inițiale.

Contribuția creatoare distinctă a Silviei Ciubotaru ne întâmpină tocmai aici, cu prisosință în subsecțiunile dedicate *Colindatului* (II. B. b., p. 276-282), practicilor ritual-magice de *Anul Nou* (II. B. c., p. 283-287), dar în special *Uraturii* (II. B. d., p. 287-294) și *Orației Plugușorului* (II. B. e, p. 294-307), unde repertoriizarea tipologică e coborâtă adânc, la nivelul motivelor-imagini din textele ritual-ceremoniale, dar consecvent și al credințelor, reprezentărilor și riturilor de bază din structura fiecărui obicei, a fiecărei practici cu semnificație augurală. Motivelor-formulă constitutive din *Orația Plugușorului* li se configurează, între paginile 295-307, întâiul nostru catalog, prin segmentarea riguroasă a variantelor rezultate din anchetele indirectă și directă în spațiul etnocultural al Moldovei de dincoace de Prut. Fiecărui tip sau subtip motivic, autoarea cărții i-a dat un titlu definitoriu: *Pornirea urătorilor*, *Lauda curților*, *Afară-i vară*, *primăvară*, *Locul de arat*, *Plugul*, *Semănatul*, *Portretul faurului*, *Bătrâna grâului*, *Aria*, *Fuga morii*, *Măcinatul*, *Cernutul*, *Plata urătorilor* etc., încât, în tiparul stabilit astfel, motivele-formulă din același tip sau subtip se grupează și subgrupează deosebit de ușor, catalogarea scoțând la lumină elementele constante de la baza variantelor orației Plugușorului, și, odată cu acestea, deschizând

perspective noi studierii complexe a acestor texte ritual-ceremoniale. Sunt identificate de autoare 55 de tipuri ale motiv-indexului, iar în ultimul, al 56-lea, se consemnează formulele uzitate ca refrene, pe care le rostesc, dialogat, urătorul și grupul de însoțitori, hăitorii. În anumite tipuri motivice variația e mai redusă decât în altele, stabilitatea fiind, probabil, semn de pietrificare timpurie, dar și de îndelungată șlefuire în procesul creator și de circulație. Riturile și formulele orale la „Descolindări” sunt reproduse în continuarea acestui motiv-index, ca și textele ceremoniale versificate la Sorcovă și Semănat.

Partea a III-a, *Corpusul de texte*, cuprinde întregul repertoriu de materiale ritual-ceremoniale existente la AFMB, inclusiv pe cele din Fondul „Petru Caraman”, rânduit funcțional-tematic în opt mari capitole: „Incantații”, 10 variante; „Paparude”, 7 variante; „Caloieni”, 26 variante; „Descântece”, 11 variante; „Colinde”, 25 variante; „Plugușoare”, 55 variante; „Urări pozitive la plugușor”, 8 variante; „Semănatul și sorcova”, 19 variante. În total, lucrarea doamnei Ciubotaru adună 221 documente etnoculturale, însoțite de casetele cu date de identitate complete, la sfârșitul lor.

Așa după cum suntem avertizați în *Cuvânt înainte*, „Textele din *corpus*, reunind 221 de colinde, descântece, incantații și urături, sunt însoțite de fișele complementare, cu specificarea localității de proveniență, a județului de unde au fost înregistrate, a numărului de pe banda magnetică, a numelor informatorilor, a anului când s-a făcut cercetarea, precum și a inițialelor culegătorilor. Cea mai mare parte a pieselor folclorice s-a transcris de pe suporturi magnetice, respectându-se întocmai pronunția subiecților chestionați, fără ca particularitățile fonetice să fie marcate prin semne diacritice” (p. 6).

Lecturarea textelor acestui *Corpus* (p. 393-574), îngrijit dispuse pe două coloane și numerotate, indică aceleași ambițioase opțiuni: asigurarea deplinei valorizări a materialelor inedite din AFMB și a unui spirit științific responsabilizat de acuratețea, de acribia reproducerii textelor, cu marcarea refrenelor, a repetării versurilor, consemnarea atentă a elementelor de oralitate, a intervențiilor de grup ale urătorilor.

Majoritatea colindelor cuprinse în *Corpus* sunt indexate după Catalogul Monicăi Brătulescu, doar 5 variante rămânând „netipologizate și contaminate”. Se vede limpede că, pe lângă materialele excerptate din răspunsurile corespondenților (vezi indicația *Anexă-chestionar*, din casetele tehnice), variantele importante provin din ancheta directă, anume din transcrieri după înregistrările pe bandă magnetică, sau sunt reproduse

după notații ale cercetătorilor din „caietele de teren”. Nu s-au neglijat documentele Fondului „Petru Caraman”, cu trimiteri la diverse cote din *Dosarul Colindatului*, la pagini precise. Desigur, la o nouă ediție, autoarea va putea extinde documentația, folosindu-se și de *Corpusul răspunsurilor la chestionarele Ion Mușlea*, dar și de materialele folclorice publicate de-a lungul vremii, astfel dublându-se, probabil, numărul de variante atestate în arealul etnocultural studiat și monografiat.

După ce am citit și recitit paginile excelentului *Corpus* alcătuit de Silvia Ciubotaru, mi-am reamintit de intuiția profesorului nostru, al amândurora, Dumitru Pop, care scria, încă din 1989, subliniind importanța *Plugușorului*, pe care-l raporta la *Miorița*: „Dacă din punct de vedere estetic, textul *Plugușorului* nu este comparabil cu cel al *Mioriței* și dacă nu conține sugestiile filosofice ale acesteia cu privire la concepția populară românească despre viață și despre moarte [...] el este, în orice caz, comparabil cu textul *Mioriței* în ceea ce privește bogăția fondului său folcloric și capacitatea de a dezvălui aspecte importante ale modului de viață al înaintașilor noștri, ale concepțiilor arhaice care l-au însoțit prin veacuri, unele coborând până la obârșiile noastre și chiar dincolo de acestea”. Cartea aceasta a doctorandei sale l-ar fi încântat, cu siguranță, pe Dumitru Pop, cum l-au bucurat întotdeauna lucrările foștilor săi doctoranzi, și am convingerea că ar fi scris despre ea cu mândrie și deplină admirație pentru această realizare deosebită și pentru Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei.

Și ultima parte a cărții, a patra, aceea ce e numită, de obicei, *Aparatul critic* (p. 575-635), compusă dintr-o amplă, aproape exhaustivă *Bibliografie* (străină și românească), dintr-un *Indice de localități*, un *Indice de subiecți chestionați*, un extrem de util *Indice de autori* și un amănunțit *Indice tematic*, de asemenea, cu trimiteri în text, toate poartă însemnele exemplarității. Din acest aparat critic al cărții nu puteau să lipsească rezumatele în franceză și engleză (p. 637-655) și setul de 32 de *Ilustrații* edificatoare, precum nici analiticul *Cuprins*, atât de necesar în această adevărată enciclopedie.

Cum se întrevește din amplul ei *Cuprins* de final (p. 675-681), lucrarea monumentală a doamnei Silvia Ciubotaru reprezintă nu numai prima monografie asupra credințelor, riturilor și ritualurilor agrare din Moldova, dar, poate, și întâiul nostru tratat de ritologie și mitologie agrară, atingându-se, așadar, ținte mai însemnate decât se afirmă, cu modestie, în finalul *Cuvântului înainte* al autoarei: „Tipologiile folclorice și corpusurile de texte, ajunse la cel de-al cincilea volum

(altele două fiind într-un avansat stadiu de elaborare), propun cercetări monografice asupra temelor abordate cu o largă situație a fenomenelor respective în context național și cu raportări la realități similare de pe alte meleaguri” (p. 6). Căci, într-adevăr, prin atari demersuri de o neobișnuită anvergură și angajare, întreprinse la AFMB, ni s-au pus în față monografii tematice, însoțite de tipologii și corpusuri de texte, o categorie de lucrări speciale prin care s-a atins pragul modelului de valorificare a materialelor etnografico-folclorice prelevate prin corespondenții AFMB, în urma celei mai complexe anchete etnologice indirecte, adâncite, ulterior, prin amănunțite investigații de teren specializate, în rețeaua de localități stabilită de Ion H. Ciubotaru. Dar, vom adăuga îndată, că în cinci apariții ale Colecției (trei ale Silviei Ciubotaru, una a Adinei Hulubaș, alta a coordonatorului publicației seriale), dar și în lucrarea *Ouăle de Paști la români* (2012) s-au configurat viziuni interpretative moderne, de inestimabilă însemnătate istorică asupra civilizației și culturii rurale din această etnoregiune importantă a României, de fapt sinteze de cel mai mare interes național asupra temelor cercetate.

Nu putem trece cu vederea nici faptul că, prin această carte, Silvia Ciubotaru reușește o performanță unică: să pună definitiv capăt unei vechi dispute în jurul ideii recurente privind așa-zisa „preponderență pastorală” a culturii noastre tradiționale, prejudecată care a fost, cum bine știm, „speculată” în teze istorice tot atât de obsesive și îndărătnice, precum ideea „pastoralismului” culturii populare românești.

Pentru cei care îi cunosc opera științifică, dar n-au conștientizat încă deplin stăruința, consecvența și rezultatele dobândite în abordarea unor probleme mari ale etnologiei noastre, ar trebui să reamintim că, încă din primul deceniu de activitate, cercetătoarea a intuit și identificat această „pată albă” din studiile de specialitate de la noi, atunci când a avut curajul să afirme că riturile, credințele și ritualurile agrare, mitologia lor, ar constitui „o dominantă a culturii populare din Moldova” și când anunța, indirect, marea investigație ce urma să vină, pe care o avem acum în față.

Reamintesc faptul că autorii aceluși remarcabil studiu din 1983-1984 deschideau cel puțin trei piste noi cercetării obiceiurilor agrare la români: investigarea semnificațiilor agrare ale practicilor ritual-magice augurale dintre Crăciun și Bobotează, exegeza aprofundată a orațiilor Plugușorului, cercetarea ritualurilor pluviale

străvechi în Moldova istorică în corelație cu credințele legate de Solomonari, impulsionând apariția unor lucrări semnate de Alexandru Popescu, Dumitru Pop, Ion Cuceu și Maria Cuceu, Nicolae Bot, Vasile Adăscăliței. Mai mult decât atât, atunci s-au intensificat, după câte se pare, anchetele directe ieșene în studierea acestei teme, ale căror rezultate, voi sublinia, abia acum se văd, în acest opus încununător, cu toate determinările acelui inspirat titlu de acum 35 de ani: *Obiceiurile agrare – o dominantă a culturii populare din Moldova*.

Nu știu ce proiecte urmează să fie finalizate prin Colecția Ethnos de la Iași, afară de tomul anunțat privitor la *Arhitectura țărănească din Moldova*, dar o sinteză asupra *Plugușorului* în aria relevantă pentru versiunea cea mai dezvoltată a ritualului s-ar putea aștepta, fapt pentru care ne și grăbim, la Cluj, cu publicarea răspunsurilor la chestionarele lui Ion Mușlea.

Poate de aceea ar trebui să mai spun aici că lucrarea excepțională pe care o recenzăm ar necesita, cât mai degrabă, o traducere integrală într-o limbă de circulație universală, așa cum ar fi meritat, mai demult, exemplarul studiu *Dealul Mohului* al lui Ion Ionică, dedicat cântecelor rituale de seceriș, cele două cărți, despre colindat și descolidat, ale marelui Petru Caraman, sinteza antropologică *Primitivii* a lui Nicolae Petrescu, excepționalele monografii dedicate unor teme epice și/sau de colind ale lui Ion Taloș, dar, în mod cu totul special, sinteza etnologică *Obiceiuri funebre din Moldova în context național* a coordonatorului colecției științifice ieșene *Ethnos*.

Într-o serie de recenzii și în articole anterioare am mai arătat cât de importantă a fost, pentru cercetarea etnologică și folcloristică românească, întemeierea Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei, în urmă cu o jumătate de secol, prin efortul colectivului coordonat de Ion H. Ciubotaru. Chiar primei autoevaluări, din 1980, pe care a făcut-o acesta asupra propriei inițiative, i s-a făcut loc în paginile celui dintâi tom al noii serii a „Anuarului de Folclor” de la Cluj-Napoca, unde autorul *Chestionarului general etnografic și folcloric* expunea pe larg ce aducea nou ancheta lansată la Iași și care erau așteptările în privința rezultatelor.

Am salutat în „Anuarul Arhivei de Folclor” aproape toate volumele din seria ieșeană *Caietele Arhivei de Folclor* și ne-a entuziasmat sincer tot ce s-a înfăptuit, în timp, la Iași, pentru cunoașterea etnografică a Moldovei și pentru restituția integrală a operei lui Petru Caraman, în ambele direcții aportul doamnei Silvia Ciubotaru fiind unul cu totul dăruit, competent, profesionalizat. Cu toate acestea,

acum cred că a sosit timpul unor reevaluări atente și unei recunoașteri publice a caracterului unic al construcției instituționale de pe lângă Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” și, totodată, a valorii publicațiilor etnologilor ieșeni. Arhiva de Folclor din Iași ar fi putut beneficia, cu mai mult sprijin oficial, de un statut autonom, similar cu al celei clujene, acela de arhivă-institut, pe care îl merita, încă dinainte de 1990, când se constatase ce gol imens acoperea acțiunea îndrăzneță a acestor vrednici discipoli ai lui Petru Caraman. Încă din prima serie de volume publicate, în anii '80, se întvedeau marile monografii din Colecția *Ethnos* ale profesorului Ion H. Ciubotaru. Ce a putut însemna și ce rol istoric îndeplinește această a treia arhivă de folclor a țării s-a văzut din ce în ce mai bine, mai ales că era una modern gândită și clădită interior. După apariția și publicațiile ei se dovedise clar că numai asemenea institute promovează, sistematizează și valorifică superior imensa informație acumulată în ultimele două veacuri de cercetări folclorico-etnografice.

Ajuns, după 1990, și profesor titular de etnologie la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Ion H. Ciubotaru a descoperit, printre studenții săi, talente pentru cercetarea științifică a culturii tradiționale și a avut ideea unui mare proiect de cercetare „transfrontalieră”, *Tezaurul etnocultural al Moldovei*. Dar inhibiții politice, inerții și obstacole de tot felul au condus la abandonarea acestuia și de o parte și de alta a Prutului. Pierderea a fost imensă, căci realizându-l sub direcția sa se puteau pune în circuit științific materialele inedite de la Chișinău, București și Cluj, precum și cele din publicații „inaccesibile” sub comunism, într-un corpus regional cu atât mai necesar cu cât, între timp, forțele de cercetare din Republica Moldova au fost pur și simplu risipite după promițătoarea înființare a unui Institut de Etnografie și Folclor în anii '90. Dar, n-a fost să fie!

La Arhiva de Folclor a Academiei Române din Cluj-Napoca (AFAR) am început cercetările asupra obiceiurilor agrare, în 1976, după încheierea, într-o primă redacție, a tezei mele de doctorat. Eram preocupati, împreună cu Maria Cuceu, „de adunarea și sistematizarea întregului material documentar referitor la câteva ritualuri agrare: *Caloianul, Sângeorzul sau Bloaja, Paparuda, Cununa secerii, Plugușorul*, în vederea alcătuirii unor tipologii și corpusuri de texte rituale [și] încercam să schițăm... profilul viitoarelor lucrări și să formulăm, bazându-ne pe o experiență acumulată, principiile tipologizării informației” (în „Anuarul de Folclor”, nr. V-VII (1984-1986), p. 281-282). După câțiva ani de căutări și

despoieri de manuscrise în arhiva clujeană, ne-am dat seama de dificultățile lucrărilor, cauzate de imensitatea documentației din fondurile existente și am decis să excerptăm mai întâi doar informațiile privind ritualurile *Sângerorzul* sau *Bloaja* și *Paparuda*, pregătindu-le pentru publicare, pentru celelalte obiceiuri continuând investigația în publicații și în celelalte două arhive naționale, din București și de la Iași.

Mărturisesc că Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei m-a copleșit prin amplitudinea, ordinea și rigoarea muncii de sistematizare și clasificare „la amănunt” a răspunsurilor la Chestionarul Ion H. Ciubotaru, nu mai puțin prin anvergura proiectului anchetei directe, ce o dubla pe prima. După un prim deceniu de activitate, Ion H. Ciubotaru lansase seria *Caietele Arhivei de Folclor* și publica, împreună cu autoarea acestei mari sinteze, în „Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară din Iași” (tom XXIX, p. 107-132), acel studiu remarcabil, la care m-am referit.

Nu numai acest studiu publicat la Iași, cât mai ales discuțiile de atunci cu autorii lui în jurul organizării și sistematizării materialelor din AFMB au fost un puternic imbold pentru cercetările clujene asupra aceleiași teme mari. Ca un efect de sinceră angajare necompetițională, cele două studii pe care le-am publicat la Cluj se înscriau în același demers înnoitor, orientat de ideea prealabilei „reconstrucții interne” a fondurilor documentare de la AFAR, având ca model recunoscut ceea ce văzusem, în toamna de neuitat a anului 1976, la Iași.

Așa s-a configurat proiectul edificării unui „corpus de arhivă” pentru riturile și ritualurile agrare românești, care trebuia să preceadă pe cel publicabil, gândit în etape succesive, al cărui principiu sistematic și tipologic a fost ilustrat, după zece ani, în volumul *Vechi obiceiuri agrare românești* (București, Editura Minerva, 1988), unde, însă, partea de corpus de texte a apărut în condiții nedemne, de-a dreptul umilitoare, pe care azi regretăm că le-am acceptat.

Ceea ce impresiona mai mult decât orice la AFMB și m-a copleșit sufletește era, pe de o parte, caracterul modern și deschis al dublei anchete, numărul mare de puncte investigate și totalitatea aspectelor de cultură ce fuseseră anchetate indirect, pe care urmau să le studieze pe teren cei patru cercetători, pe toată rețeaua, iar pe de altă parte, repertoriizarea și clasificarea de amănunt, pe probleme, a materialului documentar acumulat și păstrarea lui în cele 1200 de mape, ale unui fișier impresionant. Orice specialist își putea ușor da seama că zecile de mii de excerpte urmau să fie utilizate în viitoarele monografii,

scutind ulterior pe cercetătorii ieșeni de orice recurs la Răspunsurile la Chestionarul Ion H. Ciubotaru, la fondul înregistrărilor pe bandă magnetică sau la caietele de teren ale anchetatorilor direcți, afară de apelul pentru corecturi și colaționări. Ceva similar nu s-a mai putut vedea sau eu nu văzusem, până la acea dată, decât, la scară redusă, în cazul anchetei *Atlasului Lingvistic Român*, I și II (Sever Pop și Emil Petrovici), de la fostul Muzeu al Limbii Române din Cluj, dar și al excerptelor făcute, benedictin, de Ion Mușlea, după *Răspunsurile* la Chestionarul lingvistic al lui Hasdeu.

Față de sistemul de fișe cumulative al AFAR, care anticipase oarecum o asemenea sistematizare a excerptelor tematice din manuscrise, procedeul pus în operă la AFMB avantaja elaborarea marilor lucrări colective, fiind la un pas de începutul oricărui elaborat științific, dar nu putea fi lăsat la îndemâna oricui până la încheierea proiectului și, mai mult ca sigur, nici după aceea. Cu excerptele amănunțite din Răspunsurile la chestionarele Hasdeu, mergând până la copierea integrală a textelor folclorice, pe care Ion Mușlea intenționa să le lase în AFAR „pentru uzul cercetătorilor clujeni”, s-a întâmplat o nenorocire, când nu s-au mai întors după editarea *Tipologiei folclorului*, în 1970, nefiind returnate niciodată Clujului, așa cum se cuvenea. A fost necesară, pentru fiecare nou demers, o nouă extragere pe fișe a informației privitoare la credințele, riturile și ritualurile agrare, de această dată nu după originale, ci după copiile xerox realizate prin anii '70 și păstrate la institutul clujean de profil.

Se evidenția, astfel, prin ceea ce se vedea la AFMB, încă o dată, că numai arhivele-institut autonome pot contribui major la progresele etnografiei și folcloristicii atât de dependente de surse documentar-științifice extinse, riguros construite. Dar cine să recunoască acest fapt?

De atunci, de când am intrat prima oară, în 1976, în acest edificiu științific ieșean, mi-am putut da seama de necesitatea istorică, de temeinicia și de durabilitatea actului fondator al acestei a treia arhivă-institut, la care trudeau prietenii noștri Ion H. Ciubotaru și Silvia Ciubotaru, împreună cu Lucia Cireș și Lucia Berdan. Nu trecuseră nici zece ani de la inițierea proiectului și mapele noii arhive etnografice și de folclor creșteau în urma despoierii răspunsurilor primite la Chestionarul lui Ion H. Ciubotaru, de la baza anchetei folclorice indirecte, cu cele peste 1200 de întrebări rânduie în nouă mari capitole.

Dar, și mai impresionantă, până la a o socoti greu realizabilă, era, de pe atunci, ideea dublării acestui prim demers, ce dădea doar „o

imagine de ansamblu asupra fenomenelor urmărite”, „printr-o anchetă folclorică directă pe o rețea de 528 de puncte (localități)”, stabilită pe criterii ce vizau, în concepția fondatorului de arhivă, „necesitatea acoperirii cât mai echilibrate a întregului spațiu” avut în vedere de cel ce a inițiat cu zece ani mai devreme investigația. „Rețeaua punctelor de anchetă este mai deasă în zonele puțin cercetate, include un număr corespunzător de localități bilingve și nu a ocolit satele suburbane”, scria Ion H. Ciubotaru în 1980, oferindu-ne primul raport științific, cu durată și obiectivele cercetărilor de teren directe, la care se angajaseră doar patru cercetători, ajutați sporadic de câțiva colaboratori externi, cu prezentarea principalelor secțiuni ale Arhivei, cu Lista completă a localităților ce urmau a fi investigate, cu modele de fișe tehnice tip (pe localități, pe materii, de informatori), cum nu se mai elaboraseră decât pentru construcțiile instituționale anterioare, datorate lui Constantin Brăiloiu (1928) și lui Ion Mușlea (1930).

Profunzimea analitică și extensia excerptelor din mapele arhivei ieșene, sarcinile individuale ale anchetatorilor direcți, atât de implicați în constituirea compartimentelor noi ale AFMB (fonoteca, fototeca, filmoteca, instrumentarul arhivistic), arătau clar destinația finală a demersurilor: edificarea unor „surse documentare absolut necesare oricărei cercetări viitoare asupra culturii populare din Moldova și Bucovina”; elaborarea de studii monografice, de corpusuri și atlase folclorico-etnografice zonale, punerea la dispoziția specialiștilor (folcloriști, etnografi, lingviști, istorici, sociologi) a acestui valoros fond patrimonial-cultural al României. M-a și stupefiat atunci „supărarea” unor cercetători din afara instituției ieșene care pretinseseră să li se dea „acces public” la mapele cu excerpte amănunțite ce tentau pe unii doctoranzi, gata să-și „împodobească” sintezele proprii cu părți dintr-o lucrare colectivă ce avea alte finalități, superioare, clare, dar mai îndepărtate.

Dar să ne întoarcem la analiza uneia din aceste ținte „îndepărtate” ale anchetelor de la AFMB. În cartea Silviei Ciubotaru observăm, practic, o dozare atentă a *întregii documentații inedite referitoare la temă* în cele patru părți ale lucrării, nemarcate în cuprins, dar care pot fi distinse, una de alta, cu toată logica strânsă ce le leagă împreună. Astfel, se constată monografierea remarcabilă a credințelor, reprezentărilor, riturilor și ritualurilor agrare din Moldova, pe care autoarea le privește și interpretează în context etnocultural național, dar și comparativ în spațiul romanic occidental și în cel sud-est european.

Aici se includ, în primul rând, capitolele acelei dintâi părți a lucrării: *Introducere*, *Orizonturi etnologice*, *Incursiuni mitologice* și *Retrospectivă bibliografică*. Autoarea procedează, ca și în celelalte cărți ale Domniei sale, la o repertoriizare analitică de nebănuită completitudine și o indexare tematico-tipologică ce merge, dincolo de exhaustarea informației din fondurile ieșene, invariabil, la numeroase materiale identificate în surse adiacente, căutate și relevate după admirabile eforturi de informare în bibliotecă. Demersul n-a fost lipsit de dificultăți în absența unei bibliografii generale complete a etnografiei și folclorului, dar autoarea s-a documentat utilizând sute de lucrări, cu o sete de comprehensivitate rar întâlnită, unde efortul bibliografic, urmat de cel analitic-interpretativ, par a nu avea maluri și stăvilare, întocmai ca în textele caramaniene, pe care Silvia Ciubotaru le-a pătruns în anii elaborării valoroaselor ediții din opera marelui etnolog, cu care a înzestrat știința românească.

Nu e nicidecum la îndemână să poți decoda de semnificații obiecte și fapte de cultură materială, motive de colind, alte tipuri de texte ritual-agrar, credințe, interdicții ritual-magice, reprezentări mito-religioase, practici empirice legate de plugărit sau cultivarea ogoarelor. În analizele autoarei, aceste simple elemente de cultură apar aureolate totdeauna de neașteptate reflexe religios-cultice, mitologice, care trebuie deciptate în funcționalitatea, integralismul și complexitatea lor. Toate acestea ne sunt înfățișate cu ușurința, cu lejeritatea sau chiar în jocul gândului asociativ cu care Silvia Ciubotaru stăpânește admirabil o problematică vastă, ramificată, diversificată etnocultural, cu irizări și scânteieri consemnate în istorie, în antropologia culturală clasică, în sociologia rurală, în filosofia culturii tradiționale, în istoria religiilor, în teologie sau chiar în poezia de geniu a lui Marin Sorescu, dar adesea rămasă fără explicații. Ca un oscilograf extrem de sensibil, autoarea descrierilor analitice și a interpretărilor din paginile cărții detectează și înregistrează fiecare fapt de cultură agrară, materială și/sau spirituală, încercând să le prezinte în deplinătatea organicității și funcționalității lor, căutând locul acestora în viața și cultura satului moldovenesc, evidențiindu-le valențele și potențialitățile, aspectele de creativitate și de aport la forme de solidarizare umană, rădăcinile mito-religioase, social-culturale, implicațiile morale și de filosofie populară, ca în orice tentativă de cunoaștere enciclopedică a realității spirituale agrare difuze.

Iată un citat desprins parcă dintr-o pagină de enciclopedie a vieții agrare din lumea rurală: „*Boii bourei/ Cu coarnele până la nourei*, din

urările la colac transilvănene, sunt în filiație directă cu vechi credințe ale plugăritului magic, îndeplinit de divinități și de împărați. În cântecul medieval francez din secolul al XI-lea, *Pélérinage de Charlemagne*, împăratul Bizanțului, Hugon, ară la câmp cu o pereche de boi, dar nu ține coarnele plugului în mâini, ci plutește deasupra ogorului, așezat într-un scaun de aur, înfășurat în hlamida imperială” (p. 125).

În acest mod, numai aparent lejer, se edifică, în paginile lucrării, zeci, dacă nu sute de articole-voci dintr-o posibilă viitoare enciclopedie a credințelor, riturilor și ritualurilor agrare, sau dintr-un dicționar hasdeian de limbă și mitologie tradițională, emițându-se aproape de fiecare dată interpretări curajoase, de substanță, dezinhibate, originale, cu generozitate semănate în paginile primelor trei mari capitole din monografia Silviei Ciubotaru, dar idei de corelări și sugestii interpretative apar și în celelalte secțiuni ale cărții, în note, în indicii finali etc.

Între studiul monografic și următoarele părți ale cărții, *Tipologia* și *Corpusul*, sunt concordante depline, astfel încât acestea din urmă răspund celui dintâi imperativ din *Cuvânt înainte*: „Lucrarea pune la îndemâna celor interesați un bogat fond de documente etnologice, în mare parte inedite. Acestea se află tezaurizate în colecțiile *Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei* (AFMB), din cadrul Institutului de Filologie Română «A. Philippide» al Academiei Române, Filiala Iași” (p. 5).

Repertorizarea și indexarea tematico-tipologică tind, în această lucrare, cu consecvență, spre exhaustiv și sunt lăsate deschise, printr-un sistem referențial fără cusur. Fiecare informație tipologizată e urmată de menționarea tuturor localităților unde a fost atestată ca element de cultură materială sau ca reflex spiritual al acestuia în folclor, neocolindu-se variația ce ar părea să supraîncarce expunerea.

Orizontul analitic este pretutindeni holistic și enciclopedic, întrucât oriunde ai deschide aceste pagini de veritabil dicționar etnografic, la *plug*, la *grapă* sau *boroană*, *îmblăciu*, *ciur*, *piuă*, *teasc*, *moară*, *furcă de tors*, *car* sau la cele mai acute teme de mitologie abundă, pur și simplu, observațiile de teren redactate complet, în formulările celor chestionați direct sau indirect, așezate între ghilimele, cu sublinieri ce vor interesa atât pe cercetătorii culturii materiale, cât și pe lingviștii sau filologii lexicologi, dialectologi, istorici ai limbii etc.

S-a făcut, astfel, loc unei adevărate lecții de bogăție a creativității și expresivității limbii române, lărgindu-se sfera de adresabilitate dinspre etnografi și folcloriști spre cei interesați de studii de sociologie agrară, dialectologie, lexicologie populară,

etnolingvistică în general. Faptul în sine reprezintă o biruință incontestabilă în practica monografiei etnologice regionale, zonale și locale, și un model demn de luat în seamă la valorificarea științifică a fondurilor documentare de arhivă.

Depășind în amănunțimea, în exactitatea și în tehnica delimitării excerptelor din fondurile de arhivă sau din informații de bibliotecă repertoriizările tipologice anterioare (Ion Mușlea-Ovidiu Bârlea, Adrian Fochi, Ion Cuceu-Maria Cuceu, seria *Atlasului Etnografic Român* coordonată de Ion Ghinoiu), autoarea acestei lucrări unice perfecționează modelul de valorizare a informației de arhivă până la detalii, notând, repet, după fiecare element de structură ritologică sau mitologică pe care îl consemnează, toate referințele locale. Etnografierea atinge astfel cote necunoscute până acum decât în rare monografii zonale sau locale, precum cele date de Ion Diaconu, Ion Mușlea, Emil Petrovici, Ion H. Ciubotaru. Procedul e benefic și salutar în sine, dar și în măsura în care facilitează un acces neîngrădit la fondurile documentare ale Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei. Prin urmare, valorizarea exhaustivă a acestora a devenit o realitate în cartea de față, căreia nu-i lipsește decât efortul digitizării și prezența într-o bază modernă de date ce ar face posibilă accesarea acesteia de către toți cei interesați, de oriunde din țară și din străinătate.

Structurarea atât de riguroasă a informației, care a luat în considerare credințele, prescripțiile ritual-ceremoniale, interdicțiile și tabuurile, formulele de urare, practicile empirice populare efectiv legate de arat, semănat, seceriș, ritualurile de fertilitate, de ploaie (*Paparuda, Caloianul, Muma Ploilor, Păpușa înmormântată simbolic, Procesiunile religioase, Solomonarii*), practicile mana, legăturile cu sărbătorile calendarului agro-pastoral, cu date fixe sau mobile, toate indexate în mici articole-voci de enciclopedie agrară, dau soliditate și contur de mare sinteză interpretativă. Oriunde deschizi lucrarea dai peste pagini desăvârșit scrise, cărora nu li se poate observa nici o fisură de construcție și de interpretare integratoare a fenomenelor.

INTEGRALA OPEREI PETRU CARAMAN

Iordan DATCU*

Tipărirea operei poliglotului, lingvistului, comparatistului, slavistului („ca slavist, m-am considerat, întotdeauna, în primul rând, etnograf” – a spus el), etnologului Petru Caraman a fost marcată de multe și stăruitoare obstacole, asta și în timpul vieții sale și după ce a trecut în lumea celor dreupți. Studiul *Românitatea Basarabiei văzută de știința oficială sovietică*, publicat în „Însemnări ieșene” (nr. 11, 1940), a fost interzis de cenzura germană, numărul în care a apărut fiind topit, iar revista suspendată. *Descolindatul în orientul și sud-estul Europei. Studiu de folclor comparat* a fost respins de Editura Minerva, studiul *L'éthnograph Cantemir et le folklore du Proche-Orient* a fost tipărit parțial în „Dacoromania” din Freiburg, cu capitolele inversate și cu 60 de greșeli grave în prima parte, iar tipărirea studiului *Kochanowski – Dosoftei. Psaltirea în versuri* a fost refuzată de revista „Mitropolia Moldovei” și apoi de către Editura Dacia.

După ce am tipărit împreună cu soția mea, Viorica Săvulescu, la Editura Minerva, trei volume de *Studii de folclor* (I, 1987; II, 1988; III, 1995) ale savantului Petru Caraman, etnologul Ion H. Ciubotaru și-a asumat greaua și nobila misiune de a tipări întreaga operă a cărturarului ieșean, la dorința acestuia: „Misiunea pe care mi-o încredințase distinsul dascăl, cu câteva zile înainte de a pleca în marea călătorie, aceea de a mă ocupa de soarta tuturor manuscriselor și a bibliotecii aflate în cabinetul său de lucru, am primit-o ca pe un semn de încredere, dar și cu fireasca îngrijorare în fața unei asemenea răspunderi. M-am bizuit mult pe

* Doctor în științe filologice, București – România.

sprijinul neprecupețit al urmașilor săi direcți (soția și cei trei copii), cu care am lucrat exemplar. A fost nevoie să treacă patru decenii de la intrarea cărturarului în cealaltă jumătate a neamului, pentru ca opera sa inedită să vadă lumina tiparului în totalitate. Patruzeci de ani, în care așteptările, speranțele și incertitudinile s-au împletit la tot pasul. Nu bănuiam, la început, cât de neprețuită era comoara care mi se dăduse pe seamă și nici cât de temerară avea să fie dezvăluirea ei lumii științifice”. A contat în angajamentul său o serie de antecedente, faptul că multe componente ale operei etnologului le studiasse deja, că-i apăruse, într-o publicație periodică ieșeană, studiul *Moștenirea științifică a profesorului Petru Caraman*, că editase, în 1982, volumul *Literatură populară*, conținând culegeri de pe teren ale profesorului.

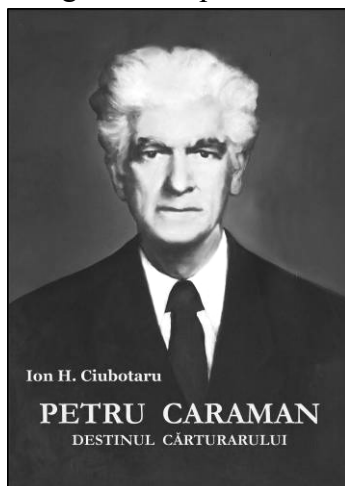
Cu rigoare și consecvență, amândouă cu totul remarcabile, a tipărit marile studii ale savantului: *Descolindatul în Orientul și sud-estul Europei* (1997), *Studii de etnologie și folclor*, ediție în colaborare cu Ovidiu Bârlea (1997), *Kochanowski – Dosoftei. Psaltirea în versuri* (2005), *Vechiul cântec ucrainean despre Ștefan-Voievod și problemele lingvistico-etnografice aferente* (2005), a semnat studiul introductiv la *Conceptul frumuseții umane reflectat în antroponimie la români și în sud-estul Europei*, ediția fiind îngrijită de Silvia Ciubotaru (2011).

Demersul său de editor al operei etnologului s-a încheiat cu volumul *Restituiri etnologice* (2018), în care a adunat studii inedite precum: *Importanța morilor de apă în trecutul neamului nostru*, *Motive românești în literatura semipopulară cehă*, „*Hoja, lero, Dolerije*” –, „*Haileroi, d'aileroi!*”, *Xilogeneza și litogeneza omului*, *Românitatea Basarabiei văzută de știința oficială sovietică*, *Porțile monumentale ale României*, *Asupra modalității de a studia balada populară*, *Blestemul ca expresie folclorică a unui complex afect negativ*, *Identificarea episodului despre „Cupidon și Psyche”, din romanul „Methamorphoses” al lui Apuleius, cu un basm autentic popular*, „*O mie și una de nopți*”: *capodoperă a literaturii universale*, *Reflexul meșteșugarilor și al negoțului în folclor și în etnografie la români*, *Etnograful Cantemir și folclorul orientului asiatic și O influență românească asupra limbilor slovacă și cehă*. Partea a doua a cărții conține o serie de recenzii, pe care Caraman le-a publicat în reviste. Ilustrații, o bibliografie și un indice de nume încheie ediția.

Cel mai bun cunoscător al operei și biografiei lui Petru Caraman, Ion H. Ciubotaru a tipărit o monografie despre acesta, *Petru Caraman. Destinul cărturarului* (2008) și, în două masive volume, Petru Caraman, *Correspondență*, ediție îngrijită împreună cu Remus Zăstroiu (2016, I, 782 p.; II, 844 p.), bogata arhivă epistolară a etnologului.

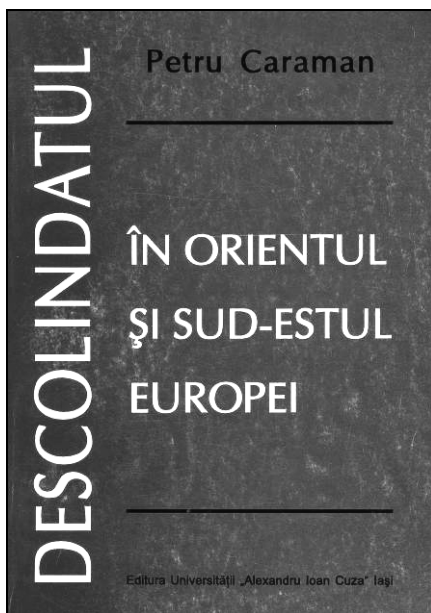
Cealaltă componentă a operei lui Petru Caraman, scrierile slavistului, ale celui care a făcut, între anii 1925 și 1928, studii de slavistică la Varșovia, Lwow și Cracovia, unde a audiat cursurile unor mari slaviști și unde și-a dat, la Cracovia, doctoratul în slavistică (martie 1928) și pe cel în filosofie (iunie 1928), care apoi a fost profesor definitiv (1938 – noiembrie 1947) la Catedra de slavistică a Universității din Iași, au făcut obiectul unei temeinice ediții alcătuite de slavista Livia Cotorcea, *Restituiri din domeniul slavisticii. Lecții, studii, articole, recenzii, documente* (Iași, 2017, 750 p.).

Îngrijitoarea ediției a compartimentat riguros scrierile în acest domeniu ale lui Caraman: *I. Rusistică. Lecții, studii, recenzii, II. Studii, articole, recenzii cu privire la domeniul general al slavisticii, III. Cu privire la documentele slavo-române, IV. Observații critice, urmate de discuția câtorva probleme etnografice și etnologice cu privire specială asupra artei populare, V. Paleografie slavă, VI. Gramatică slavă, VII. Varia*, capitole la care a adăugat bogate note și comentarii critice, toate subliniind că Petru Caraman este un mare slavist, idee susținută încă din pagina liminară a cărții: „Știința românească n-a avut și, probabil, nu va mai putea avea mult timp un slavist de talia lui Petru Caraman (1898-1980). Căci cine ar putea veni cu atâtea haruri care să-i îngăduie cunoașterea tuturor limbilor slave, în varianta lor veche, modernă și dialectală, cunoașterea limbilor

clasice, a marilor limbi de circulație, a istoriei, culturii, datinilor și obiceiurilor popoarelor slave, a mitologiei, literaturii, versificației, metricii, motivologiei, artelor plastice și muzicale specifice perimetrului slav și nu numai?”

Ne-am fi așteptat ca acum, având în biblioteci personale și în biblioteci publice integrala operei lui Petru Caraman, ea să producă admirație și respect, receptare critică obiectivă. Dimpotrivă, aflăm, cu surprindere, din introducerea lui Ion H. Ciubotaru, la ediția *Restituiri etnologice* (2018), că există, la Iași, comentatori răuvoitori care afirmă că „publicarea manuscriselor lui Caraman trebuia oprită ori măcar întârziată cât mai mult”, că a fost o imprudență tipărirea studiului *Descolindatul*.

ACTIVITATEA ISTORIOGRAFICĂ A ETNOGRAFULUI TEODOR T. BURADA

Gheorghe IUTIȘ*

Abstract

The author presents the activity in the field of historiography of Teodor T. Burada, who is best known for his works of ethnography, folklore and, mainly, musicology. Burada's contributions in the field of history consisted in the publishing of unedited documents and inscriptions, in the presentations of historical events or personalities to the general public. Specialized reviews, such as “Revista de Istorie, Arheologie și Filologie”, partially “Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași”, and the local daily newspaper “Evenimentul”, were the publications that included Burada's contributions to the field of historiography.

Keywords: Teodor T. Burada, churches, inscriptions, publishing, documents, Iași, Ștefan cel Mare.

Cuvinte-cheie: Teodor T. Burada, biserici, inscripții, editare, documente, Iași, Ștefan cel Mare.

A devenit un lucru comun ca personalitatea și opera științifică ale lui Teodor T. Burada să fie investigate sub raportul contribuțiilor acestuia în domeniile muzicologic, etnografic, folcloric, al istoriei teatrului. Cei care s-au aplecat îndeaproape asupra vieții și operei ilustrului cărturar, născut în 1839 și mort la 1923, au analizat și, eventual, au republicat opera muzicală, pe cea de factură folclorică și etnografică¹ ori interesantele mărturii despre viața, obiceiurile și tradițiile românilor risipiți pe un vast areal la sud de Dunăre sau departe, în Orient².

Interesul lui Burada pentru cercetările arheologice ori cele legate de inscripții și documente medievale a fost doar în treacă

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași – România.

¹ Teodor T. Burada, *Opere*. Ediție îngrijită de Viorel Cosma, vol. I-IV, București, Editura Muzicală, 1974-1980.

² *Ibidem*, vol. V. *Biserică. Călătorii în Orient. Palestina*, 2014; Idem, *Puncte extreme ale spațiului etnic românesc*. Ediție critică și prefață de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I.O., 2019.

semnalat³. S-a consemnat faptul, care merită subliniat, că Teodor T. Burada a fost primul cărturar care a semnalat și a scris despre descoperirile din zona Cucuteni, ulterior Nicolae Beldiceanu și Grigore C. Buțureanu disputându-și întâietatea asupra acestei chestiuni, fără sorți de izbândă, întrucât Burada a intervenit și și-a revendicat paternitatea asupra cercetărilor arheologice respective⁴.

Plecând de la această constatare, anume că opera etnografică, folclorică, muzicologică a lui Teodor T. Burada a fost bine pusă în valoare prin republicări, precum și prin minuțioase și competente comentarii de specialitate, am încercat să aruncăm o privire mai amănunțită asupra operei istoriografice a reputatului etnograf.

Contribuțiile istoriografice ale lui Teodor T. Burada sunt reprezentate de articole, de obicei de câteva pagini, tipărite în publicații din Iași sau București la care acesta a colaborat: „Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași”, „Revista de Istorie, Arheologie și Filologie” și cotidianul „Evenimentul”.

I. C. Chițimia a identificat în analiza dedicată operei lui Burada 27 de contribuții cu caracter istoric, cultural și juridic⁵. Reputatul cărturar s-a apropiat de cercul lui Grigore Tocilescu și de publicația acestuia, „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie”, în care a inserat mai multe articole pe teme istorice. Subliniind faptul că Burada a editat și a analizat cu spirit critic inscripții și documente, Chițimia conchide că „ar fi devenit un excelent editor de colecții de documente, dacă nu ar fi fost un hoinar în știință, plăcându-i să treacă, frecvent, dintr-un câmp de cercetare în altul”⁶.

³ I. C. Chițimia, *Teodor Burada, etnograf și folclorist*, în „Studii și Cercetări de Istorie Literară și Folclor”, tom IV, nr. 1-4, 1955, p. 95-171, unde se afirmă că Burada considera „datele folclorice drept rămășițe antice din cultura greco-latină” (p. 105), că acesta s-a preocupat îndeosebi de lăcașurile rămase de la Ștefan cel Mare (p. 106) și că, fiind pasionat de inscripții, a folosit metode riguroase pentru publicarea acestora, pregătindu-se să încadreze concluziile extrase în judicioase comentarii istorice (p. 107); Viorel Cosma, *Teodor Burada. Viața în imagini*, București, Editura Muzicală, 1966, p. 52-53; Lucia Berdan, „Teodor T. Burada”, în *Dicționarul literaturii române. De la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, 1979, p. 135-136; Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. Dicționar 1866-2003*, ediția a III-a, București, Editura Enciclopedică/Editura Academiei, 2003, p. 149.

⁴ Teodor T. Burada, *Antichitățile de la Cucuteni*, în „Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași” („Arhiva”), nr. 5-6, mai-iunie 1901, p. 270-277.

⁵ I. C. Chițimia, *op. cit.*, p. 105.

⁶ *Ibidem*, p. 107.

Singura analiză asupra operei istoriografice a lui Burada o regăsim în doar trei pagini din opera mai recentă a lui Mihail Cozmei⁷, unde autorul afirmă că „istoria nu a fost pentru Burada doar un domeniu de cercetare, ci o condiție fundamentală a gândirii și activității sale, perspectiva istorică punându-și pecetea asupra tuturor domeniilor abordate”⁸. Mihail Cozmei subliniază că Teodor T. Burada a avut o metodă de cercetare cu caracter practic a trecutului istoric, întreprinzând în mod frecvent și constant o amplă acțiune de documentare, comunicând „cât mai obiectiv tot ceea ce a reușit să descopere”; însă, în același timp, crede că Burada „nu a selectat și nu a apreciat critic decât întâmplător noianul de documente privitoare la un anumit domeniu”, studiile sale fiind „enuțiative”, tentativele de generalizare, de sintetizare, având „un caracter difuz și inconsecvent”⁹.

Deși mai greu accesibile, nefiind reunite într-un singur volum, scrierile istoriografice ale lui Teodor T. Burada, nu pot fi trecute cu vederea, în istoriografia vremii respective reprezentând noutăți de editare sau interpretare. Chiar dacă Burada nu a fost canalizat pe una-două direcții de cercetare, încercând să acopere mai multe discipline științifice – etnografie, muzicologie, folcloristică, epigrafie, arheologie, istorie etc., formația lui intelectuală, precum și spiritul lui critic și permanent iscoditor l-au ajutat să devină un cărturar de prestigiu, el dispunând de cunoștințe enciclopedice și fiind recunoscut pentru probitatea sa științifică¹⁰.

⁷ Mihail Cozmei, *Teodor T. Burada. Un întemeietor*, Iași, Editura Artes, 2012, p. 185-188.

⁸ *Ibidem*, p. 186.

⁹ *Ibidem*, p. 187. În Introducere la primul volum al *Operele* lui Teodor T. Burada, exegetul Viorel Cosma subliniază că „nu se poate tăgădui formația sa profesională de istoriograf înăscut. Iubea documentul, avea deci simțul descoperirii, dispunea de răbdarea, tenacitatea și pasiunea cercetării – deci întrunea virtuțile adevăratului istoric. În timpul vieții s-a apropiat în primul rând de acești cercetători, legăturile sale cu Tocilescu, Xenopol și Iorga fiind notorii” (Teodor T. Burada, *Opere*, vol. I, 1974, p. 6).

¹⁰ Lucia Berdan, *op. cit.*, p. 136; I. C. Chițimia, *op. cit.*, p. 95-100; I. Oprișan, în Prefață la Teodor T. Burada, *Puncte extreme...*, p. 5-12; Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 149; D. V. Păun, *Teodor T. Burada*, în „Neamul Românesc” din 6 septembrie 1920, p. 2, unde îl numește pe cărturar „marele Burada”; A. D. Atanasiu, *Serbarea Jubileului Artistic de 50 de ani a d-lui Teodor T. Burada*, Iași, 1904, p. 3-18; Viorel Cosma, *op. cit.*, p. 33-53; I. D. Lăudat, *Teodor Burada – etnograf și folclorist*, în „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, secțiunea III (Științe Sociale), tom. II, fasc. 1-2, 1956, p. 407-413; Mihail Cozmei, *op. cit.*, *passim*.

În anul 1884, Teodor T. Burada a avut ocazia să vadă cu ochii proprii obiecte descoperite pe moșia Cucuteni, la locul numit Cetățuia – „O mulțime de hârburi de oale, ulcele, ciolane, chipuri mici de oameni și de animale, de lut și de piatră, arsură de pământ roșietică, bucăți de lut ars cu urme de îngrădătură de nuiel”¹¹. Burada a fost, așadar, primul cărturar care a semnalat existența unor vestigii deosebit de importante pentru istoria noastră veche, iar la 1898 a prezentat, în ziarul local din Iași, „Evenimentul”, amănunte despre „antichitățile” din zonă¹².

Cărturarul ieșean a făcut demersuri pe lângă autoritățile statului în vederea protejării și salvării acestui patrimoniu, demersuri consemnate pe larg în articolul din „Arhiva” (p. 271-275), iar meritul priorității sale în direcția semnalării acestor artefacte din perioada neolitică rămâne indubitabil, în ciuda altor opinii din presa vremii prin care erau creditați cu întâietatea acestor descoperiri arheologul Nicolae Beldiceanu, alături de omul de cultură și filantropul Dimitrie Butculescu¹³.

*

Un segment semnificativ al activității istoriografice subsumate de Teodor T. Burada a fost cel dedicat lăcașurilor de cult din Moldova medievală, îndeosebi celor din vremea lui Ștefan cel Mare. Burada a publicat în periodicele ieșene inscripții găsite la mai multe monumente, precum și documente legate de perioada medievală a istoriei Moldovei, utilizând – spre meritul lui – metode riguroase de editare, fiind pregătit să le integreze în judicioase comentarii istorice¹⁴, însă nu a mai avut răgaz de reflecție.

¹¹ Teodor T. Burada, *Antichitățile...*, p. 271.

¹² Idem, *Satul Cotnari*, în „Evenimentul”, nr. 1502, 11 aprilie 1898, p. 1.

¹³ Teodor T. Burada, *Antichitățile...*, p. 275-277, autorul subliniind însă că „studiul lor (al antichităților de la Cucuteni – n.n.) și utilizarea pentru luminarea trecutului celui mai îndepărtat al țării noastre a fost început de Neculai Beldiceanu, care cu o perseverență nemaipomenită, fără mijloace bănești, a dus lucrul în stațiunea Cucuteni, dar și în altele, aducând însemnate servicii științei preistorice”; astăzi (1901 – n.n.) „acest studiu este dus mai departe de eminentul nostru arheolog Grigore Buțureanu” (p. 276); v. și Nicolae Ursulescu, *Contribuții privind neoliticul și eneoliticul din regiunile est-carpătice ale României*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2000, *passim*.

¹⁴ I. C. Chițimia, *op. cit.*, p. 107. Teodor T. Burada atrăgea atenția într-un articol că „dintre toate monumentele pe care se razămă expunerea istoriei, inscripțiunile pot fi privite ca cele mai autentice. Amintesc puține fapte și într-un mod concis, iar sărăcia lor este răscumpărată prin siguranța evenimentului respectiv” (Teodor T. Burada, *Peatra cu inscripțiunea lui Ștefan cel Mare de la biserica Sf. Neculai din Iași*, în „Evenimentul”, nr. 71, 18 mai 1919, p. 1).

Astfel, în anul 1883, Burada a publicat date relative la evoluția bisericilor din Vaslui (Sfântul Ioan) și Huși (Sfinții Apostoli Petru și Pavel)¹⁵. Referitor la biserica din Vaslui, autorul menționează că el însuși a identificat pisania bisericii în ziua de 6 decembrie 1882, prin îndepărtarea tencuielii care o acoperea¹⁶. Inscripția, pe care o publică în acest scurt articol, menționa faptul că „Ștefan voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn țerei Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, a zidit această biserică în numele cinstitului cap al sfântului slăvitului proroc înainte mergător și botezător Ion, a început-o în anul 6998 (1490) luna aprilie 27, și a săvârșit-o în același an septembrie 20”¹⁷, fiind ridicată în semn de evlavie și ca amintire a victoriilor obținute de marele domn moldovean cu turcii (Podul Înalt, 1475) și cu muntenii.

Burada atrăgea atenția asupra unei inexactități, anume aceea legată de faptul că anul calendaristic începea în Moldova lui Ștefan cel Mare la 1 septembrie, așadar terminarea acestei biserici s-a realizat la circa trei săptămâni după începutul anului 6999 (1491)¹⁸. Interesant este și faptul că în *Letopisețul* lui Grigore Ureche este consemnat acest eveniment: „Mărgându Ștefan vodă cu oștile pre apa Bârladului în sus, atuncea plăcându-i locul între Bârlad și între apa Vasluiului și într-aceia laudă și bucurie de izbândă cu năroc ce au biruit pre turci și pre munteni, au început a zidi bisereca sveti Ion Preditice, în târgu în Vaslui, dând laudă lui Dumnedzău de biruință ce au făcut, și pre urmă case domnești”¹⁹.

Menționăm că cercetări ulterioare au nuanțat unele aspecte ce privesc ctitorirea acestei biserici, cel mai important fiind acela legat de faptul că, în pofida celor afirmate în cronica țării și citate mai sus,

¹⁵ Teodor T. Burada, *Biserica Sf. Ioan din Vaslui*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie” (RIAF), tom I, fasc. 2, 1883, p. 418-420; Idem, *Biserica Sf. Apostoli Petre și Pavel din Huși, a lui Ștefan cel Mare*, în RIAF, tom II, fasc. 1, 1883, p. 191-192.

¹⁶ Idem, *Amintiri. Cum am descoperit inscripția lui Ștefan cel Mare de la Biserica Sf. Ioan din Vaslui*, în „Arhiva”, tom XIV, nr. 1 și 2, ian.-febr. 1903, p. 34-38, unde autorul relatează, cu umor-i caracteristic, întâmplările care au condus la descoperirea inscripției din biserica Sfântul Ioan din Vaslui, în pofida reticențelor pe care le manifesta preotul lăcașului de cult respectiv.

¹⁷ Idem, *Biserica Sf. Ioan...*, p. 419.

¹⁸ *Ibidem*; v. și Voica Maria Pușcașu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Vremea, 2001, p. 469.

¹⁹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ediție îngrijită de Mircea Scarlat, București, Editura Minerva, 1978, p. 50.

edificarea acestei biserici (similară cu cele din Iași, Bacău, Piatra Neamț, Hârlău, Botoșani) s-a realizat în cadrul Curții domnești din Vaslui, acolo unde era destinată să joace rolul de paraclis al curții²⁰.

În ceea ce privește biserica din Huși, cu hramul Sfinții Apostoli Petru și Pavel²¹, Teodor Burada a publicat pisană, din care rezultă anul edificării acestui lăcaș de cult – 1494 („S-a săvârșit în an. 7003, iar a Domniei lui an. 38 curgător, luna noem. 30”), element cronologic confirmat și în cronică lui Grigore Ureche: „La anul 7003 Ștefan vodă au zidit sfânta episcopie în târgu în Huși, hramul Sfinților Apostoli Petru și Pavel și curți domnești”²². Burada atrage și în acest caz atenția asupra elementelor de cronologie istorică, observând că, deși în pisanie se menționează „iar a Domniei lui an 38 curgător”, totuși edificarea lăcașului de cult s-a încheiat la 30 noiembrie 7003, fapt ce îl determină pe autor să corecteze – precizând că în loc de „an 38 curgător” trebuia consemnat „37 curgător”²³.

Cercetătorii de mai târziu au observat că am putea accepta corectitudinea consemnărilor din inscripție, doar că atunci finalizarea construcției s-ar plasa nu în anul 1494, ci în anul următor, 1495²⁴. Oricum, observăm deja că, încă de la primele lui contribuții de natură istorică, Teodor T. Burada manifesta spirit critic și stăpâna elemente care aparțineau de științele speciale ale istoriei – epigrafie, cronologie etc.

Referitor la biserica din Hârlău, Burada a publicat în prestigioasa revistă coordonată de Grigore C. Tocilescu un articol în care a clarificat elementele de cronologie legate de acest lăcaș de cult²⁵. Cărturarul ieșean a publicat pisană, în care se menționează că „a și început a zidi în an. 7000 (1492) luna mai 1, și l-a săvârșit în

²⁰ Alexandru Andronic, Ana-Maria Zup, Ioan Olaru, *Biserica domnească Sf. Ioan Botezătorul din Vaslui, înălțată de Ștefan cel Mare în anul 1490 – important monument de artă medievală românească*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, tom XII-XIV, 1990-1992, p. 323-338; pentru Vaslui, v. Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țările Române (sfârșitul sec. al XIII – începutul sec. al XVI-lea)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, p. 590-593.

²¹ Teodor T. Burada, *Biserica Sf. Apostoli...*, p. 192.

²² Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 57.

²³ Teodor T. Burada, *Biserica Sf. Apostoli...*, p. 192.

²⁴ Alexandru Ciurea, „Biserica Sf. Apostoli Petru și Pavel din Huși”, în vol. *Monumente istorice bisericesti din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1974, p. 92; Voica Maria Pușcașu, *op. cit.*, p. 343; pentru istoria și evoluția localității Huși, v. Laurențiu Rădvan, *op. cit.*, p. 530-535.

²⁵ Teodor T. Burada, *Biserica Sfântul Gheorghe din orașul Hârlău*, în RIAF, tom VI, 1891, p. 134-143.

acelaș an luna octomvrie 28, iar al domniei sale anul al 36-lea curgător”²⁶. Burada a făcut legătura cu edificiul construit de Ștefan cel Mare cu numai câțiva ani mai devreme, anume curtea domnească, atestată de inscripția în limba slavonă, care preciza perioada în care a fost edificată – între 20 martie și 15 septembrie 1486²⁷. Ca și în cazul celorlalte biserici asupra cărora a făcut referire Teodor T. Burada (de la Vaslui, Cotnari și Huși), și în cazul Hârlăului biserica ridicată de Ștefan cel Mare a jucat rolul de paraclis, fiind o parte a ansamblului curții domnești²⁸.

Un articol de popularizare, referitor la biserica din satul Cotnari, a publicat Burada în ziarul ieșean, de orientare conservatoare, „Evenimentul”²⁹. Biserica ortodoxă din localitate este atribuită, constată Burada, lui Ștefan cel Mare; în apropierea acesteia s-au mai descoperit beciuri, ziduri și șanțuri, însă nu exista nici un temei documentar pentru atribuirea acestor construcții marelui voievod moldovean, în ciuda unei consemnări târzii dintr-o scriere bisericească: „Biserica din satul Cotnari s-a fundat la 1491 de peatră și la 1493 s-a finit când s-a și sfințit de Ștefan cel Mare și s-a reparat în 1869 de poporeni”³⁰.

Concluzia autorului a fost că „poporul era deprins să atribuie în Moldova toate faptele mărețe și neobicinuite aceluia care se înălțase atît de mult peste sfera comună a muritorilor, astfel încât a atribuit și această zidire lui Ștefan cel Mare”³¹; această stare de lucruri a fost însușită, în linii mari, de istoriografia română, deși unii cercetători au avansat ipoteza că biserica din Cotnari a fost un paraclis al curții domnești din această localitate, edificată de către Ștefan cel Mare³².

O altă biserică, de dimensiuni și importanță mai mică, fusese cercetată de Teodor Burada încă de la 1885, când cărturarul ieșean a publicat cele mai însemnate informații referitoare la biserica Buna

²⁶ *Ibidem*, p. 134.

²⁷ *Ibidem*, p. 142.

²⁸ Stela Cheptea, *Biserica „Sfântul Gheorghe” și Curtea Domnească Hârlău*, Iași, Editura Golia, 2004, *passim*; Voica Maria Pușcașu, *op. cit.*, p. 339; pentru Hârlău, a se vedea lucrarea lui Laurențiu Rădvan, *op. cit.*, p. 524-528.

²⁹ Teodor T. Burada, *Satul Cotnari și biserica de acolo zisă a lui Ștefan cel Mare*, în „Evenimentul”, nr. 1502 din 11 aprilie 1898, p. 1501.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² Nicolae Stoicescu, *Biserica și curtea domnească din Cotnari*, în „Mitropolia Olteniei”, Craiova, nr. 11-12, 1969, p. 918; Voica Maria Pușcașu, *op. cit.*, p. 292; Laurențiu Rădvan, *op. cit.*, p. 515-519.

Vestire, a lui Răducanu Racoviță, din Târgu Ocna³³. Pisană descoperită este mai deosebită, fiind scrisă în versuri, și probează data construirii lăcașului de cult, precum și numele ctitorilor: „Radul Racoviță vel Logofăt/ Cu a lui soție Maria ctitori sunt/ Cu fiica lor Ilinca/ La această beserecă prea sfântă”³⁴.

S-a dovedit ulterior că edificiul de cult fusese ridicat de marele logofăt Ion Buhuș, bunicul Ilinicăi, căruia i s-a adăugat un târgoveț înstărit, Pavăl, la cumpăna secolelor XVII-XVIII. Radu (Răducanu) Racoviță a refăcut biserica la 1762, trecându-se drept ctitor pe el, pe soție și pe fiica lui. De remarcat este și existența, singulară la toate bisericile din spațiul românesc, a unor versuri în limba franceză la finalul pisaniei: „Après avoir réglé les fortunes publiques/ Gès donné des leçons aux plus grands politiques” („După ce am reglat averile publice/ Am dat lecțiuni celor mai mari politici”)³⁵.

Despre edificarea bisericii din satul ieșean Șipote, Teodor T. Burada, pe baza propriei cercetări realizate în luna martie 1886, a publicat pisană existentă la acest lăcaș de cult: „Ruga robului lui Dumnezeu pan Luca Arbure pârcaľab de Suceava, și a zidit această biserică la curțile sale din Șipote, în numele sfințitului și slăvitului marelui mucenic a lui Hristos Ioan cel Nou, în zilele binecinstitorului Domn Ion Bogdan Voevod, și a început a se zidi în anul 7015 (1507) iulie 19, și a săvârșit-o în acelaș an, luna septemvrie în 5”³⁶.

Despre biserica ortodoxă cu hramul Sfântul Gheorghe din Lemberg (Liov) Burada a scris un articol, apărut în mai multe numere ale ziarului „Evenimentul”, în februarie 1902³⁷. Autorul prezintă principalele momente ale construirii și evoluției lăcașului ortodox din Lemberg: formarea unei comunități ortodoxe la Lemberg (1787); plata chiriei

³³ Teodor T. Burada, *Biserica Buna-Vestire din Târgul Ocnei, a lui Răducanu Racoviță*, în RIAF, tom V, 1885, p. 170-173; Voica Maria Pușcașu, *op. cit.*, p. 455.

³⁴ Teodor T. Burada, *Biserica Buna-Vestire...*, p. 171.

³⁵ Corneliu Stoica, *Istoria ilustrată a orașului Tg. Ocna din cele mai vechi timpuri până la 1918*, Onești, Editura Aristarc, 2003, p. 116; Voica Maria Pușcașu, *op. cit.*, p. 455.

³⁶ Teodor T. Burada, *Ce se credea despre zidirea bisericii din satul Șipotele*, în „Arhiva”, tom XIV, nr. 3 și 4, martie-aprilie 1903, p. 152; Voica Maria Pușcașu, *op. cit.*, p. 442; v. și <https://www.crestinortodox.ro/biserici-manastiri/biserica-sipote-135465.html> (accesat la 21 august 2019).

³⁷ Teodor T. Burada, *Biserica ortodoxă română cu hramul „Sf. Gheorghe” din Lemberg*, în „Evenimentul”, nr. 7 din 10 februarie 1902, p. 1-2; nr. 8 din 12 februarie 1902, p. 1-2; nr. 9 din 13 februarie 1902, p. 1; nr. 10 din 14 februarie 1902, p. 1 (republicat în vol. *Puncte extreme...*, p. 293-300).

localului și a salariului preotului din Fondul religios al Bisericii Ortodoxe din Bucovina (1833); implicarea Consistoriului din Cernăuți în susținerea cheltuielilor bisericii și comunității ortodoxe din Lemberg (1848); cumpărarea unui local propriu și sfințirea acestuia (1856), având hramul Sfânta Treime; mutarea bisericii într-o altă clădire, cea din 1856 fiind în stare avansată de degradare (1893); demersurile insistente făcute de preotul Evghenie Vorobchievici, inclusiv pe lângă monarhul Austro-Ungariei, Franz Joseph, pentru edificarea unei noi biserici ortodoxe la Lemberg (1893-1896); subscripțiile și daniile primite de la ortodocșii ruteni, sârbi, ruși, bulgari și români, între care și Teodor T. Burada, acesta din urmă contribuind cu odoare, veșminte și cărți bisericești în valoare de 1000 florini; zidirea bisericii cu hramul Sfântul Gheorghe, între 22 septembrie 1897 și 15 octombrie 1901 (când a fost și sfințită), unde se slujea în limba română³⁸.

În ceea ce privește descoperirea, publicarea și interpretarea inscripțiilor, Burada are câteva contribuții demne de reținut: a editat inscripțiile găsite pe turnurile care înconjoară Mănăstirea Golia³⁹, a dat o interpretare corectă inscripției de la ctitoria ieșeană a lui Ștefan cel Mare, Sfântul Nicolae Domnesc⁴⁰, a descifrat și editat inscripțiile turcești de la cișmelele din poarta bisericii Sfântul Spiridon din Iași⁴¹.

La Mănăstirea Golia, pe cele patru turnuri așezate la colțuri, se află inscripții, toate patru prezentând același text: „Turnul Ioan Duca Voivod, apărarea igumenului Macarie 7176 (1668)”, autorul conchizând că turnurile și zidul înconjurător al Goliei s-au construit în vremea lui Gheorghe Duca, spre a servi ca apărare egumenului mănăstirii, Macarie, acesta contribuind la cheltuiala edificării acestora⁴². În binecunoscuta lor

³⁸ Idem, *Puncte extreme...*, p. 294-300. În Note și comentarii din același volum sunt menționate obiectele donate de Teodor Burada bisericii ortodoxe românești din Lemberg: „Două rânduri de veșminte preoțești: feloane, stihare, epitrahile, încingătoare, rucavițe, cu vasele sfinte: potir, discos, steluță, linguriță, cădelniță, toate poleite cu aur, cărțile necesare pentru slujba bisericească și un număr de peste 150 de volume conținând scrierile celor mai însemnați autori români” (p. 397).

³⁹ Idem, *Inscripțiile de pe turnurile ce înconjoară biserica Golia*, în „Arhiva”, tom XVI, nr. 1, ian. 1905, p. 32-34.

⁴⁰ Idem, *Peatra cu inscripțiunea...*, p. 1-2.

⁴¹ Idem, *Două inscripțiuni turcești de la cișmelele din poarta bisericii Sf. Spiridon din Iași*, în „Arhiva”, tom XV, nr. 8, 1904, p. 35-39 (reluat, câțiva ani mai târziu, sub titlul *Deux inscriptions turques à l'église Sf. Spiridon de Iassy*, în „Revue de Roumanie”, tom I, nr. 3, mars 1910, p. 374-378).

⁴² Idem, *Inscripțiile de pe turnurile...*, p. 34.

lucrare de înaltă ținută științifică, Dan Bădărău și Ioan Caproșu corectează data din inscripție ca fiind 1667 și, mai ales, concluzionează asupra datării zidului și a turnurilor în felul următor: „Este mai probabil că turelele (turnurile – n.n.) s-au introdus în timpul lui Duca pentru a ameliora sistemul de apărare al mănăstirii și că s-a lăsat în picioare zidul vechi”⁴³.

Inscripțiile în limba turcă de la cișmelele din poarta bisericii Sfântul Spiridon i-au atras atenția lui Teodor T. Burada, acesta publicând-le în clișee și oferind, desigur, traducerea lor (pentru care a fost ajutat, încă din anul 1899, de arheologul turc Nasir bey). În dreapta porții bisericii, pe cișmeaua respectivă, este consemnat: „Sub domnia lui Ghica beiu, fiul lui Alexandru bine făcător care a stăpânit cu dreptate, a izvorât în Moldova această apă ce curge limpede și curată”⁴⁴. Pe cișmeaua din stânga se află inscripția cu următorul text: „Acelora cărora le este sete, să mulțumesc văzând aceste cișme cu două țevii din care curge apă ca și din doi ochi ai îndrăgostiților, și cari vor pomeni că Grigorie beiu a făcut fericit orașul Iași, aducându-i această apă dulce ca mierea, 1765”⁴⁵.

În legătură cu biserica Sfântul Nicolae Domnesc din Iași, Burada semnalează faptul că, cel puțin până la momentul articolului respectiv, în 1919, pisania nu fusese regăsită după restaurare și atrăgea atenția asupra degradării iremediabile a monumentelor istorice de valoare: „Am arătat că trebuie să fim cu cea mai mare băgare de samă când distrugem un monument istoric, căci prin aceasta se șterge o mărturie a timpului și prin reproducerea unui monument în locul celui vechiu distrus, se falsifică istoria artei”⁴⁶.

Desigur, așa cum se poate presupune, autorul se referă la procesul de reconstituire a ctitoriei ștefanieni din Iași, început în 1884, sub conducerea arhitectului francez André Lecomte de Noüy, și care a

⁴³ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri. Până la 1821*, ediția a II-a, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007, p. 200; Laurențiu Rădvan, „Introducere în istoria medievală și premodernă a Iașilor”, în vol. *Iași – memoria unei capitale*. Coord.: Gheorghe Iacob, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 41.

⁴⁴ Teodor T. Burada, *Două inscripțiuni...*, p. 37; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 290, nota 252; Sorin Iftimi, „Turnul Bisericii «Sfântul Spiridon», un monument între două lumi”, în vol. *Cercetări cu privire la istoria bisericilor ieșene. Monumente, ctitori, mentalități*, Iași, Editura Doxologia, 2014, p. 119.

⁴⁵ Teodor T. Burada, *Două inscripțiuni...*, p. 37-38; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 290, nota 252; Sorin Iftimi, *op. cit.*, p. 119.

⁴⁶ Teodor T. Burada, *Peatra cu inscripțiunea...*, p. 2.

provocat numeroase controverse științifice, pornind de la constatarea că nu s-a refăcut monumentul distrus așa cum arăta el inițial⁴⁷.

Teodor T. Burada a făcut crochiuri istorice și în legătură cu alte chestiuni de interes din istoria Moldovei. Astfel, a publicat în „Evenimentul” comentarii despre edificarea și funcționarea feredeului turcesc la Iași⁴⁸ sau despre construirea primului vas cu tunuri din Moldova fapt care a avut loc la Galați în anul 1843⁴⁹. Existent de pe vremea lui Vasile Lupu (situat pe Ulița Ciubotărească, „în spatele Mitropoliei, înspre Bahlui”), feredeul a avut o soartă nefavorabilă, fiind dărâmat, iar pe locul lui s-a construit baia comună a orașului, situație pe care Burada o condamnă în termeni categorici: „Asemenea procedări nu ne sfiim a le califica de barbare și sălbatice. E rușinos să ne mai numim popor civilizat când se văd asemenea fapte. Popoarele care merită acest nume păstrează amintirile istorice, cum se păstrează moaștele sfinte”⁵⁰.

În legătură cu evenimentul de la Galați din 1843, Teodor T. Burada consemnează etapele apariției vasului respectiv: hotărârea membrilor Comitetului Carantinei și ai Comitetului Sanitar, de la

⁴⁷ Nicolae Grigoraș, *Biserica Sf. Nicolae domnesc din Iași*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 3-4, martie-aprilie 1961, p. 226-229; Dan Bădăraș, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 50; Laurențiu Rădvan, „Introducere în istoria...”, p. 36-37; v. și contribuția mai recentă a lui Sorin Iftimi, „Restaurarea Bisericii «Sfântul Nicolae» Domnesc (1884-1904)”, în vol. *Cercetări cu privire...*, p. 13-28, unde se prezintă șirul demersurilor și evenimentelor care au condus la dărâmarea edificiului religios și reconstruirea lui din temelii, însă nerealizându-se o reconstituire în spirit istoric. Autorul concluzionează următoarele: „Cazul «Sfântul Nicolae Domnesc», evident un eșec, nu este relevant pentru a evalua concepția și competența arhitectului Lecomte du Noüy în materie de restaurare a monumentelor istorice. Lucrările efectuate de acesta la Catedrala Curtea de Argeș și la Biserica «Sf. Trei Ierarhi», ctitoria lui Vasile Lupu, sunt grăitoare în acest sens. Un alt aspect regretabil este acela că, din cauza urgențelor reclamate de starea precară a monumentelor și a altor comandamente ale epocii, diversele metode de restaurare au fost experimentate pe câteva dintre cele mai valoroase edificii ale patrimoniului nostru istoric” (p. 28).

⁴⁸ Teodor T. Burada, *Feredeul turcesc*, în „Evenimentul”, nr. 122 din 2 iulie 1902, p. 1-2.

⁴⁹ Idem, *Construirea celui dintâi vas cu tunuri în anul 1843 în Galați, numit „Emma”*, în „Evenimentul”, nr. 117, 17 iulie 1919, p. 2.

⁵⁰ Idem, *Feredeul...*, p. 2; tot în acest articol este publicată inscripția în limba română pusă în anul 1747, după reparațiile făcute de către Ioan Mavrocordat: „Acestu feredeu s-au tocmitu și s-au înnoitu în zilele Mării Sale lui Ion Ion Neculau Voevod cu toată cheltuiala răposatului Ezekul Egumenul de Treisfetitele și cu osteneala feredeișului și aznajiulu Dimi. Let 1747 iuniu” (p. 2); v. și Dan Bădăraș, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 293-294; Laurențiu Rădvan, „Introducere în istoria...”, p. 44.

începutul domniei lui Mihail Sturdza, pentru construcția unui vas cu 5 tunuri de bronz, 2 catarge, 16 vâsle și cu pânze; solicitarea Hătmăniei, adresată căpitanului Scheleti, comandantul Miliției din Galați, de a se ocupa de construcția navei; inaugurarea vasului la 13 mai 1843; vizitarea navei de către domnitorul Mihail Sturdza, pe 22 august 1843.

Autorul conchide că prin construirea acestui vas s-au pus bazele marinei militare din Moldova, dar menționăm că vasul a fost vândut la licitație în anul 1847, dar fără tunuri. Pe Burada îl preocupa, la 1919, faptul că nu putea să afle ce s-a întâmplat cu tunurile de pe vasul Emma; credea că „o datorie sfântă [...] impune să le căutăm și, aflându-le, să le punem în Muzeul de antichități din Iași, căci cu acele 5 tunuri s-a început în Moldova marina miliției moldovenești”⁵¹.

Un segment al activității istoriografice a lui Teodor T. Burada este ilustrat de acțiunea de editare a unor documente care privesc istoria Moldovei. Am identificat patru asemenea contribuții: *Documente inedite privitoare la istoria română*⁵²; *Document din 1668*⁵³; *Un document din timpul ocupațiunei a unei părți din Moldova de către Austriaci (1788-1792)*⁵⁴ și *Documente*⁵⁵.

În prima contribuție, autorul a editat patru documente: primul dintre ele referitor la o danie a lui Ștefan cel Mare – seliștea Bealea pe râul Putna este cumpărată de către panul Ili comis de la Ivul, fiul Voicăi (26 noiembrie 1498); al doilea document este reprezentat de un hrisov domnesc de întărire dat de către Vasile Lupu, între alții, lui Toma, mare vornic de Țara de Sus, pentru cumpărarea unei părți din satul Porcești (15 mai 1648); al treilea document este tot un hrisov de întărire al voievodului moldovean Vasile Lupu, dat pentru cumpărarea unor bucăți de pământ din jumătatea satelor Fauri și Bahneni lui Constantin Bantaș (1 ianuarie 1651); cel de-al patrulea document reprezintă o poruncă domnească privitoare la livada unui anume Cocriș, emisă de cancelaria lui Grigore Ghica la 20 februarie 1740⁵⁶.

Referitor la documentul din 28 august 1668, Teodor T. Burada menționează că acesta se afla la Arhivele Statului din București, în

⁵¹ Teodor T. Burada, *Construirea celui dintâi vas...*, p. 2.

⁵² Publicat în RIAF, tom V, 1885, p. 392-398.

⁵³ Publicat în „Arhiva”, nr. 3-4, mart.-apr. 1895, p. 220-222.

⁵⁴ Publicat în „Arhiva”, nr. 8, august 1904, p. 381-383.

⁵⁵ Publicat în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iași”, tom II, 1923, p. 70-73.

⁵⁶ Teodor T. Burada, *Documente inedite...* (v. supra nota 52), p. 392-398.

pachetul cu nr. 2 din fondul Mănăstirii Bârnova. Conținutul documentului se referă la un litigiu asupra locului numit Vadul lui Mistodie și a Ciutei, litigiu existent între Ionașcu, feciorul lui Neculai, cu Irimia și cu Agache. Interesant este faptul că judecata era delegată de Doamna lui Dabija Vodă (evenimentele au avut loc în anul 1663 sau 1664 – n.n.) lui Toader Bucă, dregător de Popeni, care trebuia „să strângă oameni buni de prinprejur și să-i judec[e] precum să va afla mai cu dreptul”⁵⁷.

Documentul privitor la ocupația militară exercitată de habsburgi asupra unei părți a Moldovei (ținuturile Herța, Dorohoi, Suceava, Neamț, Roman) în perioada războiului dintre Imperiul Otoman, pe de o parte, și Rusia și Austria, pe de altă parte (1787-1792) se afla în posesia lui Teodor T. Burada, care l-a publicat; acesta cuprinde o poruncă a Kesaro-Krăieștii administrației a Romanului către vistiernicul Constantin Botezat, dregătorul respectiv fiind anunțat că stolnicul Ștefan Ruset a fost desemnat să reglementeze unele chestiuni privind hotărnicirea moșiei Deleni (19 iunie 1791)⁵⁸.

Chiar în anul în care Burada a încetat din viață (1923) au fost tipărite în revista ieșeană „Ioan Neculce” două documente de la începutul secolului al XIX-lea: primul este reprezentat de o hotarnică a locului de casă a lui Angheluță Olariul, procedură săvârșită de Dumitru Iacodin, vornic de poartă (casa se afla în mahalaua Muntenimii din mijloc, în orașul Iași, document datat 9 ianuarie 1804). Al doilea document este tot o hotarnică a unui loc de casă, proprietar fiind Ioan Keșcul, această locuință fiind situată „de la deal de Târgul Boilor, lângă drumul Botoșanilor”; hotărnicirea a fost efectuată de Vasile Bucur, vornic de poartă, documentul purtând data de 20 noiembrie 1810⁵⁹.

Remarcăm faptul că la editarea tuturor acestor documente Teodor T. Burada a procedat într-o manieră științifică, făcând o descriere a documentului, publicând originalul și apoi traducerea în limba română. Aceste procedee sau tehnici de publicare a unor documente inedite, la vremea aceea, de către Burada, nu fac decât să-i sporească meritele științifice și să accentueze regretul că savantul nu și-a găsit mai mult timp și energie pentru a publica izvoare (documentare, epigrafice, etnografice etc.) de care istoriografia română avea mare nevoie.

⁵⁷ Idem, *Document din 1668* (v. supra nota 53), p. 220-222.

⁵⁸ Idem, *Un document...* (v. supra nota 54), p. 382.

⁵⁹ Idem, *Documente* (v. supra nota 55), p. 70-73.

*

Opera istoriografică a lui Teodor T. Burada este redusă ca dimensiuni în comparație cu opera sa muzicologică, folclorică sau etnografică. Pe lângă interesul constant pe care l-a manifestat față de comunitățile românești risipite în diverse regiuni ale Europei sau Asiei, Burada a fost un cărturar harnic și implicat în viața comunității în care trăia (orașul și județul Iași).

Contribuțiile de natură istorică ale lui Teodor T. Burada au adus informații noi (inclusiv prin tipărirea unor documente inedite) în circuitul istoriografic al vremii, popularizându-le în aceeași măsură, prin publicațiile de anvergură din epocă, au clarificat anumite chestiuni controversate, au adus un punct de vedere argumentat, documentat, asupra evenimentelor sau personalităților aflate sub lupa cercetării.

Fiind un segment important și valoros al activității sale științifice, credem că un viitor volum al *Operele* lui Teodor T. Burada va trebui să includă și contribuțiile sale de natură istorică, asupra cărora ne-am oprit, pe scurt, și noi.

GRUPAREA „ARDELEANA” A UNIVERSITĂȚII „REGELE FERDINAND I”. TRADIȚIE, EDUCAȚIE ȘI DIVERTISMENT ÎN ANII REFUGIULUI LA SIBIU (1941-1943)

Laura Cristina POP, Ioan TOȘA*

Abstract

Envisioned and organized by professor Romulus Vuia under the coordination of “King Ferdinand I” University, during the refuge in Sibiu for the period of the Second Vienna Award, the “Ardeleana” Group was not only an university organization that occasioned pleasant moments for the students, but also a powerful instrument for education and discipline. The meetings that appeared to be for entertainment, had, in fact, higher purposes: to preserve the old Romanian customs, songs, dances and costumes, to strengthen the national identity by preserving the ethnic specificity. Professor Vuia, a visionary teacher and tireless organizer, while intensively promoting the action of preserving the traditions and the traditional costume, of improving the sense of ethnic appurtenance, considered that it was absolutely necessary to combine education and entertainment in teaching the discipline, in implementing the idea of team work, as well as of tolerance. It was a demonstration of how passion can prevail over difficult times and limited resources.

Keywords: Romulus Vuia, “Ardeleana” Group, “King Ferdinand I” University, the refuge, Sibiu, traditions, traditional costume.

Cuvinte-cheie: Romulus Vuia, Gruparea „Ardeleana”, Universitatea „Regele Ferdinand I”, refugiu, Sibiu, tradiții, port popular.

În Arhiva Muzeului Etnografic al Transilvaniei se păstrează în dosarul „Gruparea Ardeleana” un număr mare de manuscrise, sub formă de apeluri, înștiințări, avize și acte oficiale, prezentând modalitățile de comunicare dintre Comitetul de conducere a Grupării studențești „Ardeleana” cu membrii grupării, Rectoratul Universității „Regele Ferdinand I”, precum și cu autoritățile centrale și locale în perioada 1941-1943.

Având în vedere implicațiile naționale ale activității desfășurate de secțiile acestei grupări studențești, mai ales în anii 1942 și 1943, prezentarea acestei Grupări se impune ca o datorie de onoare

* Muzeul Etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca – România.

în anul în care Universitatea clujeană își serbează centenarul. Mai mult, aceste documente arată modul în care asociațiile studențești funcționau în acele vremuri dificile, în refugiu. De la concursuri de dansuri populare, teatru și poezie, la concursuri de port tradițional, toate ne zugrăvesc imaginea tineretului de la acea vreme și felul în care acesta își petrecea timpul liber. Aceste documente ar putea constitui scenariul unui film documentar ilustrând viața studențească a anilor '40 ai veacului trecut.

*

În 13 noiembrie 1941, rectorul Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj-Sibiu a convocat toți studenții Universității pentru ziua de 18 noiembrie „în vederea formării unei Societăți pentru păstrarea portului, cântecelor și dansurilor naționale”¹ (fig. 1). Atunci s-a hotărât înființarea unei grupări studențești cu numele *Ardeleana*, având implicații în procesul de păstrare a portului, dansurilor și a obiceiurilor strămoșești, iar conducerea acestei organizații a fost încredințată unui Comitet format din prof. dr. Romulus Vuia, președinte, Octavian Tudoran, student anul V la Facultatea de Medicină, și Valeria Căpușan, studentă anul V la Medicină, vicepreședinți, Victoria Benchea, studentă anul I la Facultatea de Medicină, secretar, și Viorel Maloș, student anul II la Facultatea de Drept, casier.

Profesorul Vuia – amintind că „din îndemnul și sub patronajul domnului prof. univ. dr. Iuliu Hațieganu, rectorul universității noastre, s-a înființat, în cadrele Universității noastre, o societatea studențească «Ardeleana», având ca scop păstrarea și cultivarea portului, obiceiurilor, dansurilor și cântecelor noastre naționale” – anunța că Gruparea își va începe activitatea în Sibiu, sâmbătă, 22 noiembrie, la ora 16, „în sala festivă a Căminului Studentelor din Str. Mitropolit Șaguna No 8”. Studenții, cei care erau „iubitori ai datinilor noastre strămoșești, să se înscrie ca membri în această societate, luând parte la șezătorile noastre care vor avea loc în fiecare sâmbătă după masă, în sala festivă a Căminului Studentelor”² (fig. 2).

Ideea profesorului Vuia era aceea de „a forma grupuri regionale pentru fiecare ținut, care vor cultiva și prezenta portul, dansul și

¹ Convocarea nr. 13 din noiembrie 1941. Toate documentele citate în continuare fac parte din dosarul „Gruparea Ardeleana” aflat în Arhiva Muzeului Etnografic al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

² Apel al lui Romulus Vuia.

obiceiurile ținutului respectiv”³. Studenții care cunosc dansul Călușarii sau doresc să-l învețe erau invitați în mod deosebit, pentru a forma o echipă de Călușari”⁴. Profesorul era convins că studențimea înțelegea însemnătatea acestei acțiuni ce avea scopul de a conserva specificul nostru etnic.

Prima întâlnire, cu caracter administrativ – purtând denumirea de șezătoare –, a avut loc în sala festivă a Căminului Studențesc „Astra”, str. Șaguna, nr. 8, în ziua de „sâmbătă, 22 noiembrie 1941, orele 18”⁵ (fig. 3). Cu această ocazie membrii Grupării au format patru secții:

1. Secția *Dansuri populare*, condusă de Sabin Novac și Ioan Țuțuruga,
2. Secția *Cântece populare*, condusă de Gheorghe Stănescu,
3. Secția *Teatru*, condusă de Manole Precup,
4. Secția *Obiceiuri*, coordonată de Romulus Vuia.

Alături de aceste secții, Gruparea mai avea ca *aranjeuri* pe Alex Blaj, Alexandru Precup, Aurel Halasu, Victor Dragoș, Alex Botian.

Profesorul Vuia a solicitat sprijin financiar din partea rectorului Universității în vederea achiziționării de costume pentru trupa de Călușari și pentru secția Obiceiuri de Crăciun, urmând ca ele să rămână proprietatea societății și să fie păstrate spre a fi întrebuințate în fiecare an de studenții membri ai Grupării. Astfel, odată achiziționate costumele, în 13 decembrie 1941, Gruparea „Ardeleana” a prezentat, în localul cantinei, primul spectacol cuprinzând *Obiceiuri de Crăciun* și *dansuri populare* (fig. 4), fiind invitați profesorii, personalul științific și studenții Universității pentru a petrece o seară comună în preajma sărbătorilor.

Programul Grupării „Ardeleana” pe anul 1942 a fost stabilit în luna ianuarie de către membrii Comitetului, șefii secțiilor și vătafii diferitelor echipe de dansatori ai Grupării în cabinetul profesorului Vuia, aici fiind prevăzute descinderi în sate (Avrig, în 23 aprilie) și premiera piesei de teatru „Serenada din trecut” de Mircea Dumitrescu (11 mai, pe scena Teatrului Municipal din Sibiu).

Profesorul Vuia acorda o mare importanță dansurilor populare; tocmai de aceea aceasta a fost prima secție a Grupării care și-a început

³ Adresă din 28 februarie 1942.

⁴ Idem.

⁵ Aviz din 20 noiembrie 1941.

activitatea. La 18 ianuarie 1942 au debutat șezătorile de dansuri, duminica, de la orele 16 până la 19 în sala Cantinei Studențești de la Târgul de mostre, și s-a inaugurat cursul condus de profesorul de dans N. Stoica, unde dansurilor Călușarii, Fecioreasca și Someșeana li s-a acordat o atenție deosebită.

Pentru secția de Cântece populare, profesorul Vuia a invitat la ședință, în data de 3 februarie 1942, pe conducătorii și membrii corului sau pe cei care cunosc instrumentele muzicale spre a li se comunica programul exercițiilor de cor: regulat „în fiecare marți și vineri de la orele 7-8 în sala Seminarului de etnografie”⁶.

Rectorul Universității a aprobat o serată pentru 14 februarie 1942, la ora 21, în sala Cantinei Studențești, acolo unde Romulus Vuia a invitat membrii Grupării „Ardeleana” și studențimea „în costum național”⁷, dar Comandantul Garnizoanei Sibiu n-a aprobat cererea Rectoratului (deoarece ordinul Mareșalului Antonescu interzicea petrecerile de orice natură).

Secțiile Cântece populare și Teatru popular au fost convocate să se prezinte în număr cât mai mare în fiecare săptămână, luna și joia seara, între orele 20-21, prima în sala Seminarului de Etnografie, sub conducerea lui Cantemir Tănăsescu, iar secția de Teatru popular urma să fie convocată după primirea pieselor „cerute de la Teatrul Național din București”⁸, lucru ce s-a întâmplat în 16 februarie 1942. Atunci Vuia a anunțat programul: „Marți și sâmbătă, orele 7,30-9, în sala Seminarul[ui] de etnografie, unde se vor ține repetiții teatrale”⁹.

Rectoratul Universității, în acel moment, a considerat oportun să aibă o evidență a membrilor Grupării și să le tipărească legitimații, specificând că „un student nu poate face parte din două grupări”, costul legitimațiilor fiind de 20 lei. Doar folosind legitimația membrii Grupării „Ardeleana” puteau lua parte la seratele de duminică.

Cu ocazia inaugurării Căminului Studențesc Avram Iancu, Maria Mareșal Antonescu a fost invitată la serbarea la care urmau să se prezinte dansuri naționale – Călușarii și Țărăncuța – de către cei care dansează cel mai bine și au costum național, Primăria punând la dispoziție sala de ședințe pentru exercițiile corale¹⁰.

⁶ Înștiințare din 3 februarie 1942.

⁷ Înștiințare din 12 februarie 1942.

⁸ Apel din 4 februarie 1942.

⁹ Înștiințare din 16 februarie 1942.

¹⁰ Adresă din 26 februarie 1942.

Cum inaugurarea Căminului „Avram Iancu” a fost amânată pentru 22 martie, Rectoratul a propus organizarea a două serbări: în 22 martie, în onoarea doamnei Maria Mareșal Antonescu, și în 25 martie în onoarea domnului Riccardo Del Giudice, subsecretar de stat la Ministerul Educației Naționale din Italia.

Serbarea urma să aibă două părți: partea I – cântece naționale și partea a II-a – dansuri naționale. Pentru a răspunde în mod onorabil acestei însărcinări, profesorul le-a cerut tinerilor să dea dovadă de seriozitate: „Sper că toți membrii grupării noastre își vor da deplinul lor concurs ca să răspundă în modul cel mai onorabil acestei chemări. Cei care vor lipsi de data aceasta de la datorie, vor fi considerați ca șterși din cadrele societății. La ambele serbări membrii vor trebui să se prezinte în costume naționale”¹¹. La organizarea evenimentului a fost chemat și Regimentul 90 Infanterie Sibiu, care trebuia să asigure muzica.

În 22 martie 1942, după inaugurarea Căminului Studențesc „Avram Iancu”, în prezența Mariei Mareșal Antonescu, Rectoratul Universității „Regele Ferdinand I” a organizat, în sala Teatrului Municipal din Sibiu, un Festival la care și-au adus contribuția toate grupările studențești. Programul Festivalului a cuprins în partea I:

1. „Trăiască regele”, cântat de Gruparea corală „Răsunetul Ardealului”;
 2. Cuvântul studențimii, prezentat de studentul Romeo Dăscălescu;
 3. „Nunta lui Figaro” de Mozart, pusă în scenă de Gruparea Filarmonică Studențească;
 4. „Apostolul” de Octavian Goga, poezie recitată de studentul Augustin Cosma;
 5. „Iac-așa” de I. Niculescu și „Eroi au fost” de I. Brătianu, cântate de Gruparea „Răsunetul Ardealului”;
 6. Exerciții de scrimă, executate de Gruparea Educație-fizică;
- În partea a II-a:

1. Lecturi din opere proprii citite de studenții Radu Stanca și I. V. Spiridon;
2. „Justiție”, scenetă de Ion Luca Caragiale, prezentată de Gruparea Teatrală a studenților;
3. Dansuri populare: Hora de la Brașov, Ardeleana, Țărăncuța, Călușarii, prezentate de Gruparea „Ardeleana”;

¹¹ Circulară din 9 martie 1942.

4. Uvertura la „Oberon”, cântată de Gruparea Filarmonică Studențească;

5. „Mă dusei și eu la moară” de T. Popovici și

6. „Deșteaptă-te, române”, cântate de Gruparea „Răsunetul Ardealului”.

În 25 martie 1942, la orele 12, a avut loc Ședința solemnă de acordare, de către Rectoratul și Senatul Universității, a titlului de *Doctor Honoris Causa* profesorului universitar Riccardo Del Giudice. În seara aceleiași zile, la orele 21, Gruparea „Ardeleana” a prezentat în sala Unicum un program care a cuprins cântece naționale și dansurile Călușarii și Someșana. La spectacol au fost invitate toate grupările Universității; în acest sens, „conducerea Ardelenei a rezervat câte o lojă pentru fiecare grupare universitară”¹².

Deoarece programul prezentat s-a bucurat de succes, profesorul Vuia și-a exprimat, public, mulțumirea pentru prestația frumoasă arătată de membrii Grupării „Ardeleana” cu prilejul festivităților date în zilele de 22 și 25 martie în onoarea Mariei Mareșal Antonescu și a profesorului Riccardo Del Giudice.

Programul Grupării „Ardeleana” pentru anul universitar 1941-1942 cuprindea două puncte importante:

a. Pregătirea membrilor Grupării pentru ca, la apelul rectorului, să ia parte, împreună cu celelalte grupări, la o descindere prin sate, prima fiind stabilită la Avrig, în 23 aprilie 1942;

b. Pregătirea piesei de teatru „Serenada din trecut”.

Pentru prima reprezentare, studenții erau chemați la repetiții, iar prezentarea piesei „Serenada din trecut” necesita procurarea costumelor de epocă. În condițiile în care la Teatrul din Sibiu nu se găseau costume vechi românești, profesorul Vuia s-a adresat Ministerului Culturii Naționale cu rugămintea de a se aproba împrumutarea costumelor necesare de la Teatrul Național din București: un „costum de Voievod al Munteniei, 10-12 costume de boieri de curte; patru costume franceze, italiene din acea epocă, cinci costume venețiene, șase costume de jupânițe, un costum de domniță, un costum de venețiană, un costum de slujitor domnesc, 2-3 costume de străjeri din veacul al XVII-lea”¹³. Se garanta restituirea intactă a obiectelor, iar în caz de pierdere, achitarea lor¹⁴. Cum Teatrul Național din București nu avea costumele, acestea

¹² Aviz din 25 martie 1942.

¹³ Adresă din 27 aprilie 1942.

¹⁴ Idem.

s-au împrumutat de la Teatrul Național din Timișoara, cerându-se și scutirea de taxe a reprezentației.

La 4 mai 1942, Universitatea „Regele Ferdinand I” a fost invitată la serbările inter-universitare de la București, acolo unde Gruparea studențească „Ardeleana” a fost reprezentată de o grupă de dansatori. Muzica pentru acest eveniment a fost asigurată de Regimentul 90 Infanterie Sibiu. În ajunul plecării la București, Romulus Vuia, conducătorul delegației, a convocat pe membrii Grupării „Ardeleana” „care au roluri să se prezinte în fața Teatrului Municipal pentru probe la piesa de teatru «Serenada din trecut»”¹⁵. La București, cu ocazia „Săptămânii Universitare”, la invitația Mariei Mareșal Antonescu, Gruparea „Ardeleana” a prezentat în plus „un program în sala ARO”¹⁶.

Deoarece nu toți dansatorii aveau costume populare, Romulus Vuia a apelat la notarul comunei Rășinari pentru a împrumuta costume. După revenirea la Sibiu, în 13 mai, Vuia i-a adus acestuia mulțumiri „și-l ruga să transmită mulțumirile și recunoștința tuturor celor care au împrumutat aceste costume”¹⁷.

Rectoratul a dorit organizarea unei serbări în 30 mai 1942 la Teatrul Municipal din Sibiu; membrii Grupării „Ardeleana” urmau să prezinte sceneta „O excursie la Feleac” și un program de dansuri populare. Sâmbătă, 29 mai 1942, profesorul Vuia a convocat repetiții pentru scenetă și dansuri (cei care au dansat în sala ARO). Cu prilejul probei generale pentru festivalul de seară toți participanții erau rugați să se prezinte în costume naționale la Teatrul Municipal (dansatorii în costume de Viștea și Rășinari), în vederea realizării unei fotografii de grup ce urma să fie publicată în „Anuarul Universității”¹⁸.

La începutul lunii iunie 1942, Rectoratul Universității a anunțat instituirea unui concurs cu trei premii de câte 3000 lei pentru premiera a trei lucrări făcute de studenți în vacanța mare. Iată cum era motivat acest concurs: „Pentru a deștepta în rândurile studențimii noastre interesul pentru viața satelor noastre și pentru a contribui la acțiunea de păstrare a specificului nostru, se instituie trei premii de câte 3000 lei pentru trei lucrări din vacanța cea mare, pentru următoarele trei subiecte:

¹⁵ Adresă din 6 mai 1942.

¹⁶ Idem.

¹⁷ Adresă din 13 mai 1942.

¹⁸ Aviz din 28 mai 1943.

1. Pentru cea mai bună culegere de obiceiuri (obiceiuri de peste an, obiceiuri de la naștere, nuntă și înmormântare dintr-un sat);

2. Pentru cea mai bună culegere de literatură populară (cântece, basme, ghicitori, proverbe etc.) dintr-un sat, cu fotografii și schițe;

3. Pentru cea mai bună descriere a portului popular și a industriei casnice dintr-un sat cu fotografii și schițe.

Informații pentru felul cum trebuie alcătuite lucrările, se vor primi de la prof. Romul Vuia și personalul științific al Muzeului Etnografic. Lucrările vor fi depuse la arhiva Muzeului Etnografic. Rector dr. I. Hațieganu”¹⁹. Din păcate, despre rezultatele acestui concurs n-am găsit nici o informație în documentele arhivei muzeului nostru.

După vacanța de vară, la 11 noiembrie 1942, Vuia se adresa rectorului pentru aprobarea convocării ședinței de constituire a Grupării „Ardeleana”, rugându-l să fie și el prezent²⁰. Pentru organizarea ședinței din 13 noiembrie, profesorul Vuia a invitat „foștii membri ai comitetului, precum și șefii de secții, conducătorii corului, ai teatrului și aranșorii să se prezinte joi, 12 nov 1942 [...] la Universitate, spre a lua deciziuni cu privire la convocarea adunării generale și începerea activității Grupării”²¹.

Ședința de constituire a avut următorul program:

„1. Cuvântul domnului rector Iuliu Hațieganu;

2. Cuvânt de deschidere rostit de domnul prof. dr. R. Vuia, președintele Grupării;

3. Alegerea conducerii și a noului Comitet;

4. Cuvânt de încheiere al d-lui vicepreședinte al Grupării”²².

În data de 8 decembrie 1942, Vuia, în numele Grupării, solicită Rectoratului aprobarea „pentru sala Unicum în care să fie prezentat în data de 17 decembrie 1942 un program de Crăciun cuprinzând: 1. «Nașterea Domnului Iisus» – piesă populară din Maramureș; 2. Colinde; 3. Dansuri populare”²³. Pentru serbarea de Crăciun se solicită teatrului împrumutarea costumelor necesare prezentării piesei de teatru popular reprezentând Nașterea Domnului, iar notarului Gheorghe Gabor din Viștea de Jos trei costume ciobănești pentru piesă și șapte costume pentru călușari.

¹⁹ Adresă din 8 iunie 1942.

²⁰ Adresă din 11 noiembrie 1942.

²¹ Idem.

²² Adresă din 13 noiembrie 1942.

²³ Adresă din 8 decembrie 1942.

Rectorul a aprobat pentru sfârșitul anului 1942 două spectacole ale Grupării „Ardeleana” la sala Unicum și anume:

„1. Serata din sala Unicum, din seara zilei de 12 decembrie, orele 8,30-11, la care invităm pe toți membrii Grupării să se prezinte, pe cât au posibilitatea, în costume naționale. Pentru acoperirea cheltuielilor pentru sală și muzică, membrii grupării vor plăti câte 20 lei, iar studenții oaspeți 40 lei. La această serată vor putea participa numai studenții și studentele, precum și D-nii profesori și personalul științific universitar.

2. În data de joi, 17 decembrie, tot în sala Unicum, la orele 8,30-11, Gruparea va da obișnuita serbare a obiceiurilor de Crăciun, la care invităm, iarăși, pe toți membrii Grupării și pe toți studenții care vor să ia parte la această manifestare a obiceiurilor noastre strămoșești. La această serbare vor fi invitați și d-nii prof[esori] și personalul științific universitar, în vederea întrunirii comune a profesorilor și studenților lor înainte de vacanța de Crăciun”²⁴.

Deoarece nu toți membrii Grupării se prezentau la repetiții, Romulus Vuia a redactat un anunț cu măsuri „în legătură cu neprezentarea tuturor coriștilor și a celor care au primit roluri în piese la repetiții, precizând faptul că participarea la aceste probe este o datorie de onoare a fiecărui membru; [...] se va iscăli condica de prezență, iar cei care au lipsit trei probe consecutiv fără motivare acceptabilă vor fi șterși din rândurile Grupării.

Constatănd că cei mai buni actori ai Grupării au refuzat să primească roluri în piesa populară «Nașterea Domnului», în viitor acei membri ai Grupării care au talent și nemotivat au refuzat să primească roluri în piesa «Nașterea Domnului» nu vor primi roluri nici în alte piese și la nevoie vor fi șterși din rândurile Grupării noastre”²⁵.

La 16 decembrie, Rectoratul a trimis o invitație cadrelor didactice ale Universității: „Avem onoare a vă invita să luați parte la serbarea de Crăciun a Universității noastre organizată de Gruparea studențească «Ardeleana» în sala Unicum, joi, 17 decembrie 1942, orele 9-11 seara pentru serbarea de Crăciun. Cu acest prilej, Gruparea studențească va prezenta o piesă populară «Nașterea Domnului», obiceiuri de Crăciun și colinde din Ardeal. Se vor dansa dansuri naționale”²⁶.

²⁴ Adresă din 11 decembrie 1942.

²⁵ Anunț din 14 decembrie 1942.

²⁶ Invitație din 16 decembrie 1942.

În ianuarie 1943, Rectoratul i-a solicitat oficial lui Vuia un raport asupra activității Grupării „Ardeleana” spre a fi publicat în „Anuarul Universității pe anul 1941-42”, iar pentru noul an calendaristic, Gruparea a trimis Rectoratului programul de activitate pentru trei luni, solicitând aprobarea acestuia.

Iată câteva dintre activitățile propuse: în luna februarie pregătirea unui program pentru Festivalul dat în onoarea M. S. Regelui, cuprinzând dansuri populare și doine naționale cântate din caval; în martie era prevăzută organizarea unei excursii a Grupării la Timișoara ca răspuns la invitația decanului Facultății de Științe din Timișoara, precum și la Lugoj și Caransebeș; în luna aprilie Gruparea urma să facă o descindere la sate prezentând o piesă teatrală populară și un program potrivit în comunele Săliște, Rășinari și Viștea de Jos²⁷. Din nou a fost solicitat ajutorul armatei.

Dorind să inițieze o serie de întruniri lunare ale profesorilor Universității cu studenții, la sfârșitul lunii ianuarie 1943 Vuia invita rectorul, în numele Grupării, să onoreze cu prezența sa serata de dansuri naționale de sâmbătă, 20 februarie, orele 8-12, și să dispună „să fie invitați domnii profesori, personalul științific și administrativ al Universității noastre”²⁸.

În februarie, Vuia a propus Comandantului Cercului de Recrutare Sibiu să aprobe ca elevii medicinisti să ia parte la întrunirea lunară a profesorilor și studenților, întrunire prilejuită de prezentarea dansurilor naționale pregătite pentru turneul organizat în diferite centre din Banat și pentru Festivalul pregătit în onoarea Regelui. Erau invitate și cadrele militare de pe lângă Facultate.

În 5 februarie 1943, Asociația Ardelenilor refugiați și expulzați din nordul Ardealului, Secțiunea Hunedoara-Deva, s-a adresat conducătorului Grupării să includă și orașul Deva în turneu, deoarece Festivalul patriotic românesc din oraș dorea să programeze și o conferință în 14 martie, conferință ce urma să evoce „date etnografice din Ardealul nostru cedat în urma unei nedrepte hotărâri”²⁹. Reprezentanții Asociației cereau ca piesa să fie jucată și în Hunedoara, Orăștie și Petroșani, localități în care se găseau foarte mulți refugiați din Ardeal³⁰.

²⁷ Adresă din 26 ianuarie 1943.

²⁸ Invitație din 30 ianuarie 1943.

²⁹ Adresă din 5 februarie 1943.

³⁰ Idem.

Ca urmare a invitațiilor primite din mai multe localități (Deva, Comloșu Mare, Caransebeș ș.a.), Vuia a cerut ca excursia programată pentru Timișoara să se transforme într-un turneu de o săptămână (10-18 martie), cu următorul program:

- 10 martie, la Turda, cu specificul etnografic în port, dans și cânt;
- 11 martie, în Hunedoara, cu specificul etnografic în port, dans și cânt;
- 12 martie, în Deva, cu piesa „Serenada din trecut”;
- 13 martie în Arad, cu un program mixt (dansuri naționale și cântece);
- 14 martie, în Comloșul Mare, cu un program mixt;
- 15 martie, în Timișoara, cu program mixt și „Serenada din trecut”;
- 17 martie, în Caransebeș, cu „Serenada din trecut”;
- 18 martie, în Hațeg, cu program mixt.

Pentru buna desfășurare a turneului, Vuia a solicitat ajutorul rectorului:

„1. Să se obțină fondurile necesare pentru deplasarea celor 80 membri ai grupării în cazul în care cheltuielile n-ar fi acoperite de autoritățile locale;

2. Să se asigure un vagon de propagandă care să ne însoțească pe durata turneului și să se intervină la CFR pentru a acorda reducerea minimală;

3. Să se intervină, ca și anul trecut, prin Ministerul Culturii Naționale, Direcția Artelor, să ni se pună la dispoziție de către Teatrul Național din Timișoara costumele necesare pentru «Serenada din trecut».

Ne permitem, Domnule Rector, a ne exprima în numele conducerii Grupării «Ardeleana» și a tuturor membrilor ei ca Domnia Voastră să binevoiască a onora acest turneu cu prezența Sa cel puțin la reprezentația din Timișoara unde urmează să se prezinte piesa «Serenada din trecut» într-o seară și un program de dansuri și cântece naționale în altă seară»³¹.

În urma aprobării programului pentru turneu s-a trecut la identificarea soluțiilor de realizare a lui, la găsirea finanțării. Costumele au fost împrumutate de la Teatrul Național din Timișoara, prin bunăvoința Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor, căruia i-a cerut sprijin rectorul³².

³¹ Adresă din 12 februarie 1943.

³² Adresă din 24 februarie 1943.

Pentru cazarea membrilor Grupării și reținerea sălilor s-au făcut mai multe demersuri la Turda care vizau rezolvarea problemelor organizatorice:

„1. Găzduirea celor 120 de studenți o noapte și dacă este cu puțință și cina din 10 martie și dejunul din 11 martie.

2. Sala mare de la cinematograful să fie liberă pentru reprezentație și să fie însărcinată o persoană cu tipărirea afișelor și plasarea biletelor. Veniturile reprezentației vor fi folosite pentru acoperirea cheltuielilor de deplasare.

3. Asigurarea transportului cu mașina de la Turda la Feleac și înapoi, în ziua de 11 martie. Binevoii a cunoaște că ne-am adresat în această privință Domnului Cornel Todea, Președintele Prietenilor Universității noastre”³³.

Prefectului județului Hunedoara i s-a transmis programul: „Joi, 11 martie vor sosi 120 studenți la orele 18,30 care vor prezenta programul. [...] La Deva dorim să vizităm vineri, 12 martie, Muzeul și Cetatea.

În 18 martie (joi) excursioniștii vor pleca cu trenul din Caransebeș și vor sosi la Hațeg, unde vor prezenta un program de cântece și dansuri naționale. În drum am dori să ne oprim la Grădiște spre a vizita ruinele Ulpiei Traiana; cum însă nu avem legătură cu trenul am fi foarte recunoscători dacă s-ar găsi o soluție să vizităm în drum și această localitate.

Având în vedere scopul național și cultural al acestei excursii a studenților noștri (120 persoane), am fi foarte recunoscători dacă ați binevoi să ne acordați sprijinul Domniei Voastre delegând în fiecare localitate câte o persoană potrivită care să se îngrijească de primirea și găzduirea oaspeților, asigurarea sălii pentru reprezentație, tipărirea afișelor și vânzarea biletelor. Programul îl vom comunica la timp.

Vineri, 12 martie, vizităm la Hunedoara Castelul Corvineștilor, Uzinele și biserica veche și cea nouă. Plecarea din Hunedoara la orele 13,30, sosirea la Deva la 14,30, unde seara vor prezenta în sala teatrului piesa „Serenada din trecut”. După masă am dori să vizităm Muzeul Județean. Rugăm să ni se asigure găzduirea celor 120 studenți la Deva și dacă e posibil cina în seara zilei de 12 martie și dejunul în ziua următoare. Plecarea din Deva se va face în 13 martie, orele 8,52 spre Arad. E important să ni se rezerve sala

³³ Adresă din 21 februarie 1943.

teatrului pentru seara zilei de 12 martie la Deva, și o sală corespunzătoare cu scenă la Hunedoara. La Deva avem nevoie și de culise pentru prezentarea piesei «Serenada din trecut»³⁴.

Primarul orașului Hațeg a fost anunțat că la întoarcere, Gruparea avea să se oprească în orașul Hațeg să dea o reprezentație ca „un omagiu adus de profesorul R. Vuia orașului în care a funcționat mulți ani ca profesor secundar”³⁵, iar acesta a răspuns că s-au luat măsurile necesare ca studenții să fie primiți și găzduiți.

Pentru transport, Rectoratul a adresat Direcțiunii Generale CFR o cerere pentru „acordarea unei reduceri de 75 % și [rugămintea de] a pune la dispoziție, grupării studențești Ardeleana două vagoane clasa a II pe toată durata turneului”³⁶. Telegrama de răspuns suna așa: „Felicitări românești, bun gând turneul studențesc Banat. stop aprobat azi subvenția cerută stop. Delegatul D-vs este rugat să se înțeleagă cu prof Isbășescu la Cabinetul meu pentru vagoane stop”³⁷.

Turneul Grupării „Ardeleana” necesita fonduri importante, iar pentru obținerea acestora Rectoratul Universității a intervenit la unele ministere și instituții publice de unde au fost primite sume consistente; astfel, Comunitatea de avere a fostului Regiment Româno-Bănățean nr. 13 Caransebeș a contribuit cu suma de 5.000 lei; Direcțiunea Contabilității din cadrul Ministerului Propagandei a aprobat suma de 150.000 lei, iar Serviciul Contabilități din Ministerul Culturii Naționale 60.000 lei.

Organizarea în detaliu a programului artistic „am încredințat-o Asociației Ardelenilor refugiați și expulzați din Transilvania de nord, Secțiunea Hunedoara, care în colaborare cu noi, va îndeplini tot ce este necesar pentru o cât mai bună reușită a turneului proiectat”³⁸.

Iată câteva detalii despre programul pe care Gruparea „Ardeleana” urma să îl prezinte în Timișoara:

„1. La turneu vor lua parte 35 studente, 49 studenți, 2 însoțitori (prof. R. Vuia, domnul notar Gabor, instructorul dansurilor populare), 5 muzicanți și un om de servicii, deci în total 92 persoane.

2. Sosirea la Timișoara luni, 15 martie, orele 13,40 cu trenul ce vine dinspre Comloșu Mare.

³⁴ Adresă din 22 februarie 1943.

³⁵ Idem.

³⁶ Adresă din 24 februarie 1943.

³⁷ Telegramă din 26 februarie 1943.

³⁸ Adresă din 26 februarie 1943.

3. Pentru după masă rugăm să ni se facă un program pentru a vizita instituțiile mai însemnate ale orașului (Muzeul Banatului), deoarece turneul este totodată și o excursie de studii a studenților noștri.

4. Reprezentația va începe la orele 20 seara; având în vedere camuflajul, rugăm a ni se rezerva în acest scop Teatru Național sau sala Palatului Cultural.

5. Rugăm binevoiți a dispune să se tipărească afișul alăturat, fixând prețuri convenabile și a însărcina agentura cu vânzarea biletelor.

După cum puteți constata și din anexa alăturată, Ministerul Finanțelor ne-a acordat reducerea de 7 % a impozitului pe spectacole. Rugăm deci binevoiți a dispune să fie prezentată o copie legalizată Administrațiilor Financiare locale.

Copia de la Direcția Generală a Teatrelor dovedește că avem și aprobarea acestei autorități. Conform ultimului aliniat, rugăm a cere autorizația cuvenită Comandamentului Militar local. Avem aprobarea Marelui Stat Major și a Comandantului Pregătirii Militare în Facultăți cum arată o altă copie alăturată.

Plecarea va fi marți, 16 martie, ora 10, cu trenul 1004 spre Lugoj.

Rugăm deci să binevoiți a dispune să se ia măsurile necesare pentru găzduirea celor 92 persoane menționate mai sus, pentru o noapte, precum și pentru asigurarea mesei pentru amiază, cină și dejun.

Sperăm că această manifestare va fi un fericit prilej pentru a strânge legăturile ce trebuie să existe între profesorii și studenții Facultăților noastre și de a aduce un călduros omagiu din partea studențimii noastre orașului Timișoara, capitala Banatului mult iubit”³⁹.

Cu siguranță educația primită în Occident, alături de experiența pe care profesorul Vuia o dobândise în organizarea excursiilor realizate de profesorul Martonne în Apuseni, cât și îndelungata experiență de director de muzeu, s-au oglindit în modul în care a gândit acest turneu. Desigur, de aceea l-a însărcinat Rectoratul pe Vuia să facă o deplasare la începutul lunii martie la București pentru obținerea aprobărilor și a punerii la punct a turneului Grupării „Ardeleana”. La întoarcerea de la București, Vuia a prezentat un raport Rectoratului, arătând că „în cele 5 zile petrecute la București pentru a pune la punct turneul Ardelenei am aranjat toate chestiunile astfel:

1. Am obținut aprobarea de 75 % de la Direcția Generală CFR și un vagon de cl. III ce va fi atașat la trenul nostru.

³⁹ Adresă din 6 martie 1943.

2. Am obținut aprobarea Marelui Stat Major pentru participarea celor 42 elevi de la Facultatea de Medicină.

3. Am ridicat ordonanța de plată de 150.000 lei de la Ministerul Propagandei și cea de 60.000 lei de la Min. Cult. Naționale.

4. Am obținut aprobarea de la Direcția Generală a Teatrelor pentru reprezentația noastră.

Deoarece nu avem decât numai trei zile până la plecarea turneului, timp în care trebuie să punem la punct toate lucrările și să achităm la timp plata vagoanelor și, după cum am fost informat, sumele de la Ministerul Propagandei și Ministerul Culturii Naționale se vor ordona abia după întoarcerea din turneu, rugăm binevoii a dispune casierului Universității să avanseze acest fond de 210.000 lei. Pentru a ține evidența plăților, am însărcinat, în calitate de casier al excursiei, pe domnul Viorel Maloș, fostul casier din anul trecut, iar pentru agendele de contabilitate pe actuala casieră Maria Vaida, ceea ce binevoii a aproba”⁴⁰.

În 8 martie 1943, Rectorul Universității i-a încredințat lui Romulus Vuia conducerea turneului Grupării studențești „Ardeleana”, „acest turneu fiind o excursie oficială a Universității noastre. Turneul va avea loc în luna Martie 1943 și se vor vizita următoarele localități, în care Gruparea Ardeleana va da reprezentații: Turda, Hunedoara, Deva, Arad, Comloșul Mare, Timișoara, Lugoj, Caransebeș și Alba Iulia. Numărul participanților este de 96, din care 50 studenți, 36 studente și 10 însoțitori. În grupul însoțitorilor, în afară de domnul Prof. R. Vuia, conducătorul turneului, sunt: domnul G. Gabor, notar în Viștea, în calitate de instructor al dansurilor naționale, un însoțitor al costumelor, șase muzicanți și un om de serviciu, conform tabelului nominal alăturat la această delegație”⁴¹.

În toate aceste localități, Gruparea „Ardeleana” a fost întâmpinată de cele mai înalte oficialități civile și militare locale, spectacolele prezentate bucurându-se de aprecieri deosebite. Cu ocazia turneului, studenții care au avut aparate foto au făcut fotografii, iar la sfârșit cu aceste fotografii s-au alcătuit mici albume. În 22 martie 1943, Romulus Vuia a trimis un album Directorului Presei din Ministerul Propagandei Naționale, mulțumind pentru „sprijinul acordat cu prilejul turneului Ardelenei din 10-18 martie 1943”⁴². Scrisori de mulțumire

⁴⁰ Raport din 7 martie 1943.

⁴¹ Delegație din 8 martie 1943.

⁴² Adresă din 22 martie 1943.

pentru primirea făcută și micile albume de fotografii au fost trimise tuturor autorităților și intelectualilor locali din cele nouă localități în care Gruparea „Ardeleana” a fost primită, iar aceștia au răspuns la rândul lor prin scrisori de mulțumire.

Succesul obținut de Gruparea „Ardeleana” în acest turneu a făcut ca Rectoratul să propună o reprezentație în data de 27 martie în sala Teatrului Municipal din Sibiu, iar ecourile acestei reușite au trezit interesul unor profesori de la Universitatea din București cărora, la cerere, li s-a expedit un exemplar din statutele Grupării.

După vacanța de Paști, la începutul lunii mai 1943, Vuia a prezentat principalele evenimente la care trebuia să participe Gruparea „Ardeleana” în ultima parte a anului universitar: un program de primire a ministrului Ion Petrovici, o participare la Săptămâna Universitară de la București și susținerea unor programe în comunele rurale Tilișca, Rășinari și Viștea. Pentru aceasta, studenții au fost încurajați să reia exercițiile de dansuri.

La începutul lunii mai 1943, Rectoratul Universității institua un concurs cu premii pentru promovarea în rândurile studenților a celor mai valoroase cântece și dansuri populare românești, precum și pentru purtarea celor mai originale costume populare, Vuia fiind delegat în juriul artistic ce urma să decidă acordarea următoarelor premii:

„1. Pentru cel mai frumos cântec popular cântat de un student sau studentă;

2. Pentru cel mai frumos și original dans popular jucat de un student sau studentă;

3. Pentru cel mai frumos și original costum național purtat de o studentă.

Se acordau câte două premiul I 2000 lei și premiul II 1500 lei.

Juriul era compus din: profesorul Romulus Vuia ca președinte, profesor Liviu Rusu și conferențiar Ion Breazu ca membri, secretar I. Vătășescu⁴³.

Numit așadar președinte al juriului, Vuia a transmis mulțumirile sale rectorului, insistând totodată asupra anumitor schimbări: „Vă sunt profund recunoscător pentru această apreciere a specificului nostru etnic și cultivarea lui prin instituirea acestor premii și pentru onoarea ce ne faceți, însărcinând pe subsemnatul cu prezidarea juriului. Binevoiți a ști că pentru ținerea concursului am fixat ziua de joi, 13 mai, orele

⁴³ Rectorat; document nr. 1536/6 din mai 1943.

6-8 după masă în una din sălile Casei studențești; prin urmare rugăm binevoii a dispune să ni se pună la dispoziție această sală și să onorați cu prezența Domniei Voastre acest concurs.

Să ne fie îngăduit a face următoarele propuneri:

Cu privire la punctul 1, pentru cel mai frumos cântec popular, să fie date două câte două premii I și II, pentru a se putea separa studenții de studente;

Cu privire la punctul 2, pentru cel mai frumos dans popular, să fie acordate două premii I și II, unul pentru dansuri individuale și altul pentru dansurile perechi;

Cu privire la punctul 3, pentru cel mai frumos și original costum, să se acorde două premii, unul pentru cel mai frumos costum purtat de o studentă și separat pentru cel mai frumos costum purtat de un student.

Rugăm binevoii a dispune ca la acest concurs să fie invitați și domnii decani și profesori și să acceptați ca în juriu să fie numit și un student de la Gruparea «Ardeleana», în calitate de secretar cu drept de vot”⁴⁴.

Propunerile au fost acceptate și concursul s-a ținut în ziua de 13 mai 1943, rezultatele fiind făcute publice a doua zi:

„Pentru cel mai autentic cântec popular cântat de o studentă:

Premiul I. Crețu Stela

Premiul II. Vaida Lola

Pentru cel mai autentic cântec popular cântat de un student:

Premiul I. Gheorghiu Vladimir

Premiul II. Popa Octavian

Pentru cel mai frumos cântec popular cântat din fluier sau caval:

Premiul I. Niculescu Ion

Premiul II. Macarie Ion

Pentru cel mai original dans popular dansat individual:

Premiul I. Niculescu Ion, Novac Sabin

Premiul II. Todor Nicolae

Pentru cel mai frumos dans popular jucat de o pereche:

Premiul I. Crețu Stela, Todor Nicolae

Premiul II. Popescu Any, Popa Octavian

Pentru cel mai frumos costum național purtat de o studentă:

Premiul I. Popescu Any, Pop Valeria și Rădulescu Lucia

Premiul II. Crețu Stela, Hopârtean Maria, Bâju Lucia

⁴⁴ Adresă din 10 mai 1943.

Pentru cel mai frumos costum național purtat de un student:

Premiul I. Popa Octavian

Premiul II. Todor Nicolae

Premiile se vor distribui la 22 mai orele 6 p.m. în sala mare a Bibliotecii Universitare, cu prilejul festivalului dat în onoarea domnului Ministru Ion Petrovici.

Ținând seama de însemnătatea cultivării specificului nostru etnic și aprecierii ce-i dă Rectoratul, prin acordarea premiilor, facem un călduros apel către studenții și studentele Universității noastre, și mai ales către cei ai Grupării «Ardeleana» ca, în vacanța mare, să se ocupe de cântecele, dansurile populare din comuna lor spre a le însuși și ca să-și procure fiecare câte un costum, ca astfel la concursul anului viitor să se prezinte studenții și studentele în număr cât mai mare și cu rezultate și mai frumoase.

Fac un deosebit apel la toți membrii Grupării să-și procure fiecare un costum național, deviza noastră fiind: nici un membru al Grupării noastre fără costum național! Toți cei premiați se vor prezenta sâmbătă, 22 mai, orele 6 p.m. în sala Bibliotecii Universității în costum național pentru a primi premiile. Președintele Grupării, prof. univ. dr. Romul Vuia⁴⁵.

De fapt, în acest document regăsim un veritabil discurs programatic ce cuprinde crezul profesorului Vuia, o continuare a ideilor ce au impulsionat cercetarea etnografică din tânăra Transilvanie românească a anilor '20, anume conservarea specificului național.

Rectoratul Universității a stabilit programul primirii ministrului Ion Petrovici la Universitate în ziua de 22 mai 1943. Conform programului, ministrul urma să fie primit de către membrii Senatului universitar și de o delegație de studenți, reprezentanți ai grupurilor culturale ale Universității. Membrii Senatului și delegația de studenți (din partea Grupării „Ardeleana” participau Octavian Todoran, vicepreședintele Grupării, și Maria Vaida, casieră) erau invitați să ia parte la ședința Senatului sub președinția ministrului Ion Petrovici și la ședința solemnă de distribuire a premiilor studențești în aceeași zi, la orele 18, în sala mare a Bibliotecii Universitare.

Așadar, în prezența ministrului Ion Petrovici, a avut loc în data de 22 mai 1943, în sala mare a Bibliotecii Universității, ședința solemnă

⁴⁵ Înștiințare din 14 mai 1943.

de acordare a premiilor Rectoratului, iar seara Universitatea a oferit o masă domnului ministru la restaurantul „Împăratul Romanilor”, profesorii fiind invitați să participe (costul unui tacâm era de 990 lei și se plătea de către fiecare participant în parte).

Într-un document oficial trimis Rectoratului, Vuia arăta că în turneul Grupării „Ardeleana”, în lipsa unui serviciu fotografic și de propagandă, s-a organizat o secție de presă care își propunea drept scop ca, ori de câte ori Gruparea sau Universitatea aveau o serbare sau primeau vizita unui înalt oaspete, să fotografieze aceste manifestări, iar fotografiile să fie utilizate pentru presă sau arhivă. Astfel s-au realizat, cu ocazia vizitei ministrului Petrovici, 10 filme și 300 de fotografii⁴⁶.

Tot în scopul popularizării în presă a activității Grupării „Ardeleana” erau chemați să colaboreze toți acei studenți care se ocupau cu ziaristica. Această inițiativă demonstrează încă o dată clarviziunea profesorului Vuia în legătură cu importanța pe care o dădea acesta imaginii, gândirea lui vizionară, continuarea ideii de conservare a patrimoniului ce mai putea fi depistat pe teren la acea dată.

Pentru a oficializa această activitate, Vuia a propus organizarea fotografiilor amatori de la Universitate fie în cadrul Grupării „Ardeleana”, fie în cadrul Secției Presă și a propagandă, astfel ca la sfârșitul anului să se organizeze o expoziție unde să fie premiate aceste fotografii⁴⁷. Propunerea a fost aprobată sub forma unei secții speciale a Universității.

Universitatea „Regele Ferdinand I” a participat la Săptămâna Universitară de la București (23-29 iunie 1943) cu studenți de la Facultatea de Științe din Timișoara și de la facultățile din Sibiu: prima cu un cor de 60 de studenți, sub conducerea profesorului Ursu, și cu o echipă de 20 dansatori. Programul cuprindea următoarele piese corale: „Gaudeamus”, „Sezătoarea” de T. Brediceanu, „Inimă supărăcioasă” de A. Benea, „Noaptea” de Delaso, „Aoleo, pe vremea mea” și „Marșul redeșteptării” de N. Ursu, precum și „Trompete răsună” de Gavriil Muzicescu. Dansatorii aveau în program patru dansuri românești.

Universitatea din Sibiu participa cu un grup de sportivi (100 studenți și studente) și 176 membri ai corului și ai Grupării

⁴⁶ Adresă din 26 mai 1943.

⁴⁷ Idem.

„Ardeleana”. Pentru aceasta s-a solicitat Directorului General al Mișcării CFR vagoane clasa a II-a pentru un grup de 276 studenți. Conducerea grupului de studenți de la Universitate a fost încredințată profesorului Vuia, care deja dăduse dovadă de pricepere și bună organizare. Această participare a fost suportată financiar din fondurile de ajutor mutual și asistență studențească ale Universității.

În urma acestei participări, conform obiceiului, în data de 8 iulie 1943, Vuia prezenta Rectoratului o dare de seamă asupra deplasării la Săptămâna Universitară de la București:

„Domnule Rector,

În calitate de conducător al Grupului de studenți de la Universitatea noastră, care au participat la «Săptămâna Universitară» din București, anul 1943, prin prezenta am onoarea a Vă da o scurtă dare de seamă.

La «Săptămâna Universitară» din acest an au luat parte 156 studenți și 105 studente cu 14 însoțitori de la Universitatea noastră. Studenții au plecat în două grupuri. Primul grup, compus din 100 de studenți și studente, mai ales sportivi, a plecat în 22 iunie sub conducerea domnului prof. Chețianu și a doamnei Fătu. Al doilea grup, condus de subsemnatul și compus din 83 studenți și 93 studente, au plecat în 25 iunie seara. Cu acest grup a plecat și profesorul Caranica, conducătorul corului Universității. Al doilea grup a fost compus din membrii corului Universității, Gruparea Ardeleana și delegația acestor grupări.

În gara București am fost primiți de reprezentanții comitetului organizator. Studenții și studentele au fost încartiruiți în diferite cămine studențești. A fost un mare neajuns că nu s-a putut satisface cererea noastră de a încartirui, atât grupul studenților, cât și al studentelor la un singur cămin. Mai ales studentele au fost împrăștiate în grupuri mici la diferite cămine ceea ce a îngreunat supravegherea lor și mai ales era greu a le aduna spre a executa programul întocmai.

Masa s-a luat la Cantina studenților și la Casa Studenților și a fost satisfăcătoare.

Programul zilnic a fost următorul:

Sâmbătă, 26 iunie, am fost invitați la Concertul simfonic dat de Filarmonica din București sub conducerea maestrului Enescu. Numai puțini dintre studenții noștri au primit invitații (vreo 30), fapt ce a stârnit nemulțumiri în rândul lor. Astfel am fost nevoit să intervin ca să fie lăsați să intre în sală un număr mai mare de studenți.

Duminică, 27 iunie, seara, ar fi urmat să fie reprezentația noastră la Festivalul artistic în sala Teatrului Național. Probabil din lipsă de prevedere, Festivalul a fost ținut luni, 28 iunie, și nu în sala Teatrului Național, ci într-o sala cu totul neîncăpătoare, a Teatrului «Regina Maria».

Alăturăm programul Festivalului care a reușit pe deplin. Nu a fost la Festival nici un reprezentant al Guvernului și nici cel puțin al Ministerului Culturii Naționale. Dintre șefii autorităților locale au fost prezenți numai domnii General Crețoiu, Comandantul elevilor militari din facultăți și domnul rector Horea Hulubei.

Încă de la Sibiu am aranjat cu domnul Mugur, directorul Societății Române de Radiodifuziune ca, sub conducerea domnului profesor Caranica, corul Universității noastre să cânte la Radio, luni, 28 iunie, ora 19.15, iar corul Facultății de Științe din Timișoara, sub conducerea domnului profesorului Ursu, să cânte marți, 29 iunie, la ora 14.

Am comunicat acest orar domnului profesor Caranica, care a refuzat să se prezinte la acea dată deoarece corul nu poate cânta în aceeași zi de două ori. Ținând seama de această împrejurare am dispus să se facă un schimb între coruri și anume: corul Facultății de Științe să cânte luni (ei fiind puși la festival la sfârșitul programului), iar corul Universității să cânte marți. Însă domnul Ursu a refuzat să primească această dispoziție a mea. În urma acestor refuzuri, corul Universității nu a cântat la radio în ziua de luni și Societatea de Radio a rămas cu programul suspendat pentru ora fixată corului Universității, fapt inadmisibil la o instituție ce lucrează cu program fix.

Rog stăruitor să cercetați acest caz și a lua măsurile necesare ce credeți de cuviință și pentru actul de indisciplină a celor doi conducători de coruri, dar mai ales pentru faptul că subsemnatul, prin stăruințele mele și legăturile personale ce le am cu domnul Mugur, la cererea celor doi conducători de coruri, am modificat programul Societății de Radio, scoțând pe alții din program, numai ca să cânte cele două coruri și cu toate acestea nu s-a putut cânta la Radio la ora fixată.

Cu astfel de proceduri se pune în joc prestigiul Universității noastre și riscăm ca în viitor să nu ni se mai acorde prilejul să mai cântăm la radio.

Marți, 29 iunie, studenții noștri, sub conducerea subsemnatului, au vizitat Muzeul de Științe Naturale, Muzeul de Artă Națională și Muzeul Industriei.

Cu privire la participarea grupului sportivilor, aveți raportul domnului profesor Chețianu, din care puteți constata că și acest grup s-a prezentat demn de reputația Universității noastre și cu toate acestea a fost neîndreptățit la împărțirea premiilor. Pentru a repara această nedreptate – și am putea afirma, jignire – adusă Universității noastre, propunem ca să se facă un energic demers din partea Universității noastre către organele competente, spre a se revizui împărțirea premiilor și ele să fie distribuite din nou de către o comisie imparțială conform rezultatelor de la concursuri.

Ținând seama de acest fapt și mai ales de unele lipsuri în ceea ce privește organizarea acestei «Săptămâni Universitare» și a celei din anul trecut, credem că e absolut necesar ca organizarea «Săptămânii Universitare» să fie pusă pe baze noi și anume să i se dea o organizare reglementată printr-un statut. În privința aceasta propun următoarele:

1. În fruntea Comitetului organizatoric să fie un profesor universitar de la Universitatea în a cărei localitate se organizează «Săptămâna Universitară», bun organizator și cunoscător al vieții sportive și universitare. El să aibă sub directa lui supraveghere toate lucrările privitoare la «Săptămâna Universitară» și să răspundă de reușita acesteia.

2. Acest președinte al Comitetului să fie ajutat de patru delegați studenți de la Universitatea din localitatea în care se organizează «Săptămâna Universitară». Comisia va fi completată cu câte doi delegați de la celelalte universități și câte un delegat de la Facultățile sau Școlile Superioare care participă. Comisia va fi completată și de câte un delegat al Ministerului Culturii Naționale și a Ministerelor interesate.

3. «Săptămâna Universitară» să se țină după sistemul rotativ, în fiecare an la sediul altei universități. Propunem ca pentru anul viitor, spre exemplu, de organizarea «Săptămânii Universitare» să se ocupe Universitatea noastră.

4. Pentru a nu tulbura ordinea cursurilor și a examenelor de la universități, propun să se aleagă un timp mai potrivit pentru ținerea «Săptămânii Universitare», fie toamna în luna octombrie, sau, dacă rămânem la sfârșitul anului universitar, toate cursurile și examenele să se încheie la 20 iunie, ca restul de 10 zile să fie rezervate «Săptămânii Universitare».

5. Propun ca în legătură cu «Săptămâna Universitară» să se organizeze și concursuri din domeniul științelor și artelor, spre a da o dezvoltare armonioasă vieții studențești sub toate aspectele.

6. Tot în legătură cu «Săptămâna Universitară» va trebui să se organizeze în mod sistematic și vizitarea monumentelor și a bibliotecilor ce se află în localitatea în care se țin aceste concursuri, precum și să se țină conferințe în legătură cu subiectele ce interesează viața studențească de la toate universitățile.

Deoarece unii dintre studenții care au participat ni s-au plâns că le-au dispărut obiecte, în baza declarației alăturate, rog a interveni la Rectoratul Universității din București, ca să se facă cercetări în această privință spre a se găsi obiectele pierdute și a fi restituite proprietarilor.

Ținând seama de scumpetea actuală și cheltuielile avute, credem că ar fi just ca profesori[lor] care au însoțit Grupările de studenți să li se acorde diurnele cuvenite.

Primiți, Vă rugăm, Domnule Rector, asigurarea deosebitei noastre stime și aleasă considerațiune. Conducătorul Grupului de studenți prof. univ. dr. R. Vuia⁴⁸.

Această Dare de seamă constituie un model de rigurozitate în gândire, cât și o demonstrație a spiritului organizatoric al profesorului Vuia, fără îndoială purtând amprenta școlilor din Apus. De remarcant este faptul că dorea implicarea studenților în cât mai multe activități, lărgirea orizontului lor cultural, cât și recompensarea corectă a acestora. Nu trebuie uitată ideea sacționării celor ce nu s-au supus normelor de conduită impuse de eveniment. Imaginea Universității trebuia vegheată, iar profesorul Vuia, se știe, era foarte sensibil la acest detaliu.

*

În anul universitar 1943-1944, pentru reluarea activității Grupării „Ardeleana”, în octombrie, studenții Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj, aflați tot la Sibiu, erau anunțați că toți cei dornici de „lumină și învățătură”, cât și vechii colaboratori, sunt așteptați să participe atât la activitatea didactică, cât și a grupărilor studențești, Gruparea Studențească „Ardeleana” fiind deja în al treilea an de activitate.

Dorința profesorului Vuia era ca Gruparea, la care ținea atât de mult, împreună cu cei care au activat de la început alături de el, să

⁴⁸ Dare de seamă din 8 iulie 1943.

ia un nou avânt spre a obține rezultate și mai frumoase ca în trecut, căci Gruparea nu era numai o organizație universitară care dădea prilej studenților să petreacă clipe plăcute, dar și un puternic instrument de educare și disciplină studențească. Sub forma unor întruniri cu iz de divertisment se urmăreau scopuri mai înalte: păstrarea vechilor obiceiuri românești, a cântecelor, portului și dansurilor naționale, astfel fiind fortificat sentimentul național și păstrat specificul etnic.

Profesorul Vuia a expus și cu această ocazie crezul său, potrivit căruia aceste întâlniri urmăreau, printre altele, și scopul de a dezvolta sentimentul de solidaritate și demnitate românească, dar și pe acela al adevăratei camaraderii studențești. Așadar, ideea vizionarului profesor era aceea de a îmbina educația cu divertismentul, învățarea disciplinei și a ideii de lucru în echipă și a toleranței, a cultivării sistematice a apartenenței etnice⁴⁹.

La data de 7 martie 1944, întors din străinătate, Vuia prezenta Programul de activitate al acestei Grupări până la finele anului universitar:

„1. În conformitate cu programul stabilit și aprobat de Domnia Voastră încă [de] anul trecut, relativ la menținerea contactului cu satele vecine, vom da câte o reprezentație compusă din dansuri populare, cor și teatru popular în comunele Viștea, Rășinari și Poiana Sibiului.

2. Fiind invitați de domnul Prefect al județului Hunedoara, Colonelul Dumitrescu, vom face un mic turneu de 5 zile la Deva, Orăștie, Hațeg, Petroșani și Grădiște în zilele de 26 aprilie-2 mai a.c.

3. Vom participa la Săptămâna Universitară la București cu dansuri naționale”⁵⁰.

Rectoratul a cumpărat 12 costume naționale pentru Gruparea „Ardeleana” cu 420.000 lei, acestea intrând în grija profesorului Vuia.

În Raportul de activitate pe prima parte a anului universitar 1943-1944 al Grupării „Ardeleana” se arăta că aceasta și-a continuat activitatea cu același zel ca și în anii precedenți, „reușind să-și îndeplinească rolul ce i-a fost destinat: propaganda dragostei pentru specificul etnic românesc exprimat [prin] joc, cântece și port în rândurile studențimii”⁵¹. În acest an, Gruparea a fost condusă cu multă pricepere de: prof. univ. Romulus Vuia președinte, Alexandru Blaj

⁴⁹ Apel din 27 octombrie 1943.

⁵⁰ Adresă din 7 martie 1944.

⁵¹ Adresă din 7 martie 1944.

președinte, vicepreședinți Alexandru Boțianu și Maria Hopârtean, secretar Octavian Popa, casier Zaharie Pop.

Au fost înscriși ca membri și au activat 220 studenți și studențe de la toate facultățile. Activitatea a început în 8 noiembrie 1943 și s-a încheiat la 1 aprilie 1944. Dată fiind situația grea a acestui an, Gruparea „Ardeleana” a fost nevoită să-și mărginească activitatea la ședințele săptămânale de jocuri românești ce se țineau în fiecare duminică în sala Casei Studențești. Echipele de jocuri ale Grupării au fost instruite cu multă dragoste de doamna și domnul maior medic dr. Lucian Giorgea, care au propus spre învățare jocuri din Oltenia, Muntenia, Moldova și Ardealul de nord. Domnul profesor de dans N. Stoica a continuat exercițiile de dansuri naționale de salon, iar domnișoara Aurelia Pleș a pregătit cu studenții un potpouriu de jocuri autentice ardelenesti.

În ziua de 18 noiembrie 1943, Gruparea a primit vizita unei echipe de jocuri românești din comuna Fofeldea Sibiului, iar în zilele de 6 și 7 februarie a organizat două serate de jocuri românești, prezentându-se în fața profesorilor și a studenților jocuri din întreaga țară.

Știm că refugiul a luat sfârșit în toamna anului 1944 și întoarcerea Universității „Regele Ferdinand I” la Cluj a fost una din cauzele suspendării activității artistice. Dar, din 1946 profesorul Vuia a reluat demersurile de activare a Grupării pe modelul perioadei de refugiu, considerându-se în continuare responsabil de realizarea proiectelor propuse.

În 1947, profesorul Romulus Vuia amintea faptul că activitatea Grupării studențești „Ardeleana” a avut drept scop „păstrarea specificului nostru etnografic în port, dansuri și cântece populare”⁵², iar membrii făceau propagandă printre studenți pentru păstrarea costumelor naționale, a dansurilor și cântecelor populare. „Nevoia înființării acestei grupări a apărut atunci când ne-au vizitat personalități de seamă din străinătate cărora li s-au prezentat frumoasele noastre porturi, cântece și dansuri”⁵³. Dorința profesorului Vuia a fost aceea de a relua și continua, în aceeași notă, activitatea și programul Grupării „Ardeleana” în Cluj. Acest lucru nu

⁵² Adresa din 28 februarie 1947.

⁵³ Idem.

a mai fost, însă, posibil. După cum se știe, în acei ani au început epurările în universități, iar profesorul Vuia a fost una din victime, fiind pensionat forțat chiar în același an.

Importanța acestei Grupări rămâne de necontestat. O organizație a studenților, aflată în condiții extreme, în vreme de conflict, a fost implicată activ în procesul de păstrare a portului, cântecelor și dansurilor naționale, fapt ce a impus respect, a stârnit entuziasm și a făcut istorie. Gruparea a substituit adesea nevoia de apartenență la un grup studentesc, de divertisment, de socializare. În paralel cu dezvoltarea laturii culturale, s-a pus accent și pe cultivarea spiritului de echipă, a disciplinei, pe implicarea spirituală a studenților.

Au fost ani dificili atât pe plan politic, cât și instituțional, iar această efervescență culturală ce a antrenat studenții Universității clujene a demonstrat nu doar dorința lor de a participa la o viață universitară activă, cât și neobositul spirit viu, inovator, vizionar și profund românesc, așa după cum am mai precizat, al profesorului Romulus Vuia. Cu fonduri restrânse, în refugiu, Gruparea „Ardeleana” a demonstrat că pasiunea poate depăși orice piedici materiale!

O întrebare retorică, de final, se impune: Cum ar arăta o astfel de organizație în vremurile noastre, care ar fi obiectivele ei, cu ce și în ce fel ar stârni interesul studenților?

ANEXE

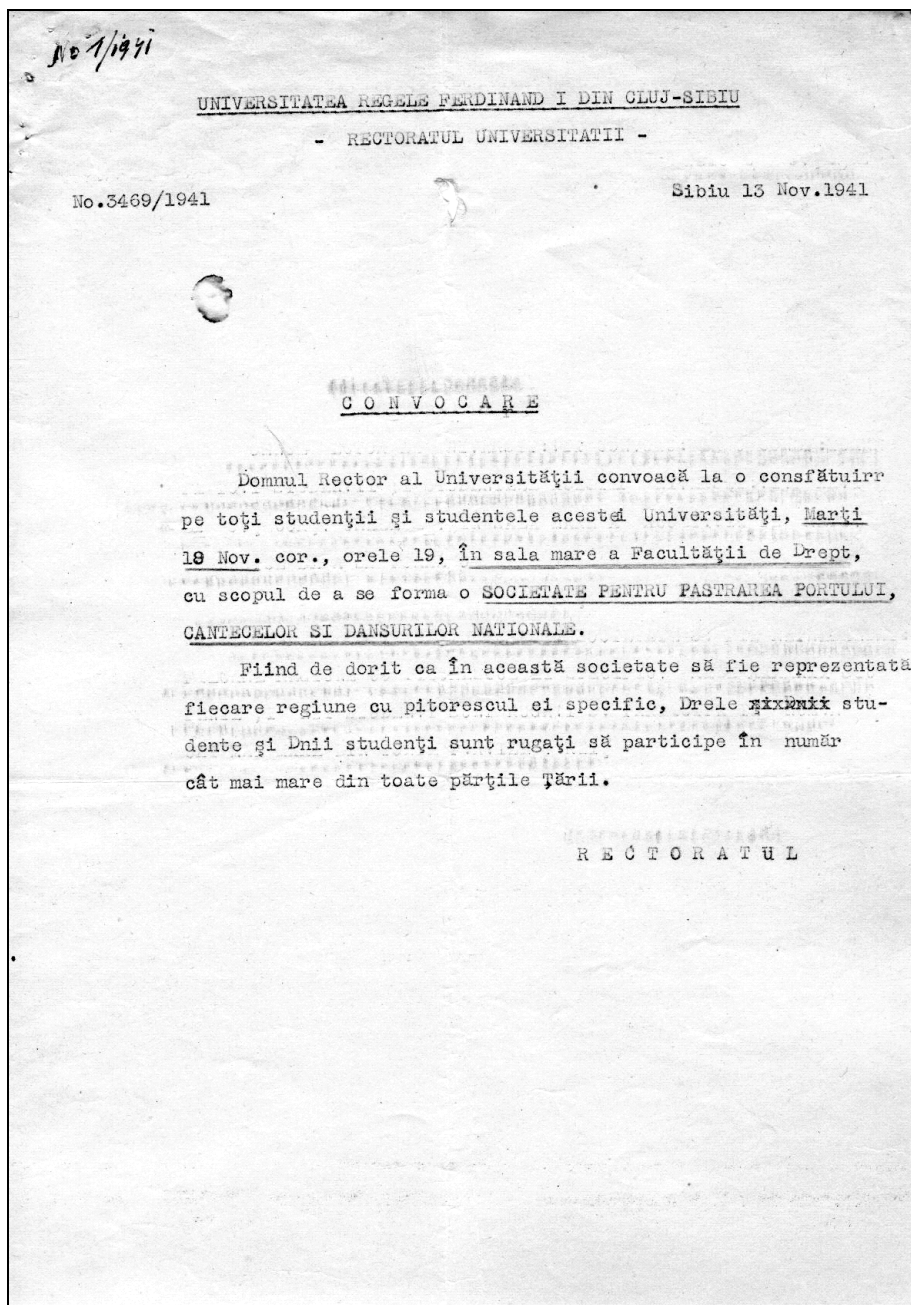

Fig. 1

A P E L

Din îndemnul și sub patronajul Domnului Dr. Iuliu Hatieganu, Rectorul Universității noastre, s'a înființat, în cadrele Universității noastre, o societate studentască "A R D E L E A N A", având de scop păstrarea și cultivarea portului, obiceiurilor, dansurilor și cântecelor noastre naționale.

Adunarea de constituire s'a ținut în 18 Nov.a.c., iar Societatea își va începe activitatea Sâmbătă 22 Nov.a.c., la orele 16, în sala festivă a Căminului Studentelor din Str. Mitropolit Șaguna No.8.

Fac un călduros apel la toate Drele studente și toți Dni studenți, iubitori ai datinelor noastre strămoșești, să se înscrie ca membri în această societate, luând parte la ȝezătorile noastre, care vor avea loc în fiecare Sâmbătă după masă, în sala festivă a Căminului Studentelor.

Fac apel îndeosebi la acele Dre studente și Dni studenți care cunosc sau vreau să cunoască neîntrecutele noastre dansuri naționale, invitându-i să se înscrie în număr cât mai mare, spre a putea forma grupuri regionale pentru fiecare ținut, care vor cultiva și prezenta portul, dansurile și obiceiurile ținutului respectiv.

Pentru a putea forma și o trupă de călușari a societății noastre, invit pe toți acei Dni studenți care cunosc acest dans sau doresc să-l învețe, să se prezinte la ȝezătorile noastre.

Inscrierile se pot face la D-ra Victoria Benchea, secretara societății, în fiecare Sâmbătă d.m. când se țin ȝezătorile.

Sunt pe deplin convins că studentimea noastră, ieșită în mare parte din pătura ȝărănească, conștientă de drepturile ei, va înțelege pe deplin însemnătatea acestei acțiuni și va urma apelul nostru, dându-ne tot concursul pentru păstarea acestui patrimoniu strămoșesc și tezaur neprețuit al specificului nostru etnic.

Președinte,

Romul Vuia

Prof. Univ. Dr. Romul Vuia

Fig. 2

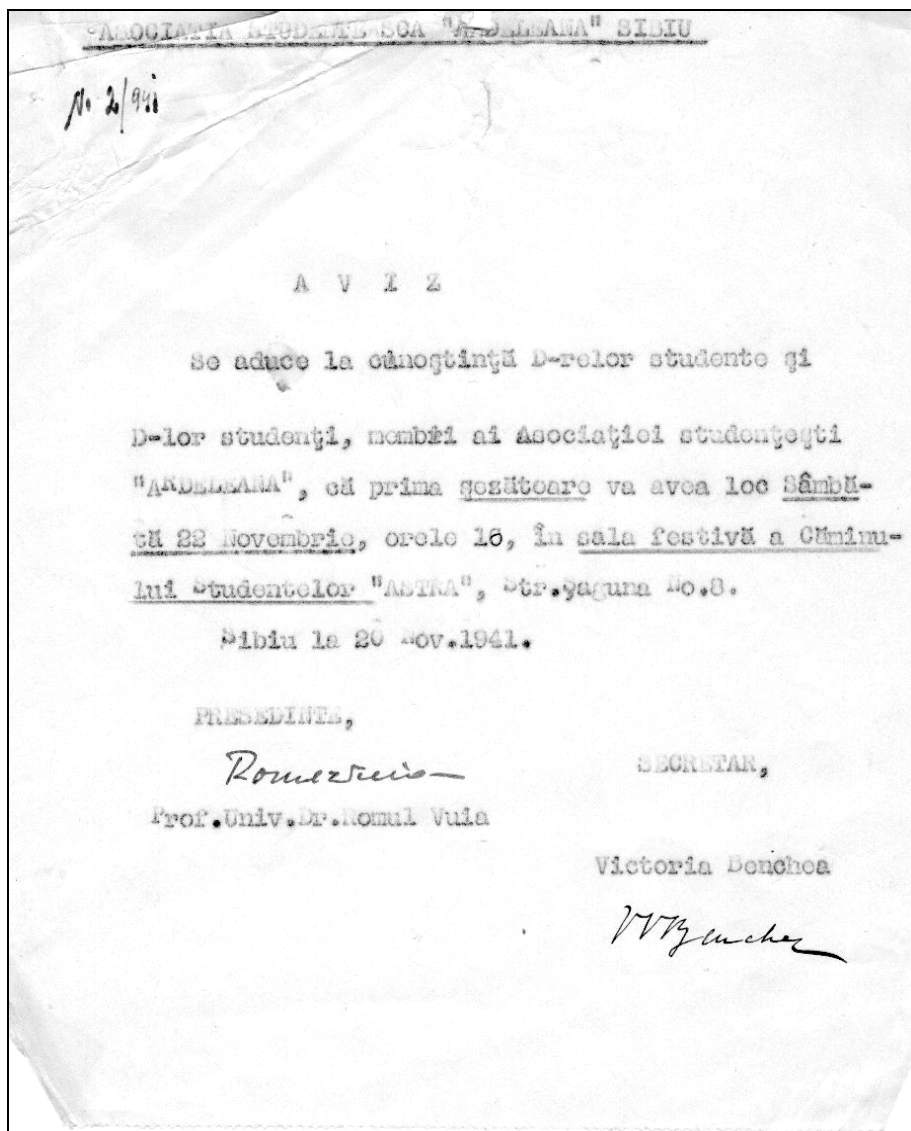

Fig. 3

reședință

Societatea studentească
„Ardeleană”

AVIZ

Societatea studentească „Ardeleană”
prin prezența anunță că a doua întrunire a profes-
= sorilor și studenților va avea loc, în localul Cantinei
Universitare, Sâmbătă 13 Decembrie 1941, orele 9
seara

În cadrul acestei întruniri, Societatea „Ardeleană”
va prezenta obiceiuri de Crăciun și dansuri naționale.

Domnișoarele studente și Domnii studenți, sunt
rugati să ia parte în număr cât mai mare.

Sibiu, 12 Decembrie 1941,

Președinte:

Popescu

Fig. 4

POPAS LA MUZEUL ETNOGRAFIC

Ion H. CIUBOTARU*

Nu voi relata acest episod, înainte de a spune câteva cuvinte despre începuturile Muzeului Etnografic ieșean, pe care mi le-a istorisit profesorul Petru Caraman. Marele etnolog era profund interesat de întemeierea acestei instituții și a sprijinit ideea pe toate căile, inclusiv printr-o intervenție directă la profesorul Ion Petrovici, de care era destul de apropiat. Îl cunoștea bine și pe Ion Chelcea, atât din scrierile pe care le publicase până atunci, cât și din recomandările lui Romulus Vuia, cel ce îi tutelase debutul etnografic.

Era în primăvara lui 1943. Semnele primenirii naturii, vizibile la tot pasul, treceau neobservate, deoarece oamenii erau îngrijorați din pricina războiului și nu se mai lăsau pradă emoțiilor renașterii ca altădată. În orașul de pe cele șapte coline, temerile induse de zăngănitul armelor – din ce în ce mai distinct – pusese răstăpânire pe mai toți locuitorii urbei. Unii dintre ei se pregăteau să ia drumul bejeniei. Reunit în ședință, Senatul Universității îi încredința lui Ion Chelcea Catedra de *etnografie* din cadrul Facultății de Geografie. Mai precis, i se punea la dispoziție o conferință cu acest profil, care avea toate perspectivele să se dezvolte, devenind o structură științifică de largă cuprindere, pusă în slujba cunoașterii și valorizării culturii populare tradiționale, domeniu inexistent la vremea aceea în învățământul superior din capitala moldavă.

Proaspătul conferențiar desfășurase, până atunci, o rodnică activitate profesională în cadrul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, precum și la Institutul Central de Statistică din București, urmată de un stagiul de specializare în etnografie și antropologie fizică, sub îndrumarea unor străluciți dascăli de la Universitatea din Viena. Acumulase o bogată experiență în privința cercetărilor de teren, iar activitatea sa științifică fusese încununată de doctoratul susținut la Cluj, sub conducerea lui Romulus Vuia, în fața unei comisii din care făceau

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași – România.

parte reputați oameni de știință, precum Nicolae Drăganu, Gheorghe Giuglea și Lucian Blaga.

Aducerea lui Chelcea la Iași în anul 1943, adică în plin război, avea și un alt scop: trebuiau pornite demersurile pentru înființarea Muzeului Etnografic al Moldovei, pe care ilustrul profesor Ion Petrovici, pe atunci Ministrul Culturii Naționale și al Cultelor, se arăta dispus să-l sprijine. Și într-adevăr, după ce Chelcea a înaintat memoriul de necesitate, aprobarea a venit în câteva zile. Urma să fie trimisă schema de funcționare a noii instituții, propunerea pentru sediu și planul de cheltuieli pentru perioada de început. Din păcate, până s-au făcut toate acestea, profesorul Petrovici nu mai era ministru. La începutul verii lui 1945, când universitarii ieșeni se întorceau din Țara Moșilor, unde fuseseră refugiați, planul de organizare a muzeului, întocmit de Chelcea, era gata.

Rectoratul a numit de îndată o comisie alcătuită din trei specialiști (Petru Caraman, Gheorghe Năstase și Cicerone Iordăchescu), care avea misiunea de a analiza și îmbogăți documentul respectiv. Profesorul Caraman a întocmit atunci cel mai amplu și mai riguros referat, chiar dacă starea lui sufletească era una de-a dreptul dramatică. Pierderea atâtor manuscrise prețioase, aflate în lada ce-i fusese furată la întoarcerea de la Zlatna, pe peronul gării din Alba Iulia, avea să-l afecteze încă multă vreme. Cu toate acestea, observațiile și sugestiile sale, privitoare la modul în care trebuia să arate muzeul etnografic, nu s-au abătut nici o clipă de la spiritul științific și exigențele care îl caracterizau. Chelcea a citit referatul cu multă luare aminte, însușindu-și toate recomandările făcute. Mai mult decât atât, i-a cerut îngăduința etnologului de a-l consulta și în alte împrejurări, ceea ce generosul învățat a acceptat, sfătuindu-l ori de câte ori a fost nevoie.

Data întemeierii Muzeului Etnografic al Moldovei rămâne, așadar, cea menționată în decretul semnat de ministrul Petrovici, adică primăvara anului 1943. În realitate însă, operațiunile premergătoare inaugurării propriu-zise a acestei prestigioase instituții aveau să mai dureze încă cincisprezece ani. Și nu pentru că directorul onorific Ion Chelcea ar fi fost un om lipsit de inițiativă. Dimpotrivă, el avea să se dovedească excesiv de zelos, întrucât a pornit la lucru chiar din ziua obținerii aprobării ministeriale. Cabinetul său de la Facultatea de Geografie devenea primul sediu al muzeului, adică locul în care se discutau proiecte importante privitoare la noua ctitorie culturală, pe care inițiatorul le supunea atenției unor personalități dintre cele mai avizate.

Și tot acolo au fost depozitate cele dintâi obiecte etnografice și din domeniul artei populare, care stau la baza inestimabilului patrimoniu etnocultural găzduit astăzi de impunătoarele spații ale Palatului Culturii din Iași.

La puțin timp după decizia de înființare a muzeului, a apărut și prima donație. Una consistentă și deosebit de prețioasă, după cum se va vedea la locul potrivit. Magistratul ieșean Iuliu Pascu, un iubitor de neam și țară, dăruia (împreună cu mama sa Maria) aproape patru sute de obiecte de sorginte țărănească, adunate în primele decenii ale veacului trecut de pe cele mai îndepărtate meleaguri românești. Nu ilustrau o temă anume și nici o zonă etnografică preferată, dar fiecare piesă în parte sta mărturie pentru talentul, ingeniozitatea și sensibilitatea celor ce le zămisliseră. Fuseseră achiziționate de prin locurile străbătute de pasionatul colecționar, și erau excelent întreținute prin grija mamei acestuia.

Un an mai târziu, în februarie 1944, Ion Chelcea se afla în orașul Fălticeni, unde fusese invitat de Artur Gorovei. Aflând de înființarea muzeului de la Iași, renumitul folclorist îi aducea la cunoștință directorului onorar hotărârea sa de a înzestra noua instituție cu un număr de *cinci sute de volume* (cărți și reviste din domeniul culturii populare), urmând ca fondul respectiv să rămână de sine stătător și, în perspectivă, să poarte numele donatorului. Într-adevăr, sursele bibliografice dăruite de învățatul fălticenean, deosebit de prețioase, au fost inventariate separat alcătuind fondul de carte veche din biblioteca Muzeului Etnografic al Moldovei. Multe dintre acestea erau unicate, neexistând în bibliotecile ieșene. Cei ce le consultau, într-o vreme cu destulă greutate, cunoșteau prea bine proveniența lor, dar acest lucru era trecut sub tăcere. Numele lui Artur Gorovei avea să fie etalat la loc vizibil abia după evenimentele din anul 1989.

Unii s-ar putea întreba de ce a fost nevoie ca între data înființării și cea a deschiderii muzeului să treacă un deceniu și jumătate? Nu trebuie uitat, totuși, că vremurile celui început de drum erau cumplit de tulburi, iar prioritățile regimului comunist, abia instaurat, vizau cu totul alte obiective. Cui i-ar fi putut vorbi Ion Chelcea despre necesitatea deschiderii unei asemenea instituții, cu spații adecvate, personal de specialitate și auxiliar, buget pe măsură, fonduri pentru achiziții etc., câtă vreme specialiștii din domeniu erau dați afară pe capete ori chiar aruncați în temnițe? De altfel, însuși profesorul Ion Petrovici se afla după gratii, unde avea să rămână nu mai puțin de șaptesprezece ani.

Ba chiar și Chelcea fusese inclus pe listele negre ale celor ce diriguiau destinele țării și, mai ales, ale oamenilor. Și totuși, vrednicul dascăl nu s-a lăsat intimidat. A continuat să strângă obiecte pentru muzeu pe toate căile posibile: oferite cu generozitate de către unii intelectuali sătești care le aveau în păstrare, ori primite în dar de studenții săi geografi, cu care făcea cercetări etnografice prin satele Moldovei. La începutul deceniului șase al veacului trecut, colecțiile muzeului numărau peste 650 de obiecte, toate obținute prin donații.

Profesorul Caraman, care era prieten apropiat cu folcloristul Ion Diaconu, știa că vrânceanul avea multe obiecte prețioase pe care le adunase de pe plaiurile natale. Generos cum era, l-a îndemnat pe cercetătorul Mioriței să le dăruiască muzeului. Și poate că interlocutorul său nu ar fi ezitat, dacă nu s-ar fi confruntat cu greutatea materiale greu de imaginat. După un timp, tot la muzeu au ajuns, vândute la prețuri modice, gestul lui Ion Diaconu constituind un act de cultură cu dublă semnificație: obiectele respective, îndeosebi *tiparele de caș*, sunt valori artistice de referință și, în al doilea rând, provin de la cel mai de seamă cercetător al civilizației tradiționale din Țara Vrancei.

Până la urmă, oficialii vremii au recunoscut instituția ctitorită de Ion Chelcea și au trecut-o de la Universitate în subordinea Așezămintelor Culturale. Colecțiile au fost depozitate, mai întâi, în spațiile actualului Muzeu al Unirii, insuficiente și aflate într-un interminabil proces de renovare. Condițiile oferite nu erau satisfăcătoare nici măcar pentru adăpostirea pieselor existente, darămite pentru noile achiziții, care se efectuau într-un ritm susținut, conform planului elaborat de director. Entuziast și inepuizabil, profesorul Chelcea făcea de toate: concepea strategii de organizare a noului așezământ, se ocupa de instruirea colaboratorilor pe care îi avea în subordine, bătea satele Moldovei în căutarea celor mai prețioase exponate, făcea fotografii și schițe, supraveghea operațiunile de inventariere și depozitare a obiectelor.

Prin anul 1956, personalul de specialitate al muzeului ajunsese să numere vreo șapte-opt membri. Toți erau tineri și foarte tineri, iar noțiunile elementare de etnografie și muzeologie le deprindeau din mers, prin grija și disponibilitatea profesională a celui ce le era mentor. Cei care îl însoțeau la cercetările de teren aveau posibilitatea de a-și însuși, prin exemplu viu, modalitățile de abordare a interlocutorilor din lumea satelor, căile de identificare a obiectelor cu adevărat valoroase, felul în care se întocmeau fișele la fața locului, când și mai ales cum trebuia folosit aparatul foto în procesul documentării ș.a.

La fel de profitabile puteau fi și discuțiile pe care directorul le purta la sediu, săptămânal, în preajma obiectelor achiziționate. Erau scoase în evidență particularitățile definitorii ale acestora, semnele și simbolurile ce le individualizau într-un context general. O șansă în plus au avut muzeografi care l-au însoțit pe Chelcea în campania cercetărilor complexe de la Bicz, organizate de Academia Română și conduse, printre alții, de fostul magistrat de la Cluj, profesorul Romulus Vuia. Într-adevăr, așa cum observa și cărturarul Petru Caraman, directorul Muzeului Etnografic al Moldovei nu era doar un excelent cercetător al terenului, ci și un fin observator al fenomenelor investigate, studiile sale ilustrând cu prisosință asemenea calități.

Anul 1954 avea să fie unul providențial pentru instituția păstorită de Ion Chelcea. Palatul Administrativ din Iași căpăta o nouă destinație, urmând să găzduiască mai toate muzeele urbei. Celui cu profil etnografic i se repartizaseră mai multe săli de la etajul întâi, în care funcționase anterior tribunalul. La sugestia profesorului Caraman, câteva dintre acestea au fost amenajate de îndată, încropindu-se o expoziție temporară, în care puteau fi văzute obiecte ce înfățișau îndeletnicirile de bază ale românilor: agricultura, păstoritul, viticultura, meșteșugurile tradiționale ș.a. Era mai mult o modalitate de „a pune piciorul”, adică de a lua în posesie sălile respective, ca nu cumva să se ivească alți pretendenți care să le ceară.

De aici încolo, ritmul în care se lucra devenea din ce în ce mai alert. Chelcea nu mai era preocupat doar de întregirea patrimoniului muzeal cu cele mai potrivite piese, ci și de pregătirea mobilierului adecvat pentru montarea expoziției de bază. În primăvara lui 1957, operațiunile pregătitoare ajunseseră la stadiul de panotare a exponatelor. Peste câteva luni, urma să aibă loc inaugurarea oficială a muzeului, ceea ce pentru inițiatorul proiectului echivala cu o mare izbândă, la care visase atâta amar de vreme.

Timp de aproape cincisprezece ani, existența lui Chelcea se confundase cu ideea întemeierii acestei instituții de cultură, pe altarul căreia jertfise aproape totul. Traversase atâtea momente de cumpănă, speranțe și deznădejdi, încât *bucuria* de a fi ajuns la capăt, la limanul cel neviforât, părea să-i încununeze toate eforturile. Nici prin minte nu-i trecea că i-ar mai putea-o răpi cineva. Și totuși i-au luat-o! Cu câteva clipe înainte de finalul cursei, oameni fără suflet i-au uzurpat titlul de învingător. Se adevărea încă o dată proverbul italian, potrivit căruia *Chi prepara la festa, non la gode* (Cine pregătește sărbătoarea, nu se bucură

de ea). Profund indignat, profesorul Caraman a refuzat să participe la deschiderea oficială a muzeului, deși primise invitație cu câteva zile înainte. S-a spus atunci că directorul Chelcea – numit de Senatul Universității – ar fi fost nevoit să se pensioneze pe motive politice. Simple născociri! Împlinise abia 55 de ani, iar după mai puțin de o lună Muzeul Satului din București îl angaja pe un post important, unde a continuat să lucreze încă doisprezece ani. La Iași nu a fost cu puțință!

*

Spre sfârșitul verii lui 1966, nu mult după susținerea examenului de licență, am plecat la București pentru repartitie. Împărțirea posturilor se făcea centralizat și, aparent, în ordinea mediilor obținute. Pe un panou erau trecute numele absolvenților din toate centrele universitare, aproape cinci sute la număr, iar alături posturile vacante. În fața comisiei puteai constata însă că unele slujbe nu mai existau, fiind retrase de pe lista ofertelor, ori că postul pe care ai fi dorit să-l ocupi era rezervat, angajatorul preferând pe cineva anume. Se putea face, desigur, contestație, numai că niciodată un asemenea demers nu avea câștig de cauză.

Pe lista comună figurasem la numărul douăzeci și patru. Când am intrat în sală, singurele oferte asupra cărora mă puteam opri erau redacția revistei „Satul socialist” din București, o școală elementară de la Lugoj și un liceu din Bârlad. Am ales, fără să ezit, școala bârlădeană. Era un post la care se putea renunța foarte ușor, fiind râvnit de mulți colegi de-ai mei, care își aveau locul de baștină în orașul de la confluența Colinelor Tutovei cu cele ale Fălciului. M-am reîntors la Iași cu speranța că voi găsi un loc de muncă apropiat de profesia pe care doream să o îmbrățișez. Spre norocul meu, dar și cu sprijinul unor binevoitori (între care trebuie să-l amintesc pe decanul Facultății de Filologie din acei ani), am identificat această șansă chiar la Muzeul Etnografic al Moldovei. Cu o solicitare scrisă din partea conducerii instituției, am revenit la Ministerul Învățământului, unde am renunțat în scris la postul de profesor, în schimbul căruia mi s-a dat o nouă repartitie.

Colectivul în care intram (1 septembrie 1966) era unul restrâns: directorul, șeful de secție, trei muzeografi, un îndrumător științific (eu fiind al doilea), o desenatoare, restauratoarea, magazionera și vreo patru-cinci supraveghetore. În prima lună am avut un program relaxat. Era timpul care i se acorda oricărui începător pentru acomodare. Un privilegiu l-a constituit și faptul că mi s-a dat voie să stau în camera ce

adăpostea cărțile dăruite de Artur Gorovei. Cele mai multe erau rânduie în vreo trei dulapuri mari, cu uşile de sticlă. Fuseseră legate în pânză de culoare neagră, datele de identificare fiind scrise pe cotor cu litere aurii. Alte volume erau puse în dulapurile de jos, cu uşile de lemn, precum şi în câteva sertare.

Nu exista un fişier al fondului respectiv. M-am oferit să-l întocmesc eu, dar mi s-a spus că nu-i nevoie, deoarece aşa ceva se face doar la bibliotecile publice. Nu m-au convins, dar n-am avut încotro. Evidenţa cărţilor se păstra într-un registru-inventar care, încă de pe atunci, era destul de hrentuit. Fusese completat pe vremea lui Chelcea, dacă nu cumva chiar de el. Ce-i drept, nu era o bibliotecă publică, însă existau destui cititori din afara muzeului (cadre universitare, cercetători din institutele academice) care o frecventau. Cel mai asiduu cititor era profesorul Caraman.

La sfârşitul anului 1966, m-au pus să fac inventarul împreună cu cineva din sectorul administrativ. Era o persoană autorizată, care nu certifica doar existenţa exponatelor, ci şi starea de conservare a fiecăruia în parte. Spre deosebire de unii dintre colegi, pentru care inventarierea obiectelor din muzeu era socotită o corvoadă, mie mi se părea o adevărată binecuvântare. Mi-a plăcut atât de mult, încât, la sfârşitul celor aproape cinci săptămâni de muncă, mi-am exprimat disponibilitatea de a repeta experienţa şi la finele anului următor, ceea ce s-a şi întâmplat. A fost pentru mine o şansă unică de a mă familiariza cu acel bogat repertoriu de creaţii etnografice, multe dintre ele fiindu-mi la acea vreme necunoscute. Mi-au trecut prin mâini aproape 6.800 de obiecte, unele mai interesante decât altele, pe care le-am examinat cu atenţie, memorându-le pentru totdeauna.

Primele poziţii din inventar, vreo trei sute cincizeci la număr, erau ocupate de obiectele din colecţia Iuliu şi Maria Pascu, între care cele din Moldova sunt mai puţine. Dar chiar şi aşa, aportul acestui fond de documente la definirea spiritualităţii tradiţionale româneşti nu poate şi nu trebuie să fie neglijat. Iar pentru studenţii profesorului Chelcea, din anii războiului şi din perioada imediat următoare, au fost, cu siguranţă, preţioase mijloace de cunoaştere a artei populare autentice din diferite regiuni ale ţării.

Cu totul remarcabile mi s-au părut lăicerele, scoarţele, păretarele sau covoarele provenite din stânga şi din dreapta Prutului, dar şi acelea – mai puţine la număr – de pe meleagurile oltenesti sau transilvane. Trebuie adăugate apoi alte componente ale textilelor de

interior, precum fețele de pernă din Lugoj – Timiș ori din centrul Ardealului, așa-numitele *căpătâie*, urmate de *lepedeele* din Maramureș sau Bistrița-Năsăud, ștergarele din zona Mureșului și din Lisa – Făgăraș, *tindeele* din Sâmbăta Bihorului, Vad – Brașov ș.a.

Un interes aparte suscită piesele de port popular din această colecție, chiar dacă sunt dispartate, între acestea distingându-se cămășile femeiești din Bran – Brașov, care impresionează prin arhaicitatea croiului și subtilitățile ornamentelor. Pe același plan trebuie situate catrințele din Târnava Sibiului și, mai ales, din Boteni – Argeș (locul de naștere al lui Chelcea și al lui Petre Țuțea), *opregurile* cu franjuri din Sarmizegetusa – Hunedoara și, nu în ultimul rând, traistele din Turda – Cluj, Săliștea Sibiului ori din Sălciua – Alba (satul etnologului Valer Butură), relevând inconfundabile mărci de identitate. Și poate că tot aici și-ar găsi locul *furca de tors cu aripi*, achiziționată din Poiana Ampoiului – Țara Moșilor, precum și *tronul cu flori* din Târnava Mică, în care se țineau multe dintre țesăturile de interior.

Dintre obiectele de artă populară adunate de Pascu, două categorii mi-au reținut atenția în chip deosebit: piesele de ceramică și icoanele pe sticlă. În prima grupă intrau vreo treizeci de *cancee*, câteva ulcioare cu gura trilobată acoperită de sită, și aproape patruzeci de farfurii întinse (*taiere*) ori străchini adânci, cu contururi ferme și cromatică pastelată, pe care pasionatul magistrat le descoperise în gospodăriile țăranilor din inima provinciei de dincolo de munți. Toate smălțuite, îmbrăcate în straie de sărbătoare, păreau luate atunci din cuiele de la grindă sau de pe pereți, din dulapurile de vase, blidare ori colțare, unde înnobilaseră interioarele caselor bătrânești de odinioară, alături de atâtea și atâtea țesături, cusături sau broderii.

Înalte, suple, cu siluete elegante și o singură toartă, ce coboară armonios de sub gâtul vasului până spre treimea inferioară a acestuia, *canceele* cuceresc prin frumusețea lor unică. Toate vădesc asocieri coloristice deosebite, ritmicitatea decorului acordându-se perfect cu forma obiectului de ceramică pe care este așternut. Fondul acestora, aproape invariabil alb-gălbui, este segmentat uneori de brâie simple, duble ori triple, trasate cu nuanțe de maroniu sau albastru. Cu totul întâmplător, pot fi văzute și brâie ce reprezintă *valul* sau *unda apei*, dispuse la gâtul și la baza canceului.

Ornamentele dominante sunt cele fitomorfe și geometrice, pictate cu cornul sau cu pensula în tonurile pomenite deja: albastru-cobalt, brun-roșcat și verde închis. Tricromia verde palid, galben și cafeniu, cu

irizări de siena arsă ori azuriu, întâlnită în decorul zoomorf și antropomorf, iscă armonii coloristice subtile, amintind de ceramica habană. Pe două sau trei cance, cu părți ale compoziției zgratitate, apare incizat și anul realizării vaselor respective: 1868 și 1869.

Cât despre icoanele pe sticlă, trebuie să spun că asemenea minunății nu mai văzusem până atunci. Citisem studiul lui Mușlea privitor la această temă, prin amabilitatea profesorului Caraman care îl avea în bibliotecă, însă deosebirea dintre sticla netedă și cea de *glăjărie*, plină de asperități și alte imperfecțiuni, abia acum o vedeam și o înțelegeam așa cum se cuvine. Toate cele douăsprezece picturi țărănești din colecția lui Iuliu Pascu provin din ținutul Brașovului, poate cea mai prolifică zonă pentru acest meșteșug artistic. Sâmbăta de Sus, orașul Făgăraș, Tohanul Nou sunt doar câteva dintre localitățile cutreierate de neobositul magistrat ieșean, în căutarea unor icoane precum *Isus Pantocrator*, *Maria Jalnica*, *Sfinții Constantin și Elena*, *Sfântul Nicolae*, *Judecata de apoi*, *Sfântul Ilie Proroc* etc.

Altădată, le-ar fi putut găsi pe la *nedei* ori prin târguri și iarmaroace sezoniere, unde iconarii se duceau adesea pentru a-și vinde picturile lor naive. Le agățau pe niște prăjini (un soi de prepeleci) de aproape trei metri înălțime, pentru a putea fi văzute de toată lumea. Veneau țărani și le târguiau ca pe oricare marfă. Dar vremea iconarilor de odinioară trecuse, iar produsele lor, destul de multe încă în prima jumătate a veacului al XX-lea, au intrat în atenția colecționarilor, împutinându-se de la o zi la alta. Specialiștii nu au întârziat să le examineze și să scrie despre ele, dar încă nu îndeajuns. Mai sunt, totuși, exemplare interesante despre care nu s-a spus nimic. Poate că nu ar fi rău dacă cercetătorii domeniului ar găsi de cuviință să se aplece și asupra celor din patrimoniul Muzeului Etnografic ieșean.

După cum am mai spus, postul pe care fusesem angajat era acela de îndrumător științific. Aveam obligația de a însoți grupurile de vizitatori, călăuzindu-i cât mai profitabil pe itinerarul etnografic ce urma a fi parcurs prin cele zece-douăsprezece săli, care găzduiau expoziția permanentă a muzeului. Inițierea mi-o făcuseră colegii muzeografi, cu experiență în domeniu, pe care i-am însoțit la lucru în repetate rânduri. Încercam să deprind de la ei, cât mai repede și mai exact, ceea ce aveam de făcut. Și, în linii mari, cred că reușisem. Ceea ce mă nedumerea era atitudinea lor față de cei care veneau să vadă exponatele.

Mai fiecare dintre experimentații mei instructori priveau vizitatorii ca pe niște oameni grăbiți și suficient de informați, pentru a

mai avea nevoie de explicații amănunțite asupra unui obiect sau altul. Altfel spus, prestația fiecăruia în parte mi se părea sumară și stereotipă, lipsită de miez și, oricum, fără impactul așteptat asupra celor care cereau, atât de încrezători, îndrumare de specialitate. Și nu-i puteam suspecta de plafonare, căci la vremea aceea – har Domnului! – erau cu toții încă destul de tineri. Se considera că dacă atrăgeai atenția asupra *hrebănului*, cu care erau culese unele fructe de pădure, a *roiniței pe nuia*, care ajuta apicultorul să recupereze albinele evadate din stup, dacă explicai cum se pescuia cu *ostia*, cu *meredeul* sau cu *prostovolul*, însemna că îți făceai pe deplin datoria.

Mie cel puțin, mânat probabil și de entuziasmul vârstei, mi se părea că oamenii ar fi vrut să știe mai multe despre obiectele pe care le descopereau în sălile muzeului. De aceea, am parcurs de câteva ori spațiul expozițional, singur și cu caietul în mână, notându-mi toate obiectele despre care se putea spune și altceva decât ceea ce vedea oricine cu ochiul liber. Bunăoară, atunci când prezentai piesele ce ilustrau o îndeletnicire străveche ca vânătoarea, nu te puteai rezuma la simpla enumerare a *lașurilor*, *capcanelor*, tipurilor de arme sau a auxiliarelor acestora. Pentru că recipientele din corn de cerb, adesea bifurcate, în care se păstrează praful de pușcă – numite de români *tiocuri*, iar de populația huțulă *poroșnéțe* – nu sunt simple obiecte utilitare, ci au și o excepțională valoare artistică.

Ornamentele de pe ele, atingând adesea perfecțiunea, deși sunt atât de dificil de realizat, trebuiau neapărat comentate și încadrate în repertoriul mult mai amplu al decorului tradițional autohton. Era nevoie să fie scoase în evidență semnele și simbolurile arhaice, cum ar fi *calea rătăcită*, *urechile iepurelui*, *colțul porcului*, *unghia caprei* sau *dintele de lup*, care, într-un trecut ceva mai îndepărtat, avuseseră cu siguranță și implicații magice, menite să înrăurească pozitiv ocupația primară luată în discuție.

Același viu interes îl suscitau și exponatele din sala destinată păstoritului, chiar dacă nu erau la fel de spectaculoase ca altele. Și nu ne referim la cele ce alcătuiau inventarul stâinii, precum *budăcile*, *linguroaiele*, *brighidăile* sau *răvarele*, îndeobște cunoscute, la *tăujerele* ori *șterțurile* de spumuit urda, la *șteanurile* în care se prepara untul din lapte de oaie, cu toate că fiecare dintre ele relevă particularități ce merită reținute. Altele sunt piesele care, prezentate așa cum se cuvine, puteau deveni de îndată deosebit de atractive.

Ne gândim, de pildă, la *răbojuri*, acele scândurele din lemn de brad sau de tisă, simple ori duble, cu două, patru și chiar cu șase fețe, cu creștături, cu *țâncușă* și *cotor*, care țineau toate socotelile la stână. Prin câteva împunsături de cuțit, se notau pe răboj toate cele ce trebuiau știute: numărul oilor pe care le avea proprietarul, cupele de lapte date la mulsoarea măsuratului, cantitatea de brânză datorată, kilogramele primite și cele rămase etc. Răbojurile erau adevărate mașini de calcul primitive, ale căror linii și puncte incizate pe suprafața lemnului nu dădeau greș niciodată. Ședeau ciopor vizitatorii în fața *răbojului* și nu se mai săturau să-i admire subtilitățile.

Și tot în sala păstoritului, lângă peretele din stânga, pe un raft îngust de sticlă groasă, puteau fi văzute vreo trei pietre de râu lustruite frumos și cu câte o gaură ciudată în ele, care le străbătea dintr-o parte într-alta, niciuna nefiind asemenea celeilalte. Păreau niște piese enigmatice, care zăceau acolo de la deschiderea muzeului, sub un nume la fel de misterios – *ceraunia* – și rar cine le băga în seamă. Două fuseseră aduse de la Voinești, iar a treia de la Bivolari, ambele așezări fiind arundate Iașilor. Dar, evident, asemenea obiecte pot fi întâlnite pe tot cuprinsul țării, chiar și acolo unde păstoritul este o îndeletnicire secundară.

Li se spune *pietre de fulger*, *pietre fulgerate* sau *fulgerături*, deoarece oamenii credeau că găurile respective fuseseră făcute de fulger. Dar nu din această cauză erau aduse în muzeu, ci datorită implicațiilor pe care le aveau în medicina veterinară empirică, dovadă că mai erau numite și *pietre de leac*. Oile, caprele și chiar vacile care sufereau de *răsfulg* sau *bolohăneală* (cum se spune în popor), o boală ce împietrea ugerul și oprea lactația, erau mulse prin găurile acestor pietre, pentru a se vindeca. Se săvârșea, deci, o practică bazată pe magia homeopatică, sperându-se că pulpa împietrită se va deschide aidoma prundului lovit de fulger, iar laptele va țâșni cu iuțeala descărcării electrice care trecuse prin piatră.

Nu voi trece dincolo de sala păstoritului, fără a spune o vorbă-două și despre *tiparele de caș*. Poate și din cauză că, întotdeauna, mi s-a părut că aceste obiecte mirifice, plăsmuite cu atâta migală din lemn de paltin sau de cireș, ilustrau o desăvârșită simbioză între util și frumos. Se numărau printre puținele exponate ce te îmbiau să le deslușești tainele. Unii s-au grăbit să le localizeze în Vrancea, deoarece acolo sunt cele mai multe, dar pot fi găsite și în alte zone ale țării (Bistrița-Năsăud, Brașov, Muscel, Neamț, Prahova, Suceava) în care se mai practică încă păstoritul intensiv.

Li se mai spune *păpușare*, deoarece majoritatea sunt dreptunghiulare, iar o bună parte au chiar forme antropomorfe distincte. Cele rotunde însă, cu aglomerări de simboluri astrale, nu sunt cu nimic mai prejos din punct de vedere artistic. Și unele și celelalte sunt alcătuite din două bucăți, pentru a se putea presa cașul. Ciopliturile și creștăturile, de o varietate impresionantă, sunt efectuate în negativ. De aceea, pentru a se înțelege mai bine de ce sunt socotite capodopere ale artei lemnului, cele două componente ale tiparului trebuie expuse împreună cu cașul presat și afumat, pe care decorul (geometric, floral, zoomorf sau antropomorf) apare în relief.

Și chiar dacă tiparele de caș din Vrancea predomină, exemplarul ce reține atenția privitorilor de îndată, devenind unul de referință în colecția muzeului ieșean, provine din localitatea Ceahlău – Neamț, adică de la poalele celui mai impunător munte din Carpații Orientali. Este singura piesă achiziționată din zona respectivă, dar valoarea ei de *unicat* i-o conferă alți factori. Înainte de toate, ornamentul singular, care nu a mai fost semnalat în vreo altă regiune a țării. Este vorba de doi șerpi încolăciți, cu o *coroană* deasupra capetelor, care sunt creștați cu multă măiestrie pe suportul tiparului. Apoi, se mai adaugă faptul că exponatul este datat (1846), iar lângă anul în care a fost făcut apare și numele meșterului (Manoil).

Fără îndoială, elementele menționate sunt deosebit de importante. Cu toate acestea, ele nu asigură decât o mică parte din faima tiparului nemțean. Punctul de rezistență îl constituie semnificația simbolului zoomorf reprezentat, adică valoarea lui etnologică. Or, în această privință, meritul deslușirii acestor taine îi revine, în totalitate, savantului Petru Caraman. El a sesizat importanța deosebită a tiparului de caș de la Ceahlău și l-a pus în valoare așa cum nu o mai făcuse nimeni până atunci.

Elaborând un studiu asupra basmului la mai toate popoarele lumii, învățatul ieșean a constatat cu surprindere că imaginea *șarpelui încoronat*, adică a unui împărat al șerpilor, prezintă în multe basme străine, ca și în cele românești, nu-și găsea suportul în *credințele* noastre. Era sigur că acest substrat autohton exista, însă nu avusese șansa de a fi consemnat de vreunul dintre culegătorii de folclor. Profesorul Caraman nu se înșela câtuși de puțin. Într-adevăr, o asemenea legendă – despre care am pomenit într-un alt capitol al memoriilor – exista, cu aproape șapte decenii în urmă, la Șendriceni – Dorohoi, o așezare în care mi-am făcut studiile gimnaziale. Tiparul de caș pe care îl descoperea la muzeul

din Iași îi confirma, pe deplin, supoziția. Păstorul de pe Valea Bistriței nu putea ciopli această imagine decât în deplin acord cu credințele locale privitoare la șarpele încoronat. Iar rostul acestui simbol străvechi de pe tiparul de caș era unul magic prin excelență. Șerpii încoronați deveneau protectorii turmei, adică ai belșugului și bunăstării ciobanului.

Cu greu mă puteam decide asupra căror exponate din muzeu să mai stăruir. Erau multe, variate, pitorești, și toate spuneau câte ceva despre ingeniozitatea sau trăirile celor ce le ticluiseră sub semnul civilizației rurale. Unele veneau din negura timpului, altele mai de aproape, dar fiecare în parte și toate la un loc omagiau enciclopedia tehnic al țăranului român și ilustrau momente memorabile din istoria noastră culturală.

Am pășit în sala rezervată mobilierului tradițional, îmbrățișând exponatele cu privirea. Ca atâtea alte încăperi, putea fi parcursă în grabă sau pe îndelete. Erau expuse acolo dulapuri de vase, colțare cu aceeași destinație, mese mai mari sau mai mici, lăzi de zestre, scaune etc. Cine nu le știa? Se putea zăbovi doar pentru a fi admirate ornamentele ce le împodobeau ori în vederea examinării unor forme mai ciudate. Nimeni nu ar fi bănuir că multe dintre piesele din acel spațiu ascundeau enigme de nepătruns, care așteptau să fie dezvăluite.

În dulapul de vase, de pildă, nu se păstrau blidele utilizate zilnic, ci străchinile și farfuriile folosite la prăznuirea defuncțiilor. Unei mese ceva mai mari i se spunea *masă cu ladă*, așa după cum și sicriului i se spune *ladă*: „Cum te scoate din casuță/ Și te pune în *laduță*”. Mai era acolo o *masă cu sicriu* de la Straja – Suceava, alta, cu aceeași denumire, de la Tătăruși – Iași, o *ladă cu sicriu* tot din Bucovina ș.a. Să nu uităm apoi că lada de zestre este numită, pe alocuri, *tron*, *raclă* sau *lacră*, denumirile respective fiindu-i atribuite și sălașului funebru. Ciudată aglomerare de elemente sumbre într-o încăpere domestică atât de frecventată.

Pentru ruralul tradițional însă, asocierile de mai sus nu sunt cătuși de puțin îngrijorătoare. Căci în concepția lui, lumea de aici și cea de dincolo se întrepătrund la tot pasul. Nu sunt antagonice, ci jumătăți ale aceluiași întreg, pe care cei din lumea pământeană și cei din lumea mitică îl reprezintă în egală măsură. Iar această viziune este una general românească. Dovadă că mesele cu ladă ori lăzile cu sicriu nu apar doar în Moldova, ci și prin alte regiuni ale țării. Pot fi văzute în muzeele din Argeș, Bihor, Maramureș, Țara Moșilor, pretutindeni vechimea lor fiind una foarte mare. Lăzile de formă paralelipipedică, având înfățișări atât

de apropiate de cele ale sicriilor, au fost descoperite de arheologi pe terasa inferioară a Șomuzului Mare – Suceava ori la Aldeni – Buzău, unde locuința neolitică de care se vorbește pare să fie, mai curând, o casă a mortului.

Mai important rămâne însă faptul că toate aceste documente (arheologice ori etnografice) nu sunt decât ecouri îndepărtate ale faimoaselor *sarcofage* greco-romane și chiar egiptene. Asocierile au fost făcute încă de prin deceniile trei-patru ale veacului trecut (Poniatowski, Caraman), iar etnologilor noștri de seamă nu le-a rămas decât să le detalieze, arătând că *lăzile cu sicriu* din Buduresa – Bihor, Țara Moșilor sau Bucovina conservă nu doar forma sarcofagului, ci și tehnica de îmbinare a elementelor componente. Iată de ce exponatele din sectorul rezervat mobilierului țărănesc, încărcate de atâtea semnificații arhaice, trebuiau prezentate cu mai multă luare aminte.

Din câte îmi amintesc, o atracție deosebită asupra vizitatorilor exercitau și țesăturile din bumbac, în sau cânepă, intrând în sfera mai largă a textilelor de interior. Între acestea, se distingeau ștergarele de sărbătoare, inspirat ornamentate, și batistele sau năframele, brodate cu arnici ori lănică în două culori (roșie și neagră), cu sacâz înnodat, pentru a fixa fluturii și mărgелеle. Se putea crede că frumusețea acelor izvodiri bătrâne, adesea excepțională, nu mai avea nevoie de nici o recomandare din partea îndrumătorului. Și totuși, lucrurile nu stăteau nici pe departe așa. Pentru că mai ales acestea se cereau comentate sub variate aspecte. Și nu mă gândesc neapărat la denumirile lor locale (*ștergură, mânăștergură, pânzătură de cap, năframă de mână, de brâu, de față sau păioară*), ci la destinația acestora, ca și la implicațiile ritual-ceremoniale pe care le aveau: *ștergar pentru preot*, pentru *staroste, nași, socri, druște și vornicei*, apoi *năframă pentru mire*, de pus la *toiag*, la mâna *vătăjeilor, pomineafă* etc.

Nu puteau fi trecute cu vederea *ștergarele de schimb* din Negrilești și Tulnici – Vrancea, cu formele lor atipice și decorul dispus în registre, după cum nici *năframele de logodnă* din Neagra Șarului ori cele *de încredințare* din Panaci, depresiunea Dornelor, pentru că mai ales acestea aveau nevoie de explicații. Într-adevăr, *năframa de credință* era croită și brodată „în cornurele” de fata pețită, pentru a i-o dăruii viitorului mire în schimbul inelului de logodnă. Feciorul o etala apoi la toate petrecerile care aveau loc până la nuntă, atunci când dansa cu viitoarea mireasă, și o folosea – ca semn de recunoaștere – când mergea la casa părinților fetei după zestre. Fiind un simbol al alianței, mirii se

țineau de ea până la biserică, în timpul cununiei și la întoarcere spre casă. După nuntă, mireasa o împăturea, potrivindu-i ornamentele de la colțuri și o așeza în lada de zestre. Rămânea acolo până survenea decesul unuia dintre parteneri, când era scoasă și tăiată în două: jumătate se puneă în sicriul defunctului, iar cealaltă parte avea să însoțească pe ultimul drum perechea rămasă în viață. În felul acesta, având fiecare câte o jumătate din batista respectivă, cei doi soți erau convinși că se vor reîntâlni în lumea spiritelor.

Dar cea mai spectaculoasă încăpere din muzeu, având toate atributele unui spațiu al sărbătorii, al armoniei desăvârșite, în care frumosul te întâmpina la tot pasul fără ostentație, mi se părea aceea ce adăpostea țeșăturile mari: scoarțe, covoare, lăicere, chilimuri, macaturi sau păretare, șatrânci etc. Când intram acolo, aveam senzația că mă învâluie miresme de busuioc și mere coapte, așa cum mi se întâmplase de atâtea ori în satele noastre, fiind poftit să pășesc în „casa cea mare”.

Expoziția se deschidea cu trei scoarțe mari, de o frumusețe unică, despre care se spunea că ar fi provenit din Basarabia. Dimensiunile lor arătau clar că fuseseră nevedite în războaie de țeșut verticale, poate chiar în *lemne* sau *carâmbi*, cum li se mai zice acestor instalații prin satele din stânga Prutului. Prima țeșătură din cele trei avea fondul albastru potolit, a doua *naramgiu*, iar ultima fusese vopsită într-o nuanță de grenă, ce aducea mai mult a vișină putredă. Foarte aerisite, compozițiile lor decorative erau alcătuite din motive geometrice și vegetaționale, atent stilizate. Pe spatele fiecăreia dintre cele trei scoarțe, în partea stângă jos, era cusută câte o bucatăică de carton, pe care scria: *Colecția George Oprescu*. Peste câțiva ani, când m-am dus să i le arăt unui coleg de breaslă, dispăruseră de la locul lor. Ce se întâmplase cu ele, nimeni nu mi-a putut spune.

În acea sală, mai erau expuse și alte scoarțe mari, la fel de vechi. Li se spunea covoare și se impuneau, înainte de toate, prin ornamentica lor. Unul de la Mândrești – Botoșani avea fondul întunecat, pe care fuseseră alese șiruri de ghivece cu pomișori, în vârfurile cărora se odihneau, tăcute, misterioase păsări afrontate. Era datat (1861) și semnat cu inițialele femeii care îl izvodise. Cele patru sau cinci tonuri coloristice se îmbinau armonios, dând întregului o înfățișare expresivă, deosebit de agreabilă. Pe un alt covor, putea fi văzută o imagine monumentală, ce atrăgea atenția de îndată. Întreaga suprafață a țeșăturii, de un verde măsliniu, era acoperită de *pomul vieții în glastră*, pe ramurile căruia nu-și dădeau rând vreo zece-douăsprezece perechi de

păsări, singura stingheră fiind plasată în vârful simbolului dendrolatric. Și în aceste două cazuri, se cereau spuse câteva cuvinte despre *arborele nemuririi* și *pasărea-suflet*.

Îmi vin în minte apoi, scoarțele înguste și lungi, țesute în stative, semn că acoperiseră cândva pereții modestelor locuințe țărănești. Câteva, fără privaz, cu *raci* și *cerbi* rânduiți pe mijlocul țesăturii, de un farmec straniu, fuseseră achiziționate de la Moșna – Iași, un sat răzeșesc de pe malul Prutului. Alta provenea de la Flămânzi – Botoșani și era împodobită cu meri înfloriți, dar și cu alte soiuri de pomi, pe crengile cărora ciripeau păsări. O adevărată livadă mirifică, asemenea grădinii raiului, imagine surprinzător de optimistă pentru acea așezare moldavă greu încercată.

Nu pot uita nici exemplarul de la Zgura – Vaslui, o țesătură cu fondul negru intens, ce se armoniza atât de plăcut cu motivele viu colorate, înfățișând imagini florale, zoomorfe și antropomorfe. Fusese *covorul de cununie* al bătrânei care a trebuit să se despartă de el, iar alesăturile – atât de inspirate – dezvăluiau funcția avută odinioară: fete cu coroane pe cap și buchete de flori în mâini, cai în mișcare, păsări în zbor, mărul ca semn al rodniciei etc.

Va fi fost oare în expoziția de care vorbim și vreun *covor de înmormântare*? Probabil că da, chiar dacă muzeografi care s-au ostenit să le descopere n-au mai consemnat și această destinație. Erau atâtea lucruri despre care nu se vorbea atunci. Dar femeile bătrâne păstrau în zestre asemenea țesături, pe care – nu o dată – le pregăteau anume încă din tinerețe. Se numeau *covoare de moarte*, iar la vremea marii călătorii erau așternute peste paiele din carul mortuar sau acopereau cu ele sicriul. Aveau o anume sobrietate și foloseau ornamente specifice. Pe chenar apărea *șinătăul* sau *unda apei*, căreia i se mai zicea și *calea fără sfârșit*, iar câmpul central era presărat cu *roate* (simboluri solare) și *stele*, printre care putea fi văzută și câte o *pasăre-suflet*. Fără îndoială, asemenea țesături au existat în expoziția de covoare de la Iași, iar specialiștii nu erau străini de ele. Dovadă că atunci când vremurile s-au mai limpezit, nu au întârziat să le arate vizitatorilor și să le tălmăcească înțelesurile.

Într-un colț al acelei încăperi se afla un lăicer, pe lățimea căruia fuseseră țesute *scaune* policrome de diferite dimensiuni. Erau vrâste înguste și late, numite pe alocuri *punți* sau *poduri*, între care apăreau buchete de flori stilizate, alternând cu un pomișor ce avea șapte crenguțe, iar în vârf un fruct. Era unul dintre *lăicerele de pomană*, ce se

dăruia în fața convoiului funebru sau pe malul gropii, pentru a-l ajuta pe răposat să treacă apele ori prăpăstiile întâlnite în cale pe celălalt tărâm.

Compoziția decorativă a aceluia așternut era completată de o imagine antropomorfă minusculă (un fel de *păpușă*) ce fusese plasată la un colț al țesăturii. De regulă, simbolul respectiv trecea neobservat, așa cum se întâmpla și atunci când însoțea motivele ornamentale de pe scoarte sau covoare. O asemenea apariție nu este, totuși, câtuși de puțin întâmplătoare. Ar putea să reprezinte o marcă de identitate, adică un fel de semnătură a țesătoarei, după cum ar constitui și o ipostază insolită a vreunuia dintre strămoșii mitici ai răposatului, venit să călăuzească sufletul acestuia în marea lui călătorie spre lumea moșilor și a strămoșilor. Prin Moldova din stânga Prutului, această figurină este numită *strajă*, ceea ce duce cu gândul la un spirit domestic arhaic, protector al gospodăriei, deci tot la unul dintre străbunii binevoitori.

Am menționat, în cele de mai sus, câteva aspecte ale exponatelor din muzeu, mai puțin abordate, care l-ar fi putut ajuta pe îndrumătorul neexperimentat să evadeze din prezentarea stereotipă, monotună. Sunt mult mai multe, desigur, iar însemnările mele ședeau mărturie că nu ignorasem nimic din ceea ce merita să fie adus la cunoștința celor ce pășeau pragul unui asemenea lăcaș de cultură. Și cum puteau fi trecute cu vederea câtă vreme, îndeletnicirile, mai ales, sunt ilustrate atât de plastic în folclorul nostru literar, cel paremiologic și enigmatic excelând în această privință. Până și un obiect banal ca *rogojina* putea deveni extrem de atractiv, dacă era prezentat în contextul cunoscutului basm *Împăratul rogojinar*.

După două săptămâni de muncă, odată cu sfârșitul anului 1966, documentarea mea în muzeu se încheia. Pentru începutul anului următor aveam ordin de chemare la oaste.

*

Pe data de 10 ianuarie 1967, în zorii unei zile de joi, luam trenul accelerat Iași – Timișoara pentru a ajunge la Arad. Unitatea militară la care trebuia să mă prezint se afla în localitatea Radna, undeva pe malul drept al Mureșului, foarte aproape de orașelul Lipova. Mai precis, era situată între satele Barațca și Șoimoș, la poalele unor dealuri din prelungirea sud-vestică a Munților Zarandului. La vremea aceea, așezarea era cunoscută doar din romanul lui Slavici, fiind locul în care s-a născut și a trăit Mara. Notorietatea însă avea să și-o câștige mult mai târziu, grație mănăstirii romano-catolice *Maria Radna*, aflată gard în gard cu cazarma în care aveam să fiu încartiruit. Prin a doua jumătate a

deceniului șapte al veacului trecut, acel impunător lăcaș de cult părea pustiu. În cele vreo șase luni petrecute la Radna, nu știu dacă l-am văzut deschis de trei sau patru ori. Cine să bănuiască atunci că, după aproape un sfert de veac, mănăstirea avea să devină cel mai important loc de pelerinaj din vestul țării, ajungând să-i treacă pragul peste 80.000 de credincioși anual.

În ce mă privește, nu aveam nimic din înfățișarea recrutilui autentic. Călătoream singur, fără atât de cunoscuta valiză de lemn, ci doar cu o banală geantă de voiaj pe umăr, și nici măcar nu dădeam semne că mi-aș fi înecat amarul în vreo băutură alcoolică. Când am ajuns la Lipova, trecuse binișor de miezul nopții. Primul imbold a fost acela de a rămâne în sala de așteptare până a doua zi. Și nu greșeam deloc dacă nu mă răzgândeam. Dar cum cineva m-a asigurat că până la cazarmă era mai puțin de un kilometru, n-am putut sta pe gânduri și am pornit la drum. După scârțâitul zăpezii de sub picioare, constatam că gerul începuse a se înteti.

Urmând pârtia ce se făcuse printre nămeți, în scurtă vreme m-am trezit în fața unei porți imense, zăvorâtă cu fiare de nădejde, peste care se așternuse un strat gros de chiciură. Cred că am utilizat toate mijloacele posibile, pentru a-mi face simțită prezența acolo. Când eram gata să mă reîntorc la Lipova, s-a auzit scrâșnetul prelung al încuietorilor înghețate, iar un soldat pe jumătate adormit m-a privit nepăsător, cerându-mi ordinul de chemare. L-a citit, s-a mai șters la ochi, mi-a cerut și buletinul, m-a analizat și, în sfârșit, mi-a dat drumul înăuntru, răsucind din nou încuietorile porții. Fără să spună vreun cuvânt, a luat-o spre aripa dreaptă a clădirii, descuind ușa unei încăperi ce părea să fie o sală de sport: mare, goală și cumplit de rece. Dormitoarele erau sigilate, iar cazarma nu mai fusese încălzită de două-trei zile, adică de la plecarea seriei anterioare. M-am ghemuit într-un colț și am zdrăvenit până dimineață, cu gândul la căldura din sala de așteptare, pe care o părăsisem atât de imprudent.

A doua zi, până să-mi apară camarazii, am avut câteva clipe de răgaz, în care am încercat să scrutez împrejurimile. M-am resemnat însă destul de repede, căci afară de turlile înzăpezite ale mănăstirii și un cer învăluit în ceață nu era nimic de văzut. Cazarma, de formă dreptunghiulară, arăta ca o cetate. Mă și întrebam dacă, odinioară, destinația ei nu a fost cu totul alta. Clădirile aveau trei nivele, erau acoperite cu țiglă și etalau o sobrietate care mă neliniștea. La drept vorbind, nu era o unitate militară propriu-zisă, ci un soi de școală

hărăzită instruirii absolvenților de facultate, care făceau armata cu termen redus. Nu eram soldați, ci elevi TR. În realitate însă, cei ce se școleau la Radna aveau ce povesti nepoților. Pentru că timp de vreo trei luni treceau prin toate experimentele, privațiunile și rigorile cazone, pe care nu le uitau tot restul vieții.

Partea a doua a perioadei de școlarizare era de nerecunoscut în comparație cu cea dintâi. Dovadă că am avut suficient timp la îndemână pentru a-mi ordona însemnările făcute la muzeul din capitala Moldovei, transformându-le într-o expunere coerentă, atrăgătoare. În versiunea lui finală, acest proiect de tinerețe număra aproape cincizeci de pagini dactilografiate. Și tot în aceeași perioadă, la sugestia comandantului școlii, au prins a se iniția manifestări artistice dintre cele mai diverse: echipe de teatru, de estradă, grupuri satirice, tarafuri de muzică populară sau ușoară etc. Erau acolo actori, regizori, scenariști, poeți, muzicieni, gata să facă orice pentru a mai scăpa de atâtea și atâtea lucruri dezagreabile. Pentru că perioada relaxată de care am amintit nu era valabilă pentru toți cei peste opt sute de militari încazarmați. Beneficiau de ea doar vreo șaptezeci-optzeci, care desfășurau activități „instructiv-educative”.

Mi-aș fi putut găsi locul ușor în vreuna dintre formațiile artistice, dar amintindu-mi că în anii studenției pregătisem două formații de dansuri populare, am decis să fac același lucru. Timp de câteva zile am stat de vorbă cu sute de militari, reușind să identific cincisprezece dansatori unul și unul. Eu eram al șaisprezecelea. La capătul a două săptămâni de repetiții, eram gata de urcat pe scenă. Stăpâneam un repertoriu coregrafic din mai toate zonele țării: *Arcanul*, *Bărbuncul*, *Bătuta*, *Brâul*, *Burduiul*, *Ca-n Banat*, *Corăgheasca*, *Fecioreasca* ș.a. Ne-am unit apoi cu taraful de muzică populară, care avea și vreo șapte soliști vocali sau instrumentiști, alcătuind un redutabil *Ansamblu de cântece și dansuri*, cu care am început să cutreierăm meleagurile bănățene.

Oamenii veneau în număr mare să ne vadă, ne poșteau pe la casele lor, unde tăifăsuim pe așezate despre jocurile bătrânești și obiceiurile din acea parte a țării. Am ajuns chiar și la o serbare câmpenească (un fel de *nedeie*) de pe platoul *Highiş* din Zarand, unde se aduna sumedenie de lume: unii veneau să joace și să cânte, alții să-și vândă produsele, alții să târguiască sau pur și simplu așa „de-a sloboda”. Ne-am dus acolo cu două autobuze mari, pentru că – în fapt – aveam de executat o aplicație tactică în munți, la o altitudine de o mie de metri,

ceea ce am și făcut, chiar dacă tema respectivă fusese doar un pretext. Pe scena din poiană am dansat până la epuizare. Mii și mii de oameni își ațintiseră privirile asupra noastră și ne răsplăteau cu aplauze din belșug. Cred că a fost cea mai frumoasă zi din cele petrecute la Radna.

Trecuseră aproape șase luni de când mă aflam în armată și, cu toate acestea, vremea eliberării m-a luat prin surprindere. Parcă abia ieri băteam deznădăjduit în poarta de la intrare. Cu aceeași geantă de voiaj pe umăr (în care pusesem și hainele de iarnă), dar și cu amintiri de neuitat, părăseam sprinten cazarma de lângă mănăstirea Fecioarei Maria. Lăsam în urmă atâtea și atâtea locuri, bătătorite cândva de pașii neobositei Mara, mereu grăbită să-și întindă mărfurile în calea mușterilor, pentru ca „sărăcuții ei copii”, rămași orfani de tată, să ducă o viață mai bună. Trecând peste apa Mureșului, gândul mi-a mai zburat o dată la *podul plutitor* al lui Hubăr, pe care mama Persidei și a lui Trică îl gospodărea cu atâta râvnă, adunând creșterii la ciorap.

De la Lipova făceam cale întoarsă înspre plaiurile moldave. Nu m-am dus însă la Iași, așa cum scria pe foaia de drum, ci am luat-o spre nord-estul provinciei, pentru a ajunge în satul natal. Mă duceam să-mi văd părinții, așa cum făceam mereu după o înstrăinare de mai multe luni de zile. De data aceasta aveam un motiv în plus. Știam că așteptau și ei să le vină feciorul din armată. Mai ales că eram primul din cei patru băieți care îmbrăcaseră haina militară. Am ajuns acasă la vremea secerișului. Altădată, când părinții mei erau gospodari la casa lor, abia dacă am fi avut vreme să schimbăm două-trei vorbe. Aruncam din mers secerile pe un umăr, traista cu mâncare pe celălalt, luam de funie trei-patru vite, care trebuiau priponite pe bahnă, și până în marginea lanului de grâu nu ne opream. Îmi amintesc cu plăcere de acele vremuri, deoarece – oricât ar fi fost truda de mare – părinții mei, ca și secerătorii care îi însoțeau, erau fericiți. Nu vedeam unul cu fața posomorâtă. Spuneau glume, râdeau, cântau, iar în urma lor se înălțau „clăile ca hodobăile”, făcute din snopi mari cu spice mașcate, plesnind de rod bogat.

De data aceasta i-am găsit acasă. Unde ar fi putut să se mai ducă? Numai că pentru plugarul harnic șezutul degeaba este cea mai cumplită povară. Le luase pământul, le luase vitele, nu le mai rămăsese nimic. Unde să se mai grăbească? Puteau tăifăsuși oricât. Și am stat de vorbă, într-adevăr, foarte multă vreme, însă nu despre mine, ci tot despre ale lor. Zădarnic încercam eu să le mai înseninez frunțile cu câte o ispravă din armată. Reveneau mereu la cele ce-i frământau. Și nu

lipsurile lor îi preocupau, căci despre așa ceva nu putea fi vorba, ci năpasta care căzuse peste obștea satească. Tata, mai ales, avea o vorbă pe care o repeta ca un laitmotiv: „Săraca lume!” *Ogoarele* lor îngrijite, la care se duceau cu atâta bucurie, fuseseră prefăcute în *tarlale* imense, pe care lucrau mai mult mașinile. La vremea culesului însă, strângeau, risipeau, nimeni nu da seamă nimănui pentru paguba făcută. Era o nepăsare generală, pe care gospodarii strângători n-o puteau pricepe. Iar dacă cineva aduna de pe miriște un braț-două de spice, rămase în urma combinei, era cercetat pentru furt din avutul obștesc.

În ultima decadă a lunii lui Cuptor, mă reîntorceam la muzeul din Palatul Culturii. N-am mai avut timp să stau de povești cu colegii. Nu am întrebat nici măcar de ce fusesem scos din bibliotecă, pentru a sta într-o cameră mai mică împreună cu altcineva. M-am mutat și gata. Era vremea concediilor și a vacanței de vară, așa că grupurile de vizitatori se țineau lanț. Mi-am reluat activitatea cu bucuria că puteam experimenta prezentarea pe care o gândisem înainte de a pleca în armată. Încântați de informațiile primite, unii oaspeți au început să-mi mulțumească la sfârșitul traseului, ceea ce nu se prea obișnuia. Indirect, ei validau formula de ghidaj pe care o propuneam. M-am grăbit atunci să pun textul pe care îl redactasem la îndemâna colegilor, gândindu-mă că îl vor folosi măcar așa, orientativ. Nu știu dacă l-a citit cineva. Sigur rămâne doar faptul că unii dintre ei au comentat gestul meu cu o înverșunare pe care nu am înțeles-o niciodată.

Vizitatorii gândeau însă cu totul altfel. Pe la mijlocul toamnei, au prins a ne trece pragul din nou studenții. Mai ales cei de la Filologie, Geografie și Istorie, care făceau un fel de practică la Muzeul Etnografic. Cu aceștia s-a întâmplat un lucru ce avea să se răsfrângă negativ asupra mea. Încântați de explicațiile pe care le ofeream, profesorii însoțitori au refuzat să lucreze cu alți îndrumători. Ca urmare, la sfârșitul acelor întâlniri, atât de plăcute pentru mine, am fost chemat în fața Consiliului muzeal, care m-a admonestat pentru *vedetism*. Mi s-a adus la cunoștință, totodată, că nu voi mai însoți grupurile de vizitatori, pe motiv că aveam altceva de făcut. Într-adevăr, în perioada imediat următoare a trebuit să plec pe teren. Împreună cu câțiva specialiști de la Universitate și de la Casa Regională a Creației Populare urma să cutreierăm așezările rurale, pentru a identifica păstrători ai datinilor și obiceiurilor de iarnă, în vederea participării la manifestări artistice de profil.

În câteva săptămâni, am fost în zeci și zeci de sate ale regiunii Iași, de la confluența cu fostul raion Botoșani și până la granițele

actualului județ Galați. Repertoriul obiceiurilor de la Crăciun și Anul Nou din spațiul investigat era demn de cel mai viu interes. Practici arhaice, despre care în literatura de specialitate nici nu se pomenea, apăreau la tot pasul. Cele mai interesante alaiuri erau dirijate către festivalurile raionale de teatru folcloric de la Hârlău, Pașcani, Târgu Frumos, Iași, Negrești, Vaslui, Bârlad și Huși. Unele dintre ele urmau să participe și la un spectacol de gală, un fel de finală pe regiune, care nu a mai avut însă loc, fiind interzisă în ultima clipă de mai-marii diriguitori ai vremii. Complex și profund, limbajul acelor spectacole feerice era încifrat în acte de comunicare ce transmiteau mesaje pline de înțelesuri.

Țin minte că am făcut atunci foarte multe fotografii, pe care harnicul tehnician al Palatului (Axinte Popa) le-a dezvoltat și copiat, introducându-le apoi în arhiva muzeului la care lucram, cu toate informațiile ce le însoțeau. Se numărau printre acestea: *Capra* de la Aroneanu și *Cerbul* de la Miroslava – Iași, *Capra cu moșnegi* de la Buznea – Târgu Frumos, *Cerbul* de la Balș, același raion, *Căluțul cu covată* de la Deleni și *Cerbul* de la Pârcovaci – Hârlău, *Roșiorii cu fete* de la Gura Bădiliței și *Capra cu arnăuți* din Heci – Lespezi, raionul Pașcani, *Capra de la Pogana* și *Harapii* de la Racova – Vaslui, *Caprele pe prăjină* din Rafaila – Negrești, *Vălăretul* de la Obârșeni – Voinești, o localitate răzeșească ce se află pe pantele nordice ale Colinelor Tutovei etc.

La Obârșeni, în acel sat de pe apa Iezerului, vedeam pentru prima oară acel alai de alaiuri numit *Vălăret*. Era o ceată imensă, ce coagula toată suflarea obiceiurilor de iarnă din localitatea respectivă: *Capre* de vreo trei feluri, *Cai*, *Urși*, *Babe*, *Moșnegi*, *Dame*, *Ofițeri*, *Arnăuți*, *Ciobani*, *Harapi*, *Badarani*, *Sitari*, *Paianțițe*, *Oamenii de unire* etc. Adevăratele semnificații ale Vălăretului însă, practicat și la Sărbătorile de Paști (mai ales atunci), aveam să le descopăr ceva mai târziu. Abia atunci când le-am putut pune în relație cu datina similară din stânga Prutului, precum și cu vechile obiceiuri de primăvară, unde sensurile primare ale practicii subzistă încă.

La începutul anului 1968, nu mult după terminarea sărbătorilor de iarnă, plecam din nou pe teren. De data aceasta, aveam misiunea de a achiziționa diverse *măști*, pentru a îmbogăți colecția de profil a muzeului, pe atunci relativ săracă. Casieria Complexului muzeal mi-a dat 3.700 de lei, o sumă destul de importantă pe atunci, iar șeful de secție (singurul cu care mă înțelegeam bine) și două muzeografe cu experiență m-au lămurit cum trebuie cheltuiți banii. Cumpărarea

exponatelor se făcea prin negociere directă. Adică proprietarul obiectului cerea un preț, iar muzeograful avea datoria să-l mai diminueze. Bani se achitau, obligatoriu, la Sfatul Popular, în prezența președintelui sau a unei alte oficialități importante, care certifica tranzacția încheiată cu formula: „Plata s-a făcut în fața noastră”. Apoi contrasemna, parafă actul încheiat, își oprea un exemplar, iar celălalt însoțea marfa achiziționată.

M-am dus mai întâi la Obârșeni – Voinești, sperând că voi putea procura măști pe alese. Le admirasem cu numai câteva săptămâni înainte. Din păcate, aproape toate fuseseră distruse după încheierea colindatului la ultima casă. Așa era obiceiul în sat, nu se păstrau de la un an la altul. Rămăseseră intacte doar *bătele* cu capete antropomorfe, din care am putut lua vreo trei bucăți. Pașii m-au purtat apoi spre Odaia Bursucani, undeva mai jos de Bârlad, de unde am cumpărat o mască de *urs*, destul de bine conservată.

Următorul popas l-am făcut la Mirosllovești – Iași, pe Valea Moldovei, foarte aproape de Verșenii copilăriei lui Sadoveanu. Acolo am făcut două achiziții care aveau să devină cele mai valoroase din întreaga colecție a muzeului: o mască triumfiulară de *Capră* (bogat împodobită cu panglici multicolore, oglinzi, canafi de lână, mărgelă și hurmuz) și o *căciulă de irozi* cu pompon roșu, învelită cu șiraguri de hurmuz de la bordură până la partea de sus a calotei. Cea de a doua piesă era un unicat: întâi, pentru valoarea deosebită a podoabelor (aduse de la Cernăuți) și în al doilea rând, fiindcă nu mai fusese purtată de o jumătate de secol. Bunicul celui ce o vindea umblase cu *Irozii* înainte de Primul Război Mondial. M-am oprit apoi la Mădârjești – Târgu Frumos, în fostul ținut al Cârligăturii, de unde am luat o mască de *Cerb*, pentru ca ultima târguială să o fac la Budești – Mogoșești, în vecinătatea Iașului, aceasta fiind o mască de *moșneag*.

Prima constatare făcută pe teren era aceea că proprietarii bunurilor ce urmau a fi vândute cereau pe ele sume derizorii. Mult mai mici decât valoarea reală a obiectelor respective. Cum nu le puteam lua, totuși, pe degeaba, încercam să-i conștientizez, spunându-le să solicite prețuri de trei ori mai mari. Derutați de oferta neașteptată pe care le-o făceam, unii dintre ei ar fi vrut să-mi facă și mie parte din puținul pe care îl câștigau. Cine știe ce experiențe de acest gen vor fi avut ei. Dar chiar și așa, cu niște negocieri atipice, tot mi-au rămas bani de restituit la casierie, ceea ce nu a fost deloc pe placul unora dintre colegii mei mai vârstnici.

În a doua jumătate a lunii lui Mărțișor, când încă mai căutam o cale de a-mi afla și eu locul în colectivitatea aceea atât de mică, s-a întâmplat un lucru de-a dreptul miraculos. Într-o bună zi, căci bună a fost după cum se va vedea, a intrat în biroul pe care îl împărțeam cu încă un coleg, un domn de care nu-mi aminteam să-l fi văzut vreodată: un bărbat de statură mijlocie, cu chipul ușor încrunțat, care părea să aibă vreo cincizeci de ani. Hainele îngrijite, închise la culoare, și pălăria impecabilă îi dădeau o anume prestanță, ceea ce te cam pune pe gânduri. A întrebat de mine cu o voce baritonă, după care m-a invitat să schimbăm câteva vorbe în particular. M-a îndemnat să-mi iau și treniul. L-am urmat de îndată, nu însă fără o anume îngrijorare. După câțiva pași, sesizându-mi neliniștea, s-a întors spre mine și s-a recomandat: era directorul *Centrului de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor* din cadrul Filialei Iași a Academiei Române.

Ne-am plimbat agale de la Palatul Culturii până în Piața Unirii și înapoi, purtând o discuție lungă, axată exclusiv pe probleme științifice. Fără nici o introducere, m-a întrebat dacă aș fi interesat să părăsesc locul de muncă, pentru un post de cercetător științific la institutul academic pe care îl conducea. Directorul Complexului Muzeal își dăduse deja avizul, avertizându-l însă că aveam tendința de „a roade la scaun”. Abia atunci am înțeles motivul suspiciunilor cu care erau întâmpinate toate inițiativele mele. La Institut urma să organizez Sectorul de folclor, care nu exista încă, și să propun o seamă de proiecte menite să justifice individualitatea departamentului respectiv. Nu am ezitat nici o clipă. Peste o săptămână susțineam examenul, iar începând cu data de 31 martie 1968 eram salariatul Academiei. De Muzeul Etnografic al Moldovei nu m-am despărțit însă niciodată. M-a ținut aproape tezaurul său etnocultural, pe care nu am conștientizat să-l prețuiesc și să-l promovez la adevărata lui valoare.

NOTE ȘI COMENTARII LA UN EPISTOLAR INEDIT: SEXTIL PUȘCARIU – ION MUȘLEA

Cosmina TIMOCE-MOCANU*

Abstract

The paper suggests an analysis of an important moment in the history of Romanian ethnology, namely the institutionalization of such researches in Cluj-Napoca by means of founding the Folklore Archive of the Romanian Academy, from the perspective of the relationships between the main pawns in this process: Sextil Pușcariu and young researcher Ion Mușlea. In achieving the purposes of this paper, I used both classical sources (scientific works of the two), as well as correspondence, an unedited part which Ion Mușlea and Sextil Pușcariu had written between 1925 and 1941.

Keywords: Sextil Pușcariu, Ion Mușlea, The Folklore Archive of the Romanian Academy, correspondence, institutional construction.

Cuvinte-cheie: Sextil Pușcariu, Ion Mușlea, Arhiva de Folclor a Academiei Române, corespondență, construcție instituțională.

Dacă a fost subliniat adesea rolul pe care, imediat după Marea Unire, Sextil Pușcariu l-a avut în instituționalizarea cercetărilor de cultură tradițională la Universitatea „Daciei Superioare” din Cluj¹, este mai puțin cunoscut faptul că Ion Mușlea ar fi avut, probabil, un cu totul alt traiect intelectual fără o „scrisoare lungă și plină de sfaturi

* Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca – România.

¹ A se vedea, spre exemplu, Dumitru Pop, *Sextil Pușcariu și cultura noastră populară*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei”, Cluj-Napoca, IX (1977), p. 385-395; Ion Cuceu, „Sextil Pușcariu și cultura populară”, în vol. *Întâlniri între filologii români și germani/Deutsche und rumänische Philologen in der Begegnung*. Editori: Arthur Greive, Ion Taloș, Ion Mării, Nicolae Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2003, p. 99-117; Idem, „Structuri instituționale ale Școlii clujene”, în vol. *Antropologie și studii culturale*. Editori: Alina Branda, Ion Cuceu, Cosmina Timoce-Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012, p. 467-483; Idem, „Sextil Pușcariu and the Folklore”, în *Caietele Sextil Pușcariu, I. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”*, ediția I, Cluj-Napoca, 12-13 septembrie 2013. Editori: Eugen Pavel, Nicolae Mocanu, vol. I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 241-254.

înțelepte”² primită în perioada studenției pariziene de la marele lingvist. Dat fiind acest aspect, restituirea epistolarului Sextil Pușcariu – Ion Mușlea, împreună cu câteva comentarii introductive, se dovedește un demers absolut necesar în încercarea de configurare a relației profesionale și personale dintre cei doi corespondenți, precum și în creionarea contextului instituțional în care această relație s-a construit și a funcționat.

Așa cum îl propunem tiparului în paginile următoare, schimbul epistolar cuprinde 18 scrisori organizate după autori, respectând, în interiorul fiecărei categorii, ordinea cronologică a expediției, precum și un *addendum*: *Raportul asupra tezei de doctorat „Problema Junilor brașoveni în cadrele folclorului” de I. Mușlea*, întocmit de profesorul Sextil Pușcariu la 18 aprilie 1927 și reprodus după originalul păstrat la Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Fond 798 (Personalul Universității „Regele Ferdinand”), dosar 143 („Ion Mușlea”). Scrisorile care au circulat înspre Mușlea, cinci la număr (o dactilogramă, o carte poștală și trei scrisori propriu-zise), au fost transcrise după originalele păstrate în Fondul de corespondență al Institutului „Arhiva de Folclor a Academiei Române”.

Inversând sensul relației epistolare, am transcris 13 scrisori destinate folcloristului, dintre care patru sunt cărți poștale ilustrate, ale căror originale se află la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”³. Dat fiind rolul fundamental pe care Pușcariu l-a jucat în înființarea și oblăduirea Arhivei de Folclor a Academiei Române, extensiunea corespondenței îi poate părea cititorului destul de redusă, însă, dacă ținem cont de faptul că, în textul memorialistic *Din activitatea mea de folclorist*, Mușlea însuși face referire exclusiv la cinci episoade epistolare, trebuie să admitem că dimensiunile reale ale corpusului nu pot fi cu mult diferite.

În ceea ce privește intervalul de corespondență, observăm că, în cei șaisprezece ani scurși din 1925 până în 1941, dialogul se concentrează în

² Ion Mușlea, „Din activitatea mea de folclorist. Contribuții la cunoașterea mișcării folclorice românești între anii 1925-1965”, în vol. *Arhiva de Folclor a Academiei Române. Studii, memorii ale întemeierii, rapoarte de activitate, chestionare 1930-1948*. Ediție critică, note, cronologie, comentarii și bibliografie de Ion Cuceu și Maria Cuceu. Prefață de Ion Cuceu, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2005, p. 157.

³ Se cuvin mulțumiri cercetătorului Nicolae Mocanu, de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție copiile acestor scrisori.

trei perioade distincte⁴. Prima se întinde între 5 februarie 1925 și 20 iulie 1928, cele șase scrisori tematizând căutările științifice ale unui Mușlea bursier la Paris sau călător în arhivele și muzeele Nordului. În cea de-a doua perioadă, corespondenții își scriu mai des – nouă epistole în intervalul 1930-1932 – chestiuni ce privesc organizarea Arhivei de Folklor a Academiei Române sau publicarea primului număr al buletinului științific al instituției; *coda* acestei perioade o constituie scrisoarea din 9 mai 1936, în chestiunea mutării Arhivei din clădirea Muzeului Limbii Române.

De obicei, Mușlea scrie din Cluj, doar o dată din Bixad, unde se deplasase pentru cercetări de teren cu colegii lingviști, respectiv din Techirghiol-Eforie, unde se afla în concediu de odihnă. Cât despre Pușcariu, pentru această etapă notează într-un singur caz localitatea de expediție, anume Branul natal (19 septembrie 1930). În fine, cele două scrisori schimbate în ultima perioadă (1940-1941) îi găsesc pe autorii lor departe de casă, încercând să recompună în pribegie unele dintre rosturile instituțiilor pe care le-au ctitorit la Cluj: Ion Mușlea se afla, în 1940, în refugiu la Sibiu, cu Arhiva și Biblioteca Universității, iar, în 1941, Sextil Pușcariu conducea, la Berlin, Rumänische Institut in Deutschland.

Un indiciu despre natura relației dintre Sextil Pușcariu și Ion Mușlea găsim la nivelul retoricii corespondenței. În formulele de adresare, primul folosește sintagme exprimând deopotrivă politețe și căldură, precum: „Iubite Domnule Mușlea” și „Dragă Domnule Mușlea”, gradul mai mare de afectivitate fiind propriu scrisorilor de solidarizare cu studentul aflat în căutarea unui rost profesional sau cu directorul la început de parcurs instituțional.

În scrisorile folcloristului, formula inițială preferată – „Stimate Domnule Profesor” – capătă, în ultimele patru documente reproduse, determinantul „mult”. În ceea ce privește formulele de încheiere, Sextil Pușcariu recurge cel mai adesea la semnătură, uneori însoțită de sintagme a căror semnificație este evidentă: „Al d-tale devotat...” și „Cu cele mai călduroase sentimente prietenești...” Mușlea își finalizează scrisorile într-un stil care denotă respectul și recunoștința: „Vă rog să primiți”: „asigurarea deosebitei mele stime”/„cele mai calde urări de sănătate”/„cele mai respectuoase salutări”/„asigurarea recunoștinței mele”/„asigurarea întregului meu devotament”/„viile mele mulțumiri și cele mai bune urări”.

⁴ Analiza noastră reia și completează studiul „Sextil Pușcariu și Ion Mușlea în corespondență”, publicat, într-o primă variantă, în *Caietele Sextil Pușcariu, I*, p. 337-348, fără reproducerea corpusului de documente epistolare.

Este evident, încă de la acest nivel, că relația stabilită între cei doi corespondenți a fost una de tip mentor-discipol, o relație zidită nu la catedră, căci Mușlea nu i-a fost propriu-zis student lui Pușcariu. După cum menționa acesta din urmă, realizând *O retrospectivă la împlinirea vârstei de 50 de ani*, Ion Mușlea a fost, alături de Leca Morariu, Nicolae Georgescu-Tistiu, Sever Pop, Ion Breazu, Ștefan Pașca, unul dintre „elevii specializați” crescuți pe lângă Muzeul Limbii Române⁵ și, am adăuga noi, pe lângă Societatea Etnografică Română, în intervalul în care a funcționat (1923-1927). Mușlea a frecventat ședințele de lucru ale celor două structuri instituționale; a publicat note, recenzii și studii în „Dacoromania”⁶; a colaborat, alături de Romulus Vuia, la alcătuirea părții de folclor a chestionarelor Atlasului Lingvistic Român⁷.

Faptul că, în anii studenției clujene a lui Mușlea, Sextil Pușcariu era deja o personalitate științifică de renume, angrenată în construcția instituțională și academică la Cluj⁸, l-a determinat pe viitorul folclorist să-i solicite sfatul și îndrumarea atât în toamna anului 1923, căutându-l înaintea plecării sale la Școala Română din Franța, cât și în perioada petrecută ca bursier la Paris. Astfel, la 5 februarie 1925, aflându-se la Fontenay-aux-Roses, studentul îi adresa lingvistului o scrisoare în care îi mărturisește că, deși a luat „drumul Parisului cu gândul de a face Istoria Artelor”, ceea ce l-ar fi putut transforma într-un „fugar din mijlocul studiilor pe care le făcusem cu D-voastră”, totuși, după „întâile luni de dezorientare și năcazuri”, prilejuite, probabil, și de lipsa profesorilor de specialitate, s-a orientat spre folclor, „cu specială privire asupra literaturii noastre orale în legătură cu cea a popoarelor învecinate”⁹.

⁵ Sextil Pușcariu, „O retrospectivă la împlinirea vârstei de 50 de ani”, în vol. *Memorii*. Ediție de Magdalena Vulpe, prefață de Ion Bulei, note de Ion Bulei și Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978, p. 777.

⁶ Un „*Tatăl Nostru*” necunoscut (1684), nr. 4 (1924-1926), partea 2, p. 963-966; *Șcheii de la Cergău și folclorul lor*, nr. 5 (1927-1928), p. 1-50; *Mură la dacoromâni și Iarăși „teleleu”*, nr. 5 (1927-1928), p. 619-621, respectiv p. 621-622.

⁷ Ion Taloș, „Ion Mușlea”, în Ion Mușlea, *Cercetări etnografice și de folclor*. Ediție îngrijită, cu studiu introductiv, bibliografie, registrul corespondenței de specialitate, indice de Ion Taloș, vol. I, București, Editura Minerva, 1971, p. X.

⁸ Ion Mușlea, „Din activitatea mea de folclorist...”, p. 157: „Fără să-mi fi fost profesor – căci făcusem puțină filologie – mă simțeam legat de Pușcariu. Era din «țara» mea (brașovean), mă privise totdeauna cu simpatie. [...] Pușcariu avea cea mai înaltă autoritate între profesorii Facultății de Litere și era cel mai bun organizator științific al nostru: Muzeul Limbii Române, Dicționarul Academiei și Atlasul Lingvistic Român, pe atunci în pregătire, iată atâtea dovezi despre acest mare talent de organizare”.

⁹ Idem, Scrisoare adresată lui Sextil Pușcariu, 5 februarie 1925.

Totodată, expeditorul își însoțea mărturisirea privind opțiunea sa profesională cu prima contribuție folcloristică a anilor parizieni – studiul *Le cheval merveilleux dans l'épopée populaire*¹⁰ – și cu dezvoltarea preocupărilor sale curente „asupra raporturilor baladei noastre populare cu epica sud-dunăreană”¹¹, cercetare dezvoltată, mai apoi, în studiul *La mort-mariage: une particularité du folklore balkanique*¹². În acest context, tânărul folclorist îi scria lui Pușcariu, cu rugămintea ca „în cazul când ați avea vreme, să binevoiți a-mi comunica părerea D-voastră asupra direcției studiilor mele și să-mi arătați dacă în cadrul folclorului nu vedeți că s-ar putea întreprinde lucrări mai utile și mai binevenite. Vă mărturisesc că aș fi cu deosebire mulțumit dacă, reîntors în țară, aș putea lucra sub direcția D-voastră, eventual chiar la Muzeu”¹³.

Pentru răspunsul Profesorului și pentru mult-așteptatul „cuvânt de aprobare și încurajare”¹⁴, Ion Mușlea și-a exprimat recunoștința nu doar pe moment; la sfârșitul carierei sale îl urmărea încă amintirea acelei scrisori din 8 martie 1925, „lungă și plină de sfaturi înțelepte, mai ales pentru tânărul care eram”¹⁵. Citind studiul *Le cheval merveilleux...*, Sextil Pușcariu i-a admirat autorului „cumpătul și spiritul științific prevăzător” cu care a tratat subiectul, priceperea de a „dezghioacă” „notele esențiale dintr-un material vast”¹⁶.

Acest episod epistolar poate fi relaționat cu ușurință cu un altul care-l plasează pe fondatorul Muzeului Limbii Române în ipostaza de cititor al unui text scris de Mușlea: susținerea tezei cu titlul *Problema Junilor brașoveni în cadrele folclorului. Contribuții la studiul originii lor*, pentru care autorul a obținut, la 28 mai 1927, cel dintâi doctorat acordat, în

¹⁰ Idem, *Le cheval merveilleux dans l'épopée populaire*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France” (MERF), Paris, Partie III, 1924, p. 67-110 (în extras: Vălenii de Munte, 1924, 48 p.).

¹¹ Idem, Scrisoare expediată lui Sextil Pușcariu, 5 februarie 1925.

¹² Idem, *La mort-mariage: une particularité du folklore balkanique*, în MERF, Partie I, 1925 (în extras: Vălenii de Munte, 1925, 32 p.).

¹³ Idem, Scrisoare adresată lui Sextil Pușcariu, 5 februarie 1925.

¹⁴ Idem, 6 aprilie 1925.

¹⁵ Idem, „Din activitatea mea de folclorist...”, p. 157. Scrisoarea lui Sextil Pușcariu din 8 martie 1925 ne lasă să înțelegem că de asemenea sfaturi vor fi beneficiat și alți colegi ai lui Ion Mușlea de la Școala Română din Franța: „Spune, te rog, D-lor Giurescu și Nandriș că am primit lucrările pe care mi le-au trimis. Cum n-am ajuns însă să le citesc, nu le pot răspunde încă, căci nu vreau să le scriu numai câteva vorbe gentile fără de a cunoaște lucrările”.

¹⁶ Sextil Pușcariu, Scrisoare adresată lui Ion Mușlea, 8 martie 1925.

spațiul românesc, în „etnografie și folclor” („ethnographia et scientia consuetudinum populorum”)¹⁷, domeniu care, în cele nouă decenii scurse de atunci și până astăzi, nu va mai fi nicidecum înscris pe diplomele candidaților cu lucrări din aria disciplinelor etnologice.

În *Raportul* înaintat Decanatului Facultății de Litere și Filozofie în calitate de referent, profesorul Pușcariu sublinia câteva „calități remarcabile de cercetător” pe care le deținea autorul, între care „tendința de a pătrunde în fondul problemei, fără să neglijeze amănuntele, năzuința de a se documenta cât mai sigur, o cumpănire obiectivă a argumentelor, un cumpăt lăudabil în metoda comparativă și evitarea digresiunilor inutile”¹⁸.

Paragraful pare a fi dovada clară că Mușlea își însușise admirabil îndemnul epistolar primit doi ani mai devreme, când pășea în domeniul folclorului comparat: nevoia de a delimita clar obiectul de studiu – adică „să-ți îngrădești bine terenul de activitate” – și de a-l aborda cu prudență metodologică: „La studiile folcloristice mi se pare că acest lucru e mai ales important: să știi să-ți înfrânezi fantezia [...], căci nicăieri mai mult decât aici metoda comparativă nu poate duce la alunecări mai primejdioase și la concluzii mai riscante”¹⁹.

Pușcariu nu uita să menționeze nici condiția absolut necesară pentru demersurile comparatiste, și anume învățarea limbilor străine: „Chiar și cunoașterea limbii engleze îți va fi de un folos mare. [...] Bine ar fi dacă ai învăța și ceva limbi slave de sud (și ceva rusește), apoi neogreaca și albaneza. Fără ele va fi greu să faci folclor comparat, căci în traduceri vei putea consulta numai o infimă parte din lucrările publicate”²⁰.

Dincolo de elaborarea și publicarea propriu-zisă a studiilor de folclor, care „se pot face și mai târziu”, Profesorului i se părea prioritară, la acel moment, cercetarea sistematică și științifică a folclorului, care să pună capăt diletantismului, cercetare cu atât mai necesară cu cât societatea

¹⁷ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj (DJANC), Fond 798 (Personalul Universității „Regele Ferdinand”), dosar 143 („Ion Mușlea”), p. 42 (Diplomă de doctor). Cf. Ion Mușlea, „Din activitatea mea de folclorist...”, p. 150: „Vreau să relev că acest dintâi doctorat în «etnografie și folclor» din România – pentru traducerea acestui termen în latinește, necesar diplomei, profesorii N. Bănescu și T. Naum au trebuit să-și bată mult capul – a fost trecut la 28 mai 1927, cu prof. Sextil Pușcariu, Fl. Ștefănescu-Goangă (ca specialist în etnopsihologie) și Th. Capidan (ca specialist în probleme balcanice)”.

¹⁸ DJANC, Fond 798, dosar 143 (Sextil Pușcariu, *Raportul asupra tezei de doctorat „Problema Junilor brașoveni în cadrele folclorului” de I. Mușlea*).

¹⁹ Sextil Pușcariu, Scrisoare adresată lui Ion Mușlea, 8 martie 1925.

²⁰ Ibidem.

românească a vremii era într-un proces de prefaceri adânci: „Ceea ce mi se pare la noi, momentan, mai important, este o culegere sistematică de material folcloristic, până ce cântecele n-au pierit cu totul cu drumul de fier și automobilul, pe care Eminescu nici nu-l bănuia, când se temea de civilizația omorătoare a artei populare. Gândește-te deci, cât ai posibilitatea de a consulta biblioteci bogate și a te întâlni cu oameni de specialitate, la un program științific și metodic cum ar trebui cules folclorul”²¹.

Ca „visuri pentru viitor”, întemeietorul Muzeului Limbii Române nu excludea ca această instituție „să se dezvolte și să îmbrățișeze și folclorul”, mai ales în contextul observației directe, în teren, pentru lucrările viitorului Atlas Lingvistic, când „echipele ce le vom trimite la fața locului ar putea să strângă, pe lângă fapte lingvistice, și material folcloristic și etnografic”²².

Din cauza apropiatei finalizări a stagiului său în străinătate, Ion Mușlea se afla în imposibilitatea să asculte sfatul Profesorului de a-și continua studiile în Anglia, eventual cu sprijinul diplomaților români de-acolo, Marcu Beza și Dimitrie N. Ciotori, chiar dacă, așa cum mărturisea, „cu specialiștii de folklor e adevărat că n-am prea nimerit-o în Franța”²³.

Care era situația? Celebrul Arnold van Gennep se pensionase, la Sorbona nu se preda disciplina, astfel încât bursierul a putut audia doar cursurile romanistului Mario Roques, preocupat „numai întâmplător de folklor”, iar la École d’Anthropologie „majoritatea profesorilor reprezentau o colecție jalnică de moșnegi”²⁴. În acest context, tânărului folclorist îi rămânea posibilitatea de a urma cursuri la discipline înrudite, precum medievistica profesorului Joseph Bédier de la Collège de France, sau de a învăța, după îndemnul epistolar, limbile slave de sud, cu J. Vaillant și André Mazon, la École des Langues Orientales Vivantes.

Din scrisoarea lui Sextil Pușcariu, destinatarul ei va pune cel mai tare la suflet povața de a gândi „un program științific și metodic cum ar trebui cules folclorul”²⁵, de unde promisiunea că va reflecta „la colecționarea de material românesc și la studierea metodei care

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ Ion Mușlea, Scrisoare adresată lui Sextil Pușcariu, 6 aprilie 1925.

²⁴ Idem, „Din activitatea mea de folclorist...”, p. 149.

²⁵ Sextil Pușcariu, Scrisoare adresată lui Ion Mușlea, 8 martie 1925.

trebuie aplicată în această întreprindere delicată”²⁶. În etapa de construcție a acestui program și de căutare a unui model instituțional care să-i permită materializarea lui²⁷, Ion Mușlea a beneficiat de sprijinul financiar al Ministerului Cultelor și Artelor pentru a realiza o călătorie de studii la muzeele etnografice și arhivele din centrul și nordul Europei, în lunile iunie-iulie ale anului 1928.

Rememorând, peste ani, itinerarul acestei excursii de studiu, Mușlea va exprima regretul de a se fi lovit de porți închise și neșansa de a nu-i fi întâlnit pe folcloriștii care lucrau în aceste instituții, datorită faptului că era o perioadă de vacanță: „La Lipsca, pe lângă muzee și biblioteci, am încercat să dau și de un fel de arhivă de folclor, adăpostită într-o cameră de subsol. Bătrânul profesor Eugen Mogk, celebrul mitologist, care o conducea, era însă plecat și deci n-am putut s-o văd. [...] În micul oraș Åbo, am găsit întâia arhivă folclorică așa cum o visam și eu, aceea a suedezilor din Finlanda. În schimb, la Helsinki, n-am avut noroc: toată lumea era plecată în concedii sau în cercetări. Am regretat îndeosebi lipsa lui Kaarle Krohn, căruia aș fi vrut să-i cer unele indicații și lămuriri, să discut înființarea unei secții de «Folklore Fellows» la noi și afilierea ei la Societatea internațională a folcloriștilor. La Helsinki am văzut însă un frumos muzeu de etnografie și folclor, care mi-a plăcut mult mai mult decât imensul Nordiska Museet din Stockholm. Dar acolo am avut norocul să admir cel mai vechi și mai mare muzeu în aer liber din Europa: Skansen-ul”²⁸.

Trecând sub tăcere aceste sentimente de regret, cărțile poștale ilustrate expediate profesorului Pușcariu – din Lipsca, „orașul cărții germane”²⁹, respectiv după ce a văzut „celebrul Skansen al Suedezilor”³⁰ din capitala Finlandei – lasă să ajungă la destinatar doar salutările, urările de sănătate și mărturisirea scopului călătoriei, acela de a studia „cele mai bogate arhive de folclor din lume”³¹.

A doua perioadă a dialogului epistolar restituit și adnotat în cele ce urmează se suprapune, cum am menționat deja, primilor doi ani de

²⁶ Ion Mușlea, Scrisoare adresată lui Sextil Pușcariu, 6 aprilie 1925.

²⁷ Cf. însemnările lui Mușlea păstrate în Mapa 1662/5 din Fondul de Manuscrise al Institutului „Arhiva de Folclor a Academiei Române”.

²⁸ Ion Mușlea, „Din activitatea mea de folclorist...”, p. 155-156.

²⁹ Idem, Scrisoare adresată lui Sextil Pușcariu, 11 iunie 1928.

³⁰ Idem, 20 iulie 1928.

³¹ Ibidem.

funcționare a Arhivei de Folklor a Academiei Române, când relației informale mentor-discipol i se adaugă o nouă dimensiune, de data aceasta oficială: din însărcinarea Academiei Române, Sextil Pușcariu devine „supraveghetorul” instituției al cărei director era Ion Mușlea. Mai exact, în exprimarea lui Ion Bianu, președintele înaltului for cultural: „Secțiunea Literară a Academiei, luând în discuție, în ședința de la 27 Maiu 1930, memoriul D-voastre înaintat Academiei de d-l Coleg S. Pușcariu cu scrisoarea sa din 23 Martie 1930, relativ la organizarea culegerii, conservării, publicării materialului folcloric românesc, a hotărât să se întemeieze o arhivă de folklor sub direcția D-voastre. Această arhivă rămâne proprietatea Academiei și va fi depozitată la Muzeul Limbei Române din Cluj. [...] Colegul D-l Sextil Pușcariu este rugat să supravegheze arhiva și publicațiile conduse și tipărite de D-voastră”³².

Ca urmare a acestei decizii, luându-și în serios rolul de „supraveghetor” al Arhivei, Pușcariu a inițiat discuții privind bugetul și planul de activitate al noii instituții, punându-i la dispoziție un sediu, „odaia în care au locuit Pop și Pașca”³³. Ulterior, „când pereții acestei încăperi au fost dărâmați pentru lărgirea sălii de bibliotecă, Arhiva a trecut în casa vecină, cumpărată cu un an mai târziu”³⁴, unde a și rămas, până în 1936, când, devenind director al Bibliotecii Universității, Mușlea solicită mutarea în clădirea acesteia³⁵.

Departe de a fi fost conjuncturală, edificarea Arhivei de Folklor a Academiei Române pe lângă Muzeul Limbii Române avea o logică profundă, pe care Ion Mușlea o intuise și o formulase în *Memoriul* înaintat Academiei în 1930, prin intermediul Profesorului: „Pentru instalarea Arhivei la Cluj, pledează și centrul filologic creat aici de Muzeul Limbii Române, bogata lui bibliotecă de specialitate și mai ales ancheta întreprinsă de el în vederea Atlasului Lingvistic al României. Această anchetă recoltează și bogate materiale folclorice, pentru depozitarea și aranjarea cărora instalarea unei arhive folclorice la Cluj e deosebit de binevenită”³⁶.

În formularea lui Sextil Pușcariu, din scrisoarea adresată folcloristului la 26 aprilie 1931, rolul de model instituțional al Muzeului Limbii Române apare creionat astfel: „Arhiva de folklor e pusă – prin

³² Ion Bianu, Scrisoare adresată lui Ion Mușlea, 15 septembrie 1930.

³³ Sextil Pușcariu, Scrisoare adresată lui Ion Mușlea, 19 septembrie 1930.

³⁴ Ion Mușlea, „Din activitatea mea de folclorist...”, p. 158.

³⁵ Cf. Idem, Scrisoare adresată lui Sextil Pușcariu, 9 mai 1936.

³⁶ Idem, „Memoriu adresat Academiei Române (1930)”, în vol. *Arhiva de Folklor a Academiei Române*, p. 124.

înglobarea în Muzeu – să profite de organizația acestuia (bibliotecă, colecții, corespondenți, chestionare, legătură cu Atlasul lingvistic etc.) și – poate – și de atmosfera de muncă și de devotament pentru cercetări. Legătura ce s-a făcut între Arhivă și Muzeu nu e numai întâmplătoare – persoana mea, ca reprezentant al Academiei – ci e o legătură organică, căci mii de fire duc de la limbi la folclor”³⁷.

Dacă parcurgem aceste rânduri în lumina celor aproape nouă decenii scurse de când au fost scrise, pare destul de evident că Arhiva de Folclor a „profitat” de înglobarea în Muzeu, în cel puțin trei dintre dimensiunile notate de Sextil Pușcariu.

Prima dintre dimensiuni, subsumabilă enumerației *colecții, corespondenți, chestionare*, este vizibilă în liniile teoretico-metodologice ale Arhivei, schițate de Ion Mușlea în cele două memorii ale întemeierii și în textele-îndemn *Învățătorii și folklorul* (1928), *Apel către intelectualii satelor* (1930) și *Culegeți folklor!* (1930). Conceput sub semnul folcloristicii de urgență³⁸, proiectul arhivistic al lui Mușlea preconiza, într-o primă etapă, desfășurarea unei anchete extensive prin difuzarea a paisprezece chestionare pe problematici specifice, șase circulare și câteva broșuri de îndrumare, pentru uzul unei rețele de corespondenți ai instituției, învățători și învățătoare, preoți, dar și elevi normalști, de pe întreg cuprinsul țării.

Așa cum o dovedesc însemnările păstrate în Mapa 1662/4 din Fondul de Manuscrise al Institutului „Arhiva de Folclor a Academiei Române”, aceștia au fost selectați inclusiv dintre cei mai serioși respondenți la chestionarele Muzeului Limbii Române, care se „profesionalizaseră” oarecum pentru cercetarea folclorului la ceea ce Ovidiu Bârlea avea să numească „școala chestionarelor”³⁹.

³⁷ Sextil Pușcariu, Scrisoare adresată lui Ion Mușlea, 26 aprilie 1931.

³⁸ Ion Mușlea, „Memoriu adresat Academiei Române (1929)”, în vol. *Arhiva de Folclor a Academiei Române*, p. 112: „Niciodată problema cunoașterii poporului de la țară nu s-a pus cu atâta insistență ca în deceniul de după război. Între motive trebuie să numărăm și evidența dezagregării lui în urma exodului de la sat la oraș și a pierderii caracterului patriarhal, prin lățirea cunoștinței de carte și a urmărilor ei. Elementele civilizației noastre țărănești – singura civilizație autohtonă – sunt, astfel, amenințate de pieire. [...] Nici un fel de intervenție sistematică a statului n-a căutat încă să rezolve salvarea literaturii, obiceiurilor și credințelor poporului nostru de la țară”.

³⁹ Trimiterea exactă e la „școala chestionarului Hasdeu”, sub imboldul căreia unii „învățători și preoți au devenit folcloriști” (Ovidiu Bârlea, „B. P. Hasdeu și folclorul”, în Ion Mușlea și Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele B. P. Hasdeu*. Ediție revăzută și întregită de Ioan I. Mușlea, București, Editura Academiei Române, 2010, p. 70).

În plus, în modalitatea efectivă de alcătuire a instrumentelor de anchetă, Mușlea s-a folosit de câteva precedente existente la nivel european (îndeosebi chestionarele generale elaborate de G. Fl. Gomme, André Varagnac, John Meier, Karl Plenzat), dar mai ales de modelele furnizate de Nicolae Densușianu, B. P. Hasdeu și Muzeul Limbii Române, îndeosebi în ceea ce privește „Instrucțiunile pentru culegerea datelor și alcătuirea răspunsurilor”, „Îndrumările practice pentru notarea materialelor folclorice”, cerința completării unei „Foi personale” de către fiecare dintre corespondenți, precum și motivarea acestora prin premii în bani sau prin menționarea contribuției lor în paginile buletinului instituției.

A doua dimensiune – *legătura cu Atlasul lingvistic* – transpare în cealaltă componentă a proiectului arhivistic al lui Ion Mușlea, anume anchetele de teren intensive, desfășurate de specialiști stipendiați, în regiuni care, în linia pe care o preconizase anterior Ovid Densușianu, nu fuseseră studiate până atunci sau constituiau zonele de margine ale românismului. Prima dintre cercetările etnografico-folclorice de acest tip a fost realizată de Mușlea alături de anchetatorii de la Atlasul Lingvistic Român, Sever Pop și Emil Petrovici, după cum rezultă dintr-o ilustrată prin care, la 16 iulie 1930, cei trei îi comunică cu umor lui Pușcariu că „sunt întregi”, tocmai din Bixad, „Karlsbadul Țării Oașului, unde ne-am oprit câteva ceasuri înainte de Cămârzana și Racșa”⁴⁰.

Terenul în Oaș va fi continuat de Mușlea în toamna anului 1930, în satele Călinești, Târșolt și Lechința (Lecînța), respectiv în primăvara anului 1931, în satele Boinești, Bixad și Prilog, iar rezultatele sale vor fi valorificate în monografia *Cercetări folclorice în Țara Oașului*⁴¹. Publicată în numărul inaugural al „Anuarului Arhivei de Folklor”, lucrarea se constituia într-un model de monografie regională, care trebuia, în concepția autorului, să urmărească folclorul unui ținut în toate manifestările sale, subliniind specificul, dar și diferențele față de alte zone, notând variantele, corpusul folcloric fiind precedat de o „privire asupra ținutului și a oamenilor [...], necesară pentru fixarea folklorului în mediul său social”⁴².

În sfârșit, *atmosfera de muncă și devotament pentru cercetări*, cultivată în Muzeul Limbii Române, este a treia dimensiune pe care Sextil Pușcariu o socotea propice dezvoltării Arhivei de Folklor și care, ulterior, i-a prilejuit lui Mușlea colaborări rodnice cu lingviștii,

⁴⁰ Ion Mușlea, Carte poștală ilustrată adresată lui Sextil Pușcariu, 16 iulie 1930.

⁴¹ Idem, *Cercetări folclorice în Țara Oașului*, în „Anuarul Arhivei de Folklor”, Cluj, I, 1932, p. 117-237.

⁴² *Ibidem*, p. 118.

cooptați drept stipendiați sau/și autori în paginile „Anuarului Arhivei de Folklor”.

Astfel, Emil Petrovici, cu o bogată experiență de teren dobândită ca anchetator la *Atlasul Lingvistic al României II*, a alcătuit, în calitate de stipendiat al Arhivei, trei lucrări care valorifică cercetările sale pe Valea Almăjului (1934), la moții din Scărișoara (1935) și la românii de pe Valea Mlavei (1937)⁴³. În aceeași calitate, Vasile Scurtu a anchetat opt sate din județul Satu-Mare (Ugocea Românească)⁴⁴, iar slavistul Ion Pătruț i-a cercetat, între 18 și 27 mai 1941, pe prizonierii români timoceni din armata iugoslavă care fuseseră predați autorităților militare și încartiruiți în patru sate de lângă Timișoara⁴⁵.

Fiecare dintre „muzeiști” a publicat în paginile „Anuarului Arhivei de Folklor” monografiile regionale după modelul oferit de Mușlea, având ca scop „culegerea folklorului și prezentarea lui” și răspunzând imperativului autonomizării folclorului în raport cu filologia: „Culegerile noastre de folklor au fost însoțite aproape întotdeauna, când le-au întreprins oameni de știință, de cercetări filologice. În calitate de disciplină mai veche și oarecum tutelară, filologiei i s-a dat în aceste lucrări locul de cinste, folklorul rămânând mereu pe al doilea plan. Într-adevăr, de cele mai multe ori cercetarea nu s-a făcut pentru descoperirea și studierea diferitelor manifestări folklorice, ci mai mult pentru a avea material dialectologic, iar anumite ramuri, ca de pildă practicile magice și obiceiurile de tot felul, au rămas aproape consecvent nereprezentate în aceste lucrări”⁴⁶.

Totodată, în primele numere ale „Anuarului Arhivei de Folklor”, Ion Mușlea a recuperat și publicat postum două materiale ale fostului vicepreședinte al Societății Etnografice Române, Vasile Bogrea⁴⁷, un articol de antroponimie al lui Ștefan Pașca⁴⁸ și un studiu de etnolingvistică al lui Nicolae Drăganu⁴⁹.

De fapt, chiar publicarea unui buletin științific propriu al instituției după modelul „Dacoromaniei” – „Anuarul Arhivei de

⁴³ *Folklor din Valea Almăjului (Banat)*, III (1935), p. 25-158; *Folklor de la moții din Scărișoara*, V (1939), p. 111-176; *Note de folklor de la românii din Valea Mlavei (Sârbia)*, VI (1942), p. 1-75.

⁴⁴ *Cercetări folklorice în Ugocea Românească (jud. Satu-Mare)*, VI (1942), p. 123-300.

⁴⁵ *Folklor de la românii din Sârbia*, VI (1942), p. 328-384.

⁴⁶ Ion Mușlea, *Cercetări folklorice în Țara Oașului*, p. 117.

⁴⁷ *Musca columbacă în tradiția noastră populară și istorică*, I (1932), p. 41-45; *Trei probleme folklorice și aspectul lor românesc*, I (1932), p. 47-52.

⁴⁸ *Nume de botez în Țara Olului. Obiceiuri și tradiții*, I (1932), p. 117-115.

⁴⁹ *Cuvinte și obiceiuri*, II (1933), p. 1-19.

Folklor”, din care, în perioada 1932-1945, au apărut șapte numere – a fost îndelung chibzuită cu fondatorul Muzeului Limbii Române, așa cum reiese dintr-o scrisoare adresată de Ion Mușlea lui Ion Bianu, la 10 ianuarie 1931: „În ce privește publicația Arhivei, ne-am gândit, împreună cu d-l profesor Pușcariu, că cel mai potrivit lucru ar fi publicarea unui «Anuar al Arhivei de Folklor», în care să intre studiile de folklor, culegeri, bibliografia amănunțită a publicațiilor folklorice românești (cărți și articole de revistă) de pe unul sau mai mulți ani, cronică și raportul Arhivei pe anul respectiv”⁵⁰.

Grăbită de Sextil Pușcariu tocmai din dorința de a-i face bătrânului președinte al Academiei „o bucurie cât mai curând”⁵¹, apariția primului număr al publicației a generat consultări intense pe o gamă variată de probleme, mergând de la conținutul articolului-program redactat de Mușlea și intitulat *Academia Română și Folklorul* și până la chestiuni de detaliu precum culoarea copertei, copertarea sau nu a extraselor colaboratorilor, poziționarea emblemei Academiei și a numelui redactorului.

Pregătirea numărului inaugural al „Anuarului” a determinat și „una din puținele neînțelegeri”⁵² dintre directorul și supraveghetorul Arhivei, datorită intenției primului de a-l invita pe Ovid Densusianu să publice în paginile acestuia și datorită modului în care Mușlea ortografia lexemul *folklor*, ortografie în care Pușcariu detecta, cel mai probabil, influența aceluiași coleg bucureștean cu care lingvistul avusese o atât de constructivă – din perspectiva posterității – polemică: „De ce scrii folklor cu *k*? E o maimuțarie după franțuzește, care n-are nici o rațiune în limba noastră, în care nu scriem *Knut* sau *daktil*. În *Dicționarul* Academiei – care e bine să se deschidă în cazurile de îndoială – am adoptat forma cu *c*. Ți-aș recomanda să accepți și ortografia *vorbea*, tocmeală etc. și același (la sing[ular]), iarăși etc. Academia le-a admis pentru *Dicționar* și e bine să fie o apropiere cât mai mare între A[rhiva de] F[olclor] și D[icționar]”⁵³.

„Puținele neînțelegeri”, despre care vorbesc memoriile folcloristului, nu au afectat profunzimea relației dintre cei doi intelectuali și nici nu au determinat vreo presiune instituțională sporită din partea lui Sextil Pușcariu. Dimpotrivă, un semn al încrederii profesionale acordate lui Mușlea îl reprezintă consultarea în legătură cu raportul de elaborat la lucrarea lui G. Mădan, în vederea acordării

⁵⁰ Ion Mușlea, Scrisoare adresată lui Ion Bianu, 10 ianuarie 1931.

⁵¹ Sextil Pușcariu, Scrisoare adresată lui Ion Mușlea, 26 aprilie 1931.

⁵² Ion Mușlea, „Din activitatea mea de folclorist...”, p. 160.

⁵³ Sextil Pușcariu, Scrisoare adresată lui Ion Mușlea, 26 aprilie 1931.

Premiului „Adamachi”⁵⁴, dar mai ales propunerea de a se ocupa de „întocmirea părții românești la bibliografia folklorică a lui Hoffmann-Krayer”⁵⁵, unde România fusese invitată să contribuie prin intermediul germanistului Vasile Gh. Luță⁵⁶. Că încrederea profesională era dublată de una umană, o dovedesc două scrisori prin care folcloristul anunță îndeplinirea unor mici servicii, la solicitarea mentorului său, aflat, pe moment, departe de Cluj: anunțarea listei decanilor aleși la facultățile clujene (4 iunie 1930), respectiv delegarea lui Ion Chinezu cu vizitarea pacientului Valkhoff la o clinică medicală (10 august 1932).

Coda celei de-a doua perioade de corespondență o constituie scrisoarea din 9 mai 1936, care însoțește „adresa în chestiunea mutării Arhivei la Bibliotecă”⁵⁷, operațiune devenită posibilă de vreme ce Ion Mușlea fusese numit, în acel an, directorul Bibliotecii Universității „Regele Ferdinand I”, iar începând cu anul 1932, supravegherea lui Sextil Pușcariu „slăbise [...] mult. Încrederea în mine îi crescuse și, când m-am prezentat cu planul (cuprinsul) celui de-al doilea «Anuar», a spus că nu mai e nevoie să i-l arăt. [...] E adevărat că în rapoartele de activitate ale Muzeului Limbei Române, publicate în «Dacoromania», Arhiva e amintită regulat. De câte ori mă vedea la ședințele Muzeului, Pușcariu mă întreba cum merge, ce face «Anuarul» etc. Și cel puțin o dată pe an, înainte de sesiunea generală a Academiei, îi făceam o dare de seamă amănunțită despre mersul Arhivei și-l rugam să înainteze Secțiunii Literare raportul meu anual”⁵⁸.

O altă dovadă a girului profesional pe care Profesorul i-l acorda directorului Arhivei o constituie solicitarea pe care i-a adresat-o, cândva între anii 1932-1935, de a redacta un memoriu pentru înființarea, în cadrul Facultății de Litere și Filozofie, a unei „conferințe de folklor”, cu scopul de a echilibra orientarea exclusivă asupra culturii materiale, pe care o dăduse Catedrei de etnografie și folclor titularul ei, Romulus

⁵⁴ Idem, 13 martie 1932.

⁵⁵ Ion Mușlea, Scrisoare adresată lui Sextil Pușcariu, 10 august 1931.

⁵⁶ Detalii la Ion Taloș, „Sextil Pușcariu și John Meier în corespondență (1941-1943)”, în *Caietele „Sextil Pușcariu”, III. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”*, ediția a III-a, Cluj-Napoca, 14-15 septembrie 2017, Cluj-Napoca, Editurile Scriptor/Argonaut, 2017, p. 398-405.

⁵⁷ Ion Mușlea, Scrisoare adresată lui Sextil Pușcariu, 9 mai 1936.

⁵⁸ Idem, „Din activitatea mea de folclorist...”, p. 161.

Vuia. Din păcate, așa cum Mușlea va mărturisi peste ani, din acest memoriu „nu s-a ales nimica. Nu cunosc motivele. Pentru ocuparea acestei conferințe se gândea, probabil, la mine. Tocmai din această cauză, nu l-am întrebat niciodată ce rezolvare s-a dat acelui memoriu”⁵⁹.

Mutarea, în 1936, a Arhivei în clădirea Bibliotecii și volumul sporit muncă pe care îl presupuneau, din partea lui Mușlea, lucrările Arhivei, au determinat o tot mai mare distanțare a celor doi intelectuali: „Cu cât trecea vremea, cu atât legăturile Arhivei (și ale mele personale) cu Muzeul Limbei Române au ajuns din ce în ce mai slabe, până ce, cu refugiul Universității la Sibiu și plecarea lui Pușcariu pentru vreo patru ani la Berlin, au devenit aproape inexistente. Între anii 1941 și moartea lui (1948), nu știu dacă am vorbit împreună de 3-4 ori. Niciodată nu uita să mă întrebe cum merge Arhiva”⁶⁰.

Așa se face că, pentru cea de-a treia etapă a dialogului epistolar, se păstrează doar o ilustrată, prin care Mușlea își felicită Profesorul cu ocazia Anului Nou, precum și o scrisoare pe care Pușcariu i-o adresa în calitate de președinte al Institutului Român din Germania, solicitându-i colaborarea pentru realizarea unei cărți de „propagandă românească în străinătate”, o „*Rumänische Volkskunde* de vreo 300 pag.”⁶¹ Lucrarea era planificată să apară la o editură germană, într-o „serie de cărți despre România. Bazate pe informație serioasă științifică, dar lipsite de rigiditatea cărților de specialitate, cu împovărătoare note la subsol, având însă în schimb un număr mare de ilustrații, în text și în afară de text (în negru și în culori), ele se adresează marelui public cult german, care vrea să ne cunoască”⁶². Nu s-a păstrat un răspuns al lui Mușlea la această propunere, însă astăzi știm că proiectul nu s-a materializat.

Nu putem încheia șirul comentariilor făcute în marginea dialogului epistolar restituit, fără a relua mărturisirea făcută de Ion Mușlea, aproape de sfârșitul vieții sale, că fără „supravegherea” lui Sextil Pușcariu sau „părinteasca grijă” a lui Ion Bianu, „n-am fi avut bogatul material în manuscris, cele șapte volume ale «Anuarului Arhivei», numeroasele cercetări pe teren, bibliografia folclorului românesc și cunoașterea folclorului în străinătate”⁶³.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 164.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Sextil Pușcariu, Scrisoare adresată lui Ion Mușlea, 15 februarie 1941.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Ion Mușlea, „Din activitatea mea de folclorist...”, p. 163.

*

În ceea ce privește editarea documentelor, am preferat dispunerea localității de expediție și a datei după uzanțele actuale ale stilului epistolar – în dreapta paginii, antepuse formulei de adresare –, păstrând, însă, maniera de notare proprie fiecărui expeditor. În situațiile în care data nu era precizată, am reconstituit-o pe baza conținutului, marcând-o între paranteze drepte. Aceleași semne grafice le-am folosit pentru a semnala întregirile de cuvinte, pe care le-am operat spre a înlesni lectura. Am adoptat normele ortografice actuale și am normalizat punctuația, mai ales prin adăugarea semnului virgulei, unde am considerat că fluidizează lectura. Am păstrat majusculele cu care operau autorii în scrierea numelor de instituții și a pronumelor personale. Pentru a facilita receptarea scrisorilor de către cititori, am recurs la note infrapaginale, menite să așeze anumite persoane și evenimente în traiectele personale și profesionale ale lui Sextil Pușcariu și Ion Mușlea.

Sextil Pușcariu către Ion Mușlea

1.

Cluj, 8.III.[19]25

Iubite Domnule Mușlea,

Am primit lucrarea D-tale *Le cheval merveilleux dans l'épopée populaire*⁶⁴ și te felicit pentru ea. Am cetit-o cu plăcere și mi-a părut

⁶⁴ V. nota 10.

bine văzând cumpătul și spiritul științific prevăzător cu care ai abordat această chestiune, dezghiocând notele esențiale dintr-un material vast.

La studiile folcloristice mi se pare că acest lucru e mai ales important: să știi să-ți înfrânezi fantezia și să-ți îngrădești bine terenul de activitate, căci nicăieri mai mult decât aici metoda comparativă nu poate duce la alunecări mai primejdioase și la concluzii mai riscante.

Specialitatea pe care ți-ai ales-o e frumoasă și importantă, mai ales pentru noi, Românii, care avem numai încercări de diletanți. Mă îndoiesc însă că la Paris poți găsi ceea ce cauți: mai degrabă aflai în Anglia o școală folcloristică bună. Dacă ai posibilitatea, deci, să mai stai, după Paris, un an în Anglia, fă-o. Chiar și cunoașterea limbei engleze îți va fi de un folos mare. Poate că în Minister se vor găsi oameni care să-ți ajute să capeți o bursă pentru Londra; încearcă să intri în legătură cu Beza⁶⁵ sau Ciotori⁶⁶, care, eventual, ți-ar putea procura un post la legație.

Bine ar fi dacă ai învăța și ceva limbi slave de sud (și ceva rusește), apoi neogreaca și albaneza. Fără ele va fi greu să faci folclor comparat, căci în traduceri vei putea consulta numai o infimă parte din lucrările publicate.

Ceea ce mi se pare la noi, momentan, mai important, este o culegere sistematică de material folcloristic, până ce cântecele n-au pierit cu totul cu drumul de fier și automobilul, pe care Eminescu nici nu-l bănuia, când se temea de civilizația omorătoare a artei populare. Gândește-te, deci, cât ai posibilitatea de a consulta biblioteci bogate și a te întâlni cu oameni de specialitate, la un program științific și metodic cum ar trebui cules folclorul. Studiile se pot face și mai târziu.

Mă întrebi dacă la Muzeu ar fi o posibilitate de lucru în direcția apucată de D-ta. Deocamdată, cu greu. Avem alte probleme în strânsă legătură cu lingvistica de rezolvat, încât, cu mijloacele actuale, nu ne putem întinde mai mult. Se poate, însă, ca, în viitor, Muzeul să se dezvolte și să îmbrățișeze și folclorul. Mai ales dacă vom face, cum dorim, *Atlasul lingvistic*: Atunci echipele ce le vom trimite la fața locului ar putea să strângă, pe lângă fapte lingvistice, și material folcloristic și etnografic. Dar acestea sunt visuri pentru viitor, în funcție de sprijinul material ce-l vom căpăta. Dacă, însă, te-ai hotărî să faci câte

⁶⁵ Scriitorul Marcu Beza (1882-1949) a îndeplinit misiuni diplomatice la Londra, ca reprezentant consular al Guvernului român.

⁶⁶ Dimitrie N. Ciotori (1885-1965) a fost jurist, om politic și diplomat, care funcționa drept atașat de presă la Legația Română din Londra.

o jumătate de zi filologie, ai putea, cred, ocupa un post la Muzeu, care ți-ar lăsa liberă cealaltă jumătate de zi, pentru folclor. Dar despre aceste lucruri e nevoie să ne înțelegem verbal.

Spune, te rog, D-lor Giurescu⁶⁷ și Nandriș⁶⁸ că am primit lucrările pe care mi le-au trimis. Cum n-am ajuns însă să le citesc, nu le pot răspunde încă, căci nu vreau să le scriu numai câteva vorbe gentile fără de a cunoaște lucrările. Salutări D-lui Tistu⁶⁹.

Al d-tale devotat,
Sextil Pușcariu

2.

Bran, 19.IX.[19]30

Iubite Domnule Mușlea,

Trecând prin București, am dat zor la Academie ca să rezolv chestiunea Arhivei folclorice. Acum primesc știrea că ți se vor trimite 75.000 lei pentru anul în curs (adică jumătate din suma ce ți se pune la dispoziție anual). Desigur că ai primit și adresa Academiei. Te rog fă-ți un plan de lucru pe care să-l discutăm când m-oiu întoarce (la 1 Oct[ombrie]) și pregătește publicația. Eu îți voi pune deocamdată la dispoziție, la Muzeu, odăița în care a[u] locuit Pop⁷⁰ și Pașca⁷¹, iar în noua clădire, pe care sper s-o ridic la primăvară, am pregătit o sală a Arhivei.

Salutări D-nei Mușlea și D-tale.

Sextil Pușcariu

⁶⁷ Istoricul Constantin C. Giurescu (1901-1977) era, la acea dată, coleg cu Ion Mușlea la Școala Română de la Fontenay-aux-Roses.

⁶⁸ Filologul Grigore Nandriș (1895-1968) a fost și el, timp de doi ani, bursier al Școlii Române de la Fontenay-aux-Roses.

⁶⁹ Între 1924-1926, Nicolae Georgescu-Tistu (1894-1972) se specializa în studiul bibliografiei la Școala Română de la Fontenay-aux-Roses.

⁷⁰ Sever Pop (1901-1961), cercetător la Muzeul Limbii Române din Cluj (din 1919), a întreprins anchete dialectologice de teren pentru Atlasul Lingvistic Român, în 301 localități, cu un chestionar de 2160 de poziții (1930-1937), dar și în alte țări europene, Brazilia și SUA.

⁷¹ Ștefan Pașca (1901-1957), cercetător în cadrul Muzeului Limbii Române, a efectuat anchete dialectale la istoromâni pentru Atlasul Lingvistic Român și a colaborat la *Dicționarul limbii române*.

3.

26.IV.[19]31

Dragă D-le Mușlea,

Am cetit *Introducerea*⁷², care cuprinde ceea ce trebuie spus. Trimite-o lui Bianu⁷³, căruia îi voi scrie și eu. Tocmai primii de la el o scrisoare în care îmi arată că e din zi în zi tot mai slab. Să-i facem o bucurie cât mai curând cu această publicație, căreia îi poartă atât interes.

De ce scrii folklor cu *k*? E o maimuțărie după franțuzește, care n-are nici o rațiune în limba noastră, în care nu scriem Knut sau daktil. În *Dicționarul* Academiei – care e bine să se deschidă în cazurile de îndoială – am adoptat forma cu *c*. Ți-aș recomanda să accepți și ortografia vorbea, tocmeală etc. și același (la sing[ular]), iarăși etc. Academia le-a admis pentru *Dicționar* și e bine să fie o apropiere cât mai mare între A[rhiva de] F[olclor] și D[icționar].

La pag[ina] 6, la sfârșitul aliniatului prim, s-ar putea spune că Arhiva de Folclor e pusă – prin înglobarea în Muzeu – să profite de organizația acestuia (bibliotecă, colecții, corespondenți, chestionare, legătură cu *Atlasul lingvistic* etc.) și – poate – și de atmosfera de muncă și de devotament pentru cercetări. Legătura ce s-a făcut între Arhivă și Muzeu nu e numai întâmplătoare – persoana mea, ca reprezentant al Academiei –, ci e o legătură organică, căci mii de fire duc de la limbi la folclor.

Cu sănătate!

Pușcariu

4.

Cluj, 13.III.[19]32

Dragă Doamnă Mușlea,

Îți trimit colecția folclorică G. Mădan, care a fost prezentată la Premiul „Adamachi”. Te rog cercetează-o și spune-mi ce raport trebuie să fac.

Cum stai cu *Buletinul* Arhivei?

Al d-tale devotat,

S. Pușcariu

⁷² E vorba despre studiul *Academia Română și folklorul*, scris de Ion Mușlea pentru primul număr al „Anuarului Arhivei de Folklor”.

⁷³ Ion Bianu (1856-1935), filolog și bibliograf, era, la acea dată, președintele Academiei Române și principalul protector al Arhivei de Folklor.

5.

Berlin, 15 februarie 1941

Dragă Domnule Mușlea,

O mare casă de editură din Germania vrea să îngrijească, sub tipărirea Institutului Român, o serie de cărți despre România. Bazate pe informație serioasă științifică, dar lipsite de rigiditatea cărților de specialitate, cu împovărătoare note la subsol, având, însă, în schimb un număr mare de ilustrații, în text și în afară de text (în negru și în culori), ele se adresează marelui public cult german, care vrea să ne cunoască.

Ni se cere mai ales o *Rumänische Volkskunde* de vreo 300 pag[ini]. N-ai vrea d-ta s-o scrii, singur sau în colaborare cu d-șoara Netoliczka⁷⁴? În cazul al doilea, ați putea să vă împărțiți capitolele, rămânând ca dânsa să facă și traducerea textului d-tale.

Pentru munca d-voastră, ați primi un onorariu convenabil și vi s-ar restitui și cheltuielile împreunate cu procurarea fotografiilor sau desenelor. Ca desenator l-ai putea utiliza pe d-l Tarnavski⁷⁵ de la Muzeul Limbii Române.

Te rog scrie-mi cât mai neîntârziat dacă te poți angaja la această lucrare, care te va face cunoscut în străinătate, și, în caz afirmativ – precum sper –, cât timp îți trebuie pentru pregătirea ei. Gândește-te, te rog, că necesitatea de a face o propagandă românească în străinătate este atât de mare încât ne silește pe toți să lăsăm momentan pe planul al doilea orice alte preocupări științifice. Tocmai pe terenul artei populare trebuie să se vadă că ceea ce ungurii dau ca al lor este, de fapt, românesc.

Cu cele mai călduroase sentimente prietenești,

Sextil Pușcariu

Președintele Institutului Român din Germania

D-Sale D-lui Ion Mușlea, Directorul Bibliotecii Sibiu,
Str. Carmen Sylva, Universitate

⁷⁴ Luise Treiber-Netoliczka (1893-1974) era cercetătoare la Muzeul Etnografic al Ardealului, unde a realizat, între altele, o importantă colecție de fotografii-document.

⁷⁵ Ipolit Tarnavski (1.03.1894-?) a fost, între anii 1938-1941, directorul Școlii Normale din Cernăuți, iar după refugiu cercetător la Muzeul Limbii Române din Cluj, în colectivul însărcinat cu elaborarea *Dicționarului limbii române*.

Ion Mușlea către Sextil Pușcariu**1.**

Fontenay-aux-Roses, 5 Febr[uarie] 1925

Stimate Domnule Profesor,

La plecarea mea din țară, în toamna anului 1923, D-voastră lipseați din Cluj și așa s-a întâmplat că nu v-am putut vedea, cum aș fi dorit. Pe vremea aceea, de altfel, luam drumul Parisului cu gândul de-a face Istoria Artelor, așa că m-ați fi putut considera, cu drept cuvânt, ca un fugar din mijlocul studiilor pe care le făcusem cu D-voastră. Ajuns aici, însă, și după întâile luni de dezorientare și năcazuri, am renunțat la planurile cu care venisem, pentru a mă îndrepta spre folclor, studiu cu care mă ocupasem puțin și în țară. Încercarea din broșura alăturată, pe care Vă rog să o primiți ca un omagiu respectuos al fostului elev, arată o față a chestiunilor cu care mă ocup.

Profesorii de specialitate îmi lipsesc însă aici. Posibilitatea de a sta puțin de vorbă cu dl. Bogrea⁷⁶, astă-toamnă, mi-a căzut foarte bine. Dl. Oprescu⁷⁷ îmi scrisese prin octomvrie că și D-voastră o să vă întoarceți prin Paris. Gândul că V-aș putea vedea și cere oarecare sfaturi și directive mă umplea de bucurie.

Neputând avea norocul acesta, țin să vă spun măcar că mă pregătesc pentru studii de folclor, cu specială privire asupra literaturii noastre orale în legătură cu cea a popoarelor învecinate. Deocamdată lucrez la o teză asupra raporturilor baladei noastre populare cu epica sud-dunăreană⁷⁸, pe care aș vrea să o continuu în țară. Ceea ce v-aș ruga ar fi, în cazul când ați avea vreme, să binevoiți a-mi comunica părerea D-voastră asupra direcției studiilor mele și să-mi arătați dacă în cadrul folclorului nu vedeți că s-ar putea întreprinde lucrări mai utile și mai binevenite. Vă mărturisesc că aș fi cu deosebire mulțumit dacă, reîntors în țară, aș putea lucra sub direcția D-voastră, eventual chiar la Muzeu.

⁷⁶ Fondator, alături de Sextil Pușcariu, al Muzeului Limbii Române (1919) și al Societății Etnografice din Cluj (1923), lingvistul Vasile Bogrea (1881-1926) era profesor la Catedra de Limbi Clasice a Facultății de Litere și Filozofie a Universității din Cluj.

⁷⁷ George Oprescu (1881-1969), istoric și critic de artă, era secretarul Comisiei pentru Cooperare Intelectuală, cu sediul la Paris.

⁷⁸ E vorba de *La mort-mariage: une particularité du folklore balkanique*, care va fi publicată, apoi, în MERF, Partie I, 1925 (în extras: Vălenii de Munte, 1925, 32 p.).

Mulțumindu-vă pentru bunăvoința pe care mi-ați arătat-o întotdeauna, Vă rog să primiți asigurarea deosebitei mele stime.

Ion Mușlea

2.

Fontenay-aux-Roses, 6 Aprilie 1925

Stimate Domnule Profesor,

Scrisoarea D-voastră mi-a adus ceea ce un tânăr în situația mea așteaptă mai mult decât orice: un cuvânt de aprobare și de încurajare. Nu știu cum v-aș putea mulțumi pentru el și pentru sfaturile pe care mi le dați!

La colecționare de material românesc și la studierea metodei care trebuie aplicată în această întreprindere delicată mă gândisem și eu. Acum, că am și îndemnul D-voastră, o să-i dedic necondiționat câteva săptămâni de cercetări.

Cu specialiștii de folklor e adevărat că n-am prea nimerit-o în Franța. Și ce rău îmi pare că la Școala engleză pe care mi-o recomandați mi-e imposibil să mă gândesc, deocamdată cel puțin. Așa că, stagiul meu la Paris terminându-se la toamnă, în septembrie voi fi la Cluj. Atunci vă voi vedea fără îndoială, și D-voastră îmi veți spune poate mai amănunțit de posibilitatea de a lucra în cadrele Muzeului. Nădăjduiesc că data aceasta nu va fi prea târzie pentru înțelegerea verbală de care-mi scrieți că ar fi nevoie.

În așteptarea zilei în care Vă voi putea mulțumi în persoană, Vă rog să credeți în recunoștința ce Vă păstrez și să primiți cele mai calde urări de sănătate.

Ion Mușlea

3.

Cluj, 3 Martie 1927

Adeveresc că am primit de la Dl. profesor Sextil Pușcariu catalogul Bibliotecii Zarifopol⁷⁹.

Ion Mușlea

⁷⁹ Paul Zarifopol (1874-1934), istoric și critic literar, publicist și eseist, publicase, în 1926, volumul intitulat *Din registrul ideilor gingașe*.

4.

Lipsca, 11.VI.[1]928

Din orașul cărții germane, unde m-am oprit câteva zile în călătoria mea de studii, Vă doresc, stimate Dle. Profesor, întrămare cât mai grabnică și vacanțe plăcute.

I. Mușlea

Monsieur Sextil Pușcariu
23, Str. Elisabeta, Cluj, Rumănian

5.

Helsinki, 20.VII.[1]928

Din capitala Finlandei, unde, după ce am văzut celebrul Skansen al Suedezilor, am venit să studiez cele mai bogate arhive de folklor din lume, vă rog să primiți cele mai respectuoase salutări.

Ion Mușlea

Fotografia reproduce frumosul Muzeu Etnografic al Finilor.
Monsieur Sextil Pușcariu
23, Str. Elisabeta, Cluj, Roumanie

6.

Luni, 13.I.[1]930

Stimate Domnule Profesor,

Fiind informat că Prof. Traian Popp⁸⁰ a intervenit la dl. Barbul⁸¹ pentru amânarea Ședinței Comisiei Bibliotecii pentru *vineri*, Vă rog să vă opuneți, dacă veți fi întrebat, acestei propuneri (dat fiind mai ales că Dv. vreți să plecați miercuri la București). Directorul a răspuns d-lui

⁸⁰ Traian Popp (1885-1960) era profesor la Catedra de Drept și Procedură a Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj și, în anul universitar 1929-1930, delegat în Comisia Bibliotecii. Cf. *Comisia Bibliotecii*, în „Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj pe anul școlar 1929-30”, Cluj, 1930, p. 40.

⁸¹ Filologul Eugen Pavel Barbul (1875-1960) a fost primul director român al Bibliotecii Universității din Cluj.

Popp că afacerea amânării ședinței să o aranjeze cu d. Hațieganu⁸², președintele Comisiunei.

Ion Mușlea

7.

4.VI.[1930]

Stimate Domnule Profesor,

Lista noilor decani, pe care era vorba să v-o comunic, este următoarea:

Grimm⁸³

Angheluță⁸⁴ (științe)

Papilian⁸⁵ (medicină)

P. Poruțiu⁸⁶ (drept)

Ea nu putea să-mi fie mai favorabilă. Faceți, deci, cum credeți că e mai bine.

Dacă aveți vreo știre în legătură cu Arhiva de folklor, Vă rog să mi-o comunicați.

Îmi cer iertare pentru felul în care vă scriu și vă rog să primiți asigurarea recunoștinței mele.

Ion Mușlea

⁸² Emil Hațieganu (1878-1959), profesor de Procedură Civilă și prorector al Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj, era președintele Comisiei Bibliotecii, din care mai făceau parte: Traian Popp (delegatul Facultății de Drept), Titu Vasiliu (delegatul Facultății de Medicină), Sextil Pușcariu (delegatul Facultății de Litere), Gheorghe Spacu (delegatul Facultății de Științe), Eugen Barbul (directorul Bibliotecii) și V. Lupan (bibliotecar). Cf. *Comisia Bibliotecii*, p. 40.

⁸³ Petre Grimm (1881-1944), profesor de Limba engleză, a fost, în anul universitar 1930-1931, decanul Facultății de Litere și Filozofie a Universității din Cluj.

⁸⁴ Theodor Angheluță (1882-1964) era profesor de Algebră la Universitatea „Regele Ferdinand I” din Cluj, decan al Facultății de Științe în anul universitar 1930-1931.

⁸⁵ Profesorul Victor C. Papilian (1888-1956), anatomist și scriitor, fusese numit decanul Facultății de Medicină și Farmacie a Universității clujene.

⁸⁶ Avocatul Petre Poruțiu (1884-1951), profesor de Drept comercial, a fost decanul Facultății de Drept din cadrul Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj, între anii 1924-1925 și 1930-1931.

8.

16.VII.[1]930

De la Bicsad – Karlsbadul Țării Oașului – unde ne-am oprit pe câteva ceasuri între Cămârzana și Racșa, Vă rog să primiți cele mai bune salutări ale devotatului Dv.

Ion Mușlea

Pop⁸⁷ și Petrovici⁸⁸ mă roagă să Vă comunic că sunt întregi.
D-Sale Domnului Sextil Pușcariu, profesor universitar
Bran, jud. Brașov

9.

Tekirghiol-Eforie, 11.VIII.[1]931
Sanatoriul Eforiei

Mult Stimat Domnule Profesor,

Am primit rândurile D-voastră trimise împreună cu scrisoarea d-lui Luța⁸⁹ și mă grăbesc să Vă comunic că i-am scris la Berlin, anunțându-l că iau asupra mea întocmirea părții românești la bibliografia folklorică a lui Hoffmann-Krayer⁹⁰. De altfel, la lucrul acesta mă gândisem mai demult și mă interesasem la dl. Gorovei, al cărui nume îl văzusem citat în prefața ultimului volum, în calitate de colaborator pentru folklorul nostru. (D-sa mi-a răspuns însă că n-are cunoștință de o astfel de lucrare). M-am gândit apoi ca, la toamnă, să intru în legătură cu redactorii bibliografiei în chestiune. Scrisoarea d-lui Luța e foarte bine venită, scutindu-mă de anumite formalități.

⁸⁷ V. nota 70.

⁸⁸ Lingvistul Emil Petrovici (1899-1968) era cercetător în cadrul Muzeului Limbii Române.

⁸⁹ Vasile Gh. Luța (1882-1942) era lector de Limba și literatura română la Seminarul de Filologie Romanică al Universității din Berlin, condus de Ernst Gamillscheg, și autor al unui doctorat cu titlul *Die deutschen Volkslieder auf Napoleon I von seinen Anfängen bis zum Beginn der Befreiungskriege*, susținut cu profesorul Julius Petersen. Cf. Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *Cultură și propagandă. Institutul Român din Berlin (1940-1945)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, p. 221.

⁹⁰ Folcloristul elvețian Eduard Hoffman-Krayer (1864-1936) coordona, din 1917, *Internationale Volkskundliche Bibliographie*.

Nădăjduiesc că, până în septembrie, dl. Luța îmi va trimite amănunte asupra colaborării mele, pe cari vi le voi comunica și D-Voastră. Vă mulțumesc că, și cu acest prilej, mi-ați făcut cinstea să vă gândiți la mine și vă rog să primiți cele mai bune urări pentru vacanță, precum și asigurarea întregului meu devotament.

Ion Mușlea

10.

Academia Română. Arhiva de Folklor

Cluj, 17 Maiu 1932

Strada Elisabeta, 23

Mult Stimat Domnule Profesor,

Vă trimit exemplarul din „Anuarul Arhivei”, așa cum a fost vorba, precum și o listă a chestiunilor în legătură cu forma definitivă a copertei și extraselor acestei publicații, chestiuni asupra cărora Vă rog să hotărâți împreună cu dl. Prof. Bianu.

1) Se aprobă întocmai forma și culoarea copertei actuale? (În cazul contrar, cari ar fi schimbările de făcut?)

2) Pe copertă trebuie să figureze emblema Academiei? (În acest caz, rog să mi se trimită de urgență).

3) Toate extrasele vor avea copertă sau numai cele mai mari de o coală?

4) Cum să se indice pe diferitele extrase (pe cele cu copertă și pe cele fără) că sunt „extrase” din „Anuarul Arhivei”?

5) Să se dea numele redactorului „Anuarului” pe copertă sau indicația de pe verso-ul ei e suficientă?

În nădejdea că-mi veți aduce de la București vești bune în privința Arhivei, Vă rog să primiți asigurarea devotamentului meu.

Ion Mușlea

11.

10.VIII.[1]1932

Mult Stimat Domnule Profesor,

Poștala Dv. din Karlsbad mi-a sosit chiar în dimineața plecării spre Brașov. Mi-a fost, astfel, imposibil să cercetez pe dl. Valkhoff la Clinică și

am crezut că e bine să încredințez această însărcinare lui Chinezu⁹¹, căruia i-am trimis scrisoarea Dv. Nădăjduiesc că dânsul a putut da toate relațiile necesare dlui. Valkhoff, cu care, dacă nu mă înșel, are legături mai vechi.

Vă scriu de la „Plaiul Foi” – câteva ceasuri de la Zărnești –, unde cred să mai rămân vreo două săptămâni, spre a fi la sfârșitul lui august la Cluj.

Vă rog să primiți cele mai bune urări de la al Dv. devotat,

Ion Mușlea

12.

Academia Română. Arhiva de Folklor

Cluj, 9 Mai 1936
Strada Elisabeta, 23

Mult Stimate Domnule Profesor,

Conform înțelegerii de ieri, Vă trimit adresa în chestiunea mutării „Arhivei” la Bibliotecă, cu rugămintea să o iscăliți și să o dați omului ce v-a adus-o.

Vă rog să primiți viile mele mulțumiri și cele mai bune urări.

Ion Mușlea

13.

[1 ianuarie 1940?]

Mult Stimate Domnule Profesor,

Vă rog să primiți cele mai bune urări de Anul Nou.

Ion Mușlea

D-Sale Domnului Prof. Sextil Pușcariu
Cluj, Str. Elisabeta, 23

⁹¹ Ion Chinezu (1894-1966), critic literar și traducător, susținuse, în anul 1930, teza de doctorat cu titlul *Aspecte ale literaturii maghiare din Ardeal (1919-1929)*, pentru care Sextil Pușcariu fusese raportor.

Addendum

Raport asupra tezei de doctorat

„Problema Junilor brașoveni în cadrele folklorului”

de I. Mușlea

Dl. Mușlea studiază obiceiul „Junilor” brașoveni și caută să precizeze originea lui din punct de vedere folcloristic. Combate părerea celor ce vedeau în „Juni” restul unei organizațiuni militare, arătând că predecesorii săi au făcut greșeala de a-și aținti întreaga lor atenție asupra datinelor din ziua de Miercuri după Paști și că au dat prea multă importanță unor numiri ca „vătaf”, „armaș” etc., care se găsesc și la alte obiceiuri similare sau sunt, în parte cel puțin, de origine recentă.

Dacă, în combaterea părerilor emise până acum, dl. Mușlea izbutește a ne convinge, nu este în stare – din cauza lipsei informațiilor pentru vremile trecute și a întinericului ce domnește încă cu privire la originea „Trocarilor” din Brașov – să dea o soluție definită problemei „Junilor”. Cunoscând câteva amănunte foarte caracteristice, precum aruncarea în țol, bradul împodobit, „măscăriciul” Junilor și împodobirea cailor cu „presine”, dl. Mușlea stabilește o înrudire – poate prin contaminare – cu obiceiurile de primăvară, asemănătoare cu cele ale Călușarilor noștri și cei bulgari și scoate la iveală coincidențe cu „borița” ceangăilor din Săcele.

Ceea ce rămâne din acest studiu ca achiziție sigură este constatarea că „Junii” sunt, la origine, o tovărășie de tineri. Dată fiind influența mare exercitată de Sași asupra Românilor brașoveni, se atrage atenția asupra unor tovărășii analoge ale tineretului săsesc, care au putut influența pe Juni.

Studiul d-lui Mușlea, deși nu izbutește să dezlege problema „Junilor”, e totuși o contribuție serioasă la dezlegarea ei. Candidatul dovedește câteva calități remarcabile de cercetător, precum tendința de a pătrunde în fondul problemei, fără să neglijeze amănuntele, năzuința de a se documenta cât mai sigur, o cumpănire obiectivă a argumentelor, un cumpăt laudabil în metoda comparativă și evitarea digresiunilor inutile. Din cauza acestor calități, autorul apare ca un cercetător serios și bine informat, într-o disciplină – folclorul – care, la noi, ca și aiurea de altfel, se face în mare parte prea adesea în mod diletantic.

Teza îndeplinește condițiile pentru ca dl. Mușlea să fie admis la examenul oral de doctorat.

ARTUR GOROVEI – 155 DE ANI DE LA NAȘTERE

Marcel LUTIC*

Acum 55 de ani, la împlinirea unui veac de la venirea pe lume a lui Artur Gorovei, etnologul clujean Ion Mușlea, în virtutea unei vechi prietenii ce-l lega de cărturarul de la Fălticeni, îi omagia memoria prin publicarea unui studiu ce analiza întâi de toate „Șezătoarea”, cea mai mare izbândă a acestuia, iar mai apoi făcea o trecere critică în revistă a principalele lucrări publicate de Gorovei¹.

Nu știm dacă la 150 de ani de la nașterea sa a existat, în afară de textul lui Nicolae Scurtu², vreo altă preocupare notabilă care să reamintească cititorii trainice pe care harnicul Artur Gorovei le-a lăsat moștenire culturii noastre naționale.

De aceea acum, la împlinirea a 155 de ani de la nașterea lui Artur Gorovei, am dorit să readucem în actualitate chipul unuia dintre cei mai importanți deșelinatori ai ogorului etnofolcloric de la noi, pe acela care, peste o jumătate de veac, a trudit exemplar la descoperirea și teaurizarea comorilor neamului românesc. Am făcut aceasta și pentru că „biografia și bibliografia [lui] Artur Gorovei (1864-1951) cuprinde [...] multe *necunoscute, omisiuni, erori și grave denaturări*...”³

* Muzeul Etnografic al Moldovei, Complexul Muzeal Național „Moldova”, Iași – România.

¹ Ion Mușlea, *La centenarul nașterii lui Artur Gorovei*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1961-1964”, Cluj, p. 307-317 (muzeul ieșean a primit extrasul în dar la 21 decembrie 1967 de la tânărul istoric Ștefan S. Gorovei, nepotul lui Artur Gorovei, care a inserat anterior, la 8 martie 1966, și o sensibilă dedicație: „Pentru Muzeul de Etnografie. Dar din dar”).

² Nicolae Scurtu, *Un cărturar autentic – Artur Gorovei*, în „România Literară”, an XLVI, nr. 15 din 4 aprilie 2014, p. 16, apud Ștefan S. Gorovei, *Artur Gorovei. Ultimele (I)*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” (AMEM), Iași, nr. XVIII, p. 497.

³ Nicolae Scurtu, *op. cit.*

„Am fost trist când m-am despărțit de cărțile...”

În 1944, la peste jumătate de veac distanță de anii liceului și ai studenției, Artur Gorovei se „întoarce” cumva în orașul tinereții sale zbuciumate. De data aceasta în chip de mare binefăcător al unei instituții culturale ce abia vedea lumina zilei.

...Acum câțiva ani, prin 2011, Muzeul Etnografic al Moldovei omagia memoria lui Artur Gorovei la 60 de ani de la plecarea sa în Lumea fără dor. Atunci, „Vasile Munteanu a vorbit asistenței despre contextul în care o parte semnificativă a bibliotecii lui Artur Gorovei a ajuns în ograda muzeului ieșean”⁴. Din păcate, regretatul nostru coleg nu a mai apucat să aștearnă pe hârtie roadele acelei cercetări. Așa se face că până azi contextul în care a fost făcută această mare donație este încă puțin cunoscut.

Totuși, prin anii '70 ai secolului trecut apăruseră unele informații despre această donație⁵, iar recent a fost publicată, în facsimil, chiar scurta adresă din 2 februarie 1944 prin care Artur Gorovei dona Muzeului Etnografic al Moldovei „de pe lângă Universitatea din Iași, biblioteca [...] de specialitate: etnografie și folklor”⁶.

Despre toate acestea, însuși Artur Gorovei apucase să scrie în volumul său de *Amintiri*⁷ rămas în manuscris la Academia Română; din fericire, câteva pagini din acesta, inclusiv despre donația din 1944, au fost publicate în 1992 de Iordan Datcu⁸. De aici știm că Ion Mușlea, ca unul ce cunoștea bine valoarea părții „folcloristice a bibliotecii”⁹, a dorit, încă din noiembrie 1940, să aibă această bibliotecă la Arhiva de Folclor a Academiei Române de la Cluj. Șansa noastră, a ieșenilor, a

⁴ Marcel Lutic, *Artur Gorovei omagiat la Iași*, în AMEM, nr. XI, 2011, p. 354.

⁵ Ștefan S. Gorovei, *Documentele unei donații*, în „Cronica”, Iași, nr. 13, 29 martie 1974, p. 6; Leon Eșanu, *Precizare*, în „Cronica”, nr. 32, 9 august 1974, p. 7. Se cuvine să-i mulțumim profesorului Ștefan S. Gorovei pentru ideea omagierii bunicului, cât și pentru ajutorul consistent dat la depistarea și punerea la îndemână a surselor bibliografice ce susțin prezentul demers.

⁶ Liviu Papuc, *O pilduitoare donație a lui Artur Gorovei*, în „Convorbiri literare”, Iași, an CL, nr. 8(248), august 2016, p. 81. Din articol reiese că autorul nu cunoaște contribuțiile anterioare ale lui Ștefan S. Gorovei și Iordan Datcu.

⁷ Pe care nădăjduim să-l publicăm cândva...

⁸ Iordan Datcu, *Revista „Șezătoarea” de la Fălticeni. 100 de ani de la apariție*, în „Revista de Etnografie și Folclor” (REF), nr. 1, 1992, p. 29-30. Mulțumiri Ioanei Repeciuc, cercetător științific la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași, pentru ajutorul dezinteresat și prompt oferit pe parcursul elaborării acestui material.

⁹ *Ibidem*, p. 27.

fost că Artur Gorovei nu s-a grăbit să răspundă cererii lui Mușlea, repetată și în ianuarie 1944.

Cu puțină vreme mai înainte, pe 4 noiembrie 1943, Ion Chelcea, proaspătul director al muzeului de la Iași, l-a vizitat pe Gorovei la Fălticeni. Potrivit mărturisirilor bătrânului cărturar, Chelcea „mi-a cerut să-i vând biblioteca mea de folclor”¹⁰. Mai târziu, Ion Chelcea amintea cum l-a cunoscut în acele împrejurări grele pe „blândul și înțeleptul Artur Gorovei”¹¹, „acel om cu ochi de azur și inimă de copil năzdrăvan”, ce l-a impresionat profund¹².

În aceste condiții, știm că bătrânul Gorovei a oscilat între Ardeal, Muntenia și Moldova, între Cluj, București și Iași: „Mă frământam cu gândul ce să fac”¹³. Ștefan S. Gorovei, pe baza informațiilor inserate de bunicul său în *Jurnal*, afirmă că „la sfârșitul lunii ianuarie 1944, Artur Gorovei a început împachetarea bibliotecii, destinând-o inițial Universității clujene”¹⁴.

Ion Chelcea, povestind probabil întâlnirea din noiembrie 1943, arată că și Academia Română era interesată de biblioteca sa (dacă nu cumva Gorovei înțelegea prin Academie filiala din Cluj a acesteia): „Fiind la Fălticeni, l-am întâlnit pe Artur Gorovei. Acesta m-a primit frumos în casa sa, arătându-mi camerele, și am ajuns în bibliotecă. Ei bine, în fața acestei biblioteci, văzând cât de bătrân era, l-am întrebat: «– Domnule Gorovei, ce aveți de gând să faceți cu această bibliotecă?» Mi-a răspuns că ar vrea să o dea Academiei. «– Păi, zic, d-le Gorovei, Academia e bogată. Nu ar fi mai bine să ne-o dați nouă la Iași, Muzeului Etnografic? Avem studenți care nu au după ce face o lucrare de seminar». Și zic eu în continuare: «– Îmi pare rău că un muntean pledează cauza Moldovei în fața unui veritabil cărturar moldovean ca dumneavoastră, dar sunt silit să fac aceasta!»”¹⁵.

Ion Chelcea afirmă că la începutul lui februarie 1944, Artur Gorovei, după două săptămâni de gândire și „nu după multe

¹⁰ *Ibidem*, p. 29. Despre acest fapt amintește și Ștefan S. Gorovei, *Documentele unei donații*.

¹¹ Marcel Lutic, *Jumătate de veac de la deschiderea expoziției de bază a Muzeului Etnografic al Moldovei. Mărturii, acte și documente (I)*, în AMEM, nr. VIII, 2008, p. 237.

¹² Ion Chelcea, *Cum a luat ființă și a fost organizat Muzeul Etnografic al Moldovei. Mărturii*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor”, seria Muzee, nr. 8, 1978, p. 57.

¹³ Iordan Datcu, *op. cit.*, p. 27.

¹⁴ Ștefan S. Gorovei, *Documentele unei donații*.

¹⁵ Ion Chelcea, *Privire către noi înșine, ca popor*. Volum îngrijit și postfață de Septimiu Chelcea, Pitești, Editura Universității, 2002, p. 262.

ezitări”¹⁶, dona cărțile recent înființatului Muzeu Etnografic al Moldovei, în dauna Academiei Române¹⁷.

Balanța avea să o încline în favoarea Iașilor un bun prieten al lui Gorovei, Gh. T. Kirileanu, căruia muzeul nostru ar trebui să-i fie recunoscător, căci iată ce nota cărturarul de la Fălțiceni: „Kirileanu îmi scrie și insistă să le dau lui Chelcea”¹⁸. Totuși, se pare că nu doar sfatul bătrânului Kirileanu a contat în schimbarea deciziei lui Gorovei în favoarea capitalei Moldovei, ci și anumite „considerente financiare (costul transportului) și sentimentale («La Iași, voi putea să mă duc să le consult...»)”¹⁹.

Cunoscând mai bine împrejurările concrete în care s-a făcut donația, trebuie să privim cu circumspecție afirmația foarte recentă a etnologului ieșean Ion H. Ciubotaru, potrivit căreia în februarie 1944, „aflând de înființarea muzeului de la Iași, renumitul folclorist [Artur Gorovei] îi aducea la cunoștință directorului onorar hotărârea sa de a înzestra noua instituție cu un număr de *cinci sute de volume*”²⁰.

Așadar, pe 1 februarie, Ion Chelcea, perseverent, revine la Fălțiceni cu o delegație din partea rectorului Universității din Iași ca să ridice biblioteca de folclor a lui Gorovei²¹. Directorul Chelcea s-a ocupat personal de pregătirea ambalării și a expedierii către Iași. Când lotul de cărți a plecat cu trenul spre Iași, Gorovei i-a înmănat conferențiarului ieșean și o scurtă scrisoare, datată „2 Februar 1944” și având semnătura donatorului, destinată rectorului Universității, despre care am amintit deja, scrisoare ce a fost publicată inițial de Ștefan S. Gorovei în 1974²², apoi și de Iordan Datcu în 1992; aceasta este misiva pe care Liviu Papuc o va publica și în facsimil în 2016²³.

Firesc, Artur Gorovei a suferit după cărțile adunate în atâtea decenii și care îi deveniseră prieteni dragi: „Am fost trist când m-am despărțit de cărțile pe care le dăruisem Muzeului Etnografic, precum eram trist când mă despărțeam de vreun copil de al meu când pleca pe front”²⁴. Dăruindu-le

¹⁶ Marcel Lutic, *Jumătate de veac...*, p. 237.

¹⁷ Ion Chelcea, *Cum a luat ființă...*, p. 57, Idem, „Am vrut să fiu egal cu mine însumi și egal cu poporul din care fac parte”, în REF, nr. 1, 1988, p. 100, apud Idem, *Privire către noi înșine...*, p. 262.

¹⁸ Iordan Datcu, *op. cit.*, p. 27.

¹⁹ Ștefan S. Gorovei, *Documentele unei donații*.

²⁰ Ion H. Ciubotaru, *Popas la Muzeul Etnografic*, în AMEM, *infra*, p. 295.

²¹ Iordan Datcu, *op. cit.*, p. 27.

²² Ștefan S. Gorovei, *Documentele unei donații*.

²³ Liviu Papuc, *op. cit.*

²⁴ Iordan Datcu, *op. cit.*, p. 27.

muzeului din Iași, donatorul a pus totuși două condiții: „Această bibliotecă va purta numele meu, și va putea să fie pusă la dispoziția studenților, pentru pregătirea în domeniul respectiv”²⁵.

Iordan Datcu a pus în circuitul public și o adresă din perioada 10-14 februarie 1944 semnată de profesorul Mihail D. David, proaspătul rector al Universității din Iași, din care, după ce aflăm despre „frumoasa donație pe care ați binevoit a o face Muzeului Etnografic al Moldovei ce aparține Universității noastre”²⁶, conducătorul instituției, în numele „Senatului Universitar”, „mulțumește pentru Moldova și Universitatea ei marelui cărturar și moldovean Artur Gorovei pentru truda sa de a aduna această comoară etnografică și folclorică și mai ales de a îmbogăți cu ea Universitatea ce-i este dragă și o are aproape de inimă”²⁷.

Așadar, Dumnezeu a îngăduit ca acest mare dar să se facă la vreme potrivită, căci bătrânul cărturar, nu peste mult timp, „la 28 martie 1944, într-o marți, la miezul nopții, cu nora lui și cu «un balot cu așternutul», a plecat în refugiu” peste munți, în Ardeal²⁸.

Din câteva scrisori pe care Artur Gorovei i le-a trimis mai târziu lui Chelcea aflăm alte amănunte despre „chipul în care [Chelcea] a adus la Iași [...] biblioteca de folclor a lui Artur Gorovei”²⁹. Astfel, la 16 septembrie 1945 Gorovei îl înștiința pe Chelcea că ar mai fi „câte ceva pentru biblioteca Muzeului. Nu v-am dat nici un număr din «Șezătoarea». Singura colecție completă pe care o am, o rețin la mine, cât voi trăi, iar după moartea mea, va fi a bibliotecii. Deocamdată vă trimet câteva din exemplarele pe care le am în plus; e bine să fie și acestea măcar acum. Din «Șezătoarea» trimet vol. XI, XIX, XX, XXI și XXV”³⁰.

²⁵ Ștefan S. Gorovei, *Documentele unei donații*; Iordan Datcu, *op. cit.*, p. 29; Liviu Papuc, *op. cit.*

²⁶ Iordan Datcu, *op. cit.*, p. 30. Deși scrisoarea de donație a lui Gorovei este datată „2 Februar 1944”, bizar e faptul că rectorul Universității începe adresa sa astfel: „Luând cunoștință prin scrisoarea Dv din 4 februar a.c.” (s.n.)...

²⁷ *Ibidem*. Adresa Rectoratului Universității fusese publicată în 1974 și de Ștefan S. Gorovei (*Documentele unei donații*); deși e vorba de aceeași adresă, între cele două variante de publicare sunt ușoare diferențe; iată-le, cu precizarea că le-am notat în ordinea cronologică a publicării lor: „Muzeului *etnografic* al Moldovei” – „Muzeului *Etnografic* al Moldovei”, „domeniul *etnografie* și *folkloristic*” – „domeniul *etnografic* și *folkloristic*”, „comoară etnografică și *folklorică*” – „comoară etnografică și *folklorică*”, „Rector M. David” – „Rector, *prof. D. David*”. Oare cei doi editori nu au avut în față una și aceeași adresă?

²⁸ Ștefan S. Gorovei, *Artur Gorovei. Ultimele (I)*, p. 505.

²⁹ Am citat din scurta introducere a editorului Ștefan S. Gorovei la *Scrisori către Ion Chelcea*, în AMEM, nr. IV, 2004, p. 303. Se subînțelege, nădăjduim, din titlul imprecis că scrisorile sunt trimise de Artur Gorovei...

³⁰ *Scrisori către Ion Chelcea*, p. 304.

La 9 ianuarie 1946 Gorovei îi scria lui Chelcea astfel: „Mai am câteva cărți destinate pentru Muzeu, dar vă rog să le mai așteptați, căci mai am ceva de lucrat cu ele. [...] Sunt cărți din Ardeal, necunoscute la noi”³¹. La 23 iunie 1948 aflăm că Artur Gorovei a fost la un pas să revoce marea sa donație: „Am primit adresa Dv”³², că se află în bună stare biblioteca pe care am dăruit-o pentru înființarea bibliotecii de folklor și etnografie, despre care aflasem, cu mult regret, că a fost înglobată, împreună cu toată biblioteca Universității, în biblioteca Fundației Ferdinand, ceea ce mă îndemna să cer revocarea donației făcute, deoarece s-au călcat condițiile: am dat cărțile mele unei facultăți a Universității, bibliotecă ce trebuie să poarte numele meu, și nu unei biblioteci publice, și mă gândeam să-mi cer cărțile înapoi”³³.

Acesta este, pe scurt, contextul în care Artur Gorovei a ajuns a fi socotit, alături de Ion Petrovici și de Maria și Iuliu Pascu, un veritabil fondator al Muzeului Etnografic al Moldovei³⁴.

Cărți rare, câteva unice. Scurtă analiză

În puținele acte încheiate cu prilejul aducerii la Iași a donației nu s-a specificat nimic legat de numărul total al cărților. Ulterior s-au vehiculat mai multe variante, unele vagi, altele imprecise sau aproximative.

Astfel, Ion Chelcea, prin 1950, estima că „biblioteca de specialitate a D-lui Artur Gorovei, cunoscut folclorist, din Fălticeni, [are un] număr de circa 300 vol.”³⁵ În 1956, același Chelcea scria că „biblioteca [are un] număr de circa 500 volume, cărți și reviste”³⁶, iar în altă parte nota: „Se adaugă apoi donația bibliotecii de etnografie și folklor a cunoscutului folclorist moldovean *Artur Gorovei* din orașul Folticeni, în număr de cca. 500 titluri de cărți și reviste”³⁷.

Într-o prezentare a muzeului din 1958, Gheorghe Bodor afirma că „până la terminarea războiului au intrat în colecția muzeului, sub formă de donație, [și] o parte din biblioteca (600 volume) [a] regretatului folclorist

³¹ Idem.

³² În fapt, o scrisoare a lui Chelcea din 12 iunie 1948, publicată în vol. *Scrisori către Artur Gorovei*. Ediție îngrijită și introducere de Maria Luiza Ungureanu, București, Editura Minerva, 1970, p. 82-83.

³³ *Scrisori către Ion Chelcea*, p. 306.

³⁴ Petru Cazacu, *Preocupări pentru organizarea unui muzeu etnografic la Iași*, în „Cercetări Istorice”, Iași, nr. VII, 1976, p. 27; Emilia Pavel, *Din istoricul Muzeului Etnografic al Moldovei – Iași*, în AMEM, nr. I, 2001, p. 20.

³⁵ Cf. Marcel Lutic, *Jumătate de veac... (II)*, în AMEM, nr. IX, 2009, p. 333.

³⁶ *Ibidem*, p. 337.

³⁷ *Ibidem*, p. 366.

din Fălticeni, Artur Gorovei”³⁸. Petru Cazacu, în 1968, opina că „Artur Gorovei ar fi donat c. 500 de cărți și 120 titluri de reviste folclorice”³⁹. În 1976, același Cazacu susținea faptul că „în februarie 1944 [...] Arthur Gorovei, oferă aproape 500 volume cărți și reviste de specialitate”⁴⁰. În 1977, Emilia Pavel amintea de „valoroasa bibliotecă de specialitate, donată muzeului de către folcloristul din Fălticeni, Artur Gorovei”⁴¹, pentru ca în 2001, să afirme că „în februarie 1944, Artur Gorovei donează muzeului ieșean biblioteca sa de specialitate – 500 de volume, cărți și reviste”⁴².

Așadar, numerele variază între extremele 300 și 600. În realitate, donația lui Artur Gorovei a fost mult mai consistentă decât îndeobște se știe. Aceasta se datorează și faptului că adesea mai multe cărți, în special cele mai subțiri sau extrasele, sunt legate într-una singură. Nu știm cine, unde și cum anume s-a decis această operațiune, însă se vede că la mijloc a fost un tehnician oarecare, un om care nu cunoștea și nu prețuia semnele lăsate de înaintași, căci nu ne putem explica altfel cum a fost posibilă cu acel prilej tăierea efectivă a unor dedicații...

Din Registrul cărților aflate în Biblioteca „Artur Gorovei” a muzeului ieșean reiese că donația „Gorovei [însumează] 763 titluri cărți, legate în 421 volume”⁴³ (s.n.). Desigur, prin cărți se înțelege și broșuri, extrase din periodice, volume de popularizare ș.a., în afară de reviste și albume.

Demersul nostru constă, în esență, într-o prezentare, din mai multe unghiuri (tematică, vag cronologic, notorietate, pe autori etc.) a donației, uneori prezentarea tinzând spre o analiză mai detaliată a celor *circa 900 de titluri* ce au fost dăruite muzeului ieșean. Am ajuns la acest număr pentru că, pe lângă cele „763 de cărți”, Artur Gorovei a mai dăruit și peste 100 de titluri de periodice de specialitate, dar și șapte albume, care, de regulă, nu au fost pomenite de cei care s-au ocupat de istoricul muzeului ieșean.

Ce conține efectiv acest impresionant fond de carte? Înainte de toate, precizăm faptul că de un real folos în „cartografierea” noastră ne-a fost Registrul-inventar al cărților de la muzeul ieșean, el însuși un adevărat document de epocă, aici fiind înscrise, caligrafic și citeț într-o primă fază, informații-cheie despre fiecare carte donată de Artur Gorovei. Desigur, mai apoi a urmat verificarea efectivă, carte după carte, mai ales că ne-au

³⁸ *Ibidem*, p. 356.

³⁹ În „Flacăra Iașului” din 2 martie 1968.

⁴⁰ Petru Cazacu, *op. cit.*, p. 24.

⁴¹ Emilia Pavel, *Patrimoniul Muzeului Etnografic al Moldovei din Iași*, în „Cercetări Istorice”, nr. VIII, 1977, p. 46.

⁴² Idem, *Din istoricul Muzeului Etnografic...*, p. 20.

⁴³ Această însemnare în creion se regăsește chiar la sfârșitul Registrului.

interesat și dedicațiile pe care unii dintre autori le-au așternut pe unele dintre volumele trimise către Fălticeni.

Așadar, a fost o muncă laborioasă ce a presupus atingerea unor cărți extrem de valoroase, adevărate rarități bibliofile (însuși Artur Gorovei nota că „printre aceste cărți erau exemplare rare, și unele chiar unice”⁴⁴, iar Ion H. Ciubotaru apreciază „sursele bibliografice dăruite de învățatul fălticenean [ca] deosebit de prețioase, [socotind că] multe dintre acestea [sunt] unicate, neexistând în bibliotecile ieșene”⁴⁵), ce încă mai poartă ceva din energia inefabilă a autorilor, a „stăpânului” lor de la Fălticeni, cel care le-a purtat de grijă câteva decenii bune, dar și din cea a unor savanți ieșeni ce s-au documentat temeinic din acestea (îi amintim doar pe Petru Caraman și Ion H. Ciubotaru⁴⁶).

O primă și reprezentativă categorie din donația Artur Gorovei este reprezentată de lucrările „clasicilor etnologiei românești”, aici regăsindu-se opere cu valoare de reper pentru știința noastră. Ne referim în primul rând la cele 14 titluri ale lui Simion Florea Marian⁴⁷ și cele 20 ale prolificului Tudor Pamfile⁴⁸, urmașul său cel mai notoriu. Tot aici integrăm și titlurile din opera donatorului fălticenean⁴⁹, cei trei fiind adesea socotiți „triada «clasică» a folcloriștilor noștri”⁵⁰.

⁴⁴ Iordan Datcu, *op. cit.*, p. 29.

⁴⁵ Ion H. Ciubotaru, *loc. cit.*, p. 295.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 299; Idem, *Petru Caraman. Destinul cărturarului*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 352-353.

⁴⁷ *Chromatică poporului român, Nașterea la români, Nunta la români, Înmormântarea la români, Sărbătorile la români*, vol. I-III, *Legende Maicii Domnului, Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor, Descăntece populare române, Vrăji, farmece și desfaceri, Tradiții populare române din Bucovina, Râsplata. Povești din Bucovina și Hore și strigături din Bucovina*. Dat fiind caracterul special al acestui material, aparatul critic va cuprinde, din motive „spațiale”, doar titlurile cărților (uneori și acestea incomplete); se înțelege că toate edițiile semnalate fac referire, de regulă, la prima apariție; *ordinea* este cea a intrării în biblioteca ieșeană și nu cea a anului tipăririi.

⁴⁸ *Jocuri de copii adunate din satul Țepu* (două ex.), *Mitologie românească* (I. Dușmani și prieteni ai omului, II. Comorile, III. Pământul), *Sărbătorile de vară la români, Căntece de țară, Boli și leacuri la oameni, vite și păsări după datinele și credințele poporului român adunate din comuna Țepu (Tecuciu), Industria casnică la români, Sărbătorile de toamnă și postul Crăciunului, Crăciunul, Diavolul, învrăjbitor al lumii, Cerul și podoabele lui, Povestea lumii de demult, Văzduhul, după credințele poporului român, Feți frumoși de odinioară, Sfârșitul lumii, Agricultură la români, Jocuri de copii, Cimilituri românești și Cromatica poporului român* (în colab. cu Mihai Lupescu).

⁴⁹ *Credinți și superstiții ale poporului român, Descăntecele românilor. Studiu de folklor, Ouăle de Paști, M. Gaster și folklorul românesc* (extras din „Anuarul Arhivei de Folklor” – AAF).

⁵⁰ Liviu Papuc, *Artur Gorovei ca mentor al lui Leca Morariu*, în AMEM, nr. XI, 2011, p. 378, 380, 381. Ion Chelcea aprecia că activitatea lui Artur Gorovei, „la un moment

O a doua consistentă categorie e formată din acele lucrări apărute sub semnătura unor nume cunoscute ale culturii românești din a doua jumătate a veacului al XIX-lea și primele decenii ale secolului trecut. Astfel, Gorovei a dăruit bibliotecii noastre tomuri semnate de Anton Pann⁵¹, Ion Budai-Deleanu⁵², Gh. Maior⁵³, Alecu Russo⁵⁴, Vasile Alecsandri⁵⁵, Al. I. Odobescu⁵⁶, Teodor T. Burada⁵⁷, de enciclopedistul B. P. Hasdeu⁵⁸, de Petre Ispirescu⁵⁹, dar și de Mihai Eminescu⁶⁰ sau de nemuritorul Ion Creangă⁶¹; alte titluri aparțin marilor lingviști români de origine evreiască M. Gaster⁶² și Lazăr Șăineanu⁶³, dar și lui Nicolae Iorga⁶⁴, N. Cartoian⁶⁵, Ovid Densusianu⁶⁶, Al. Rosetti⁶⁷, George Vâlsan⁶⁸ și P. Cancel⁶⁹.

Tot aici își află locul Iuliu A. Zanne, cu monumentalele sale 10 volume din *Proverbele românilor*, dar și Frédéric Damé, francezul stabilit în România, care a dăruit culturii noastre o lucrare aparte⁷⁰. Există mai multe lucrări cu autori ardeleni, unii dintre ei având relații strânse cu

dat, umbrește pe a tuturor colegilor săi, ajungând cel mai reprezentativ folclorist român după Simeon Florea Marian” (Ion Chelcea, *Artur Gorovei (1864-1951) – Cu privire la activitatea sa etnografică și folcloristică* –, în „Suceava. Anuarul Muzeului Județean”, nr. VIII, 1981, p. 495).

⁵¹ *Nastratin Hoge. Înțeleptul Arghir și nepotul său Anadam, Versuri sau cântece de Stea, Vicleim și colinde..., Istoria prea frumosului Arghir și a prea frumoasei Elena..., O șezătoare la țară sau Povestea lui Moș Albu..., Culegere de proverburile sau Povestea vorbei, Năzdrăvăniile lui Nastratin Hoge* (mai multe ediții).

⁵² *Țiganiada*.

⁵³ *Basme. Cele douăsprezece fete de împărat și palatul fermecat*.

⁵⁴ *Cântarea României. Poezie populară și altele*.

⁵⁵ *Poesii populare ale românilor...*

⁵⁶ *Basme*.

⁵⁷ *Datinile poporului român la înmormântări, Condica șireților, o veche instituție juridică, Despre creștăturile plutașilor pe cherestele..., Instrumente de muzică la români*. Cornu.

⁵⁸ *Cărțile poporane, Obiceiurile juridice ale poporului român* (două ex.).

⁵⁹ *Legende sau basmele romanilor, Basme, snoave și glume*.

⁶⁰ *Literatura populară*.

⁶¹ *Scrisorile lui..., vol. I. Povești, Opere complete, Harap Alb*.

⁶² *Literatura populară română, Farmece și descântece românești*.

⁶³ *Basme aromâne, Jidovii sau Tătarii sau Urișii* (extras din „Convorbiri literare”).

⁶⁴ *Balada populară românească. Originea și ciclurile ei*.

⁶⁵ *Alexandria în literatura românească* (două ex.).

⁶⁶ *Folklorul. Cum trebuie înțeles, Viața păstorească în poezia noastră populară*.

⁶⁷ *Colindele religioase la români*.

⁶⁸ *Menirea etnografiei în România* (extras din „Cultura”).

⁶⁹ *Originea poeziei populare. Precizări, distincțiuni*.

⁷⁰ *Încercare de terminologie poporană românească*.

Artur Gorovei: Ion Pop Reteganul⁷¹, Alexiu Viciu⁷², Nicolae Păsculescu⁷³ și Traian German⁷⁴; altele sunt semnate de aromânii Pericle N. Papahagi⁷⁵ și Tache Papahagi⁷⁶, dar și de Dimitrie Dan⁷⁷, Leca Morariu⁷⁸, Elena Niculiță-Voroncea⁷⁹ sau de folcloristul ieșean Alexandru Vasiliu-Tătăruși⁸⁰.

În aceeași categorie ar urma o serie numeroasă de lucrări alcătuite de nume mai puțin cunoscute, dar cu un loc bine conturat în istoria cercetării culturii noastre populare: Ion G. Sbiera⁸¹, Theodor Speranția⁸², S. G. Ioneanu⁸³, C. Rădulescu-Codin⁸⁴, Gh. F. Ciaușanu⁸⁵, Ștefan S. Tuțescu⁸⁶, Elena D. Sevastos⁸⁷, harnicul G. T. Niculescu-Varone⁸⁸,

⁷¹ *Stan Bolovan și alte povești ardelenesti.*

⁷² *Colinde din Ardeal. Datini de Crăciun și credințe populare.*

⁷³ *Literatura populară românească.*

⁷⁴ *Tovarășiile de Crăciun ale feciorilor români din Ardeal* (extras din AAF).

⁷⁵ *Megleno-românii. Studiu etnografico-filologic, Basme aromâne.*

⁷⁶ *Antologie aromânească, Graiul și folklorul Maramureșului* (două ex.).

⁷⁷ *Stâna la românii din Bucovina.*

⁷⁸ *De-ale cirebirilor*, vol. I. *Texte din Susn'evița*, vol. III. *Texte istroromâne din Jeian*, vol. IV. *Scrisori istroromâne din Jeian și Susn'evița, Pentru cântecul popular. Precizări, Decameroanele strămoșilor noștri* (După codicele C. Popovici, Cernăuți, 1796) (extras din vol. *Omagiu lui Ioan Bianu*), *De la noi. Povești bucovinene* (edițiile I și a IV-a). Despre relația specială dintre Gorovei și Morariu, a se vedea Liviu Papuc, *Artur Gorovei...*, p. 377-384.

⁷⁹ *Studii în folclor*, vol. I-II, *Datinile și credințele poporului român...*, vol. I, partea I și II. [Facerea lumii. Pământul], partea a III-a. *Aerul*, partea a IV-a. *Apa*.

⁸⁰ *Povești și legende, Căntece, urături și bocete...*

⁸¹ *Povești și poezii populare românești* (două ex.), *Colinde, căntece de stea și urări la nunți*.

⁸² *Introducere în literatura populară română, Miorița și călușarii. Urme de la daci.*

⁸³ *Mica colecțiune de superstițiile poporului român.*

⁸⁴ *Comorile poporului, O seamă de cuvinte din Muscel, Din Muscel. Căntece populare*, vol. I, *Îngerul românului. Povești și legende din popor, Legende, tradiții și amintiri istorice, Sărbătorile poporului cu obiceiurile, credințele...* (în colab. cu D. Mihalache).

⁸⁵ *Culegere de folclor din jud. Vâlcea și împrejurimi, Superstițiile poporului român...*

⁸⁶ *O parte din sfinții poporului, Colinde din popor, Păcălituri, Din trecut. Legende, snoave și căntece* (două ex.), *Folkloriștii noștri, Din văi și vâlcele, Taina ăluia. Snoave și povestiri, Frământături de limbă* (în colab. cu S. T.-Kirileanu), *Dăfii. Snoave și povești* (în colab. cu C. Rădulescu-Codin), *Din Boureni până-n Catane. Folclor din zona județului Dolj* (în colab. cu N. I. Dumitrașcu).

⁸⁷ *Căntece moldovenești* (două ex.), *Povești, Anecdote populare, Limba română și autorii evrei*.

⁸⁸ *Portul național românesc*, Idem, partea a II-a, *Costumele naționale din România întregită, Jocurile noastre naționale* (primele două ediții), *Folclor versificat din Moldova* (două ex.), *Bibliografia poeziei noastre populare* (două ex. din prima ediție

Emilian Novacoviciu⁸⁹, Dumitru Furtună⁹⁰, Gh. Teodorescu-Kirileanu⁹¹ și Simion Teodorescu-Kirileanu⁹², apoi N. I. Dumitrașcu⁹³, Lucian Costin (pseudonimul lui Ion Gh. Costiniuc)⁹⁴, Petru Iroaie⁹⁵, Simion Hârnea⁹⁶, Ion Bârlea⁹⁷, Enea Hodoș⁹⁸ ș.a.

Am încadrat aici și lucrările alcătuite de cunoscuții etno-muzicologi Béla Bartók⁹⁹ și Constantin Brăiloiu¹⁰⁰, de profesorul clujean Romulus Vuia¹⁰¹ și de marele cercetător și creator de instituții, tot clujean, Ion Mușlea¹⁰²; de asemenea, cele alcătuite de folcloristul Ion

și a doua ediție), *Strigături de la jocurile populare românești, Folclor românesc din Ardeal, Dicționarul jocurilor românești, Jocuri românești necunoscute, Jocurile naționale românești, Cei mai de seamă folcloriști români. Bibliografie, Folklor român coregrafic. Material inedit.*

⁸⁹ *Jocuri copilărești bănățene* (două ex.), *Cuvinte bănățene, Oltea Baba. Cum își fac fetele de dragoste, Colecțiune folkloristică română din Răcășdia..., Din comoara Banatului. Folklor, II. Maiche Sfinte, halele nopții etc.* (în colab. cu Ecătărina C. Novacoviciu; două ex.), *Folclor pornografic bănățan (Partea hazlie).*

⁹⁰ *Cuvinte scumpe, Izvodiri din bătrâni, Dajdia culbecilor, un vechi obicei nemțean, Preoții din trecutul Vrancei, Vremuri înțelepte, Trei amintiri de țară.*

⁹¹ *Călătoria la munte din 1833 a spătarului Gane, Calendarul manuscris din 1825 a lui Petrachi Popovici ot Folticeni.*

⁹² *Ștefan Vodă cel Mare și Sfânt. Istorisiri și cântece populare, Povești populare cu cuprins moral* (două ex.).

⁹³ *Prin coclauri și văgăuni. Cântece olteneste, Orații sau carte de vornicit, Strigoii din credințele, datinile și povestirile poporului român* (două ex.), *Moșteniri. Povestiri, legende și amintiri istorice, Din Boureni. Vorbe de clacă, vol. I, Isprăvi. Snoave, La namiaz, la umbra carului, Vorbe de demult. Povestiri și legende, De sărbători. Colinde, Cine a albit pe dracu? Povestiri, snoave și legende românești, Povești oltene, Steaua de la răsărit. Cântări de stea și colinde* (în colab. cu preot Valeriu Crișan).

⁹⁴ *Studii asupra folclorului bănățean, vol. I-III, Balade bănățene culese de Petru Nan, Mărgăritarele Banatului Mare ș.a.*

⁹⁵ *Caracterul poeziei populare, Cântece populare istroromâne, Cernăuțul folkloric.*

⁹⁶ *Frânturi din viața străbună, Polojării din bătrâni, Vremuri și oameni, Schitul Valea Neagră.*

⁹⁷ *Cântece populare din Maramureș, Balade, colinde și bocete din Maramureș, I.*

⁹⁸ *Poezii populare din Banat, vol. III. Descântece, Literatură populară aleasă din diferite colecțiuni.*

⁹⁹ *Cântece populare românești din comitatul Bihor (Ungaria).*

¹⁰⁰ *Societatea Compozitorilor Români. Arhiva de folklore* (extras din „Boabe de grâu”).

¹⁰¹ *Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor, Câteva observații și constatări asupra păstoritului și asupra tipurilor de case la români, Muzeul Etnografic al Ardealului, Originea jocului de călușari* (extras din „Dacoromania”).

¹⁰² *Xilogravurile țaranilor români din Ardeal, Obiceiul junilor brașoveni. Studiu de folklor, Un sas brașovean – folklorist român: I. C. Hintz-Hintescu..., Materiale pentru*

Diaconu¹⁰³ sau de Ion Chelcea, care, curios lucru, i-a dăruit în 1943 o broșură lui Gorovei, iar acesta i-a întors-o în 1944¹⁰⁴.

Lucrări mărunte, în special de folclor, mult folosite și acestea specialiștilor interesați de cercetarea temeinică a culturii populare românești, au autori extrem de puțin cunoscuți, dar care merită a fi inserați în lista noastră (cu precizarea că nu vom mai preciza titlurile): Victor Onișor, Gh. Fira, preoții Teodor Bălășel, Gavril Bichigean, Ioan C. Beldie și Friedrich Mueller, Pompiliu Pârvescu, Tit Bud, N. Tistu-Georgescu, Eugen Nicoară și Vasile Netea, Dumitru Stăncescu, Ioan G. Bibicescu, A. M. Nour, M. I. Apostolescu, Gh. Tulbure, Petre Dulfu, I. Moraru-Prahova, Gh. Cardaș, T. Podariu, Grigore Sima „a lui Ioan”, Ilie Veslovschi, I. Peretz, Al. Podoleanu, Aurel Borșianu, G. Jocu, Leonida Bodnărescul, N. C. Burileanu, Ion N. Popescu, C. Mureșanu, Petre Danilescu, G. G. Burghel, Th. M. Arsenie ș.a.

Dacă majoritatea titlurilor pomenite până acum s-au circumscris, în linii mari, etno-folcloristicii, există în donația Gorovei o altă mare categorie de lucrări din afara acestui domeniu; grupate, cât a fost posibil, după criteriul *tematic*, am regăsit patru mari subdomenii: *filologie*, *istorie*, *folclor medical* (cu autori în special medici pasionați de cercetarea culturii populare) și *diverse* (filozofie, psihologie, istoria culturii, monografii ș.a.). Inevitabil, o serie de autori deja citați se vor regăsi și aici.

Astfel, din domeniul *filologiei* avem mai multe și valoroase lucrări semnate de B. P. Hasdeu¹⁰⁵, Lazăr Șăineanu¹⁰⁶, Sextil Pușcariu¹⁰⁷, M. Gaster¹⁰⁸, C. Rădulescu-Codin¹⁰⁹, Theodor Capidan¹¹⁰ sau P. Cancel¹¹¹,

cunoașterea și răspândirea „focului viu” la români (extras din AAF), *Viața și opera doctorului Vasile Popp* (extras), *Învățătorii și folclorul*, *Apel către intelectualii satelor și Chest. I*, *Șcheii de la Cergău și folclorul lor* (extras din „Dacoromania”).

¹⁰³ *Folclor din Râmnicu-Sărat*, I (mai multe ex.)

¹⁰⁴ *Din Gorj. Note și observațiuni cu caracter etnografic.*

¹⁰⁵ *Istoria limbii române*, vol. I-III.

¹⁰⁶ *Istoria filologiei române. Studii critice. Cu o privire retrospectivă asupra ultimelor decenii (1870-1895).*

¹⁰⁷ *Hărțile graiului* (extras din „Țara Bârsei”), *Chestionar pentru un Atlas lingvistic al limbii române*, I. *Calul și Studii istroromâne*, vol. II-III. Sextil Pușcariu este cel care, în mai 1940, a făcut propunerea ca Artur Gorovei să fie ales printre membrii de onoare ai Academiei Române. I s-au asociat atunci, printre alții, Mihail Sadoveanu, Theodor Capidan, Lucian Blaga, Liviu Rebreanu, Dimitrie Gusti, Nicolae Bănescu și Ion Petrovici (cf. *Breviar*, în REF, nr. 1, 1989, p. 44).

¹⁰⁸ *Chrestomație română*, vol. I și II.

¹⁰⁹ *O seamă de cuvinte din Muscel.*

¹¹⁰ *Aromânii. Dialectul aromân.*

¹¹¹ *Termenii slavi de plug în daco-română.*

dar și altele ale unor autori mai puțin cunoscuți, precum George Baronzî¹¹², Lucian Costin¹¹³, I. Șiadbei¹¹⁴, Ștefan Pașca¹¹⁵, Vasile Vârcol¹¹⁶ și G. Pascu¹¹⁷.

Domeniul *istorie* este la fel de bine reprezentat, și aici lucrările aparținând unor istorici bine cunoscuți, dar și altora, deloc sau prea puțin cunoscuți. Din prima serie amintim acele lucrări semnate de nume consacrate: Nicolae Iorga¹¹⁸, Radu Rosetti¹¹⁹, Ion Nistor¹²⁰, Theodor Capidan¹²¹, Petre P. Panaitescu¹²², Grigore Antipa¹²³. Lucrările istoricilor mai puțin cunoscuți sunt mai numeroase și variate; aici regăsim autori precum G. Bogdan-Duică¹²⁴, Victor Slăvescu¹²⁵, T. Sauciuc-Săveanu¹²⁶, Augustin Bunea¹²⁷, Nicolae Bănescu¹²⁸, Teodor Filipescu¹²⁹, Henric Sanielevici¹³⁰, Eugen I. Păunel¹³¹, Otto Witting¹³², polivalentul Emilian Novacoviciu¹³³ sau Ioan Caragiani¹³⁴.

Folclorul medical este un domeniu pe care am vrut cumva să-l evidențiem aparte, căci donația Artur Gorovei cuprinde mai multe lucrări originale ce se circumscriu acestuia. Cu excepția clujenilor Valeriu

¹¹² *Limba română și tradițiunile ei.*

¹¹³ *Graiul bănățean* (două ex.).

¹¹⁴ *Fragmentul Leviticului românesc de la Belgrad* (extras din „Revista filologică”; incompletă) și *Prepunerea lui de, di în poezia populară...*

¹¹⁵ *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului.*

¹¹⁶ *Graiul din Vâlcea.*

¹¹⁷ *Numele lunilor în românește* (extras), *Limba comună și „Dicționarul” nostru* (extras din „Arhiva”) și *Despre cimilituri. Studiu filologic și folkloric.*

¹¹⁸ *Observații și probleme bănățene și Condica Hațegului (1725-1847)...* (două ex.).

¹¹⁹ *Pentru ce s-au răsculat țărani.*

¹²⁰ *Românii și rutenii din Bucovina* (a fost până în 1989 în Fondul „S”). În dreptul acestei lucrări, la 30 decembrie 1956, apare penultima mențiune a numelui Artur Gorovei în Registrul-inventar (p. 38) al muzeului ieșean.

¹²¹ *Meglenoromânii*, vol. I-III.

¹²² *Călători poloni în Țările Române.*

¹²³ *Problemele evoluției poporului român.*

¹²⁴ *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu.*

¹²⁵ *Viața și opera economistului Nicolae Suțu (1798-1871).*

¹²⁶ *Cultura cerealelor în Grecia antică...*

¹²⁷ *Încercare de istoria românilor până la 1382.*

¹²⁸ *Bizanțul și romanitatea de la Dunărea de Jos.*

¹²⁹ *Coloniile române din Bosnia* (lucrare pierdută și scoasă din inventar în aprilie 1968).

¹³⁰ *Stema Moldovei și aceia a Țării Românești.*

¹³¹ *Călătoria din 1769 a stegarului Johann Friedel...*

¹³² *Istoria dreptului de vânătoare în Transilvania.*

¹³³ *Răcășdia în războiul mondial, revoluție...*

¹³⁴ *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, partea I și a II-a.

Bologa¹³⁵ și Valer Butură¹³⁶, autorii acestora, majoritatea medici, sunt cvasi-necunoscuți: Dimitrie Grecescu¹³⁷, Ioannescu-Budău¹³⁸, Charles Laugier¹³⁹, Al. Lenghel¹⁴⁰, Victor Dragoș¹⁴¹, Emilian Novacoviciu¹⁴², Zacharia C. Panțu¹⁴³ ș.a.

În sfârșit, la *diverse* domenii am grupat câteva lucrări de *filozofie, psihologie, istoria culturii, monografii*, acele *op-uri* scrise de autori români care tratează exclusiv folclorul altor popoare sau comparat, dar și unele extrase ce prezintă aspecte din viața unor mari personalități ale vieții noastre culturale. Astfel, aici regăsim lucrări ale lui Petre P. Negulescu¹⁴⁴, Nicoale Bagdasar¹⁴⁵, Dumitru Drăghicescu¹⁴⁶, Al. Dima¹⁴⁷, Gheorghe Mihuță și Lucian Costin¹⁴⁸, Elena Costache Găinariu¹⁴⁹, Emilian Novacoviciu¹⁵⁰, o monografie a donatorului Artur Gorovei¹⁵¹, Virgil Tempeanu¹⁵², Salomon Segall¹⁵³, Moses Schwarzfild¹⁵⁴, Dimitrie Dan¹⁵⁵, Virgil Caraivan¹⁵⁶, Ștefan Ciobanu¹⁵⁷, Al. Popescu-Telega¹⁵⁸, precum și câteva extrase despre Ion Creangă¹⁵⁹.

¹³⁵ *Vrăji, babe și moașe azi și odinioară*, „*Florile spurcate*” ale medicinei populare în lumina științei, *O carte germană necunoscută despre ciuma din București în 1813, Fragmente pentru reconstituirea medicinei și igienii populare în Dacia...* (în colab. cu Al. Lenghel), precum și foarte multe alte extrase.

¹³⁶ *Plante cunoscute și întrebuințate de românii din Ardeal* (două ex.).

¹³⁷ *Conspectul florei României*.

¹³⁸ *Micul magazin de medicină populară*.

¹³⁹ *Contribuțiuni la etnografia medicală a Olteniei*.

¹⁴⁰ *Istoricul ciumei în Cluj la 1738-1739*.

¹⁴¹ *Organoterapia în medicina populară românească*.

¹⁴² *Colecțiune de medicamente casnice la boalele omenești și a vitelor*.

¹⁴³ *Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic...*

¹⁴⁴ *Istoria filozofiei contemporane*, vol. II-III.

¹⁴⁵ *Teoria cunoștinței*.

¹⁴⁶ *Din psihologia poporului român (Introducere)*.

¹⁴⁷ *Drăguș. Un sat din Țara Oltului*.

¹⁴⁸ *Monografia satului Lisaura (jud. Suceava)*.

¹⁴⁹ *Monografia comunei Burdujeni*.

¹⁵⁰ *Monografia comunei Răcășdia...*

¹⁵¹ *Monografia orașului Botoșani*.

¹⁵² *Gudruna. Epopee populară medievală germană*.

¹⁵³ *Din folclorul poporului evreu. Credințe, datini și superstiții*.

¹⁵⁴ *Literatura populară israelită...*

¹⁵⁵ *Obiceiuri și credințe armenie la naștere, nuntă și înmormântare*.

¹⁵⁶ *Povești franceze (traducere)*.

¹⁵⁷ *Jertfa zidirii la ucraineni și ruși*.

¹⁵⁸ *Asemănări și analogii în folclorul român și iberic*.

¹⁵⁹ Emilgar (Emil Gârleanu), *Note relative la manuscriptele și edițiile operelor lui Ion Creangă*, Mihail Sadoveanu, *În amintirea lui Ion Creangă*, Ioan I. Mironescu, *Ion Creangă*.

Donația Gorovei cuprinde circa 150 de lucrări în limbi străine, preponderent în franceză. Fără a mai pomeni titlurile acestora, amintim doar câțiva dintre autorii străini mai cunoscuți: Paul Sebillot, Jan Urban Jarník, Angelo de Gubernatis, Charles Ploix, Albert Marinus, Gustav Weigand, Arnold van Gennep, L. F. Sauv , Friedrich Raimund Kaindl, Stanislao Prato și mulți, mulți alții. De asemenea, există și circa 25 de lucrări ale unor autori români traduse în limbi străine, lucrări semnate, printre alții, de George Oprescu, Sextil Pușcariu, Valeriu Bologa, G. T. Niculescu-Varone, M. Gaster, Andrei Oțetea, Nicolae Iorga, Romulus Vuia sau M. Vulpescu.

Dintre periodice am remarca celebra „Revue des traditions populaires” de la Paris, cea care a inspirat „Șezătoarea” lui Gorovei, la Iași având inclusiv primele numere din 1886, precum și multe alte numere până în 1916. Apoi revista „Jahresbericht des Instituts...” de la Leipzig, coordonată de Gustav Weigand, cu mai multe numere din perioada 1894-1913. De asemenea, „The folk-lorist – Journal of the Chicago folk-lore society” din Chicago¹⁶⁰, „Folk-lore” de la Londra¹⁶¹ și „Folk-liv – Journal international d’ethnologie et folklore europeen” ce a apărut la Stockholm¹⁶².

Din spațiul nostru ne-au reținut atenția cele mai importante periodice de specialitate, în primul rând „Anuarul Arhivei de Folklor” de la Cluj, într-o serie aproape completă, „concurența” „Șezătorii”, adică revista „Ion Creangă” din Bârlad, cu multe numere din prima serie, a anilor 1908-1917, și a doua, din anii 1919-1921, dar și „Tudor Pamfile” de la Dorohoi, cu aproape toate numerele apărute în perioada 1923-1928. Dar avem la Iași și alte publicații, precum „Suflet oltenesc”, „Culegătorul” de la Cluj, „Vieața nouă” a lui Ovid Densusianu, „Ghilușul” de la Craiova sau „Isvorașul” din Bistrița – Mehedinți.

Categoria periodicelor este însă de departe dominată de o mulțime de titluri în limbi străine, grație schimburilor pe care Gorovei le avea peste hotare. Astfel se explică prezența următoarelor titluri de reviste: „Melusine”¹⁶³, „International folk-lore association”¹⁶⁴, „Bulletin de folklore”¹⁶⁵, „Rivista delle tradizioni popolari italiane”¹⁶⁶, „Wallonia.

¹⁶⁰ Nr. 2-3 și 4 din 1893, primul an de apariție.

¹⁶¹ Doar nr. 3 din 1900.

¹⁶² Nr. 1 și 2 din 1938.

¹⁶³ De la Paris, cu primele numere din 1877, dar și cu altele din anii 1900-1901.

¹⁶⁴ Chicago, 1896.

¹⁶⁵ Paris-Liege, cu numerele de început din 1892, dar și altele.

¹⁶⁶ Din Roma, având primele numere din 1893-1894.

Recueil de litterature populaire”¹⁶⁷, „Zeitschrift fur osterreichische Volkskunde”¹⁶⁸, „Lud – organ towarzystwa...”¹⁶⁹, „Mitra – Manatsschrift...”¹⁷⁰, „Latvijas saule”¹⁷¹, „Mouseion – Bulletin...”¹⁷², „Studi rumeni”¹⁷³, „Archives suisses de traditions populaires”¹⁷⁴, „Meddelanden fran landsmalsarkivet i Uppsala”¹⁷⁵, „Studia Fennica”¹⁷⁶ și multe, multe altele.

Parcă pentru a întregi donația bunicului Artur, Ștefan S. Gorovei făcea, la 21 decembrie 1967, o importantă donație muzeului nostru, incluzând și opt numere dispartate din „Șezătoarea” și *Indicele...* publicat separat în 1931.

Dintre cele șapte albume dăruite de bătrânul Gorovei muzeului ne-au reținut atenția doar două, unul al lui C. S. Nicolaescu-Plopșor, *Ouă încondeiate din județul Dolj*, și un altul al Mariei I. Panaitescu, *Colecție de ouă încondeiate din diferite județe*.

Aceasta este, în tușe foarte groase, analiza impresionantei donații din 1944 a lui Artur Gorovei către Muzeul Etnografic al Moldovei ce de abia se „năștea” atunci în brațele Almei Mater ieșene. Nădăjduim să fi reușit a contura cât de cât onest și echilibrat acest dar rarisim din cultura română modernă.

Dedicații pe cărți – între curtoazie și prețuire

Acum peste 50 de ani, folcloristul ieșean Vasile Adăscăliței și tânărul muzeograf Stelian Juncu treceau în revistă câteva dintre dedicațiile pe care diverși autori le-au așezat pe frontispiciul cărților trimise în dar cărturarului Artur Gorovei¹⁷⁷. Premiza de la care au plecat cei doi în 1967 este una corectă, căci „uneori, imaginea completă a personalităților culturale poate căpăta relief mai deplin dacă în acest scop sunt exploatate și surse peste care în mod curent se trece cu

¹⁶⁷ De la Liege, cu primele numere din 1893 și 1894, dar și altele din anii 1899-1902.

¹⁶⁸ Apărută la Viena-Praga, cu numere din anul IV (1898).

¹⁶⁹ Din Lvov, cu numere dispartate din perioada 1901-1935.

¹⁷⁰ De la Viena-Leipzig, cu mai multe numere din primul an de apariție (1914).

¹⁷¹ Riga, numere dispartate din 1926, 1928 și 1929.

¹⁷² Paris, nr. 5/1928, 7 și 8/1929.

¹⁷³ Roma, vol. I/1927, II/1927, III/1928 și IV/1929-1930.

¹⁷⁴ Bale, vol. XXVIII/1928-XL/1942-1943.

¹⁷⁵ Ulma, nr. 1 din 1932.

¹⁷⁶ Helsinki, vol. III/1938-IV/1940.

¹⁷⁷ V. Adăscăliței, S. Juncu, *Folcloristul Gorovei în aprecierile contemporanilor*, în „Cronica”, an II, nr. 2(49), 14 ianuarie 1967, p. 9.

vederea”¹⁷⁸. În acest sens, „observarea câtorva din autografele existente poate contribui mai bine la cunoașterea personalității acestui folclorist”¹⁷⁹. Din păcate, textul publicat în 1967 nu menționează împrejurările în care a fost făcută donația, domeniile pe care le acoperă, câte titluri și ce fel de tipărituri sunt. Așadar, cumva firesc, cercetarea mai sistematică a acestei donații se impunea de la sine.

Adăscăliței și Juncu au grupat cele doar 12 dedicații selectate „potrivit așezării raporturilor dintre Gorovei și contemporani, [în] trei categorii de aprecieri: ale elevilor pe care i-a format, ale altor personalități culturale marcante pe plan național și ale unor oameni de știință străini”¹⁸⁰. Prima categorie este destul de ciudat formulată, căci despre Gorovei e greu de afirmat că a avut cu adevărat elevi.

Cercetarea noastră a scos la iveală aproape 100 de dedicații, dintre care am selectat 36 pentru reproducerea în Anexe, dar și pentru o sumară analiză. Nu am socotit importante criteriile după care am operat gruparea dedicațiilor, căci e ușor hazardant să grupezi pe categorii micile texte așternute pe incipit-ul unor cărți ce nu au decât un singur numitor comun, anume destinatarul.

Am început demersul nostru prin reproducerea a două semnături ale donatorului Artur Gorovei, prima din 1898, iar a doua de pe coperta interioară a cărții sale de *Povești* din 1925 (fig. 1 și 2).

Autorii din 1967 socoteau, cu temei, că „nu [...] puține sunt semnele de prețuire pe care Gorovei le-a primit din partea unor cercetători străini. [...] Le vom înțelege mai bine dacă ținem seama de circulația mondială la care «Șezătoarea» ajunsese, în scurtă vreme de la apariție, în lumea romaniștilor timpului”¹⁸¹. Aceste semne aparțin, mai întâi, folcloriștilor Paul Sébillot, care, în 1892, pe *Additions aux coutumes traditions et superstitions de la Haute-Bretagne*, îi scria „Hommage l’auteur” (fig. 3), apoi lui Eugène Rolland, ce însemna, în 1896, pe lucrarea *Flore populaire ou histoire naturelle...*, „À M-r Arthur Gorovei hommage de l’auteur” (fig. 4) și elvețianului Léopold Bachelin, cel care, în 1903, pe *Esquisses roumaines. Littérature, folklore et art*, nota: „De la part de l’auteur” (fig. 5). Toate aceste trei dedicații sunt destul de austere și parcă trase la indigo.

¹⁷⁸ *Ibidem*.

¹⁷⁹ *Ibidem*.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁸¹ *Ibidem*.

Se evidențiază dedicația din 1930 a lui Jean Boutière, făcută pe cartea sa *La vie et l'oeuvre de Ion Creanga*: „À Monsieur A. Gorovei: hommage de vive reconnaissance et de cordiale sympathie” (fig. 6), dar mai ales cea din 1937 a celebrului Arnold van Gennep, de pe coperta interioară a tomului III din *Manuel de folklore français contemporain*: „À A. Gorovei témoignages d'amitié confraternelle” (fig. 7). Este curios faptul că în 1967 nu s-a amintit deloc de această dedicație extrem de importantă, dar nici de aceea a lui Paul Sébillot...

Între cele două mici serii de dedicații „străine”, Adăscăliței și Juncu au realizat o legătură interesantă, afirmând că Rolland a imprimat dedicației sale „un aer de colegialitate, începând astfel seria unor recunoașteri similare, prelungite până în deceniul al IV-lea”¹⁸², atunci când Gorovei primește acel „autograf” special din partea lui Boutière.

Mutând investigația noastră pe tărâmul culturii românești, remarcăm sobrietatea extremă din dedicațiile părintelui Simion Florea Marian, aflat în plină glorie în vremea când tânărul Gorovei pune bazele „Șezătorii”. Prima dedicație este din 1893: „Stim. Domn Art. Gorovei suvenire” (fig. 8), următoarele două din 1895: „Stim. Domn Art. Gorovei suvenire” (fig. 9) și „Mult Stim. Domn, Art. Gorovei, Redactorul «Șezătoarei» suvenire” (fig. 10), iar ultima, din 1903, identică cu o alta din 1895 (nereprodusă): „Stim. Domn Art. Gorovei suvenire” (fig. 11).

Multe cărți cu dedicații a primit Gorovei de la Mihai Lupescu și Tudor Pamfile. Dintre acestea am reprodus o dedicație comună din 4 octombrie 1914 („Lui Artur Gorovei, celui care ni-a picurat în suflet dragostea de-aduna comorile poporului, în semn de dragoste și cinstire” – fig. 12) și una a lui Mihai Lupescu din 2 decembrie 1919 pe o ediție *Ion Creangă. Opere complete* tocmai din 1902 („Vechiului meu prieten adevărat în semn de dragoste adâncă și neschimbată” – fig. 13). Celelalte cinci îi aparțin lui Tudor Pamfile: prima și cea mai amplă poartă semnătura „sublocotenentului T. Pamfile” și este din 1906 („Domnului Artur Gorovei, iubitului meu povățuitor de ieri și de mâine, adresez cuvinte și recunoștință largă” – fig. 14), când raporturile dintre cei doi încă erau de prietenie; de altfel, Adăscăliței și Juncu observaseră că „aceleași cuvinte care trădează calde legături sufletești pot fi regăsite și pe primele lucrări ale lui Tudor Pamfile”¹⁸³. Ultimele patru „autografe”, din perioada 1911-1919, mult mai laconice, parcă vin să

¹⁸² *Ibidem*.

¹⁸³ *Ibidem*.

ateste raporturile mai reci dintre cei doi; astfel, în 1911, „lt. Pamfile” îl asigură sec pe „Domnul Artur Gorovei” de „recunoștință”, în toamna lui 1914 de „respectoasă recunoștință” și „recunoscătoare amintire”, iar în martie 1919 de „aleasă cinstire”... (fig. 15-18).

Dedicații valoroase, deși concise, sunt cele ale marelui lingvist Lazăr Șăineanu pe *Istoria filologiei române* din 1892 (dedicație scrisă probabil în 1893) („D-nului A. Gorovei, meritosului Redactor al «Șezătoarei»” – fig. 19) și pe coperta interioară de la *Basmele române*... din 1895 („D-lui Artur Gorovei, Directorul «Șezătoarei», omagiu din partea autorului” – fig. 20).

Am inserat și două dedicații semnate de cărturarii aromâni Pericle și Tache Papahagi, care îl onorau pe Gorovei în martie 1905 („În semn de prietenie caldă, dlui Art. Gorovei, directorul «Șezătoarei»” – fig. 21), respectiv în 1922 („Distinsului folklorist, D. Artur Gorovei, în semn de profundă considerațiune” – fig. 22).

Un alt mic grup de dedicații e reprezentat de gândurile exprimate de marele său prieten și susținător Gheorghe T. Kirileanu și de fratele acestuia Simion T. Kirileanu. Primul exprima în 1909 și în scris prietenia care îi lega, dar dedicația degajă și o anume nostalgie: „Prietenului Artur Gorovei în amintirea călătoriilor noastre” (fig. 23). De la Simion T. Kirileanu ne-au rămas două dedicații, prima din 1903 („Domnului A. Gorovei, în semn de osebită considerație și multă stimă pentru activitatea folklorică” – fig. 24), iar cealaltă din 1909 („Onor. D-lui Gorovei, care mi-a stat în ajutor în desvoltarea gustului către adevăratul isvor literar al Românilor” – fig. 25).

Foarte valoroase sunt și dedicațiile primite din partea lui Ion Mușlea, care, încă din vremea studiilor pariziene, admira munca și dăruirea lui Artur Gorovei. În Anexe regăsim trei dintre aceste dedicații, prima, scrisă la Paris, pe 26 februarie 1925, fiind inserată pe unul dintre cele dintâi studii ale sale, *Le cheval merveilleux dans l'épopée populaire*: „Domnului Artur Gorovei, omagiu respectuos” (fig. 26); a doua, din 4 decembrie 1930, o regăsim pe *Obiceiul junilor brașoveni. Studiu de folklor*: „DSale Domnului Artur Gorovei, cald omagiu de admirație” (fig. 27); în sfârșit, a treia, de pe *Xilogravurile țăranilor români din Ardeal*, este dinaintea Crăciunului anului 1939 și exprimă o anumită apropiere dintre cei doi: „DSale Domnului Artur Gorovei, cu cele mai bune urări de Anul Nou și vechile sentimente” (fig. 28). Încă o scurtă dedicație a lui Mușlea, nereprodusă în Anexe, am descoperit-o pe broșura *Învățătorii și folklorul* din mai 1928: „Domnului Artur Gorovei, Omagiu”.

În 1910, lingvistul Nicolae Cartojan, pe *Alexandria în literatura românească*, îi scria în felul următor: „Distinsului folklorist, Domnului Artur Go[rovei], în semn de deosebită s[timă]” (fig. 29), iar în 1932 Leca Morariu (care se semna Leca Malinaru), în *De-ale cirebirilor*, într-un mod foarte original, și-a conceput dedicația în dialectul istroromân: „Za lu gospodinu dohtoru A. Gorovei, cu bune iirime” (fig. 30). La rândul său, cunoscutul folclorist Ion Diaconu, la 25 mai 1934, pe coperta interioară a volumului I a *Folklorului din Râmnicul-Sărat* îi scria din Focșani astfel: „Emeritului folklorist – d. Artur Gorovei – considerațiune” (fig. 31).

Printre cei care i-au scris dedicații pline de substanță, îl regăsim și pe marele etnolog român Petru Caraman, aflat pe atunci la începuturile strălucitei sale cariere. Astfel, pe coperta extrasului *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la Români și Slavi* (din „Arhiva”, Iași, vol. XXXVIII), tânărul Caraman a caligrafiat la 7 octombrie 1931, în București, o dedicație care probabil i-a mers la suflet „conului Artur”: „Domnului Artur Gorovei, directorul «Șezătorii» care a purtat pe umeri cu cinste timp de atâtea decenii destinele folklorului românesc, respectuos omagiu din partea autorului” (fig. 32).

Mai concisi s-au dovedit a fi Romulus Vuia, care pe 15 iulie 1926, pe coperta extrasului *Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor...*, îi scria „D.S. Domnului Art. Gorovei, omagiu” (fig. 33), și Constantin Brăiloiu, celebrul etnomuzicolog făcându-i, pe 4 august 1931, tot pe coperta unui extras, următoarea dedicație: „Domnului Artur Gorovei, cu cele mai bune sentimente” (fig. 34).

Ne-a intrigat faptul că în mica cercetare de acum 52 de ani nu s-a pomenit nimic nici despre unele dedicații aparținând unor autori prestigioși din spațiul academic românesc, precum cele deja amintite de la Ion Mușlea, Petru Caraman, Ion Diaconu sau Romulus Vuia.

În sfârșit, încheiem trecerea în revistă a celor mai importante dedicații cu alte două nume relativ cunoscute. C. Rădulescu-Codin, în 1901, pe coperta interioară a lucrării *O seamă de cuvinte din Muscel*, îi scria astfel: „Domnului Artur Gorovei, luptător neobosit pentru scoaterea la ivială a mărgăritarelor poporului. În semn de stimă și admirație” (fig. 35). La 24 noiembrie 1939, aflat la Fălțiceni, înțeleptul preot dorohoian Dumitru Furtună, pe cartea sa *Izvodiri din bătrâni*, îi scria astfel cărturarului pe care îl vizita: „«Idolului» meu Artur Gorovei – cu admirație și dragoste, scriu aceste cuvinte, în casa [?] iubitului nostru prieten Aurel George Stino” (fig. 36).

Reamintim că am descoperit încă alte 60 de dedicații, dar, din motive spațiale, nu au intrat în aria sumarei noastre analize. Totuși, dintre acestea se cuvine, măcar în treacăt, să semnalăm câteva.

După Pamfile și Lupescu, credem că de la învățătorul folclorist Ștefan St. Tuțescu a primit Gorovei, cel puțin ca număr, cele mai multe dedicații. Prima, din 1901, e menită „neuitatului și iubitului folclorist A. Gorovei, Venerație”; a doua, din 1906, de pe volumașul *Taina ăluia*, era formulată astfel: „Distinsului folclorist, D-lui Artur Gorovei, În semn de admirațiune, stimă și osebită considerațiune”; o alta, din 1909, conține, în fapt, mai multe interogații legate de destinul revistei pe care o coordona Gorovei: „Șezătoarea mai apare? Nu-mi trimiteți fotografia? Ce facem cu societatea?”

În dedicațiile pe care le regăsim până în 1923, Tuțescu folosește termeni respectuoși și calzi: „Iubitului confrate Artur Gorovei, distins folclorist, în semn de deosebită admirație, stimă și devotament”, „Distinsului folclorist, D-lui A. Gorovei, În semn de admirație pentru activitatea sa folkloristică”, „Distinsului folclorist A. Gorovei, în semn de prietenie”, „Domnului A. Gorovei, distins folclorist, în semn de admirație”, „Ilustrului folclorist, d-lui A. Gorovei, în semn de iubire”, „Distinsului folclorist, domnului Artur Gorovei, în semn de admirație, iubire și recunoștință”, „Tati [?] A. Gorovei, în semn de osebită venerație, pentru acest ilustru folclorist”, toate arătând o relație aparte între cei doi.

Un mesaj special ne-a rămas de la învățătorul pensionar Emilian Novacoviciu, des invocat în acest material, cel care, înainte de a tipări controversata sa lucrare *Folclor pornografic bănășan (Partea hazlie)*, îl ruga pe Artur Gorovei să-l sfătuiască: „St. Domnule! Apreciindu-Vă ca mare folclorist, ca să nu fac poate o greșală, trimit prezenta lucrare de folclor spre binevoitoarea Dv. opinie, înainte de a o da în public. Rezultatul, Vă rog mult a mi-l comunica cât e posibil mai urgent. Mulțumindu-Vă pentru binefacere sunt al [...] D-Voastre stimător”. Dedicția va veni ulterior, în 1930, pe un exemplar pe care bătrânul învățător a ținut neapărat să i-l dăruiască personal, „în Folticeni”, cu următoarea însemnare: „Mult Stimatului Domn Artur Gorovei, mare folclorist, redact. «Șezătorei»”.

În sfârșit, telegrafic, inserăm, în ordine cronologică, alte câteva dedicații semnate de C. N. Mateescu („În semn de omagiu” – 1910), Gheorghe Cardaș („Cu deosebită stimă și admirație” – 1925),

Constantin C. Stoicescu („Distinsului cunoscător al folclorului” – 1926), Lucian Costin („Distinsului literat, folklorist etc., în semn de devotament” – 1926; „Marelui maestru al folklorului rom.” și „Veteranului folklor. rom., supranumit «Tatăl folkl. rom.»” – ambele din 1927; „Marelui folklorist, maestrului Artur Gorovei, în semn de venerațiune” – 1934), Mihail Vulpescu („Cu tot respectul și admirația autorului” – 1927; „Cu toată admirația și respectul ce-i păstrez” – 1931), preoții Teodor Bălășel („Prietenului Artur Gorovei, în semn de dragoste curată și sinceră” – 1930) și Vasile Sala („Marelui folklorist român, în semn de omagiu și iubire preotească” – 1936), dr. Valeriu Bologa („Omagiu” – 1931), Sever Pop („Marelui folklorist Artur Gorovei, respectuos omagiu și recunoștință” – 1934”), Virgil Tempeanu („Omagiu respectuos” – 1931), Eugen Nicoară și Vasile Netea („În semn de stimă” – 1936), Maria Holban („Ca o slabă dovadă de prețuire” – 1937) și de Hristian N. Țapu („Binefăcător [...], respect, recunoștință, admirație. Scumpul meu dascăl de folcloristică” – f.a.).

*

Așadar, acestea sunt, în linii generale, dedicațiile ce l-au avut ca unic și special destinatar pe „conul Artur” de la Fălticeni, pe care le-am (re)găsit pe file de cărți îngălbenite de vreme, aflate de trei sferturi de veac în rafturile Bibliotecii „Artur Gorovei”. După cum menționau autorii din 1967, „cu toate că acest gen de mărturii nu merge de obicei la amănunte, caracterizarea generală făcută celui cui sunt adresate dedicațiile probează aprecieri temeinice pe care istoria folcloristicii nu le poate neglija, tot așa cum istoria culturii naționale este obligată să le considere pentru a dispune de paginile sale sufletești cele mai autentice”¹⁸⁴. Am mai adăuga doar faptul că toate, fiecare în felul ei, sunt expresii concrete, palpabile, ale unor vremuri în care cuvintele erau mai bine drămuite și parcă mai încărcate cu „putere multă”...

*

La 14 iunie 1940, după ce a fost ales membru de onoare al Academiei Române, Artur Gorovei a ticluit o scurtă scrisoare de mulțumire către Sextil Pușcariu, președintele Academiei Române, în care, printre altele, îl ruga să primească „cele mai calde *mulțămiri*”¹⁸⁵ (s.n.). Cred că doar așa am putea încheia demersul nostru, exprimându-ne *mulțămirea*

¹⁸⁴ *Ibidem*.

¹⁸⁵ Cf. *Breviar*, p. 44.

pentru ceea ce acest om generos¹⁸⁶, care a „dat fără ca să ceară nimic și fără să nădăjduiască o scadență”¹⁸⁷, a reușit, aidoma unei veritabile instituții, să clădească în cultura română modernă și, în același timp, să dăruiască poporului român pe care l-a respectat, iubit¹⁸⁸ și prețuit atât de mult.

...Mărturisim faptul că prin acest material am dorit, pe lângă componenta intrinsec științifică, să dăm puțină consistență unui gând exprimat recent de nepotul ieșean al cărturarului de la Fălticeni, anume acela ca încă din timpul vieții sale să-i afle „la lucru” pe biografii și editorii lui Artur Gorovei¹⁸⁹.

ANEXE*

Fig. 1. Artur Gorovei (1898)

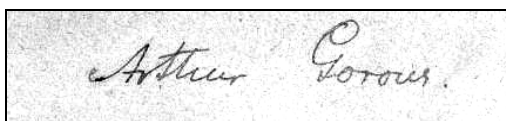

Fig. 2. Artur Gorovei (1925)

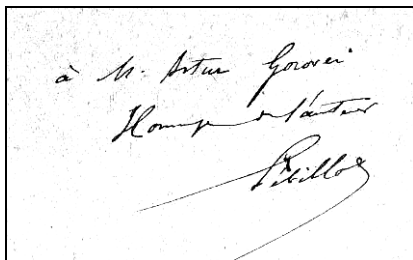
¹⁸⁶ Sadoveanu îl situa pe Gorovei „în rândul nobil al generoșilor” – cf. Mihail Sadoveanu, *Sărbătorirea unui cărturar*, în „Dimineața”, 10 decembrie 1932, apud Iordan Datcu, *op. cit.*, p. 25.

¹⁸⁷ După aprecierea aceluiași Mihail Sadoveanu, *op. cit.*

¹⁸⁸ Marcel Lutic, *Artur Gorovei omagiat la Iași*, p. 351.

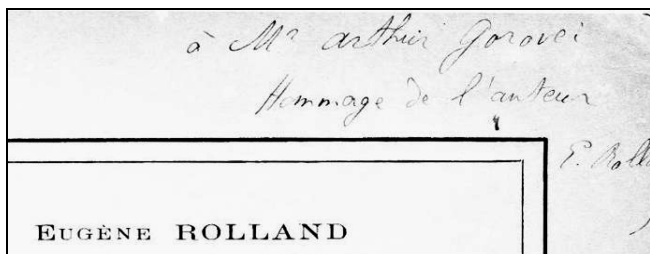
¹⁸⁹ Ștefan S. Gorovei, *Artur Gorovei. Ultimele (I)*, p. 500.

* Mulțumim colegei Angelica Olaru pentru ajutorul acordat la scanarea și prelucrarea imaginilor.

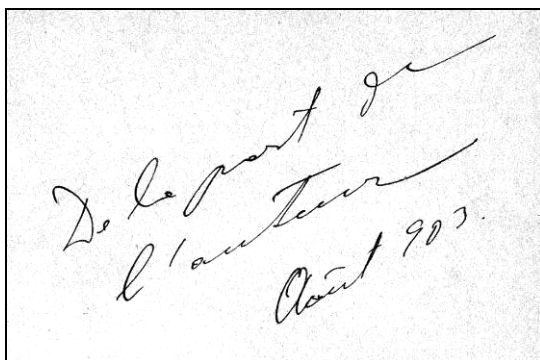
à M. Arthur Gorovei
Hommage de l'auteur
Sébillot

Fig. 3. Paul Sébillot

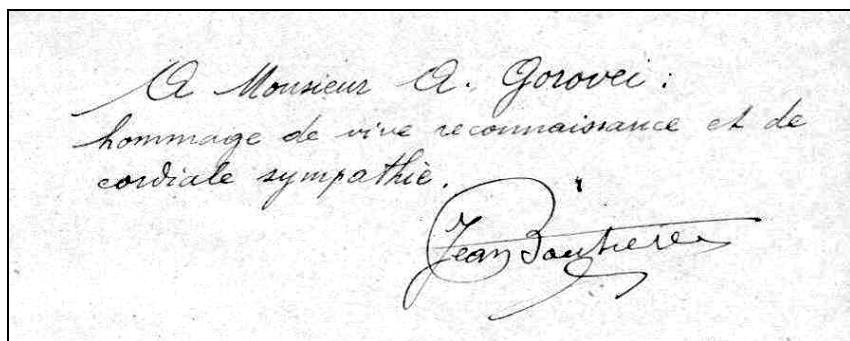
à Mr Arthur Gorovei
Hommage de l'auteur
E. Rolland
EUGÈNE ROLLAND

Fig. 4. Eugène Rolland

De la part de
l'auteur
Août 1903.

Fig. 5. Léopold Bachelin

À Monsieur A. Gorovei :
hommage de vive reconnaissance et de
cordiale sympathie.
Jean Boutière

Fig. 6. Jean Boutière

A. A. Gorovei
testimonage d'amitié
confraternelle
A. van Gennepe.

Fig. 7. Arnold van Gennepe

Stim. domn
Art. Gorovei
suvenir
Simion
1895.

CHROMATICA

POPORULUI ROMÂNŪ

Stim. domn
Art. Gorovei
suvenir
Simion
1895.

ACADEMIA ROMÂNĂ

— o —

VRĂJI, FARMECE

Mult Stim. domn
Art. Gorovei,
Redactorul "Sedelearei"
suvenir
Simion

Stim. domn
Art. Gorovei
suvenir
Simion

Fig. 8-11. Simion Florea Marian

Domnului Artur Gorovei,
 Celui ce ni-a procurat în suflet dragostea
 de-adevăra comorile poporului, în semn de
 dragoste și cinstire. — *de Tudor Pamfile*
 4 octombrie 1914.

Fig. 12. Mihai Lupescu și Tudor Pamfile

*Tehticul meu prieten adevărat în
 semn de dragoste aducea și neapărată.*
de Lupescu
ION CREANGĂ 2/12-19.

Fig. 13. Mihai Lupescu

Domnului Artur Gorovei,
 iubitorului meu prieten tot de
 înrădăcinat, adevărat cinstire
 și recunoștință lașă
 Înteleșcământul T. Pamfile
 Prof. 3. Proșor
 Bârlad
 4. VII. 06.

Domnului Artur Gorovei
Recunoștință
de Tudor Pamfile

Domnului A. Gorovei,
respectuosă recunoștință
Bârlad,
28. IX. 1914 *T. Pamfile*

Domnului Artur Gorovei,
Recunoștință cinstire.
Tudor Pamfile
Bârlad 16 Oct. 1915.

Domnului Artur Gorovei,
Adevărat cinstire
T. Pamfile
Bujor-Bujorel *Bârlad, 14/3/19.*

Fig. 14-18. Tudor Pamfile

plm A. Gorovei
Membru al "Societății
Șăineanu"

plm Artur Gorovei
Directorul "Societății"
Omajii din partea
Șăineanu

Fig. 19-20. Lazăr Șăineanu

În nume de prietenie caldă
d-lui Artur Gorovei, directorul "Societății"
mar. 12 Mărie R. Șăineanu
1905

Fig. 21. Pericle Papahagi

Distinsului folklorist,
d. Artur Gorovei, în semn de
profundă considerație.
Tache Papahagi

Fig. 22. Tache Papahagi

Prezentul Artur Gorovei în amintirea călătorilor noștri
Gheorghe T. Kirileanu
PUBLICAȚIILE
SOCIETĂȚII TURISTILOR ROMÂNI

III.

CĂLĂTORIA LA MUNTE

Fig. 23. Gheorghe T. Kirileanu

Domnului A. Gorovei
 în semn de osebă consideratie și
 multa stimă pentru activitatea folclorică. —
 S.T. Kirileanu

Onor. Domnului Gorovei, care mi-a stat în ajutor
 în dezvoltarea gustului către adevăratul învor litan
 al Roncilor. S. T. Kirileanu

Fig. 24-25. Simion T. Kirileanu

Domnului Arthur Gorovei,
 omagiu respectuos.
 Paris, 26 feb. 1925 Ion Mușlea

Dale Domnului Arthur Gorovei,
 cald omagiu de admirație
 Cluj, 4. XII. 1930 Ion Mușlea

Dale Domnului Arthur Gorovei,
 cu cele mai bune urări de Anul nou
 și vechile sentimente Ion Mușlea
 23. XII. 39

Fig. 26-28. Ion Mușlea

Distinsului folklorist, Domnului Artur Go
 în semn de recunoștință
 N. Cartoian

Fig. 29. Nicolae Cartoian

Extras din Rev. Făt-Frumos
 nr. 3—4 Mai—August 1932

La cu gospodina
 doamna A. Gorovei
 cu buna încredere
 Gheorghe Malinaru

Fig. 30. Leca Morariu

Emisiunii folklorist - d. Artur Gorovei -
 considerațiune.
 Ion Diaconu

Focșani, 25 mai 1934

Fig. 31. Ion Diaconu

Dr. PETRU CARAMAN

*Domnului Artur Gorovei, Directorul
«Șezătorii» care a purtat pe umeri
cu cinste timp de atâtea decenii des-
tinele folklorului românesc,
respectuos omagiu din partea
Autorului.
București, 7.X.1934*

Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la Români și Slavi

Contribuție la studiul mitologiei creștine
din orientul Europei

Fig. 32. Petru Caraman

ȚARA HAȚEGULUI

ȘI

REGIUNEA PĂDURENILOR

STUDIU ANTROPOGEOGRAFIC ȘI ETNOGRAFIC

DE

D. S. Domnului

R. VUIA

*Art. Gorovei
omagiu*

Cluj, 15 Iulie 1926

R. V. V. V.

Fig. 33. Romulus Vuia

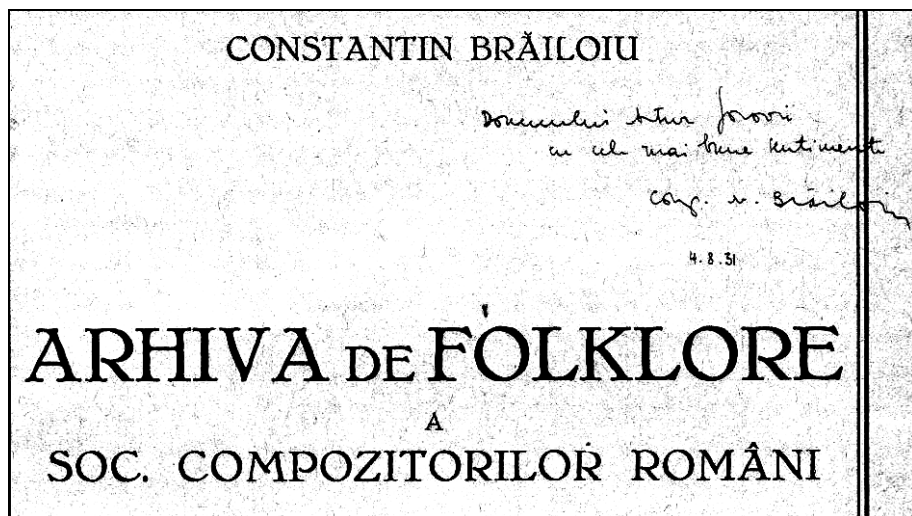

Fig. 34. Constantin Brăiloiu

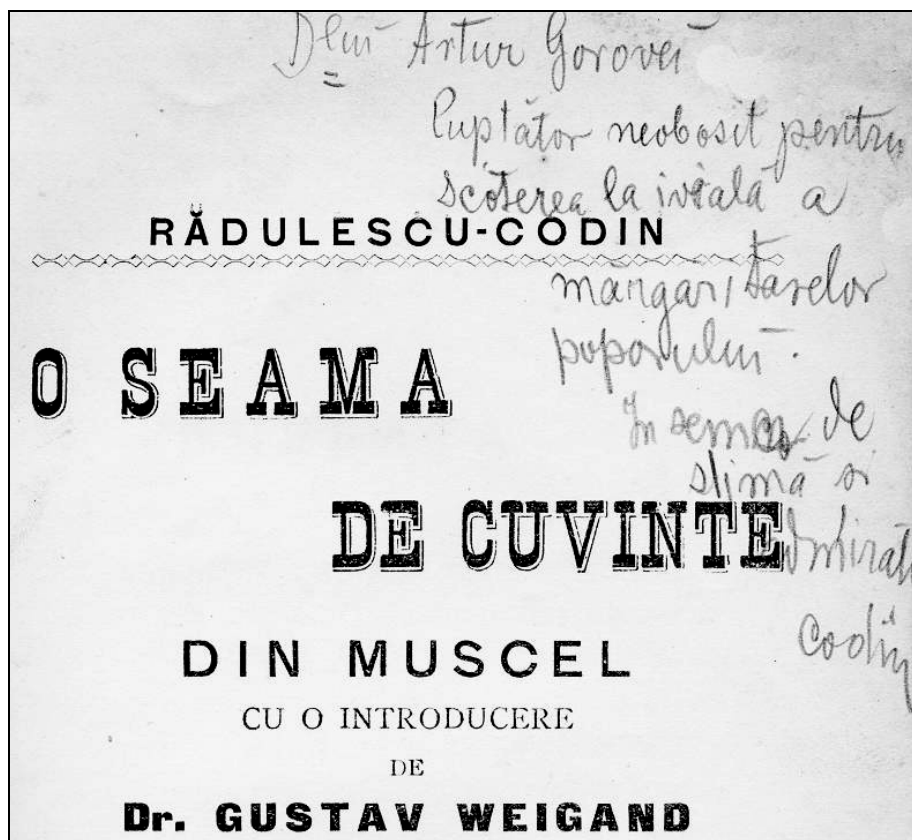

Fig. 35. C. Rădulescu-Codin

CARTEA SATULUI

37

*"Isolul" meu, Artur Gorovei -
cu admirație și dragoste, scrie*

IZVODIRI DIN BĂTRÂNI

DE

DUMITRU FURTUNĂ

CU DESENE DE IOANA JURGEA

*aceste cuvinte, în care
iubitorii morții
fructele auzului fer-
se stino, în*

*Folticeni -
Con. D. Furtună*

24 Iunie 1939.

Fig. 36. Dumitru Furtună

**APARIȚIA PRIMULUI MUZEU PUBLIC
DIN BASARABIA ȘI EVOLUȚIA ACESTUIA PÂNĂ LA
CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL**
(Cu prilejul jubileului de 130 de ani ai *Muzeului Național de
Etnografie și Istorie Naturală* din Chișinău)

Mihai URSU, Constantin Gh. CIOBANU*

Această problemă, fiind de o mare importanță pentru istoria culturii din spațiul basarabean, a fost în atenția mai multor cercetători, care au studiat diferite aspecte ale fenomenului, evidențiind în primul rând personalitățile care au creat condițiile necesare pentru apariția și dezvoltarea instituției sau au contribuit cu donații la completarea patrimoniului muzeal. Menționăm faptul că un aport deosebit la studierea acestei teme îl are Mihai Ursu, care, peste trei decenii, în perioada 1985-2016, a fost director general al acestui muzeu, publicând în acest sens mai multe studii temeinice¹.

Premize și realizări. Muzeul până la Primul Război Mondial

Premizele apariției muzeului în Basarabia, ca fenomen social-cultural, au fost determinate, în bună parte, de colecționarea diferitelor vestigii istorice și bunuri culturale, fapt care, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a dat naștere unor colecții particulare, ai căror proprietari și-au creat și mici muzee². Pe de altă parte, o activitate remarcabilă, ce are legătură directă cu începutul instituției muzeale

* Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău – Republica Moldova.

¹ Mihai Ursu, *Muzeul Zemstvei din Basarabia în perioada modernă (1889-1917)*, în „Buletin Științific”. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, serie nouă, fascicula Etnografie și Muzeologie (BS-EM), vol. 19 (32), 2013, p. 146-170; Idem, *Evoluția primului muzeu public din Basarabia și personalitățile marcante care au promovat instituția pe parcursul a 125 de ani*, în fascicula Științele Naturii a aceleiași publicații, vol. 20 (33), 2014, p. 7-14; Idem, *Muzeul Zemstvei – primul muzeu public din Basarabia, instituție care a parcurs 125 de ani*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, Iași, nr. XIV, 2014, p. 413-423.

² Elena Ploșniță, *Muzeul basarabean în fluxul istoriei*. Prefață de Radu Florescu, Chișinău, Editura Civitas, 1998, p. 35.

basarabene, o reprezintă organizarea periodică a unor expoziții industriale și agricole în Europa occidentală, practica respectivă fiind preluată și de Rusia.

În acest context, amintim faptul că în 1836 în Smolensk s-a desfășurat o expoziție de articole de meșteșugărit, industrie locală, unelte agricole și industriale, expoziția fiind mult apreciată de conducerea Rusiei țariste. Cu scopul de a impulsiona organizarea unor astfel de evenimente și în alte regiuni, la 25 august 1836 Ministerul de Interne a expediat o circulară în toate guberniile, în care cerea instituirea „unor asemenea expoziții în orașele guberniale, care vor satisface curiozitatea, dar vor fi utile și în concursul de perfecționare a articolelor”³.

O informație suplimentară referitoare la organizarea expozițiilor o aflăm în scrisoarea ministrului de Interne D. Bludov din 29 august 1836 adresată guvernatorului Basarabiei P. Fiodorov. În ea se menționează că pe lângă produsele fabricilor, uzinelor, meșteșugurilor și ale altor industrii locale, la expoziție mai pot fi prezentate: „1. Inventar agricol, inclusiv unelte ce țin de plugărit și pomicultură, care au fost modernizate de cineva dintre localnici sau se produc după altă tehnologie decât cea cunoscută, ori sunt inventate; 2. Roade ale livezilor și câmpiilor, crescute cu o deosebită grijă de unii proprietari și care merită o atenție specială prin aspectul exterior, prin rodnicia care o depășește pe cea obișnuită și care către deschiderea expoziției vor fi maturizate și pot fi păstrate fără a se deteriora; 3. Obiecte de artă și diferite articole casnice, care chiar dacă nu sunt destinate vânzării, merită, într-o măsură sau alta, de a fi observate și admirate”⁴.

Este pentru prima dată când organele de stat ruse abordează în mod oficial problema organizării unei instituții muzeale. Mai mult, Ministerul de Interne al Rusiei insista să se organizeze o expoziție permanentă în formă de muzeu, fapt confirmat și de circulara expediată la 12 decembrie 1836 guvernatorului Basarabiei, în care se menționa că „expozițiile ce urmează a fi organizate în gubernii vor fi instituții permanente în formă de Cabinete Guberniale sau Museum”⁵.

³ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond 2, inv. 1, dos. 2435, f. 1.

⁴ Ibidem, f. 2.

⁵ Ibidem, f. 64.

Indicațiile venite de la centru erau obligatorii, așa că guvernatorul Fiodorov a expediat în toate județele Basarabiei un plan general de organizare a expoziției, la această activitate fiind atrasă și nobilimea. În scrisoarea din 16 februarie 1837 expediată guvernatorului Basarabiei, E. Dimitriu, mareșal al nobilimii, preciza: „Am rugat conducătorii nobilimii din județe să contribuie la invitarea doritorilor de a participa la chestiunea prescrisă de Minister. [...] Referitor la timpul prezentării la expoziție a tot ceea ce merită atenție, când și unde ea poate fi inaugurată și cine va fi împuternicit de a organiza și administra această expoziție rămâne ca Excelența Voastră să hotărască, la fel ca și locul desfășurării expoziției. Propun ca organizarea și administrarea expoziției să fie încredințată secretarului gubernial Gheorghe Stamati”⁶.

Propunerea a fost acceptată, iar în perioada următoare se va desfășura o febrilă activitate în direcția organizării expoziției. Gheorghe Stamati reușește să mobilizeze proprietarii din județe, în primul rând nobilimea, care s-a implicat în selectarea și etalarea pieselor pentru viitoarea expoziție. În aprilie-mai 1837, administratorii județelor au expediat în centrul gubernial listele ce conțineau numele proprietarilor care au acceptat să participe la expoziție, specificând localitățile de unde provin și descriind fiecare piesă înaintată spre expunere⁷.

Documentele de arhivă nu conțin informații despre data inaugurării expoziției, localul și perioada cât a fost deschisă aceasta pentru public. Însă există o descriere a obiectelor prezentate la Expoziția regională din 1837, care, de fapt, este lista exponatelor și expozanților. Documentul ne permite să cunoaștem tematica expoziției, principiul de organizare, zonele de proveniență a exponatelor, specificul pieselor prezentate. Astfel, conform informațiilor existente, reiese că expoziția a fost organizată în clădirea administrației guberniale în toamna anului 1837⁸.

În acest mod a fost creată o colecție de piese cu destinație specială – pentru organizarea unui viitor muzeu gubernial. Evident, ea nu era numeroasă, dar suficientă pentru a inaugura o expoziție permanentă. Din documentele de arhivă reiese că, deși piese au fost adunate, în realitate un astfel de muzeu nu a fost creat. Probabil din acest motiv, la 16 martie 1838, ministrul de Interne D. Bludov a

⁶ Ibidem, f. 81.

⁷ Ibidem, f. 101.

⁸ Ibidem, f. 123.

expediat guvernatorului Basarabiei o nouă circulară în care se preciza expres că „muzeele se organizează cu scopul principal ca vizitându-le, fiecare să-și creeze o imagine veridică despre starea dezvoltării manufacturii, meșteșugurilor și industriei casnice, la fel și despre lumea vegetală și animală a guberniei date. Pentru atingerea acestui scop, trebuie să fie înființate muzee în toate guberniile, fie din donații, fie din achiziționarea celor mai importante piese”⁹.

Dar nici noile dispoziții venite din capitala Imperiului Rus n-au dat rezultatele dorite, ceea ce denotă că societatea basarabeană încă nu era coaptă pentru acceptarea unui asemenea fenomen cultural. Dar prima expoziție din Basarabia, organizată în toamna anului 1837, a avut o mare importanță pentru economia și cultura ținutului. Ea a contribuit la popularizarea industriei casnice și a manufacturii, a scos în evidență materia primă de calitate, produsă în gospodăria țărănească, dar și primele produse industriale.

*

Peste un deceniu, un succes deosebit l-a avut expoziția organizată la Chișinău între 25 septembrie și 3 octombrie 1847, în cadrul căreia s-a urmărit „stimularea și modernizarea diferitelor ramuri ale gospodăriei satești și a meșteșugurilor țărănești din ținutul Novorosiei, regiunii Basarabia și guberniei Podolia”¹⁰. Pereții spațiilor rezervate expoziției au fost înfrumusețați cu covoare și diverse articole din lână, în și bumbac. S-a expus o mare diversitate de cereale, fructe, vin, dulceturi, fructe uscate, produse lactate și 75 de soiuri de struguri.

Cea mai bogată era secția de articole casnice, unde erau expuse covoare, lăicere, năframe, ștergare „ce servesc drept dovadă a traiului îmbelșugat al localnicilor, deoarece în Basarabia nu există nici o locuință fără covoare și lăicere”¹¹. Era o priveliște deosebită, care impresiona prin coloritul etnic foarte divers creat „de mulțimile de moldoveni, bulgari, maloroși, emigranți ruși, greci și evrei”¹². Expoziția a avut un mare succes, fiind vizitată „de toți locuitorii or. Chișinău, în număr de 40 de mii, și din satele din împrejurimi”¹³.

⁹ Ibidem, f. 135.

¹⁰ Ibidem, dos. 5470, f. 128.

¹¹ Ibidem, f. 129.

¹² Ibidem, f. 128-129.

¹³ *Объяснительный Каталог Музея Бессарабскаго Губернскаго Земства, Кишиневъ, 1912, p. 1.*

În 1850 la Sankt Petersburg are loc o expoziție a creațiilor sătești, în care se prezenta „tabloul gospodăriei rurale” din toate guberniile, scopul urmărit fiind familiarizarea reciprocă în domeniu. Aici au participat mai mulți expozanți din Basarabia, care au prezentat produse agricole, viticole și vinicole, unanim apreciate de public.

Concomitent cu pregătirile pentru expoziția de la Sankt Petersburg a avut loc selectarea exponatelor ce urmau a fi trimise la Expoziția Mondială de la Londra, planificată să se desfășoare în 1851. Deocamdată nu a fost depistată lista materialelor expediate din Basarabia în Marea Britanie. Dar deoarece organizatorii expoziției din Sankt Petersburg, în circularele trimise în gubernii, subliniau că la Londra vor fi expediate, în primul rând, piesele remarcate la expoziția din capitala Rusiei, ținând cont și de faptul că la Londra urmau să fie expediate produse ale agriculturii și industriei casnice „nu pentru întrecerea cu producătorii omologi din alte țări, ci pentru a-i familiariza pe străini cu creația noastră din gospodăria sătească”¹⁴, putem presupune că în pavilionul Rusiei de la acea expoziție au fost prezente și expodate din Basarabia.

Avem însă informații privitoare la participarea Basarabiei la o altă expoziție internațională tot de la Londra, desfășurată în 1862. Documentele de arhivă arată că piesele basarabene, ce reflectau starea industriei casnice, expuse în cadrul pavilionului Rusiei, au trezit publicului britanic un viu interes.

Astfel, treptat, are loc acumularea experienței de promovare a culturii Basarabiei pe arena internațională. În acest sens, o contribuție deosebită a avut-o Expoziția Mondială de la Paris din 1867. În lista materialelor expediate din Basarabia sunt incluse culturi și produse, printre ele fiind porumbul „cu care Basarabia este foarte cunoscută peste hotare”, tutunul „produs într-o cantitate de peste 500 mii puduri și care nu cedează cu nimic celui turcesc”, vinuri, cereale și culturi tehnice¹⁵. Colecția a inclus 30 de denumiri de culturi și produse ce reflectau îndeletnicirile de bază ale populației sătești din Basarabia: semințe de cereale, plante furajere, plante melifere, diferite modele de unelte agricole, un ierbar (ce cuprindea 200 de soiuri de viță de vie), fructe uscate, tutun și vin, mătase și gogoși de viermi de mătase.

¹⁴ ANRM, Fond 2, inv. 1, f. 37.

¹⁵ Elena Ploșniță, *op. cit.*, p. 41.

În anul 1870 este înregistrat debutul Basarabiei la expozițiile specializate – un set de piese etnografice fiind prezentat la Expoziția Industriei Casnice din Sankt Petersburg.

Organizarea expozițiilor la Chișinău, participarea la cele din Rusia și Europa, au creat mediul necesar conștientizării necesității expunerii publice a succeselor obținute în toate domeniile vieții economice și culturale. Procesul, la rândul său, a generat o concurență economico-culturală, un dialog între păturile sociale. În acest context se conturează tot mai pregnant ideea unei expoziții permanente, chiar a unui muzeu public.

*

Între timp, în Rusia au loc anumite schimbări, provocate de reformele din anii '60 ai secolului al XIX-lea, în special introducerea zemstvei ca autoritate publică locală. Instituțiile zemstvei – organe ale autoadministrării locale specifice guberniilor, au contribuit la apariția relațiilor capitaliste în agricultură, la dezvoltarea învățământului, a ocrotirii sănătății, a rețelelor de comunicație și a întregii sfere socio-culturale a societății¹⁶. Aceste schimbări au condus la modificarea mentalității membrilor societății, ceea ce a asigurat condiții favorabile pentru organizarea expozițiilor și un climat cultural ce a favorizat, în fond, apariția muzeelor în unele gubernii.

Spre sfârșitul anului 1886, Uprava Zemstvei Guberniale din Basarabia s-a adresat guvernatorului Basarabiei cu rugămintea de a înainta un demers către ministrul Proprietății de Stat cu scopul obținerii permisiunii organizării unei expoziții la Chișinău. Însă inițiativa Zemstvei nu a fost susținută de structurile de stat de la Moscova, deoarece în același an se preconiza organizarea unei expoziției agricole la Harkov și nu a fost acceptată ideea desfășurării a două acțiuni cu același profil în sud-vestul Imperiului. Din această cauză, conducerea guberniei a revenit la subiect, solicitând ministrului Proprietății de Stat să accepte organizarea expoziției între 15 septembrie și 1 octombrie 1888.

La începutul anului 1888 Uprava Zemstvei a primit de la Moscova mult așteptata permisiune, însă organizarea expoziției nu a fost posibilă nici în acel an. În ședința cu nr. XIX a Adunării Zemstvei Guberniale din 27 ianuarie 1888, din cauza faptului că rămânea puțin timp pentru pregătirea exponatelor, s-a decis amânarea organizării expoziției până în 1889.

¹⁶ И. П. Иваницкий, „Сельскохозяйственный Музей капиталистической России”, în *Очерки музейного дела в СССР*, Москва, 1963, p. 288.

Având aprobările necesare, Uprava Zemstvei a desfășurat o vastă activitate pentru organizarea Expoziției Agricole și Industriale din Basarabia. Administrațiilor județelor li s-au expediat circulare cu rugămintea ca acestea să anunțe proprietarii rurali și reprezentanții întreprinderilor industriale despre organizarea expoziției. Autorităților publice locale li se atrăgea atenția asupra necesității de a expune la viitoarea expoziție și colecții de lucrări ale elevilor din clasele care studiau sau practicau meșteșugurile.

Către luna martie a anului 1889, Comitetul de organizare a elaborat Regulamentul și Programul expoziției, care au fost editate și expediate în toate județele. Scopul acesteia, după cum se menționa în Regulament, consta, cu precădere, „în a demonstra [...] situația la zi a tuturor ramurilor gospodăriei sătești și industriei guberniei Basarabia și, totodată, a oferi posibilitatea cunoașterii mai de aproape a dezvoltării și succeselor unor producători și forțe industriale atât locali, cât și din alte regiuni de unde vor fi prezentate creații la expoziție”¹⁷. De fapt, se urmărea scopul de a stimula, cu ajutorul întrecerii, spiritul întreprinzător pentru îmbunătățirea calității și mărirea capacității producției agricole, a meșteșugurilor și a industriei prelucrătoare, de a contribui astfel la progresul economic și cultural în gubernie. Pe de altă parte, se presupunea că astfel va avea loc și apropierea producătorilor de consumatori¹⁸.

Regulamentul expoziției cuprindea o informație amplă despre locul și suprafața expozițională, termenii, modalitatea de prezentare, predarea și primirea exponatelor, amenajarea și regimul de lucru al expoziției, activitatea Comitetului de organizare în direcția selectării exponatelor, sarcinile Comisiilor de experți, desfășurarea demonstrațiilor și a licitațiilor de comercializare a exponatelor. În Regulament se indică ca loc de organizare al viitoarei expoziții cartierul situat între străzile Reni-Leova și Buiucani-Meșceanskaia, unde erau amplasate clădirile, curțile și grădina Orfelinatlui și a Spitalului de Pulmonologie, ce aparțineau Zemstvei din Basarabia. Secțiunile expoziției urmau să fie amplasate în încăperile existente, în aer liber, dar și în câteva pavilioane noi. Se stabilise, de asemenea, că expoziția va fi deschisă la 15 septembrie 1889 și va dura până la 1 octombrie, dar, în

¹⁷ *Правила Бессарабской губернской сельскохозяйственной и промышленной выставки в Кишиневъ, устраиваемой Бессарабскимъ Земствомъ въ 1889 г., Кишиневъ, 1889, p. 1-2.*

¹⁸ *Idem.*

caz de necesitate, Comitetul de organizare putea prelungi durata de activitate a expoziției cu încă 10 zile.

În paralel cu aceste acțiuni se efectuau lucrări tehnice și de construcție pentru adecvarea și pregătirea încăperilor și teritoriului la necesitățile viitoarei expoziții. Acestea erau dirijate de arhitectul Alexandru Bernardazzi, care a elaborat planul general al expoziției și proiectele tuturor construcțiilor necesare. A fost sistematizat teritoriul respectiv, s-au construit șoproane pentru animale, cotețe pentru păsări, pavilioane pentru unelte, mașini agricole, muzicanți, secția olăritului ș.a. În toate încăperile pregătite pentru expoziție au fost amenajate rafturi și vitrine, iar în curte și grădină s-au construit elemente de decor, un havuz și zece pavilioane private¹⁹.

În final, eforturile depuse de organizatori au fost încununate de succes. Drept urmare, la 15 septembrie 1889 a avut loc vernisarea expoziției. Din această zi Expoziția Agricolă și Industrială din Chișinău devine cel mai important eveniment din viața economică și culturală a Basarabiei și se află mereu în centrul atenției întregii societăți.

Analizând domeniile de activitate pe care le reprezentau expozanții, observăm că majoritatea se ocupau de agricultură, pomicultură, viticultură și vinificație, creșterea animalelor, industrie și meșteșuguri casnice. Din punct de vedere geografic, ponderea cea mai mare a venit județelor din sudul Basarabiei, orașului și județului Chișinău. Dacă în secțiile unde se prezentau meșteșugurile și îndeletnicirile tradiționale ale gospodăriei sătești majoritatea covârșitoare a expozanților erau din Basarabia, în secțiile Industrie, Unelte și mașini agricole predominau expozanții din Odessa, Kiev, Varșovia și alte gubernii din Rusia.

Cel mai mare compartiment al expoziției, atât după numărul de exponate, cât și după numărul de participanți, a fost destinat secțiilor Industrie și Meșteșuguri casnice. Dintre obiectele de lemn predominau mobila, butoaiile, obiectele de bucătărie și interior; printre cele din metal – uneltele pentru îngrijit livada, pentru potcovit caii, instrumentele muzicale de suflat, ceasurile, armele, instrumentele pentru fierărie și lăcătușărie, bijuteriile. Majoritatea pieselor de la secția Ceramică erau din Cinișeuți – Orhei și Iurcenii – Chișinău; tot aici erau expuse cărămizi, olane și alte articole de la fabricile de specialitate. Piese din piele erau reprezentate în majoritatea cazurilor prin încălțăminte pentru femei și

¹⁹ *Бессарабское Губернское Земское Собрание XXXI Очередного созыва 1889 года. Отчеты и доклады Губернской Земской Управы и Постановления Собрания*, Кишиневъ, 1890, p. 151.

bărbați, cojoace ș.a. Meșteșugurile casnice erau ilustrate prin diferite articole, cea mai mare diversitate fiind asigurată de țesături; astfel, erau expuse peste 80 de covoare din diferite zone, un număr mare de ștergare, prosoape, fețe de masă, așternuturi pentru pat, dar și costume populare²⁰.

A treia secție ca mărime era Creșterea animalelor, unde, în șase compartimente, erau expuse vite cornute mari, cai, măgari, oi, capre, porci, câini de vânatoare și păsări domestice, iar alte două compartimente erau consacrate creșterii viermilor de mătase și apiculturii.

O diversă și interesantă expoziție a fost amenajată și în secția Științifică. Aici erau expuse ediții tipografice și lucrări științifice, desene tehnice și modele ale unor instalații și mașini, câteva planuri de grajduri pentru oi, cai, porci și vite cornute mari, proiectul unui parc, colecții de preparate, insecte și animale naturalizate, descrieri amănunțite ale unor gospodării-model din diferite zone. Unul dintre cele mai bogate și impresionante standuri din această secție a fost amenajat de Franz Ostermann din Soroca, care a prezentat o colecție de animale naturalizate²¹.

Pentru aprecierea și răsplătirea celor mai merituoși expozanți și a celor mai bune exponate au fost create 31 de comisii de experți pe diferite domenii. Participanților le-au fost decernate un număr total de 585 decorații. Expoziția a avut un răsunet deosebit în întreaga Basarabie și s-a bucurat de un real succes în rândul publicului vizitator. Popularitatea de care s-a bucurat expoziția a impus organizatorilor prelungirea duratei desfășurării ei până la 10 octombrie. În ansamblu, expoziția a fost vizitată de peste 33000 de cetățeni, un rezultat extraordinar chiar și pentru o expoziție contemporană, mai ales dacă ne raportăm la perioada relativ scurtă de timp cât a fost deschisă.

Dialogul economico-cultural dintre participanți și publicul vizitator a căpătat o amploare tot mai mare, iar spre sfârșitul acestui eveniment s-a conturat tot mai evident ideea de a crea „o instituție permanentă”, un muzeu agricol²². Apărută în ultimele zile de existență a expoziției, această idee a găsit într-un timp foarte scurt adepți atât în cercul organizatorilor și participanților, cât și în întreaga societate. Uprava Zemstvei Guberniale s-a convins de utilitatea unei expoziții permanente, capabilă să reprezinte domeniile de activitate economică

²⁰ Idem, p. 31-49.

²¹ *Каталогъ Сельскохозяйственной и промышленной выставки въ Кишиневъ, устраиваемой Бессарабскимъ Земствомъ въ 1889 году*, Кишиневъ, 1889, p. 73.

²² *Отчеты и доклады Бессарабской Земской Управы и постановления Собранія*, Кишиневъ, 1890, p. 153-154.

din gospodăria sătească și industrie și care să-i familiarizeze pe agricultori cu cele mai bune soiuri de semințe, cu planuri-model de construcții, cu cele mai noi unelte, mașini și cu cele mai înaintate metode de combatere a dăunătorilor agricoli²³.

Primii care au susținut ideea creării unui muzeu au fost expozanții, care, prin donații, au pus bazele viitoarei instituții. Primele donații au fost făcute în ultimele zile ale expoziției și constau în semințe de culturi agricole, diferite modele și colecții didactice²⁴. Acestor donatori inițiali li s-au asociat simpatizanți din diferite pături sociale care sprijineau ideea înființării muzeului.

O amplă activitate direcționată spre susținerea ideii fondării muzeului a fost desfășurată de Uprava Zemstvei. În noiembrie 1889 a fost lansată o adresă către diferite instituții, în care se menționa: „Creat de Uprava Zemstvei Guberniale, Muzeul Agricol, având deja numeroase materiale donate de diferiți proprietari și simpatizanți, are nevoie la momentul de față de diferite colecții științifice”²⁵.

Adunarea (Consiliul) Zemstvei Guberniale a alocat pentru necesitățile de început ale muzeului 500 ruble, iar mai apoi câte 1000 ruble anual. Responsabil de crearea și dezvoltarea muzeului a fost numit un membru al Upravei, doctorul în filozofie și magistrul în zoologie baronul Alexandru Stuart, la invitația căruia, în calitate de conservator și preparator al muzeului, a fost angajat Franz Ostermann, „un bun cunoscător al muzeelor de peste hotare, care studiasse la Praga procedeele tehnice necesare unui preparator”²⁶. Apariția acestui tandem a reprezentat un moment fericit în istoria muzeului, căci colaborarea strânsă a acestor doi mari entuziaști va asigura dezvoltarea accelerată a instituției.

Deoarece accentul principal în activitatea muzeului era pus pe ajutorul practic acordat populației ținutului în domeniile agriculturii, albinăritului, viticulturii și vinificației, îngrijirii viermilor de mătase, cultivării bumbacului, uscării fructelor și legumelor, dar și în vederea dezvoltării altor îndeletniciri, au fost colectate diverse piese în aceste scopuri²⁷.

²³ Idem, p. 364.

²⁴ *Объяснительный Каталогъ Музея Бессарабскаго Губернскаго Земства*, Кишиневъ, 1912, p. 1.

²⁵ *Отчеты и доклады Бессарабской земской управы 1891 годъ*, Кишиневъ, 1892, p. 365.

²⁶ În „Бессарабскій Вестникъ”, nr. 75, 1 decembrie 1889, p. 1.

²⁷ *Отчеты и доклады Бессарабской Земской Управы 1891 годъ*, Кишиневъ, 1892, p. 389-390.

Tot în această perioadă de început a instituției noastre muzeale sunt puse bazele colecției de fotografii a muzeului, primele donații fiind făcute de cunoscutul fotograf Pavel Kondratski, care a dăruit două albume cu vederi ale orașului Chișinău și imagini de la Expoziția Agricolă și Industrială din 1889²⁸.

Treptat se conturează și se completează colecția etnografică. O gamă variată și elegantă de obiecte din ceramică au fost donate de Școala de olărit din Cinișeuți – Orhei, „care cu nimic nu cedează celor de peste hotare”²⁹.

Apar și primele opinii despre perspectivele dezvoltării muzeului. Astfel este exprimată dorința de a-l transforma „într-o instituție care se va bucura de simpatia societății culte a Basarabiei și a străinilor care ne vizitează și care va permite generației în creștere să-și cunoască patria”³⁰. Pentru aceasta era necesar ca în muzeu să fie prezente „obiecte de uz casnic, încălțăminte și îmbrăcăminte țărănească, vederi ale diferitelor localități din Basarabia, care se deosebesc prin arhitectura lor – orașe, biserici, mănăstiri”³¹.

Datorită eforturilor considerabile ale preparatorului Franz Ostermann, cel mai mult au fost completate colecțiile științifice de zoologie. Majoritatea pieselor erau prezentate în expoziția amenajată cu multă grijă de Ostermann și care se bucura de o mare căutare. Drept urmare, s-a pus problema lărgirii spațiului ocupat de muzeu³².

Un rol important în cunoașterea instituției muzeale l-a avut participarea lui Franz Ostermann la Expoziția Internațională de Horticultură și Pomicultură din Sankt Petersburg, organizată în 1894. Specialiștii în domeniul culturii plantelor au studiat atent și cu mult interes preparatele lui Ostermann, apreciind măiestria făuririi acestora. Cu toții erau încântați de rezultatele muzeului din Chișinău, Comisia de Experti ai Secției Științifice apreciind unanim Muzeul Zemstvei din Basarabia cu 10, cea mai înaltă notă acordată³³.

Franz Ostermann continuă completarea compartimentului de botanică al muzeului prin crearea unor colecții sistematice de semințe de cereale și culturi tehnice, dar pentru expunerea lor era necesar mai mult

²⁸ Idem, p. 390.

²⁹ ANRM, Fond 78, inv. 1, dos. 200, f. 43.

³⁰ Ibidem.

³¹ În „Бессарабскій Вестникъ”, nr. 364, 1890, p. 2.

³² Idem, nr. 677, 1892, p. 3.

³³ П. И. Митрофанов, *Отчетъ о командировке в Бессарабскую Губернію весной 1894 года*, Варшовия, 1894, p. 5.

spațiu. Unica încăpere, destul de mare la început, era deja supraaglomerată. Din această cauză, dar și din altele, în 1895 Adunarea Zemstvei a decis refacerea fostei clădiri a Orfelinatlui de copii, în cadrul acesteia fiind prevăzute și noi spații pentru muzeu. Astfel din 1898 a fost posibilă creșterea considerabilă a colecțiilor și, implicit, extinderea expoziției³⁴. Încurajat de noile condiții, Ostermann amenajează pe parcursul anilor 1898-1899 o nouă expoziție a muzeului în care au fost puse în valoare trei secții principale: Zoologie, Zoologie aplicată și Botanică.

Deoarece rezultatele înregistrate de Muzeul Zemstvei din Basarabia erau deja recunoscute în lumea științifică din Europa, instituția a fost inclusă în renumitul *Dicționar enciclopedic* editat de F. A. Brockhauz și I. A. Efron³⁵.

Pe parcursul anului 1899 accentul de bază în activitatea muzeului din Chișinău se pune pe promovarea științelor naturii, a biologiei aplicate în contextul dezvoltării agriculturii, pomiculturii, viticulturii, apiculturii și sericiculturii. În această perioadă s-au manifestat activ și donatorii. Printre cele mai valoroase piese donate au fost un corn de cerb, găsit în Furceni – Orhei, un ulcior descoperit în timpul săpăturilor arheologice efectuate în 1881 în gubernia Herson, precum și câteva bucăți din pânză de mătase.

Un eveniment important care a impulsionat dezvoltarea muzeului a fost participarea la lucrările Congresului Naturaliștilor și Medicilor din Rusia, ce a avut loc în 1901 la Sankt Petersburg. Ca și la expoziția din 1894, Franz Ostermann atrage atenția publicului avizat³⁶. Ca urmare, tot mai frecvent, specialiști din diferite centre științifice și muzee din Rusia și Europa occidentală veneau la Chișinău pentru a studia preparatele executate de Ostermann.

Creșterea continuă a popularității muzeului, datorată în special activității neobosite a lui Franz Ostermann, a creat premisele necesare pentru modificarea statutului instituției, în primul rând prin lărgirea spațiilor rezervate. Mai ales că Expoziția Industriei Casnice din toată Rusia, ce s-a desfășurat în 1902 la Sankt Petersburg, a reconfirmat prestanța deosebită a instituției din Chișinău³⁷.

³⁴ *Отчетъ Музея Бессарабскаго Земства за 1898 годъ*, Кишиневъ, 1898, p. 3.

³⁵ *The Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary*; în rusă: Ф. А. Брокгаузъ, И. А. Ефронъ, *Энциклопедическій словарь*, vol. XX, Санктъ Петербургъ, 1897, p. 126.

³⁶ *Отчетъ Музея Бессарабскаго Земства за 1900-1901 годъ*, Кишиневъ, 1902, p. 1.

³⁷ *Доклады Бессарабской Губернской Земской Управы. Журналы заседаний XXXIII Собранія очереднаго Губернскаго Земскаго созыва 1901 г.*, Кишиневъ, 1902, p. 30.

La întretăierea veacurilor XIX-XX a avut loc un eveniment favorabil pentru dezvoltarea pe mai departe a muzeului – anume alegerea baronului Stuart, directorul instituției, în funcția de președinte al Upravei Zemstvei Guberniale. De acum înainte una dintre prioritățile acestuia o va constitui construirea unei clădiri speciale pentru muzeul din Chișinău. Alexandru Stuart a promovat ideea construirii treptate a acestei clădiri, legând-o inteligent de necesitatea organizării în Basarabia a unei noi expoziții agricole, preconizată a avea loc în 1900, căci baronul Stuart realiza că punerea în practică a acestei idei avea de înfruntat mulți oponenți. S-a dovedit că Stuart a ales o tactică care a dat rezultate, deoarece propunerea înaintată a fost acceptată.

Ca urmare, având la dispoziție doar proiectul neaprobat al clădirii, elaborat de arhitectul Vladimir Țăganco, și devizul estimativ al costurilor lucrărilor, Uprava Zemstvei a demarat în martie 1903 lucrările de construcție. Fiind conștient de faptul că resursele financiare alocate de Zemstvă sunt insuficiente, Stuart a solicitat ajutorul ministrului Agriculturii, care vizitase muzeul din Chișinău și fusese impresionat de realizările lui.

Decizia Adunării Zemstvei cu privire la construirea unei clădiri speciale pentru muzeu a primit aviz favorabil din partea Ministerului Agriculturii și Domeniilor Statului, fiind susținută și de către Duma orașului Chișinău, fiecare alocând în acest scop câte 10000 de ruble.

În septembrie 1903 clădirea era, în linii mari, deja terminată, fiind pusă la dispoziția organizatorilor Expoziției Agricole și Industriale, organizată de Zemstva din Basarabia, aici fiind amplasate industria casnică și meșteșugurile, piesele expuse în sălile spațioase ale noii clădiri impresionând prin marea lor diversitate. Ulterior, mulți expozanți au donat exponatele lor, contribuind la completarea colecției, asigurând astfel organizarea unei secții specializate Industrie casnică. Pe lângă piesele donate de participanții expoziției a fost procurată o colecție de peste 200 de piese din același domeniu, cuprinzând ștergare de in, bumbac și mătase, covoare, costume, elemente ale costumului popular moldovenesc, bulgăresc și german, podoabe, încălțăminte, mobilă, obiecte de uz casnic.

Însă aceste lucrări de construcție presupuneau noi cerințe financiare. Baronul Stuart și-a argumentat poziția prin faptul că în ultimii ani Muzeul Zemstvei se confrunta cu mari probleme provocate de lipsa spațiilor necesare amplasării numeroaselor colecții de istorie naturală ce intraseră în patrimoniu.

Stuart a venit cu propuneri concrete referitoare la modul cum putea fi adaptată clădirea la necesitățile muzeului, propunând sugestii cu privire la secțiile ce urmau a fi create. După discuții aprinse, în decembrie 1903 majoritatea deputaților Upravei Zemstvei au susținut acțiunile baronului Alexandru Stuart. Astfel s-a hotărât să se aloce 31500 ruble pentru desfășurarea lucrărilor de finisare a muzeului. La sfârșitul anului 1905, într-un raport al Upravei Zemstvei Guberniale citim: „A considera clădirea Muzeului Zemstvei din Basarabia, cu o valoare totală de 127 434 rub. 91 kop. finisată și a raporta acest lucru viitoarei Adunări a Zemstvei Guberniale”³⁸.

În paralel se desfășura o intensă activitate de creare a noi compartimente în cadrul viitoarei expoziții, în acest context evidențiindu-se munca de excepție dusă de soții Franz și Albina Ostermann³⁹. Din păcate, la 14 noiembrie 1905, Franz Ostermann s-a stins din viață.

Evident, înălțarea unei clădiri speciale deschidea noi perspective pentru dezvoltarea muzeului, ele fiind trasate de către Alexandru Stuart, care le-a și pus în dezbatere la ședința Upravei Zemstvei din 28 iunie 1905, când a fost examinat un subiect special – „Despre organizarea și administrarea Muzeului Zemstvei”. La acea ședință s-a făcut o recapitulare a activității instituției pe parcursul ultimilor 15 ani, constatându-se că muzeul și-a depășit cu mult sarcinile trasate de fondatori.

Ca urmare a acestui proiect, spațiul expozițional existent a fost repartizat în așa fel încât să fie amplasate atât secțiile muzeului, dar și diferite servicii și laboratoare, fără de care instituția nu putea exista. Astfel, muzeul s-a transformat într-o instituție modernă cu săli spațioase pentru expoziția permanentă, cu încăperi pentru păstrarea colecțiilor, cu atelier pentru pregătirea materialelor didactice, laborator pentru prepararea mostrelor și desfășurarea cercetărilor științifice, bibliotecă.

Lărgirea considerabilă a muzeului și crearea unor noi secții presupunea și sporirea personalului, însă Zemstva Gubernială nu avea asemenea posibilități. În situația existentă, Uprava, condusă de baronul Stuart, a propus ca la activitatea muzeului, la fel ca și în perioada precedentă, să fie atrași specialiști din cadrul Zemstvei din diferite

³⁸ ANRM, Fond 65, inv. I, dos. 1362, f. 149-152.

³⁹ *Отчетъ Музея Бессарабскаго Земства за 1903-1906 годы*, Кишиневъ, 1906, p. 22-28.

instituții și, în special, membrii Societății Naturaliștilor și Amatorilor de Științe ale Naturii din Basarabia, fondată în 1904⁴⁰.

Astfel, Uprava Zemstvei a reușit nu numai ridicarea unei clădiri speciale pentru muzeu, dar a pregătit și un amplu program ce asigura dezvoltarea lui în continuare. Raportul, prezentat de Alexandru Stuart și aprobat în ședința Adunării Zemstvei Guberniale din 26 martie 1906, este în fapt *primul tratat de muzeologie din Basarabia*, care a prefigurat modul și termenii dezvoltării muzeului în condițiile concrete de la începutul secolului al XX-lea. Fiind publicat în culegerea de rapoarte ale Zemstvei Guberniale din Basarabia, dar și într-o ediție aparte, acest document a avut o largă răspândire în multe regiuni ale Imperiului Rus, servind ca îndrumar pentru crearea și activitatea muzeelor din perioada modernă.

La sfârșitul anului 1905 și începutul celui următor au fost terminate operațiile de amenajare a expoziției, astfel că la 30 aprilie 1906 muzeul era deschis pentru public. Sala centrală – cea mai mare și mai spațioasă – a fost repartizată secției Zoologie, aici fiind expuse preparatele entomologice, biologice și embriologice. În sala din dreapta au fost amplasate colecțiile de Sericultură, Ceramică și Industrie casnică. În alte două săli din stânga au fost expuse colecțiile ce reflectau pomicultura, viticultura, vinificația și agricultura. Sala de la demisol, din aripa stângă a clădirii, a fost rezervată secției Construcția drumurilor⁴¹.

Impresii deosebite provocau atât clădirea spațioasă „construită în stil mauritan”, cât și expoziția. În Registrul vizitatorilor au fost înscrise numeroase opinii în care muzeul era caracterizat drept „mândria Basarabiei”, „un adevărat muzeu”, „templu științific al Basarabiei”, „loc de revelație înălțătoare”, „podoaba Basarabiei”, „impuls pentru cercetarea lumii”, „o instituție importantă pentru știință și viață”, „un model de muzeu european”⁴².

După cum menționa mai târziu unul dintre directorii instituției, „muzeul se evidențiază din tot ce are mai frumos Chișinăul ca arhitectură. Pentru europeni înfățișarea clădirii este exotică. Ai putea crede că este un castel, iar după crestele parapetului se ascund arcașii apărători ai

⁴⁰ Доклады Бессарабской Губернской Земской Управы чрезвычайному Губернскому Земскому Собранию XXXVII очередной сессии 1905 г., Кишиневъ, 1906, p. 218.

⁴¹ Отчет по Земскому Музею за 1903-1906 годы, Кишиневъ, 1906, p. 3-4.

⁴² Elena Ploșniță, *Despre un document de istorie a muzeografiei basarabene*, în BS-EM, vol. 1 (14), 2004, p. 263-264.

cețății. [...] Dacă dimensiunile nu sunt prea mari, în schimb executarea, mai ales cea internă, este întotdeauna luxoasă. Interiorul sălilor este împodobit printr-un belșug de stucaturi colorate și admirabil modelate. Sala centrală are plafonul sculptat peste tot, iar la mijloc un acoperiș de geamuri frumos și variat colorate și desenate. Pardoseala este compusă din plăci-mozaic, ceea ce întregește și desăvârșește frumusețea tabloului artistic. Oricât ar fi de rafinat simțul artistic al vizitatorilor noștri, toți recunosc neobișnuita frumusețe a muzeului”⁴³.

*

O înviorare considerabilă a activității Muzeului Zemstvei se produce după numirea, în octombrie 1909, în funcția de director a lui Pavel Gore. Chiar de la început, Gore a pus în fața conducerii Upravei Zemstvei problema ca activitatea muzeului să fie organizată conform programului elaborat de baronul Stuart și aprobat în 1906⁴⁴. Gore reorganizează activitatea muzeului spre a cuprinde mai amplu cultura tradițională a populației autohtone, folosește toate posibilitățile pentru a completa colecțiile etnografice și a le prezenta cât mai amplu în expoziția secției etnografice⁴⁵.

Astfel, în 1911 custodele muzeului Albina Ostermann a avut ca sarcină selectarea și achiziționarea în regim de urgență a unei colecții de covoare vechi moldovenești, mai ales că „acest lucru era finanțat din mijloace guvernamentale cu drept de a fi utilizate până la 1 ianuarie 1912 și pentru că covoarele vechi, care sunt monumente valoroase ale creației artistice populare, în ultimul timp sunt duse în număr mare peste hotare”⁴⁶. Datorită acestei activități consecutive, patrimoniul muzeului a fost completat cu 41 de covoare, care au fost apreciate și evaluate de o comisie specială „după mărime, greutate, calitatea lucrului, originalitatea și măiestria ornamentului, de asemenea și în funcție de metoda de vopsire a lânii”⁴⁷.

Muzeul a primit în dar valoroase covoare de la Mănăstirile Căpriană, Harbovăț, Răciula, Noul Neamț, Tabora, Condrița, Dobrușa,

⁴³ Iosif Lepși, *Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău*, în „Boabe de grâu”. Revistă de cultură, nr. 2, 1933, p. 92.

⁴⁴ *Объ организации и управленіи Земским Музеемъ 1905 годъ*, Кишиневъ, 1906, p. 6-10.

⁴⁵ *Объяснительный каталогъ Зоологическаго, Сельскохозяйственнаго и Кустарнаго Музея Бессарабскаго Губернскаго Земства*, Кишиневъ, 1912, p. 7.

⁴⁶ *Отчетъ по Бессарабскому Губернскому Земскому Музею*, Кишиневъ, 1911, p. 4.

⁴⁷ Idem, p. 24.

Hâncu și Suruceni. Deoarece în această perioadă muzeul dispunea deja de o colecție superbă de covoare, directorul Gore a convins conducerea Zemstvei Guberniale să aloce bani pentru editarea unui album al covoarelor moldovenești, lucrare ce avea să devină una dintre primele publicații ale muzeului.

Albumul a fost elaborat cu participarea Albinei Ostermann și a pictorului Roammer⁴⁸. Cuprinde 25 de imagini cu covoare din patrimoniul muzeului și a fost tipărit într-un tiraj de 1000 de exemplare, ceea ce reprezenta o adevărată performanță editorială la acea vreme. Albumul s-a bucurat de o mare popularitate. Nu în zadar, în același an Pavel Gore, la una din ședințele Zemstvei Guberniale, a pus problema editării unui alt album, în care să fie incluse covoarele colecționate de muzeu după editarea primei publicații.

O altă lucrare valoroasă, elaborată de colectivul muzeului, a fost *Catalogul explicativ al Muzeului Zoologic, Agricol și de Industrie Casnică al Zemstvei Guberniale a Basarabiei*⁴⁹, editat la Chișinău în 1912. Lucrarea este un ghid-catalog care prezintă expoziția și colecțiile muzeului în toată amploarea lor. Este primul catalog complet al unei colecții de muzeu din Basarabia și prima lucrare științifică de amploare consacrată Muzeului Zemstvei ce dezvăluie evoluția dezvoltării instituției și care a contribuit la cunoașterea și aprecierea lui în Europa.

Totuși, cea mai importantă realizare a muzeului din această perioadă este crearea sectorului Pedologie cu ajutorul profesorului Nabokih din Odessa⁵⁰. La creșterea vizibilității muzeului a contribuit și participarea acestuia la cea de-a II-a ediție a Expoziției de Industrie Casnică din toată Rusia, desfășurată la Sankt Petersburg în 1913⁵¹. Compartimentul Basarabiei, prezentat la această expoziție, a fost bine apreciat de organizatori, de publicul vizitator și chiar de împărăteasa Rusiei, impresionată în special de un covor de mătase executat în atelierul doamnei A. Efremova din Leuntea – Bender, pe care l-a desemnat drept unul din cele mai interesante expodate⁵².

⁴⁸ *Альбомъ узоровъ молдавскихъ ковровъ* (*Albumul ornamentelor de covoare moldovenești*), Кишиневъ, 1912, 22 p.

⁴⁹ *Объяснительный Каталогъ Зоологическаго, Сельскохозяйственнаго и Кустарнаго Музея Бессарабскаго Губернскаго Земства*, Кишиневъ, 1912.

⁵⁰ În „Buletinul Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău” (BMNIN), fasc. 1, 1926, p. 6.

⁵¹ Idem, p. 41.

⁵² *Объяснительный Каталогъ Зоологическаго Сельскохозяйственнаго и Кустарнаго Музея Бессарабскаго Губернскаго Земства*, Кишиневъ, 1912, p. 8.

În 1913 președinte al Upravei Zemstvei Guberniale este ales Constantin Mimi, acestuia revenindu-i și funcția de director al Muzeului Zemstvei. În perioada 1913-1917 Constantin Mimi își va pune întreg potențialul său intelectual și uriașa sa capacitate de muncă în slujba muzeului. Va susține inițiativa colaboratorilor muzeului de a elabora un album cu ornamente de ștergere moldovenești din toate zonele „pentru a fi răspândite printre populația Basarabiei”⁵³ și a promova astfel tradiția populară autohtonă. Datorită eforturilor depuse de Constantin Mimi, muzeul continuă să se mențină și să se dezvolte chiar în timpul primului conflict mondial⁵⁴.

Astfel, spre sfârșitul perioadei moderne, Muzeul Zemstvei devine o instituție muzeală cu remarcabile colecții și o expoziție permanentă ce corespundea exigențelor vremii. Fiind cel dintâi muzeu public din Basarabia, considerăm că a pus bazele muzeologiei în această regiune și a creat premisele dezvoltării ulterioare a rețelei muzeale în spațiul pruto-nistean.

Activitatea muzeului în perioada interbelică

Unirea Basarabiei cu România a adus multe schimbări nu doar de ordin politic, ci și de ordin economic și cultural. În noua situație socio-politică, muzeul este încadrat în sistemul instituțiilor culturale din România. Astfel, în 1918 acesta trece de la Zemstva Gubernială la Ministerul Instrucțiunii Publice⁵⁵, fiind înscris în rândul celor mai mari instituții de profil din România, atribuindu-se și o nouă titulatură: Muzeul Național din Chișinău⁵⁶.

Acordarea unui asemenea statut – de muzeu național – a însemnat aprecierea la justa valoare a colecțiilor adunate până în acel moment, dar și a activității instituției în epoca precedentă, în special a rolului pe care l-a avut în viața culturală și științifică a Basarabiei. Dar a fost și meritul lui Pavel Gore, care continua să reprezinte această instituție și după unirea Basarabiei cu România; ca o recunoaștere a importanței activității sale, în 1919 era ales membru de onoare al Academiei Române⁵⁷.

⁵³ Constantin Gh. Ciobanu, Maria Godorozea, Mihai Ursu, *Constantin Mimi – viață consacrată Basarabiei*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2009, p. 113.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 111-113.

⁵⁵ În BMNIN, fasc. 1, 1926, p. 6.

⁵⁶ Arhiva Științifică a Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, inv. 189, f. 37.

⁵⁷ *Chișinău. Enciclopedie*, Chișinău, 1997, p. 233.

În noile condiții se impuneau anumite schimbări. În primul rând trebuia reactualizată și reamenajată expoziția permanentă a muzeului, cu introducerea terminologiei românești, dar și evidența colecțiilor urma să se facă în conformitate cu noile cerințe. Era un volum enorm de lucru, a cărui realizare cu forțe proprii era imposibilă⁵⁸.

Dornic să readucă instituția la gloria ei de odinioară, Pavel Gore apelează la ajutorul colegilor de la Muzeul de Istorie Naturală din Iași⁵⁹. Ca urmare a acestei colaborări, situația în ce privește modificarea conceptului expoziției și a textelor însoțitoare a fost soluționată rapid.

În anul 1921 instituția trece de la Ministerul Instrucțiunii Publice la Ministerul Artelor și Cultelor; ca urmare, finanțarea e redusă la minimum. Neavând posibilitatea să susțină activitatea instituției așa cum și-ar fi dorit, dar fiind implicat într-o mulțime de alte activități obștești și de stat, la 1 noiembrie 1921 Gore demisionează din postul de director al muzeului.

Între timp, prin ordinul Ministerului Instrucțiunii Publice la muzeu este încadrat Nicolae Florov, inițial în calitate de șef de laborator, iar de la 1 aprilie 1922 ca director. După ce s-a familiarizat cu starea reală a lucrurilor, în decembrie 1922 Florov înaintează Ministerului un memoriu în care atenționează autoritățile privitor la nevoile instituției. Documentul respectiv și-a atins scopul – muzeul este reintrodus în sistemul financiar bugetar, statul român asumându-și obligația de a asigura buna lui funcționare. Căci, potrivit directorului Florov, muzeul nu era „o simplă colecție de obiecte”, ci „un mijloc pentru studierea naturii regiunii”⁶⁰. În viziunea lui muzeul trebuia să fie o instituție științifică, un „nucleu în jurul căruia să se dezvolte activitatea științifică îndreptată [spre] cercetarea tuturor ramurilor naturii Basarabiei”⁶¹.

Un ajutor de nădejde al directorului muzeului era Albina Ostermann. Pentru activitatea rodnică și îndelungată depusă în calitate de preparator și conservator al muzeului din Chișinău, Albinei Ostermann i s-au conferit distincțiile „Răsplata muncii pentru învățământ”, clasa I, și „Răsplata muncii pentru 25 ani în serviciul statului”.

⁵⁸ În BMNIN, fasc. 1, 1926, p. 6.

⁵⁹ Biblioteca Academiei Române, Fond Pavel Gore, s. 5(a.b.)/CDL III.

⁶⁰ Nicolae Florov, *Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău. Trecutul și starea lui actuală*, în BMNIN, fasc. 1, 1926, p. 8.

⁶¹ *Ibidem*.

În acei ani muzeul avea nouă secții: Pedologie (Agrogeologie), Geologie-Hidrologie, Arheologie, Meteorologie, Zoologie-Entomologie, Botanică, Agricultură, Silvicultură și Etnografie-Artă casnică-Istorie.

În anul 1922, Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău (fostul muzeu al Zemstvei din Basarabia) revine la problemele ocrotirii naturii din Basarabia. Acest fapt a fost accelerat și de reforma agrară, care a avut loc în Basarabia, în urma căreia majoritatea pământurilor au început să fie cultivate, afectând astfel sectoarele de „stepă virgină”. Același lucru se putea afirma și despre pădure, care, deși se găsea în condiții mai favorabile pentru conservare, suferea mult din cauza intervenției umane. Din aceste considerente se impunea necesitatea de conservare a acestor monumente ale naturii, deoarece pădurea și stepa „determină vegetația Basarabiei, solul și fizionomia ei agricolă și economică”⁶².

În aceste împrejurări, muzeul înaintează mai întâi Direcției Generale a Reformei Agrare din Basarabia, iar mai apoi și Guvernului României, chestiunea separării mai multor parcele de stepă și de pădure, precum și organizarea „parcurilor naționale pentru conservarea monumentelor naturii”. Propunerile muzeului au fost susținute și de Societatea Naturaliștilor din Chișinău, care a organizat un Comitet de conservare a Monumentelor Naturii, care, la rândul său, a prezentat un raport privind această chestiune. În acest raport se menționa faptul că reforma agrară „este foarte favorabilă pentru înfăptuirea unei mari întreprinderi culturale: crearea în țara noastră a unor parcele inviolabile, numite «parcuri naționale» care vor avea ca scop «conservarea monumentelor naturii» și dacă acest proiect va fi realizat definitiv *atunci România va fi prima țară din Europa, care va aduce atât științei, cât și culturii omenirii un serviciu enorm*”⁶³.

Propunerile muzeului și ale Societății au fost susținute de structurile statului și s-au întreprins acțiuni concrete în această direcție. În acest scop, la 6 aprilie 1925, s-a intervenit la Ministerul Agriculturii și Domeniilor din București ca „să pună la dispoziția muzeului o serie de loturi de stepă și de pădure, spre a organiza în aceste parcele parcuri naționale pentru conservarea monumentelor naturii”⁶⁴. Muzeul, având acordul Direcției Silvice Chișinău, a propus 15 parcele cu diferite tipuri de pădure, dar și alte areale de stepă

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Raportul Comitetului de conservare a monumentelor naturii de pe lângă Societatea Naturaliștilor din Chișinău*, în BMNIN, fasc. 1, 1926, p. 22-24.

⁶⁴ Nicolae Florov, *op. cit.*, p. 13.

(Manzâr – Tighina, Balabanca Mare – Cetatea Albă, Cocorozeni – Orhei), silvostepă (Ghiliceni – Bălți, Drochia – Soroca), dune (Vâlcov), stațiuni paleontologice (Taraclia – Tighina). Până în 1929 muzeul luase deja în primire parcelele de stepă din Manzâr și Cocorozeni, 14 de pădure și două stațiuni preistorice.

Cercetările științifice privind salvarea rezervațiilor naturale au durat 6 ani. În acest răstimp au fost alcătuite hărți amănunțite, au fost delimitate hotarele, s-a realizat descrierea lor științifică. Din lipsa mijloacelor financiare, povara activității de cercetare a parcurilor și-au asumat-o noul director al muzeului, dr. Iosif Lepși, care a fost numit și președinte al Comisiunii Regionale a Monumentelor Naturii din Basarabia, și profesorul universitar dr. Alexandru Borza, directorul Biroului științific al Comisiunii Centrale a Monumentelor Naturii și director al Grădinii Botanice din Cluj⁶⁵.

Aceștia au cercetat toate obiectivele numite până atunci „parcuri naționale”, au pregătit un raport cu descrierea detaliată a acestora, care a fost prezentat Comisiunii Monumentelor Naturii a Ministerului Agriculturii cu propunerea de a fi declarate monumente ale naturii un număr de 11 obiective⁶⁶, fapt ce se va produce printr-o decizie a Consiliului de Miniștri din 19 iulie 1937⁶⁷.

O contribuție considerabilă în această direcție a avut-o reorganizarea Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău în Muzeul Regional din Basarabia⁶⁸. Prin această decizie, în fața muzeului a fost pusă sarcina de a aduna și a studia materialul documentar din Basarabia, sub raportul istoriei naturale, antropologiei, arheologiei și istoriei⁶⁹.

Evenimentele care au avut loc în Basarabia în urma dezlănțuirii celui de-al Doilea Război Mondial au adus pagube mari atât monumentelor naturii, cât și activității de cercetare a acestora. Materialul științific bogat care s-a colectat în anii din preajma războiului a fost în cea mai mare parte distrus, iar majoritatea parcurilor naturale au suferit enorm din cauza tăierilor masive de arbori⁷⁰.

⁶⁵ *Ocrotirea monumentelor naturii din Basarabia*, în BMNIN, nr. 7, 1936, p. 6-7.

⁶⁶ În „Buletinul Muzeului Regional al Basarabiei” (BMRB), Chișinău, nr. 8, 1937, p. 9-18.

⁶⁷ Prin Decretul-Lege nr. 3783 din 11 noiembrie 1937 (publicat în „Monitorul oficial”, nr. 190 din 19 august 1937, p. 7326-7327).

⁶⁸ În „Monitorul oficial”, nr. 263 din 13 noiembrie 1937.

⁶⁹ În BMRB, nr. 8, 1937, p. 7.

⁷⁰ Iosif Lepși, *Monumentele naturii din Basarabia*, în BMRB, nr. 10, 1942, p. 69-70.

Pe un alt plan, un eveniment important a fost organizarea la Chișinău în 1925 a unei Expoziții Generale și a unui Târg de mostre. Pentru a da expoziției o semnificație aparte, organizatorii au ales drept loc de desfășurare clădirea Liceului nr. 3 – fostul Palat al Sfatului Țării, acolo unde s-a votat Actul Unirii, și Muzeul Național de Istorie Naturală.

Durata expoziției a fost de două luni, de la 15 august până la 15 octombrie, însă vernisarea oficială a avut loc la 8 septembrie 1925, la eveniment participând conducerea de vârf a Regatului României. Prezența suveranului și a familiei regale la inaugurarea expoziției de la Chișinău era o dovadă a interesului pe care-l manifestau autoritățile centrale ale statului față de evenimentul în cauză, dar și pentru evoluția economică a Basarabiei în ansamblu.

Participarea muzeului la această expoziție a fost prima oportunitate de a arăta potențialul său specialiștilor și publicului din întreaga țară. Un interes deosebit prezenta seria de lucrări despre natura Basarabiei elaborate de directorul muzeului, Nicolae Florov. Conform acestui program, muzeul „trebuia să fie astfel organizat, încât să prezinte nu o simplă colecție de obiecte, [...] ci, înainte de toate, un mijloc pentru studierea naturii regiunii, pentru cercetarea însușirilor și bogățiilor ei”⁷¹.

Deși perioada de activitate a colectivului muzeului în această direcție a fost destul de scurtă, succesele obținute au fost notabile. Pe lângă hărțile pedologice, realizate până la Unire, au fost expuse și altele alcătuite în anii 1922-1925. Compartimentul Entomologie al expoziției era prezentat prin colecții de coleoptere, ortoptere și lepidoptere. Un material abundent, inclusiv obiecte rare, colectate de Ceslav Ambrojevici, se regăsea în secția Arheologie. Grație lucrărilor acestui arheolog, reprezentanții cercurilor științifice și publicul vizitator puteau constata prezența paleoliticului în România.

Realizările secției Științifice a Muzeului Național, prezentate în cadrul Expoziției Generale, au impresionat în mod deosebit nu numai specialiștii în domeniu și vizitatorii din țară, dar și pe cei de peste hotare. În acest sens menționăm aprecierea formulată de către Carl Uhlig de la Universitatea din Tübingen, care a constatat că în anumite ramuri de activitate muzeul descoperea „câi cu desăvârșire noi”⁷².

⁷¹ Nicolae Florov, *op. cit.*, p. 8.

⁷² În „Furnica”, nr. 18, 1925, p. 6.

Organizarea secției Științifice a muzeului a însemnat, de fapt, aprecierea dată acestei instituții de întreaga societate din România. Participarea la expoziție confirma faptul că muzeul din Chișinău purta pe drept numele de Muzeu Național și se înscria în rândul celor mai importante instituții de profil din România, demonstrând astfel continuitatea frumoaselor tradiții ale Muzeului Zemstvei.

Concepând muzeul ca pe o instituție științifică, în 1926 Nicolae Florov pune la cale fondarea unei reviste, pe care a numit-o „Buletinul Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău”. El menționa faptul că „muzeul trebuie să aibă buletinul său” și că „am curajul să încep această publicațiune și tot atât de mult sper că Buletinul vine la timp și cu atât mai mult cred că el va reuși”⁷³. Sub redacția lui au apărut primele trei fascicule ale „Buletinului”, legate în două volume, în 1926 și 1929. În prima fascicolă a „Buletinului”, Florov prezintă, în limbile română și franceză, trecutul și starea din acel an (1926) a muzeului.

Tot în această perioadă s-a încercat amenajarea grădinii din preajma muzeului într-o Grădină Botanică. Astfel, între anii 1922-1929, sub conducerea și cu participarea nemijlocită a naturalistului Nicolai Zubowski, s-au întreprins lucrări de defrișare și desfundare, fiind plantate diferite specii de arbori și arbuști, plante ierboase de stepă și de pădure, cu scopul „ca în această grădină să se găsească toate plantele caracteristice asociațiunilor de vegetație basarabeană”⁷⁴.

Iosif Lepși, fiind încurajat de savantul Grigore Antipa, din februarie 1932 este numit director al muzeului. Numirea lui în această funcție nu a fost întâmplătoare. Decizia de a-l numi pe Lepși în fruntea muzeului din Chișinău a însemnat începutul unei noi etape atât în activitatea instituției, cât și în cea a omului de știință⁷⁵.

Elena Șișcanu, care a studiat contribuția acestuia la constituirea și salvagardarea colecției etnografice a muzeului din Chișinău, aprecia că, „deși a fost ales pe criterii precum abilitățile și capacitățile de cercetător științific, Lepși s-a dovedit a fi un manager excelent, cu viziuni largi, care i-au permis să gestioneze cu succes toate domeniile muzeale, începând cu administrarea, cercetarea,

⁷³ Nicolae Florov, *op. cit.*, p. 15.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 12.

⁷⁵ Sorin Geacu, *Prof. Dr. Iosif Lepși (1895-1966) – Zoolog, geograf, muzeolog*, în BS-SN, vol. 4 (17), 2006, p. 190-215.

valorificarea și completarea colecțiilor, ordonarea lor, transcrierea și elaborarea inventarului muzeal în limba română”⁷⁶.

Noul director a elaborat un program complex de activitate științifică a muzeului. Conform acestuia, muzeul trebuia să devină un centru de cercetări științifice multilaterale. Bogățiile muzeului urmau să fie studiate, iar aceasta nu se putea face fără știință. Muzeul Basarabiei trebuia să fie mijlocitorul dintre știință și popor⁷⁷. În concepția lui Lepși, muzeul era nu numai un institut de cercetări științifice, dar avea și scopuri educative și practice.

Muzeul deținea o colecție etnografică, constituită, probabil, pentru a reprezenta provincia la diverse expoziții ce se organizau periodic. Crearea acesteia, însă, nu a fost o preocupare constantă. Pentru a schimba situația, programul elaborat de Lepși prevedea la capitolul Etnografie, artă și industrie casnică acordarea unei atenții deosebite colectării și achiziționării pieselor, accentul fiind pus pe obținerea „diferitelor tipuri de îmbrăcăminte, țesături și sculpturi populare, icoane și deseme vechi și recente. Totodată, obiectele care, din cauza dimensiunii lor, nu pot fi expuse în original în muzeu, vor fi reprezentate prin fotografii, deseme, picturi și modele”⁷⁸.

Lepși menționează concret chiar obiectele ce ar trebui să fie prezentate: „diferite tipuri de case și gospodării basarabene”, subliniind că prezintă interes și elementele ce reflectă viața și activitatea populației ce vor fi redată „prin vederi caracteristice, cari să arate bunăoară aratul, culesul, pescuitul și multe altele”⁷⁹. Ca urmare, muzeul a achiziționat diverse mulaje de case tradiționale, gospodării, executate în perioada interbelică, ceea ce demonstrează că programul a fost implementat. Astfel au fost nuanțate noile direcții de activitate ale colectivului muzeului, care anterior nu existau în planurile muzeale.

Cercetările științifice ale colectivului au fost orientate în direcțiile: geologie-paleontologie-geografie-hidrografie, arheologie-preistorie, zoologie, botanică, agronomie și etnografie-artă-industrie casnică. Scopul urmărit de către directorul Lepși era să se acumuleze cât mai mult material științific care ar putea contribui la o mai rapidă și temeinică cunoaștere a

⁷⁶ Elena Șișcanu, *Contribuția lui Iosif Lepși la constituirea și salvagardarea colecției etnografice a MNEIN*, în BS-EM, vol. 25 (38), 2016, p. 157.

⁷⁷ Iosif Lepși, *Program de activitate științifică și muzeală*, în BMNIN, nr. 4, 1932, p. 5-24.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 8.

⁷⁹ *Ibidem*.

Basarabiei atât ca spațiu geografico-natural, cât și a modului de trai al populației din această provincie. Astfel el spera că instituția muzeală să devină o mică, dar activă academie a Basarabiei.

Iosif Lepși stabilește relații de colaborare cu Universitatea din Cluj-Napoca și în mod special cu dr. Alexandru Borza, directorul Grădinii Botanice din Cluj. În anul 1934, având sprijinul directorilor instituțiilor similare din Cluj și Cernăuți, Grădina Botanică a Muzeului din Chișinău a fost completată cu mai multe specii, astfel încât numărul acestora a ajuns la 417.

Alte inițiative ale directorului Lepși au fost alcătuirea bibliografiei științifice a Basarabiei, cea referitoare la Marea Neagră, traducerea din rusă în română a unor lucrări fundamentale pentru istoria ținutului, dar și realizarea unui nou dicționar geografic al spațiului pruto-nistean.

După ce o vreme muzeul a fost sub tutela Facultății de Agronomie a Universității din Iași, din noiembrie 1937 instituția este reorganizată, devenind, după cum am mai pomenit, Muzeu Regional al Basarabiei, trecând în subordinea Ministerului Educației Naționale. Legea prevedea expres că funcția muzeului de la Chișinău este aceea „de a aduna și studia materialul documentar pentru Basarabia, sub raportul istoriei naturale, antropologiei, arheologiei și istoriei”⁸⁰.

Continuând să acorde prioritate științelor naturii, în 1938 muzeul a creat o stațiune limnologică la Vâlcov, iar mai apoi a fondat Muzeul Deltei, în care au fost expuse mostre ce reflectau flora și fauna, ecologia animalelor, istoria Deltei. Un ajutor important la crearea stațiunii a oferit primarul orașului Vâlcov, I. Grigoriu, care a alocat în mod gratuit Muzeului Regional al Basarabiei un teren cu suprafața de 5040 m². Din 1938 până în 1940 stațiunea și-a desfășurat activitatea în direcția cercetărilor științifice în Delta Dunării, lacurilor din sudul Basarabiei și marea litorală.

Activitatea desfășurată de Iosif Lepși a asigurat în anul 1933 completarea fondurilor cu peste 170 de piese de muzeu, toate având valoare istorică, etnografică, numismatică. Ca urmare, situația colecțiilor publice, după cum o prezintă Lepși, era următoarea: istorie – 241 unități, dintre care 5 noi; etnografie – 1683, dintre care 18 noi; numismatică – 935, dintre care 107 noi⁸¹. Sub conducerea lui, colecția muzeului a sporit de la

⁸⁰ Decret-Lege nr. 3783 din 13 noiembrie 1937, publicat în BMRB, nr. 8, 1937, p. 6-7.

⁸¹ Idem, *Partea administrativă*, în BMNIN, nr. 5, 1933, p. 5.

6700 piese de patrimoniu în 1932 la 7200 – în 1940. Totodată a sporit și fondul bibliotecii – de la 3000 exemplare în 1932 la 5000 în 1942.

În perioada exercitării funcției de director al muzeului din Chișinău, dr. Lepși a avut o colaborare strânsă cu Societatea Regală Română de Geografie, cu Societatea Naturaliștilor Basarabeni, cu Comisiunea Centrală a Monumentelor Naturii, cu Comitetul Regional al Monumentelor Naturii din Basarabia și cu Institutul Social Român din Basarabia. În 1935 a inițiat realizarea expoziției „Basarabia românească”.

Totodată, a început organizarea în cadrul muzeului a unor sesiuni de comunicări științifice. În acea perioadă personalul muzeului a crescut de la 13 persoane în 1932 la 17 angajați în 1940. Datorită activității neobosite a directorului Lepși, care în 1936 devenise membru corespondent al Academiei Române, muzeul din Chișinău a reușit să ajungă o adevărată *facultate științifică*.

Un accent deosebit l-a pus Iosif Lepși pe completarea colecțiilor muzeului în baza donațiilor, respectivele acțiuni benevole fiind mediatizate pe larg. Spre exemplu, Lepși scrie că dr. Nicolai Moroșan a donat muzeului numeroase piese etnografice și istorice; astfel, în 1933 doctorul Moroșan a dăruit muzeului un topor neolitic excepțional, ce i-a fost transmis de către un țăran din Neporotovo – Hotin. Toporul reprezenta pentru acea familie, de mulți ani, o prețioasă relicvă, fiind transmisă ca moștenire din generație în generație. Unealta s-a aflat tot timpul în hodgeacul casei ca o amuletă ce ocrotea casa, stăpânul și întreaga familie de necazuri și lucruri rele. În acea perioadă țăranii țineau foarte mult la asemenea amulete, de aceea se despărțeau cu greu de ele. În „Buletinul” din 1936, Nicolai Moroșan comunica despre apariția unui alt obiect de același tip, „un topor neolitic de dimensiuni particulare” dăruit de Maria Caisân, locuitoare a orașului Soroca⁸².

Anul 1936 a fost marcat de o activitate susținută de ordonare, descriere și etichetare a colecțiilor. La final a fost elaborat un ghid al colecțiilor, în care același Nicolai Moroșan a prezentat colecțiile de preistorie și etnografie, iar Zaharov pe cele de istorie și numismatică⁸³.

Evenimentele ce s-au produs în 1940 l-au silit pe Iosif Lepși să se refugieze la București, unde va activa în cadrul Muzeului Național de Istorie Naturală. După anexarea Basarabiei de către U.R.S.S., în baza unui ordin al Comisariatului Norodnic al Învățământului, director al Muzeului

⁸² Nicolae Moroșan, *Un topor neolitic de dimensiuni particulare din Basarabia*, în BMNIN, nr. 7, 1936, p. 70-77.

⁸³ Iosif Lepși, *Mersul muzeului în 1936*, în BMNIN, nr. 7, 1936, p. 4.

Central de Studiere a Ținutului, după cum a fost numită instituția din Chișinău, este desemnat Nicolai Moroșan. Probabil, numirea lui în această funcție a avut loc în ultimele zile ale lunii iunie 1940⁸⁴.

Moroșan elaborează o schemă de încadrare și salarizare a personalului muzeului ce includea 30 de unități⁸⁵. În noile condiții politice urmau să fie angajate la muzeu persoane noi. Astfel, în statele de personal ale muzeului au fost incluși Z. Suhova, V. Dolgaleva, S. Dvoretkaia, D. Elic, N. Lâsenko, dintre colaboratorii de până la 1940 rămânând doar Nicolai Moroșan.

Inaugurarea muzeului era preconizată pentru luna noiembrie 1940. Însă cutremurul de pământ ce a avut loc la 10 noiembrie 1940 a deteriorat atât clădirea, cât și expozițiile. Din această cauză, la 11 noiembrie 1940 muzeul a fost închis pentru efectuarea lucrărilor de reparații⁸⁶. Nefiind dispus să se ocupe de aceste probleme, Moroșan încearcă să-și dea demisia, însă autoritățile îl refuză.

Pe parcursul acestei perioade, colaboratorii muzeului s-au preocupat de colectarea materialelor pentru fondarea unui nou muzeu – „Grigore Kotovski”⁸⁷, precum și de o viitoare expoziție numită „Constituția stalinistă”⁸⁸. În paralel a fost întocmită lista monumentelor istorice din Basarabia⁸⁹.

Directorul muzeului era preocupat mai mult de activitatea pedagogică decât de mersul lucrărilor de reparație a instituției⁹⁰. Din documentele vremii aflăm că atmosfera în muzeu era tensionată, iar directorul se străduia să facă ordine.

În prima zi de război, la 22 iunie 1941, Nicolai Moroșan a participat la ședința de la Comisariatul Norodnic al Învățământului, unde a primit indicația să aștepte ordinul de evacuare a muzeului și a colaboratorilor săi. Între timp, colaboratorii NKVD au aflat că la Muzeul Central al Ținutului Natal exista o secție în care era expus echipament militar, așa că la 14 iulie aceștia au venit la muzeu pentru a-l ridica. Dar la 15 iulie 1941 N. Moroșan este arestat de către

⁸⁴ Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova, Fond 51, inv. 1, dos. 17, f. 109-112.

⁸⁵ ANRM, Fond 2261, inv. 1, dos. 4.

⁸⁶ Ibidem, dos. 5, f. 63.

⁸⁷ Ibidem, dos. 9, f. 3.

⁸⁸ Ibidem, dos. 1, f. 3-5 și verso.

⁸⁹ Ibidem, dos. 5, f. 76.

⁹⁰ Nicolae Chetraru, Anton Moraru, Nicolae Răileanu, *Nicolae Moroșan. Drama unui savant*, Chișinău, Editura Tyragetia, 2003, p. 112.

colaboratorii NKVD și dus la Tiraspol, unde a fost închis în celula pentru deținuți. Astfel s-a încheiat activitatea lui Nicolae Moroșan la muzeul din Chișinău⁹¹.

Din „Procesul-verbal de inspecție” din 1942, semnat de Mihail C. Popovici, Inspector Școlar al Basarabiei, reiese că „la data invaziunii bolșevicilor, colecțiunile publice aveau aproximativ următorul număr de exponate: geologie și paleontologie – 600, arheologie – 550, zoologie – 2500, etnografie și industrie casnică – 1700, agronomie – 1500, tehnologie – 130, istorie și preistorie – 200, în total – circa 7180 numere de inventar. Din totalitatea exponatelor s-au pierdut timp de un an 20 %, alte 20 % au nevoie de reparații (restaurare) serioasă”⁹².

Din același Proces-verbal aflăm că din colecția etnografică lipseau o serie de covoare vechi moldovenești: „Iar un act sovietic, găsit în arhiva muzeului, dovedește expedierea unui număr din ele la Moscova”⁹³. Lipseau și costume naționale, martorii oculari afirmând că nevestele unora dintre funcționarii bolșevici se plimbau în costume naționale prin Chișinău⁹⁴.

La 9 septembrie 1941 director al muzeului din Chișinău este numit din nou Iosif Lepși. Ca urmare a evenimentelor din anii 1940-1941 situația muzeului era deosebit de grea. O jumătate din clădire nu avea acoperiș și ferestre, Grădina Botanică era distrusă, lipseau angajații. O mare parte din colecții dispăruseră prin transferul lor la Biserica Evanghelică și la fostul liceu Jeanne d’Arc.

În urma tratatelor pe care le-a dus cu Comandamentul Militar din Chișinău, Direcția instituției a obținut un spațiu în localul din strada Kogălniceanu, nr. 87, amplasat vizavi de blocul central al muzeului, unde anterior fusese un spital. La 10 mai 1942 expoziția a fost redeschisă pentru public. Aici au fost expuse o parte din colecțiile de geologie, preistorie, antropologie, istorie, arheologie, numismatică și zoologie. Din colecția etnografică și cea agricolă nu s-a putut expune nimic.

În 1942 s-au făcut inventarieri parțiale, iar directorului i s-a pus în vedere să desfășoare „percheziții domiciliare la fostul personal sovietic al muzeului și rudele respectivilor, cercetări care trebuiau să se extindă în primăvară și în provincie”⁹⁵. Aceste percheziții au contribuit

⁹¹ *Ibidem*, p. 126.

⁹² Iosif Lepși, *Partea administrativă*, în BMRB, nr. 10, 1942, p. 16.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ Elena Șișcanu, *Contribuția lui Iosif Lepși...*, p. 162.

la depistarea și întoarcerea unor piese de valoare – covoare, scoarte, costume naționale, icoane⁹⁶.

Un merit deosebit al lui Lepși este continuarea editării „Buletinului” muzeului, aceasta fiind singura publicație periodică științifică din Basarabia. Deși fondurile financiare erau modeste, directorul s-a îngrijit de apariția a șapte fascicule, cu un număr total de 1200 pagini. În aceste numere au fost publicate 57 de articole științifice, comparativ cu 12 în primele trei fascicule. A apucat să adune materiale și pentru nr. 11 pe 1943 care însă, în urma evenimentelor de la începutul anului 1944, nu a mai apărut⁹⁷.

Iosif Lepși aprecia foarte mult colecțiile etnografice. Cu o deosebită dragoste, prețuire și admirație scria despre acestea în revista de cultură „Boabe de grâu”: „Frumoasă este colecția de covoare. Modelele și colorile se combină în fel și chip, de la rusticismul primitiv, dar sănătos, și până la preponderența influenței urbane. Nu putem să nu deplângem, cu acest prilej, decăderea la care a ajuns industria colorilor de casă. Aici, anilina a devenit dușmanul biruitor al coloranților noștri indigeni, atât de durabili, de la foile de ceapă și până la scoarta arinului. [...] Când privești prosoapele basarabene, parcă te simți strămutat în una din gospodăriile țărănești, ale căror modele drăgălașe – obiecte de specială atenție ale copiilor vizitatori – stau prin vitrinele de alături, iar războaiele stau urzite gata, de parcă în clipa aceea le-ar fi părăsit țesătoarele”⁹⁸.

Aportul lui Iosif Lepși la completarea și salvagardarea colecției etnografice se manifestă prin activitatea prodigioasă în funcția de director și cercetător științific neobosit al Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău, cât și prin activitatea sa editorială, în primul rând prin editarea „Buletinului” muzeal. Publicația muzeului ajungea în bibliotecile marilor instituții de cultură, învățământ și cercetare europene, la biblioteca muzeului sosind, în schimb, periodice științifice din multe alte țări.

În condiții de austeritate financiară, Lepși a reușit să ridice foarte mult prestigiul muzeului din Chișinău, pe care l-a condus aproape 12 ani. A străbătut Basarabia în lung și-n lat, urmărind mereu sporirea colecțiilor muzeului. Cu răspundere și insistență a făcut cunoscută publicului larg situația muzeului, atrăgând donatori și simpatizanți ai instituției. Sub directoratul lui Lepși, muzeul din Chișinău devenise o instituție românească de prestigiu.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ Sorin Geacu, *op. cit.*, p. 201.

⁹⁸ Iosif Lepși, *Muzeul Național de Istorie Naturală...*, p. 92.

...Gândurile scrise în 1933 de fostul ministru al Agriculturii Gheorghe Ionescu-Șișești în albumul vizitatorilor sunt emblematic pentru ceea ce reprezenta instituția muzeală din Basarabia românească la acea dată: „Iată un muzeu care poate fi dat pildă de organizație instructivă pentru marele public și în același timp o instituție de cercetare care contribuie la cunoașterea țării și la progresul științei”⁹⁹.

*

Așadar, rezistând încercărilor timpului, evenimentelor, dar și cataclismelor naturale și sociale ce au avut loc în tot acest răstimp (1889-1944), muzeul de la Chișinău a depășit, grație îndeosebi unor personalități excepționale, greutățile inerente legate de lipsa mijloacelor pentru întreținere și dezvoltarea patrimoniului, păstrându-și cu obstinație menirea și continuând să bucure publicul vizitator. Edificiul acestuia a fost și este apreciat la justa valoare, inclusiv de către specialiștii contemporani, care, datorită calităților arhitecturale deosebite, l-au inclus în Registrul Monumentelor Istorice al Republicii Moldova.

ILUSTRAȚII*

Fig. 1. Planul general al Expoziției Agricole și Industriale din Chișinău (1889)

⁹⁹ *Ibidem*, p. 86.

* Imaginile de la fig. 2-6 au fost realizate de Pavel Kondratski.

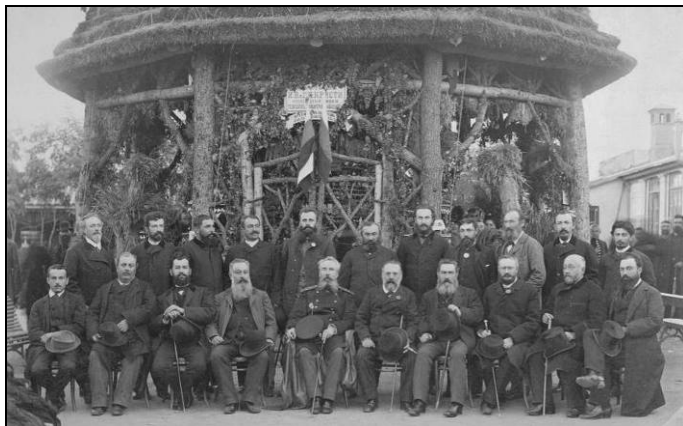

Fig. 2. Comitetul de Organizare al Expoziției Agricole și Industriale

Fig. 3. Vedere generală a Expoziției

Fig. 4. Pavilioanele secției Silvicultură. În centru – instalația eoliană cu belvedere

Fig. 5. Ansamblul muzical românesc în cadrul Expoziției

Fig. 6. Producția vinicolă – mândria podgoriilor basarabene
din acele timpuri

Fig. 7. Clădirea Zemstvei Guberniale în care a fost amplasat în 1889
Muzeul Agricol al Zemstvei

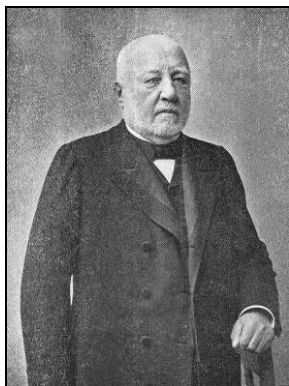

Fig. 8. Baronul Alexandru Stuart, fondatorul și primul director al muzeului (1890-1906)

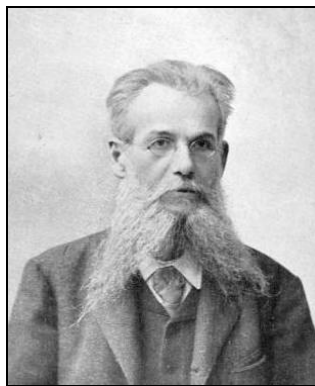

Fig. 9. Franz Ostermann, preparator și prim-conservator al muzeului în anii 1891-1905

Fig. 10. Aspecte din prima expoziție a Muzeului Agricol (1892)

Fig. 11. Albina și Franz Ostermann în prisaca experimentală amenajată în grădina Upravai Zemstvei (1898)

Fig. 12. Aspecte din secția Zoologie după lărgirea spațiului expozițional (1898)

Fig. 13. Franz Ostermann în laboratorul său (1900)

Fig. 14. Secvență de la solemnitatea de sfințire a fundației clădirii Muzeului Zemstvei (1903)

Fig. 15. Finisarea construcției blocului muzeului (1903)

Fig. 16. Standul Zemstvei Guberniale în cadrul Expoziției Agricole și Industriale organizată în noua clădire a muzeului (1903)

Fig. 17. Muzeul Zemstvei în anul inaugurării (1905)

Fig. 18. Aspecte din secția Industrie casnică (1906)

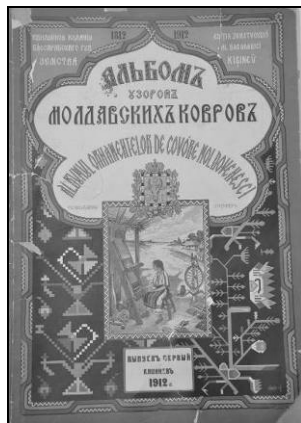

Fig. 21. *Albumul ornamentelor de covoare moldovenești* (1912)

Fig. 19. Pavel Gore, director al Muzeului Zemstvei (1909-1913), ulterior Muzeul Național din Chișinău (1918-1921)

Fig. 20. Nicolai Moroșan, șef de secție (1935-1938), director al muzeului între anii 1940-1941

Fig. 22. Clădirea stațiunii limnologice de la Vâlcov în care a fost deschis Muzeul Deltei în 1938

VIRGILIU FLOREA (1941-2019)

Ion H. CIUBOTARU*

Miercuri, 7 august, a doua zi după Schimbarea la Față a Mântuitorului, profesorul universitar Virgiliu Florea ne-a părăsit pentru totdeauna. S-a dus odată cu *Probajele* sau *Probajeniile*, ziua în care „se probozește” vara cu toamna, anotimpul călduros cu cel rece, care iese mereu biruitor. Atunci încep să cadă frunzele codrului, să îngălbenească ogoarele, iar timpul și crângul cerului se posomorăsc. Se schimbă culoarea viilor și a livezilor, pornesc păsările călătoare, se strică fața omului necăjit. Chipul dascălului clujean începuse să pălească, pentru că mesagera tărâmului de dincolo îi înmânase deja *cartea domnească* a moșilor și strămoșilor. Pe ultimul drum, l-a călăuzit anotimpul rodniciei, după cum rodnică i-a fost și existența pământească.

A văzut lumina zilei spre mijlocul lui februarie 1941, în familia învățătorului Vasile Florea din Văleni – Pogăceaua, județul Mureș, o așezare pitorească din inima Câmpiei transilvane. Mai spre soare-răsare îl ademeneau apele limpezi și sprintăre ale pârlului Milășel, care, ceva mai jos, se înfrățesc cu cele ale Lechinței, continuându-și drumul împreună până aproape de Iernut, unde se varsă în Mureș. Studiile primare și gimnaziale și le-a făcut în satul natal, sub privirile atente ale tatălui, după care a plecat la Liceul „Alexandru Papiu Ilarian” din orașul reședință de județ. Acolo avea să se numere printre alumnii favoriți ai profesorului de română și latină Dumitru Mărtinaș, moldovean din părțile Iașului, fost coleg de grupă în studenție cu savantul Petru Caraman.

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași – România.

Studiile universitare și le-a făcut la Facultatea de Filologie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, unde avea să descopere mediul cel mai prielnic pentru consolidarea înclinațiilor sale spre cultura populară, cunoscută de acasă. I-a cunoscut mai întâi pe Dumitru Pop și Nicolae Bot, titularii cursului și seminarului de folclor literar, iar după vreo doi ani și pe Ion Taloș, cu care făcea practica pedagogică. Toți l-au înrâurit într-un fel sau altul, dar cele mai profitabile povețe le-a primit de la Taloș. Cu el s-a sfătuit când a fost să-și aleagă lucrarea de diplomă (*Atanasie M. Marienescu și Simeon Mangiuca*) și tot el i-a mijlocit întâlnirea cu Ion Mușlea, care l-a primit cu multă căldură, transformându-l cu timpul într-un vrednic discipol.

După cum mărturisea la un moment dat, opțiunea pentru cariera de folclorist i-o datora profesorului Mușlea. A fost cel care l-a încurajat să țină prima comunicare științifică și să scrie cele dintâi studii de specialitate, pe care le-a închinat folcloriștilor brașoveni Augustin Bunea și Dimitrie Cioflec, a căror activitate se desfășurase în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ca urmare, atunci când acele contribuții la istoria folcloristicii românești aveau să fie reunite între copertile unei cărți, Virgiliu Florea a socotit volumul „un modest omagiu adus memoriei lui Ion Mușlea”. Și tot directorul *Arhivei de Folclor* a fost acela care i-a propus subiectul tezei de doctorat (*Folcloristul Enea Hodoș*), lucrare elogiată la susținere de Ovidiu Bârlea, Dumitru Pop, Mihai Pop, Ion Taloș, Ion C. Chițimia ș.a. Cariera lui etnologică s-a desfășurat pe parcursul a patru decenii și jumătate, împărțindu-se, în egală măsură, între lumea universitară și cea academică.

Prinosul de recunoștință față de cel ce i-a supravegheat anii de început, „cu discreția și generozitatea care-l caracterizau”, a fost exprimat de discipol în repetate rânduri. Reține atenția substanțialul comentariu asupra inestimabilului fond de documente etnofolclorice, pe care magistrul său îl întemeiase la Cluj între anii 1930-1948. Studiul câștigă în importanță, prin aceea că observațiile privitoare la colecțiile *Arhivei* sunt corelate cu *monografiile zonale*, pe care P. V. Ștefănuță, Emil Petrovici, Vasile Scurtu, Ion Pătruț ori Gheorghe Pavelescu nu le-ar fi putut scoate la lumină fără aportul neobositului Mușlea. Cercetarea de care vorbim a fost inclusă în volumul *Din trecutul folcloristicii românești* (Napoca Star, 2001), alături de alte contribuții științifice, câteva dintre acestea bazându-se pe documente inedite aflate în Biblioteca Academiei Române, Arhiva „Moses Gaster” de la University College din Londra ori în Biblioteca Națională „Széchenyi” din Budapesta.

Profesorul Virgiliu Florea a fost un om harnic și un cercetător în cea mai frumoasă accepțiune a cuvântului. Deplasările sale în străinătate au constituit bune prilejuri de a-și desăvârși formația profesională, dar și pentru a descoperi documente inedite privitoare la cultura noastră în general și la civilizația tradițională în special. A fost invitatul Universităților din Praga și Bratislava, iar mai târziu al cunoscutei „La Sapienza” din Roma. În Ungaria s-a dus de mai multe ori, zăbovind prin bibliotecile din Budapesta, în căutarea unor importante colecții inedite de folclor românesc, pe care avea să le dea publicității.

Între anii 1978-1980 a fost lector de limbă și civilizație românească la Universitatea din Rochester, SUA, pentru ca în perioada imediat următoare (1980-1982) să fie lector de limba și literatura română la Universitățile din Londra și Cambridge. O ultimă deplasare în străinătate a făcut-o pe la sfârșitul lui 2007, în cadrul unui grant pe care i-l acordase Fundația Rothschild pentru Europa.

Șederea pe meleagurile Albionului avea să se dovedească cea mai fructuoasă. Doi ani de zile printre cele peste 200.000 de documente din Arhiva „Moses Gaster” au însemnat pentru el o fascinantă aventură spirituală. A sorbit cu nesaț din acele izvoare fermecate, revigorându-se asemenea voinicului din basme. A ales și a copiat sute de pagini, pe care le-a adus în laboratorul său de sub Dealul Feleacului, pentru a le pune la îndemâna celor mai avizați lectori: întâi, prin intermediul periodicelor de profil, apoi prin cărțile care au văzut lumina tiparului după cum urmează: *M. Gaster în corespondență* (1985), *Prieteni români ai lui M. Gaster* (1997), *M. Gaster și Agnes Murgoci* (2003), *Pagini engleze despre folclorul românesc* (2005), *Scriitori români în arhiva M. Gaster de la Londra*, I, II (2007), *Dr. M. Gaster, omul și opera* (2008) ș.a.

A scris mult profesorul Florea despre cei ce au avut șansa de a se afla în proximitatea cărturarului român de la Londra. Indiferent însă unde și când au văzut lumina tiparului aceste contribuții științifice, toate au avut un impact deosebit asupra celor ce le-au examinat. Corespondența lui Gaster cu Nicolae Cartojan, Lazăr Șăineanu sau Nicolae Titulescu, bunăoară, a fost comentată de Zigu Ornea, Alexandru Duțu, Mircea Anghelescu, Adrian Marino, Alexandru Graur, pentru a-i numi doar pe câțiva dintre învățații noștri care s-au ocupat de această carte. La fel de bine primit a fost și volumul în care sunt evocate prietenii savantului evreu cu scriitorii noștri cei mai de seamă: Alecsandri, Creangă, Caragiale, Slavici, Titu Maiorescu sau

Iacob Negruzzi. Au scris despre el Paul Schweiger, Iordan Datcu, Anca Noje, Călin Teuțișan ș.a. Discuții favorabile au suscitât și celelalte tomuri desprinse din monumentalul fond londonez, asupra cărora s-au oprit, printre alții, Silvia Ciubotaru, Otilia Hedeșan și semnatarul acestor rânduri.

Nu vom încheia această dimensiune importantă a operei trecătorului pe puntea dintre cele două lumi, fără a spune câteva cuvinte despre Agnes Kelly-Murgoci, căreia și cercetătorul clujean i-a acordat o atenție specială. Era profesoară de origine scoțiană, născută în Australia și instruită în Anglia, pe care destinul avea s-o apropie foarte mult de melegurile românești. La München, unde își pregătea doctoratul în biologie, l-a cunoscut pe geologul George Munteanu-Murgoci, cu care s-a căsătorit, continuându-și drumul vieții împreună.

Cucerită de mediul antropogeografic românesc, Agnes Murgoci avea să i se dedice cu pasiune, explorând câteva teme majore ale spiritualității noastre tradiționale: moartea și înmormântarea, riturile agrare, deochiul și antidoturile lui, strigoi și strigoizarea, imaginea *nefârtatului* în mentalitatea lumii satelor etc.

În anul 1909, publica în revista londoneză „Folklore” un foarte interesant studiu, intitulat *Ouăle de Paști la români*. Nu era doar primul comentariu ce se făcea în străinătate asupra acestui străvechi obicei românesc de primăvară, ci și cea dintâi analiză științifică a datinii. Pentru că autoarea surprinde subtilitățile ritual-ceremoniale ale practicii și deslușește semnificațiile simbolurilor de pe ouă, într-o sinteză ce depășea tot ceea ce se spusese la noi până atunci. Prietenia ei cu Moses Gaster, dar și eforturile personale pe care le-a depus au ajutat-o să devină – după cum spunea Iuliu Moisi, primul ei biograf – „una din cele mai chibzuite și mai minunate propagandiste pentru neamul românesc în Anglia”. Nu întâmplător, Virgiliu Florea a ținut să ajungă și la documentele rămase de la Agnes Murgoci, pe care le păstra nepoata sa de la fiică, profesoara Jennifer Clare Nicholson, trăitoare în localitatea Hitchin din Anglia.

Cercetătorul științific a cărui dispariție o deplângem acum a fost, înainte de toate, un foarte bun specialist în probleme de istoria folcloristicii transilvănene. Socotea că acesta era „un domeniu fascinant, cu atâtea necunoscute”, pe care nu a conținut să le elucideze. Culegerile de poezii populare efectuate de elevii Blajului sau cele ale studenților români de la Budapesta, colaboratori ai revistei „Rosa cu ghimpi”, ca și ale învățăceilor lui Enea Hodoș de la

Institutul Teologic din Caransebeș, toate circumscrise celei de a doua jumătăți a veacului al XIX-lea, au ajuns la îndemâna celor interesați grație priceperii și perseverenței sale.

Lui îi datorăm descoperirea sau mai buna cunoaștere a unor iubitori de neam și țară ca Augustin Bunea, Dimitrie Cioflec, Traian Cionti, Alexandru Pop, Dimitrie Boer, Nicolae Pauleti și atâția alții. În 1993, lansa la Bistrița-Năsăud seria de publicații intitulată *Biblioteca de Folclor*, în cadrul căreia dădea la iveală un valoros florilegiu de *Poezii populare din Câmpie*. Două sute unsprezece texte, descoperite într-un manuscris inedit, pe care el le editează după riguroase criterii științifice. Fiind primul număr al seriei, profesorul Florea se gândise, probabil, să le ofere un *model* celor dornici de a-i urma exemplul.

Cu aceeași dăruire, s-a ocupat și de confrății noștri de altă etnie, care s-au arătat interesați de cultura populară a românilor. Cărturarului german I. C. Hintz-Hințescu, născut la Sebeș, i-a consacrat un remarcabil studiu monografic. A înfăptuit un act recuperator pe deplin îndreptățit. Pentru că neamțul, care din devotament față de țara de adopție și-a românizat numele, nu era un folclorist oarecare, ci un veritabil deschizător de drumuri. Pe la 1878, a întocmit cel dintâi *Catalog al poveștilor populare românești*. Ne-a mai dăruit și primul *corpus al proverbelor* autohtone, precum și unul închinat literaturii noastre populare în general. Hintz are meritul de a fi strâns laolaltă, încă de la începuturile folcloristicii românești, poveștile, snoavele, legendele, anecdotele, dar și baladele, colindele, și chiar orațiile de nuntă.

Al doilea compatriot pe care l-a editat a fost șvabul Norbert Fisch de la Timișoara. Era un autodidact, îndrăgostit de frumusețea plaiurilor din Țara Moților și, îndeosebi, de farmecul oamenilor de pe acele meleaguri. A cutreierat Apusenii ani în șir, strângând o mulțime de documente etnoculturale, pe care nu le-a văzut publicate decât într-o mică măsură. La solicitarea culegătorului, *Legendele și povestirile* au fost editate de profesorul Florea în 2010, anul în care autorul (stabilit în Germania) ar fi adunat 70 de primăveri. *Legendele etiologice* sau ale „lumii vizibile”, cum le spunea Ovidiu Bârlea, se referă la fântâni, izvoare, pâraie, tăuri, peșteri etc. Cele *mitologice* privesc ființele fantastice care au bântuit prin părțile locului, cele mai interesante fiind *vâlvele băilor*. Predominante sunt legendele *istorice*, acestea gravitând în jurul unor personalități ca Avram Iancu, Horia, Cloșca și Crișan.

Nu pot fi trecute cu vederea nici *desenele* ce însoțesc această carte, pentru că Norbert Ficher era și un talentat pictor amator. Cu totul remarcabile sunt imaginile color ce înfățișează *Ghețarul de la Focul Viu* (p. 68), *Huda (peștera) lui Papară* (p. 78) sau „*Orga de bazalt*” de la *Detunata Golașă* (p. 100), în care pitorescul se împletește cu farmecul romantic.

Dar, oare, domeniul istoriei folcloristicii reprezenta singura chemare a etnologului clujean? A fost, desigur, profesor universitar – și încă unul foarte iubit de studenți –, însă avem multe motive să credem că putea fi și un excelent cercetător de teren. Era abia în anul întâi când a început să culeagă folclor. A adunat de prin locurile de baștină, după o metodologie riguroasă, mai multe poezii populare, printre care și o frumoasă versiune a *Mioriței-colind*, după cum mărturisea undeva el însuși.

Prin 2017, când i-am trimis volumul *Folclor din Bistrița-Năsăud*, pe care tocmai îl scosesem de sub tipar, mi-a spus la telefon că aflate acolo multe texte asemănătoare cu cele culese de el, între care și faimoasa colindă *Mă luai, luai* (Seceriș funest), prezentă numai în spațiul intracarpatic. A recenzat apoi volumul într-o publicație de specialitate, dovedind că stăpânea, cu dezinvoltură, toate subtilitățile celor mai pertinente comentarii asupra textelor culese de pe teren.

Tot în anii studenției, a participat la culegerile pe care le făceau membrii Cercului de folclor, sub conducerea profesorului Dumitru Pop, undeva pe *Valea Drăganului*, o zonă etnografică arhaică, situată între Bihor și Cluj. A urmat apoi o cercetare ocazională, efectuată în nordul Bucovinei, la Straja. S-a dus acolo împreună cu Nicolae Bot, fiind chemați de Ovidiu Bârlea, care se afla în acea vatră folclorică de excepție la îndemnul profesorului Petru Caraman. Virgiliu Florea, pe atunci asistent universitar, a avut prilejul să stea de vorbă pe îndelete cu Mitru lui Păsăilă, un bătrân ce știa de toate, pe care nu l-a uitat multă vreme.

Deosebit de rodnice par să fi fost și culegerile de folclor din zona Năsăudului ori cele din Lăpușul Maramureșului, toate efectuate sub oblăduirea lui Nicolae Bot, un fin cunoscător al terenului etnografic. A făcut investigații, de asemenea, în mai multe sate sălăjene, în așezări din Țara Oașului și, mai cu seamă, pe Valea Gurghiului – Mureș. Cercetarea din urmă avea să se finalizeze prin

publicarea unei substanțiale monografii folclorice, la care a contribuit din plin. Din motive pe care nu le cunoaștem, cele mai multe dintre culegerile sale de teren au rămas necunoscute. Îi erau proaspete în memorie, de vreme ce le evoca ori de câte ori avea prilejul. Le păstra parcă pentru sine, alături de chipurile luminoase ale celor de la care le auzise.

La câteva zile de la dispariția regretatului coleg și prieten, primeam de la Sibiu o carte intitulată „*Musa*” – *implicații naționale. Folclor poetic într-o revistă manuscrisă din secolul al XIX-lea*. Este îngrijită de Virgiliu Florea și Andreea Buzaș, cu o prefață de Ilie Moise, și a apărut la sfârșitul anului 2018, în Editura Andreiana. Așa cum rezultă din prefață, la finele deceniului șase al veacului trecut, tânărul universitar clujean cerceta folclorul poetic din revista „*Musa*”, la recomandarea mentorului său Ion Mușlea. Nu a făcut fișe, cum se obișnuia, ci a transcris toate cele 450 de texte, ceea ce însemna că avea de gând să le publice.

Din motive rămase obscure, poeziile populare copiate de profesorul Florea nu s-au mai publicat. Mai grav este faptul că la Biblioteca Mitropoliei din Sibiu, acolo unde se păstrau originalele textelor respective, avusese loc o inundație, în care dispăruse aproape toată colecția revistei „*Musa*”. Din cele 43 de volume, rămăseseră doar douăsprezece. Și astfel, textul caligrafiat impecabil de cercetătorul clujean prin 1960 avea să devină principala sursă pe baza căreia s-a întocmit această ultimă carte de istoria folcloristicii transilvănene la care a trudit.

Nădăjduim că Virgiliu Florea va fi ancorat în veșnicie sub cele mai benefice auspicii. Regretăm că existența lui pământeană s-a sfârșit. În lumea noastră, cu însemne zodiacale nedeslușite, el era o figură carismatică. A fost unul dintre colaboratorii apropiați ai publicației în care inserăm aceste rânduri. Slova lui precisă și plăcută ne va lipsi. S-a petrecut dintre noi un om de aleasă distincție fizică și intelectuală, o prezență în care discreția romantică învăluia ca un nimb o rectitudine morală și cărturărească de neegalat. Am pierdut un etalon de frumusețe spirituală.

ULTIMA ÎNSEMNARE*

Prof. univ. dr. VIRGILIU FLOREA

Date personale : s-a născut la 13 februarie 1941, în comuna Pogăreanu, satul Văleni, jūd. Mureș, în familia Victoriei și a învățătorului fruntaș Vasile Florea.

Studii :

- primare și gimnaziale, în localitatea natală;
- studii liceale, la cunoscutul liceu „Alexandru Papiriar Tharian” din Fărgu Mureș;
- studii universitare, la Facultatea de Filologie a Universității „Babeș-Bolyai”;
- doctorat în Filologie la Universitatea „Babeș-Bolyai”.

Activitatea didactică și de cercetare : a parcurs

toate treptele ierarhiei universitare și academice, după cum urmează :

- 1964 - 1972 : asistent la Facultatea de Filologie a Institutului Pedagogic de 3 ani din Bluj - Napoca;
- 1972 - 1992 : cercetător științific principal la actualul Institut „Arhiva de Folclor a Academiei Române” din Bluj - Napoca;
- 1978 - 1980 : lector de limbă și civilizație românească la Universitatea din Rochester (S.U.A.);
- 1980 - 1982 : lector de limbă și literatură română la Universitățile din Londra și Cambridge;
- 1992 - 2006 : lector, conferențiar și profesor titular la Catedra de literatură română, etnologie și teorie literară a Facultății de Litere din cadrul Universității „Babeș-Bolyai”;

* Ne-a fost încredințată de distinsa profesoară Corina Florea, soția regretatului etnolog. O dăm publicității, însoțită de piosul nostru omagiu (Redacția).

unde a susținut cursuri și seminarii de folclor și etnografie, de istorie și științelor despre cultură populară și de mitologie populară. În paralel, a funcționat și în calitate de cercetător științific gradul I la Institutul „Arhiva de Folclor a Academiei Române” din Cluj-Napoca.

Activitatea științifică și literară:

- a efectuat numeroase cercetări folclorice de teren, în zone reprezentative, ca: Valea Gurghiuului, Năsăud, Lăpuș, Maramureș, Sălaj și Iațmar;
- a publicat 20 de cărți personale și editii de specialitate din domeniul folcloristicii și al istoriei literare;
- a colaborat la 44 de volume colective și la 33 de reviste literare și de specialitate, în care a publicat un număr de 219 studii și articole.

Pe baza activității sale științifice și literare, a fost cooptat în diferite comisii academice din domeniul folcloristicii și al etnografiei românești; a fost desemnat membru al Societății de Folclor a Academiei Finlandeze de Științe și Litere și a fost ales membru al Uniunii Scriitorilor din România. În ultimii ani, i-au fost acordate mai multe diplome de excelență, pentru contribuția deosebită pe care a avut-o în studierea culturii populare românești.

Cosmina-Maria BERINDEI, *Sfârșitul lumii și destinul postum al sufletelor în imaginarul culturii tradiționale românești*,

Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, 408 p.

Între subiectele care se bucură de tot mai multă popularitate în cercetarea umanistă românească se numără *eschatologia*. Întâlnit cu precădere în literatura de specialitate, termenul *eschatologie* (din greaca veche, *eskhatos* „ultimul”, „lucrul de pe urmă”) denumește reprezentările sfârșitului vieții umane și al existenței lumii. Reflecția asupra acestor teme a alimentat, în decursul istoriei, o serie de credințe, norme și practici rituale: recompensele și sancțiunile postume, pregătirea răposatului pentru plecarea în veșnicie, semnele premergătoare sfârșitului universal, acțiunile care-l pot apropia sau amâna, speranța într-o nouă epocă a istoriei etc.

În creștinism, așteptările eschatologice au cunoscut o răspândire semnificativă – de la literatura apocaliptică din primele secole, până la unele curente religioase contemporane (adventiști, martorii lui Iehova ș.a.). Cunoașterea reprezentărilor eschatologice ne ajută să înțelegem mai profund sensul multor expresii culturale, creații și chiar evenimente istorice¹.

¹ În acest sens, amintim doar călătoria lui Cristofor Columb spre Lumea Nouă, o călătorie care „s-a petrecut sub semnul escatologiei”. În conștiința multora dintre contemporanii lui Columb, sfârșitul lumii „va fi precedat de descoperirea noului continent, de convertirea necredincioșilor și de nimicirea lui Antihrist” (Mircea Eliade, *Nostalgia originilor. Istorie și semnificație în religie*. Traducere de Cezar Baltag, București, Editura Humanitas, 1994, p. 145; v. și *Enciclopedia Universală Britannica*, vol. 4, București, Editura Litera, 2010, p. 141). Descoperirea unei noi rute spre Indii ar fi facilitat predicarea creștinismului în regiunile mai puțin accesibile ale Terrei. Astfel aveau să se împlinească spusele Mântuitorului: „Și această Evanghelie a împărăției va fi propovăduită în toată lumea, spre mărturie la toate neamurile; și atunci va veni sfârșitul” (Matei 24,14; am citat ediția: *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de B. V. Anania, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001).

Reflecția eschatologică este atestată și în folclorul românesc. Doar unele aspecte ale subiectului au beneficiat până acum de studii cuprinzătoare. Dispunem de mai multe lucrări consacrate obiceiurilor funebre², implicit și credințelor privind soarta sufletului după moarte, care ilustrează eschatologia individuală. În schimb, reprezentările despre sfârșitul lumii (eschatologia colectivă), considerabil mai puține decât cele funerare, au fost doar consemnate de unii folcloriști³, rezumate în câteva sinteze de mitologie populară (Tudor Pamfile, Marcel Olinescu, Ion Taloș), fără a constitui obiectul unei cercetări monografice.

Cartea *Sfârșitul lumii și destinul postum al sufletelor în imaginarul culturii tradiționale românești*, semnată de Cosmina-Maria Berindei, cercetătoare la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” (Cluj-Napoca), este prima investigație complexă a problematicii eschatologice în folclorul românesc. Ediția reprezintă o versiune revăzută a tezei de doctorat susținută la Facultatea de Litere a Universității Babeș-Bolyai, coordonator științific fiind regretatul etnolog Ion Șeuleanu. Lucrarea a apărut în colecția „Monografiile Arhivei de Folclor a Academiei Române”, deoarece valorifică materialele celebrei arhive clujene, întemeiată în 1930.

Cercetătoarea a publicat anterior un volum din aceeași arie tematică – *Imaginarul eschatologic în iconografia românească* (Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2008). Ambele ediții repertoriază principalele mărturii literare și iconografice ale gândirii eschatologice în spațiul românesc. Cosmina-Maria Berindei evidențiază multiple probleme de studiu, care merită a fi aprofundate în perspectivă. Datorită structurării clare a materialului și stilului accesibil, cărțile menționate oferă o lectură incitantă și pentru publicul larg.

Volumul *Sfârșitul lumii și destinul postum...* include trei capitole ample, primul fiind intitulat „Gândirea eschatologică în culturile lumii”. Sprijinindu-se pe o serie de studii de referință (de James George Frazer, Norman Cohn, Mircea Eliade, Victor Kernbach ș.a.), autoarea rezumă și

² Dintre ultimele apariții la temă, vom cita doar monumentalul volum al lui Ion H. Ciubotaru, *Obiceiurile funebre din Moldova în context național*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.

³ Încă B. P. Hasdeu includea în chestionarul său filologic o întrebare despre sfârșitul lumii. Răspunsurile obținute, precum și câteva mai recente, colectate de istoricul literar Ionel Oprișan, au fost publicate în volumul Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Lumea de apoi (Sfârșitul lumii)*. Ediție critică, prefată și anchetă mitologică contemporană privitoare la sfârșitul lumii de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I.O., 2017.

comentează evoluția ideilor eschatologice, începând din Antichitate până în prezent: la sumerieni, iranieni, iudei, greci, indieni, celți, vechii germani, populațiile primitive din Asia, Africa și Oceania, în creștinism și în islam. Această retrospectivă denotă faptul că reflecția eschatologică este prezentă în diverse culturi și constituie un compartiment esențial al viziunilor mitice asupra universului. Concomitent, cititorul poate urmări cum s-au cristalizat câteva reprezentări majore, prefigurând doctrina eschatologică creștină. Ne vom opri la geneza a două asemenea reprezentări, ambele având ecouri și în folclorul românesc.

Ideea sfârșitului lumii apare în zoroastrism, religia vechilor iranieni întemeiată de Zarathustra. Adepții zoroastrismului credeau că istoria umanității constituie o luptă între bine și rău, între zeul suprem Ahurā Māzdā și adversarul său Angra Mainyu. Fiecare om, prin propriile acțiuni, participă la această confruntare, sprijinind fie principiul benefic, fie pe cel malefic. Existența lumii terestre se estimează la douăsprezece milenii. Înainte de sfârșitul lumii, pe pământ va veni eroul mântuitor Saoshyant, născut dintr-o fecioară, care va contribui la victoria binelui. După înfrângerea lui Angra Mainyu, morții vor învia, oamenii vor fi judecați și răsplătiți pentru faptele săvârșite, lumea va fi distrusă de un cataclism cosmic și va începe o nouă epocă, „dominată de o armonie perfectă, în care vor locui dreptii” (p. 43).

Dincolo de scenariul apocaliptic menționat se profilează o viziune complexă asupra istoriei și a locului omului în univers. „Zarathustra proclamă o adevărată revoluție a gândirii religioase, propunând o percepție nouă asupra responsabilității umane, dar și asupra timpului” (p. 43), conchide Cosmina-Maria Berindei. Autoarea mai subliniază și faptul că „gândirii eschatologice articulate [din] Iran i se datorează descoperirea și revalorizarea unor idei religioase care au contribuit la formarea spirituală a spațiului cultural al Europei” (p. 40): sistemul dualist, mitul Mântuitorului, credința în triumful binelui și în salvarea universală, doctrina învierii trupurilor.

O altă dimensiune importantă a eschatologiei, viziunile despre destinul postum al sufletului omenesc, a cunoscut o amplă dezvoltare în civilizația egipteană. Aici s-a afirmat, pentru prima dată în istorie, noțiunea de judecată a sufletului după moarte. Conform mitologiei egiptene, zeul Osiris cântărește inima fiecărui răposat, pentru a stabili dacă este vrednic să fie primit în lumea zeilor. În timpul judecății, sufletul urmează să depună o „declarație de nevinovăție”, cuprinzând referințe la viața trăită pe pământ: „Nu l-am blestemat pe zeu... Nu l-am

sărăcit pe cel sărac... Nu am ucis... Nu am pricinuit nimănui durere și suferință...” (p. 118). Cercetătoarea evidențiază câteva particularități semnificative ale imaginarului funerar egiptean: „În vechime, în forma ancestrală a religiei egiptene, nu exista noțiunea de judecată soldată cu o pedeapsă sau cu o recompensă” (p. 118-119). Viața postumă era imaginată drept o continuare a celei pământești. Doar la o etapă evoluată a acestei religii întâlnim credința în pedepsirea păcătoșilor.

Pentru a fi primit în paradis, răposatul trebuia să știe anumite formule magice, geografia lumii de dincolo și alte cunoștințe cu caracter inițiativ: „Numele secrete ale părților porții și ale pragului, precum și ale paznicului paradisului” (p. 118). Merită reținut faptul că judecata sufletului ilustrează o etapă evoluată, relativ târzie, a ideilor religioase. Pentru comparație, la unele comunități primitive din Africa, Asia și Oceania, „în locul judecății individuale există o integrare în comunitatea strămoșilor, care-i primește pe defuncți și le asigură, în Lumea de Dincolo, condiții de viață în raport cu rangul lor și cu meritele avute pe pământ” (p. 126).

În *Biblie* aflăm viziuni amănunțite despre sfârșitul lumii (în cartea Profetului Daniel, în „micul apocalips” din Evangheliile sinoptice și *Apocalipsa* atribuită Sfântului Ioan Teologul), dar numai câteva referințe la judecata sufletului după moarte. Acesta este unul dintre motivele pentru care doctrina despre două judecăți (particulară și universală) s-a cristalizat treptat în teologia creștină, păstrând o anume ambiguitate. „Atunci când Părinții vorbesc despre judecată, – remarcă Jean-Claude Larchet, – uneori este greu de spus dacă se referă la Judecata de apoi, de obște – desigur cel mai des pomenită – sau la judecata particulară”⁴.

Urmând concluziile unor reputați specialiști (Philippe Ariès, James Thayer Addison), Cosmina-Maria Berindei scrie că, până în jurul anului 1000, teologii creștini considerau că sufletele răposaților „se odihneau în așteptarea reîntoarcerii lui Hristos, fără să fi fost judecați. [...] Cum însă A Doua Venire a întârziat să se întâmple, s-a conturat ideea unei judecăți care să urmeze imediat morții și care să stabilească un destin postum fiecărui suflet” (p. 92).

Formarea concepțiilor despre eschatologia individuală și cea colectivă, în creștinism, reprezintă o problemă de evoluție a gândirii religioase, precum și a mentalităților sociale. Mediivistul Aaron Gourevitch, de exemplu, analizând mai multe izvoare literare din

⁴ Jean-Claude Larchet, *Tradiția ortodoxă despre viața de după moarte*. Traducere din limba franceză de Marinela Bojin, București, Editura Sophia, 2006, p. 164.

Occident, concluziona: „Suprapunerea ideilor despre două procese de judecată a sufletului – în momentul morții individului și «la sfârșitul veacurilor» – dezvăluie paradoxurile unei conștiințe orientate către prezent sau viitorul apropiat și, concomitent, situată într-o perspectivă istorică universală”⁵. Istoricul presupunea că, în epoca medievală, s-au confruntat „dogma savantă despre judecata de «la sfârșitul veacurilor», pe de o parte, și credința comună privind răsplata ce urmează imediat după decesul omului, pe de altă parte. Pentru credincioșii de rând era mai accesibilă viziunea despre pedepsele și recompensele ce îi așteaptă după moarte. Categoria viitorului îndepărtat era prea abstractă, din acest motiv – irelevantă pentru mințile unor oameni care locuiau pe o «insulă a timpului», cunoscând doar trecutul recent și prezentul”⁶. Fragmentele citate, precum și exemplele din culturile arhaice, ne ajută să înțelegem de ce, în folclorul românilor, eschatologia individuală este prezentată considerabil mai amplu față de cea colectivă.

În al doilea capitol al monografiei („Sfârșitul lumii în imaginarul culturii tradiționale românești”), Cosmina-Maria Berindei grupează tematic și analizează reprezentările asociate Judecății de Apoi: semnele care o vor anticipa, scenariul evenimentelor apocaliptice, lumea pământească după Apocalipsă. Aceste reprezentări probează anumite paralele cu textul biblic, cu unele apocrife medievale, dar și deosebiri semnificative. Autoarea recunoaște dificultatea interpretării ideilor eschatologice din „cultura tradițională românească, unde avem de-a face cu o sinteză culturală a adoptării creștinismului într-un spațiu despre care avem puține informații cu privire la credințele eschatologice ale locuitorilor săi” (p. 131).

Dintre speciile folclorice, în contextul prezentului studiu, o valoare deosebită revine colindelor, „întrucât în textele lor au rămas configurate imagini străvechi și reminiscențe ale gândirii arhaice” (p. 135). Într-un șir de colinde (tipul „Sfârșitul lumii”, după clasificarea Monicăi Brădulescu) se povestește cum pescarii au prins un pui de Vidră (în alte variante – de Iudă) și au început să-l bată, pentru a afla „când e capul veacului?” (se mai spune: „Cându-i coada veacului,/ Sfârșitul pământului?”, „Când a fi veacul de-apoi?”). Încercând să explice prezența puiului de Vidră/Iudă în acest gen de colinde, cercetătoarea invocă alte creații populare, potrivit cărora

⁵ А. Я. Гуревич, *Избранные труды. Культура средневековой Европы (Opere alese. Cultura Europei medievale)*, Санкт-Петербург, Издательство Санкт-Петербургского университета, 2007, p. 524.

⁶ *Ibidem*, p. 365.

aceleași personaje pot fura astrele de pe bolta cerească sau roade furcile pe care se sprijină pământul (p. 137, 140). Cu alte cuvinte, puiul de Vidră/Iudă personifică forțele distructive capabile a perturba echilibrul cosmic, iată de ce sunt solicitate să spună când va surveni sfârșitul universal. Exemplul citat e doar unul din mai multe motive examinate de Cosmina-Maria Berindei, care ilustrează strânsa legătură dintre sfârșitul lumii și alte elemente ale viziunii populare asupra universului, coerența și profunzimea acestei viziuni.

La întrebarea când va fi capul veacului, colindele oferă un răspuns inspirat din Evanghelii: „Când va da fecioru-n tată/ Și feț'ile-n a lor mamă/ Și s-or pâri fraț cu fraț/ Și h'inii cu-a lor nănași” (p. 143) etc. Astfel, în pofida spaimelor provocate de puterile unor ființe malefice (Iuda, Vidra, Scorpia etc.), „principala cauză a sfârșitului lumii”, notează autoarea, o constituie „încălcarea codului nescris de conduită existent în orice comunitate tradițională” (p. 141).

Grija pentru respectarea normelor ce asigură coeziunea societății explică scepticismul față de inovații. Acum mai bine de un secol, respondenții chestionarelor folclorice nominalizau drept semne ale sfârșitului lumii faptul că oamenii vor fi „toți cu știință, toți meșteșugari” (p. 144) sau că „a ieșit car fără boi (trenul)” (p. 145). Aceste afirmații, aparent naive, reflectă o gândire diferită de a noastră: „Fiecare element de noutate este perceput de oamenii comunităților tradiționale ca un semn care prevestește răul, iar sfârșitul lumii este o încoronare a acestuia” (p. 144-145).

În ultimul capitol al cărții, Cosmina-Maria Berindei abordează „Destinul postum al sufletelor în imaginarul culturii tradiționale românești”. Ca și în cazul reprezentărilor despre sfârșitul lumii, cercetătoarea evidențiază câteva secvențe tematice care alcătuiesc scenariul judecății particulare: prevestiri ale apropierii morții, pregătirea defunctului pentru plecarea în veșnicie, relația dintre judecata particulară și cea de obște, geografia lumii de dincolo. În cadrul fiecărui subcapitol, autoarea analizează în amănunt unele motive literare, câteva probleme de istorie a imaginarului, personificarea Morții și atributele sale, contrastul dintre moartea omului drept și a celui păcătos, credințele populare despre vămile văzduhului și reflectarea lor în iconografia bisericească, izvoarele motivului scării până la cer etc.

Autoarea valorifică credințe populare, proverbe, bocete, cântece funebre (*Cântecul zorilor*, *Trandafire, fire*, *Cântecul bradului*), fresce bisericești, icoane. Inclusiv unele basme (*Zâna apelor*, *Drăgan Cenușă*,

Tei-legănat, Vizor, Craiul șerpilor) pot deveni surse valoroase pentru studiul eschatologiei: „Lumea aceea fascinantă și supusă altor reguli, în care eroul basmelor ajunge întâmplător, poate fi pusă, totuși, în legătură cu geografia Lumii de Dincolo ca spațiu de existență postumă, constituind un element ce nu poate fi neglijat în vederea topografierii acesteia” (p. 303). Diversitatea speciilor folclorice examinate de autoare demonstrează ampla prezență a reflecției eschatologice în creația populară, deci și importanța pe care i-au acordat-o creatorii anonimi. „Întreaga existență pământească a omului, concluzionează Cosmina-Maria Berindei, pare a fi marcată, conform culturii tradiționale românești, de grija pentru destinul postum al sufletului” (p. 345).

Compartimentul dedicat eschatologiei individuale (p. 181-338) e aproape de trei ori mai cuprinzător decât cel relativ la sfârșitul lumii (p. 131-180). Spre deosebire de amplele viziuni din *Apocalipsa* Sfântului Ioan Teologul sau din apocrifele medievale, în folclorul românesc „aspectele privind eschatologia universului nu configurează o gândire eschatologică bine articulată” (p. 343). În pictura veche românească, „apocalipsul nu a fost subiect al unor icoane pe sticlă sau pe lemn, iar în programul iconografic al bisericilor această temă iconografică este, de asemenea, rar întâlnită” (p. 164).

Cât privește eschatologia individuală, ea diferă de învățăturile bisericesti: „Spațiul de existență postumă era similar celui în care se consuma existența antumă, nefiind diferențiat într-unul fericit și altul plin de chinuri și pedepse” (p. 337). Autoarea explică faptul respectiv prin supraviețuirea credințelor ancestrale „din care lipsea ideea de judecată postumă și, implicit, aceea de postexistență condiționată de această judecată care s-ar putea consuma într-un loc al torturilor și al pedepselor” (p. 337).

În investigația sa, Cosmina-Maria Berindei a valorificat mai multe culegeri importante de folclor (ale lui B. P. Hasdeu, Nicolae Densușianu, Tudor Pamfile, Simion Florea Marian ș.a.), precum și manuscrise din Arhiva de Folclor a Academiei Române (Cluj-Napoca). O bună parte din materialele inedite provin din Fondul „Ion Mușlea” (constituit din răspunsurile la chestionarele difuzate în anii '30 ai secolului trecut), altele reprezintă informații culese de cercetători clujeni în perioada postbelică. În repetate rânduri întâlnim referințe la informații înregistrate până la război în Basarabia: Ceamașir – Ismail, Cruglic – Orhei, Mândrești – Bălți. Cercetătoarea a mai apelat la Arhiva Cercului de Folclor Cluj și la Muzeul Limbii Române.

Textele folclorice nepublicate anterior i-au permis autoarei să-și afirme individualitatea între alți etnologi, mai cu seamă în domeniul obiceiurilor funerare, care au beneficiat de o vastă bibliografie. Domnia sa a mai întreprins investigații de teren în Țara Oașului, în județele Alba și Hunedoara. A luat în considerare și sursele contemporane de informație, urmărind bunăoară circulația unor apocrife (*Apocalipsa Maicii Domnului*, *Visul Maicii Domnului*) pe internet.

Multiplele perspective de abordare a reprezentărilor eschatologice, evidențiate de Cosmina-Maria Berindei, probează complexitatea acestui subiect. Studiile citate, mărturiile literare și iconografice evocate oferă posibilitatea viitorilor cercetători să se familiarizeze rapid cu principalele surse la temă, disponibile în prezent. Expunerea limpede facilitează accesul diferitelor categorii de cititori la cunoașterea unor mistere care nu încetează să frământă omenirea.

Andrei PROHIN

Corpusul răspunsurilor la chestionarele Ion Mușlea, vol. I. Basarabia și Bucovina. Chestionarele II, IV, VII; vol. II. Moldova și Bucovina.

Ediție critică de documente etnologice inedite,
introducere, note și indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu,
Cosmina Timocea-Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Mega,
2015, 690 p.; 2017, 996 p.

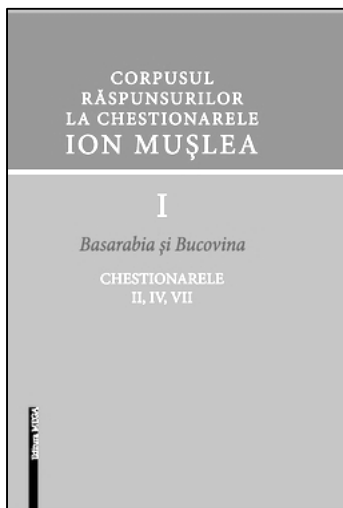
Cu mai bine de o jumătate de veac în urmă, pe când eram student în anul al patrulea, profesorul Petru Caraman mi-a vorbit prima oară despre Ion Mușlea. Așa cum proceda adesea, când voia să-mi verifice lecturile de specialitate, m-a întrebat într-o zi, fără vreo legătură cu discuția anterioară, ce părere aveam despre „Anuarul Arhivei de Folclor”? Cunoșteam revista. Prin anul al doilea îmi procurasem primele cinci numere dintr-un anticariat ieșean. O socoteam deosebit de valoroasă, necunoscând la vremea aceea alta pe potrivă. Am început să-i spun câte ceva despre publicație, dar m-a întrerupt, pentru a-mi înfățișa imaginea întemeietorului acesteia. Era prieten apropiat cu Mușlea și îl prețuia foarte mult. Vorbea cu emoție în glas, deoarece era o perioadă în care învățatul clujean nu se simțea deloc bine.

Lăuda înțelepciunea lui Sextil Pușcariu de a-l fi sprijinit pe Mușlea atunci când acesta lansa îndrăznețul său proiect privitor la constituirea

Arhivei de Folclor a Academiei Române. Nu se putea găsi un om mai potrivit, spunea Caraman, pentru o lucrare de asemenea anvergură. Avea toate atuurile de partea sa: o formație științifică exemplară, viziune de ansamblu asupra domeniului ce urma să fie investigat, capacitatea de muncă necesară, pasiune și devotament pentru tema aleasă. Pușcariu întuise perfect aceste calități. Dovadă că, în mai puțin de două decenii, Mușlea citorea un edificiu științific măreț și durabil.

Etnologul ieșean cunoștea bine fondul documentar ce se alcătuisese la Cluj. Îl consultase în câteva rânduri, utilizând informațiile obținute în studiile pe care le elabora. Și mai știa un lucru, că acea *arhivă* era opera unui singur om: a lui Ion Mușlea! El o inițiasse și tot el gândise sistemele moderne de ordonare și clasificare a materialelor culese. Când a cercetat-o pentru prima oară, prin 1949, Ovidiu Bârlea a rămas uimit. Avea senzația că intrase într-o farmacie: „Textele erau bătute la mașină și clasate după regiuni, după localități, după genuri, după ce trebuia să știi despre materialele respective” (în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, XVII, p. 326). Edificându-și arhiva pe baza unor riguroase criterii științifice, folcloristul brașovean i-a avut mereu în vedere pe potențialii beneficiari ai muncii sale.

Poate că nu întâmplător, la un moment dat, unii au început s-o râvnească. Prin 1946, odată cu înființarea *Comisiei de Folclor* din cadrul Academiei Române, când se preconiza elaborarea celor dintâi instrumente de lucru ale domeniului, s-a propus și *centralizarea fondurilor documentare* provinciale. Toate trebuiau să ajungă la București, pentru ca valorizarea informațiilor de teren să fie unică și coerentă. Survenea, totuși, o întrebare: care *toate*? Pentru că afară de fondul de la Cluj nu mai exista nici unul! Mușlea a traversat atunci o perioadă „nebuloasă”, cum o numește Ovidiu Bârlea, în sensul că puțin a lipsit ca acea propunere nefastă să fie aprobată, iar arhiva de la Cluj, definitivată deja, să intre sub o altă tutelă. Gospodină la lada plină! În acei ani, Mușlea nu-l avea alături decât pe profesorul Caraman. Acesta dezaprobase public și vehement intenția bucureștenilor de a prelua abuziv acel fond de documente etnologice. Din păcate, vocea cărturarului din capitala Moldovei nu mai era ascultată.

În acele vremuri tulburi, când mulți își pierdeau slujbele și chiar libertatea, etnologul Ion Mușlea (și el înlăturat din Academie) continua să lucreze la arhivarea științifică a imensului material primit din satele României întregite. Punțile de legătură cu numeroșii săi colaboratori fuseseră tăiate definitiv, dar roadele muncii acestora erau acum la adăpost. Cel ce le ocrotea n-avea de gând să le lase viitorimii oricum, ci ordonate la nivelul tuturor exigențelor. Cercetătorul clujean era unul dintre puținii specialiști ai țării, pe care degringolada acelor ani nu l-a clintit de la masa de lucru. „Acolo l-am găsit ori de câte ori am trecut pe la el”, spunea profesorul Caraman.

Nu a contat dacă era director sau secretar al instituției în care lucra, șef de colectiv (fără să aibă pe cineva în subordine) ori simplu pălmaș. El a pus mâna și a făcut ceea ce trebuia făcut. Singura idee care l-a călăuzit era aceea de a-și pune munca și priceperea în folosul celor ce veneau după el. Iar dacă, uneori, norii deznădejdie îl împresurau, riscând să-l copleșească, prietenul său de la Iași nu pregeta să-l îmbărbăteze, amintindu-i că avea o misiune pe care i-o dăruiseră zânele destinului la intrarea sa în viață: „Soarta hotărâtă de ursitoare nu poate fi schimbată nici de zei, nici chiar de tata Zeus însuși. Deci, *sursum corda*, amice!” (Petru Caraman. *Corespondență*, I, p. 387).

Asemenea celor mai mulți din generația sa, directorul *Arhivei de Folclor a Academiei Române* nu era omul care să părasească baricadele prea ușor. Se angajase însă cu dezinvoltură pe mai multe fronturi deodată, iar eforturile depuse nu puteau rămâne fără urmări. Nu terminase încă de organizat colecțiile arhivei pe care o întemeiasă și un alt proiect major îi bătea la ușă. Cercetase manuscrisele celor 17.000 de pagini cu răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu, era fascinat de valoarea excepțională a documentelor etnologice existente acolo și căuta febril o cale de a le face cunoscute și altora. Nu era deloc ușor pe vremea aceea. Întunecatul deceniu abia se încheia.

A recurs mai întâi la o soluție care să înșele vigilența autorităților, repertoriizând temele și motivele folclorice care aveau să fie incluse într-o lucrare de uz intern, destinată unui grup restrâns de cercetători. În realitate, el redacta o lucrare definitivă, cât se putea de temeinică. Atunci când apele s-au mai limpezit, ideea tipăririi aceluia material a căpătat contur definitiv. Clujeanul plecase prematur pe drumul fără întoarcere, dar cu aportul important al lui Ovidiu Bârlea (prieten apropiat), cartea vieții lui, o lucrare monumentală, avea să vadă lumina tiparului în anul 1970.

Și dacă, într-adevăr, vocația de întemeietor îi fusese sortită, Mușlea a știut să le-o împărtășească și apropiaților, asigurându-se astfel că ideile sale vor dăinui. Prin 1962, când ajungea în fruntea Secției de Etnografie și Folclor a Academiei Române, Filiala Cluj, avea deja un discipol devotat, pe care îl formase câțiva ani în șir. Este vorba de reputatul etnolog Ion Taloș, cel ce i-a urmat la conducerea Institutului, în momentul în care magistrul se retrăgea din motive de sănătate. Lui Taloș aveau să i se alăture alți colegi de nădejde (regretatul Virgiliu Florea, apoi Ion Cuceu), cu care s-au pus la cale teme de larg interes științific, ce se bazau, în primul rând, pe fondurile de informații inedite existente în Arhiva Mușlea.

În anul 1970, când îi vizitam pentru prima oară, folcloriștii clujeni se bucurau de un frumos renume la nivel național. Și nu pentru că ar fi îmbrățișat unul sau altul dintre *experimentele* momentului, ce începuseră a da târcoale domeniului nostru, ci datorită orientării lor tradiționaliste. Cea în spiritul căreia se formase Ion Mușlea și continuau să lucreze Petru Caraman, Ovidiu Bârlea, Dumitru Caracostea, Ion Diaconu sau Adrian Fochi. Neobositul Ion Taloș își definitiva pentru tipar teza de doctorat (*Meșterul Manole*), iar împreună cu Virgiliu Florea și Ion Cuceu lucra la două teme fundamentale: *Corpusul cimiliturii românești* (pentru care aveau să indexeze peste 50.000 de texte) și *Dicționarul tezaur al proverbelor românești*, întemeiat pe nu mai puțin de 150.000 de documente paremiologice.

Pentru ultimele două lucrări, pe lângă informațiile din Arhiva Mușlea, colegii de la Cluj au consultat toate fondurile documentare existente în țară, între care se număra și *Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei*. Au descins în capitala bătrânei provincii pe la începutul decadei a treia a lui noiembrie 1976 și n-au plecat decât atunci când au isprăvit ceea ce aveau de făcut. Șederea lor la Iași s-a încheiat cu un simpozion ce punea în dezbatere particularitățile culturii populare din Moldova: cele cunoscute din lucrările publicate, dar și altele pe care le relevau documentele inedite existente în arhivele de la București, Cluj și Iași. S-a pus atunci problema valorizării acestor surse, pentru ca informațiile să ajungă cât mai repede la cunoștința celor interesați. Au participat la discuții Petru Caraman, Gheorghe Ivănescu, Ovidiu Bârlea, Mircea Petrescu-Dâmbovița, Ion Diaconu, Ion Taloș, Ion Cuceu, Vasile Adăscăliței ș.a. Academicienii Petrescu-Dâmbovița și Gheorghe Ivănescu se aflau în fruntea Comisiei de Etnologie și Antropologie, care patrona acea reuniune științifică.

O bună parte dintre documentele etnologice tezaurizate de Ion Mușlea, a cărei personalitate am încercat s-o creionăm în cele de mai sus, au fost incluse și în volumul *Vechi obiceiuri agrare românești. Tipologie și corpus de texte*, publicat de Ion Cuceu și Maria Cuceu în anul 1988, la Editura Minerva. Este o lucrare deosebit de importantă și poate fi socotită premonitoare. Într-un an și ceva, mai precis la începutul lui 1990, strădaniile profesorului Ion Cuceu făceau ca arhiva de la Cluj să-și redobândească statutul uzurpat cu mai bine de șapte decenii în urmă. Secția de Etnografie și Folclor se transforma în institut academic, iar inima noului așezământ redevenea *Arhiva Mușlea*. Era cel mai frumos omagiu ce i se putea aduce memoriei celui ce o ctitorise.

Evenimentele din decembrie 1989 deschideau o nouă epocă. Așa credeam cei mai mulți dintre noi. Ispitele de tot felul nu au întârziat să apară, iar veleitarii le-au îmbrățișat cu voluptate, încercând să prindă un loc mai în față. Venise vremea schimbărilor și trebuia să se profite de ea. Cu orice preț. Institutul de la Cluj crescuse, dar nu s-a putut sustrage febrei înnoirilor. Fiecare și-a croit drumul după cum i s-a părut că ar fi mai bine. Se căuta cu îndârjire altceva. Câțiva cercetători, în frunte cu soții Maria și Ion Cuceu, au rămas fideli proiectelor temeinice. Așa cum apucaseră să învețe de la predecesorii lor.

În anul 2003, cei doi dădeau la iveală volumul Ion Mușlea, *Arhiva de Folclor a Academiei Române*, în care publicau „studiile și memoriile întemeietoare, rapoartele anuale de activitate și chestionarele lansate între 1930 și 1948” (*Corpus*, I, p. I). De aici înainte, editările datorate lor s-au ținut lanț: *Ritualurile agrare românești. Plugușorul* (vol. I-II), *Ritualurile de nuntă în Transilvania*, vol. I-IV (cu sprijinul profesorului Șeuleanu și al Aneimaria Lisovschi); iar acum, asociindu-și-o pe Cosmina Timoce-Mocanu, au pornit să publice *Corpusul răspunsurilor la chestionarele Ion Mușlea* (II, IV, VII și Șezătoarea), vol. I. *Basarabia și Bucovina*, vol. II, *Moldova și Bucovina*. Cosmina Timoce are și meritul de a fi pregătit pentru tipar impunătoarea ediție critică a corespondenței lui Mușlea cu cei ce i-au răspuns la chestionare, apărută în două volume la Editura Mega, în anii 2014-2015. Peste două mii de scrisori, care îi dau prilejul cititorului să descopere cât de lung și anevoios a fost drumul lui Mușlea spre izbândă.

Cele patru chestionare, ale căror răspunsuri sunt centralizate în volumele de care ne ocupăm, au fost lansate după cum urmează: II (Obiceiurile de vară) în anul 1931, IV (Obiceiurile de primăvară) în 1932, VII (Calendarul poporului pe lunile octombrie-decembrie) în 1933,

iar al patrulea, trimis în același an, privește *Șezătoarea* și literatura ei. Din Moldova etnografică – întinsă „de la Carpați la Nistru și până la Ceremuș, Moldova întreagă, istorică, a lui Ștefan cel Mare”, cum spunea profesorul Caraman la Simpozionul amintit – s-au întors la Cluj o sută două texte: 49 fiind completate în satele din stânga Prutului, iar 53 în cele din partea dreaptă a râului. Este un material imens, pe care cei trei editori l-au pus în circulație cu o exemplară probitate profesională.

Chestionarul al doilea cuprinde 49 de întrebări și se referă la *Călușeri, Sânziene* sau *Drăgaică* și *obiceiurile de la seceriș* (primul mănunchi de spice sau *legătoarea, cununa, iepurele grâului, ultimul snop*). La sfârșit, sunt trecute instrucțiunile pentru culegerea datelor și alcătuirea răspunsurilor. Acestea erau valabile pentru toate temele menționate mai sus. Al patrulea chestionar numără 18 întrebări, distribuite astfel: 4 pentru *venirea primăverii*, 3 privitoare la *pornirea plugului*, două vizând *focurile rituale*, 3 legate de ziua *Sfântului Gheorghe*, 5 cu trimitere la *Sărbătorile de Paști*, iar ultima referitoare la credințele, obiceiurile și legendele ce gravitează în jurul lunilor martie, aprilie și mai. Al șaptelea chestionar nu pune întrebări, ci invită colaboratorii să caute informații privitoare la o serie de sărbători populare (băbești), precum zilele rele de lupi, *Procoavele, Vinerea Mare, Lucinul, Moșii de Sâmedru, Cosma și Damian, Arhanghelii, Filipii* sau *Gădineții, Andreiul, zilele bubatului, Sfântul Neculai, Ignatul* ș.a.

Șezătoarea, ca fenomen socio-folcloric, este urmărită în toată complexitatea sa: denumiri locale, prilejuri de organizare, participanți, locuri și norme de desfășurare, activități, petreceri etc. Bogate și deosebit de interesante sunt materialele privitoare la clăci. Pentru că în Moldova erau mult mai cunoscute decât *șezătorile*. Se făceau în toate anotimpurile și se bucurau de largă audiență printre localnici. Uneori, în ziua sorocită, clăcașii sau clăcanii erau adunați cu muzica. Dis-de dimineață, lăutarii începeau să cânte pe ulițele satului, iar cei ce voiau să dea o mână de ajutor porneau în urma lor. „Claca mare!” salutau unii, iar ceilalți răspundeau: „Poștiți cu noi!” Și astfel, grupul se tot mărea. La sfârșitul zilei, gazdele îi omeneau și dădeau o petrecere în cinstea lor. Literatura acestor întruniri tradiționale, cea avută în vedere de redactorul chestionarului, țintește, cu precădere, ghicitorile sau cimiliturile, proverbele, zicătorile și frământările de limbă. Culegătorii sunt sfătuiți să nu ocolească textele licențioase. Asupra altor categorii folclorice care se performează în asemenea împrejurări (cântece, descântece de dragoste, snoave, legende, basme, colinde) nu s-a insistat decât cu totul întâmplător.

Structura celor două volume este aproximativ aceeași. După un preambul, în care sunt cuprinse studiul introductiv, nota editorilor și chestionarele, urmează conținutul propriu-zis, împărțit în trei secțiuni: I. *Corpusul răspunsurilor* (vol. I, p. 7-346; vol. II, p. 7-426), II. *Sistematica. Tipologica. Analitica. Excerpte pentru lucrări de referință* (vol. I, p. 347-613; vol. II, p. 428-885), III. *Aparatul critic* (vol. I, p. 615-690; vol. II, p. 887-996). Documentele reproduse încep, întotdeauna, pe pagina din dreapta, sub un număr de ordine, și sunt precedate de patru informații succinte: în stânga sus fondul de care aparțin, prenumele și numele culegătorului, iar în dreapta *cota* din arhivă și locul de proveniență. La sfârșitul fiecărui răspuns, în partea dreaptă, apare numele subiectului chestionat și localitatea din care s-a cules materialul respectiv.

Din dorința de a se face mai bine înțeleși, unii colaboratori și-au însoțit răspunsurile de schițe și desene lămuritoare. Așa a procedat, bunăoară, A. St. Borșanu din Banila pe Siret – Storojineț, ilustrând o interesantă credință despre *iarba neagră*. Este un fel de *iarba fiarelor*, numai că n-o aduce ariciul, ci o ciocănitoare. Poate fi căpătată în săptămâna dinaintea Rusaliilor. Se caută trunchiul de arbore în care și-a făcut cuibul o *ciocănitoare neagră* și se astupă intrarea cu un *cep* de lemn. Văzând că nu poate intra, pasărea caută firul de *iarbă neagră*, îl pune pe cep și acesta sare de la locul lui. Căutătorul firului vrăjit îl ia de pe cep și, cu ajutorul unui ac, îl introduce sub pielea de pe palma dreaptă, unde rămâne pentru totdeauna. Se crede că beneficiarul va putea desface orice încuietore, printr-o simplă atingere cu podul palmei respective.

Inspirați de indicele tematic al arhivei întocmit de Mușlea, dar și de *fișele cumulative* gândite de acesta, editorii au decis să ducă mai departe proiectul magistrului, adâncindu-l. Au trecut deci la alcătuirea așa-ziselor *Excerpte pentru lucrări de referință* (tipologii, enciclopedii, baze de date), care în volumul al doilea intrau sub un generic mai inspirat: *Sistematica. Tipologica. Analitica*. O operațiune anevoioasă, încheiată însă cu o finalitate ce răsplătește toate eforturile depuse. A rezultat un instrument de lucru prețios, ce va sta la baza multora dintre cercetările etnologice viitoare. Altfel spus, specialiștii domeniului au acum la îndemână întreaga informație din cele o sută două manuscrise-Moldova existente în arhiva clujeană, dar și o sistematizare clară, a tuturor problemelor identificate pe teren. Celor interesați, nu le mai rămâne decât să-și aleagă o temă și să o dezvolte după schema stabilită deja.

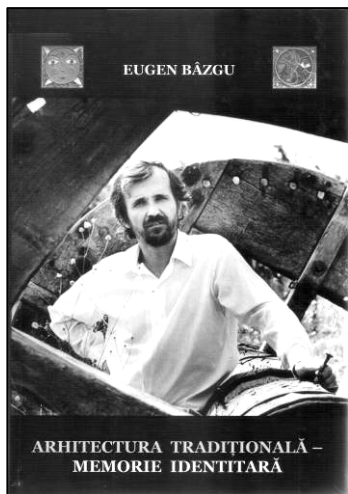
Editorii au rânduit documentele respective cum nu se putea mai bine. O primă împărțire s-a făcut în funcție de sărbătorile calendaristice (inclusiv cele populare) *cu dată fixă* și *cu dată mobilă* (vreo 2230 la număr). Este clasificarea cea mai coerentă. Celelalte compartimentări au aceeași cursivitate, numai că tematica supusă analizei este foarte diferită: manifestările sociofolclorice (*Șezătoarea* și *Claca*), riturile agropastorale (*Caloianul*, *Paparuda*, *Spiritul holdei*, *Gheorghe cel Verde*, *debutul anului pastoral*, *închiderea stânilor*), Etnobotanica și Etnoiatria, Jocurile de copii, Meteorologia populară, Speciile folclorice și Metodologia. Această ultimă grupă, subintitulată *Pragmatica anchetei indirecte*, surprinde aspecte din relațiile coordonator-colaboratori și anchetatori-subiecți chestionați.

În a doua parte a volumelor pe care le prezentăm, sunt multe capitole care abia așteaptă să fie examinate așa cum se cuvine, pentru ca informația conținută să fundamenteze studiile ce nu vor întârzia să fie elaborate. Unul dintre acestea ne-a reținut atenția în chip deosebit. Este vorba de cele aproape trei sute de credințe, obiceiuri, rituri *mana*, practici purificatoare și acte magice circumscrise sărbătorii Sfântului Gheorghe. Cu greu te poți decide care dintre ele este mai importantă. Ne-am oprit privirile doar asupra celor ce se referă la *legănatul ritual*, o datină de primăvară căreia Petru Caraman i-a consacrat o lucrare valoroasă, chiar dacă era nevoit să se limiteze la o documentare etnologică precară. *Spălatul cu rouă* și *rostogolitul* prin grânele verzi în *proorul* acestei sărbători creștine, apoi *datul peste cap*, *cântăritul ritual* și *legănatul* în scrânciobe de tot felul sunt doar câteva dintre practicile magice care se cuvin analizate cu multă luare aminte.

Ultima parte a fiecăruia dintre cele două volume este rezervată *aparaturii critice*: indicele tematic și analitic, glosarul, indicele respondenților anchetatori, indicele subiecților chestionați și indicele localităților cercetate. Aproape două sute de pagini scrise mărunt, în care apar sugestii pentru etnologi, lingviști, lexicografi, sociologi, antroponimiști ș.a. Avem toate motivele să așteptăm cu interes publicarea următoarelor volume ale acestei importante lucrări. Și chiar dacă alții nu se vor învrednici să trudească la întocmirea lor, experimentații etnologi Maria și Ion Cuceu cu siguranță le vor da la iveală.

**Eugen BÂZGU, *Arhitectura tradițională – memorie identitară*,
Chișinău, F.E.-P. Tipografia Centrală, 2018, 548 p.**

Gesturile recuperatorii sunt prin definiție încărcate de o energie intensă, de natură afectivă, însă volumul lui Eugen Bâzgu se caracterizează și printr-o dublă focalizare. Unghiul colegei de la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală și cel al soției dedicate se simt pe parcursul celor mai bine de 500 de pagini. Varvara Buzilă și arhitectul Bâzgu au împărțit pasiunea științifică în toate segmentele lor de viață. *Arhitectura tradițională – memorie identitară* a fost gândit și structurat de autor cu doi ani înainte „să se petreacă” din viață, articolele pe care le reunește fiind rescrise pentru volum, după cum precizează Varvara Buzilă în Prefață.

Distinsa specialistă în etnologie subliniază cald în deschiderea cărții că ne aflăm în fața unei opere născute din pasiunea pentru arhitectura populară și domeniile care se înrudesesc cu ea. Etnologa creează un portret al unui cărturar ce trăia prin cercetările sale, privându-se chiar de somn pentru a putea citi și înțelege cât mai mult. Devotamentul său științific s-a exprimat prin grija pentru patrimoniu și tot astfel și-a onorat locurile natale: biserica de zid medievală *Adormirea Maicii Domnului* din Căușeni, unică în Republica Moldova prin vechimea frescelor ce s-au păstrat, a fost restaurată datorită eforturilor pe mai multe planuri ale lui Eugen Bâzgu. Arhitectul s-a ocupat de atragerea fondurilor din partea Statelor Unite ale Americii, de desfășurarea lucrărilor propriu-zise de salvare a monumentului, de publicarea unor lucrări științifice despre biserică, de organizarea unui simpozion și amenajarea curții pentru atragerea turiștilor.

Această implicare totală va fi evidentă de-a lungul volumului, în care descoperim cum teme complementare construiesc o demonstrație trainică asupra complexității patrimoniului cultural. Cele șapte capitole ale cărții au ca punct de plecare spațiul sacru, 13 articole fiind dedicate arhitecturii ecumenice și mănăstirilor rupestre. *Bisericile de lemn*, studiate „preferențial” (p. 6), sunt analizate primele. O exhaustivă tipologie deschide capitolul, ca mai apoi cititorul să descopere un „rit

primar” de construcție: *Trunchiul de arbore ca stâlp (picior) al mesei din altarul bisericii* (p. 28). Puternic marcat de scrierile lui Mircea Eliade, autorul demonstrează că practica de retezare a părții superioare a unui arbore (paltin, tei, stejar – potrivit izvoarelor istorice) și construirea mesei de altar (*prestol*) pe trunchi reprezintă o „sincronizare a epicentrului construcției pe axa verticalității lumii, pentru a deveni, prin ritual, Sfânta Sfintelor, cel mai puternic simbol” (p. 31). Bisericile din nordul Moldovei istorice par să cuprindă cele mai multe asemenea mese de altar, fie că sunt ridicate în forma originară, în care rădăcinile și trunchiul de pe loc au devenit picior de susținere, fie că trunchiul a fost tăiat la ambele capete și a fost fixat în podea sau „stâlpul mesei” este prelucrat în piatră.

Argumentația are numeroase date istorice care susțin asimilarea cultului dendrolatric de către biserica creștină, instituție ce a înțeles că nu poate elimina venerația pentru arbori și a reconfigurat la nivelul semnificației funcția lor. Toiagul Sfântului Abate Martin, care înfrunzește potrivit credințelor locale, amintește de studiul fundamental despre caduceu al savantului Petru Caraman, din păcate nementionat de autor. Acolo sunt clarificate tiparele culturale ce străbat timpul încă din Antichitate și se explicitează formele actuale în care întâlnim acest simbol: bagheta, colindețele copiilor etc.

Construcția ideatică din prima parte a studiului este susținută elocvent cu legende care atestă practica folosirii arborelui de pe loc. Autorul citează letopisețul scris de Ion Neculce, însemnările de călătorie ale lui Paul de Alep, culegeri făcute de Simeon Florea Marian și ajunge cu exemplele până la observațiile notate de Mihail Sadoveanu în timpul călătoriei sale prin Basarabia, în anul 1919. Argumente factologice provin, de asemenea, din datele de teren analizate în încercarea de a surprinde toate caracteristicile decorative ale mesei de altar din lemn sau piatră. Numeroase desene și fotografii completează demersul inovativ al lui Eugen Bâzgu și ne modifică pentru totdeauna percepția asupra acestui detaliu de mobilier sacru. Răstignirea lui Iisus pe crucea de lemn a devenit simbolul omului-pom, iar biserica, fiind casa Domnului, valorifică acest cult universal al arborelui vieții, conceput ca stâlp al lumii (de asemenea investigat riguros în planul mentalului popular), pe coordonate creștine.

Această metodă de cercetare convingătoare se regăsește și în studiul *Scoaterea ochilor sfinților. Legendă și practică magică*, din capitolul despre bisericile de zid și mănăstiri. Autorul coroborează izvoare istorice și legende pentru a clarifica o percepție generalizată asupra actului

de distrugere a picturii murale din biserici. În pofida convingerii că turcii, echivalenți în mentalul popular basarabean cu tătarii, ar fi vandalizat astfel edificiul creștin, Eugen Bâzgu aduce argumente clare că acest detaliu indică practicarea magiei de către femeile fermecătoare, care scrijeleau ochii sfinților pentru a obține un praf cu puteri sporite. El era pus în mâncarea bărbaților pentru a-i orbi, în virtutea magiei simpatetice: cum nu vād sfinții a căror pictură a fost deteriorată, așa să nu vadă nici un anumit soț, să stea cuminte ca sfinții. Este captivant să îl vedem pe arhitectul Bâzgu depășind granițele stricte ale științei construcțiilor și ale etnografiei, pentru demonstrații cu virtuozitate despre mentalul tradițional, chiar și ocult. Patrimoniul construit se află la limita dintre obiect și spirit, iar bisericile au potențat frecvent actele magice ale femeilor inițiate. Demontarea legendelor despre actele de distrugere ale străinilor de neam și religie se sprijină pe bogate informații relevante obținute cu ajutorul chestionarului redactat de Bogdan Petriceicu Hasdeu.

Cel de-al patrulea capitol conține două articole despre arhitectura în piatră din Orheiul Vechi, primul dintre ele fiind scris în colaborare cu etnologul Mihai Ursu, cu intenția de a deveni un ghid practic pentru conservarea și construirea caselor după specificul zonal. Zăcămintele de calcar locale au dus la înflorirea unei arhitecturi cu o amprentă specifică, între secolul al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea. Autorii fixează trei etape ale evoluției acestui meșteșug. În prima dintre ele, arhitectura din piatră devine un model și pentru opt alte localități învecinate cu Orheiul Vechi și constituie un element al bunăstării familiale (în acest sens trebuie înțeleasă și urarea de nuntă *Casă de piatră!*, mirilor li se urează belșug și potență financiară pentru a locui într-un cămin trainic). A doua etapă începe să se contureze spre mijlocul veacului trecut, când meșterii își largesc aria geografică a construcțiilor, dar simplifică formele, reduc înălțimea caselor și dezvoltă parapetele. Piatra este prelucrată industrial acum. În faza finală se pierde monumentalismul coloanelor din cerdac, dispar elementele de decor și se construiesc verande în fața caselor (anii '70). În mod evident, cromatica intensă, obținută din coloranți naturali și motivele solare ce decorează casele, porțile, beciurile, precum și *floarea de piatră*, prezintă inclusiv pe hogeaguri, constituie elementele caracteristice ale acestui tip de arhitectură în piatră.

Influențe orientale în arhitectura vernaculară de piatră din Zona Orheiului Vechi fundamentează faptul că amprenta vizuală a acestei așezări datează din secolul al XVI-lea, când o parte semnificativă din populația nomadă tătaro-mongolă a rămas în orașul Şehr al Jedid (ulterior

numit Orheiul Vechi) și a influențat arhitectura locală cu preferința pentru ciucuri, găitane sau canafuri, specifice corturilor și iurtelor. Toponimul *Orhei*, afirmă Eugen Bâzgu, vine din limbajul turanicilor și înseamnă *palat, castel, iurtă* (p. 251). Simbioza locală este susținută, o dată în plus, cu izvoare istorice temeinice, precum scrierile lui Evlia Celebi și letopisețul lui Grigore Ureche. Alături de ciucuri, prezenți la capituluri, parapete și fațadele beciurilor, *tamgala* indică influența orientală semnificativă. Autorul subliniază, la fel ca în faimosul volum *Arhitectura vernaculară în piatră*, publicat alături de Mihai Ursu în anul 2009, că locuințele din lemn aflate în Codrii Orheiului sunt similare celor din piatră, atât la nivel structural (două încăperi cu tindă, cerdac), cât și ornamental, ceea ce demonstrează omogenitatea patrimoniului cultural, bazat pe o percepție populară coerentă și unitară asupra lumii.

Capitolul intitulat *Instalații tehnice* are ca liant valorificarea apei, fie că se studiază *Procedeele tradiționale de captare a apei potabile*, fie că se elaborează o tipologie a morilor. Autorul este mereu preocupat să clarifice categoriile de elemente cercetate, să le așeze în context istoric și social. Fântânile identificate de Eugen Bâzgu, după o amplă analiză a apeductelor și havuzelor din Moldova istorică, sunt, în ordinea apariției lor: cu ghizduri și pereți din bârne de stejar, cu cumpănă, scripete, și cu val cu coarbă (*cicârâc*). Frecvent de-a lungul volumului, investigația se sprijină pe argumente toponimice, alături de izvoarele istorice, argumentele antropologice și interpretările mitologice. Dar atracția majoră a autorului o constituie temele inedite, subiectele care au scăpat bibliografiei actuale, motiv pentru care și în această secțiune a cărții descoperim un tip de utilaj țărănesc cvasi-necunoscut: moara subterană cu manevră. După ce trece în revistă tipurile de mori din secolul al XIX-lea (cu aburi, acționată de apă, de cai și de vânt cu pivot), Eugen Bâzgu atrage atenția asupra morilor de tip bordei, cu transmisie indirectă. Petre V. Ștefănuță intenționa să publice o lucrare despre ele, dar vitregia vremurilor a zădărnicit efortul lui. Recensămintele Armatei Ruse sunt invocate de autor aici, și se trece dincolo de datele statistice pentru a se sugera că un număr mare de mori cu cai puteau fi, de fapt, subterane. Textele de colinde și balade, adevărate relicve lingvistice ale unor vechi realități etnografice susțin, după cum știm, ideea că asemenea mori aflate sub nivelul solului erau cândva răspândite în toată Moldova.

O parte din studii au fost semnate de Varvara Buzilă și arhitectul Eugen Bâzgu. Acestea sunt grupate într-un capitol separat în volum, sub

denumirea *Etnologie*, alături de articole tipărite în spațiul basarabean. Fascinante prin bogăția informațiilor de pe teren, aceste contribuții s-au dovedit a fi și inovatoare prin perspectiva multifocală pe care o deschid în argumentație. Primele două studii urmăresc identificarea unor tipare culturale reperabile în diverse segmente ale spiritualității tradiționale. Ambele se ocupă de arhetipuri, după cum arată titlurile lor. Primul investighează conotațiile legate de început și sfârșit ontologic ale zilelor săptămânii, ale luminii solare și selenare, precum și ale anotimpurilor. Riturile familiale și calendaristice sunt guvernate de aceste simboluri. Textele populare din cadrul obiceiurilor de naștere sau de înmormântare susțin interpretarea, lor adăugându-li-se izvoare istorice și exemple din culturi arhaice ale lumii, pe baza cărora autorul avansează și teoria că raiul se află în vest (p. 312). Înscrierea gesturilor umane în modelul cosmic se regăsește, de asemenea, în riturile de construcție a caselor și această dimensiune va lega întregul capitol prin articolele dedicate arhitecturii tradiționale. Aristotel este invocat și în cel de-al doilea studiu, care dezvoltă arhetipul întreg-parte al culturii tradiționale. Sunt așezate în opoziție elementele deteriorate (hârburi, dar și cuplurile despărțite de moarte, fructele ciupite de păsări care pot afecta copilul nenăscut) cu obiectele făcute dintr-o mișcare, într-o singură noapte, sau dintr-un singur copac. Primele sunt contagioase în mod nefast, în timp ce întregul are o funcție salvatoare. De asemenea, dihotomic este structurat articolul *Semnificațiile mito-simbolice ale pietrei în gândirea populară*. Pământul este analizat prin prisma genezei divine, în timp ce piatra ar fi creația principiului malefic, fiindcă este asociată cu infertilitatea și ariditatea.

Precizăm faptul că unele articole din această lucrare au fost publicate în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, care a cuprins mai mereu, de-a lungul celor 18 ani de apariție, lucrări semnate de Varvara Buzilă și Eugen Bâzgu.

Secțiunea *Etnologie* conține și patru studii ce au în centru casa, principalul „obiect al pasiunii” lui Eugen Bâzgu, după cum se subliniază în Prefață (p. 5). Fie că este vorba de *coliba mortului* (articol semnat în colaborare cu Varvara Buzilă), adică de casa oferită de pomană pentru a adăposti pe Lumea Cealaltă sufletul celui plecat, fie că se analizează *hurdughia*, ca spațiu inițiativ al cetei de feciori ce se pregătește pe timpul postului de Crăciun pentru colindat sau urat, ori se urmăresc rituri de construcție și terminologia aferentă gospodăriilor propriu-zise, Eugen Bâzgu reușește să intre în profunzimea acestui act de creație tradițională, ce trebuie să respecte coordonate simbolice faste. Practica

funeră a casei *de pe ceea lume* este analizată în siajul cercetărilor lui Ion H. Ciubotaru, a cărui contribuție vastă în domeniul obiceiurilor de înmormântare este notorie. Etnologii basarabeni atrag atenția asupra faptului că acolo unde se mai păstrează acest obicei, construcția simbolică are doar trei stâlpi ce formează o colibă, și nu patru, ca la vest de Prut. Arhaismul evident al unei asemenea structuri îi conduce înapoi în timp până la colibele trace, însă orice altă populație străveche a lumii poate fi invocată aici.

O contribuție notabilă este și articolul despre *hurdughie/ hardughie*, fiindcă demonstrează organizarea instituționalizată a cetei de feciori și în Republica Moldova, nu doar în Transilvania, cum se știa anterior. Dacă acolo casa vătafului devenea spațiul în care se întruneau flăcăii pentru pregătirile rituale, în stânga Prutului „se arendează” o casă mare, nelocuită peste an. Caracteristicile ei apropie și mai mult ceata de feciori de riturile inițiatice tribale, fiindcă marchează o scoatere din universul social. Autorul discută în mod convingător această descendență culturală, precum și extinderea ariei semantice a lexemului *hurdighie*. Așa cum ne-am obișnuit deja, toponimele care susțin semnificația de „pusti” și „părăsit” a construcției supradimensionate se adaugă argumentației. Nu doar opera lui Traian Herseni este valorificată în acest capitol, ci și cea a lui Ion Taloș, numeroase rituri și superstiții asociate construcțiilor de case fiind găsite încă active de autor în Republica Moldova și în satele românești din regiunea Cernăuților.

Obiceiuri și datini privitoare la construcția casei la românii de la est de Prut merge pe urmele lucrării *Meșterul Manole* din anul 1973 și identifică în 92 de sate toate etapele rituale ale ridicării unei locuințe sub auspicii pozitive. Tabuurile de amplasare, începerea lucrului luna și la lună nouă, depunerea obiectelor simbolice în temelie (împărțite de autor în cinci categorii), construcția pereților și a acoperișului, precum și sfințirea casei, toate confirmă vitalitatea crescută a credinței că spațiile noi pot suprima viața locatarilor dacă se dovedește lipsă de reverență față de spiritul locului. Continuitatea este și spațială, nu doar temporală, în cazul acestor practici magice, pentru că bagajul bogat de date etnografice indică elocvent unitatea universului tradițional românesc. Informațiile etno-folclorice înregistrate în Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei sunt similare și chiar identice pe alocuri cu mărturiile analizate în acest articol. Deosebit de folositor este și studiul despre terminologia construcțiilor. Organizarea alfabetică a termenilor lărgeste numărul specialiștilor interesați; dacă până acum etnologii, arhitecții,

arheologii, istoricii și toponimiștii au putut beneficia de scrierile cuprinse în volum, lucrarea ce încheie secțiunea etnologică va suscita și interesul dialectologilor și lexicologilor.

Cartea se încheie cu un capitol dedicat patrimoniului cultural atât sub aspect monumental, cât și imaterial, concluzia găsindu-se în materialul final despre necesitatea salvagărdării imediate a moștenirii culturale. Un tabel cronologic al publicațiilor lui Eugen Bâzgu desăvârșește volumul generos, nu fără a oferi prețioasa ocazie de a pătrunde în universul interior al autorului prin intermediul fotografiilor. Instantanee din familie și de la conferințe sunt publicate împreună cu diverse proiecte de restaurare la care a lucrat arhitectul, fotografii de înainte și de după intervenția sa, imagini din timpul demontării bisericii de lemn din Hirîșeni și instalării ei în Muzeul Satului din Chișinău. Toate surprind o anumită evlavie pentru domeniul în care a profesat, o preocupare interioară continuă. Numele autorului rămâne legat strâns în memoria identitară de arhitectura „ecumenică” și cea tradițională, iar cititorul trăiește la sfârșitul lecturii acestei cărți speranța că efortul lui Eugen Bâzgu de o viață va inspira numeroși alți arhitecți tineri să acționeze pe măsura-i.

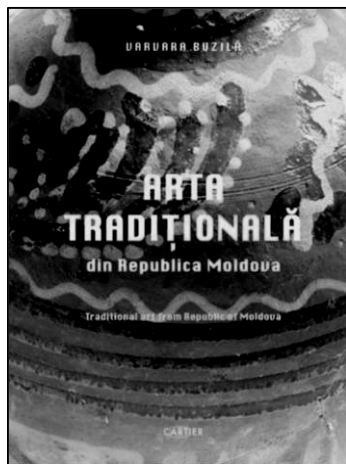
Adina HULUBAȘ

**Varvara BUZILĂ, *Arta tradițională din Republica Moldova*,
Chișinău, Editura Cartier, 2018, 272 p.**

Pe la începutul lunii martie, primeam de la Chișinău o frumoasă carte cu titlul de mai sus, publicată în limbile română și engleză. Mi-o trimitea autoarea, cunoscută cercetătoare a spiritualității tradiționale din stânga Prutului, care a îmbogățit bibliografia noastră de specialitate cu mai multe contribuții științifice (studii și volume) de real interes.

Cartea ar putea fi socotită și un excelent album de artă populară, mai ales dacă avem în vedere că realizarea ilustrațiilor se datorează unor specialiști de marcă de la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău. Iar aceștia, ale căror nume apar pe ultima pagină a volumului, nu sunt doar profesioniști de excepție, ci vădesc și o sensibilitate aparte, ceea ce îi ajută să evidențieze valoarea artistică deosebită a documentelor etnologice pe care le reproduc. Lucrarea depășește însă și o asemenea încadrare, altminteri foarte onorabilă, ceea ce se va vedea pe măsură ce vom încerca să o examinăm.

Varvara Buzilă și-a ordonat materialul pe care-l dă publicității acum în zece secțiuni: meșterii populari, arhitectura țărănească (lemn și piatră), interiorul casei tradiționale, meșteșugul olăritului, împletiturile din fibre vegetale, țesăturile de interior, costumul popular de sărbătoare, măștișoarele, ouăle pascale, măștile și mascații. Cu alte cuvinte, întregul univers al civilizației noastre rustice. Nimic nu a rămas pe dinafară. Și pentru a-i ajuta pe cei ce consultă lucrarea să surprindă cât mai multe din înțelesurile imaginilor, autoarea așază în fruntea fiecărui capitol câte un mănunchi de cuvinte potrivite, unele dintre ele făcându-ne cunoștință și cu creatorii bunurilor pe care le admirăm. Oameni și locuri.

Toate aceste mărturii de civilizație rurală, mai vechi sau mai noi, sunt rânduite după rosturile lor, în temeiul cel mai firesc. Adică, în spiritul acelei succesiuni de cercuri concentrice, despre care vorbesc specialiștii, începând de la *hotarul* satului – străjuit adesea de însemne creștine ocrotitoare – și până la *vatra* focului, epicentrul spațiului domestic, pe care îl numim cosmicizat sau consacrat. Acel *loc bun*, generator de atâtea și atâtea valori materiale și spirituale.

Așa debutează și cartea pe care o avem în față, chiar dacă autoarea nu ține să sublinieze neapărat acest lucru. Se deschide cu o splendidă imagine a hotarului uneia dintre cele mai bătrâne așezări basarabene: *Orheiul Vechi*. Dealuri și pajiști odihnitoare, vii și lanuri pârguite, printre care își fac loc alene apele blânde ale Răutului, oglindind coroanele bogate ale sălciilor de pe mal. Un zăgaz stingher sau poate rămășițele unui podeț, ce una cândva malurile râului, și dâmbușorul din mijlocul luncii, ocolit de un drumeag îngust, completează acest peisaj mirific, ce vine de dincolo de vreme.

Se ivește apoi *satul*, cel ce veacuri de-a rândul a zămislit și a ținut la adăpost acest tezaur de frumuseți. Nu o localitate oarecare, ci chiar *vatra* comunei *Trebujeni* din raionul Orhei, baștina Varvarei Buzilă. O așezare ce s-a întemeiat pe la 1576, în vremea domnitorului Petru Șchiopul. Pe atunci era satul logofătului Ion Golăi, de la care și-a tras și numele cel vechi, Golăiești. Iar urmașii îndepărtați ai acestuia nu s-au răzlețit cu totul. Trebăluiesc și astăzi prin sat, fără să li se mai zică

Golăi, ci Golea. De la o vreme, localitatea s-a numit Trebujeni (cu varianta Trăbujăni). Puțini știu „di uni s-o luat” noua denumire. E veche și aceasta, foarte veche. Pe la 1585, deci sub același domnitor, era deja în uz. Aici a văzut lumina zilei autoarea, în acest sat mare și așezat, cu gospodării arătose și livezi roditoare rânduite în jurul bisericii, cu oameni harnici și trebuitori.

Și tot în rândul satelor vom trece și imaginea de la pagina următoare, unde ni se înfățișează o uliță din Cosăuți – Soroca. *Pars pro toto!* Sunt doar trei sau patru gospodării de largă cuprindere, mărginite de un gard lung, făcut din piatră, dar stau sub semnul duratei, căci se află la adăpostul unui arbore secular, ale cărui ramuri vâjnoase și răsfirate le îmbrățișează protector pe toate. Am fost la Cosăuți și am cunoscut acolo mulți oameni de ispravă. O așezare de la începutul veacului al XVI-lea, un faimos sat de pietrari, mare și prosper, situat pe malul românesc al Nistrului, cum se spune prin părțile locului. Case cu fațadele străjuite de coloane suple, acoperișuri trainice, fântâni cu ghizduri înalte și uluce, toate făcute din piatră. Și nu orice fel de piatră, ci *gresie* de Cosăuți, a cărei faimă a ajuns până departe.

Printre cei cu care am stat de vorbă la Cosăuți, se număra și Neculai Vremnicu. La cei 83 de ani pe care îi avea în 1992, pietrarul era un fin observator al lumii satului și un neîntrecut povestitor. Vorbea rar, așezat, iar chipul îi era întotdeauna senin. Știind că pietrarii din localitate erau vestiți pentru monumentele funerare pe care le făceau, l-am rugat să mă însoțească până la cimitir, pentru a vedea câteva dintre acestea. Era ca la o expoziție. Bătrânul mi-a arătat un mormânt modest, cu crucea de fier și un garduț de jur-împrejur. „– Videț mormântu ista? I-a părintilui cilui bătrân. Înainte de război iara ceal mai mândru din țintirim. Uiti ci-o agiuns!” M-am apropiat și-am citit inscripția de pe cruce: Preot V. Ostop. Fiul său era inginer la Iași, iar nora – Melania Ostop – fusese una dintre cele mai bune specialiste de la Muzeul Etnografic al Moldovei.

Cum era și firesc, volumul Varvarei Buzilă se termină cu o privire panoramică asupra celui de al treilea sat. Unul pitoresc și foarte vechi. Ales parcă anume să încheie cercul sacru. A fost așezat într-o poiană mănoasă din zona Codrului, încă de pe vremea lui Alexandru cel Bun. Și pentru că – vorba poetului – trebuia să poarte un nume, i l-au dăruit pe cel mai frumos: *Căpriana!* Cei ce i-au trecut hotarul, au plecat de acolo cu amintiri de neuitat. Cândva, se număra printre cele mai de seamă vetre folclorice, pentru că obiceiurile și istorisirile sale dăinuiau

din zorii bătrânei Moldove. Scriitorul Ion Druță le-a îndrăgit, încrustându-le într-o evocare sensibilă și duioasă. Căci romanul *Clopotnița* nu este doar o pagină de literatură, ci ofranda adusă vredniciei unor oameni care au fost odată.

Secvențe emoționante sunt și acelea pe care autoarea le închină meșterilor populari. Celor de azi, de ieri și din vremurile mai îndepărtate. Îi consideră chiar, exagerând puțin, profesioniștii și depozitarii culturii tradiționale. Să nu uităm că, așa cum spunea profesorul Petru Caraman, ruralul tradițional de pretutindeni a fost întotdeauna un *politehnos*, iar meseriile pe care le-a deprins au ținut de îmbunătățirea condițiilor sale de viață. Și-a făcut casa, și-a împletit gardul de nuiele, și-a săpat fântâna.

O fotografie de la pagina 17 pare grăitoare în acest sens. Pietrarul Mihai Hămuraru din Gordinești își școlește nepotul, ce pare să aibă vreo zece ani, în meșteșugul pe care îl practică. Dar bunii și străbunii lui Mihai și-au îndestulat traiul dintr-o altă meserie, aceea de *hămurar*. O îndeletnicire foarte căutată pe când gospodarii aveau câte două perechi de cai în bățatură. Vremurile însă au vremuit, caii au dispărut, iar cel ce ar fi trebuit să fie meșter de hamuri s-a făcut pietrar. După timp. Despre ucenicul Vasilică Hămuraru, ce să mai spunem? Va dobândi, cu siguranță, arta cioplirii pietrei, dar va profesa ceea ce viața îi va hărăzi: ingineria, medicina, muzica...

Despre meseria de *hămurar*, autoarea nu ne spune nimic, deși la pagina 236 prezintă un rând de hamuri de toată frumusețea. Ne istorisește, în schimb, o întâmplare cu tâlc, ce-l are ca protagonist pe un meșter *pielar*. Făcea *chimire* bătrânești, *șerpare* încătărămate, așa cum se purtau odată. Trecea cu traista-n băț printr-un sat din ținutul Lăpușnei, îndreptându-se spre nu se știe unde. A bătut la o poartă, rugându-se să fie primit de mas. După ce a fost omenit cum se cuvine, drumețul le-a propus sătenilor să-l mai țină o bucată de vreme, iar el îi va învăța o meserie. Zis și făcut. Și-a scos din traistă ustensilele, câteva fâșii de piele și-a început să le arate cum trebuie cusut și împodobit un chimir. Când s-a dumirit că bărbații din fața lui pricepuseră ce le-a arătat, i-a mai învățat să-și facă scule, după care misteriosul drumeț s-a cam dus. A învățat această meserie stăpânul casei, dar și nepotul său Dumitru Daraban, ajuns astăzi cel mai iscusit meșter de chimire din orașelul Ialoveni.

Povestioara Varvarei Buzilă seamănă cu întâmplările din basme. Și nici măcar nu este singulară. După ultimul război, un *coșărcar* din zona Romanului își vindea marfa la piață. Avea vreo 65 de ani și venea de la

Gherăiești, o așezare din apropierea orașului. Făcea *coșuri negre*, adică împletite din nuiiele necojite. Un străin s-a apropiat de căruța lui și i-a spus: „– Moșule, da urăți coșuri mai faci!” Vorbea cam stricat românește. Supărat, bătrânul a început să-l ispitească: cum îl cheamă, de unde vine, încotro se duce etc. N-a aflat mare lucru. „Îmbla și el așa, ca dupa nacaz”.

Străinul, aidoma drumețului basarabean, l-a întrebat pe coșărcar dacă n-ar vrea să-l găzduiască un timp, „pânî ti-nvăț sî-mpletești lozia, c-amu mai mult o strâci”. Cam într-o lună de zile, s-a încheiat școala. Pentru că n-a învățat numai bătrânul, ci și fratele său mai tânăr, ba și doi feciori ai celui dintâi. Gata cu *coșurile negre*. Au început să împletească numai nuiiele albe, cojite și fierte. Făceau coșuri de toate felurile și mărimile, panere, valize, fructiere, suporturi pentru sticle de băutură, pentru lemne de foc, mese, scaune, taburete, polițe, șezlonguri, care de care mai ingenioase. Au uitat și drumul spre târgul de la Roman. Acum toate se vindeau de acasă: în țară sau în străinătate. După cum le vând și împletitorii de la Soroca, Lozova – Strășeni, Mitoc – Orhei sau Temeleuți – Călărași. Despre cel ce îi învățase meserie pe gherăieșteni, nimeni nu știa încotro o apucase. Și-a luat ziua bună și dus a fost.

Un alt capitol este rezervat arhitecturii populare. O secțiune amplă, consistentă, interesantă, dar inegală. Apar unele dovezi ce susțin prioritatea lemnului ca material de construcție, dar sunt rare și firave. Priveam la cele două biserici de lemn (p. 18), închipuindu-mi cum arătau satele dintre Prut și Nistru pe când adăposteau 734 de asemenea lăcașuri sfinte. Stingheră și tăcută mi s-a părut și moara de vânt din ținutul Sorociei, obosită și cu aripile știrbe, uitată parcă pe acel dâmbușor din spatele casei. Mai stau în picioare poarta cu streășină de la Dereneu – Călărași, ca și porțița din Onișcani, același raion. Celelalte sunt relicve: acoperișul de stuf cu tot soiul de adaosuri, frontoanele de scândură din ce în ce mai șubrezite, stâlpii de cerdac ce trimit la vremurile care au fost cândva.

M-aș fi bucurat să văd o casă veche, cu geamurile abia mijite, cu prispă lată (să încapă un taraf de lăutari), cu acoperișul țuguat și pereții din *lampaci*. Puține sunt locuințele tradiționale. Poate doar cea din Drochia sau localul Muzeului Etnografic din Butuceni – Orhei, dar și acelea cu inovațiile pe care le relevă. Arhitectura de piatră a triumfat și se află în continuă expansiune. Câteva case, cum ar fi cele de la Brănești și Trebujeni – Orhei, sunt foarte chipoase, au cerdacuri de piatră și stâlpi cu capiteli, ornamente specifice și hogeaguri cu decorațiuni îndrăznețe. Le lipsește însă farmecul celor de demult. Poarta mare de la

paginile 58-59, cu trei stâlpi de piatră masivi, este trainică și va dura, probabil, multă vreme. Nu va atinge însă niciodată frumusețea perisabilului fragment de *stâlp cu rozetă* din Micăuții Orheiului.

Sensuri profunde dezvăluie și interioarele caselor de odinioară, înveșmântate cu scoarțe, lăicere, macaturi, ștergare și năframe brodate. Pentru că tot ceea ce ocrotesc ele între cei patru pereți este rodul priceperii, sensibilității și înțelepciunii mai multor generații. Acolo, în acele „spații ale obiectelor”, cum le zice autoarea, nu este doar o lume ce vine de departe, ci un întreg univers cosmogonic. Interiorul domestic, spunea Edgar Papu, îl ține pe om aproape de natură prin intermediul tuturor simțurilor: „de la mirosul de brad al apei din cofă, până la acela al lânii de oi și la izul îmbătător al busuiocului, al sulfinei și al merelor, natura intră iarăși în locuință” (*Frumosul românesc*).

Vatra, soba, cuptorul, laițele așternute, culmea sau ruda cu veșmintele de sărbătoare, paturile cu prostirile căzute până la pământ, scoarțele de pe pereți, toate încântă privirea prin felul în care sunt așezate. Un loc aparte în aceste interioare îl ocupă obiectele de lemn, pe care Varvara Buzilă le consideră „atractive prin însăși esența și structura materialului, dar și prin forma lor, subordonată funcției practice” (p. 61). Lingurile cu cozi sculptate, covățelele, fedeleșul, lăzile de zestre pictate, dulapurile pentru vase din Parcani – Slobozia, toate își află locul în paginile acestei îmbietoare cărți de artă populară.

Cu puține excepții, meșteșugurile țărănești sunt foarte vechi. Nici unul însă nu atinge vârsta multimilenară a olăritului. Iar începuturile acestei îndeletniciri trebuie căutate în zorii umanității, de vreme ce, cu vreo șase mii de ani în urmă, arta ceramicii ajunsese la apogeu. Autoarea ne îndeamnă să privim cu luare aminte spre inegalabilele vase zămislite în eneolitic, aparținând culturii Cucuteni-Tripolie, cu formele lor perfecte și decorul ordonat în registre, „asemenea unor cărți de mituri redată în imagini cosmogonice” (p. 87). Ce taine stăpâneau făuritorii acestor frumuseți, trăitori cândva pe meleagurile noastre, nimeni nu le-a putut da de capăt.

Cei mai de seamă olari ai țării (Constantin Colibaba din Rădăuți, Stelian OGREZEANU și Victor VICȘOREANU din Horezul Vâlcei, Marin TRUȘCĂ și Ion RĂDUCANU din Oboga – Olt) au tot încercat să reproducă măcar un vas din străvechea cultură. Degeaba. Ancestralul meșteșug a rămas pentru toți o enigmă. De curând, câțiva temerari au socotit că ar fi bine să repete experimentul: Maxim de la Dorohoi, Mihuleac chiar de la Cucuteni, Mitroi din părțile Teleormanului,

Stoica din Chișinău. N-au izbândit nici ei. Până la urmă, au făcut ceea ce se putea. Și-au însușit semne și simboluri misterioase, le-au așternut pe suporturi cât de cât asemănătoare și au dat naștere unor produse artisanale care nu trec neobservate.

De bază, rămân *oalele negre* (de sorginte dacică) și cele *roșii*, simple sau glazurate, ce amintesc de înrâuririle romane. În stânga, ca și în dreapta Prutului, acestea au rostuit existența pământenilor, însoțindu-le principalele momente ale trecerii lor prin lume. Apa pentru prima scaldă a noului născut se încălzea într-o oală de lut nefolosită, ca să aibă pruncul glas frumos. La nunți, vinul se bea din *burluie*, aidoma celui din Cinișeuți – Rezina (p. 107), închistrit cu *degețele*, *valuri* și *aripa hultanului*, o frumusețe de urcior, care bucură sufletele și încălzește inimile. Ulcelelor și olcuțelor ce se dau de pomană pentru cei plecați în marea călătorie, li se spune și azi *moșoaice*.

Basarabenii se pot mândri cu două centre de olărie dintre cele mai importante: unul de ceramică neagră la Ciorăști – Nisporeni și altul de ceramică roșie la Hoginești – Călărași. Mai sunt și altele, dar astea trebuie remarcate în primul rând. Am admirat formele monumentale, pe care le făcea bătrânul Vasile Goncari din Hoginești, precum și iscusința cu care mânuia *prundul* Zaharia Triboi, tânăr pe atunci, înșirând pe suprafața oalelor crude modele ca *spirală*, *valul*, *brăduțul*, *vârtecușul*, *soarele*, *codrul închis*. Urma arderea oxidantă și cea reductoare, care confereau splendoare nuanțelor cromatice din final.

Mi-aduc aminte cum i-am tâlcuit atunci înțelesul numelui pe care i l-a lăsat moștenire tatăl său. Este de fapt un *supranume*, dar unul neoaș românesc, și se leagă de altă îndeletnicire care fărâmițează pământul: *plugăria*. Pe vremuri, câte un gospodar fruntaș nu-și ara ocina cu o singură pereche de boi. Pe lângă cei doi care se *potriveau* („Și la coarne și la păr,/ Și la umblet pe ogor”), mai aveau și unul *stingher*. Unul din boii împerecheați mergea *pe brazdă*, iar cel din stânga *către om*. Cel de pe brazdă ducea greul. De aceea, la patru-cinci *întorsături*, trebuia schimbat. Oprea țaranul plugul la capătul ogorului, îl dejuga pe cel obosit, înlocuindu-l cu *stingherul*. Rar cine ara cu trei boi. Cam unul dintr-un sat: „– A cui îi băietu ista? – A lu trii boi”. De aici până la *Triboi* n-a mai fost decât un pas.

Vom spune câteva cuvinte și despre portul popular de sărbătoare, căruia Varvara Buzilă îi acordă o atenție specială. Într-adevăr, atât costumele femeiești, cât și cele bărbătești sunt adevărate mărci de

identitate. Albul imaculat al pânzăturii, culoare a purității și curățeniei sufletești, a prețuirii luminii, este înviorat de geometrismul decorului, care ordonează compozițiile ornamentale și armoniile cromatice. Nuanțele de roșu, negru sau brun scot în evidență motive arhaice, precum *cheițele*, *coarnele berbecului*, *cireșele rare*, *o sută de găurele*, ce se pot vedea pe altițe, încrețuri, râurile de pe mâneci și, îndeosebi, de pe piept.

Este îmbucurător să constăți că la Boșcana – Criuleni, Câșlița și Giurgiulești – Cahul, la Hârjauca din Călărași, ca și la Sofia – Hâncești se mai păstrază piese de port țărănesc atât de valoroase sau că la Vâlcineț – Călărași există o chingăriță ce țese brăie bătrânești cu alesături (*șinătău*, *bobul de grâu*, *pasul mâtei*) ca acum o sută de ani. M-am bucurat, de asemenea, să descopăr fotografia regretatei Elena Postolachi, îmbrăcată ca la Țaul – Dondușeni, ca și pe acelea ale cântărețelor de muzică populară Suzana Popescu din Chișinău și Elena Oca din Gotești – Cantemir, a doua etalând un costum de o rară frumusețe prin simplitatea lui.

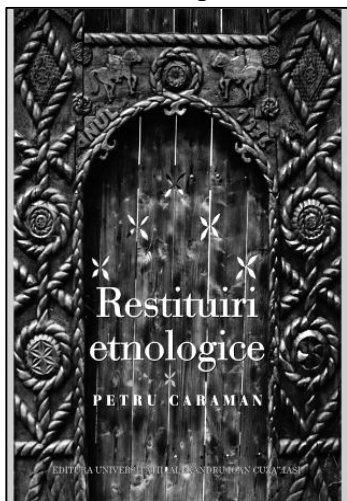
Ultima secțiune asupra căreia ne oprim este aceea privitoare la *ouăle pascale*. Tema ni se pare deosebit de importantă, chiar dacă autoarea o cam „boțește”, cum zicea băsmuitorul de la Cosăuți. Datina are rezonanță europeană, iar specialiștii din centrul și vestul continentului au examinat-o cu mare seriozitate. Interesul cercetării sale sporește pe măsură ce ne apropiem de spațiul balcanic, deoarece aici apare șansa de a-i descoperi geneza. Dacă avem în vedere că Sărbătorile de Paști se împletesc atât de armonios cu cele din ciclul hibernal, cu care odinioară se celebrau la aceeași dată, înseamnă că vopsitul și, mai ales, *încondeiatul* ouălor trebuie analizat împreună cu obiceiul *colindatului*. Altminteri, nu reușim să le pătrundem înțelesurile.

Cu ani în urmă, am cercetat această practică ritual-ceremonială în mai multe sate de peste Prut, unde basarabeni, asemenea tuturor românilor (și nu numai) o circumscriu prăznuirilor legate de Învierea Domnului. Documentele etnologice consemnate la Dubăsarii Vechi – Criuleni, Chiurt – Edineț, Teleșeu – Orhei, Bădiceni și Bulboci – Soroca sau la Volintiri – Ștefan Vodă sunt deosebit de interesante. Le-am adus în discuție aici pentru a întregi cartea Varvarei Buzilă care, oricum, rămâne un prețios instrument de cunoaștere a artei tradiționale din Republica Moldova și se constituie într-un cald omagiu adus făuritorilor ei dintotdeauna.

Petru CARAMAN, *Restituiri etnologice*. Ediție îngrijită, introducere și notă asupra ediției de Ion H. Ciubotaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, 690 p.

În cele 690 de pagini ale sale, acest volum grandios oferă cititorului privilegiul rar de a cunoaște nu doar profunzimea unei anumite opere, dar și abundența aproape inepuizabilă a temelor urmărite de gândirea autorului său.

Într-adevăr, cartea *Restituiri etnologice* îndeplinește o veritabilă recuperare a mai multor studii etnologice și recenzii scrise de folcloristul și slavistul român Petru Caraman (1898-1980). Este vorba de un exigent efort de redactare din partea unui alt distins etnolog român – profesorul Ion H. Ciubotaru – al cărui angajament în această privință a fost inaugurat în urmă cu patru decenii, ca o „misiune” încredințată domniei sale de către Petru Caraman însuși (*Introducere*, p. 7).

De-a lungul anilor, materializarea acestui proiect editorial major a devenit posibilă mulțumită sprijinului generos al unei întregi suite de colaboratori (Iordan Datcu, Viorica Săvulescu, Gheorghe

Drăgan, Ovidiu Bârlea, Livia Cotorcea, Silvia Ciubotaru...).

O recunoaștere similară este exprimată și la adresa Editurii Minerva, a Editurii Academiei Române (București), precum și în legătură cu Editura Junimea, Editura Trinitas, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” (toate trei din Iași) (*Notă asupra ediției*, p. 31-35).

Primul text datează din adolescența lui Caraman, scris de acesta la vârsta de 18 ani, despre *Importanța morilor de apă în trecutul neamului nostru* (p. 39-49). Potrivit evocărilor unui bătrân din satul Vârlezii Covurluiului, autorul descrie atmosfera socială și culturală din jurul acestor dispozitive țărănești arhaice, văzute ca niște „răspântii” centrate pe figura antreprenorială a morarului, dar și ca locuri de joncțiune socială pentru sătenii cu origini diferite și în special pentru tineri. Morile de apă sunt, de asemenea, un mijloc de răspândire a culturii tradiționale orale (de exemplu, cântecele și poveștile populare) între regiunile românești.

Într-un amplu articol – *Motive românești în literatura semipopulară cehă. Teatrul de marionete „Horia și Cloșca”*, Petru Caraman se referă la impactul pe care revolta din 1784 a țăranilor români din Transilvania l-a avut asupra literaturii dramatice cehe din secolul al XIX-lea. Ceea ce, inițial, a fost scris poate ca o narațiune de origine germană despre adevărații eroi ai răscaloiei țărănești – Horia și Cloșca – avea să fie ulterior modificat într-o versiune ce a făcut din aceștia pur și simplu căpitani ai unor hoți de codru (sub influența textelor populare despre haiduci). Analiza folcloristului român încearcă să stabilească prima versiune și căile de difuziune ale unei astfel de literatură, pornind de la drama scrisă de promotorul unui teatru ambulant de păpuși, Matěj Kopecký, în primele decenii ale veacului amintit (p. 50-66).

Studiul „*Hoja, Lero, Dolerije*” – „*Haileroi, d’aileroi!*” Un important document folcloric din literatura raguzană, despre expansiunea românilor pe coasta dalmatină la sfârșitul Evului Mediu examinează asemenea „exclamații enigmatice” în scrierile mai multor autori sârbo-croați din vremurile Evului Mediu (Dinko Zlatarić, în secolul al XVI-lea), Divo Grundulić și Junije Palmotić (secolele XVII-XVIII), până în secolul al XIX-lea (Ivan Kukuljević Sakcinski, 1858). În timp ce expresiile *Hoja, Lero, Dolerije* sunt astfel asociate cu divinități clasice (precum *Pomona, Segesta* și *Pan*), Petru Caraman relevă originea lor românească, în deplină rezonanță cu refrenul *Haileroi, d’aileroi Doamne*, conform textelor de la colinde pe care etnologul român le-a adunat din zonele Ialomița și Dâmbovița, în perioada interbelică (p. 67-89).

În ceea ce privește *Xilogeneza și litogeneza omului. Eseu despre originea și evoluția credințelor în Europa Orientală*, folcloristul român are în vedere mitul metamorfozei ființelor umane în lemn, după legende, obiceiurile și credințele românești, huțule, ruse și bieloruse (p. 90-123). Astfel, personificarea copacilor apare nu doar sub forma unor „supraviețuiri”, ci și ca o continuare a vechilor credințe, în forme noi (p. 91). Caraman distinge, în acest context, „xilogeneza”, ca o naștere umană dintr-un lemn mort sau buștean, de „dendrogeneză”, văzută ca o naștere dintr-un copac viu, în legătură cu povestea *Tei-legănat* în variante românești din Muntenia, Moldova, Transilvania, precum și în tipuri ucrainene, rusești și bieloruse ale aceluiași basm. „Cea mai sigură ipoteză”, potrivit lui Caraman, ar fi aceea că „tema xilogenezei ține de un

vechi patrimoniu autohton”; ca atare, această temă este „pre-română în România și pre-slavă în regiunile slave” (p. 107).

Prin intermediul următorului studiu – *Românitatea Basarabiei văzută de știința oficială sovietică* (p. 124-145), Petru Caraman își exprimă protestul față de ocuparea abuzivă a acestei provincii românești de către Uniunea Sovietică, în anul 1940. În sprijinul demersului său, etnologul român folosește date dintr-un studiu al Academiei din Leningrad, semnat de L. S. Berg (în 1923), cu privire la *Populația Basarabiei – compoziția etnografică și numărul*. Discutând asupra distincției pe care Berg o face între *Regiunea Hotin* (cu o populație predominant ucraineană), *Regiunea mijlocie* a provinciei (unde există o majoritate moldovenească) și *Regiunea meridională* (cu amestecul său etnic), Caraman compară, în context, date dintr-un recensământ din 1897 (citată de Berg) în Basarabia, cu cifrele de recensământ ale României, din 1930. Rezultatul este că românii/moldovenii rămân majoritari în ambele documente oficiale (47,58 % în 1897 și 56,2 % în 1930), comparativ cu alte grupuri etnice (19,62 % ucraineni, 11 % evrei, 8,05 % ruși, 5,33 % bulgari etc., în recensământul din 1897). Aceste realități demografice sunt astfel considerate de Petru Caraman: „Credem că în Basarabia, deznaționalizarea elementului ucrainean [un fapt pe care Berg îl susține] de către cel românesc își are în rândul întâi explicația în însuși faptul că elementul românesc a fost aici [în regiune] autohton și compact” (p. 133). Concluzia savantului român este implacabilă: „Contrastul dintre migraționismul – spontan sau dirijat – al tuturor celorlalte popoare și dintre vechea și statornică așezare a românilor, în această provincie moldovenească, apare, credem, cu toată claritatea” (p. 141).

Un alt studiu al lui Petru Caraman, *Porțile monumentale ale României* (p. 146-193), este dedicat decelării simbolurilor străvechi (asociate cu o „funcție mistică și rituală”) ale porților țărănești din lemn din mai multe regiuni românești. Etnologul remarcă mai întâi caracterul de vestigiu al „civilizației lemnului” care, în Maramureș și în alte zone etnografice ale țării, „depășește [în vechime] cu mult epocile metalelor, putând rivaliza cu epocile pietrei și chiar cu paleoliticul însuși” (p. 146). Caraman își îndreaptă investigația asupra a două registre analitice, și anume „Aspectul arhitectonic” al porților (în șase tipuri în funcție de simetria lor, numărul și înălțimea

stâlpilor, înlocuirea lemnului cu alte materiale etc.) și „Ornamentica” acestora (cu simboluri apotropaice gravate, precum *șerpilor/funia răsucită, crucea, pasărea-suflet* etc.). În timp ce aspectul arhitectural al porților relevă o „mare asemănare cu arcul de triumf roman”, care ar fi păstrat elemente ale vechilor morminte ridicate pe stâlpi (p. 151), distribuția etnografică a elementelor decorative (în munții din Oltenia și Muntenia, sudul Transilvaniei și mai ales Maramureș) coincide cu cartografia colonizării romane a Daciei. În cuvintele lui Caraman, acest fapt ar constitui un „argument în plus” pentru „aderența genetică a porților monumentale românești cu arcul de triumf roman” (p. 178).

Textul următor – *Asupra modalității de a studia balada populară. Metoda estetizantă* (p. 194-203) – comportă o examinare a substratului etnologic al baladei populare românești *Meșterul Manole* (în chip de comentariu la o lucrare scrisă de folcloristul Dumitru Caracostea). Caraman susține de la început că „produsul folcloric [...] trebuie integrat în mediul rural care i-a dat naștere” (p. 194). Într-o perspectivă comparativă, etnologul român evidențiază particularitatea versiunii românești în raport cu variantele sud-dunărene ale baladei (concentrată pe sacrificiul personajului feminin Ana), observând că „personalitatea lui Manole, eroică [...] își proiectează umbra sa asupra întregii balade” (p. 196). Un motiv precum căutarea locului adecvat pentru construcția mănăstirii (tema inaugurală a baladei), la fel și motivul sârb al jertfei fraților Stoja și Stojan, dezvăluie (după Petru Caraman) „fondul mistic” al baladei (p. 200).

Blestemul ca expresie folclorică a unui complex afect negativ (p. 203-253) constituie o explorare într-un vast domeniu folcloric de-a lungul întregii arii sud-est europene, în expresii sau variante cunoscute printre români, bulgari, greci, sârbo-croați, polonezi etc. Potrivit lui Caraman, „în forma sa primară, el [blestemul] a apărut ca emanația cea mai pură a magiei cuvântului, de sens negativ” (p. 203). Asemenea „imprecații magice” pot prezice nenorociri sau încercări precum „sărăcia și mizeria”, bolile sau „chinurile fizice și psihice”, „pedepsele publice”, prin niște imagini-simboluri comice și satirice, încărcate cu un „umor grotesc” (p. 218). Observând cum, „din cele mai vechi timpuri”, blestemele dovedesc din plin o „îmbinare cu elemente religioase” (p. 220), etnologul se referă la felul în care „întreaga Europă, în privința imprecațiilor care gravitează în jurul

dracului, ni se înfățișează ca o zonă folclorică unitară” (p. 246); o trăsătură importantă este aici „bariera de netrecut între bine și rău” (p. 247), proprie religiilor monoteiste în raport cu cele politeiste. La sfârșitul textului său, Petru Caraman consemnează „expresia de foarte rău augur” a *haram*-ului (o formulă mai curând ambivalentă a interdicției religioase, cu un caracter sacru similar noțiunii de *tabu*), răspândită printre popoarele sud-est europene ca efect al contactului lor cu turcii.

Cât despre studiul *Identificarea episodului despre Cupidon și Psyche, din romanul „Metamorphoses” al lui Apuleius, cu un basm autentic popular* (p. 254-314), folcloristul român își aduce contribuția la cercetarea genezei basmului, arătând cum tema soțului-balaur – întâlnită la Apuleius (în al doilea secol creștin), precum și în poveștile moderne – „aparține unui foarte vechi strat folcloric”. Spre deosebire de situațiile obișnuite în care miturile devansează basmele (al căror „prototip” ar fi), de această dată narațiunea populară este cea mitologizată de autorul latin. Potrivit lui Caraman, ar fi vorba aici de un tip folcloric „mai larg”, cel al soțului-animal (un tip repertoriat de Lazăr Șăineanu, în 1895), relevând un „substrat totemic” (conform interpretării lui James G. Frazer, în 1890), ce perpetuează un „bizar fenomen de psihologie primitivă” (p. 279). Poate ca „ecou al unui mod de a privi lumea, printr-o prismă religioasă, demult dispărut de pe continentul nostru” (p. 274), această temă ar fi fost transmisă grație „migrației folclorice” din India, prin Iran apoi prin lumea arabă și Grecia (p. 289).

Un studiu cu o deschidere particulară, și anume către cultura tradițională arabă, este *„O mie și una de nopți”: capodoperă a literaturii universale* (p. 315-345). În acest caz, Caraman se înscrie într-un efort de reconstituire a traseului editorial urmat de basmele faimosului ciclu narativ, cu origini indiene și difuzat în continuare de persani și arabi. Precizând că *O mie și una de nopți* „nu este nicidecum o literatură pentru copii”, ci „un monument de fină literatură cultă” și „totodată un monument de literatură populară” (p. 315-316), etnologul român evocă cele dintâi ediții apărute în limbile europene. Printre editorii-traducători și exegeții acestei lucrări clasice, din secolul al XVIII-lea până în secolul al XX-lea, sunt orientaliști precum Antoine Galland (primă traducere, în 1704), Joseph Von Hammer-Purgstall, Isaac Silvestre de Sacy, August Müller, Victor Chauvin, Emmanuel Cosquin etc. O ediție foarte

apreciată pentru valoarea sa literară a fost aceea a lui Joseph-Charles Mardrusse (1899), înaintea edițiilor în germană (1921) și rusă (1929-1939) ale aceleiași opere epice.

Cu privire la *Reflexul meșteșugurilor și al negoțului în folclor și în etnografie la români*, Petru Caraman redactează o introducere în studiul meșteșugurilor tradiționale, văzute în repertoriul lor românesc (p. 346-383). În acest fel, o distincție este făcută între meseriile practicate „de obicei” de către români (precum plugăria, morăritul, cojocăritul, zidăria, pietrăria etc.), în comparație cu meserii întâlnite adeseori la grupurile etnice minoritare ale țării (fierăria la țigani, grădinăritul la bulgari, cofetăria și plăcintăria la turci sau la greci etc.). Folcloristul român evidențiază agricultura ca „substrat tehnic” originar pentru multe meserii înrudite (de pildă, morăritul, brutăria, viticultura etc.) (p. 349-350), precum și rolul urbanizării în diferențierea tehnică a unor ocupații cum sunt cele de plăcintar (specializare derivată din pitărie) sau blănar (din cojocărit) etc.

Referitor la „atitudinea poporului român față de meșteșuguri”, Caraman propune următoarea definiție: „[O meserie este] o asemenea ocupație la exercitarea căreia se aplică o tehnică mai complicată ce iese din comun și pentru deprinderea căreia se cere o ucenicie perseverentă și de durată la un meșter consacrat” (p. 357). El remarcă, de asemenea, „oglundirea meșteșugurilor” în folclorul ritual, folclorul poetic și în cel muzical, în muzica populară și în proza folclorică, în paremiologie, în ghicitori, în jocurile de copii, în credințe și în eresuri, precum și în antroponimie (p. 355). Potrivit folclorului românesc, meseriile tradiționale reprezintă un „ideal pedagogic”, dat fiind potențialul lor de a susține statutul unui om liber, ca și prezența lor în ritualurile ce „au ca obiect determinarea ocupațiilor profesionale de viitor ale nou-născutului” (p. 371-372). În sfârșit, ingeniozitatea artelor populare sugerează „originea lor supranaturală”, cu „taine” profesionale însușite de la „puteri nevăzute și nepământene” (p. 380-382).

O contribuție amplă a lui Petru Caraman se referă la dimensiunea etnografică a operei lui Dimitrie Cantemir, în special asupra folclorului oriental (*Etnograful Cantemir și folclorul Orientului Asiatic*, p. 384-450), conform lucrării clasice a acestuia *Historia incrementorum atque decrementorum Aulæ Othomanicae*. După cum arată etnologul român, Cantemir dovedește o „preocupare proeminentă de etnograf, în sensul cel mai cuprinzător [...] și modern al cuvântului”

(p. 384), pentru specii etnofolclorice foarte variate (obiceiuri, credințe, meșteșuguri arhaice, mituri, legende, anecdote, proverbe etc.), datorită cunoștințelor sale erudite despre limbile turcă, tătară și persană. Așa descrie Cantemir instrumentele muzicale turcești (flautul, un instrument cu coarde...), credințele populare turcești (de exemplu, astrologia), obiceiurile turcești (sărbătorile publice, cutuma darurilor în bani sau *bacșiș*-ul), folclorul juridic al turcilor (în special pedepsele), riturile de trecere și mitologia demonologică a acestui popor, instituția militară turcească a *ienicerilor* și detaliile despre educația și eroismul militar al circazienilor caucazieni.

Un subcapitol important al studiului descrie un „obicei legal asiatic sau eurasiatic?” (p. 415-435), anume așa-numitul „alai defăimător” al expunerii publice a cuiva vinovat, pe un măgar, înainte de executarea sa (fapt menționat de Cantemir în cazul pedepsirii sultanului Mustafa I, în anul 1622). Petru Caraman oferă în acest sens câteva exemple din literatura greacă antică (Plutarh, Suidas), apoi bizantină (Ioannes Kinnamos, Niketas Choniates), până la cronicarul moldovean Ioan Neculce, în secolele XVII-XVIII, și scriitorul moldovean Ion Creangă, un veac mai târziu.

Caraman conchide că este vorba de un „obicei străvechi, [...] la început prin excelență rural [...]; de la o vreme însă [...] în punctele mai aglomerate de populație, devenite centre urbane, el a fost adoptat de autoritatea juridică a statului”; în regiunile eurasiatice, cutuma a fost preluată de turci de la arabi sau, la fel de plauzibil, de la greci (p. 433-434). Caraman își încheie expozeul despre Cantemir considerându-l, pe bună dreptate, drept „patriarhul etnografiei române” (p. 450).

Ultimul studiu semnalează o influență română asupra limbilor slovace și cehe, în ceea ce privește prezența „termenului eminamente folcloric” *drak* (pl. *draci*) pe drumurile vechilor migrații pastorale românești către Slovacia și Moravia (p. 451-459). P. Caraman susține că ar fi vorba aici de o „evoluție semantică” de la sensul de *balaur* și de *zmeu* pe care noțiunea de *dracu* l-a cunoscut în primul mileniu creștin, la conotația de „diavol” sau „demon răufăcător”, atribuită aceluiași termen la sfârșitul Evului Mediu. Ca atare, potrivit folcloristului român, „împrumutul slovac și ceh [...] reprezintă [...] reflexul de ordin lingvistic [...] și etnografic al migrației păstorilor români în lumea carpato-slavă” (p. 456). De fapt, acești români au sfârșit prin a fi „deznaționalizați treptat” de către cehi, polonezi și slovaci, până ce ei „au dispărut complet ca națiune distinctă” (p. 459).

Volumul este încununat de o seamă de recenzii (unele dintre ele având extensia unor veritabile studii), scrise de Caraman asupra unor lucrări referențiale din literatura etnologică (p. 463-630). Este vorba de următoarele lucrări: Pierre Bogatyrev, *Actes magiques, rites et croyances en Russie subcarpathique*, Paris, 1929; Marcu Beza, *Paganism in Roumanian folklore*, Londra, 1928; Petru Iroaie, *Cântece populare istroromâne*, Cernăuți, 1936; Stanislaw Vincenz, *Pe culmile plaiului. Icoane, gânduri și taifasuri din munții huțuli*, Varșovia, 1936; Milovan Gavazzi, *Ciclul anual al obiceiurilor populare croate*, Zagreb, 1939; Ion Mușlea, *Anuarul Arhivei de Folclor*, București, 1942; Ion Diaconu, *Ethnos. Revistă de grai, studiu și creație românească*, Focșani, 1941-1942; Ion Chelcea, *Rudarii. Contribuție la o „enigmă” etnografică*, București, 1944; C. Bobulescu, *Lăutari și hori în pictura bisericilor noastre*, București, 1940; Antonín Václavík, *Obiceiurile anuale și arta populară*, Praga, 1959; Lutz Röhrich, *Lexicon de locuțiuni proverbiale*, Freiburg, Basel, Viena, 1977.

O suită de ilustrații fotografice, intitulate *Popasuri existențiale*, întregesc informarea cititorului cu privire la viața, familia și munca academică a lui Petru Caraman (p. 633-670).

Așa cum profesorul Ion H. Ciubotaru relevă în *Introducerea* sa (p. 7-29), cartea aceasta este cel de-al șaisprezecelea volum (!) al unei bogate serii ce „restituie”, într-adevăr, opera postumă a lui Petru Caraman, printr-o contribuție de referință la literatura etno-folclorică românească, în toate domeniile sale de specializare (p. 10). Este vorba de o deschidere tematică generoasă, cu o diversitate deplin dovedită de tomul de față, care, de aceea, este absolut necesar oricărui student român în etnologie.

Fără vreo intenție de a analiza aici structura textelor sus-menționate, putem aprecia modul în care curiozitatea vie a marelui etnolog este însoțită de cunoștințele sale filologice remarcabile în domeniul limbilor slave, de competența sa, la fel de importantă, în istoria popoarelor din regiune, atât de diferite din punct de vedere etno-lingvistic, și în sfârșit (deși nu mai puțin semnificativ, mai ales la nivel epistemologic) de amplitudinea interpretativă a privirii sale etnologice.

**Sanda GOLOPENȚIA, *Adusul pe sus. Descântatul de dragoste*,
București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2018, 264 p.**

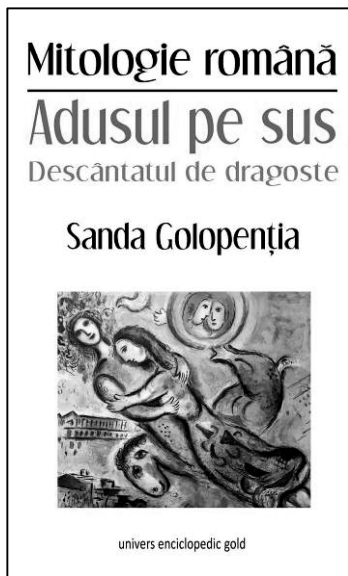
Așa cum menționează autoarea în Cuvânt înainte, volumul reunește, pentru prima oară sub genericul *Descântatului de dragoste*, șapte studii apărute în anii 1996-2012. Ideea de bază a acestei asocieri este de a se da un nou impuls studierii magiei erotice la români, fie printr-o abordare indirectă, de natură semiotică sau informațională (structura unei baze de date a descântecului de dragoste românesc ca studiu de caz), fie prin analize etnologice generale (descântatul în Europa, plantele medicinale etc.).

În primul episod, *Lecturi posibile ale descântecului*, selectat din lucrarea *Exigențele și utilitatea lecturii etnologice* (2012), Sanda Golopenția surprinde problemele puse de textele magice publicate până acum la noi. Acestea sunt

adesea fragmentare, lipsite de indicații privind timpul și spațiul optim de performare. Unele date pot fi deduse după anumite detalii stilistice și după divinitățile invocate în descântec: dacă acesta face parte din repertoriul feminin, diurn sau nocturn, dacă a fost spus lângă casă sau în afara satului, în pădure.

Lectura specializată operează o *normalizare* axată pe scenariul magic. După acest moment, scenariile pot fi înscrise în „*spații discursive (și praxiologice) autonome*” (p. 14). Ni se explică apoi modul în care etnologul poate izola familii de scenarii magice, importante și pentru reliefaarea creativității descântătoarelor.

Într-o etapă ulterioară, pe baza scenariilor tradiționale și a celor *idiosincratice*, se pot face incursiuni în genetica descântecelor. Lectura etnologică urmărește modul în care pot conlucra ansamblul formulelor cu ansamblul practicilor magice. Analiza unor scenarii se poate completa prin examinarea lingvistică a terminologiilor magice. În încheierea acestei maniere de lecturat un descântec, aflăm că

pragmatica semiotică și *praxiologia* pot interveni în cercetarea *acțiunii la distanță*. În cazul în care *păgubitorul* sau *ursitul* sunt necunoscuți, intervenția magică impune imaginarea unui suport și a unui traseu (9 ape, 9 munți, 9 păduri etc.).

Apărut în revista „Studii și cercetări lingvistice” (LVII, nr. 2, 2006), studiul *Un text operatoriu: descântecul de dragoste* surprinde procesul prin intermediul căruia o descântătoare învață gesturi și formule magice. Descântecul s-a transmis de la o generație la alta prin cercuri specializate. Chiar dacă, de multe ori, o novice „fură” o seamă de secrete ale descântatului, în fapt există indiciile unei inițieri și a unor deprinderi *orientate*. La un moment dat, cea mai pricepută descântătoare dintr-un mediu rural își va alege o urmașă demnă, din familie sau din vecini, căreia să-i transmită tot ce știe. Va face aceasta *pe așezate* sau silită de vreo situație urgentă.

Autoarea ia ca prototip un descântec pentru visat ursitul, cules în 1931 din Cornova – Orhei, cu schema: $T_1 - F_1 - T_2$. Buruienile de lăut, numite *duminicuțe*, sunt culese sâmbătă dimineața, lângă un izvor din pădure. Comportamentul descântătoarei la dus și la întors respectă „o serie de mișcări semantice congruente” – p. 32.

Cu *O bază de date a descântecului românesc* este reluat un capitol din volumul *Intermemoria. Studii de pragmatică și antropologie* (Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001). Este vorba de o instrumentare complexă a unei copii *camera-ready* a proiectului *Desire Machine*, început de autoare în 1987 în cadrul Universității Brown, bazat pe traduceri poliglote. Sâmburele îl constituie descântecul de dragoste menit să vindece sau să prevină neîmplinirea erotică. Ficțiunea vindecătoare, însoțită de gesturi ritualizate, funcționează ca o modalitate de vindecare psihică.

Sanda Golopenția delimitează trei postulate specifice substratului arhaic al descântecelor de dragoste românești. Primul este legat de limitarea ursiților (ursitelor) la trei. Al doilea postulat arată că alegerea corectă a partenerului de viață depinde de respectarea anumitor practici rituale la marile sărbători ale anului. Când „din precipitare sau orbire existențială, toți partenerii de căsătorie ai unui individ au fost atrași spre alți soți sau spre alte soții” (p. 38) apare oportunitatea celui de al treilea postulat: efectuarea unor descântări *de ursit*, *de dezlegat* și *de întors* pe cel sortit de Dumnezeu din rătăcirea sa.

Într-o comparație cu structurile moderne, descântecul acționează „ca un *ordinator al dorinței* elementar, în care sunt combinate [...], o porțiune *hardware* (reprezentată de obiectele magice, substanțele magice, plantele magice etc.) și o porțiune *software* (reprezentată de formulele și de gesturile magice)” – p. 43.

Studiul *Către o tipologie a descântecelor de dragoste românești* (traducere după *Towards a Typology of Romanian Love Charms*, 2004) enumeră dificultățile pe care le presupune o astfel de ordonare. Activate în mod secret, prezentând un dualism al scenariilor magice și *acte semiotice cu dublă articulație pragmatică*, descântecelor sunt greu de tipologizat. În secvența intitulată *Roluri și episoade primare în scenariile descântecelor de dragoste* sunt prezentate șase ipostaze în care se află participanții la interacțiunea magică primară a descântatului: *Descântat/ă, Beneficiar/ă ori Client/ă, Descântătoare/Descântător, Victimă, Obiect, Contradescântătoare și Contradescântat*. Textele-formulă includ roluri ca *Adresantul, Adresatul și Auxiliari magici*. Descântecelor erotice se împart în descântecelor de frumusețe, descântecelor de ursită și contradescântecelor. Primele două categorii țin de magia pozitivă, iar ultima de magia negativă.

Bazându-se pe 118 scenarii culese în România secolelor XIX și XX, observațiile din fondul analizat de Sanda Golopenția surprind 23 de ipostaze, 21 pozitive și două negative. Minitipologia se cere completată cu o ordonare a contradescântecelor și „rafinată” cu interacțiuni între actele magice semiotice, relații magice și o *tipologie textuală a formulelor*.

Studiul *Descântatul de dragoste în satul Cornova (Basarabia)* este reprodus după versiunile apărute în 2000-2001. Donald L. Dyer a realizat o traducere în limba engleză (*Love Charms in Cornova, Bassarabia*). Cu cercetarea descântecelor întreprinsă de Ștefania Cristescu în timpul celei de a șaptea campanii gustiene, din vara anului 1931, s-a produs o reevaluare a acestei specii folclorice ținute până atunci într-un con de umbră. În secolele anterioare, viziunea iluministă pusese magia etnoiatrică și mai ales cea erotică la stâlpul infamiei.

Fiica reputei culegătoarei de folclor a recuperat volumul *Practica magică a descântatului din satul Cornova*, pierdut în vâltoarea celui de-al Doilea Război Mondial, pornind de la cele două planuri ale lucrării și de la materialele salvate. Urmărind funcțiile de bază ale

descântecelor de dragoste, Ștefania Cristescu stabilește cinci tipuri de texte: de dragoste și frumusețe, pentru aflarea ursitului, pentru aducerea ursitului, de ură și de desfăcut ura. În cazul celor dintâi, un rol important îl au obiectele-metaforă (icoana, căița, cămașa de cununat ș.a.) eficiente atât pe plan magic, cât și pe plan psihologic.

În cazul descântecelor *de ură* este vorba de *făcături* sau de aruncarea *faptului*. Cele patru scenarii de acest tip, culese din Cornova, nu sunt însoțite de formulele corespondente. Reticențele informatoarelor se datorează dorinței de a nu încălca *omerta* legată de magia neagră. Totuși, descântecele de *desfăcut faptul* sunt printre primele cunoscute la noi (vezi două variante în manuscrisul român numărul 1155 de la B.A.R. din 1784, care se pare că au circulat mult în Moldova).

Printre metaforele cele mai sugestive din descântecele noastre de dragoste este cea a *cireșului înflorit*, din cauza căruia, așa cum scria Marta Bibescu în *Izvor – le pays des saules*, nu se mai vede pădurea. Fecioara care dorește să-și cucerească alesul va trebui să fie deasupra celorlalte. Apariția ei, ca într-un descântec din 1875 comunicat de S. Fl. Marian, trebuie să stârnească admirație. Cu luceferi pe umeri și cu stele mărunțele presărate pe veșminte, ea pare o Doamnă Mare, o Crăiasă.

Următorul studiu, care dă titlul acestui volum, *Adusul pe sus – între descântat și povestit*, are în obiectiv descântecele erotice cu funcție mediată în care beneficiarul devine adesea el însuși transmițătorul mesajului. În toate scenariile magice de acest fel, aducerea ursitului devine „*obiectul propozițional* al unui verb numind acte de poruncă/cerere adresate de beneficiară stelei ei sau focului laur-balaur din casă – deci unor auxiliari parțial familiari” (p. 188).

Scenariile magice de *adus pe sus* sunt însoțite de mărturii despre cazurile concrete când cineva a devenit victima unei astfel de vrăji sau a văzut cu ochii săi bărbați „zburând” ca rezultat al descântatului. În capitolele *Scenarii magice combinate cu povestiri*, *Povestiri despre bărbați aduși pe sus și naratorii lor* și *Procedee magice de adus pe sus menționate în povestiri*, autoarea completează la diferite nivele tabloul operațiunilor vrăjitoarești necesare purtării pe sus a ursitului. Focul se făcea din nouă feluri de lemne, apa neînceptă era adusă din vadurile carelor sau de sub roata morii (nouă stropi), se descânta în *ol de lut nou*.

Deplasarea este *subită*, omul poate fi adus pe grapă de la câmp, călare pe meliță, abia sculat din somn, pe jumătate dezbrăcat. Traectoria parcursă este dificilă. Riscurile *zborului* sunt numeroase: „Dacă îl aduce prè jos și dă pân lemne, moare” (p. 211), dacă este vreme de iarnă sau dacă plouă se poate îmbolnăvi. Imaginile descrise amintesc de unele icoane cu Sfântul Ilie sau de tablourile lui Marc Chagall: „Și ele mi-au spus că au văzut și ele așe câte-ntr-o sară, un om trecând cu doi boi pân aer, pe deasupra uliții: nici n-atinge pietrele, numa l-auzei zurgăluind și omul strigând la boi: Hăis! Cea! tăt cătă Valea Porcului” (p. 212).

Subiectul este deosebit de interesant și ar merita o monografie amplă, care să pornească de la complexul *zborului magic* prezent în *pattern*-ul ritual al suveranilor antici și menținut „în imaginea exemplară și în biografia mitică a Mesagerului divin, a Alesului, a Profetului” (Mircea Eliade, *Eseuri*, 1991, p. 199). În nenumărate mituri și basme apar ființe umane sau supraumane care circulă libere între pământ și cer. Chiar în stadiile primitive de cultură există dorința de a depăși prin înălțare condiția umană și de a cuceri astfel transcendența și libertatea. Ursitul este adus *fără sine*, ca și ucenicul zborului șamanic, dar nu se produce în cazul lui o separare a sufletului de corp. Suspendările prin levitațiune și incombustibilitatea corpului uman sunt, de această dată, impuse de la distanță de magiciene sau chiar de beneficiare cu ajutorul mesagerilor.

Ultimul studiu inclus în volumul de față, *Despre plante în descântatul de dragoste*, debutează cu secvența *Scenarii magice*, în care se reiau câteva aspecte ale funcțiilor descântecelelor erotice. Din *Baza de date RLCD* sunt selectate, în special, acele plante care apar atât în formule cât și în procedurile unui scenariu magic. *Busuiocul* (model ideal de frumusețe care impune dragostea, plantă mitică) este legat cu un fir roșu, împreună cu trei spice de grâu și cu un ban de argint și folosit în vrăjile de alungare a urâteniei. Adesea este asociat cu apa *neînceptută* sau cu apa *întâlnită*. *Desfăcătoarea* (*Salvia aethopis*) însoțită de mai multe ingrediente (zahăr, vin, ban de argint) ajută la îndepărtarea efectelor magiei negre.

Grâul, mai frecvent în formule decât în procedurile magice, apare nu atât ca simbol al darului vieții, cât ca emblemă a celei mai alese cereale. Se insistă în aceste texte asupra „*caracterului indispensabil* al grâului în ritualul religios” (p. 237).

Alături de *micșunea* (*Hesperis matronalis*) și de mărul înflorit, întâlnim în descântece *părul*. *Pelinul* este preferat în descântecele *violente*, de eliberat soțul de sub puterile rivalei sau *de legat* acesta, în caz de nesupunere (să fie amuțit, împietrit, încremenit).

Cea mai prețuită plantă în contextul vrăjilor de grăbit căsătoria este *mătrăguna* (*Atropa belladonna*). Autoarea îi consacră un spațiu larg, urmărind denumirile speciale ale acestei flori, atât cele prestigioase, „exaltând statutul mirific al plantei” (p. 242), cât și cele legate de efectele ei nocive. Ritualul de culegere a mătrăgunei pentru magie albă include mai multe gesturi de *captatio benevolentiae*. După nenumărate veacuri, mătrăguna (*mandragora*) a păstrat simbolismul erotic pe care îl avea în Egiptul antic, legat de virtuțile sale afrodisiace. Și grecii din vremea lui Teofrast o culegeau după anumite reguli, încercuind-o mai întâi de trei ori cu spada. Este regretabil că până acum nenumăratele materiale privind cultul mătrăgunei la români (Marian, Mangiuca, I. A. Candrea, Mircea Eliade etc.) n-au fost adunate într-o monografie!

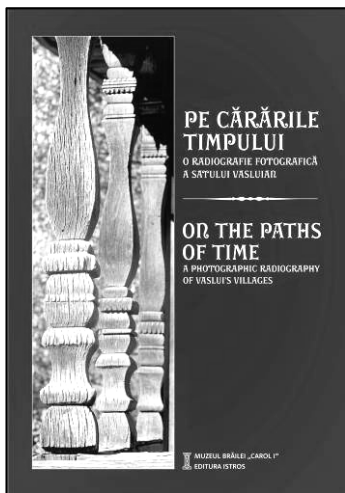
Ultima parte a studiului se intitulează *Plante care apar numai în formule*. Aici sunt prezentate mai întâi „un nucleu de plante pozitive: copacii înfloriți (și între ei mai cu seamă vișinul sau mărul înflorit); bujorul, ruja, brândușa, măghiranul și isopul” (p. 246). Acestora li se alătură *plantele care înțeapă*, usturoiul și *plantele cu nume care rimează adecvat*. În cazul celor din urmă însă, nu putem considera că au fost selectate doar pentru a nu știrbi „intrarea în rimă cu numele stărilor psihologice pe care descântecul este menit să le inducă” (p. 255).

Pentru creațiile folclorice nu au existat bariere de acest fel, preferându-se, de multe ori, rima „albă”. Iar dacă analizăm cazul vegetalelor folosite ca să rimeze, vom vedea că sunt utilizate în etnoiatrie și în magia erotică. De exemplu, *alunul* este în același timp folosit în descântecele *de șarpe*, ca și în vrăjile de adus ursitul. Mai importante în contextul descântatului sunt nu atât puterile tămăduitoare ale plantelor, cât valorificările lor ca simboluri ale frumuseții, empatiei și norocului.

Pe cărările timpului. O radiografie fotografică a satului vasluian/On the paths of time. A photographic radiography of Vaslui's villages.

Coordonator și coautor/Coordinator and co-author: Lucian-Valeriu Lefter, Brăila, Editura Istros, 2018, 200 p.

E o reală bucurie să pot invita cititorii „Anuarului Etnografic al Moldovei” la lectura unui volum cu valoare de document etnografic, care încearcă să salveze, prin cuvânt, dar mai cu seamă prin imagine, lumea rurală, în dinamica trecerii sale prin timp.

Este vorba despre albumul *Pe cărările timpului. O radiografie fotografică a satului vasluian*, publicat la Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I” (2018), coordonat de etnologul Lucian-Valeriu Lefter, de la Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Vaslui. Volumul este bilingv, traducerea textelor în limba engleză fiind realizată de muzeograful ieșean Ana-Maria Rață.

Albumul a prins contur la finalul unui ambițios proiect, în care au fost cooptați numeroși fotografi – anume acela de a salva, prin imagine, ipostaze din satul vasluian, aflat pe o firavă linie de demarcație între două lumi: trecutul, cu ritmul și rânduielile sale, și prezentul aducător de noutate și, totodată, de confuzie în felul în care țăranul percepe lumea nouă și schimbările pe care aceasta le impune. Prilej pentru a surprinde această trecere a fost borna istorică a centenarului Unirii de la 1918.

Derulat pe parcursul anilor 2017-2018, proiectul a însumat opt ateliere de fotografie și tot atâtea deplasări în teren, în Podișul Central Moldovenesc, Colinele Tutovei și Dealurile Fălciului, zone ce desenează harta vechilor ținuturi Vaslui, Tutova și Fălciu, cele care, după împărțirea teritorial-administrativă din 1968, alcătuiesc actualul județ Vaslui.

O parte dintre imaginile rezultate au fost prezentate publicului în patru expoziții tematice (trei la Vaslui și una la Iași), iar o altă consistentă selecție face obiectul acestui album. Restul fotografiilor – o arhivă de câteva mii de unități – se va constitui într-un consistent fond documentar al Centrului Culturii Tradiționale din Vaslui.

Am apreciat încă de la început acest proiect. O dată pentru că instituțiile de profil, angajate în cercetarea ruralului pe diverse paliere (etnologie, statistică, sociologie), nu mai pot (din cauze financiare) sau nu mai știu (din comoditate) să încurajeze și să susțină munca adevărată, de teren, atât de utilă pentru o imagine realistă și coerentă asupra acestui spațiu identitar aproape abandonat. Iar Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Vaslui face acest lucru cu asupra de măsură și n-o să obosesc să repet asta de fiecare dată.

Apoi, pentru că proiectul în sine a fost o cale cu dublu sens de a sonda satul vasluian (în mic)/satul românesc (în mare) – prin ochii fotografiilor, dar în scopurile riguros stabilite de etnografi. A rezultat astfel o arhivă de fotografii-document, ce surprind lumea satului la apus de timp, dar la răsruce de timpuri. O radiografie necesară și relevantă și pentru efemerul „azi”, dar, mai ales, pentru eternul „mâine”.

Albumul este, dacă vreți, esență pură, document distilat. Gândit și din perspectiva Anului Centenar, cuprinde o selecție de fotografii care vorbește, în primul capitol, despre Memoria Marelui Război, căci efectivele Armatei române au fost concentrate și în satele vasluiene, în perioada de pregătire, iar urme au rămas peste tot: cruci, troițe, monumente funerare, fotografii îngălbenite, mărturii ale bătrânilor.

Cel de-al doilea capitol e o poveste iconică despre universul rural vasluian, așa cum l-au văzut „musafirii” fotografi: frust, nefardat, uneori brutal. Căci în acest album satul nu e pus „să șadă la poză”, ci „respiră” viu, în toate fațetele sale – cuviincios duminica, la biserică, bucuros să păstreze lada de zestre a bunicilor, iscusit în meșteșugurile cele vechi, murdar când vine de la câmp, înnoroiat la vreme de ploaie, sărăcăcios în căsuțele de paiantă, îngrijorat când e secetă, splendid în geografia cu care a fost hărăzit, cu bătătura plină de mocirlă, dar cu antena parabolică pe acoperiș, cu copii fără prea multe șanse, dar atât de fericiți în libertatea pe care le-o dă ulița nesfârșită.

Riturile, cu referire evidentă la sărbătorile de peste an și la sărbătorile legate de ciclul vieții (nuntă, naștere, moarte), ocupațiile și meșteșugurile (agricultură și creșterea animalelor, viticultură, apicultură, pescuit, lemnărit, fierărit, olărit, țesutul și cusutul), ulița satului, cu animația, cu tristețile și cu pulsul său, chipuri de oameni, arhitectura rurală – toate sunt prezente în imagini de o excepțională calitate tehnică, dar cu tot atâta valoare documentară.

Avem, așadar, de-a face cu o lucrare care aproape că stă în cadrele unei cercetări de tip antropologic. Iar o asemenea întreprindere n-ar fi fost

posibilă fără o muncă susținută, de echipă – de la iscusita idee a managerului Centrului pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Vaslui, Lucian Onciu, de a iniția acest proiect, până la grupul de fotografi vasluieni, coordonat de Sorin Onișor și orientați din punct de vedere științific, în zonele rurale, de etnologul Lucian-Valeriu Lefter.

De asemenea, povestea relevată în filele albumului nu ar fi putut fi atât de armonios închipuită fără efortul greu de cuantificat al coordonatorului Lucian-Valeriu Lefter, pe care-l prețuiesc nu numai pentru „isprava” aceasta, ci pentru tot binele pe care-l face etnografiei din această parte de țară. Îi înțeleg strădania legată de album și grație experienței pe care eu însămi am trăit-o în perioada în care am pregătit volumul *Moldova bisericilor de lemn*. E infinit mai ușor să conduci un fir epic cu ajutorul textului decât printr-o selecție din mii de imagini, pentru care-ți trebuie o memorie vizuală fantastică, o gândire aproape matematică și o stilistică anume în închegarea mesajului.

Sper că v-am dat suficiente motive să căutați acest album și să-l parcurgeți ca pe un paradoxal și inedit „hrisov” modern al lumii rurale. O lume care, așa cum stă scris în capitolul introductiv, „nu cu nostalgie, ci cu înțelegere trebuie privită”.

Otilia BĂLINIȘTEANU

ABREVIERI

AAF	– „Anuarul Arhivei de Folklor”, Cluj
AFAR	– Arhiva de Folclor a Academiei Române, Cluj-Napoca
AFMB	– Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei, Iași
AMEM	– „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, Iași
ANRM	– Arhiva Națională a Republicii Moldova, Chișinău
„Arhiva”	– „Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași”
ASUI	– „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași” (serie nouă), Istorie
BCU	– Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Iași
BMNIN	– „Buletinul Muzeului Național de Istorie Naturală”, Chișinău
BMRB	– „Buletinul Muzeului Regional al Basarabiei”, Chișinău
BS-EM	– „Buletin Științific”. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, serie nouă, fascicula Etnografie și Muzeologie, Chișinău
BS-SN	– „Buletin Științific”. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, serie nouă, fascicula Științele Naturii, Chișinău
CAF	– Caietele Arhivei de Folclor, Iași
DJANC	– Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj
DJANI	– Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași
MERF	– „Mélanges de l'École Roumaine en France”, Paris
MNEIN	– Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău
REF	– „Revista de Etnografie și Folclor”
RIAF	– „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”

„A cerceta folclorul și etnografia cu atenție înseamnă a ajunge, pe calea cea mai sigură, să ne dăm seama cine este și ce este poporul român față de alte popoare”.

Petru CARAMAN

